

NATIONALØKONOMISK TIDSSKRIFT

FOR SAMFUNDSSPØRGSMÅL
ØKONOMI OG HANDEL

1939

UDGIVET AF NATIONALØKONOMISK FORENING

REDAKTIONSUDVALG

C. V. BRAMSNÆS · H. WINDING PEDERSEN · F. ZEUTHEN

REDAKTØR: CARL IVERSEN

★

SYVOGHALVFJERDSINDSTYVENDE BIND

GYLDENDALSKE BOGHANDEL · NORDISK FORLAG
KØBENHAVN 1939

TREDJE RÆKKES SYVOGFYRRETYVENDE BIND

NIELSEN & LYDICHE (AKEL SINNELKIER), KØBENHAVN.

FEB 14 '44 3 OF 4 BINDER

305
N 217

INDHOLD

FORFATTERLISTE:

	Side
BAUER FRITZ: Den politiske Pris	165
BJERKE, KJELD: Landbrugets Ordninger	235
— og PETER DØSSING: Ejendomssalg og Ejendomspriser	383
DIGE, E.: Nogle Finansieringsproblemer i den offentlige Husholdning...	21
DØSSING, PETER og KJELD BJERKE: Ejendomssalg og Ejendomspriser	383
GRÜNBAUM, I.: Lønforhøjelse som Middel mod strukturel Overopsparings- Arbejdsløshed	242, 326
JANTZEN, IVAR: Selvforsynings Grænse	96
JENSEN, ADOLPH: Jens Warming	205
LAUFENBURGER, HENRY: Wirtschaftslenkung und Wirtschaftsfreiheit in Frankreich	81
LINDAHL, ERIK: Penning- och finanspolitik under krigstid	365
LINDBERG, E. og N.: Forsyning af og Behov for nogle Mineralier hos 484 danske Arbejderfamilier	154
PEDERSEN, JØRGEN: Renteudviklingen i de senere Aar	1
PHILIP, KJELD: Om Indkomstforplantning og Beskæftigelsesforplantning..	295
SØRENSEN, S.: Britisk Landbrugs- og Handelspolitik	105
WINDING PEDERSEN, H.: Omkring den moderne Pristeori	46, 121, 211
— Prisernes Regulering — Maal og Midler	269

INTERNATIONAL LITTERATUROVERSIGT..... 404

PRISOPGAVER 196, 261

BOGANMELDELSER:

Croner, Fritz: De svenska privatanställda (TH. GEIGER)	362
Hellauer, Josef: Güterverkehr (J. A. TORR)	359
Hicks, J. R.: Value and capital (F. ZEUTHEN)	263
Hutchinson, T. W.: The significance and basic postulates of economic theory (F. ZEUTHEN)	356
Kristensen, Thorkil: Faste og variable Omkostninger i en Virksomheds Økonomi (H. WINDING PEDERSEN)	265
Kruse, Alfred: Technischer Fortschritt und Arbeitslosigkeit (P. P. SVEISTRUP)	103
Lando, Z. D.: Mælkehandel (EBBE GROES)	102
Lederer, Emil: Technical progress and unemployment (GUNNAR SKJERBÆK)	198

FEB 14 '44 D OF A BINDER

1053095

	Side
Liefmann-Keil, Elisabeth: Organisierte Konkurrenz-Preisbildung (P. P. SVEISTRUP)	103
Mises, Rich. von: Probability, statistics and truth (H. CL. NYBØLLE).....	202
Schroeder, Otto: Kostensenkung und Leistungssteigerung (P. P. SVEISTRUP) 362	
Sveistrup, P. P.: Driftøkonomiens Anvendelse ved Salget (THORKIL KRISTENSEN)	416
Vibæk, Marius: Den danske Handels Historie (ALBERT OLSEN)	417
Wigforss, Fritz: Matematisk statistikk för pedagoger (H. CL. NYBØLLE)....	201
Wright, Carl Major: Economic adaptation to a changing world market (KJELD PHILIP).....	360

NATIONALØKONOMISK FORENING:

Nogle Finansieringsproblemer i den offentlige Husholdning. Foredrag den 24. Januar 1939 af Kontorchef, cand. polit. E. DIGE	21
Wirtschaftslenkung und Wirtschaftsfreiheit in Frankreich. Foredrag den 28. Februar 1939 af Professor HENRY LAUFENBURGER, Strasbourg	81
Britisk Landbrugs- og Handelspolitik. Foredrag den 21. Marts 1939 af Statskonsulent S. SØRENSEN, London	105
Prisernes Regulering — Maal og Midler. Foredrag den 27. Oktober 1939 af Lektor, cand. polit. H. Winding Pedersen.....	269
Beskattning under krigstid. Foredrag den 1. December 1939 af Professor ERIK LINDAHL, Lund.....	365
Generalforsamling den 27. Oktober 1939.....	354
Medlemsliste pr. 31. December 1939	420

RENTEUDVIKLINGEN I DE SENERE AAR¹⁾

AF JØRGEN PEDERSEN

NAAR man studerer Renteforholdene her i Landet efter Krigen og specielt i Aarene efter 1931, finder man, at Rentesatserne opfører sig paa en helt anden Maade, end man tidligere har været vant til. Den mest karakteristiske Forskel er vel, at Renten af langfristede Laan, Obligationer, svinger langt voldsommere end tidligere, hvorimod Renten af kortfristede Laan er mere stabil end tidligere.

Jeg har undersøgt Forholdene fra Midten af forrige Aarhundrede²⁾; der findes i det 19. Aarhundrede ret betydelige Langtidsbevægelser. Saaledes var Udbyttet af Kreditforeningsobligationer i aaben Serier 1855 gennemsnitligt 4,1 %, naaede gradvist til et Højdepunkt i 1870 med 4,7 %, men sank derefter gradvist til 4 %, som det holdt sig paa fra 1890 til 1896; derefter stiger Udbyttet atter gradvist til 4,7 % i 1919, men det maa understreges, at disse Bevægelser foregik uhyre jævnt med meget smaa Svingninger fra Maaned til Maaned og Aar til Aar; der findes ikke i den hele Periode noget Tidspunkt, hvor Svingningerne i Aarsgennemsnittet fra et Aar til et andet har oversteget $\frac{1}{5}$ af en Procent.

Fra 1919 bliver dette anderledes. Aarsgennemsnittet for 1920 er saaledes $\frac{7}{10}$ % højere end det foregaaende Aar, og det næstfølgende Aar er der et Fald paa $\frac{6}{10}$ %; fra 1923—24 har vi en Stigning paa $\frac{1}{2}$ %. Vi ser altsaa, at der her fra et Aar til et andet sker Svingninger, som det tidligere tog en Snes Aar at frembringe.

Fra 1924 til 1931 kommer vi atter ind i en noget roligere Periode, og man drømmer sig paa dette som paa saa mange andre Omraader tilbage til gamle Dage; men fra og med 1931 kommer Obligationsskurserne atter ind i lunefulde Svingninger og nu meget voldsommere end nogensinde tidligere. Endnu i Juli 1931 var Ud-

¹⁾ Denne Artikel er med visse Ændringer og Suppleringer et Foredrag holdt i Forsikringsforeningen i November 1938.

²⁾ Økonomi og Politik 1930, S. 000.

byttet af Østifternes 4 % aabne Serie 4,5—4,6 %, men ved Udgangen af Aaret var det steget til 5,3 à 5,4 %, altsaa med ca. $\frac{9}{10}$ af en Procent eller i Løbet af faa Maaneder Bevægelser større end nogen-sinde tidligere selv over lange Perioder.

Paa dette Niveau holdt Rentefoden sig i ca. $\frac{1}{2}$ Aar, hvorefter den i Løbet af sidste Halvdel af 1932 sank tilbage til det Niveau, den havde før Krisens Udbrud, nemlig ca. $4\frac{3}{4}$ %. Paa dette Tidspunkt er det, at Nationalbanken begynder sine Opkøb; senere i Løbet af 1933 sætter Krisefonden ind med Opkøb, og Resultatet bliver, at Renten naar et Minimum paa ca. 4,2 % ved Slutningen af 1934. I Mellemtiden havde den dog fra Dag til Dag og Maaned til Maaned svinget ret voldsomt op og ned under Paavirkning af Rygter om Kuponskat, Tvangskonvertering m. v.

Med Begyndelsen af 1935 standsede imidlertid Nationalbankens Opkøb, ja Banken begyndte endog i August at sælge Værdipapirer, en kraftig Stigning i Renten blev straks Følgen, og i Maj 1937 naaedes et nyt Maksimum med 5 %; derefter fulgte et Fald paa ca. 0,3 % i Løbet af Resten af Aaret 1937.

Den Udvikling, som jeg her i korte Træk har skildret, betyder formentlig en kraftig Ændring i Folks (og Institutioners) Indstilling over for Obligationer. Fra at være et udpræget Anlægspapir, er det blevet et Spekulationspapir; den, der i Januar 1932 købte en Kreditforeningsobligation, vilde ved at sælge den i 1934 have tjent ca. 30 %, og den, der paa sidstnævnte Tidspunkt havde købt, vilde midt paa Sommeren 1937 have lidt et Tab paa 15 à 20 %. Det fremgaar heraf, at Papirets Forrentning bliver et Spørgsmaal af underordnet Betydning, mens Værdisvingningerne bliver det dominerende Element.

Hvorledes dette vil virke paa den gennemsnitlige Rentefod ved Obligationslaan over lange Perioder i Sammenligning med andre Pengeanbringelser, er ikke let at svare paa; det beror paa Folks Tilbøjelighed til Spil. Hvis Muligheden for en let og hurtig Gevinst vejer tungere end den samme Chance for Tab, altsaa hvis Trangen til Lotterispil ikke er tilfredsstillet af de ordinære Lotterier, saa vil Gennemsnitskursen rimeligvis komme til at ligge relativt højere, end hvis Kursen var mere stabil; i hvert Fald vil det ikke kunne bestrides, at naar det Lotterimoment, som i Forvejen ligger i Udtækningschancen, for saa vidt angaar særlig lavt forrentede Obligationer, forstærkes med disse voldsomme Kurssvingninger, frembyder Obligationer virkelig en Chance for det spillelystne Publikum.

Men medens man ikke paa Forhaand kan sige noget om, hvorvidt Obligationernes forøgede Karakter af Spekulationspapirer vil virke paa Efterspørgselssiden, maa det anses for givet, at denne Udvikling betyder en Ulempe betragtet fra et Financieringssynspunkt. De voldsomt svingende Kurser paafører den, der vil starte et Byggeforetagende, en uhyre forøget Risiko; ikke alene maa han regne med stor Usikkerhed med Hensyn til den Rentefod, han skal kalkulere med, men et eventuelt Kursfald under Byggeperioden kan gøre det vanskeligt eller umuligt for ham at skaffe den Kapital, han skal bruge til Financieringen. Konsekvensen maa formodentlig blive, at Bankerne indretter deres Byggelaan i Overensstemmelse med denne forøgede Risiko, og at der følgelig maa kræves en større Egenkapital for overhovedet at indlade sig paa Byggeri. Den forøgede Risiko maa vel i det hele give sig Udslag i, at man gennemgaaende maa kalkulere med højere Husleje for at give sig til at bygge, saaledes at Risikoen til syvende og sidst kastes over paa Huslejen.

Det næste Skridt maa vel saa blive at søge nye Financieringsformer, og her skulde jeg tro, at Aktieselskabsformen maatte have en Chance for saa vidt angaar forretningsmæssigt Storbyggeri. Ikke saaledes, at et Aktieselskab supplerer sin Egenkapital med Obligationslaan, hvorved hele Risikoen koncentrerer sig paa en beskeden Marginal af Egenkapital, men saaledes at hele Financieringen foregaar ved Aktiekapital. Da Huslejen er relativt stabil, vil man formentlig derved kunne skabe et Papir, der, naar en fornuftig Henlæggelsespolitik drives, kan afløse Obligationerne som Anlægspapirer med nogenlunde fast Udbytte. Ved en saadan Financieringsform opnaar man formentlig ogsaa at komme ud over de Vanskeligheder, der altid har knyttet sig til Financieringen af Byggeriet ud over Kredit- og Hypoteksforeningslaanene.

En Begyndelse i denne Retning er saa vidt jeg forstaar gjort med Oprettelse af Aktieselskabet »Stabilia«.

Det er muligt, at en saadan Financieringsform vil vise sig at være billigere end Financieringen med Obligationer selv under en jævn Kursudvikling, men der er næppe Tvivl om, at indtil en saadan Form for Financiering er slaet igennem, vil Obligationernes ændrede Karakter virke som en Hemske for Byggeri- og anden Anlægsvirksomhed.

Maaske kunde man ogsaa komme andre Veje ud. Vilde det f. Eks. være helt umuligt at optage Obligationslaan, naar Byggeplanerne med tilhørende Overslag over Omkostninger (med bin-

dende Tilsagn fra Entreprenører) og Indtægter forelaa. Provenuet kunde saa deponeres i en Bank og udbetales, efterhaanden som Byggeriet skred frem, ganske som det nu er Tilfældet med Bankernes Byggelaan. Derved vilde opnaas, at Bygherren kunde kalkulere med de nuværende i Stedet for med fremtidige Kurser, som han jo ikke kender. Fremgangsmaaden vil sikkert møde adskillige Vanskeligheder; der vil ogsaa blive Tale om et beskedent Rentetab, nemlig Forskellen mellem Renten af det af Laanets Beløb, som gennemsnitlig indestaar i Banken i Byggeperioden, og Bygherrens Indlaansrente. Beløbet vil dog være kendt og kan indgaa i Kalkulationen.

Det næste Spørgsmaal bliver nu: hvad er Aarsagen til, at Obligationerne saaledes har skiftet Karakter?

Før Krigen fandtes der et internationalt Kapitalmarked. I alle de Lande, der var tilknyttet Guldmøntfod-Systemet, forløb Renteudviklingen parallelt. Renteniveauet var højere i Debitor- end i Kreditorlandene, men Forskellen var temmelig fast; der var i ethvert Land med ordnede Forhold et internationalt præget Materiale, og naar Rentemarginalen tenderede ud over en vis Størrelse, fandt en Udligning ret hurtigt Sted.

Tiden fra Fredsslutningen til 1931 danner en Overgangsperiode; der var i denne Periode en vis Forbindelse mellem de nationale Kapitalmarkeder, men den tidligere hastige og gnidningsfrie Tilpasning var borte, og Markedet var i det hele taget meget ufuldkomment. Den stærke Stigning i Rentefoden her i Landet i 1920 var af international Karakter; det var de kraftige Deflationsbestræbelser, der fandt Sted i en Række Lande umiddelbart efter Krigen, der fremkaldte den høje Rente. Den voldsomme Rentestigning i 1924 og det høje Renteniveau i de følgende Aar var derimod et specielt dansk Fænomen og var foraarsaget ved den Deflationsproces, som man dengang gennemtvang.

Fra og med Finanskrisen i 1931 blev de internationale Forbindelser paa Kapitalmarkedet imidlertid helt afbrudt; en vigtig Del af de Kræfter, der hidtil havde været afgørende for Renteudviklingen her i Landet, var dermed sat ud af Funktion, og i denne Tilstand er der ikke til Dato sket nogen virkelig Ændring. Det er imidlertid klart, at saa længe Varene frit — eventuelt reguleret noget ved Told — kan vandre fra Land til Land, og bestemte Vekselkurser tilstræbes eller skal opretholdes, er Rentefoden her i Landet dog stærkt betinget af Forholdene i Udlandet. Daarligt Høstudbytte, Ændring i Bytteforholdet mellem Eks- og Import-

varer til vor Ugunst, Stigning i Omkostningsniveauet her i Landet o. l., vil, naar importregulerende Foranstaltninger ikke træffes, og naar bestemte Vekselkurser skal opretholdes, fremtvinge Kreditindskrækning, og det er indlysende, at denne, under saadanne Forhold, maa blive langt voldsommere, end naar en Udligning kan finde Sted gennem et fuldkomment fungerende internationalt Kapitalmarked. Det er vel her vi har Hovedforklaringen paa de voldsomme Bevægelser i 20'erne.

Det er derfor ogsaa naturligt, at samtidig med Sammenbrudet af det internationale Kapitalmarked maa enten Vekselkurserne gøres frie, eller ogsaa maa Varehandelen bindes, Importregulering og Kontrol med Valutatransaktioner maa indføres; i modsat Fald vilde man komme ud for saa voldsomme Svingninger i Rente- og Kreditforholdene, at Erhvervslivet vilde ødelægges derved.

Det er disse Forhold, der forklarer de mindeværdige Tilstande i Slutningen af Aaret 1931 og Begyndelsen af 1932; det internationale Kapitalmarked var brudt sammen; man ønskede her i Landet at opretholde en højere Kronekurs, end de økonomiske Forhold — hvad enten man saa den paa kortere eller længere Sigt — berettigede til; man udløste derved to Kraftomraader: Kapitalflugten og den stærkt negative Vare- og Tjenestebalance. Ved en Kreditindskrækning saa drastisk, som man ikke tidligere har set Mage til her i Landet, søgte man at modvirke disse Kræfter, idet man satte store Dele af Landets Erhvervsliv i Staa, hvorved Importen af Raavarer straks formindskedes voldsomt, ligesom ogsaa Indtægtsnedgangen hos Befolkningen svækkede Indkøbene fra Udlandet.

Fra Udgangen af Januar 1932 indførte man imidlertid, som vi ved, Importregulering og Kontrol med Kapitaloverførsler, og dermed var den direkte Forbindelse med Udlandet, for saa vidt angaar Renteniveauet, definitivt skaaret over.

Hvilke Kræfter blev herefter afgørende for Renteudviklingen her i Landet? Saa længe der er et internationalt Kapitalmarked, kan man sige, at Renteudviklingen og Renteniveauet i et lille Land er bestemt af Verdensmarkedet, men hvad bestemmer Renteniveauet og Renteudviklingen i Danmark som et lukket Land?

Man faar ofte det Svar, at det er Opsparingen, der bestemmer Rentefoden; men dette Svar er utilfredsstillende, for Opsparingen er ikke nogen primær Aarsag, den er selv bestemt af økonomiske og andre Forhold, og blandt disse er Indkomsten den afgørende; hvor meget vi opsparer i en given Tidsperiode, beror først

og fremmest paa Indkomsten og dens Bevægelser; men Indkomsten og dens Bevægelser er bl. a. og væsentligt bestemt af Rentefoden; vi ræsonerer derfor i en Ring, naar vi taler om Opsparingen som bestemmende for Rentefoden¹⁾).

Man kommer Kærnepunktet i Sagen betydeligt nærmere, naar man siger, at det er Danmarks Nationalbank, der bestemmer Rentefoden under saadanne Forhold. Dette Svar er ganske vist heller ikke udtømmende, for Bankens Dispositioner svæver ikke i Luften, og der er kraftige Bremsen paa den Vilkaarlighed, der kan udvises, fordi Vilkaarligheden faar visse Konsekvenser, der i givet Fald kan blive af en saadan Karakter, at de lægger stærkt Baand paa Bankens Handlinger. Ikke desto mindre gælder det utvivlsomt, at naar man spørger om, hvad der bestemmer Rentefoden i et Samfund som vort, har man rettet sit Blik i den rigtige Retning, naar man retter det mod Landets Centralbank.

Af Hensyn til den videre Diskussion vil det være hensigtsmæssigt at sondre mellem de helt kortvarige, de middellange og de langsigtede Bevægelser i Rentefoden for lange Laan. Hvad den første Slags Bevægelser angaar, da er der vel ikke mange, der finder paa at henhøre dem til Opsparingen; disse Svingninger, der har været saa udprægede i de senere Aar, beror i Reglen paa de saa hyppigt forekommende Rygter, snart om Særskatter, snart om Gældsnedskrivning eller Moratorium o. l. Ting. Den Slags Svingninger kan for saa vidt siges at skyldes Nationalbanken, som denne Bank, der vel i Realiteten kan betragtes som en Statsinstitution, dels maa vide Besked med, om Rygterne er rigtige, dels utvivlsomt er i Stand til at hindre saadanne Svingninger. Der kan ikke være Tvivl om, at Banken gennem Køb og Salg af Obligationer kan hindre saadanne lunefulde Kurssvingninger fra Dag til Dag. Hvis man ikke vilde lade Nationalbanken direkte varetage denne Kurspleje, kunde man benytte en anden offentlig Institution som f. Eks. Kongeriget Danmarks Hypotekbank dertil. Disse lunefulde Svingninger, der medvirker stærkt til at give Obliga-

¹⁾ Kun for det Tilfælde, hvor der er absolut fuld Beskæftigelse, sætter Opsparingen en Undergrænse for Rentefoden. Det er Keynes' store Fortjeneste, at han i sin Bog: *The General Theory of Employment, Interest and Money* saa stærkt har fremhævet Afhængigheden mellem Rentefod og Indtægt og dermed mellem Rentefod og det opsparede Beløb. Dermed skal ikke være sagt, at Økonomerne før Keynes ikke har haft Øje for Indkomstens Betydning for Folks Opsparingsevne, men Diskussionen har i Reglen bevæget sig paa det rent abstrakte Plan, hvor fuld Beskæftigelse forudsattes.

tioner et Spekulationspapirs Karakter, gaar jeg ud fra, at alle undtagen maaske visse Spekulanter anser for skadelige, og man tør vel derfor sige, at Nationalbanken burde afskaffe dem snarest muligt. Opgaven vilde næppe være svær, thi naar Banken blot gennem nogen Tid havde ladet Kursen forblive upaavirket af alle Panikstemninger eller Rygter, vilde disse ikke længere vinde nogen Tiltro, og de spekulative Transaktioner vil afsvækkes.

Der er vel forøvrigt ingen Tvivl om, at Nationalbanken — ikke mindst under de urolige internationale Forhold i Efteraaret 1938 — har øvet en saadan stabiliserende Indflydelse paa Kurserne. Der ses heller ikke at være nogen Anledning til at saadanne Forstyrrelser skal have Lov at paavirke Obligationskurserne her i Landet.

Af en helt anden Karakter er de middellange Bevægelser, d. v. s. Bevægelser der strækker sig over nogle Maaneder op til nogle faa Aar. De adskiller sig fra de helt kortvarige Svingninger i to Henseender: 1) de er i Hovedsagen fremkaldt af Bankens bevidste Politik, 2) de kan fra visse væsentlige Synspunkter være ønskelige. Det kan i visse Situationer synes ønskeligt at søge den økonomiske Aktivitet fremmet, og det kan i andre Situationer synes ønskeligt eller dog nødvendigt at lægge en Dæmper paa Forretningslivets Aktivitet, m. a. O. Regeringen, Myndighederne, kan ønske at drive Konjunkturpolitik. En Ændring i Diskontosatserne bliver ikke af væsentlig Betydning her, idet Diskontoen er for ringe et Element i Forretningsfolks Kalkuler; hvis Konjunkturpolitik skal føres ved Hjælp af Kreditpolitik, maa man altsaa paavirke Renten af lange Laan, Obligationsrenten.

Det maa imidlertid her erindres, at bortset fra Rygter om Skatteændringer, Gældsnedskrivning og lignende ekstraordinære Foranstaltninger har Obligationsrenten en iboende Tilbøjelighed til at være uforandret eller i hvert Fald til kun at undergaa gradvise Ændringer paa meget langt Sigt. Den, der køber en Obligation, har dermed faaet sit Renteudbytte bestemt for hele den Periode, hvori Obligationen løber. I sine Overvejelser over, til hvilken Kurs han vil købe eller undlade at sælge en Obligation, kan han derfor ikke udelukkende lade sig lede af, hvad han i Øjeblikket ved anden Anvendelse kunde faa i Rente af sine Penge, men derimod af, hvorledes han tænker sig, at Renteudviklingen vil blive i Fremtiden.

Lad os sætte, at Renten gennem en længere Periode har været ca. 5 %, saaledes som det faktisk var Tilfældet fra 1914 til ca. 1930,

og at Nationalbanken derefter ved Opkøb søger at drive Kursen stærkt op. Det er da klart, at hvis der ikke er særlige Grunde til at antage, at det fremtidige Renteniveau vil blive et andet og væsentligt lavere end det, man har været vant til, vil flere og flere efterhaanden som Kurserne stiger gaa over til Baissisternes Brigade. Det investerende Publikum vil foretrække at lade deres Penge staa i Banker eller Sparekasser eventuelt til meget lav Rente hellere end at binde deres Kapital for et Par Menneskealdrer til en Rentefod, der er væsentligt lavere end den Rente, de gennemsnitligt venter i denne Periode. Pengeinstitutterne vil ikke kunne anvende de Beløb, der saaledes tilflyder dem til Køb af Obligationer, idet de kan komme til at realisere med Tab, naar Kurserne senere synker og Indskyderne derefter selv ønsker at investere paa længere Sigt. Spekulanterne vil naturligvis blive mere og mere ivrige efter at sælge, jo mere Kursen ligger over, hvad de anser for at være det rette Kursniveau, og nogle Kapitalister vil maaske gaa ind i Spekulanternes Rækker, fordi de venter at kunne realisere en Kursgevinst ved at sælge nu og senere købe Papirerne tilbage.

Det følger umiddelbart heraf, at hvis Nationalbanken for at stimulere den økonomiske Aktivitet begynder at opkøbe Obligationer og derved byder Kursen op, vil den møde et stigende Udbud, jo mere Kursen afviger fra Forestillingerne om, hvad der er en holdbar Kurs i Fremtiden. Og her vil Kursforholdene i Fortiden naturligvis spille en Hovedrolle; har man længe været vant til en Rentefod paa $4\frac{1}{2}$ à 5 %, vil et Forsøg paa at naa ned til dette Niveau, hvis man midlertidigt er kommet op derover, ingen Vanskelighed volde, tværtimod; saa snart Banken mildner sin kreditindskrænkende Politik, vil man hastigt nærme sig dette Niveau; ønsker man derimod at hæve Kursen yderligere, koster det uhyre Anstrengelser fra Centralbankens Side.

Til Belysning af denne Betragtning Rigtighed hidsættes følgende Oversigt over Tilvæksten i Obligationsbeholdningen i Banker, Sparekasser og Livsforsikringsselskaber.

Til Sammenligning er anført Nettotilgangen i Kredit- og Hypotekforeningers Restgæld samt Gennemsnitskursen og Kursen pr. 31. Decbr. for Østifternes Kreditforenings aabne 4 % Serie¹⁾. Tallene for Bevægelsen i Obligationsbeholdningen er behæftet med

¹⁾ Naar jeg ikke anvender Obligationsindekset, men en enkelt Obligation, er det, fordi Risikomomentet i denne Periode har spillet en stor Rolle for flere af de Papirer, som indgaar i Indekset.

Tilvækst i indenlandske Obligationer.

	National- banken ¹⁾ + Krise- fonden Mill. Kr.	Private Banker ²⁾ Mill. Kr.	Spare- kasser ³⁾ Mill. Kr.	Livsfors. Selskaber Mill. Kr.	Ialt. Mill. Kr.	Kreditf. + Hypotekf. Netto- Tilgang Mill. Kr.	Obligat.-Kurs (Gns. for Øst. aabne 4 % Ser.) () ultimo Decbr.-Kurs
1931	+ 1	— 40	— 28	+ 23	— 44	+ 234	84,09 (73,59)
32	+ 96	— 21	— 5	+ 8	+ 78	+ 99	78,32 (84,00)
33	— 11	+ 49	+ 54	+ 52	+ 144	+ 143	89,80 (94,25)
34	+ 152	+ 54	— 1	+ 53	+ 258	+ 229	93,92 (95,75)
35	— 54	— 29	— 9	+ 51	— 41	+ 142	87,58 (87,25)
36	— 51	— 46	+ 6	+ 38	— 53	+ 132	86,70 (85,00)
37	— 5	— 43 ⁴⁾				+ 137	88,33 (86,25)

¹⁾ Aktier indbefattet.²⁾ Paalydende Værdi.³⁾ Finansaar fra $\frac{1}{4}$ — $\frac{31}{3}$. 1931 i Tabellen betyder Finansaaet 1931/32.⁴⁾ Beregnet som Differencen mellem Kontoen: Indenl. Oblig. og Aktier $\frac{31}{12}$ 36— $\frac{31}{12}$ 37.

nogen Usikkerhed paa Grund af Forskellen mellem paalydende Værdi, bogført Værdi og Værdien af Indkøbene.

Det ses af Tabellen, at de i Oversigten medtagne Institutioner¹⁾ tilsammen afgav ca. 44 Mill. Kr. i 1931. I det foregaaende Kalenderaar (Finansaar) havde de optaget rundt regnet 215 Mill.; ganske vist var Kredit- og Hypotekforeningers Nettoudlaan ca. 85 Mill. Kr. større, men der bliver dog altsaa et Beløb paa ca. 175 Mill. Kr. (nemlig 260—85) mere i 1931 end i 1930, som maatte optages af Publikum; da Institutionerne i Hovedsagen solgte ud af deres Beholdninger sidst paa Aaret, har den hele Merbelastning af Markedet uden for Institutionerne været stærkt koncentreret paa denne Periode, der tilmed var karakteriseret ved svigtende Indtægter og Likviditetsvanskeligheder. Paa denne Baggrund virker et Kursfald fra ca. 88 midt paa Sommeren til ca. 73 ved Aarets Slutning ikke imponerende. Kursfaldet repræsenterer en Rente-stigning paa ca. $\frac{3}{4}$ %.

I det følgende Aar forøger Institutionerne deres Beholdning med ca. 80 Mill. Kr.; dette udgør ganske vist ca. $\frac{4}{5}$ af Nyemissio-

¹⁾ I det følgende benævnt: Institutionerne.

nen, men til Gengæld maa det erindres, at Forretningsfolks (herunder Landmændenes) Indtægter var paa Minimum; Gruppen som Helhed har sikkert maattet sælge Værdipapirer for at leve, og man maa derfor snarest undres over, at det lykkedes at drive Kursen saa højt op, som Tilfældet blev (Ultimokurs 84,00). Det hænger vel sammen med, at Bankernes Opkøb koncentreredes stærkt paa Aarets sidste Maaneder; fra September til November opkøbte Bankerne, incl. Nationalbanken, for ca. 60 Mill. Kr., og før de store Decemberopkøb (ca. 40 Mill. Kr.) fandt Sted, var Kursen allerede steget til det lige nævnte Niveau, der faktisk svarede til Kursniveauet i August 1931.

I de to følgende Aar forøgede Institutionerne deres Beholdninger med mere end Kredit- og Hypotekforeningernes Nyemissioner, idet Beholdningerne forøgedes med 402 Mill. Kr., medens Nettoemissionen udgjorde 372 Mill. Kr. Resultatet blev, som vi ser, en Stigning i Kursen fra 84 til ca. 96, og dette foregaar under en betydelig Stigning i Nationalindtægten og dermed i Opsparingen. Mest bemærkelsesværdigt er Aaret 1934; her opkøbte Nationalbanken + Krisefonden 152 Mill. Kr. og Institutionerne ialt for 258 Mill. Kr. eller ca. 30 Mill. Kr. mere end Nyemitteringen. »Skatteindtægten« var 290 Mill. Kr. større end forrige Aar, og den virkelige Indtægtsforøgelse antagelig væsentligt større, saaledes at Opsparingen maa have været langt større end i det foregaaende Aar; ikke desto mindre steg Kursen kun med $1\frac{1}{2}$ Points. Naar man betragter Tallene for Ultimokurserne i Tabellens sidste Kolonne, er det meget fremtrædende, hvorledes Udbyttet af Institutionernes Opkøb med Hensyn til at hæve Kurserne er aftagende, jo højere Kursen stiger over det normale. Med Begyndelsen af 1935 ændrer Nationalbanken sin Politik, idet den ophører med at støtte Obligationsmarkedet, og fra Midten af Aaret sælger den ud af sin Beholdning; den blotte Standsning af Opkøbene fører imidlertid til, at Kurserne i Løbet af 2—3 Maaneder falder tilbage til Niveauet fra Sommeren 1931, nemlig 87—88. Til Gengæld bliver Kurserne liggende paa dette Niveau, til Trods for at Institutionerne i de to følgende Aar ikke blot overlader hede Nyemissionen til Publikum, men afgiver et voksende Beløb af deres Beholdninger.

Fra 1937 sker atter et Omslag i Nationalbankens Politik, idet Banken praktisk talt ophører med at sælge Værdipapirer, og i 1938 køber saavel Nationalbanken som de private Banker, saaledes at deres Beholdning af Obligationer og Aktier fradraget Nedgangen i Krisefondens Aktiver ved Udgangen af November er ca. 85

Mill. Kr. større end ved Aarets Begyndelse. Kurserne stiger 3—4 Points. Udviklingen fra Begyndelsen af 1935 kan maaske beskrives saaledes: I 1934 herskede der en udpræget Fornemmelse af, at de Kurser, man havde, var »kunstige«; saa snart derfor Nationalbanken ophørte at støtte Kurserne, faldt disse tilbage til det Niveau, de havde haft, før Krisen brød ud i 1931, paa samme Maade som en Fjeder, der er spændt, springer tilbage til sin Udgangstilling, naar man slipper sit Tag i den. Paa den anden Side viser det sig saare vanskeligt at drive Kursen længere ned til Trods for et til Tider ret betydeligt Bortsalg fra Bankernes Side. Heller ikke den ændrede Politik i 1937 og navnlig i 1938 er af stor Virkning. Med andre Ord, Oversigten kan læses saaledes, at det Renteniveau, som har været gængs her i Landet i en Aarrække, nemlig $4\frac{1}{2}$ à 5 %, øver en stærk Tiltrækningskraft paa Folk, saaledes at Publikum i stigende Grad sælger eller holder sig borte fra Obligationerne, naar Renteniveauet synker derunder, og optræder som Købere i stigende Omfang, naar Renten stiger over dette Niveau, hvilket atter vil sige, at et Forsøg paa at paavirke Rentefoden fra Nationalbankens Side gennem Køb og Salg af Obligationer vil møde en stigende Modstand, jo længere man derved fjerner sig fra dette Kursniveau¹).

Den forbedrede Valutasituation, som er indtraadt i 1938, i Forbindelse med Byggeriets Nedgang og den store Arbejdsløshed har atter sat Liv i Bestræbelserne for at fremme Beskæftigelsen. Hvis Nationalbanken under disse Forhold gennem Opkøb af Obligationer vil søge at fremkalde en Kursstigning for derigennem at fremme det private Byggeri, vil disse Bestræbelser muligvis møde Modstand fra 2 Sider: I Erindring om den Nedgang i Kurserne, som fulgte Opkøbene i 1934, vil det obligationskøbende Publikum holde sig tilbage over for de stigende Kurser, og Folk, der ligger med Obligationer, vil være tilbøjelige til at sælge i Forventning om Gevinst ved det efterfølgende Fald. Opkøbspolitikken vil derfor rimeligvis komme til at arbejde under stærkt aftagende Ud-

¹) Vi støder her paa det, Keynes (General Theory o. s. v.) kalder: The Liquidity Preference Function; men for Keynes er det Beløb, Samfundet vil fastholde i likvide Midler, en Funktion af Renten; i Virkeligheden er det vel først og fremmest en Funktion af Rentens Afvigelse fra det tilvante eller forventede Niveau. Grafisk kan dette fremstilles ved en Skare Kurver, hvis Form er bestemt af Rentens Afvigelse fra den forventede Rente, og hvis Beliggenhed er bestemt af Likviditetskravet ved given normal eller forventet Rentefod.

bytte, idet hvert Point, man ønsker at hæve Kurserne over det Niveau, som har været almindeligt gældende bortset fra Opkøbsperioden, vil koste meget betydelige Opkøb. Samtidigt vil formentlig de byggeinteresserede ligeledes i Erindring om den Dukkert, Kurserne fik i 1935, være noget varsomme med at fæste Lid til et Kursniveau, som er tilvejebragt ved Opkøb fra Nationalbanken, saaledes at den Kursstigning, som faktisk tilvejebringes, ikke har den forventede Virkning paa Byggevirksomheden.

Konklusionen af disse Betragtninger er følgende: En Sænkning af Renten af lange Laan er utvivlsomt et meget betydningsfuldt Incitament til at fremkalde forøget Beskæftigelse og økonomisk Aktivitet i det hele taget, idet den nødvendigvis maa paavirke navnlig Byggeriets Kalkuler meget væsentligt. Omvendt er en Stigning i Renten af lange Laan et effektivt Middel til efter nogen Tids Forløb at bremse Anlægsvirksomheden og dermed den økonomiske Aktivitet. Ikke desto mindre forekommer det mig, at Erfaringerne viser, at en saadan Konjunkturpolitik drevet af Nationalbanken ikke har Udsigt til at lykkes og næppe vil blive noget permanent anvendt Middel. Jo mere det anvendes, desto mere vil det investerende Publikum holde sig borte fra Obligationerne, idet de ikke vil udsætte sig for de Spekulationstab, som vil indtræde, ligesom ogsaa Byggeriet i mindre og mindre Grad vil reagere paa de svingende Kurser.

I Erkendelsen af, at Ændringer i Renten af korte Laan (Diskontoændringer) ikke har nogen væsentlig Betydning til direkte Stimulans eller Afsvækning af den økonomiske Aktivitet, har man i visse Kredse næret ret store Forhaabninger til, at en saakaldt open market policy fra Centralbankens Side og en deraf følgende Manipulering med Renten af lange Laan skulde kunne tjene som et saadant konjunkturregulerende Middel. Det forekommer mig som allerede antydnet meget tvivlsomt, om disse Forhaabninger vil blive opfyldt.

Open market operations har med Held været anvendt af Bank of England; men det maa rigtignok erindres, at Bank of England har anvendt dette Middel under helt andre Forhold og med helt andre Formaal end dem, hvorom der her er Tale. Banken har først og fremmest anvendt Køb og Salg af Værdipapirer i det aabne Marked som et Middel til under Guldmøntfod at gøre Bankens Diskonto effektiv i det aabne Marked, idet Banken ved Salg af Værdipapirer har fremtvunget Diskontering af Veksler i Bank of England, ligesom den ved Køb af Værdipapirer har forøget

Bankernes likvide Midler og dermed skærpet Konkurrencen om Vekselmaterialet med en faldende Diskonto som Følge. De paa-gældende Foranstaltninger har ikke taget Sigte paa at fremkalde Konjunktursvingninger i Renten af lange Laan med det Formaal at regulere den økonomiske Aktivitet. De Renteændringer, som har været foretaget, har tilmed først og fremmest haft til Formaal at regulere Til- og Afgangen af Guld eller udenlandsk Valuta fra det engelske Marked, og til dette Formaal har disse Foranstaltninger været effektive under nogenlunde normale Forhold. En Politik, der i et lukket Marked som det danske gaar ud paa at regulere Kurserne paa Obligationer til Stimulering eller Afsvækning af den økonomiske Aktivitet, er aabenbart en helt anden Opgave, og det er denne Opgave, der, saa vidt man kan bygge paa hidtidige Erfaringer, ikke har Udsigt til at lykkes.

Dermed være ikke sagt, at Centralbanken her i Landet eller i andre Lande ikke paa længere Sigt kan paavirke Kursniveauet ved sine Opkøb. Hvis Nationalbanken i 1935 havde fortsat med at opretholde det Kursniveau, man havde naaet ved Udgangen af 1934, og foretaget de nødvendige Opkøb til dette Formaal, vilde Publikum utvivlsomt før eller senere have slaaet sig til Taals med den Tanke, at Renteniveauet her i Landet i Fremtiden skulde ligge paa dette Niveau. Hvor længe det vilde have været nødvendigt at støtte Kursen, og hvor store Beløb Banken maatte have opkøbt, inden Publikum atter vilde overtage Obligationerne til de gældende højere Kurser, kan der ikke siges noget om, men i Betragtning af, at Renteniveauet stadig er faldet i andre Lande, vilde Publikum rimeligvis forholdsvis hurtigt have slaaet sig til Taals med den Tanke, at man her havde at gøre med Rente-niveauet et godt Stykke ind i Fremtiden.

Hvis disse Betragtninger er rigtige, saa skulde Nationalbankens Opgave, for saa vidt angaar Obligationsmarkedet, ikke være at regulere Kurserne med konjunkturudlignende Formaal for Øje, men derimod skulde den bestaa i: for det første at pleje Kurserne, saaledes at Svingningerne fra Dag til Dag eller Maaned til Maaned ganske udlignedes; derved vilde Folks Tillid til og Interesse for Obligationer utvivlsomt øges. For det andet skulde Banken paavirke Kursniveauet ud fra dens Opfattelse af, hvorledes Rente-niveauet her i Landet skulde forme sig i Fremtiden. Saa længe der var et internationalt Kapitalmarked, forelaa denne Opgave ikke, men naar et saadant ikke findes eller Danmark er isoleret derfra, paahviler det aabenbart Nationalbanken, hvilket i sidste

Instans naturligvis betyder Regeringen, at danne sig et Skøn over, hvorledes den fremtidige Renteudvikling bør være. Hvis man saaledes har en begrundet Formodning om, at Renteniveauet ud i Fremtiden her i Landet kan holdes paa ca. 4 %, idet man eventuelt er villig til at tage de Konsekvenser, der maatte følge med en saadan Rentefod i Retning af Regulering af Import og Valutahandel, eventuelt tillige af Investeringen, vilde der næppe være noget betænkeligt ved, at Nationalbanken vedblev at opkøbe Obligationer, indtil man havde naaet dette Niveau, thi før eller senere vilde Publikum utvivlsomt affinde sig dermed og atter i normalt Omfang aftage Obligationer.

I og for sig skulde der vel ikke være noget i Vejen for, at Banken noterede en fast Kurs for visse Værdipapirer, ligesom den nu noterer en Diskontosats for Veksler; hvad enten man nu vilde gøre dette eller simpelt hen regulere Kurserne ved Køb eller Salg, vilde det sikkert vise sig, at Opgaven vilde være let; thi naar Publikum var blevet klar over, at Kurserne holder sig stabile, vilde den Spekulation, der bevirker de kortvarige og lunefulde Svingninger, formentlig forsvinde ganske af sig selv.

Jeg har hidtil talt om Renten af langfristede Laan, men ogsaa Renten af kortfristede Laan har i de senere Aar opført sig paa en fra Fortiden stærkt afvigende Maade. Den almindelige Regel har i Aartier været, at Renten af korte Laan saa at sige gik forud og bestemte Tendensen for Renten af langfristede Laan, saaledes at i Perioder med faldende Tendens i Renten for langfristede Laan bevægede Diskontosatserne sig paa et Niveau, som var væsentligt lavere end Renten af langfristede Laan, mens omvendt Diskontosatserne bevægede sig paa et væsentligt højere Niveau, naar Tendensen i Obligationsrenten var stigende.

Efter 1932 har Diskontoen imidlertid holdt sig paa et væsentligt lavere Niveau end Obligationskurserne, ogsaa i de Perioder, hvor der fra Pengeautoriteternes Side var en umiskendelig Tendens til at søge Obligationsrenten presset i Vejret. Der er ikke noget ejendommeligt i, at man i 1932, hvor Kreditudvidelsespolitikken indlededes, nedsatte Diskontoen og vedblev at reducere den, saa længe Forsøget paa at trykke Obligationsrenten ned til 4 % stod paa, saaledes at man ved Udgangen af 1934 kom ned paa det efter danske Forhold enestaaende lave Niveau af $2\frac{1}{2}$ %. Paa det Tidspunkt gik nemlig alle Bestræbelser ud paa at lokke Folk til at anbringe deres Penge i Obligationer; til dette Formaal var man endog gaaet saa vidt, at man havde indført en Tvangsnedsættelse af Renten af

Indlaan i Banker og Sparekasser. Ejendommeligt for denne Periode er kun, at Nationalbanken fortsat vedblev at opretholde en Rente af Indlaan paa Folio paa $\frac{1}{2}$ %, og ligeledes, at Postgirokontoret i en lang Periode vedblev at modtage Indlaan til forholdsvis høj Rente og i ubegrænset Omfang. Mere interessant er det imidlertid, at man ogsaa i det meste af 1935 opretholdt en Diskonto paa $2\frac{1}{2}$ %, samtidig med at man ophørte at støtte Obligationmarkedet og lod Kurserne falde, saaledes som tidligere beskrevet. I August 1935 forhøjedes ganske vist Diskontoen til $3\frac{1}{2}$ %, men paa dette i Forhold til Obligationsskurserne og den Kreditindskrænkning, som fandt Sted, uhyre lave Niveau blev man staaende lige til September 1936, hvor Diskontoen endelig sættes op til 4 %, og højere er man overhovedet ikke kommet, til Trods for at Obligationerne har givet et Udbytte paa omkring 5 %.

For saavel Renten af korte som af langfristede Laan gælder det naturligvis, at den Politik, der har været ført, kun har været mulig under den Forudsætning, at Danmark var et i kapitalmæssig Henseende lukket Land. Der er kommet et stærkt vilkaarligt Præg over Renteudviklingen. Medens Renten tidligere kunde betragtes som en Pris, der for Danmarks Vedkommende var givet udefra, saaledes at man kunde tale om et egentlig Kapitalmarked, hvorpaa Nationalbanken eller andre Myndigheder kun i ringe Grad kunde øve Indflydelse, har Situationen i disse Aar været den, at Ansaret for Renteudviklingen i alt væsentligt maa places hos Nationalbanken, og det bliver derfor berettiget at stille følgende Spørgsmaal: Efter hvilke Principper bør Nationalbanken regulere Rentefoden i Samfundet, herunder saavel Diskontoen som Renten af langfristede Laan?

Den første Regel, jeg vilde opstille, er den, at Rentepolitikken, saa længe Importregulering og Restriktioner paa Kapitalbevægelserne opretholdes, ikke bør benyttes som Middel til at regulere Betalingsforholdene over for Udlandet. Benyttelsen af Rentepolitikken i dette Øjemed hører hjemme under Guldmøntfodssystemet. Dens Opgave under saadanne Forhold var i første Række at paavirke Kapitalbevægelserne paa en saadan Maade, at et Underskud paa Betalingsbalancens løbende Poster i første Omgang dækkedes ved Eksport af Obligationer, Optagelse eller Prolongation af kortfristede Laan i Udlandet, eller omvendt i en Periode med Overskud paa de løbende Poster ved at Obligationer vandrede hjem fra Udlandet, eller kortfristede Tilgodehavender i Udlandet forøgedes. I anden Række paavirkede Rentebevægelserne den

økonomiske Aktivitet i Indlandet og dermed Betalingsbalancens løbende Poster. Paa helt langt Sigt paavirkede Svingningerne i den økonomiske Aktivitet Produktionsfaktorernes Priser, idet stor Arbejdsløshed hindrede Lønstigninger eller fremkaldte en Tendens til Nedsættelse af Lønningerne.

Paavirkningen af Kapitalbevægelserne var langt den vigtigste og hurtigst virkende, men under Restriktionssystemet er denne aabenbart ganske sat ud af Funktion. Hvis Danmark under saadanne Forhold er i Stand til at laane i Udlandet, kan det ske, uanset Rentefoden i Indlandet; dette har Erfaringen til fulde vist, idet vi i de senere Aar gentagne Gange har optaget Laan i Udlandet til en Rente væsentligt forskellig fra den her i Landet herskende, og Forskellen er gaaet i begge Retninger. Omvendt er det indlysende, at hvis man i Udlandet nærer Mistillid til Danmarks Betalingsevne eller -vilje, vil 1 eller 2 % højere Rente ikke have nogen Betydning.

Rentepolitikkens anden Funktion: Paavirkningen af den økonomiske Aktivitet i Indlandet er vel stadig i Kraft, men for det første virker Rentepolitikken i denne Henseende saa langsomt, at den er ret ubrugelig i en akut Situation. Hvis vi saaledes betragter Resultatet af Nationalbankens Kreditindskrænkning fra Begyndelsen af 1935, finder vi ingen tydelige Virkninger før i Sommeren 1936, og den Bedring, som indtræder i Valutabalancen, hidrører først og fremmest fra Skibsfartskonjunkturen og Depressionen i Udlandet i sidste Halvdel af 1937. Dermed er ikke sagt, at der ikke har været Virkninger, men de har sat sig for langsomt igennem til at klare en akut Situation.

Dertil kommer, at den Vej, ad hvilken disse Virkninger sætter sig igennem i Valutabalancen, er forøget Arbejdsløshed, og hvis Miseren skyldes et permanent Misforhold mellem Omkostningsniveauet her i Landet og i Udlandet, lader Midlet sig ikke anvende, da stor Arbejdsløshed ikke i Længden kan opretholdes uden politiske Vanskeligheder.

Den Tanke, der laa bag den gamle Teori om Diskontoændringer til Regulering af Betalingsforholdene over for Udlandet, forudsatte aabenbart, at den af Renteforhøjelsen fremkaldte Arbejdsløshed førte til en Tilpasning af Lønningerne, og omvendt at en lav Rente gennem stigende Beskæftigelse førte til Lønstigning, men under de nuværende Forhold maa Indtrædelsen af den første Virkning betragtes som udelukket; tilbage bliver kun, at en Renteforhøjelse kan virke som en Dæmper paa Lønstigningstenden-

serne. At dette har været Tilfældet, er muligt, men vi oplevede dog Lønstigninger hvert Aar, samtidig med at Nationalbanken førte en Kreditindskrækningspolitik, saa særlig effektivt i denne Henseende ved vi, at Rentepolitikken ikke virker. Derimod er det højst sandsynligt, at en lav Rentefod, der stimulerer Beskæftigelsen, fremskynder Lønstigninger, men paa den anden Side synes det alt for urimeligt, at Beskæftigelsen gennem Rentepolitikken permanent skulde holdes under normal blot for at hindre Lønstigninger eller holde disse inden for visse Grænser.

Den Konklusion, jeg drager heraf, er, at Rentepolitikken overhovedet ikke bør tages i Anvendelse til dette Formaal. Nationalbanken bør se sin Opgave i at forsyne Folk med de Penge, som er nødvendige til Opretholdelsen af Beskæftigelsen med det Løn-niveau, vi nu engang har eller faar.

Man kan nu spørge: Ja, men hvorledes skal da Betalingsforholdet over for Udlandet reguleres? Her ser jeg ikke rettere, end at denne Opgave maa løses enten af Valutacentralen eller ved Tilpasning af Vekselkurserne til Omkostningsniveauet her i Landet eller af begge Dele i Forening. Midlertidige Underskud paa Betalingsbalancen maa — og kan — klares ved Nationalbankens Valutareserver eller ved midlertidige Laan i Udlandet; der har kun været et meget kort Tidsrum, hvor saadanne ikke kunde opnaas; man vil ikke af Hensyn hertil behøve at foretage drastiske Importindskrænkninger eller Kreditrestriktioner.

Heller ikke Reguleringen af det økonomiske Liv i Indlandet bør ske gennem Kreditpolitikken; Midlet er for kluntet, Virkningerne er for uberegnelige, og de er for længe om at sætte sig igennem; som tidligere paavist skaber de desuden Usikkerhed og bliver mindre og mindre virkningsfulde, jo stærkere de anvendes. Skal den økonomiske Aktivitet paavirkes og ledes, maa det ske ved offentlige Arbejder eller ved andre finanspolitiske Midler.

Men hvilket Omraade bliver da tilbage til Kreditpolitikken? Ja, der bliver Opgaver nok, selv om de bliver mere beskedne, end man undertiden har tænkt sig. For det første bør Nationalbanken som tidligere antydet drage Omsorg for, at Obligationerne ikke bliver til Spekulationsobjekter hverken paa kortere eller længere Sigt; noget saadant vil nemlig betyde, at Risikoen ved at binde sine Midler i Investering forøges, og dette vil føre til et højere nominelt Profitniveau, lavere Arbejds løn og Forstyrrelser af det økonomiske Liv. Lunefulde Kurssvingninger bør overhovedet ikke tillades. Dernæst maa Nationalbanken i Samarbejde med Rege-

ringen overveje, hvorledes Renteniveauets almindelige Tendens bør være. Lad os sige, at man f. Eks. kom til det Resultat, at Renten af langfristede Laan burde være ca. 4 %, idet man judgede, at dette var en passende Rente til under fuld Beskæftigelse at holde Kapitalmarkedet nogenlunde i Ligevægt. Viste det sig f. Eks., at dette i visse Perioder var for lav en Rente, idet den førte til overdreven Profit med Tendens til at konkurrere Lønnen op, saa kunde man gennem passende Skatter eventuelt i Forbindelse med direkte Investeringskontrol bremse denne Udvikling. Synes en saadan Tilstand at være et permanent Fænomen, kunde man gradvis og langsomt tvinge Renten i Vejret.

Ligesom det er nærliggende og praktisk at anvende Varepriserne til Regulering af Forbruget i Stedet for en besværlig Rationering, saaledes er det ogsaa nærliggende at anvende Rentefoden, Prisen paa likvide Midler, til Regulering af Investeringen. Men som vi har set, kan Prisen paa Penge til fast Anbringelse ikke blive elastisk nok til at fylde denne Funktion; voldsomme Svingninger i Investeringen og dermed i Beskæftigelsen vil indtræde, hvis Renten skal bruges som Regulator. Men den Omstændighed, at Renten er et ufuldkomment Instrument til at regulere Kapitalanvendelsen, er ingen Grund til helt at afskaffe dets Brug. Det kan benyttes til Regulering af Forholdene paa langt Sigt, mens andre Midler tages i Brug ved Finreguleringen. Dette er saa meget mere praktisk, som disse andre Midler bliver besværligere og besværligere, jo mere kronisk den Tilstand er, som de skal rettes imod, medens Renten bliver lettere og lettere at operere med, jo mere det drejer sig om varige Foreteelser.

Vi har set, hvorledes vi i Perioden efter 1931 her i Landet har haft langt uroligere Renteforhold end i nogen tidligere Periode; efter det, jeg her har sagt, skulde imidlertid Opgivelsen af Guld-møntfoden og den autoritative Regulering af Landets Økonomi, som vi er inde i, føre til langt stabilere Renteforhold. Vi ser da ogsaa, at dette er blevet Tilfældet i en Række Lande. Vi kan her i første Række pege paa England, hvor Bank of Englands Diskonto har været uforandret 2 % siden 30. Juni 1932, da den ændredes fra $2\frac{1}{2}$ %, og Udbyttet af guldrandede Værdipapirer har holdt sig tilsvarende konstant. Lignende Forhold finder vi for Sveriges Vedkommende. Den sædvanlige Stigning i Renten under Højkonjunkturen er udeblevet. For Englands Vedkommende er Grunden naturligvis den, at Betalingsforholdene over for Udlandet ikke længere reguleres ved Hjælp af Rentefoden, men ved

Ændring i Sterlingkursen, og for Sveriges Vedkommende er Grunden til Stabiliteten væsentligst, at Renten i de store Lande med frit Kapitalmarked har været stabil.

Tager vi Tyskland som Repræsentant for Lande med autoritativt ledet Økonomi, finder vi, at den national-socialistiske Regering ved sin Tiltræden lod Penge- og Kapitalmarkedet forsyne saa rigeligt med Midler, at Renten af lange Laan, der forud havde været stærkt svingende mellem 7 og 9 %, faldt til ca. $4\frac{1}{2}$ %, hvor den siden 1935 har ligget, mens Diskontoen gennem lange Tider har været 4 %.

Disse Eksempler tyder paa, at den nye Politik, man har indledet, hvad enten den nu bestaar i at regulere Betalingsforholdene over for Udlandet ved Hjælp af Ændringer i Vekselkurserne, som man gør i England, eller man som i Tyskland regulerer Udenrigshandelen og Kapitalbevægelserne direkte, resulterer i en relativt mere stabil Rentefod, end man nogensinde tidligere har kendt, og den spiller i hvert Fald ingen Rolle i den økonomiske Politik paa kortere Sigt. Det er min Opfattelse, at man ogsaa her i Landet bør stabilisere Renteniveauet, og det er min Tro, at man ogsaa vil komme ind paa en saadan Politik.

Hvilket Renteniveau man skal stile henimod, naar man opgiver at regulere Betalingsforholdene over for Udlandet ved kreditpolitiske Midler, og naar Formaalet dog stadig er i Hovedsagen at lade Kapitalinvesteringen regulere gennem Rentefoden, beror paa et Skøn; man bør derfor gaa noget forsigtigt til Værks, indtil man kan skimte Virkningerne af de tagne Skridt; og man bør næppe tilstræbe et Renteniveau, som ligger langt fra, hvad man tidligere har haft gennem nogenlunde lange Perioder.

Ved Bedømmelsen af disse Forhold forekommer det mig, at følgende kommer i Betragtning: Paa Grund af den aftagende Fødselshyppighed, vi i en lang Periode har haft, vil der i en Aarrække være en relativt stærk Tilvækst i de produktive Aldersklasser. Denne Omstændighed vil i Forbindelse med det tekniske Fremskridt bevirke, at der stadig vil være en relativ Overflod af Arbejdskraft. Rentefoden maa derfor kunne holdes lav, uden at inflatoriske Tendenser af denne Grund opstaar; — og det Kriterium, jeg har opstillet for det »rette« Renteniveau, er netop, at Rentefoden skal være saaledes, at Lønniveauet ikke drives op som Følge af skarp Konkurrence om Arbejdskraften.

Ud fra denne Betragtning tror jeg, at man uden Risiko for alvorlige Ulemper kan stile efter en Rentefod for langfristede Laan

paa ca. 4 %; den vil antagelig tillige være temmelig let at gennemføre, thi dels har man tidligere gennem lange Perioder haft en Rentefod paa denne Højde, dels er Rentefoden i en Række Lande lavere. Alt dette vil sikkert psykologisk virke saaledes, at man hurtigt finder en saadan Rentefod rimelig, og fæster Tro til, at den vil have en vis betydelig Stabilitet.

Hvis det, efter at man i nogen Tid har haft en saadan Rentefod, skulde vise sig, at den er for høj, idet der stadig er for stor Arbejdsløshed, kan man trykke Rentefoden yderligere. Kun maa man erindre, at den Rentefod, som under en Tilstand af stor Arbejdsløshed vil være nødvendig for at fremkalde normal Beskæftigelse, rimeligvis vil vise sig at være for lav, naar normal Beskæftigelse er naaet; det er først under en saadan Tilstand, at man har Mulighed for at dømme om, hvorledes Rentefoden bør være, naar en ligevægtig Tilstand skal opretholdes med mindst mulig Reguleringsbesvær.

NOGLE FINANSIERINGSPROBLEMER I DEN OFFENTLIGE HUSHOLDNING

FOREDRAG I NATIONALØKONOMISK FORENING DEN 24. JANUAR 1939

AF E. DIGE

DE efterfølgende Betragtninger udspringer ikke af teoretiske Overvejelser i Studérékamret, men er derimod et Forsøg paa at samle nogle af de vigtigste af de Problemer, som umiddelbart melder sig under det praktiske Arbejde indenfor den offentlige Husholdning. Jeg skal dog straks tilføje, at en meget stor Del af Problemerne fra den daglige Arbejdsmark i Virkeligheden kun har ringe almen Interesse, men kun er af mere intern teknisk Natur. Selv i de Tilfælde, hvor man under Kontrollen med Statsbudgettet omgærder Afgørelserne med principielle Betragtninger, er Forholdet ofte det, at disse Betragtninger overvejende tjener et rent defensivt Formaal, nemlig det at holde sig truende Udgiftsbyrder fra Livet ved at iklæde sig de ubrydelige Princippers mest afskrækkende Krigsmaling. Jeg skal imidlertid forsøge at holde mig til de Spørgsmaal, som har en mere almen Interesse, og jeg skal søge at samle Spørgsmaalene paa en saa anskuelig Maade som muligt. Men jeg vil dog straks tilføje, at jeg ikke vil gøre noget Forsøg paa at følge noget forud fastslaaet videnskabeligt Skema, men foretrækker at lade Spørgsmaalene komme i den Form og Orden, hvori de naturligt melder sig for en rent praktisk Betragtning.

Der er endnu en Ting, jeg gerne vil bemærke til Indledning. Paa Forhaand vil det maaske være rimeligt at vente, at man ved Behandlingen af Finansieringsproblemer i den offentlige Husholdning kan høste et betydeligt Udbytte ved Sammenligninger med Forholdene i andre Lande, og det er ogsaa klart, at saadanne Sammenligninger ofte kan have Værdi, men ikke nær i det Omfang, man rent umiddelbart skulde tro. For det første er Forudsætningerne som oftest saa forskellige paa afgørende Punkter fra

Land til Land, at Sammenligninger i Reglen bliver i høj Grad betingede. Og dernæst er Forholdet det, at næsten alle de civiliserede Lande under den Udvikling, der er foregaaet og stadig foregaar, er kommet saa langt ind i offentlig Styrelse og Regulering af Landenes Økonomi, at ethvert nogenlunde betydningsfuldt offentligt Finansieringsproblem vil være rigelig repræsenteret indenfor Landet selv. Jeg vil derfor i alt væsentligt holde mig til Eksempler fra danske Forhold.

Forinden jeg vender mig til de øvrige Finansieringsproblemer maa jeg nævne den Hovedsondring, som rent praktisk er den vigtigste indenfor den offentlige Husholdning, nemlig Sondringen mellem Drift og Anlæg. Der kunde let holdes et helt eller flere Foredrag om dette ene Spørgsmaal, men jeg skal afholde mig derfra og kun fremhæve enkelte af de vigtigste Træk, der i denne Henseende er særlig karakteristiske for den offentlige Husholdning.

Først er der Anledning til at nævne selve Spørgsmaalet om, hvorvidt der overhovedet er Grund til at sondre mellem Drift og Anlæg indenfor den offentlige Husholdning. For den, der er indstillet paa at bedømme Forholdene ud fra Erhvervslivets Forudsætninger, vil det maaske lyde mærkeligt, at dette overhovedet kan diskuteres. For en Erhvervsvirksomhed vilde man jo altid betragte det som en selvfølgelig Grundsætning, at Drift og Anlæg holdes nøje adskilt. Men ser man paa de offentlige Husholdninger baade herhjemme og i Udlandet, viser det sig, at man først paa et meget sent Tidspunkt er kommet ind paa en virkelig Sondring af denne Art, og for Staternes Vedkommende er der vistnok indtil fornylig ingen andre end Danmark, der har forsøgt en virkelig konsekvent Løsning af dette Spørgsmaal. For Danmarks Vedkommende skete den sidste afgørende Reform i denne Henseende i 1925 ved en Omlægning, der gennemførtes af daværende Finansminister Bramsnæs, og som i det væsentlige hvilede paa det forberedende Arbejde, der var gjort af en særlig Regnskabskommission, hvoraf Bramsnæs selv var Medlem.

Naar Staterne altsaa har været og stadig er saa tilbageholdende med at gennemføre en rationel Sondring mellem Drift og Anlæg, vil mange maaske være tilbøjelige til at ty til den saa ofte benyttede Forklaring om de offentlige Myndigheders Stivhed og Langsomhed, naar det gælder at følge Trit med Udviklingen. Men uden at komme ind paa en Diskussion om Berettigelsen af denne almindelige Antagelse vil jeg gerne fremhæve, at der er andre

og tungtvejende Grunde, som kan forklare Forholdet paa dette Omraade.

For det første har det almindelige Kasseregnskab det Fortrin, at det er simpelt og ligetil at forstaa, i hvert Fald set ud fra et Likviditetssynspunkt. Det har sin særlige Betydning for en offentlig Husholdning, dels fordi Budgetterne skal forelægges og behandles af store Forsamlinger, dels fordi de offentlige Husholdninger efter Sagens Natur har et mangesidet og broget Indhold. Men denne Side af Sagen har naturligvis mindre Betydning, for saa vidt som den Slags Bekvemmelighedshensyn jo maa vige for de mere reelle Hensyn.

Jeg tror, man kommer Sagen nærmere ved at rejse selve Spørgsmaalet om, hvad man egentlig skal bruge Sondringen mellem Drift og Anlæg til. Spørgsmaalet er let at besvare for Erhvervsvirksomhedernes Vedkommende. Her drejer det sig simpelthen om at faa det rette Billede af Foretagendets Rentabilitet. Det samme gælder tildels visse særlige offentlige Virksomheder, f. Eks. Statsbanerne, Postvæsenet, Elektricitets- og Gasværker o. s. v., og paa disse Omraader har de fleste Stater og mange Kommuner da ogsaa paa et ret tidligt Tidspunkt gennemført en vis Sondring mellem Drift og Anlæg. Men for den øvrige og langt overvejende Del af de offentlige Husholdninger er man paa Forhaand afskaaret fra at danne sig noget Billede af Rentabiliteten ved at sondre mellem Drift og Anlæg. Det ligger simpelthen i, at de Fordele, der indvindes ved Statens og andre offentlige Organers Virksomhed, ikke kommer selve den offentlige Husholdning til Gode, men er bestemt til at tjene Samfundet og Borgerne som Helhed. Forholdet er altsaa det, at den Rentabilitet, som man i den private Erhvervsvirksomhed faar en talmæssig Maalestok for i Driftsregnskabet, maa man for den offentlige Husholdnings Vedkommende bedømme ved et Skøn over, om de økonomiske Ofre, der bringes fra de offentlige Husholdningers Side, opvejes af ligesaa store eller større Fordele for Samfundet og Borgerne. Og dette Skøn unddrager sig jo som oftest Muligheden for et talmæssigt Udtryk. Tilmed maa Skønnet nødvendigvis faa en mere eller mindre politisk Farve efter den, der udøver det.

Kravet om Sondring mellem Drift og Anlæg kan altsaa ikke for den offentlige Husholdnings Vedkommende begrundes ud fra de samme Forudsætninger som i Erhvervslivet, og vi maa derfor undersøge, om der kan opstilles en rimelig Begrundelse ud fra den offentlige Husholdnings egne Forudsætninger.

Det, der ud fra et rent praktisk Synspunkt er Brug for, er i Hovedsagen dette, at de offentlige Budgetter og Regnskaber skal kunne besvare Spørgsmaalet om, hvorvidt der er administreret finansielt forsvarligt. Det er naturligvis et Spørgsmaal, som kan ses fra mange Sider, men der er een Side af Sagen, som har en særlig Betydning, og som man altid vil have Interesse i at faa belyst, nemlig Spørgsmaalet om, hvorvidt der sker en Konsolidering af den offentlige Husholdnings finansielle Stilling eller det modsatte. For at faa et Svar paa dette Spørgsmaal er det aabenbart nødvendigt at foretage en Deling, saaledes at man gennem et særligt Afsnit af Regnskabet faar et Udtryk for, om man har bevæget sig i konsoliderende Retning eller modsat. En saadan Delingslinje svarer naturligvis i Hovedsagen til Erhvervsforetagendernes Sondring mellem Drift og Anlæg, og derfor er det ogsaa rimeligt at bruge de samme Udtryk, men det maa betones, at Delingen mellem Drift og Anlæg ikke helt kan foretages ud fra samme Synspunkt som i en Erhvervsvirksomhed. I Erhvervsvirksomheden vil man jo normalt anlægge det Hovedsynspunkt, at Driftsregnskabet skal vise Bevægelsen i Foretagendets Nettoformue, idet man herved faar Rentabiliteten frem. Men dette Hovedsynspunkt kan ikke anlægges for den offentlige Husholdning, eftersom Spørgsmaalet om Nettoformuens Rentabilitet her slet ikke foreligger eller i alt Fald kun har Interesse for en mindre Klasse af offentlige Virksomheder. Som jeg senere skal nævne, kan der meget vel forekomme Tilfælde, hvor det er fuldkommen naturligt og forsvarligt, at et regnskabsmæssigt Tab, altsaa hvad man i en Erhvervsvirksomhed vilde kalde en Nedgang i Nettoformuen, finansieres ved Laan og følgelig føres til Udgift for Anlægsregnskabet, medens man ud fra et Rentabilitetssynspunkt maatte føre det paa Driftsregnskabet. Om man vil, kan Forholdet ogsaa formuleres saaledes, at Tabet posteres som et Aktiv, fordi det repræsenterer et Krav paa Skatteyderne.

Det afgørende Synspunkt for Delingen mellem Drift og Anlæg maa for den offentlige Husholdnings Vedkommende være dette, at man paa Driftsregnskabet opfører, hvad man kunde kalde de løbende Indtægter, d. v. s. de Indtægter, der indgaar til det offentlige uden at være Udtryk for Beslaglæggelse af Kapital og uden at skabe fremtidige Forpligtelser for det offentlige, og at man paa Driftsregnskabets Udgiftsside opfører de Udgifter, som man ud fra nærmere fastlagte Synspunkter maa kræve øjeblikkelig Dækning for.

Hvad det sidste Spørgsmaal angaar er det lettest at give en nærmere Forklaring ad negativ Vej, nemlig ved at gøre sig klart, hvilke Udgifter man ikke kræver øjeblikkelig Dækning for, og paa hvor lang en Periode man vil fordele Dækningen, altsaa med andre Ord i hvilke Tilfælde det er forsvarligt at opfatte Udgifterne som Aktiverhvervelser og hvorvidt og paa hvilken Maade Aktiverne efterhaanden bør afskrives.

Herom kan først siges, at Spørgsmaalet om Opførelsen af Aktiver paa et offentligt Regnskab ikke har meget at gøre med, om der erhverves Aktiver af en større eller mindre Handelsværdi. Der er i Almindelighed heller ikke Tale om, at de erhvervede Aktiver skaber forbedrede Rentabilitetsmuligheder paa Driftsbudgettet, tværtimod vil det offentliges Aktieerhvervelser som oftest medføre forøgede Driftsudgifter, ikke alene til Forrentning og Afskrivning, men ogsaa fordi de udvidede Rammer giver Mulighed for en mere omfattende offentlig Virksomhed indenfor det paagældende Omraade og dermed forøgede Driftsudgifter. Eksempelvis vil det maaske forstaas, at Taknemligheden for de Bygningsanlæg, som Rockefeller har skænket visse Statsinstitutioner, er mindre fremherskende i Finansministeriet end hos Institutionerne. Men som jeg allerede har fremhævet er Forholdet det, at de Goder, der skaffes gennem den offentlige Virksomhed, falder udenfor den offentlige Husholdning og gør sig gældende for Borgerne paa anden Maade.

Det naturlige Hovedsynspunkt maa derfor være dette, at man paa Anlægsbudgettet opfører Udgifterne til Erhvervelse af mere eller mindre varige Goder, og at man gennem de fornødne Afskrivninger, der tages fra Driftsbudgettet, fordele Erhvervelsesudgifterne over en Tid, der svarer til Varigheden. Forholdet ligger klart nok, naar det drejer sig om Erhvervelse af faste Ejendomme, Opførelse af Bygninger og større tekniske Anlæg o. l. Her er det let forstaaeligt, at det er fuldt forsvarligt at lade Skatteyderne nøjes med efterhaanden at dække Udgifterne til de fornødne Afskrivninger, saaledes at Nedskrivning foretages i samme Omfang som Forringelsen af Brugsværdien finder Sted, naturligvis med fornøden Hensyntagen til teknisk Forældelse o. l. Det er heller ikke noget større Problem, at Udlaan fra det offentlige maa placeres som Aktiver og kun bør berøre Driftsbudgettet, dersom de giver Tab. Men hermed er Mulighederne for de offentlige Anlægsudgifter ikke udtømt. Der kan opstaa mange andre Forhold, hvor en Udgift maa siges at være Udtryk for et varigt

Gode for Borgerne, men hvor man ud fra almindelige erhvervsmæssige Synspunkter ikke vilde tale om Aktiver. F. Eks. er de fleste Krige i moderne Tid finansieret helt eller delvis ved Gældsstiftelse og Krigsudgifterne altsaa opfattet som Anlægsudgifter. Englands Statsgæld udgjorde i 1914 ca. 700 Mill. £, men efter Krigen det tidobbelte, og Gældsforøgelsen var altsaa 6,3 Milliarder £, eller langt over 100 Milliarder Kr. Man vil sikkert ud fra et almindeligt engelsk Synspunkt betragte Krigsudgifterne som Udtryk for en national Indsats, der var nødvendig for at hævde det britiske Riges Stilling. Den havde for saa vidt til Formaal at skaffe det nationale Gode, som Opretholdelsen af Rigets Uafhængighed og Magtstilling betyder for den engelske Borger, og som har en Varighed svarende til Tiden indtil den næste store Krig. Herhjemme har vi jo lykkeligvis ikke haft Krig i den nyere Tid, men hvis det skete, vilde vi jo sandsynligvis blive nødt til at anlægge et tilsvarende Synspunkt.

Herhjemme kan der imidlertid godt nævnes mere aktuelle Eksempler af anden Art. F. Eks. vilde sikkert ingen tænke paa, at en Udgift af den Størrelse, som Landmandsbankens Sammenbrud bragte Staten, skulde være dækket af de løbende Indtægter. Det gjorde man som bekendt heller ikke, man dækkede Udgiften ved Hjælp af Laan, og forudsat at det var rigtigt, at Staten dengang traadte til, som man gjorde, hvad man jo altid kan diskutere som et Spørgsmaal for sig, er det et naturligt Synspunkt, at Borgerne gennem en længere Periode skulde bære en aarlig Udgift, for at Samfundet kunde blive forskaanet for den Ulykke, der formentes at blive afværget.

Man kommer altsaa ikke udenom et vist Skønsmoment ved Afgørelsen af, om en Udgift bør tages paa Anlægsbudgettet. Men jeg tror, jeg tør sige, at Afgørelsen af disse Spørgsmaal ikke er saa vanskelig i de konkrete Tilfælde, som man skulde tro. Den finansielle Samvittighed har i alt Fald herhjemme været saa stærk, at der har kunnet danne sig en ret fast Praksis for Statens Vedkommende. Det afgørende i Sagen er jo, at man ikke misbruger Anlægsbudgettet til vedvarende at hobe en Udgiftsbyrde fremefter, saaledes at Efterslægten kommer til at betale for Nutidens Goder, og noget saadant kan heller ikke siges at være sket i Tiden siden Gennemførelsen af det nuværende Budgetsystem, tværtimod er der som Helhed sket en Konsolidering af ret betydeligt Omfang.

Naar nu disse Udgifter, som jeg har nævnt, hører hjemme paa Anlægsbudgettet, maa naturligvis deraf følge, at de korresponde-

rende Indtægter ved Realisation af Realaktiver, Indfrielse paa Udlaan og Afskrivningerne ogsaa hører hjemme paa Anlægsbudgettet. Hertil maa naturligvis føjes de eventuelle Driftsoverskud. Da det nu er en Kendsgerning, at alle Staters Kapitalinvesteringer i vor Tid har været positive og voksende, og at man roligt kan regne med en fortsat Udvikling i denne Retning, maa man gaa ud fra, at der udover de Anlægsindtægter, jeg har nævnt, normalt vil være et betydeligt yderligere Kapitalbehov, som skal dækkes, og et af de betydningsfulde Finansieringsproblemer for den offentlige Husholdning er dette, ad hvilke Veje denne Kapitaldækning skal ske.

Det kan i Principet ske paa to Maader, nemlig enten derved, at det offentlige betaler Markedets Pris, d. v. s. en normal Rente, og opnaar de fornødne Laan ad Frivillighedens Vej, eller derved, at det offentlige skaffer sig Midlerne helt eller delvis rentefrit ved mere eller mindre tvangsmæssige Foranstaltninger.

Den almindelige og normale Fremgangsmaade er jo som bekendt Optagelsen af frivillige Laan til normal Rente, og jeg skal ikke i denne Sammenhæng komme ind paa de Problemer, der knytter sig hertil, og som saa ofte er diskuteret. Derimod vil jeg gerne gøre et Par enkelte Bemærkninger om det andet Alternativ, Fremskaffelsen af Kapitalmidler helt eller delvis rentefrit ved Benyttelse af det offentlige Magt.

Jeg vil gerne først gøre opmærksom paa, at der i den Henseende i hvert Fald er et enkelt Omraade, hvor en saadan Fremgangsmaade nyder almindelig Anerkendelse, nemlig med Hensyn til Arveafgiften. Denne særlige Skat svares jo nemlig ikke blot af Borgernes Indtægter, men er i Virkeligheden i væsentlig Grad en Beslaglæggelse af Kapital. Det er derfor fuldkommen rigtigt, at Udbyttet af denne Skat ved den af daværende Finansminister Bramsnæs gennemførte Budgetreform i 1925—26 blev opført paa Statens Anlægsbudget, idet man herved markerer, at naar det offentlige beslaglægger Kapital, bør Udbyttet ogsaa anvendes til Kapitalformaal. Det er jo yderligere saa heldigt, at denne Konsolideringsforanstaltning samtidig opfyldte et rent praktisk Formaal, nemlig at danne Modvægt mod den Gældsstiftelse, der i Perioden forud var sket til Dækning af Underskud.

Men bortset fra denne specielle Form for Beslaglæggelse af Kapital vil Tanken om tvangsmæssige Foranstaltninger paa dette Omraade vel nok virke stødende paa de fleste, og det er heller ikke min Hensigt at føre noget almindeligt Forsvar for en saadan

Fremgangsmaade. Men det vilde dog paa den anden Side være urigtigt helt at lade denne Side af Sagen uomtalt. For det første maa det erindres, at enhver Stat kan komme i en Situation, hvor Nød bryder alle Love. Og dernæst maa der dog kræves en vis Eftertanke, inden man tør fastslaa, at en Beslaglæggelse af Kapital fra det offentliges Side skulde virke skadeligt ud fra et rent samfundsmæssigt Synspunkt. Til Belysning heraf skal jeg anføre et Ræsonnement, som i hvert Fald viser, at en saadan Overvejelse meget vel kan sættes i Gang ud fra et politisk objektivt Synspunkt.

Forholdet er det, at Staten og Kommunerne tilsammen har en aarlig Udgift paa omkring 200 Mill. Kr. til Renter og Afdrag paa Gæld. Dette Beløb maa altsaa aarlig indkræves fra Befolkningen gennem Skatterne og gives ud igen til Statens og Kommunernes Kreditorer, hvilket for omkring Halvdelens Vedkommende vil sige en Kreds af Landets egne Borgere. Der findes altsaa her et betydeligt økonomisk Kredsløb, hvis Resultat er, at der finder en Omfordeling Sted fra en bred Kreds af Befolkningen — Skatteyderne — til en anden Kreds — Statens og Kommunernes Kreditorer, der i Virkeligheden ogsaa udgør en temmelig stor Befolkningsklasse. Naar man ved, hvilket administrativt Besvær og hvilken Gnidningsmodstand et saadant Kredsløb medfører, kommer man let ind paa den Tanke, om man ikke kunde spare dette Kredsløb ved at foretage en Opgørelse een Gang for alle, i hvert Fald for en væsentlig Del af Gælden, saaledes at man fordeler Gælden paa en eller anden Maade paa Landets Formueejere.

Noget i den Retning kan i og for sig siges at være sket for adskillige Staters Vedkommende gennem voldsom Inflation, men en saadan Fremgangsmaade, hvorved man eensidigt rammer Indehaverne af monetære Værdier og systematisk begunstiger alle Debitorer, har naturligvis ingen Interesse i denne Forbindelse. Forudsætningen maa selvfølgelig være, at Fordelingen paa Formueejerne sker uden Hensyn til de enkelte Formuers Beskaffenhed.

Jeg skal ikke komme dybt ind paa, hvorledes denne Tanke nærmere kunde realiseres, men kun fremhæve to Sider af Spørgsmaalet.

For det første vilde en saadan Fremgangsmåde ganske eensidigt ramme Formueejerne, medens de, der tjener Indtægter uden at eje væsentlig Formue — og det drejer sig her baade om mange og store Indtægter — vilde blive frigjort for en Udgiftsbyrde, som det naturligt paahviler dem at bære.

Og for det andet tror jeg, at det vil staa klart for enhver, der prøver at tænke Spørgsmaalet igennem, at det Kredsløb, man vilde undgaa, i en meget væsentlig Grad vilde blive fortsat, blot paa en anden Maade og under betydeligt større Besvær. Man vilde jo nemlig blive nødt til paa en eller anden Maade at ordne sig med Formueejerne saaledes, at de kom til at yde Afdrag og Renter til det offentlige paa et længere Aaremaal, og man vilde møde en Mængde praktiske Vanskeligheder, som vilde faa Administrationen til at svulme op til et Omfang af et ganske andet Format end det, som det var Formaalet at spare.

I det hele kan man vistnok gaa ud fra, at saa længe man bevæger sig indenfor de Forudsætninger, der gælder under normale Forhold i en demokratisk organiseret Retsstat, maa det betragtes som uhensigtsmæssigt at foretage voldsomme og dybtgaaende Indgreb paa dette Omraade. Hvis man ud fra et Konsolideringssynspunkt ønsker at opnaa en relativ Nedgang i det offentliges Gældsbyrde, maa Vejen være en gradvis Udvikling, idet man søger saa vidt muligt at dække Kapitalbehovet ved andre Indtægter end Laan. Det kan ske, dels ved en forsigtig Afgrænsning af Anlægsudgifterne i Forhold til Driftsbudgettet og kraftige Afskrivninger, dels ved at sørge for, at der bliver Driftsoverskud, som kan anvendes til ekstraordinære Afskrivninger, dels endelig ved at henlægge særlige Indtægter til Anlægsbudgettet. Hvad den sidstnævnte Fremgangsmaade angaar kan der for Statens Vedkommende peges paa Arveafgiften, som jeg allerede har omtalt. Ad disse Veje er det for Statens Vedkommende lykkedes at føre en bemærkelsesværdig Konsolideringspolitik i den sidste halve Snes Aar, idet man har formaaet at gennemføre en kraftig Udvidelse og Modernisering af Statens Anlæg uden at stifte nogen væsentlig ny Gæld, og man har dermed bidraget til at danne Modvægt mod den betydelige Gældsbelastning, der er sket gennem en lang Aarrække forud, hvor man i betydeligt Omfang dækkede Driftsunderskud ved Hjælp af Laan. Det maa ogsaa bemærkes i denne Forbindelse, at med den stærkt stigende Vækst, der er sket og stadig sker i Statens Opgaver, er det af overordentlig stor Betydning, at dens finansielle Styrke og Uafhængighed forøges.

Forinden jeg forlader Anlægsbudgettet, vil jeg gerne omtale et særligt Spørgsmaal, som knytter sig dertil, og som ofte giver Anledning til Forundring hos de Læsere af Statsregnskabet, som er tilbøjelige til at anlægge de almindelige Synspunkter fra Erhvervslivet, nemlig Spørgsmaalet om, hvorvidt Staten burde have en Pensionsfond.

Forholdet er det, at Statens Pensionsudgifter afholdes under et særligt Afsnit af Driftsregnskabet, nemlig Finanslovens § 25. Samtidig afkortes der 5 % i de pensionsgivende Tjenestemandslønninger, og disse Pensionsbidrag fra Tjenestemændene indgaar som Indtægt under Pensionsafsnittet, idet de forskellige Institutioners Budgetter belastes med hele Bruttolønningen. Men de 5 % er ikke tilstrækkeligt som forsikringsmæssigt Bidrag. For at der kan være forsikringsmæssig Dækning kræves der en Præmie, som varierer fra 13 til 25 % af de pensionsgivende Lønninger, og de manglende Bidrag, altsaa fra 8 til 20 % af de pensionsgivende Lønninger, belastes de forskellige Statsinstitutioners Budgetter, idet Beløbene føres til Indtægt for Pensionsafsnittet. Finanslovens § 25 udreder altsaa Pensionerne og faar samtidig en Indtægt svarende til, hvad der vilde være fornødent som Pensionsforsikringspræmie. Alligevel bliver der et ret betydeligt aarligt Underskud paa Pensionsregnskabet, og dette skyldes den Omstændighed, at man ikke har opsamlet Præmierne i Tidens Løb og altsaa mangler den Renteindtægt, man i modsat Fald vilde have faaet gennem Præmiereserverne.

Ud fra de almindelige Synspunkter fra Erhvervslivet er det naturligt at rejse det Spørgsmaal, hvorfor Staten ikke i Stedet har opsamlet en Pensionsfond, hvortil Præmierne indgaar, og som afholder Pensionsudgifterne. Særlig fra forsikringsteknisk Side vil man jo være tilbøjelig til at betragte det mildest talt som en Letsindighed, at Staten undlader at opsamle de tekniske Reserver, som er Forsikringsselskabernes hellige og urørliche Statusposter.

For mit Vedkommende ser jeg ikke rettere, end at vi atter her staar overfor et Forhold, hvor det ikke er berettiget at anlægge samme Synspunkt som i Erhvervslivet, og jeg vil iøvrigt mene, at det ikke engang er berettiget at parallelisere med Kommunerne.

Der kunde anføres to Grunde for at oprette en Pensionsfond, svarende til de forsikringsmæssige tekniske Reserver.

Det kan for det første gøres gældende, at der bør være Sikkerhed for Opfyldelsen af de særlige Forpligtelser, Staten har paa dette Omraade, og at en saadan Sikkerhed bør foreligge paa samme Maade som i et Forsikringsselskab, nemlig ved Opsparing af de forsikringsmæssigt fornødne Præmier i Form af Fondsbeholdninger eller lign.

En saadan Betragtning er efter min Opfattelse ikke berettiget. For det første er Tjenestemændenes Pensionsforhold ikke i sit Princip nogen Forsikring, men et offentligt Anliggende ligesom

mange andre, der ogsaa medfører Forpligtelser for Staten. Hvis man gennemser Statsbudgettet, vil man støde paa mangfoldige Forhold, hvor Staten faktisk har paataget sig Forpligtelser, hvis Tilsidesættelse vilde være ligesaa afgørende for mange Borgeres Ve og Vel som for Tjenestemændenes Vedkommende. Jeg behøver blot at nævne et Omraade som Invaliderefterne. Sikkerheden for Statens Pensionsforpligtelser ligger i Virkeligheden i et ganske andet Forhold end for Forsikringsselskabernes Vedkommende, nemlig Statens Adgang til at skaffe sine Udgifter dækket gennem Skatterne. Og skulde denne Mulighed svigte, tror jeg ikke, det vilde have megen Betydning, at man havde liggende nogle Fondsbeholdninger. I saa Fald vilde saadanne Beholdninger under en Nødssituation være ligesaa udsatte for at blive angrebet under en eller anden Form som Statens øvrige Midler. Iøvrigt vilde Fondsbeholdninger ikke være nogen Beskyttelse overfor den værste og maaske den mest nærliggende Virkning af en Nødstilstand, nemlig Inflationen med dens Forringelse af de monetære Værdier.

Noget større Realitet forekommer der mig at være i en anden Betragtning, der kunde gøres gældende, nemlig den, at man ved at undlade Henlæggelsen af Præmiereserverne overvælter en Udgiftsbyrde til Fremtiden. Dette Synspunkt kan siges at have en vis Aktualitet, for saa vidt som vi er inde i en Udvikling, hvor Pensionsudgifterne er stigende som Følge af Ændringerne i Tjenestemændenes Aldersfordeling. For Befolkningen som Helhed gaar Forskydningen som bekendt i Retning af forholdsvis flere gamle, og dette gør sig naturligvis ogsaa gældende for Tjenestemændene, omend i et langsommere Tempo, fordi Staten samtidig har foretaget en kraftig Udvidelse af Tjenestemændenes Antal og derfor har forholdsvis flere unge Tjenestemænd end svarende til den almindelige Aldersfordeling.

Heller ikke denne Indvending er dog afgørende efter min Opfattelse. Det, der er afgørende ved Opstillingen af Statens Driftsbudget, er dette, at det afgrænses efter en nogenlunde jævn Linje fra Aar til Aar, og at man ikke vedvarende skyder en Udgift fremefter. Pensionsudgifterne varierer jo kun langsomt og gradvist, og det maa erindres, at Forskydningen af Udgiftsbyrden fremefter ikke er stedsevarende, men paa et eller andet Tidspunkt maa ophøre og sandsynligvis afløses af en Bevægelse i modsat Retning. Overfor disse Bølgebevægelser staar Staten som det stedsevarende, saa længe som vi overhovedet har et Samfund i moderne Forstand. Rent samfundsøkonomisk maa man ogsaa

huske paa, at vi til syvende og sidst ikke har nogen anden Indtægt end Samfundsproduktionen, og om den Andel deraf, Staten lægger Beslag paa, bliver underkastet en forholdsvis jævn og ringe Variation paa Grund af Pensionsudgifterne, har efter min Opfattelse ikke nogen afgørende Betydning.

I Forbindelse hermed kan det ogsaa nævnes, at hvis man skulde foretage Henlæggelser under Hensyn til de stigende Pensionsudgifter, burde man gøre det samme for Aldersrentens Vedkommende.

Jeg vil gerne straks tilføje, at de samme Betragtninger angaaende Pensionsudgifterne ikke uden videre kan overføres til Kommunerne. For det første er de kommunale Husholdninger af væsentlig mindre Dimensioner og kræver derfor en mere omhyggelig Sikring overfor Svingninger i disse Udgifter. Og ganske særlig maa det tages i Betragtning, at Kommunernes Muligheder for at skaffe Indtægter ved Skatter og paa anden Maade til Dækning af deres Forpligtelser er ganske anderledes begrænsede end for Statens Vedkommende. Det er derfor ganske naturligt, at en Kommune foretager Henlæggelser til Imødegaaelse af Pensionsudgifter, enten rent regnskabsmæssigt som Københavns Kommune har gjort, eller ved Indtegning i en Pensionskasse med aarlig forsikringsmæssig Præmiebetaling, som en Række andre Kommuner har gjort.

Efter disse Betragtninger om Finansieringen af de offentlige Anlægsudgifter skal jeg vende mig til Spørgsmaalet om Finansieringen af de offentlige Driftsudgifter.

Forinden jeg kommer nærmere ind herpaa, forekommer det mig rigtigt at fremhæve, at det naturligvis maa være en Forudsætning ved Betragtningen af de forskellige Omraader indenfor et offentligt Driftsbudget saavel som ethvert andet Driftsbudget, at man, saa nøje som de praktiske Hensyn tillader, henfører Indtægterne og Udgifterne til de Formaal, de vedrører. Dette er i og for sig en ret selvfølgelig Betingelse for, at man kan bruge Regnskaberne som driftsøkonomisk Hjælpemiddel, men der melder sig dog forskellige Problemer ved Løsningen af denne Opgave. Det drejer sig for en stor Del om Detailspørgsmaal, som har mindre almen Interesse, men der er dog een Side af Sagen, som jeg gerne vil omtale.

Som oftest er Forholdet det, at Omraaderne for de Formaal, der tilstræbes indenfor den offentlige Husholdning, er nogenlunde sammenfaldende med Virkeomraaderne for de offentlige Institu-

tioner, hvorunder Opgaverne henhører. Socialministeriet og 3. Afdeling i Københavns Magistrat varetager f. Eks. de sociale Opgaver indenfor henholdsvis Staten og Københavns Kommune, og det er derfor naturligt, at disse Administrationsorganers Budgetomraader afgrænses i Overensstemmelse med de Formaal, de varetager.

Men det er ikke altid selve det offentlige Formaal, der er bestemmende for Oprettelsen af et særligt administrativt Organ og Udfoldelsen af en økonomisk Virksomhed. Indretningen af et særligt Administrationsorgan beror jo kun paa rent tekniske Hensigtsmæssighedsgrunde, og det er ikke altid, at dette vil være ensbetydende med et almindeligt offentligt Formaal. Baade i Staten og i Københavns Kommune har man f. Eks. fundet det hensigtsmæssigt at indrette særlige Organer for Lønningsforvaltningen, nemlig henholdsvis et Kontor i Finansministeriet og et Direktorat under Overborgmesteren, og Anvisningen og Udbetalingen af Lønninger foregaar helt eller delvis herigennem, uden at disse Administrationsorganer har noget selvstændigt offentligt Formaal udover det rent tekniske. Det vilde naturligvis være baade urigtigt og uhensigtsmæssigt, om man udsondrede et specielt Lønningsbudget ved Siden af den almindelige Formaaalsinddeling. Det gør man naturligvis heller ikke. Man overfører Udgifterne til de Budgetomraader, hvis Formaal de vedrører.

I denne Forbindelse vil jeg særlig fremhæve Finansieringen af de forskellige offentlige Formaal med Kapitalmidler. Forholdet er her dette, at man baade i Staten og Kommunerne har fundet det hensigtsmæssigt, at Fremskaffelsen af Kapitalmidler almindeligvis ikke overlades de enkelte offentlige Institutioner, men sker for Staten eller Kommunen under eet gennem den centrale Ledelse eller et særligt Centralorgan. Det hænger naturligvis sammen med, at Pantehæftelse og lignende konkrete Kreditsikringsmidler ikke her spiller nogen afgørende Rolle. Jeg tænker ikke, de forskellige Finansieringsinstitutter vilde lægge nogen større Vægt paa at faa Pantesikkerhed i Christiansborg eller Nationalmuseet. Det afgørende paa dette Omraade er den almindelige Tilid, der hersker overfor Staten og Kommunerne som Laantagere, og den Sikkerhed, der ligger i Myndigheden til at indkræve de fornødne Skatter til den offentlige Husholdnings Drift. Og den Kreditsikkerhed, der ligger heri, kan den centrale finansielle Ledelse bedst give Udtryk for.

Men det er klart, at der her foreligger et Forhold, som udelukkende skyldes rent finansieringstekniske Hensyn paa ganske lig-

nende Maade som med Hensyn til Lønninger og Pensioner som før omtalt. Det er derfor naturligt, at Udgifterne til Afskrivning og Forrentning af de Kapitalværdier, der investeres af det offentlige fordeles paa de Formaal og Institutioner, hvorunder Kapitalerne anvendes. Rent driftsøkonomisk maa det betragtes som den enkelte Institution og det enkelte Formaal uvedkommende, paa hvilke Maade det offentlige fremskaffer sine Kapitalmidler. Skal man have det rette driftsøkonomiske Billede af Udgifternes Fordeling, maa man naturligvis ogsaa fordele en saa vigtig Udgiftskategori som Renter og Afskrivninger, og dette er da ogsaa gjort herhjemme i Staten og Københavns Kommune derved, at man belaster de enkelte Formaal med disse Beløb og fører dem til Indtægt henholdsvis for den almindelige Rentekonto og for Anlægsbudgettet. Der er ogsaa enkelte andre Stater, som har gennemført Forrentningsprincippet, hvorimod Danmark staar ret ene med Hensyn til en gennemført Afskrivningsordning.

Da Forrentningsprincippet saa ofte har været diskuteret, vil jeg gerne fremhæve, at det ikke her blot drejer sig om en ren Posteringmekanisme til Glæde for Teoretikere og Principryttere, men at der ogsaa foreligger reelle Hensyn. Man ser det bl. a., naar der foregaar en Forskydning, hvorved Anvendelse af Kapital træder i Stedet for Arbejde eller omvendt, og en saadan Forskydning foregaar som bekendt i udpræget Grad paa mange Omraader, f. Eks. naar Statsbanerne gaar over til dyre Motorvogne med ringere Betjeningspersonale, naar Færgeforbindelser med betydelige Personaleudgifter afløses af kostbare Broanlæg, der ikke kræver Personale, naar Postvæsenet indfører automatiske Telefoncentraler o. s. v. Man vilde her faa et direkte vildledende Billede af Forholdene, hvis man undlod at postere Forrentning af Kapitalerne, og Budgetterne vilde komme til at betyde en direkte Tilskyndelse til Anvendelse af Kapital i Stedet for Arbejdskraft, ogsaa i Tilfælde, hvor noget saadant i Virkeligheden var driftsmæssigt tabgivende.

Jeg skal yderligere tilføje, at der ofte forekommer Tilfælde, hvor man ved at undlade Posteringen af Forrentning skjuler Problemer, som ellers naturligt vilde melde sig ved en Betragtning af Budgetterne, f. Eks. i Tilfælde, hvor en Institution ligger med ubebyggede Grunde, som ikke paa anden Maade giver Anledning til Udgifter.

For at forebygge en ret udbredt Misforstaaelse vil jeg gerne fremhæve, at Forrentningsprincippet ikke i sig selv indeholder no-

get Krav om, at den paagældende Institution skal skaffe Dækning for Renteudgifterne. Formaalet er kun at faa de reelle Driftsudgifter frem. Paa hvilken Maade man vil kræve driftsmæssig Dækning er et helt andet Spørgsmaal.

Med Hensyn til selve Finansieringen af de offentlige Driftsudgifter kan man som bekendt i Hovedsagen gaa to Veje. I visse Tilfælde skønner man, at Modtagerne af de Ydelser, det offentlige præsterer, har en saadan speciel Interesse i Ydelserne, at det maa findes rimeligt, at de betaler en Pris eller et Bidrag, som helt eller i det væsentlige dækker Omkostningerne. I andre Tilfælde — og det gælder som bekendt Størstedelen af den offentlige Husholdning — præsteres de offentlige Ydelser ikke ud fra Modtagernes specielle Interesse, men ud fra den almindelige Samfundsinteresse, og Udgifterne dækkes i saa Fald ved Skatter og andre løbende Indtægter, der fremskaffes uden Forbindelse med specielle Udgiftsformaal og anvendes til at dække de løbende Udgifter i al Almindelighed.

I det første Tilfælde, hvor man i Principet lader Modtagerne betale en Pris eller Afgift til Dækning af Ydelserne, opstaar der for hvert af de Formaal, det drejer sig om, en særlig Husholdning, som i det væsentlige finansierer sig selv. En saadan Husholdning kunde man maaske kalde en Interesseseshusholdning i Modsætning til den store almindelige Husholdning for de fælles samfundsmæssige Formaal, som man kunde kalde Fælleshusholdningen.

I denne Forbindelse vil jeg gerne straks gøre opmærksom paa, at der ikke behøver at være Tale om en konsekvent Gennemførelse af det Princip, at Modtagerne af Ydelserne fra en Interesseseshusholdning i ethvert individuelt Tilfælde betaler en Pris, som dækker Omkostningerne. Dels kan de individuelle Omkostninger ikke altid beregnes, dels kan der ogsaa i Prisberegningen indgaa andre Faktorer end Omkostningerne, som f. Eks. i Jernbanernes Tarifpolitik, og dels kan der være Tale om en Virksomhed, der maa betragtes som et Fællesanliggende for en speciel Kreds af Interessenter i Samfundet, som man maa fordele Omkostningerne paa efter et eller andet skønsmæssigt Kriterium. I det sidste Tilfælde vil Indtægterne efter deres Karakter nærme sig Beskatningen, men de adskiller sig dog derfra ved den Omstændighed, at der bestaar en direkte Forbindelse mellem Bidragydelsen og det, der modtages fra Interesseseshusholdningen. Det afgørende er, at der foreligger en bestemt afgrænset Virksomhed til Fordel for nær-

mere paaviselige Interessenter, og at Virksomheden i Principet finansieres ved Krav om en Pris eller Bidragydelse fra Interessenterne.

Man kan undertiden støde paa Fremgangsmaader, der i Formen ligner det, jeg her har kaldt Interessehusholdninger, nemlig i de Tilfælde, hvor man henlægger en bestemt Skattekilde til Finansiering af et bestemt Formaal, uden at der bestaar nogen klar Interesseforbindelse mellem den paagældende Virksomhed og Skatteyderne. Forholdet kan skyldes den Omstændighed, at man har anset det paagældende Skatteprovenu som passende til Afgrænsning af Formaalet og af en eller anden Grund ønsker at holde det paagældende Anliggende særskilt fra andre Formaal. Fremgangsmaader af denne Art anvendes en Del i forskellige andre Lande, men er sjældne her i Landet. Skulde man nævne et væsentligt dansk Omraade, hvor noget i denne Retning gør sig gældende, skulde det være Motorafgifterne, der som bekendt i det væsentlige er reserveret til Vejformaal. Der er ganske vist en Forbindelse mellem Motorafgifterne og Vejtrafikanternes Interesser, men dels er Forbindelsen ikke eentydig, idet der er indblandet et væsentligt Moment af almindelig beskatningsmæssig Karakter, hvilket tydeligt vil vise sig den Dag, da man er kommet ud over Vejnettets Etableringsomkostninger, og dels har man indenfor Motorafgifternes Ramme foretaget en Opdeling af Udbyttet, svarende til forskellige Vejformaal, uden at der kan siges at bestaa nogen nærmere Forbindelse mellem de Andele af Motorafgifterne, der reserveres til specielle Formaal, og de Vejinteresser, der skal varetages.

For straks at gøre klart, hvad jeg mener med en Interessehusholdning, skal jeg nævne et Par typiske Eksempler fra mit eget Administrationsomraade, nemlig Statsanstalten for Livsforsikring og Det kgl. Assistenshus. Hvad Statsanstalten angaar er Forholdet det, at den drives som Statsinstitution, men saaledes at dens Formue ikke maa sammenblandes med den øvrige Statsformue. De Midler, den opsparer, skal udelukkende komme de forsikrede til Gode. For Assistenshusets Vedkommende gælder der ganske vist ikke en saadan Regel. Dens Driftsresultat indgaar paa det almindelige Statsbudget, men det er ikke Meningen, at Institutionen skal drives med det Formaal at fremskaffe et Nettoudbytte til Statskassen, og de Overskud, der har været Tale om, har da ogsaa været ubetydelige.

Det er imidlertid sjældent, at Forholdene ligger saa klart som

i disse Eksempler. I Virkeligheden kan de offentlige Institutioner opstilles i en Skala med flere Grader fra den rene Fælleshusholdning til den rene Interesseshusholdning.

Som Eksempler paa Formaal, der klart henhører under Fælleshusholdningen, kan nævnes de fleste af de sociale Udgifter, Folkeskoleudgifterne, Militærudgifterne og lign. Der er her Tale om Formaal af udpræget almen samfundsmæssig Karakter, som ikke giver Anledning til at kræve Betaling af nogen Art.

Hvis man imidlertid gennemgaar Statsregnskabet, viser det sig, at Størstedelen af Statsinstitutionerne har Indtægter af forskellig Art, og det samme gælder de kommunale Institutioner. Men ser man nøjere efter viser det sig, at Indtægterne i de fleste Tilfælde ikke er bestemt af Hensynet til Dækning af Omkostningerne ved Institutionernes Ydelser.

I nogle Tilfælde er Indtægterne af rent akcessorisk Karakter. Naar f. Eks. et Opdragelseshjem driver Landbrug eller Haandværksvirksomhed af Hensyn til Elevernes Uddannelse, søger man fornuftigvis at drive denne Virksomhed saa udbyttegivende som muligt, men selv om det naturligvis er meget vigtigt, at saadanne Indtægtsmuligheder udnyttes saa vidt det er muligt, er de ikke afgørende for Hovedformaalet, idet man jo i givet Fald vilde være nødt til at drive Opdragelseshjem uden Hensyn hertil.

I andre Tilfælde stilles der ganske vist et Krav om Betaling i Forbindelse med de offentlige Ydelser, men uden at Betalingen sættes i Forhold til Omkostningerne. Betalingen kan være dikteret af rene Ordenshensyn, som f. Eks. naar en offentlig Myndighed skal holde en Registrering over et vist Erhvervsomraade og derfor gennem et Gebyr sikrer sig, at de registrerede Udøvere stadig er effektive. Eller der kan kræves en Betaling for at værne mod Misbrug, som f. Eks. naar der kræves en Betaling for offentlige Publikationer af almennyttig Karakter. Statistisk Departements Publikationer, der jo er meget billige, vilde komme op i de dyre Bibliofiludgavers Prisklasse, hvis Prisen skulde sættes efter Omkostningerne, men en gratis Uddeling vilde paa den anden Side medføre Misbrug. Endelig kan man naturligvis ogsaa hist og her støde paa Afgifter, der nærmer sig Beskatningens Karakter, idet man benytter en Anledning, hvor Modtageren af en offentlig Ydelse føler det naturligt at præstere en vis mindre Betaling, selv om den i og for sig ikke kan sættes i Forbindelse med Omkostninger ved den paagældende Funktion.

Undertiden kan Karakteren af Interesseshusholdning og Fælles-

husholdning være blandet, idet den paagældende Institution udfører nogle Funktioner, som man kræver fuld Dækning for ved Betaling fra Modtagerne, og andre Funktioner, som er af almen samfundsmæssig Natur. Dette kan ofte være Tilfældet, uden at man med rimeligt Besvær og Omkostning kan skille disse Funktioner ad budget- og regnskabsmæssigt. Som et Eksempel herpaa kan nævnes en Institution som Statens Seruminstitut, der dels fremstiller Serum og lign. med Salg for Øje, og dels udfører almene samfundsmæssige Funktioner.

Men selv om man søger at udskille de mere akcessoriske Indtægter og ser bort fra de Funktioner, der er indblandet fra Fælleshusholdningen, kan der dog ikke opstilles noget helt skarpt Skel mellem Interessehusholdninger og Fælleshusholdning. Forholdet kan være det, at man finder det rimeligt at lade Modtagerne yde en Betaling, der ganske vist langt fra giver Dækning for Omkostningerne, men som dog repræsenterer en ikke uvæsentlig Andel. Det gælder f. Eks. de fleste offentlige Sygehuse, hvor Patienterne eller Sygekasserne betaler en vis Takst. Som oftest drejer det sig kun om højst nogle faa Kr. pr. Sygedag, medens Omkostningen pr. Sygedag almindeligvis ligger op imod 10 til 15 Kr., men den Betaling, der kræves, er dog ikke af uvæsentlig Betydning. Ogsaa paa andre Omraader kræves der en Betaling, som nærmest maa betragtes som Dækning af en Andel i Omkostningerne, f. Eks. ved Statsskolerne.

Jeg skal imidlertid indskrænke mig til nærmere at omtale de Tilfælde, hvor man som det ledende Princip kræver fuld Dækning eller i hvert Fald Dækning af den væsentligste Del af Omkostningerne. Det afgørende er i og for sig ikke, om man faktisk opnaar fuld Dækning. For det første kan Forholdene være saaledes, at det simpelthen ikke er muligt at naa den fulde Dækning af Omkostningerne. Og endvidere kan Forholdet være det, at man af samfundsmæssige Grunde finder det rigtigst, at en vis Andel bæres af Fælleshusholdningen, men at man anser Institutionen for forpligtet til at holde denne Andel indenfor visse Grænser.

Naar man fastlægger som ledende Princip, at et givet Omraade skal finansieres som Interessehusholdning, altsaa saaledes, at den paagældende Institution ved Betaling for sine Ydelser skal skaffe Dækning for sine Omkostninger, i hvert Fald i det væsentlige, kan man gaa frem paa to Maader.

Man kan paa Forhaand nøje fikser Forbindelsen med Fælleshusholdningen, idet man kræver, at de opstaaende Overskud eller

Underskud kumuleres op og før eller senere udlignes af Institutionen selv. Et eventuelt Tilskud fra Fælleshusholdningen maa i saa Fald være fastsat paa Forhaand og indgaa som en Indtægt, der betragtes som Betaling for en samfundsmæssig Funktion. I disse Tilfælde opstaar der, hvad jeg vilde kalde en *bunden Interesseshusholdning*. Som Eksempel herpaa kan nævnes Institutioner som Statsanstalten for Livsforsikring og Statsradiofonien. Forholdet er her det, at opstaaende Overskud eller Underskud tillægges eller maa afholdes af Institutionernes Kapitaler. Det samme gælder visse Fonde, f. Eks. Apotekerfonden, som indkræver Afgifter fra Apotekerne og afholder forskellige Udgifter til Apoteksformaal, og Jagtfonden, hvori Jagtafgifterne indgaar, og som afholder forskellige Udgifter vedrørende Jagtinteresserne.

Eller man kan gaa frem paa en anden Maade, idet man nøjes med at hævde den paagældende Institutions Driftsbalance som ledende Princip, men dog lader de opstaaende Overskud eller Underskud indgaa i Fælleshusholdningen. Bliver Resultatet det, at der gennemgaaende er et væsentligt Driftsoverskud, foreligger der en Indtægtskilde, som i Karakter nærmer sig Beskatningen. Er Resultatet derimod gennemgaaende Underskud, maa dette i Almindelighed ses som Udtryk for, at der foreligger en almindelig Samfundsinteresse eller -nødvendighed. I de Tilfælde, hvor man ordner sig paa denne Maade, kunde man maaske passende tale om en *fri Interesseshusholdning*. Man nøjes her med at opstille Balancekravet som det ledende Princip for nærværende uden Hensyn til Fortid og Fremtid. Som Eksempler paa Interesseshusholdninger af denne Art kan nævnes Statsbanerne, Postvæsenet og en Række kommunale Foretagender som Gas- og Elektricitetsværker og lign.

Der kan nu i denne Forbindelse rejses to Spørgsmaal. Det ene er dette: om den nuværende Afgrænsning mellem Fælleshusholdning og Interesseshusholdning er rigtig, eller om muligvis Dele af Fælleshusholdningen burde udskilles som Interesseshusholdninger eller omvendt. Og det andet er, i hvilke Tilfælde man bør indrette en *bunden* og i hvilke Tilfælde en *fri Interesseshusholdning*.

Hvad det første Spørgsmaal angaar er der i hvert Fald næppe Grund til at tænke sig, at der paa væsentlige Omraader kunde være Tale om at ophæve bestaaende Interesseshusholdninger og overføre dem til Fælleshusholdningen. Der kunde snarere være

Anledning til at overveje, om Dele af Fælleshusholdningen burde udskilles som Interessehusholdninger, altsaa at man i højere Grad gik over til at kræve Betaling i Forhold til Ydelserne. Saa vidt jeg kan skønne er der dog ikke væsentlige Muligheder herfor. Skulde man nævne et væsentligt Omraade, hvor der kunde være Tale om noget saadant, maatte det være Sygehusene. Man maatte da indrette sig saaledes, at Sygehusene krævede en Betaling, der i det væsentlige dækkede Omkostningerne, idet man samtidig ydede tilsvarende større offentlige Tilskud til Sygekasserne. Man vilde paa den Maade gøre Sygekasserne mere interesserede i at hindre den Misbrug, der fra visse Sider har været klaget over med Hensyn til ufornöden Indlæggelse paa Sygehus og deraf følgende unødvendige offentlige Udgifter. Men den Fordel, man eventuelt kunde opnaa derigennem, vilde sikkert mere end opvejes ved det forøgede økonomiske Kredsløb, der vilde ske ndervejs.

Efter mit Skøn er der næppe særlig store Muligheder for at udskille væsentlige Omraader fra Fælleshusholdningen til speciel Finansiering. Paa dette Omraade vil Opgaven snarere være den at holde et vaagent Øje med, at nye offentlige Opgaver løses under Interessehusholdningens Form i alle Tilfælde, hvor der er naturlige Betingelser herfor, d. v. s. at der overfor de offentlige Ydelser staar en saadan Kreds af specielle Interesser, at der er Grundlag for at kræve en særlig Dækning af Udgifterne.

Hvad det andet Spørgsmaal angaar — i hvilke Tilfælde man bør indrette en bunden Interessehusholdning og i hvilke man bør anvende den frie Interessehusholdning — er det indlysende, at den bundne Form er den klareste og mest konsekvente. Men i mange Tilfælde er denne Form uanvendelig alene af den Grund, at den er uigennemførlig. Det gælder navnlig i Tilfælde, hvor de Priser eller Bidrag, Interessenterne skal betale, er afhængige af Konkurrence eller af andre Grunde ikke kan fastsættes nogenlunde suverænt paa en saadan Maade, at der bliver Dækning for Omkostningerne. Det kunde jo f. Eks. ikke nytte, at man for Statsbanernes Vedkommende vilde bestemme paa Forhaand, at Driften skulde balancere eller holdes paa et forud nøjagtigt bestemt Underskudsniveau, eftersom Statsbanerne lever under haard Konkurrence fra Biltrafiken og derfor maa frembringe et Driftsresultat, der til en vis Grad varierer med de skiftende Konkurrencevilkaar. Det kgl. Teater frembyder et Skoleeksempel paa Fejlgreb paa dette Omraade. Ved Teaterloven af 1911 blev det

nøjagtigt fastsat, hvilken Del af Teatrets Udgifter, Statskassen skulde betale, og det blev bestemt, at opstaaende Overskud skulde henlægges til Fordel for Teatret, medens Driftsunderskud skulde dækkes midlertidigt ved saakaldte »Forstrækninger« fra Statskassen, idet Forstrækningerne snarest muligt skulde inddækkes ved Overskud. Som bekendt blev Resultatet det, at Teatret, efter i nogle enkelte Aar at have haft Overskud, regelmæssigt gennem en lang Aarrække maatte hæve Forstrækninger, der omhyggeligt blev opført i Statsregnskabet som Aktiver, og som tilsidst udgjorde ca. 16 Mill. Kr., hvorefter dette Beløb maatte afskrives ved den nye Teaterordning.

Det maa altsaa være den første Forudsætning for en bunden Interessehusholdning, at man er Herre over den Indtægt, der skaffes fra Interessenterne. Der maa altsaa kræves, enten at den paagældende Virksomhed indtager en Monopolstilling, eller at man ved Aftaler eller ved Paaligning fra det offentlige er i Stand til at hævde Dækningsprincippet.

Men selv om man faktisk er i Stand til at hævde Princippet om, at opstaaende Overskud eller Underskud før eller senere skal udlignes, er det ikke sikkert, at man bør benytte sig heraf. Den naturlige Forudsætning herfor maa være, at det er nogenlunde de samme Interessenter, der er delagtige i henholdsvis Overskudene og Underskudene i de forskellige Perioder. Dette vil f. Eks. være Tilfældet, hvis den paagældende Interessehusholdning bestaar af Debitorer for langtløbende Laan, eller hvis det drejer sig om en nærmere defineret Kreds af erhvervsdrivende eller lign.

Hvis Interessenterne derimod er en ubestemt eller skiftende Kreds, er der i og for sig ingen logisk Begrundelse for, at et Underskud i en vis Periode skal udlignes ved Overskud i en anden Periode. I saa Fald er det naturligst, at de opstaaende Overskud eller Underskud indgaar i Fælleshusholdningen.

Ser man nærmere paa Statens og Kommunernes Interessehusholdninger, viser det sig da ogsaa, at de i Hovedsagen er indrettet efter denne Delingslinje. For Statens Vedkommende kan som de væsentligste frie Interessehusholdninger nævnes Statsbanerne, Postvæsenet og Statshavnene, og for Kommunernes Vedkommende Gas- og Elektricitetsværker, Vandværker og Sporveje. I disse Tilfælde henvender Institutionerne sig til det almindelige Publikum eller Erhvervene i Almindelighed, og der er derfor ikke nogen særlig Grund til at knytte nogen udlignende Forbindelse mellem de forskellige Regnskabsperioder.

Hvad de bundne Interessehusholdninger angaar kan der for Statens Vedkommende nævnes Eksempler som Statsanstalten for Livsforsikring, Statsradiofonien, Banktilsynet, Sparekassetilsynet, Hypotekbanken og en Række saakaldte Fonde som f. Eks. Apotekerfonden og Jagtfonden. I disse Tilfælde er der en bestemt Kreds af Interessenter, og for Banktilsynets og Sparekassetilsynet er man i Stand til hvert Aar at beregne en nøjagtig Dækning af Udgifterne ved at fordele Udgiftsbeløbet efter nærmere Regler til Refusion fra Bankerne og Sparekasserne.

Jeg skal særlig nævne en Kategori af bundne Interessehusholdninger, som er kommet frem i de senere Aar, og som sikkert vil vise sig at faa en længerevarende Betydning end tilsigtet i de enkelte Tilfælde, nemlig de Fonde, hvorigennem der foretages en Omfordeling mellem forskellige Erhvervsgrupper eller mellem disse og Samfundet. Jeg tænker paa saadanne Fonde som Sukkerfonden, Kvægafgiftsfonden og Svineafgiftsfonden. Paa disse Omraader er Forholdet det, at der indgaar Afgifter eller andre Indtægter fra Befolkningen eller visse Erhvervsgrupper til Fordeling eller Omfordeling mellem en vis Kreds af Interessenter.

Jeg vil gerne i denne Forbindelse fremhæve, at naar man i dansk Statsadministration har oprettet et stort Antal Institutioner under den noget misbrugte Betegnelse Fonde, er dette ingenlunde altid Udtryk for, at der foreligger en Interessehusholdning. I nogle Tilfælde foreligger der ikke andet, end at man vil fikserer en bestemt aarlig Udgift til et bestemt Formaal og til dette Formaal henlægge en vis Kapital, hvis Renter stilles til Disposition til Formaalet. Det gælder f. Eks. saadanne Fonde som Rask-Ørstedfonden, der yder Understøttelser til videnskabelige Undersøgelser og lign., og Dansk-islandsk Forbundsfond, der yder Understøttelser til islandske Studenter. Noget lignende gælder Jordfonden, der er dannet af de Kapitaler, som blev frigjort ved Afløsningen af Len og Stamhuse, og som benyttes til Oprettelse af Husmandsbrug.

I andre Tilfælde oprettes der en Fond af rent administrative Grunde, idet man derved udsondrer et vist Omraade til Forvaltning under særlige Former. Det gælder f. Eks. Statsbrandforsikringsfonden, der er opsamlet ved Bidrag, der er paalignet de forskellige Statsinstitutioner og danner en Stødpude overfor Brandrisiko.

Til Slut vil jeg gerne gøre nogle Bemærkninger om selve Driftsregnskabets Hovedresultat, Spørgsmaalet om Driftsoverskud eller Driftsunderskud paa de offentlige Regnskaber.

Det ligger jo i selve Formaalet for Opstillingen af et særligt Driftsregnskab, at der som Hovedregel skal være Balance. Men dels lader det sig naturligvis ikke gøre netop at ramme Balancepunktet Aar for Aar, og navnlig kan man ud fra forskellige Synspunkter gøre gældende, at Balanceprincippet under Hensyn til skiftende Forhold bør fraviges periodisk til den ene eller den anden Side.

For det første kan man ud fra et Konsolideringssynspunkt gøre gældende, at der i Almindelighed bør tilstræbes passende Overskud, indtil en vis Konsolidering er tilvejebragt. Hvorvidt et saadant Synspunkt er berettiget, er naturligvis i nogen Grad en Skønssag og kan bedømmes noget forskelligt ud fra forskellige politiske Standpunkter. Men for mit Vedkommende ser jeg ikke rettere, end at man allerede ud fra rent neutrale Betragtninger maa komme til det Resultat, at en gradvis konsoliderende Linje er begrundet, baade under de Forudsætninger, der almindeligvis er gældende i de fleste Stater, og ogsaa under de Forudsætninger, der specielt er gældende i Danmark.

Allerede den Omstændighed, jeg tidligere har nævnt, at der i den nyeste Tid foregaar og stadig fortsættes en kraftig Udvidelse af de offentlige Kapitalanlæg, gør det naturligt, at man tilvejebringer en stigende Nettoformue hos Staten og Kommunerne, saaledes at den gældfri Andel af Kapitalerne ikke formindskes. Selv om der som tidligere omtalt ikke for den offentlige Husholdnings Vedkommende kan støttes nogen Rentabilitetsbetragtning paa Nettoformuens Størrelse eller Vækst, er der dog ingen Tvivl om, at en baade forholdsmæssig og absolut Stigning i Gældsbyrden virker svækkende paa Statens og Kommunernes finansielle Stilling, og dette Forhold maa der givetvis lægges en ganske særlig Vægt paa i en Tid, hvor Udviklingen i stadig højere Grad stiller Krav om en kraftig og handledygtig Ledelse af Staten og Kommunerne.

Ogsaa ud fra et andet neutralt Synspunkt forekommer det mig berettiget at hævde en konsoliderende Linje i de offentlige Husholdninger, nemlig paa Grund af de besværlige og uproduktive Kredsløb, der opstaar, naar man paa den ene Side skal indkræve store Skattebeløb for paa den anden Side at kunne udrede Renter og Afdrag paa den offentlige Gæld. Som før omtalt kan der ikke være Tale om at afskaffe dette Kredsløb, og saa længe man er inde i betydelige Udvidelser af de offentlige Anlæg, er det ogsaa baade nødvendigt og forsvarligt at forøge det, men paa langt

Sigt bør efter min Opfattelse en Formindskelse af dette Kredsløb være Maalet, og Midlet maa da være, at man tilstræber passende Driftsoverskud.

Maaske burde man give Udtryk herfor ved paa Forhaand at kræve visse Henlæggelser paa Driftsregnskabet. Noget i den Retning har man jo gjort eller i hvert Fald forsøgt i Københavns Kommune, og noget lignende foregaar for Statens Vedkommende ved den særlige Henlæggelse af Arveafgiften. Men om Resultatet opnaas paa den ene eller den anden Maade er for mig mindre væsentligt, og man bør maaske heller ikke berøve de skiftende Finansministre og Borgmestre den naturlige Glæde ved at præsentere Driftsoverskud paa Regnskaberne.

Men ogsaa andre Synspunkter end Konsolideringssynspunktet kan gøres gældende til Fordel for Afvigelser fra Balanceprincippet. Det gælder navnlig Hensynet til Konjunkturbevægelserne. Særlig fra forskellige Nationaløkonomers Side anføres der ofte den Betragtning, at Staten bør opsamle Overskud i de gode Tider og til Gengæld finde sig i tilsvarende Underskud i daarlige Tider, idet man derigennem virker mildnende paa Konjunkturbevægelserne.

Det forekommer mig imidlertid at være en Misforstaaelse, hvis man specielt knytter dette Konjunkturudligningsspørgsmaal sammen med Driftsresultaterne. Paa dette Omraade er det i Virkeligheden Anlægsbudgetterne, der har den største Betydning. Det er her, Beskæftigelsesspørgsmaalet hovedsageligt gør sig gældende, ligesom det ogsaa er gennem Finansieringen af Anlægsarbejder, man kan udøve den største Indflydelse paa Pengemarkedet og Kapitalmarkedet. Det er for saa vidt særdeles hensigtsmæssigt i denne Forbindelse, at man har udskilt et særligt Driftsregnskab og derved har større Bevægelsesfrihed overfor Anlægsdispositionerne. Dette er ogsaa for den danske Statshusholdnings Vedkommende i høj Grad blevet udnyttet i de senere Aar, idet man har benyttet den Periode, hvor Beskæftigelseshensynet saa stærkt har gjort sig gældende, til at modernisere og udvide Statens egne Anlæg og til at stimulere Foretagsomheden ved en udstrakt Udlaansvirksomhed, især paa Byggeomraadet.

Det skal selvfølgelig ikke bestrides, at ogsaa de offentlige Driftsbudgetter øver Indflydelse paa dette Omraade, og det vilde selvfølgelig ikke være helt uden Virkning, om man i daarlige Tider slækkede paa Skatteudskrivningen og i gode Tider forcerede den. Men jeg tror, at hvis man ser paa, hvilke Dimensioner der her fornuftigvis kunde være Tale om, maa man erkende, at Betydning

gen af en saadan Politik vilde være meget begrænset. Endvidere maa man være opmærksom paa, at et Forsøg paa Gennemførelse af en saadan Politik meget let vilde bringe den Konsolideringslinje i Fare, som efter min Opfattelse er overordentlig betydningsfuld for de offentlige Husholdninger. Jeg er i alt Fald for mit Vedkommende mistænksom nok til at tro, at medens det vilde vise sig forholdsvis let at faa Offentligheden til at akceptere Underskud paa Driftsbudgetterne i daarlige Tider, vilde det være betydeligt vanskeligere at gennemføre en tilsvarende forøget Skatteudskrivning i de gode Tider. Erfaringen viser jo, at medens Erkendelsen af daarlige Tider altid breder sig let og hurtigt, er det anderledes vanskeligt at faa Folk til at indrømme, at Tiderne er gode.

Men rent bortset herfra er det iøvrigt et Spørgsmaal, om man overhovedet i Fremtiden kan regne med den samme Vekslen mellem gode og daarlige Konjunkturer som før i Tiden. De økonomiske Strukturforandringer i de senere Aar er jo saa indgribende, at der vel næppe er nogen, som tør spaa om, hvordan Konjunkturbevægelserne vil forme sig, og allerede af den Grund forekommer det mig betænkeligt at bygge nogen Afvigelse fra Konsolideringslinjen paa Forudsætninger herom.

OMKRING DEN MODERNE PRISTEORI

AF H. WINDING PEDERSEN

DET er denne Afhandlings Formaal dels at give Læserne et Indtryk af nogle af de Problemer, der opstaar ved Behandlingen af Mellemløberne mellem Monopol og Frikonkurrence, dels at skitsere det Apparat, den teoretiske Analyse paa dette Omraade efter Forfatterens Opfattelse kræver, samt endelig at forsøge en Vurdering af, hvor langt man her kan vente at naa ad den deduktive Teoris Vej. I Afsnit I opridses i Hovedtræk den moderne Pristeoris Syn paa den enkelte Virksomheds Markedsposition, og de særlige Prisdannelsesproblemer under ufuldkommen Konkurrence (imperfect competition, monopolistic competition) antydes. Læsere, der er bekendt med de senere Aars Pristeori, kan springe dette Afsnit over og begynde med Afsnit II. Her behandles i Forfatterens Formulering Ligevægten ved Priskonkurrence mellem to Sælgere samt den saakaldte asymmetriske Ligevægt. Endvidere paavises andre Ligevægtsmuligheder. I Afsnit III behandles Risikoens Betydning for Prispolitikken, og Afsnit IV forsøger at angive de Betingelser, hvorunder de behandlede Prisdannelsesstyper vil være at genfinde i det virkelige Liv. I de derpaa følgende Afsnit, der vil fremkomme i et senere Hæfte af Tidsskriftet, behandles bl. a. Prispolitikken under skiftende Efterspørgsel, og der slutes med den ovenfor omtalte Vurdering af den deduktive Teoris Muligheder¹).

I.

Man fik af den neo-klassiske Pristeori det Indtryk, at Markederne kunde deles i to skarpt adskilte Grupper, Frikonkurrencens og Monopolernes, og skulde man dømme efter det Sidetal, der blev tildelt disse to Prisdannelsesstilfælde i Lærebøgerne, var den frie Konkurrence Hovedreglen og Monopolet Undtagelsen. Ganske

¹) Forfatteren er Professor *Zeuthen* taknemlig for at have gennemlæst nærværende Afhandling før Trykningen og paapeget forskellige Uklarerheder.

vist gaves der Prisdannelsesformer, der vanskeligt kunde indordnes under dette enkle Skema, men de blev enten behandlet som Kuriositeter eller som mindre væsentlige Afvigelser fra Hovedreglen: den frie Konkurrence. Det første gjaldt Duopolet — det Tilfælde, hvor der kun findes to Sælgere af samme Vare — det andet de Tilfælde, hvor f. Eks. Besiddelsen af et opreklameret Varemærke gav Sælgeren en vis goodwill hos Køberne. I sidste Fald kunde Sælgeren — indrømmede man — holde en noget højere Pris end »den almindelige Markedspris« og opnaa en stabil, monopolagtig Driftsherrevinst. Tilfældet fik Navn af Quasimonopol, men blev ikke gjort til Genstand for nærmere Under søgelse.

Det sidste Tiaars Pristeori har imidlertid i særlig Grad beskæftiget sig med netop de Prisdannelsesfænomener, man tidligere betragtede som Kuriositeter eller som »Afvigelser« fra den frie Konkurrence. Man er nemlig blevet klar over, at de Tilfælde, hvor man hverken har Monopol (i klassisk Forstand) eller ren Frikonkurrence, er alt for hyppige til, at man kan affærdige dem med saa summarisk en Behandling.

Ser man Prisdannelsen fra den enkelte Virksomheds Synspunkt, karakteriserer den fuldkomne Konkurrence sig ved, at den enkelte Sælgers Udbud er saa ringe i Forhold til det samlede Udbud af den paagældende Vare, at dets Størrelse ikke kan øve nogen mærkbar Indflydelse paa Prisen. Salgsprisen er med andre Ord for den enkelte Sælger givet udefra uafhængigt af Størrelsen af hans Produktion. Dette kan man udtrykke ved at sige, at den enkelte Sælgers individuelle Efterspørgselskurve, eller maa ske bedre Afsætningskurve — den Kurve, der angiver Sammenhængen mellem Størrelsen af den enkelte Virksomheds Udbud og den opnaaelige Salgspris — er en vandret Linje i Prisens Højde over Abscisseaksen (i Modsætning til hele Markedets Efterspørgselskurve, der naturligvis falder fra venstre mod højre.) Den almengyldige Sætning, at det betaler sig at udvide Produktionen, saa længe den derved opnaaede Merindtægt overstiger Meromkostningerne, fører her til, at Størrelsen af den enkelte Virksomheds Udbud bestemmes af det Punkt, hvor Grænseomkostningskurven (Meromk.) skærer den vandrette Afsætningskurve eller Prislinje (Merindt.), og hvor Pris og Grænseomkostninger altsaa er lige store. Paa denne Forudsætning opbygges Pristeorien for hele Markedet. Ved Opsummering af de Varemængder, de enkelte Virksomheder efter den foranstaaende Regel

vil producere til de forskellige tænkelige Priser, faas hele Markedets Udbudskurve, hvis Skæringspunkt med Efterspørgselskurven giver os den Pris, der vil være Resultatet af en Tilpasning af Produktionen til de givne Efterspørgsels- og Omkostningsforhold.

Under Monopol er Sælgeren stillet overfor en faldende Afsætningskurve, nemlig hele Markedets Efterspørgselskurve. Salgsprisen er ikke givet udefra, men er tværtimod en Størrelse, Monopolisten i Kraft af sit Monopol behersker. Ønsker han at opnaa maksimal Gevinst i det betragtede Tidsrum, maa han sætte Prisen saadan, at Fortjenesten pr. Enhed (Forskellen mellem Pris og Gennemsnitsomkostninger) multipliceret med den omsatte Mængde er størst mulig, eller — hvad der giver os den samme Pris — saadan, at Grænseindtægt og Grænseomkostninger stemmer overens. (Om Begrebet Grænseindtægt se senere). I dette »Monopolpunkt« ligger Prisen over Grænseomkostningerne i Modsætning til, hvad der er Tilfældet under fri Konkurrence.

Den nyere Pristeoris særlige Felt er en Række Tilfælde, hvor man ikke har fuldkommen Frikonkurrence, hvor man heller ikke har Monopol i gammeldags Forstand, men hvor den enkelte Sælger alligevel møder en Afsætningskurve, der ikke er vandret som under fuldkommen Konkurrence, men faldende som under Monopol. Til fuldkommen Konkurrence — vandret individuel Afsætningskurve — kræves, at Antallet af Sælgere og Købere er saa stort, at Størrelsen af den enkeltes Salg eller Køb ikke kan øve nogen mærkbar Indflydelse paa Markedsprisen. Men alene Stordriftens og Sammenslutningernes Udvikling gør, at man i færre og færre Tilfælde kan regne med, at denne Forudsætning er opfyldt. Opnaas der ved Bedriftskoncentration eller ved Trust- eller Karteldannelse ikke Monopol, saa vil Resultatet dog ofte blive, at Markedet bliver delt mellem et Faatal af store Sælgere. Har vi et saadant Oligopol (faa Sælgere) eller maaske endog Duopol (to Sælgere), er den enkelte Sælgers Produktion saa stor i Forhold til det samlede Udbud, at han kun kan opnaa større Afsætning samtidig med lavere Pris, d. v. s., den enkelte Virksomhed har en faldende Afsætningskurve som under Monopol.

Og selv om der paa hele Markedet maaske er et temmelig stort Antal Sælgere, vil den enkelte Virksomhed ofte være saa stor, at den ikke paa sit lokale Marked kan forøge Afsætningen uden at sænke Prisen. Søger den at udvide sit Marked geografisk, møder den stigende Transportomkostninger og er derfor kun konkur-

rencedygtig til lavere Priser af Fabrik. Resultatet bliver derfor, at ogsaa en saadan Virksomhed kommer til at staa overfor en faldende individuel Afsætningskurve.

Hertil kommer et tredje Forhold. Vandret Afsætningskurve forudsætter, at den enkelte Sælger vil miste hele sit Salg, hvis han sætter Prisen en Ubetydelighed op over den herskende Markedspris, og at han omvendt i praktisk talt ubegrænset Omfang kan trække Kunder fra Konkurrenterne ved en Prisnedsættelse. Dette vil være Tilfældet, hvis Varen er en Standardvare¹⁾, og hvis det bortset fra Prisen er Køberne ligegyldigt, hos hvem de handler. Men i vore Dage har de forskellige Sælgers Varer ofte hver deres særlige Præg i Stil, Kvalitet og andre Egenskaber, og Vanskeligheden ved at bedømme Forskellen mellem de forskellige Kvaliteter og Afarter medfører en Tendens til, at Køberne trods Prisforandringer holder fast ved de Varer, de er vant til at købe, og foretrækker de Sælgere, de har fattet Tillid til. Endvidere sætter Køberne forskellig Pris paa de specielle Egenskaber — virkelige eller indbildte — hos de forskellige Sælgers Varer. Resultatet er, at den enkelte Sælger af en saadan differentieret Vare, der sætter Prisen op, uden at Konkurrenterne forandrer deres, ikke straks jager alle sine Kunder over til dem, men kun gaar Glip af en Del af sin Omsætning, des mere jo højere Prisen sættes i Vejret. Omvendt kan han, da Konkurrenternes Kunder ogsaa giver deres sædvanlige Sælger og hans Varer en vis Præference, ikke ved en ensidig Prisnedsættelse trække Kunder til sig i ubegrænset Omfang, men kun en Del — flere, jo mere Prisen sættes ned under de andres. Den enkelte Sælger møder altsaa her selv bortset fra Antallet af Konkurrenter en faldende individuel Afsætningskurve. Købernes Tilknytning til den enkelte Sælger søges gjort stærkere — Afsætningskurven gjort stejlere — ved omhyggelig og udstrakt Service, ved tiltrækkende Butiksudstyr og ikke mindst ved, at Varen faar et særligt Navn eller Mærke, der indbankes i Publikums Bevidsthed ved Reklamens Hjælp. Virkningen heraf er, at Sælgerens Afhængighed af Konkurrenternes Prispolitik mindskes.

For den moderne Pristeori staar den fuldkomne Konkurrence og Monopolet i klassisk Forstand ikke som de to alt overvejende

¹⁾ Herunder Tilfælde, hvor de enkelte Sælgers Varer afviger fra hinanden, men med en Forskel, som alle Køberne vurderer til at svare til samme Prisdifference. Kan de forskellige Kvaliteter f. Eks. sammenlignes efter en bestemt Skala, tvinges den enkelte Sælger til at følge de andres Prisnedsættelser, ganske som hvis Varerne er fuldt standardiserede.

Hovedgrupper af Prisdannelsestilfælde, men snarere blot som to Ydergrænser, hvorimellem maaske de fleste af det virkelige Livs Tilfælde ligger. Hvilket af de to Grænsetilfælde man er nærmest ved i det givne Tilfælde, afhænger, som det vil fremgaa af det foregaaende, af Transportomkostningernes Højde (lokalt Monopol), af Konkurrenternes Antal, af Størrelsen af de enkelte Sælgeres Produktionskapacitet i Forhold til hele Udbudet, af, om Varerne er standardiserede eller differentierede, og af, hvor stærkt opreklamerede de i sidste Tilfælde er. Ogsaa paa Købersiden kan Antallet af Konkurrenter være forskelligt, og Prisdannelsen vil naturligvis have en forskellig Karakter, alt efter som der hersker fri Konkurrence blandt Køberne, eller man nærmer sig Købermonopolet. Købernes Antal overstiger dog som Regel Sælgeres, og der regnes i det følgende med fuld Konkurrence paa Købersiden.

De bedste Eksempler paa ren Frikonkurrence findes sikkert i Landbruget, hvor de to Hovedbetingelser: standardiserede Varer og mange, smaa Producenter, som Regel er opfyldt. (Der ses her bort fra de monopolagtige Dannelser, der forskellige Steder er opstaaet i Landbruget som Følge af de senere Aars Kriseordninger.) I Industrien produceres der derimod i stigende Omfang differentierede, opreklamerede Varer, hver Virksomhed har sin egen mere eller mindre faste Kundekreds, og Stordrift og Sammenlutninger gør Antallet af Konkurrenter mindre. I Detailhandelen faar hver Virksomhed allerede paa Grund af sit lokale Monopol en vis særlig Kundekreds¹⁾. —

¹⁾ Det nye Billede af den enkelte Virksomheds Stilling paa Markedet bringer Klaring i det gamle Stridsspørgsmaal, om der findes nogen Langtids-Ligevægtspris under aftagende Omkostninger (increasing returns). Staar den enkelte Sælger overfor en vandret Efterspørgselskurve — kan han med andre Ord afsætte praktisk talt ubegrænsede Mængder til den gældende Markedspris — saa kan Virksomheden naturligvis straks fra Begyndelsen anlægges i den mest fordelagtige Skala. Aftagende Omkostninger som Følge af Stordriftens Fordele kan derfor kun sænke Priserne i Overgangsperioder, hvor en ny Teknik indarbejdes, eller Tilpasning til ændrede Priser paa Produktionsmidlerne finder Sted. Det er derfor ganske naturligt, at man aldrig har talt ret meget om Stordriftens Fordele i Landbruget, hvor den enkelte Virksomheds Markedsposition netop er som foran forudsat. Er den enkelte Bedrifts Efterspørgselskurve derimod faldende, som det vel oftest er Tilfældet i Industrien, saa kan Markedets Begrænsning tvinge Driftsherren til at anlægge Virksomheden i mindre Skala end den, der giver de laveste Enhedsomkostninger. Saa længe Afsætningsmulighederne er uforandret, kan Virksomheden ikke med Fordel udvides, og for

De foran skildrede Mellemtilfælde mellem den fuldstændige Konkurrence og Monopolet i klassisk Forstand — Tilfælde, der ofte sammenfattes under Betegnelsen ufuldstændig Konkurrence (*imperfect competition*) — kræver en særlig Pristeori. Dette har man tidligt været klar over, hvad angaar de Tilfælde, hvor der kun er et Faatal af Konkurrenter paa Markedet (Duopol, Oligopol). Men ogsaa Varedifferentiationen frembyder særlige Problemer. Man kan ikke nøjes med en Bemærkning om, at Prisen paa opreklamerede Mærkevarer »kan være noget højere end den almindelige Markedspris«. Man kan nemlig ikke regne med, at Mærkevareproducenten konkurrerer med en Række Virksomheder, der alle sælger en Standardvare. Oftest vil alle Virksomhedernes Produkter være differentierede Varer, og i saa Fald bliver der ikke Tale om nogen almindelig, fælles Markedspris — ikke engang tilnærmelsesvis, hvis Differentiationen er betydelig. Hver enkelt Sælgers Vare har sin Pris. Der findes dog naturligvis en nær Sammenhæng mellem Priserne paa en Række konkurrerende Varer eller Afarter af samme Varer, og Problemet bliver at gøre Rede for de Faktorer, der bestemmer hele dette System af Priser. Naturligvis maa herved foruden Differentiationsgraden ogsaa Konkurrenternes Antal tages i Betragtning. Ogsaa den, som p. Gr. af Markedets geografiske Begrænsning møder en faldende individuel Afsætningskurve, og som omvendt ved Transportomkostningerne opnaar en vis Beskyttelse mod Konkurrence udefra, kan holde sin egen Pris. Heller ikke her bliver der nødvendigvis Tale om en ensartet Markedspris — selv ikke med Korrektion for Transportomkostningerne — men et interregionalt Prissystem maa forklares. De særlige Ejendommeligheder ved denne ikke-atomistiske interlokale Prisdannelse tages dog ikke op til Behandling i denne Artikel.

Det er foran sagt, at det karakteristiske ved den enkelte Virksomheds Markedsposition under ufuldkommen Konkurrence er en faldende individuel Afsætningskurve ligesom under Monopol. I en vis Forstand kan man ogsaa sige, at den enkelte Producent

saa vidt kan man sige, der er Ligevægt til Stede. Men udvides Markedet senere ved Folketallets Vækst, Transportomkostningernes Fald eller andre Forhold, kan Virksomheden drives i større Skala end tidligere, og Prisen kan nedsættes, fordi Stordriftens Fordele har bragt lavere Omkostninger. Naar *increasing returns* voldte saa store Vanskeligheder for den neoklassiske Teori, var det altsaa, fordi Tilfældet var uforeneligt med denne Teoris Forudsætning: vandret Efterspørgselskurve for den enkelte Bedrift. Dets Behandling hørte slet ikke hjemme under Frikonkurrencens Teori.

af en differentieret Vare er Monopolist, nemlig paa sin Afart af Varen. Ford har Monopol paa at sælge Fordvogne, selv om han ikke har Monopol i klassisk Forstand, da han ikke er ene om at fabrikere Biler. Tilsvarende kan den, der som Følge af Markedets lokale Begrænsning har en faldende individuel Afsætningskurve, siges at have lokalt Monopol — Monopol paa at sælge Varen netop paa det paagældende Sted. Efter en saadan Betragtning bliver altsaa de Markeder, hvor der sælges differentierede Varer, eller hvor Transportomkostningerne er betydelige, befolket af lutter Monopoler, og man kan derfor betegne Konkurrencen mellem Producenter af differentierede Varer med det ved første Øjekast selvmodsigende Udtryk »monopolistisk Konkurrence«.

Kan man da ikke blot anvende den sædvanlige Monopolteori ogsaa under ufuldkommen Konkurrence og forklare Prisdannelsen ved dens Hjælp? Vanskeligheden er her den, at den enkelte Virksomheds individuelle Efterspørgsels- eller Afsætningskurve ikke kan betragtes som givet saadan som i den klassiske Monopolteori. Aarsagen hertil er, at den Varemængde, den enkelte Virksomhed kan sælge til en given Pris — og altsaa dens Efterspørgsels- eller Afsætningskurves Stilling og Plads i Planet — afhænger af de Priser, der forlanges for konkurrerende Mærker eller fra Virksomheder, der er andetsteds beliggende. A's Monopolpunkt kan derfor ikke findes, før B's Pris kendes, og B's Pris ikke fastslaaes, før A's er bekendt. Strengt taget kan som bekendt den enkelte Varepris heller ikke bestemmes særskilt under fri Konkurrence eller Monopol i klassisk Forstand, eftersom alle Varer konkurrerer med hinanden om Købernes Indkomster. Der bliver derfor ikke noget skarpt Skel mellem »Mærkemonopoler« og andre Tilfælde af ufuldstændig Konkurrence paa den ene Side og Monopol i gammeldags Forstand paa den anden. Ligesaa vel som det enkelte Bilmærkes Efterspørgselskurve vil afhænge af Priserne paa konkurrerende Mærker, vilde Efterspørgselskurven for et Monopol paa Produktionen af alle Biler være afhængig af Priserne paa andre Varer, f. Eks. Klæder og Husrum. Blot er Sammenhængen som Regel mere udpræget, naar det gælder forskellige Mærker eller Afarter af samme Vare¹).

¹) Det afgørende i pristeoretisk Henseende er dog naturligvis, om Afhængigheden af Konkurrenternes Priser er saa stærk, at den maa paavirke Sælgerens Prisansættelser. Er det Tilfældet, maa Forklaringen af Prisdannelsen behandle Samspillet mellem Konkurrenternes Prispolitik, uanset om de fremstiller forskellige Mærker af samme Vare, eller om deres Produkter

Er Antallet af Sælgere stort, kan hver af dem regne med, at den Omsætningsforandring, han kan paaføre hver af de andre ved at ændre sin Pris, ikke er tilstrækkelig stor til at faa dem til at ændre deres Priser. Han kan derfor for sit Vedkommende i enhver given Situation betragte de andres Priser og dermed sin Efterspørgselskurve som givet og fastsætte sin Pris efter den almindelige Monopollov¹⁾. Findes der derimod kun et Faatal af Konkurrenter, maa hver af dem ved en rationel, fremsynet Prispolitik regne med, ikke alene at Størrelsen af hans Afsætning afhænger af de andres Priser, men ogsaa at en Prisforandring fra hans Side kan foraaarsage, at Konkurrenterne ændrer deres, et Forhold, der, som vi skal se, kan have vigtige Konsekvenser for Prisdannelsen. I Varedifferentiationens, Reklamens, Stordriftens, Trusternes og Kartellernes Tidsalder er Konkurrence mellem et Faatal af Sælgere, der udbyder differentierede Varer, et særligt vigtigt og karakteristisk Tilfælde, og de følgende Betragtninger over den ufuldkomne Konkurrences Teori koncentrerer sig derfor i særlig Grad om Prisdannelsen under disse Betingelser.

almindeligt betragtes som forskellige Varer. Har omvendt et bestemt Mærke af en eller anden Vare opnaaet en saadan Særstilling, at Sælgeren ikke behøver at tage Hensyn til de andre Afarters Priser, maa de andre Mærker i pristeoretisk Henseende betragtes som helt andre Varer, hvis Priser falder udenfor det Prissystem, der skal forklares.

¹⁾ Pristeorien kan dog naturligvis ikke nøjes med at gaa i Ring og bestemme hver enkelt Sælgers Pris paa denne Maade, medens de andres efter Tur betragtes som givne. Det maa forklares, paa hvilket Niveau Prisgruppen kommer til at ligge. Selv om den enkelte med Rette kan gaa ud fra, at netop hans Prispolitik vil være uden Betydning for Højden af de andres Priser, vil Resten naturligvis føle Konkurrencen, hvis et Fler-tal Producenter i Tillid hertil nedsætter deres Priser for at skaffe sig større Omsætning, og Teorien maa forklare Resultatet af den Prisudvikling, der heraf opstaar.

Prof. Chamberlin har givet en meget elegant Løsning paa Prisdannelsen, hvor mange Sælgere udbyder differentierede, konkurrerende Varer (*Edward H. Chamberlin: The Theory of Monopolistic Competition*, Cambridge, Mass., 1936, Ch. V, 3.), men desværre under saaadanne Forudsætninger, at Teorien næppe har noget Gyldighedsomraade i det virkelige Liv — dens Betydning for vor Indsigt i den ufuldkomne Konkurrences Natur iøvrigt ufortalt. Chamberlin gør nemlig den »heroiske Forudsætning«, at alle Virksomhedernes Efterspørgsels- og Omkostningskurver er kongruente. En saadan Betingelse vil det sikkert være vanskeligt at finde opfyldt i Praksis, og navnlig synes det usandsynligt, at den, som Chamberlin forudsætter, fortsat skulde være opfyldt, naar Virksomhedernes Antal øges.

II.

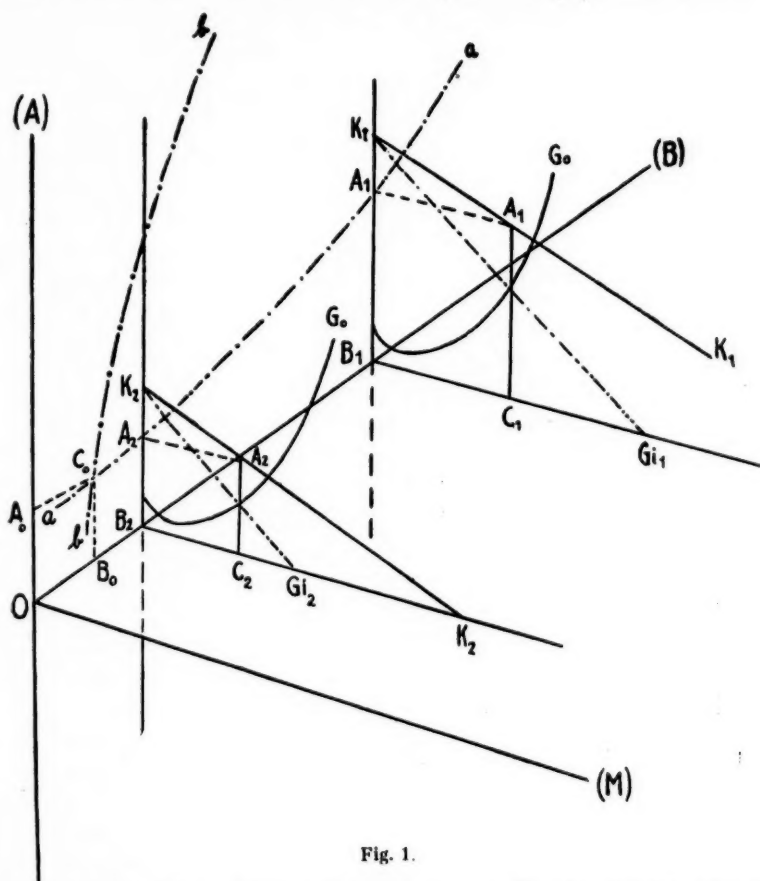
Lad os som Eksempel paa »monopolistisk Konkurrence« mellem et Faatal af Sælgere betragte det Tilfælde, hvor der kun findes to Konkurrenter, A og B. Saavel A som B kan være en Storbefdrift, en Trust eller et Kartel, og de Varer, der udbydes, kan være to forskellige Mærker af samme Vare eller to forskellige Varer, der konkurrerer i Forbruget. Den Vanskelighed, der møder os ved den teoretiske Bestemmelse af deres Priser, er som nævnt, at den Varemængde, A kan sælge, ikke blot afhænger af hans egen Pris, men ogsaa af B's, et vice versa. Vi forudsætter som overalt i denne Afhandling Pristilpasning fra Sælgernes Side. (Sælger noterer som i Detailhandelen en Pris paa sine Varer, og Afsætningen retter sig herefter.) Denne Forudsætning svarer formodentlig som Helhed bedst til Virkeligheden under ufuldstændig Konkurrence. *Cournots* Duopolteori, der bl. a. forudsætter Mængdetilpasning (Sælgerne kaster et bestemt Udbud paa Markedet, og Prisen tilpasser sig herefter), er derfor ikke diskuteret.

Lad os i et tredimensionalt Koordinatsystem (Fig. 1) op ad Aksen OA afsætte A's Priser, langs OB B's Priser og paa Aksen OM A's resp. B's omsatte Mængder. Ved en given B-Pris, OB_1 , kan vi i et Plan vinkelret paa OB i Afstanden OB_1 fra O tegne den Efterspørgsels- eller Afsætningskurve, K_1K_1 , der angiver, hvor meget A kan afsætte til forskellige Priser, forudsat at B hele Tiden holder Prisen OB_1 . Lad os kalde denne Kurve A's til B-Prisen OB_1 svarende Priskonkurrence-Efterspørgselskurve. $K_1 - G_1$ er den til K_1K_1 svarende Grænseindtægtskurve¹⁾, og G_0 Grænseomkostningskurven. Lad os nu tænke os,

¹⁾ Grænseindtægtskurven (marginal revenue, Grenzumsatz) angiver ved en given omsat Mængde ved Højden af sin Ordinaten den Merindtægt, der kan opnaas ved, at man forøger Salget med endnu en Enhed. Under fuldstændig Konkurrence falder Grænseindtægtskurven sammen med den vandrete individuelle Afsætningskurve, da den Forøgelse af Bruttoindtægten, der opnaas ved at sælge en Enhed til, her er lig Prisen paa denne Enhed. Er den individuelle Efterspørgselskurve derimod faldende, bliver Grænseindtægten ikke lig Prisen, men mindre, da man for at afsætte en Enhed til maa nedsætte Prisen ogsaa for de Enheder, der kunde afsættes til en højere Pris. Da det naturligvis betaler sig at udvide Produktionen, saa længe Grænseindtægten (Merindtægten) overstiger Grænseomkostningerne (Meromk.), angives den fordelagtigste Omsætning af Skæringspunktet mellem Grænseindtægtskurven og Grænseomkostningskurven.

Om Begrebet Grænseindtægt se iøvrigt R. F. Harrod: Notes on supply, Economic Journal, Juni 1930.

at saavel A som B i enhver given Situation handler, som om Modpartens Pris er en given Størrelse, der ikke vil blive forandret. A og B vil da skiftevis underbyde¹⁾ hinanden i en saadan Grad.

at de (skiftevis) trækker netop saa mange Kunder fra hinanden, som er fordelagtigst i Betragtning af deres Omkostningsforhold. Det vil sige, at A, naar B's Pris er OB_1 , vil søge det til Kurven K_1K_1 svarende Monopolpunkt og fastsætte Prisen $C_1A_1 = B_1A_1$. Lad os kalde denne Pris A's til B-Prisen OB_1 svarende Konkurr-

¹⁾ At A f. Eks. »underbyder« B, behøver ikke at betyde, at A's Pris er lavere i Kroner og Øre end B's, naar der som her ikke er Tale om Standardvarer. Den maa blot i et betydende Antal Kunders Øjne være lavere »i Forhold til Kvaliteten«.

rence pris. B, der nu ser sig berøvet en Del af sin Omsætning, vil herefter nedsætte Prisen og ansætte sin til A-Prisen B_1A_1 svarende Konkurrencepris. Lad denne være OB_2 . Den hertil svarende Konkurrence-Efterspørgselskurve for A er K_2K_2 , der naturligvis

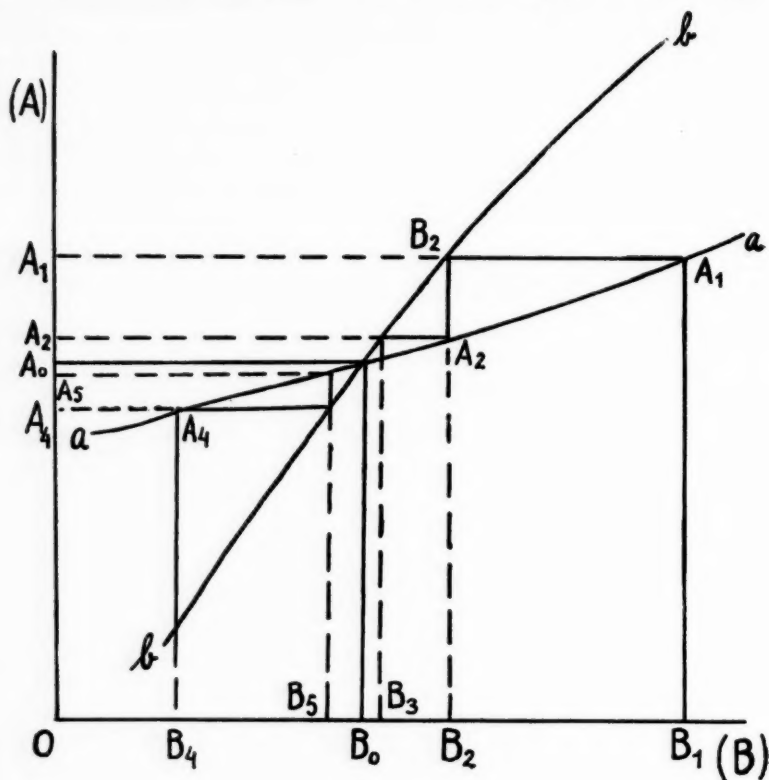

Fig. 2.

til enhver given Pris viser mindre omsat Mængde (ligger nærmere Akserne), end da B's Pris var højere. A ansætter nu Konkurrenceprisen $C_2A_2 = B_2A_2$. Igen nedsætter B sin Pris, derefter A sin o. s. v. Lægges i OAB-Planet Kurven a —a gennem Punkterne A_1 og A_2 samt alle tilsvarende Punkter (A-Prisernes Toppunkter), vil denne Kurves Ordinater (i OAB-Planet) give os de Konkurrencepriser, A vil fastsætte ved enhver given B-Pris (langs OB). Lad os med *Stackelberg*, som paa en noget anden Maade (ved Hjælp af et System af Indifferenskurver) har udledet den samme

Kurve¹⁾, kalde denne Kurve, der angiver, hvordan A under de givne Forudsætninger reagerer paa en given B-Pris, for A's Reaktionskurve (under Priskonkurrence).

I ethvert Plan parallelt med OBM-Planet kan vi nu paa tilsvarende Maade finde den til enhver given A-Pris svarende B-Konkurrencepris, og disse Priser vil i OAB-Planet give os en Reaktionskurve for B, $b-b$, svarende til A's Reaktionskurve, $a-a$. I Fig. 2 er OAB-Planet med de to Reaktionskurver drejet om i Papirets Plan. Er B's Pris OB_1 , viser A's Reaktionskurve os, at A vil sætte sin Pris til $B_1A_1 = OA_1$. Naar A har ansat denne Pris, vil B imidlertid iflg. sin Reaktionskurve nedsætte sin Pris til $A_1B_2 = OB_2$, A derefter sin til OA_2 , B sin til OB_3 o. s. v. Holder B Prisen OB_3 , vil A sætte Prisen til OA_4 . B vil derefter forhøje sin Pris til OB_4 , A derefter sin til OA_5 o. s. fr. Man vil altsaa fra begge Sider nærme sig Priserne OA_0 og OB_0 , der angives af Reaktionskurvernes Skæringspunkt. Her opnaas en Ligevægt, der passende kan kaldes Priskonkurrence-Ligevægten. (Stackelbergs Cournot-Prisduopol). Ved lavere Priser vil Efterspørgslen være saa rigelig, at det er fordelagtigst at holde højere Priser end Modparten. Den, der holder den højeste Pris, skubber den Efterspørgsel, som det ikke betaler sig at betjene, over paa Konkurrenten. Dennes Grænseindtægt presses herved ned under Grænseomkostningerne, han forhøjer derfor sin Pris, hvorefter Modparten sætter sin i Vejret o. s. v.

Om Parterne i Ligevægten faar deres Totalomkostninger dækket, afhænger naturligvis af Efterspørgslens Styrke i Forhold til den foreliggende Produktionskapacitet. Er der Overkapacitet til Stede som f. Eks. i daarlige Tider, naar Efterspørgslen skrumper ind, naas Ligevægten maaske først ved lave Priser, der kun giver delvis Dækning for Udgifterne. Den Virksomhed, der nyder størst Kundepræference, har selvsagt en særlig Chance for Gevinst. Skærer Reaktionskurverne ikke hinanden, vil det sige, at Priserne konkurreres ned, til den ene Virksomhed ikke længere kan faa sine løbende Omkostninger dækket og derfor gaar ud af Drift. (Da Prisen ikke kan være Nul, naar Reaktionskurverne ikke helt ud til Akserne, men standser ved den laveste Pris, der giver Dækning for de løbende Udgifter).

Kaldes Prisen p , Grænseomkostningerne g og Konkurrence-

¹⁾ Se *Heinrich v. Stackelberg: Marktform und Gleichgewicht*, Wien & Berlin, 1934, S. 44 ff.

Efterspørgselskurvens Elasticitet E , gælder¹⁾ i enhver Situation, hvor Konkurrenceprisen opnaas, at $p = g \cdot \frac{E}{E-1}$. Man vil heraf se, at Reaktionskurvernes Form og Plads i Planet og dermed Skæringspunktets Beliggenhed afhænger dels af Grænseomkostningskurvernes Forløb og dels af, hvordan Konkurrence-Efterspørgselskurvernes Elasticitet skifter fra (temporært) Ligevægtspunkt til Ligevægtspunkt. Dette sidste beror paa, hvordan Efterspørgselskurven skifter Plads og Hældning, efter som Modpartens Pris sættes ned, m. a. O. paa, hvor meget Konkurrenterne skiftevis ved en Prisnedsættelse kan forøge deres Afsætning til 1) egne hidtidige Kunder, 2) Kunder, der tages fra Konkurrenten, og 3) nye Kunder, der ikke hidtil har været Købere af nogen af Sælgernes Varer. (I Professor *Zeuthens* Terminologi: Elasticitetens Skiften fra Ligevægtspunkt til Ligevægtspunkt beror paa »Udvidelsesevnen« overfor de tre nævnte Kategorier af Kunder). Jo lettere det er at trække Kunder fra Konkurrenterne — svag Differentiation — og jo mere elastisk egne Kunders og hidtidige Ikke-Køberes Efterspørgsel er, des lavere bliver Priserne i den endelige Ligevægt.

Ser Kunderne nøjere paa Prisen, og er de derfor mere tilbøjelige til at skifte over fra den ene Sælger til den anden, naar Priserne er høje, end naar de er lave, tenderer det til at gøre Konkurrence-Efterspørgselskurvernes Elasticitet ved en given Pris des mindre, jo lavere Priserne er. Dette bidrager igen — taget for sig — til, at en given Prisnedsættelse fra Konkurrentens Side vil blive besvaret med en mindre og mindre Reduktion af Prisen, jo lavere Prisen bliver. Det virker altsaa til, at Reaktionskurverne bliver krumme med Hulheden mod hinanden, og at Ligevægten altsaa, *ceteris paribus*, naas ved højere Priser, end ellers vilde være Tilfældet. Er Grænseomkostningskurverne U-formede, tenderer det til at give Reaktionskurverne samme Form, medens omvendt ulige Indkomstfordeling bidrager til at give Kurverne Krumning med Hulheden mod Koordinataksene og altsaa gøre Ligevægtspriserne lave. Bliver Kunderne mere nøjeregnende med Priserne under en Depression, gør det Konkurrence-Efterspørgselskurverne mere elastiske, skærper Konkurrencen og sænker Ligevægtspunktet, men bliver hidtidige egne Kunders og de hidtidige Ikke-Køberes Efterspørgsel samtidig mindre elastisk, gør det paa den anden Side Prisnedsættelser mindre fordelagtige. —

¹⁾ Jfr. *Joan Robinson: The Economics of Imperfect Competition*, 1933, S. 54.

I det foregaaende er det forudsat, at Sælgerne i enhver given Situation tilpasser deres Priser til Konkurrentens betragtet som en given Størrelse. Men er Antallet af Konkurrenter lille, maa som nævnt den fremsynte Sælger regne med, at han ved at forandre sin Pris kan foranledige, at ogsaa Konkurrenterne ændrer deres. Han maa derfor regne med den Mulighed, at den Gevinst, han kan opnaa ved at underbyde Konkurrenterne, kun bliver kortvarig, fordi Prisnedsættelse besvares med Prisnedsættelse, og den Tanke maa snart melde sig, at Priskonkurrence i det lange Løb blot skader alle Parter — undtagen Køberne. Anlægges saa fremsynte Betragtninger, bliver Prispolitikken mere indviklet. Det gælder da om at vælge den, der er den gunstigste under Hensyn til Konkurrenternes mest sandsynlige Reaktioner, og der kan endvidere blive Tale om gennem Prispolitikken at søge at paavirke Konkurrenterne til at gaa over til en anden, mere ønskelig Reaktionsform, en anden Markedsstrategi.

Lad os tænke os, at A har fastsat sin Pris til OP_1 (Fig. 3), at B har ansat sin dertil svarende Konkurrencepris, og at A i denne Situation, hvor han bliver underbudt af B, kan sælge P_1L Enheder. Holder B sin Pris uforandret, selv om A ændrer sin, angives A's Afsætning til forskellige Priser af Konkurrence-Efterspørgselskurven K_1K_1 . Dennes Grænseindtægtskurve (ikke indtegnet) giver os sammen med Grænseomkostningskurven G_0 A's Konkurrencepris, OP_2 . Men nedsætter B sin Pris og ansætter den til A-Prisen OP_2 svarende Konkurrencepris, kan A ikke sælge P_2M_1 Enheder, men kun en mindre Mængde — lad os forudsætte P_2M_2 . Med den lavere B-Pris gælder nu en anden Konkurrence-Efterspørgselskurve, K_2K_2 , og en ny Konkurrencepris, OP_3 , for A. Men foretager B igen en Pristilpasning og ansætter sin nye Konkurrencepris, kan A kun en kort Overgang sælge P_3N_1 Enheder og derefter mindre, f. Eks. P_3N_2 . Lad os nu lægge en Kurve A_3A_3 , gennem Punkterne L, M_2, N_2 og alle tilsvarende Punkter. Denne Kurve, som vi vil kalde Asymmetri-Efterspørgselskurven, viser, hvor meget A kan sælge under Forudsætning af, at B i enhver given Situation har ansat sin til den givne A-Pris svarende Konkurrencepris og altsaa — bortset fra Priser under Konkurrence-Ligevægten — underbyder A.

Anser A det nu for sikkert, at B i enhver Situation paa denne Maade vil underbyde ham, maa han, bortset fra de Perioder, hvor B endnu ikke har tilpasset sin Pris til hans, regne med Asymmetri-Efterspørgselskurven som Afsætningskurve. Dennes (ikke

indtegnede) Grænseindtægtskurves Skæringspunkt med Grænsekostningskurven bestemmer den Pris, OY , der giver A størst Gevinst (eller mindst Tab) under Forudsætning af, at han stadig bliver underbudt af B. Mener A, at det ikke i noget Prisleje vil være muligt at undgaa en saadan Priskonkurrence fra B's Side, kan det være klogest for ham at søge denne Pris, som vi vil kalde

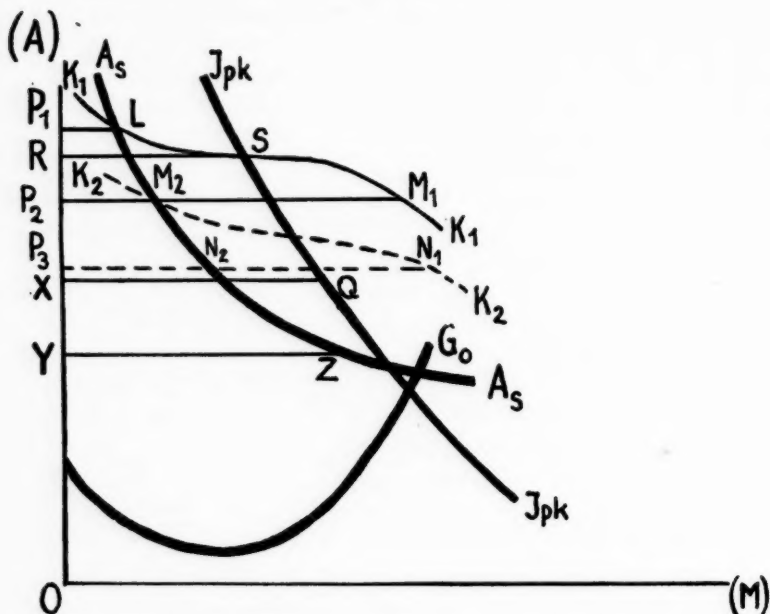

Fig. 3.

A's Asymmetri-Optimalpris. Det er altsaa den Pris, hvorved det er mindst ugunstigt for A at blive undersolgt af B. Tages der Udgangspunkt i Priser under A's Asymmetri-Pris, vil A sætte sin Pris i Vejret, og B vil følge efter, stadig underbydende A i den mest fordelagtige Grad. Begynder vi derimod ved højere Priser, vil A drive Priskonkurrence overfor B for at opnaa de størst mulige Korttidsgevinster paa Vej ned mod Asymmetri-Prisen. Naar denne er naaet, holder A, skønt stadig underbudt af B, op med Priskonkurrencen, selv om en Prisnedsættelse vilde give ham forøget Gevinst paa kort Sigt. Ellers vilde den gensidige Underbyden ikke holde op før Priskonkurrence-Ligevægten, der iflg. Asymmetri-Optimalprisens Definition giver A mindre Gevinst.

Paa denne Maade kan der opnaas en asymmetrisk Ligevægt — asymmetrisk, fordi A's og B's Stilling er forskellig i Mod-sætning til, hvad der er Tilfældet i Konkurrence-Ligevægten, hvor det for begge gælder, at den til Konkurrence-Efterspørgselskurven svarende Grænseindtægt ved de herskende Priser er lig Grænseomkostningerne. I den asymmetriske Ligevægt gælder dette kun den ene af Parterne, her B, medens A renoncerer paa (for en kort Periode) at skaffe sig en tilsvarende Stilling. A kommer paa denne Maade til at bestemme Prislejets Højde, medens B passivt tilpasser sin Pris til hans, og han kan altsaa siges at være Prisfører, mens B er Medløber. B kan naturligvis ogsaa være Fører og A Medløber, og der er altsaa Mulighed for to asymmetriske Optimalsituationer.

Hidtil er behandlet to Former for Prisligevægt under monopolistisk Konkurrence: Priskonkurrence-Ligevægten og den asymmetriske Ligevægt — to Ligevægtsformer, der er blevet omtalt af *Stackelberg*¹⁾ og senere *Kahn*²⁾. Der findes imidlertid en Markedsstrategi af en tredje Type, en Prisdannelse, hvor det hverken er saadan, at A og B gensidig underbyder hinanden, eller saadan, at den ene driver Priskonkurrence, og den anden resignerer, men hvor Tilstanden er karakteriseret af, at Konkurrenterne hver for sig i deres Prispolitik søger at undgaa at genere Modparten. Lad os vende tilbage til Fig. 3 paa Side 61, hvor A havde ansat Prisen OP_1 , blev underbudt af B og i denne Situation solgte P_1L Enheder. A har nu foruden de to Muligheder 1) at besvare B's Priskonkurrence med samme Mønt, og 2) at resignere og ansætte sin Asymmetri-Pris, endnu et tredje Alternativ. Efter at B har underbudt ham, kan han nedsætte sin Pris med et saadant Beløb, at han forhindrer B i at tage Kunder fra ham, medens Prisnedsættelsen paa den anden Side ikke er saa stor, at han erobrer nogen af B's tidligere Kunder. Er der Tale om Standardvarer, kræves naturligvis hertil, at A nedsætter sin Pris, saadan at den bliver lig med B's. Er Varerne derimod differentierede, bliver Priserne ikke ens, men der maa være en saadan Forskel mellem A's og B's Priser, som i det størst mulige Antal Kunders Øjne »svare» til Forskellen i Kvalitet m. m.«. Lad os udtrykke den saaledes beskrevne Prispolitik fra A's Side ved, at han følger B's Priser

¹⁾ Anf. Skr.

²⁾ R. F. Kahn: »The Problem of Dupoly«, *Economic Journal*, Marts 1937.

og ansætter en »tilsvarende« Pris som B, og lad denne Pris i det ovenfor behandlede Tilfælde være OR (Fig. 3).

Følger A paa denne Maade B's Priser, eller B A's, bevæger m. a. O. A's og B's Priser sig op og ned i Takt, saadan at Overflytningen af Kunder de to Konkurrenter imellem stadig bliver den mindst mulige, saa vil A's, resp. B's Afsætning følge en særlig Kurve, som vi i Analogi med Udtrykket »non-price competition« (Burns) vil kalde Ikke-Priskonkurrence-Efterspørgselskurven, forkortet til IPK-Kurven. Denne Afsætningskurve vil — jfr. IpK i Fig. 3 — i ethvert Punkt være stejlere end Konkurrence-Efterspørgselskurverne (jfr. Kurverne K_1 og K_2). Naar A's og B's Priser forandrer sig i Takt, vil A (resp. B) nemlig ved en Prisnedsættelse kun opnaa forøget Afsætning til sine egne tidligere Kunder og til Købere, der hidtil hverken har købt hos A eller B, men ikke til Konkurrentens hidtidige Kunder. Ligeledes vil han ikke ved en Prisforhøjelse tabe Kunder til Konkurrenten, men blot sælge mindre til sine egne hidtidige Kunder. Skæringspunktet mellem IPK-Kurven og Asymmetri-Efterspørgselskurven maa angive Priskonkurrence-Ligevægten. (Ved Priser under denne Ligevægt er det fordelagtigst at holde højere Priser end Konkurrenten. Asymmetri-Efterspørgselskurven, der viser Afsætningen for den af Konkurrenterne, der er ugunstigst stillet, maa derfor her vise en større afsat Mængde end den, der opnaas, naar Parterne holder »tilsvarende« Priser. Omvendt ved Priser over Priskonkurrence-Ligevægten.)

Skæringspunktet mellem den til A's IPK-Kurve svarende Grænseindtægtskurve og hans Grænseomkostningskurve bestemmer den Pris, der er fordelagtigst for A under Forudsætning af, at A og B fører den foran beskrevne fredelige Prispolitik overfor hinanden. Lad os kalde denne Pris A's IPK-Optimalpris¹⁾. En lignende Optimalpris findes for B. Denne Pris behøver imidlertid ikke at svare til A's Optimalpris, og vi faar altsaa igen to Optimalpositioner. Disse Ligevægtssituationer vil i Reglen give mindre Gevinst end den, der opnaas, naar det lykkes at underbyde Modparten, men større end den, der opnaas, naar man selv udsættes for Priskonkurrence fra Modpartens Side, herunder den Gevinst, der opnaas i Asym-

¹⁾ Udtrykket Ligevægtspris er her undgaaet, da der, som vi skal se, ogsaa er Mulighed for Ligevægt udenfor de Prishøjder, der paa Grundlag af Sælgerens Grænseomkostningskurver og IPK-Kurver kan beregnes som de gunstigste (optimale). Af samme Grund er foran anvendt Betegnelsen »Asymmetri-Optimalpris«.

metri-Optimum eller Priskonkurrence-Ligevægten. Men selv om den optimale IPK-Pris ikke opnaas, vil det sandsynligvis i de fleste Tilfælde være saadan, at en Situation, hvor Parternes Priser svarer til hinanden (en IPK-Pris udenfor Optimum), indenfor et betydeligt Prisspillerum vil være at foretrække for Asymmetri-Optimum eller Priskonkurrence-Ligevægten. Er A ikke sikker paa, at B i ethvert Prisleje vil drive Konkurrence paa Prisen, kan det derfor være fordelagtigst for ham stadig at følge B's Prisforandringer og ansætte tilsvarende Priser som han i Haab om, at Priserne skal falde til Ro ved en IPK-Situation indenfor det nævnte Spillerum, i hvilket maaske B's IPK-Optimum befinder sig.

Iagttager B Resultatet af sin Priskonkurrence, vil han, naar A følger denne Politik, se, at det ikke varigt lykkes ham at skaffe sig øget Omsætning paa A's Bekostning. Fortsætter A med at følge B's Prisforandringer, maa B regne med IPK-Kurven som sin Af-sætningskurve og tilskyndes til at realisere sin IPK-Optimums-pris. Sker det, bliver B Prisfører (langs IPK-Kurven) og A Medløber.

Men der er naturligvis ogsaa den Mulighed, at A bliver Fører og B Medløber, saaledes at A's IPK-Optimalpunkt naas. Lad os tænke os, at A i den foran beskrevne Situation (Fig. 3), hvor B drev Priskonkurrence, nedsætter sin Pris fra OP_1 til OR (en IPK-Pris), og at B derefter ikke forandrer sin Pris. Dette kan være Udtryk for, at B har opgivet Priskonkurrencen. Føler A sig nu overbevist om, at B har indset, at Priskonkurrence er til Skade for begge Parter, og at han herefter vil følge A's Prisforandringer og ansætte Priser svarende til hans, saa vil A søge hen mod den Pris, der under denne Forudsætning giver ham den største Gevinst, nemlig hans egen IPK-Optimalpris, OX.

Men A har ingen Sikkerhed for, at B vil føre en saadan fredelig Prispolitik. En Prisnedsættelse fra hans Side kan foranledige, at B igen gaar over til Priskonkurrence. Hvis A regner med, at der er stor Sandsynlighed herfor, og hvis han yderligere gaar ud fra, at den øjeblikkelige Situation med A-Pris OR og ingen Priskonkurrence giver ham større Gevinst, end han vil opnaa i Konkurrence-Ligevægten eller i sit eget Asymmetri-Optimalpunkt, saa vil det være fordelagtigst for ham at akkviescere ved den herskende Tilstand. Han opgiver derved at opnaa en bedre Position, men en Position, hvis Opnaaelse synes ham mindre sandsynlig end Alternativer, der er ringere end hans øjeblikkelige Stilling. Nærer B paa sin Side en lignende Frygt for Priskonkur-

rence fra A's Side, kan det paa samme Maade faa ham til at holde sin Pris uforandret, saa længe A ikke forandrer sin. Indtager begge Parter denne Holdning, bliver Resultatet, at der opstaa Prisligevægt i det øjeblikkeligt herskende Prisleje. Der kan altsaa indtræde en Prisligevægt, der falder udenfor noget af de foran omtalte Optimalpunkter for nogen af Parterne, en Lige vægt, der endog kan udvise betydelig Stabilitet. Selv Forandringer af Efterspørgslens Styrke kan nemlig forblive uden Virkning paa Priserne, naar Risikoen for, at der skal opstaa Priskonkurrence, anses for betydelig. Priserne kan m. a. O. være i ligegyldig Lige vægt indenfor et betydeligt Spillerum.

En saadan Tilstand turde være ret hyppig i det virkelige Liv, men affærdiges som Regel af Pristeoretikerne med den Bemærkning, at der her foreligger en Slags stiltiende Prisaftale. Saaledes siger Kahn¹⁾, at en indetermineret Prisligevægt af den her skildrede Art forudsætter, at hver af Konkurrenterne kan stole paa, at den anden ikke selv vil tage Initiativet til en Prisnedsættelse. Dette forudsætter igen, fortsætter han, et vist Samarbejde mellem Sælgerne — »collusion in the first degree« — og Duopolteorien maa i sine Hovedtræk udformes med den Forudsætning, at ingen af Parterne har nogen Tillid til den anden. Tanken er formodentlig den, at vi med det stiltiende Samarbejde er ovre i det absolutte Monopol og ikke længere befinder os paa Duopolets eller den monopolistiske Konkurrences Grund — at vi har overskredet Grænsen mellem den frie Prisdannelse, der fremgaar af Parternes uafhængige Handlen hver for sig, og den, der er manipuleret i Fællesskab. Imidlertid frembød Tilfældet den særlige Ejendommelighed, at Prisligevægten kunde være af saakaldt indetermineret Art, og det kan altsaa ikke behandles efter den sædvanlige Teori for det absolutte Monopol. Der kræves en særlig Analyse, og dette skyldes netop, at der er to Sælgere, altsaa Konkurrenceelementet, den duopolistiske Situation. Endvidere vil det ses af det foregaaende, at den fredelige Prispolitik fra den fremsynte Sælgers Side, altsaa den Politik, der fremkalder Prisdannelsens monopolagtige Karakter, ikke som Forudsætning kræver, at man er i stiltiende Forstaaelse med Konkurrenten og stoler paa, at han paa sin Side ikke vil tage Initiativet til Prisnedsættelser. Tværtimod er det netop Risikoen m. H. t. Modpartens Opførsel, der medfører en saadan Prispolitik. Uanset Modpartens Hensigter

¹⁾ Anf. Skr. S. 9.

og ens egen Opfattelse af disse formindsker man Sandsynligheden for en aggressiv Prispolitik fra Konkurrenternes Side ved selv at undlade at konkurrere paa Prisen. Denne Politik kan derfor være den mest tilraadelige selv uden forborgne Blink i Øjnene mellem Konkurrenterne, og den fremgaar altsaa her som en Konsekvens af Parternes rationelle Bestræbelser for hver for sig at skaffe sig den størst mulige Gevinst.

Noget andet er, at den Kendsgerning, at en fredelig Prispolitik har været ført i nogen Tid, naturligvis fremkalder Forventning om, at den ogsaa vil blive fastholdt i Fremtiden. Paa denne Maade glider vi over i den stiltiende Forstaaelse, og Læseren har derfor Ret til at spørge, om det ikke er en Strid med Ord at diskutere, om Tilfældet skal betragtes under Synsvinklen monopolistisk Samarbejde eller ikke. Naar Forfatteren ikke desto mindre vover at udsætte sig for en Beskyldning for Pindehuggeri, er det for det første i den Hensigt at vise, at der ikke findes nogen bestemt Grænse mellem den Prisdannelse, der er »fri«, og den, der er »manipuleret« i Fællesskab. Parternes Handlen hver for sig ud fra deres velforstaaede Selvinteresse, er Handlen, der under visse Betingelser fremkalder Konkurrence, fører under andre Forhold til en monopolagtig Prisdannelse uden nogen forudgaaende Aftale, udtrykkelig eller stiltiende.

Endvidere er det værd at fremhæve, at det er Risikoen for Priskonkurrence og ikke den stiltiende Forstaaelse, der giver Prisligevægten dens »indeterminerede« Karakter, og at en saadan Risiko overhovedet er en Forudsætning for, at der kan opstaa nogen Ligevægt (IPK-Ligevægt), determineret eller udetermineret. Jo mere Parterne stoler paa, at Konkurrenterne ikke vil gaa over til at drive Priskonkurrence, des mindre indetermineret bliver Prisdannelsen. Gaar nemlig den ene Sælger ud fra, at den anden ikke vil gaa over til en aggressiv Prispolitik, vil han som foran omtalt søge at realisere sin IPK-Optimalpris, altsaa søge hen mod en efter sædvanlige Begreber determineret Ligevægt. Bortset fra de Tilfælde, hvor IPK-Optimalpunktet naas for begge Konkurrenter i den samme Priskonstellation, kræver imidlertid den determinerede saavel som en udetermineret Ligevægt, at den ene Part renoncerer paa en mere gunstig Situation, og det, der skal faa ham til at gøre det, er Risikoen for en aggressiv Prispolitik fra Konkurrentens Side.

Uanset hvilken Etiket man vil klæbe paa de her behandlede Prisdannelsesstilfælde, synes de i hvert Fald at fortjene en noget

større Opmærksomhed fra den teoretiske Økonomis Side, end Tilfældet hidtil har været. Den gensidige Undladelse af at drive Priskonkurrence, eller, om man vil, de stiltiende Prisaftaler, er efter de flestes Mening hyppigt forekommende i Praksis. Desuden kan den egentlige Kartelprisdannelse i visse Tilfælde behandles efter samme Linjer. Kartelpriserne er kun lidt undersøgt af den økonomiske Teori. Maaske skyldes det tildels, at man er gaaet ud fra, at de faldt ind under den almindelige Monopolteori, men det er ikke i alle Tilfælde ganske korrekt. Man ser undertiden den Paastand fremsat, at et Kartel vil søge at maksimere Gevinsten for Kartellet som Helhed. Men hvis Kartellet blot bestaar i en Prisaftale, vil den enkelte Deltager ikke være interesseret i den Pris, der giver Kartellet som Helhed størst Gevinst, men den, der er fordelagtigst for ham selv. Naar de forskellige Deltagere i en Prisaftale skal holde tilsvarende Priser, vil deres individuelle Afsætning være bestemt af deres IPK-Efterspørgselskurver, og enhver af dem vil derfor være interesseret i, at Prisen fastsættes ved hans IPK-Optimalpunkt. Med forskellige Afsætnings- og Omkostningsforhold vil disse Optimalpunkter ikke ligge i ens Højde for de forskellige Deltagere, og Kartelprisen maa derfor fremgaa af et Kompromis. Resultatet ligner for saa vidt den foran skildrede »indeterminerede« Ligevægt, og der findes m. a. O. heller ikke nogen skarp Grænse mellem Prisdannelsen »ved stiltiende Aftale« og de egentlige Kartelpriser.

III¹⁾.

Naar Prisdannelsen i de Tilfælde, hvor Parterne gensidig afholder sig fra Priskonkurrence, og hvor der ved Konkurrencens Ophør kan være opstaaet Ligevægt ved de øjeblikkeligt herskende Priser, er saa lidt behandlet af Pristeorien, skyldes det maaske i nogen Grad den for økonomiske Teoretikere specielle Art af *horror vacui*, nemlig Ubehaget ved de saakaldt indeterminerede Prisproblemer. Hvad vil det sige, at Priserne er indeterminerede? En saadan Betegnelse vil have god Mening, hvis Erfaringen viser, at Priserne fastsættes ganske tilfældigt og svinger stærkt fra Dag til Dag. Men i vort Tilfælde kom der en Ligevægt i Stand, en Prisligevægt, der oven i Købet i visse Tilfælde

¹⁾ Hovedlinjerne i dette og de følgende Afsnit dannede Grundlaget for et Foredrag i Socialøkonomisk Samfund i December 1936. I Oktober 1937 har R. H. Coase i Review of Economic Studies offentliggjort en Artikel (»Some Notes on Monopoly Price«), der paa visse Punkter indeholder lignende Synspunkter.

kan udvise en overdreven Stabilitet overfor f. Eks. Ændringer i Efterspørgslens Styrke. Hvad Mening er der i saadanne Tilfælde i at tale om en indetermineret Prisligevægt? Netop Ligevægtens Stabilitet synes at vise, at der maa være gode Grunde til at fastholde de Priser, man er kommet til. Naar Priserne her betegnes som indeterminerede, faar man derfor Mistanke om, at det skyldes, at de ikke kan bestemmes alene ud fra de Faktorer, man sædvanligvis regner med som prisbestemmende, eller m. a. O., at Analyseapparatet ikke er tilpasset til det foreliggende Problem. Det, der i visse Tilfælde efter de gængse Begreber faar os til at kalde IPK-Ligevægten indetermineret, er, at den falder udenfor de Optimal- eller Ligevægtpunkter, vi udfinder paa sædvanlig Maade ved Skæringspunktet mellem Grænseomkostningskurven og de til IPK-Efterspørgselskurven, Asymmetri-Efterspørgselskurven eller Konkurrence-Efterspørgselskurven svarende Grænseindtægtskurver. Der synes altsaa overhovedet ikke at være nogen hinanden skærende Kurver, der kan angive os Resultatet, saadan som det bør sig ved Bestemmelsen af en virkelig fin Prisligevægt.

Dette beror imidlertid paa, at vort Kurveapparat, saadan som det hidtil er fremstillet, ikke tager Hensyn til en Faktor, der er af stor Vigtighed for Prisdannelsen under monopolistisk Konkurrence, nemlig Risikoen m. H. t. Konkurrenternes Prispolitik. De sædvanlige Kurveillustrationer til Pristeorien forudsætter (stiltiende), at der med Sikkerhed kan regnes med en bestemt Sammenhæng mellem Pris og omsat Mængde, eller m. a. O., at Efterspørgselskurven har Sandsynligheden 1. Heri er intet betænkeligt, naar Talen er om Frikonkurrencens Teori, da Konkurrencen her frembringer sit Resultat »i Blinde«, uden at de enkelte Sælgere behøver at kende Efterspørgselskurven. Allerede under Monopol (det absolutte) er det værre. Ingen Monopolist kender nøjagtigt sin Efterspørgselskurve. Hans Afsætning til en bestemt Pris maa derfor egentlig kalkuleres som Summen af de forskellige mulige Alternativer, hver multipliceret med deres Sandsynlighed. Under ufuldstændig Konkurrence kommer yderligere den Vanskelighed til, at den enkelte Sælgers Afsætning ikke blot afhænger af den Pris, han selv holder, men ogsaa af Konkurrenternes Priser, hvis Højde ikke kan forudses med Sikkerhed. Man kan derfor i dette Tilfælde endnu mindre end under det absolutte Monopol gaa ud fra en bestemt Efterspørgselskurve, der »har Sandsynligheden 1«, men maa regne med en Række mere eller mindre sandsynlige Alternativer.

Lad os vende tilbage til den i forrige Afsnit benyttede tredimensionale Illustration af Konkurrencen mellem to Sælgere, A og B. Langs Aksen OA (Fig. 4) afsætter vi som før A's Priser, langs OB B's Priser og langs OM de omsatte Mængder. Konkurrence-Efterspørgselskurven K_1K_1 (beliggende i et Plan vinkelret paa OB i

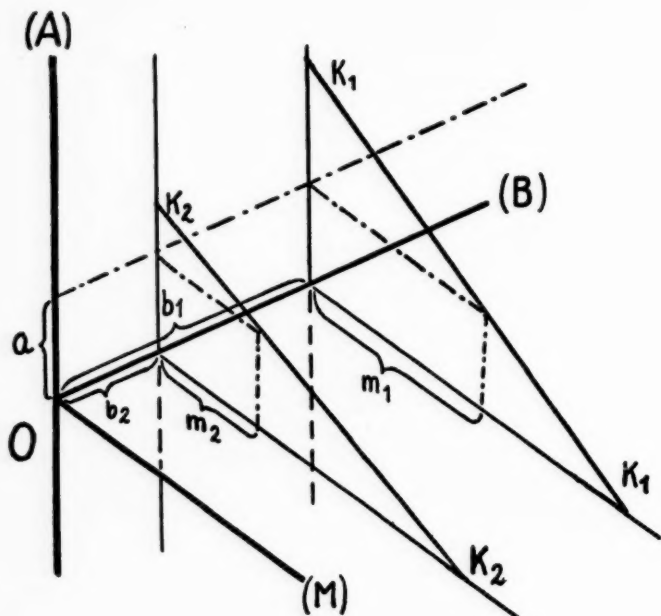

Fig. 4.

Afstanden b_1 fra O) angiver os, hvor meget A kan sælge til forskellige Priser, forudsat B hele Tiden holder Prisen b_1 , og K_1K_1 paa samme Maade A's Afsætning til forskellige Priser, naar B's Pris er b_2 . De Konkurrence-Efterspørgselskurver, der paa denne Maade kan tegnes i de med OAM-Planet parallelle Planer, udgør tilsammen en Efterspørgselsflade, hvis vandrette Afstand fra OAB-Planet i ethvert givet Punkt giver os A's Afsætning ved en bestemt Kombination af A- og B-Priser, hvis Højde angives af Punktets Koordinater med henh. OBM- og OAM-Planerne. Regner A med en bestemt B-Pris som givet, vil han kun interessere sig for en enkelt af Konkurrence-Efterspørgselskurverne og søge den

gunstigste Pris langs denne. Optræder B paa samme Maade, bliver Resultatet, som vi har set, en gensidig Underbyden, der ender i Priskonkurrence-Ligevægten. Men naar Antallet af Konkurrenter er lille, maa som tidligere fremhævet den fremsynte Sælger regne med, at en Prisforandring fra hans Side kan foranledige, at Konkurrenterne ogsaa ændrer deres. Endvidere maa der tages Hensyn til, at Konkurrenterne selv uden en saadan Foranledning kan forandre deres Priser. Venter A, at B af egen Drift vil ændre sin Pris samtidig med ham selv, maa han naturligvis tilpasse sin Pris til den nye, ventede B-Pris og ikke til den hidtidige, kendte. Konkurrentens Pris bliver nu ikke længere en given Faktor i Problemet, men en Størrelse, der med visse Sandsynligheder kan antage forskellige Værdier. Lad os indtil videre antage, at det er berettiget at anvende Sandsynlighedsbegrebet paa sædvanlig Maade paa dette Omraade, og lad os som vanligt i Økonomien regne med, at Sælgerne paa rationel Maade søger den største mulige Nettogevinst.

Til Prisen a (Fig. 4) kan A afsætte m_1 Enheder, hvis B samtidig holder Prisen b_1 , men derimod kun m_2 Enheder, hvis B's Pris er b_2 . Omsatte Mængder paa m_1 og m_2 kan altsaa ventes realiseret med samme Sandsynlighed, hvormed B's Pris kan ventes at antage Størrelserne b_1 og b_2 , naar A's Pris samtidig er a . Lad os kalde disse Sandsynligheder henh. q_1 og q_2 . Skal A nu fastsætte den Pris, der, bortset fra Tilpasningsperioden, giver maksimal, ventet Gevinst, maa han sammenstille sine Omkostningskurver med en kalkuleret Efterspørgselskurve, hvis Abscisse ved enhver given A-Pris er Summen af Produkterne af de forskellige mulige omsatte Mængder og de Sandsynligheder, hvormed de kan ventes. F. Eks. bliver Kurvens Abscisse ved A-Prisen a Produktsummen $m_1 \cdot q_1 + m_2 \cdot q_2 +$ alle de øvrige tilsvarende Produkter. Alle q 'erne er naturligvis langt fra lige store. Særlig interessante er Sandsynlighederne for de Afsætningsmængder, der svarer til, at Konkurrenten 1) lader sig undersælge, 2) ansætter sin Konkurrencepris eller 3) følger en IPK-Politik. Endnu en Komplikation: A kender ikke med Sikkerhed den Afsætning, der kan opnaas ved en given Kombination af A- og B-Priser. Det Omraade af Efterspørgselsfladen, der ligger omkring det sædvanligt herskende Prisleje, kender han bedre end de øvrige, men i alle Tilfælde gælder det, at man ved en given Priskombination maa regne med en Række forskellige Afsætningsmuligheder, der hver har sin større eller mindre Sandsynlighed. Alle m 'erne i den ovenstaaende Produkt-

sum maa altsaa i Virkeligheden hver for sig beregnes som en lignende Produktsum af mulige afsatte Mængder og tilsvarende Sandsynligheder. Lad os kalde den saaledes paa Grundlag af en dobbelt Række Sandsynligheder kalkulerede Afsætningskurve den ventede Efterspørgselskurve.

Regnes der med Sandsynligheden 1 for en bestemt B-Pris, bliver A's ventede Efterspørgselskurve identisk med den til denne B-Pris svarende Konkurrence-Efterspørgselskurve. Anser A derimod Sandsynligheden for, at B i alle Tilfælde vil underbyde ham og ansætte sine til hans (A's) Priser svarende Konkurrencepriser, for at være 1, bliver A's ventede Efterspørgselskurve den samme som hans Asymmetri-Efterspørgselskurve. Endelig bliver A's ventede Efterspørgselskurve identisk med hans IPK-Efterspørgselskurve, naar han gaar ud fra, at Sandsynligheden er 1 for, at B i alle Tilfælde vil følge hans Prisændringer og ansætte tilsvarende Priser som han. De Forudsætninger, der fører til, at Prisligevægt opnaas i henh. Priskonkurrence-Ligevægten, i asymmetrisk Optimum eller i et IPK-Optimalpunkt, fremtræder altsaa som Specialtilfælde af den ovenfor udviklede, mere generelle Formulering af Prisdannelsesproblemet.

Ligevægt udenfor de tre nævnte Slags Ligevægts- og Optimalpunkter kan naas, naar Parterne ikke gaar ud fra, at der er en Sandsynlighed lig 1 for, at Konkurrenten indenfor det relevante Prisomraade hele Tiden vil følge en bestemt af de tre nævnte typiske Arter af Markedsstrategi, men regner med, at der er forskellige Muligheder m. H. t. Modpartens Optræden, Muligheder, hvis Sandsynligheder paavirkes af ens egen Politik. Lad os gaa ud fra, at A regner med, at der er en stor Sandsynlighed for, at B vil undlade Priskonkurrence, hvis han selv ansætter en Pris svarende til B's, men at der er en des større Risiko for Priskonkurrence fra B's Side, jo mere han (A) lader sin Pris afvige fra B's. Omkring den A-Pris, der svarer til B's øjeblikkelige Pris, maa i saa Fald A's ventede Efterspørgselskurve kalkuleres med en stor Sandsynlighed for den (forholdsvis store) Afsætning, der udvises af IPK-Efterspørgselskurven. Derimod bliver denne Sandsynlighed mindre og mindre, jo mere A's Pris fjerner sig fra B's, samtidig med at Sandsynligheden for den mindre Afsætning, der opnaas, naar B driver Priskonkurrence (angivet af A's Asymmetri-Efterspørgselskurve), bliver tilsvarende større. Resultatet kan derfor blive, at den ventede Efterspørgselskurve kommer til at se ud som Kurven VV_1V_2 i Fig. 5, hvor den A-Pris, der svarer

til B's Pris, er OP. Det er tydeligt, at en Beregning af den gunstigste Pris paa Grundlag af denne Efterspørgselskurve og Grænseomkostningskurven GG_1 her vil give Resultatet OP.

Regner A med, at B er noget mindre indstillet paa Priskonkurrence, vil han maaske mene, at der er stor Sandsynlighed for, at han kan faa Lov at drive en vis Priskonkurrence overfor B, men at der dog paa den anden Side er stor Risiko for, at B gaar over til Priskonkurrence, hvis A er saa aggressiv, at han ansætter den Pris, vi har defineret som hans til B's Pris svarende Konkurrencepris, (nemlig den Pris, der giver ham størst Gevinst under Forudsætning af, at B holder sin Pris uforandret trods A's Prisforandring, m. a. O. den Pris, hvorved A tilegner sig det fordelagtigste Antal af B's Kunder). I saa Fald kan den ventede Efterspørgselskurves maksimale Afsætning (V_1) ligge ved en noget lavere Pris end OP, og hvis A's Forventning slaar til, vil der opstaa en Situation, hvor A's Pris ligger mellem Konkurrenceprisen og den til B's Pris svarende (IPK-) Pris, OP, medens B's Afsætning ligger mellem den, der angives af hans IPK-Efterspørgselskurve, og den, der svarer til hans Asymmetri-Efterspørgselskurve. Situationen er karakteriseret af, at A driver en vis Priskonkurrence overfor B, men ikke tager saa stor en Gevinst paa hans Bekostning, som ud fra et Korttidssynspunkt vilde være fordelagtigst. Der er her hverken Tale om en ren IPK-Ligevægt eller en ren Asymmetri-Ligevægt, men om et Mellemtilfælde. F. Eks. den amerikanske Staalindustri synes at afgive Eksempler paa en saadan »shading the market« fra de smaa Producenters Side overfor Staaltrusten. —

Naar Efterspørgselskurven kalkuleres paa den foran beskrevne Maade, fremtræder Ligevægten altsaa som et geometrisk Maksimalpunkt, selv om den ligger udenfor baade Priskonkurrence-Ligevægten og Asymmetri- og IPK-Optimalpunkterne. De »indeterminerede« Prisligevægter bliver herefter kun indeterminerede for saa vidt, som der er en Tendens til, at A's ventede Efterspørgselskurves Maksimalafsætning vil falde ved den A-Pris, der svarer til B's øjeblikkelige Pris, uanset Højden af denne B-Pris, saaledes at der kan opnaas IPK-Ligevægt i flere forskellige Pris-højder. Ligger Priserne — f. Eks. som Følge af en Ændring i Efterspørgslens Styrke — langt borte paa samme Side af begge Parters IPK-Optimalpunkter, er der dog stor Chance for, at Modparten ikke vil se en aggressiv Handling i en Prisnedsættelse, men saavel ved Prisnedsættelser som ved Prisforhøjelser vil følge efter uden at gaa over til Priskonkurrence. IPK-Ligevægter langt borte

fra IPK-Optimalpunkterne vil derfor næppe ret hyppigt bestaa i Længden. Men alligevel vil der sikkert i mange Tilfælde være Mulighed for IPK-Ligevægter over et betydeligt Prisomraade, hvor der er en stærk Tendens til at de en Gang herskende Priser bevarer uforandrede. Dette betyder imidlertid i første Omgang blot det, at man maa forklare de herskende Priser ud fra den tidligere

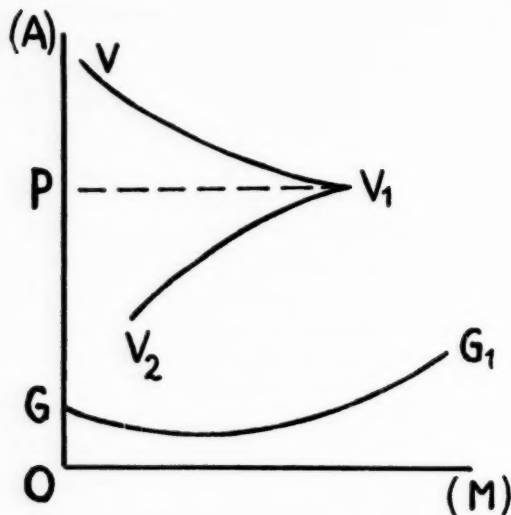

Fig. 5.

Prisudvikling, at Dagens Prisligevægt delvis maa gives en historisk Forklaring. Vi vil vende tilbage til dette Punkt senere. —

Foran er vist, hvordan en Beregning af den sandsynlige Af sætning under Hensyntagen til Risikoen m. H. t. Konkurrentens Opførsel kan føre til en Tilbøjelighed til at holde fast ved de en Gang herskende Priser. Foruden Risikoberegningen kan imidlertid ogsaa Risikovurderingen bidrage hertil. Foretrækker Sælgerne af to matematisk lige store Chancer den mindst risikable (kræver de med andre Ord en positiv Pris for at paa tage sig Risiko), vil det være en yderligere Grund til at holde fast ved de Priser, der frembyder mindst Risiko for aggressiv Prispolitik fra Konkurrentens Side. —

Endnu et Moment, der bidrager til en Fastholden af det herskende Prisleje og dermed til en jævn Prisudvikling, skal næv-

nes i denne Forbindelse, nemlig det mangelfulde Kendskab til, hvor meget der kan afsættes ved en given Kombination af A- og B-Priser. I foregaaende Afsnit er vi gaaet ud fra, at Sælgerne havde fuldt Kendskab til saavel Konkurrence-Efterspørgselskurvernes som Asymmetri- og IPK-Efterspørgselskurvernes Forløb og til den Gevinst, der kunde opnaas i de forskellige Optima. Resultaterne maa nu modificeres under Hensyn til, at dette ikke er Tilfældet.

Indledningsvis et Par Bemærkninger om det absolutte Monopol. Ogsaa den egentlige Monopolist kan som nævnt kun udøve et mere eller mindre usikkert Skøn over, hvor meget han kan afsætte til forskellige Priser, og der kan bl. a. af denne Grund ogsaa under det absolutte Monopol være en Tendens til at holde fast ved den herskende Pris. Jo større Prisforandring, der tænkes foretaget, des mere usikkert er Resultatet. D. v. s., man maa tillægge et des større Spillerum af mulige Afsætningsmængder en relativ stor Sandsynlighed, medens Sandsynlighedernes Fordelingskurve vil udvise større Ophobning omkring en bestemt Afsætning, naar der er Tale om Priser omkring de herskende. Saa fremt de Sandsynligheder, vedkommende Sælger tillægger de forskellige mulige afsatte Mængder, hele Tiden fordeles sig symmetrisk omkring den virkelige (ukendte, potentielle) Afsætning, vil selve Beregningen af den ventede Efterspørgselskurve dog ikke give Anledning til en Prispolitik, der afviger fra den, der vilde blive ført, hvis Sælgeren havde fuldt Kendskab til den virkelige Efterspørgselskurve. Men Risikoberegningen kan medføre en saadan Afvigelse. Ønskes Usikkerhed saa vidt muligt undgaaet, vil det herskende Prisleje, alt andet lige, blive foretrukket. Foretages Prisforandringer, tilsiger de anførte Betragtninger, at det sker i smaa Skridt, saaledes at man faar en jævn Prisudvikling. Jo bedre det allerede opnaaede Resultat er, des mere utilbøjelig vil Sælgeren være til at foretage Prisforandringer.

Yderligere kan Sælgeren beregne Efterspørgselskurven forskert. (De skønnede Sandsynligheder ophober sig om en anden Afsætning end den virkelige). Tendens til at bevare den herskende Pris kan her fremkomme ved at Afsætningen saavel ved lavere som højere Priser end den gældende undervurderes.

Mr. Coase har gjort opmærksom paa, at naar først en Prisforandring er foretaget, er et nyt Punkt paa Kurven blevet kendt med Sikkerhed. Ved flere og flere Prisforandringer bliver Kurven bedre og bedre kendt, og Resultatet skulde blive, at Monopo-

listen nærmer sig mere og mere til Monopolpunktet uden dog helt at naa det¹⁾. Er Modstanden mod Prisforandringer saa stærk, at den første Prisforandring ikke bliver foretaget, kommer denne Udvikling jo imidlertid ikke i Stand.

Man kan indvende, at de foranstaaende Bemærkninger om Usikkerheden m. H. t. Efterspørgselskurvens Forløb ikke under absolut Monopol kan have nogen praktisk Betydning, fordi Monopolisten har det i sin Magt straks at redressere mulige Fejltagelser. Imidlertid kan der, som vi senere skal se, være andre Grunde, der tilsiger Monopolisten saa vidt muligt at undgaa hyppige Prisforandringer. Ønsker man kun at forandre Prisen med visse Mellemrum som f. Eks., naar Prisen fastsættes for en hel Sæson ad Gangen, bliver Tabene paa en forkert Prisansættelse af større Betydning.

Vender vi os til den monopolistiske Konkurrence, bliver Usikkerheden m. H. t. Afsætningsmulighederne ved givne Priser af større Betydning, fordi denne Usikkerhed her virker sammen med Risikoen m. H. t. Konkurrenternes Prispolitik, og fordi Forholdene er mere uoverskuelige, naar Afsætningens Størrelse ikke alene beror paa ens egen Pris, men ogsaa paa Konkurrenternes. At Kendskabet til Konkurrence-Efterspørgselskurvernes Forløb er mangelfuldt, har dog næppe afgørende Betydning for Prisdannelsen. Afgørende for, at Priskonkurrence-Ligevægten (tilnærmelsesvis) naas, er, at der drives en følelig Priskonkurrence, men ikke nødvendigvis det, at man altid i en given Situation nøjagtigt ansætter den Pris, vi har defineret som Konkurrenceprisen.

Mere vigtigt er det, at Sælgerne ikke har nøjagtigt Kendskab til IPK-Efterspørgselskurven. Forretningsfolk synes ofte tilbøjelige til at lægge Hovedvægten paa den Forøgelse af Afsætningen, den enkelte ved en Prisnedsættelse opnaar paa sine Konkurrenters Bekostning, medens man ser bort fra den Stigning i Branchens samlede Salg, der følger med lavere Priser. Venter man, at Konkurrenterne vil følge efter, hvis man selv sætter Prisen ned, vil man derfor mene, at der intet er vundet ved en Prisreduktion. Undertiden taler man, som om den samlede Afsætning i Branchen var en fast, given Størrelse og enhver Prisnedsættelse derfor til Skade for Sælgerne som Helhed. Undervurderes paa denne Maade IPK-Efterspørgselskurvernes Elasticitet, modvirkes Prisnedsættelser, og den Tendens til Fastholden af de gældende Pri-

¹⁾ Anf. Skr. S. 19 ff.

ser forstærkes, som følger af Risikoen for, at Konkurrenterne kan gaa over til Priskonkurrence, hvis man selv enten forhøjer eller nedsætter Prisen.

Vanskeligst at skønne over paa Forhaand er formodentlig Asymmetri-Efterspørgselskurven (der angiver, hvor meget der bliver tilbage af den samlede Afsætning, naar man bliver underbudt af Konkurrenten, og han tager den Mundfuld, der passer ham). Og Kendskab til Kurven naas først efter ubehagelige Erfaringer. Det samme gælder Priskonkurrence-Ligevægten. I forrige Afsnit har vi forudsat, at Sælgeren, naar han overvejede, om en IPK-Prissituation — eventuelt udenfor IPK-Optimum — var at foretrække for Asymmetri-Optimum og Priskonkurrence-Ligevægten, vidste, hvilken Gevinst, der kunde opnaaas i de to sidstnævnte Positioner. Naar det ikke er Tilfældet, men naar Resultatet af Priskonkurrence — der forøvrigt ikke behøver at føre lige til Priskonkurrence-Ligevægten, men kan standse undervejs — og ligeledes Resultatet af asymmetrisk Prisansættelse er behæftet med en betydelig Usikkerhed, vil der være en saa meget desto større Tilbøjelighed til at holde fast ved det, man har eller med relativ stor Sandsynlighed mener at kunne opnaa i en IPK-Prissituation. Risikoen forstærker altsaa igen Tendensen til IPK-Prisdannelse omkring de herskende Priser.

Har man først taget sit Parti og lader sig underbyde af Konkurrenten, kan man skaffe sig Kendskab til Asymmetri-Efterspørgselskurven og Asymmetri-Optimum par tåtonnement. Dog vil Usikkerheden m. H. t. Kurvens Forløb her have samme Virkning som under absolut Monopol, og der er altsaa Mulighed for asymmetrisk Ligevægt udenfor Optimalpunktet.

IV.

I dette Afsnit skal tages et Skøn over, under hvilke Omstændigheder man kan vente at finde, at Prisdannelsen antager de forskellige foran beskrevne typiske Former. Analysen har hidtil beskæftiget sig med to konkurrerende Virksomheder, men dens Resultater maa i Princippet kunne overføres paa de Tilfælde, hvor der er flere Sælgere paa Markedet.

Priskonkurrence-Ligevægten opstod, naar Sælgerne handlede, som om deres Prispolitik ingen Indflydelse øvede paa deres Konkurrenters Priser. En saadan Handlemaade er sandsynlig, naar der er mange Sælgere paa Markedet. Enhver vil her med Rette gaa ud fra, at hans Prispolitik vil være uden

Betydning for Priserne almindelige Niveau i Branchen, og at f. Eks. en Nedsættelse af Priserne fra Konkurrenternes Side samtidig med eller efter, at han har sat Prisen ned, i alle Tilfælde vilde være blevet foretaget. Ligger Priserne over Ligevægtsniveauet, vil han derfor underbyde Konkurrenterne. Sætter flere Sælgere imidlertid ud fra saadanne Overvejelser Priserne ned, tvinges de andre til at følge med, og en almindelig Priskonkurrence, der ender i Priskonkurrence-Ligevægten, opstaar.

Er der Tale om Standardvarer, bliver Priskonkurrence-Ligevægten identisk med Frikonkurrence-Ligevægten. Hvis Varerne derimod er differentierede, vil Ligevægten naas i et (i Forhold til Omkostningerne) noget højere Prisleje — højere, des mere differentierede Varerne er.

Er Sælgernes kun faa, kan de ikke hver for sig med Rette gaa ud fra, at deres Prispolitik er uden Indflydelse paa Konkurrenternes. Den fremsynte Sælger maa her indse, at det er fordelagtigst for alle Parter, at man afholder sig fra Priskonkurrence. En saadan kan dog opstaa paa Grund af Mangel paa Indsigt og Forudseenhed fra alle eller en Del af Konkurrenternes Side. Mest sandsynlig er en Prisdannelse af Konkurrencetypen, naar Varerne er stærkt differentierede, saaledes at Konkurrenterne kun mærker hinandens Prisforandringer forholdsvis svagt. Til Gengæld giver den stærke Differentiation her selve Priskonkurrence-Ligevægten en monopolagtig Karakter. Endvidere er Prisdannelse af Konkurrencetypen formodentlig hyppigst i de Tilfælde, hvor de konkurrerende Sælgere ikke udbyder forskellige Mærker af samme Vare, men noget, der almindeligvis betragtes som forskellige Varer («competing supply» i klassisk Forstand), saaledes at Sælgernes ikke anser sig for at være Konkurrenter.

Bortset fra disse Tilfælde er formodentlig IPK-Prisdannelsen den hyppigste, naar et Faatal Sælgere i Konkurrence med hinanden udbyder Varer, der ikke er stærkt differentierede. Navnlig hvis der er Tale om Standardvarer, og hvis heller ikke Transportomkostningerne giver den enkelte Sælger Beskyttelse mod Konkurrenternes Priskonkurrence, vil Situationen være saa ustabil, at Krig paa Kniven og enten udtrykkelig Prisaftale eller en IPK-Ligevægt («stiltiende Prisaftale») vil være de eneste praktiske Muligheder. Kartelliseringen og Trustificeringen er da ogsaa først og stærkest gennemført i Standardvare-Industrierne.

Ensartede, faste Priser hos alle Sælgere er saa hyppige i Praxis, at man vilde være tilbøjelig til at anse IPK-Prisligevægten som

en stærkt fremherskende Prisdannelsesform, hvis man ikke havde Indtryk af, at de ensartede, faste Priser i et stort Antal Tilfælde, maaske de fleste, skyldes udtrykkelige Kartelaftaler. Den stærke Kartellisering berøver dog ikke IPK-Prisdannelsen dens Interesse. Er Markedet delt mellem flere Karteller, kan der blive Tale om IPK-Prisdannelse Kartellerne imellem, og selv hvor Kartellet er altomfattende, frembyder Fastsættelsen af selve Kartelprisen som foran omtalt i visse Tilfælde Lighedspunkter med IPK-Prisdannelsen. Endelig har IPK-Prisligevægten formodentlig betydelig praktisk Interesse paa Omraader, hvor Kartellisering af en eller anden Grund ikke har ladet sig gennemføre.

I U. S. A., hvor Prisaftaler er forbudt, synes saaledes IPK-Prisligevægten i stort Omfang at træde i Kartelliseringens Sted, og Etableringen af stiltiende Prisaftaler søges lettet ved forskellige Metoder, f. Eks. det saakaldte »price leadership«: En bestemt Prisfører — den største Virksomhed i Branchen eller blot et særligt anset Firma — tager Initiativet til Prisforandringer og de andre følger efter, saaledes at Priserne bevæger sig op og ned i Takt, uden at der drives Priskonkurrence¹⁾.

En særlig Chance for at blive Prisfører har den Sælger, der ved en Priskrig kan tvinge Konkurrenterne til at følge Trop. Vi sonderer her mellem Priskrig og Priskonkurrence. Under Priskonkurrence har vi tænkt os, at Konkurrenterne søger ved gensidigt at underbyde hinanden at trække Kunder fra hinanden i det Omfang, der i Øjeblikket giver dem den største Gevinst. Den, der søger at gøre dette, maa ansætte den Pris, vi har kaldt Konkurrenceprisen, nemlig den, der bestemmes af Skæringspunktet mellem Grænseomkostningskurven og den til Konkurrence-Efterspørgselskurven svarende Grænseindtægtskurve. Priskrig derimod sættes i Værk for at faa Konkurrenterne til at føre en anden Prispolitik, for varigt at tage Kunder fra dem, eller for helt at konkurrere dem ud og tage Livet af dem. Den tager altsaa Henblik paa Fremtiden, og Øjeblikkets Gevinst eller Tab bliver derfor ikke afgørende for Prisernes Højde under en saadan Priskrig, men derimod Skønnet over, hvorvidt de øjeblikkelige Tab vil opvejes af de senere Fordele. Priserne kan derfor under Priskrigen drives ned under Konkurrenceligevægten, ja endog saa langt ned, at ingen af Parterne faar deres løbende Om-

¹⁾ Jfr. Arthur R. Burns: *The Decline of Competition*, New York 1936, Ch. III.

kostninger dækket. En saadan Priskrig har naturligvis den kapitalstærke særlig Chance for at gennemføre med Held, og vi ser altsaa her et Tilfælde, hvor det ikke nødvendigvis, som sædvanligvis forudsat i den klassiske og neoklassiske Teori, er Højden af Virksomhedens Omkostninger, men derimod dens finansielle Magt, der bestemmer dens Stilling i Prisdannelsen.

Er Prisføreren sikker paa, at Konkurrenterne vil følge hans Prisændringer, maa vi, efter hvad der foran er udviklet, vente, at han vil søge at realisere sin IPK-Optimalpris. Men Erfaringen viser, at Konkurrenterne kun indenfor visse Grænser ansætter tilsvarende Priser som Føreren, medens Følgeskabet derudover er usikkert. Resultatet vil derfor ofte blive en IPK-Ligevægt udenfor Optimum.

Asymmetrisk Ligevægt kan — hvis vi igen for Nemheds Skyld begrænser os til at betragte to Konkurrenter — tænkes at indtræde, naar den ene Sælger fører en fremsynt Prispolitik, men den anden ikke. Regner den fremsynte med en 100 % Sandsynlighed for i enhver Situation at blive underbudt af Modparten, bliver hans ventede Efterspørgselskurve som nævnt identisk med Asymmetri-Efterspørgselskurven. Men en saadan 100 % Sandsynlighed vil formodentlig sjældent være til Stede. Den mindre fremsynte maa vel efterhaanden lære af Erfaringen, og er han tungnem, har den fremsynte Konkurrent den Udvej at prøve paa at lære ham gode Manerer, enten agressivt ved en Priskrig eller mere fredeligt ved stadig at følge hans Prisændringer saa hurtigt som muligt, saaledes at den andens Priskonkurrence ikke giver ham varig Gevinst. Og er Konkurrenterne nogenlunde ens stillet i Henseende til Produktionskapacitet, Omkostningsforhold og Kundepræference, vil den Situation at blive undersolgt af Konkurrenten være saa ubehagelig, at ingen af Parterne godvillig vil finde sig i den. Navnlig gælder dette, naar Gevinstens Størrelse i Asymmetri-Optimum ikke er kendt, og en Sammenligning af en IPK-Prissituation og en asymmetrisk Prissituation i samme Prishøjde derfor rykker mere i Forgrunden. Hvor Virksomhederne er nogenlunde lige store, synes derfor Sandsynligheden at være stor for, at en IPK-Prisligevægt efterhaanden opstaaar, eventuelt efter en Priskamp. Asymmetrisk Optimum vil sandsynligvis ligge forholdsvis nær ved Priskonkurrence-Ligevægten, da den, der bliver undersolgt, maa være interesseret i at føre Priserne ned i saa lavt et Leje, at Efterspørgslens almindelige Tiltagen ved lave Priser giver hans Produktionsanlæg tilstrækkeligt at bestille.

Er den ene Virksomhed stor og den anden lille, vil den lille Virksomheds Konkurrence ikke være saa generende for den store, og Chancerne for en asymmetrisk Ligevægt (med den store som Prisfører) synes derfor her større. Ofte vil en Priskrig være for dyr at sætte i Gang for at ave smaa Konkurrenter, naar man selv forsyner den største Del af Markedet, og det er da heller ikke noget sjældent Tilfælde, at de Virksomheder, der staar uden for et Kartel (eller en Trust) faar Lov at holde lavere Priser end Kartellet. Risikoen for at blive slaaget ud i en Priskrig kan dog faa de smaa Sælgere til at nøjes med at tage en noget mindre Gevinst end ellers paa den stores Bekostning, saaledes at der opstaar et Mellemtilfælde mellem en egentlig asymmetrisk Ligevægt og en IPK-Prisdannelse. Saadanne Mellemtilfælde er maaske hyppigere end den egentlige asymmetriske Ligevægt.

Hvor der findes flere store Sælgere og desuden nogle mindre paa Markedet, kan man finde en asymmetrisk Prissituation, hvor de store sig imellem fører en IPK-Politik, medens de smaa driver Priskonkurrence. De store undlader her at følge de smaas Prisnedsættelser af Frygt for, at IPK-Politikken de store imellem skal bryde sammen og afløses af Konkurrence eller Priskrig.

Naar en af Sælgerne har den overvejende Del af Produktionen, vil man under Priskonkurrence forholdsvis snart naa det Punkt, hvor det ikke længere betaler sig for den store Sælger at besvare de smaas Konkurrence med samme Mønt, saafremt han ikke kan diskriminere saadan, at Prisen kun nedsættes for Konkurrentens hidtidige Kunder. Maa Prisen sænkes for alle Købere, vil Virkningen paa Afsætningen til egne hidtidige Kunder og til helt nye Kunder for Varen have overvejende Betydning for den store Sælger. Naar man først saa langt ned med Priserne, at Grænseindtægten af disse to Købergruppers Efterspørgsel bliver mindre end Grænseomkostningerne, vil man snart naa et Punkt, hvor det selv fra Korttidssynspunkt ikke betaler sig for den store Sælger at fortsætte Konkurrencen med de smaa. Man maa nemlig under de givne Betingelser forholdsvis hurtigt naa til den Grænse, hvor det Tab af Nettoindtægt, der lides ved, at Prisen nedsættes for de to ovennævnte Købergrupper, opvejer den Merindtægt, der vindes ved at tage Kunder fra de smaa Konkurrenter. En Ligevægt naas altsaa, hvor de smaa Sælgere faar Lov at drive Priskonkurrence overfor den store. Her er der imidlertid Tale om en egentlig Priskonkurrence-Ligevægt, da der ikke som ved Asymmetri-Ligevægten er Tale om, at den, der bliver underbudt, renon-

cerer paa en Prisnedsættelse, der i det korte Løb vilde give ham øget Gevinst. (Forøvrigt ligger sikkert ogsaa i de fleste Tilfælde af den her behandlede Art Asymmetri-Optimum og Priskonkurrence-Ligevægten temmelig tæt ved hinanden.)

Den her beskrevne Konkurrence-Ligevægt mellem en stor Sælger og en eller flere smaa svarer til det Prisdannelsestilfælde, Professor Zeuthen har behandlet under Navn af delvist Monopol.¹⁾ Blot er der her forudsat Pristilpasning fra Sælgernes Side (Sælgeren noterer en Pris og hans Afsætning retter sig herefter), medens Professor Zeuthens Fremstilling forudsætter Mængdetilpasning (Sælgerne kaster et bestemt Udbud paa Markedet, og Prisen tilpasser sig herefter).

Saa vel Konkurrence-Ligevægten som den asymmetriske Ligevægt kan, naar den store Sælger forsyner den overvejende Del af Markedet, give ham overnormal Gevinst, skønt han er udsat for Priskonkurrence fra de øvrige Virksomheders Side. Selv om der i det førstnævnte Tilfælde er Tale om en Priskonkurrence-Ligevægt, kan det derfor i denne Henseende i højere Grad have Monopolets end Frikonkurrencens Karakter.

¹⁾ Se *F. Zeuthen: Den økonomiske Fordeling*, 1928, S. 80 ff., og *Problems of Monopoly and Economic Warfare*, 1930, Ch. 1, 3.

WIRTSCHAFTSLENKUNG UND WIRTSCHAFTSFREIHEIT IN FRANKREICH¹⁾

AF HENRY LAUFENBURGER

DIE Eingriffe des Staates in Europa sowohl als auch in Amerika haben die Struktur und die Konjunktur zum Gegenstand. Unter Sozialismus im weiteren Sinne oder sozialer Reform im engeren Sinne versteht man gewöhnlich den Eingriff in den Besitz des privaten Reichtums.

Im eigentlichen Sinne spricht man von Sozialisierung, wenn es sich um die Verstaatlichung des Grundbesitzes, der Unternehmungen oder des mobiliaren Vermögens handelt. Dieselbe ist in Russland bewusst auf Grund eines theoretischen Plans durchgeführt worden. Zunächst in der Industrie, sodann in der Landwirtschaft. In Italien ist der Anfang der Sozialisierung gemacht, aber nicht aus doktrinären Ueberlegungen heraus, denn der Faschismus schliesst ja den Bolchevismus aus, sondern auf Grund zwangsläufiger Folgen der Politik. Italien hat es unternommen gleichzeitig die Wiederaufrüstung, die Autarkie (für welche ja die nötigen Grundlagen, das Holz und die Kohlen fehlen) und das neueroberte Imperium (Ethiopien) zu finanzieren. Da die Kosten dieser dreifachen Aufgabe weit über das verfügbare Einkommen hinausgehen, so muss auf das Kapital zurückgegriffen werden. Schon haben Zwangsanleihen den Immobiliärbesitz, Kapitalabgaben das Kapital der Aktiengesellschaften und das Aktivum der Einzelunternehmungen empfindlich geschmälert.

Deutschland begnügt sich z. Zt. noch mit der Verstaatlichung des Einkommens. Vom Standpunkt der Ideologie aus lehnt Deutschland sowohl den Kommunismus als auch das Kollektiveigentum ab, vielleicht auch aus der Ueberlegung heraus, dass heutzutage der Besitz teuer zu stehen kommt. Da jedoch die Staatsausgaben (öffentliche Arbeiten, Kriegsrüstungen, Autarkie) ins riesenhafte angewaschen sind, so genügt das Einkommen kaum

¹⁾ Vortrag gehalten am 28. Februar 1939 in der Nationaløkonomisk Forening.

mehr um dieselben zu decken. Schon sind im Jahre 1938 35.8 Milliarden des sich auf 76 Milliarden belaufenden Volkseinkommens vom Staat beansprucht worden. Wenn die öffentlichen Ausgaben noch weiter in die Höhe gehen, so muss auch Deutschland das Nationalkapital angreifen.

Frankreich steht auf dem Mittelwege. Die Volksfrontregierung beabsichtigte die Sozialisierung der Eisenbahnen, der Rüstungsindustrie, der Notenbank. Tatsächlich wurde auf dem halben Weg Halt gemacht. Die Eisenbahnen die zwischen 1950 und 1955 dem Staat kostenlos zugefallen wären, sind auf der kapitalistischen Grundlage des gemischtwirtschaftlichen Betriebs bis 1988 verlängert worden. Während die Banque de France es wagte, dem sozialistischen Kurs der Regierung Blum Widerstand zu leisten, sieht sich die um halbwegs verstaatlichte Industrie des Flugzeugbaus mehr und mehr genötigt zu den Prinzipien und der Technik der kapitalistischen Wirtschaft zurückzutreten. Geht also die Sozialisierung zurück, so liegt trotzdem auf dem Nationalvermögen von 1600 Milliarden francs eine Hypothek von 550 Milliarden öffentliche Schulden, die zum Teil die Devaluationen erklären.

Dagegen beansprucht auch in Frankreich der Staat auf dem Weg der Steuern und Abgaben über 35 % des Nationaleinkommens. Diese Tatsache erklärt sich aus den wachsenden Kosten der Wirtschaftslenkung durch den Staat welche die Jahre 1936—1938 kennzeichnet. Ihr Misserfolg hat von Oktober 1938 ab zur Rückkehr einer mehr liberalen Auffassung der Wirtschaftspolitik geführt.

I. DIE GRENZEN DER WIRTSCHAFTSLENKUNG

Nach einer sogar von den Klassikern zugelassenen Auffassung, soll der Staat seine eigene Wirtschaftstätigkeit in dem Masse verstärken in welchem diejenige der Privatwirtschaft zurückgeht. Öffentliche Arbeiten hätten also im Aufschwung aufzuhören, um in der Depression voll einzusetzen. Gegen diese Auffassung sprechen die theoretischen Erwägungen der Liberalen sowie die in den Vereinigten Staaten gemachten Erfahrungen.

In den Monatsheften der Chase Bank (New York) schätzt Anderson an Hand der Fehlbeträge der Haushalte (Budgetdefizite) die jährliche Erhöhung der ordentlichen Staatsausgaben auf 4—5 Milliarden Dollars. Wenn man nun überlegt, dass der jährliche Wert der Produktion bis um 20—25 Milliarden Dollars zurückgegangen ist, müsste man da nicht zum absurden Schluss kom-

men, dass das Budgetdefizit, um den Ausgleich durchzuführen, 4—5 mal höher hätte sein müssen? Uebrigens ging der Index der Produktion welcher zwischen März 1933 und Juli 1933 von 60 auf 100 gestiegen war, in dem Moment zurück in dem die öffentlichen Arbeiten einsetzten. Im November 1933 stellt sich der Index auf 72, im September 1934 auf 71.

In Frankreich hat der liberale Kurs Anfangs 1936 zahlreiche Anhänger gehabt. Nach einer 5 Jahre lang dauernden Krisis, erwartete man als natürliche Reaktion den Aufschwung, welcher rein zahlenmässig durch die Verbilligung der Gesteungskosten (Deflation Laval) begünstigt wurde. Tatsächlich ist auch im ersten Semester 1936 der Produktionsindex entschieden in die Höhe gegangen.

Aber gerade die Deflation, welche in ihrem Gefolge Preis- und Lohnreduktionen kennt, hatte einen psychologischen Widerstand hervorgerufen, welcher in den Wahlen der Mai 1936 und in dem Zustandekommen der Volksfrontregierung zum Ausdruck kommt.

Es ist merkwürdig festzustellen, dass in Deutschland die Deflation Brünnings in ähnlicher allerdings mehr brutaler Weise zum Regimewechsel führte. Der Nazionalsozialismus hat die Deflation durch eine Redeflation abgelöst, welche in einer Produktionserhöhung auf der ganzen Linie bestand. Merkwürdigerweise hat nun diese der Deflation entgegengesetzte Politik dieselbe nur verstärkt. Denn einmal hat ja nur die Produktion von Produktionsgütern und öffentlichen Diensten (Strassen, Aufrüstung) u. s. w. zugenommen, die ja dem Konsum nicht zugänglich sind; zweitens haben bei gleichbleibendem Stunden-Lohn die Preise gewollt (Landwirtschaft) oder ungewollt (Industrie) bis zu 20 % seit 1933 zugenommen. Sodass also der Lebensstandard in Deutschland gesunken ist.

In Frankreich hat die Methode der Revalorisation welche der Deflation entgegengehalten wurde, zu ähnlichen Restriktionen geführt. Zunächst stand den nominal erhöhten Löhnen ein ständiger Rückschlag der Produktion gegenüber. Der Index derselben hatte im Mai 1936 vor dem Beginn der Volksfrontregierung mit 87 einen Höhepunkt erreicht. Im Mai 1938 stellt sich derselbe auf 82, im November 1938 auf 80. Diese Verringerung der Produktion begünstigte trotz Preiskontrolle ein Heraufschwellen der Preise, sodass also die Realkaufkraft der Löhne in dem Masse sank in welchem der nominelle Wert derselben sich erhöhte.

Gewogener Index der Grosshandelspreise.
(126 Artikel).

	Landw. Produkte u. Lebensmittel	Industr. Produkte	Insgesamt 126 Artikel	Erhöhung seit Mai 1936
Ende Mai 1936.....	392	358	374	—
Nov. 1937.....	613	628	621	65 %
Juni 1938.....	657	663	660	76.5 %
Juli ».....	630	671	652	74 %
Aug. ».....	625	670	649	73 %
Sept. ».....	630	669	652	74 %
Okt. ».....	646	680	664	77.5 %
Nov. ».....	662	685	674	80 %
Dez. ».....	684	685	684	82 %
Erhöhung von Mai 1936 bis Dez. 1938	75 %	91 %	82 %	

Die Detailpreise (34 Artikel) stiegen in der Provinz von 429 auf 690, also um 62 %. Wenn man also berücksichtigt, dass die Löhne nominell in Paris um 90 %, in der Provinz (43 Berufe) um 55 % gestiegen sind, so zeigt sich, dass während der Pariser Arbeiter die Valorisierung als einen Erfolg buchen kann, die überragende Majorität der Provinzarbeiter einen empfindlichen Verlust erlitten hat

Stundenlohn 43 Berufe ausserhalb Paris.

1935	1937	1938
fr. 3.80	5.60	5.80

Der Misserfolg des Blumexperiments erklärt sich daraus, dass die staatliche Lenkung nur wirksam sein kann, wenn sie alle Zweige der Wirtschaft erfasst. Nun hat man zunächst in Frankreich gemeint, es genüge die Preise zu kontrollieren. Als man dann nach und nach kraft eines unerbittlichen Räderwerks zur Lenkung des Handels, der Produktion und der Konsumtion überging, stiess man auf so harte, an dem Individualismus ohne weiteres sich ergebende Umstände, welche das ganze System der »Economie dirigée« über dem Haufen warfen.

Die Preiskontrolle konnte natürlich bei vertikal emporsteigenden Gestehungskosten nicht eine Stabilisierung sondern höchstens nur ein Bremsen der Aufwärtsbewegung der Preise erreichen. Aber schon dafür war es nötig, zunächst die Märkte und den Handel zu überwachen. Auf diesem Gebiet war nun schon in Frankreich eine beträchtliche Vorarbeit geleistet worden.

In den Jahren der ausserordentlichen Uebererzeugung von Wein wurde das System der »Blockierung« eingeführt. Die Weinernte musste in den Kellern zurückgehalten werden und durfte nur ratenweise, auf Grund der von der Regierung festgesetzten Quoten auf den Markt kommen. Auf dem Gebiet des Weizens hat das Office du Blé, welches nach aussen das Monopol des Handels innehat (Ein- und Ausfuhr), die Aufspeicherung der Ueberschüsse auf sich genommen. Nur so war es möglich den Preis des Weizens trotz Ueberproduktion (20 Millionen Zentner für 1938) heraufzusetzen.

Aber schon hier stiess die Marktlenkung auf Grenzen. Die Erhöhung des Weizenpreises von 180 auf 204 francs der Doppelzentner ist mehr nominal als reell. Einerseits werden von den 204 fr. so starke Abzüge gemacht, um die Kosten der Stockierung und der Verwaltung des Office zu bestreiten, dass der Nettopreis tatsächlich nur 160—166 fr. beträgt (abgestuft nach der Menge des von den Bauern abgelieferten Weizens). Andererseits sind 204 francs nur 20 fr. Vorkriegsvaluta gleichzustellen. Wenn man nun bedenkt, dass 1913 der Weizen 25 dieser Francs galt, so stellt sich hier auch die Valorisierung als eine versteckte Deflation heraus.

Was den Wein anbelangt, so konnte in Jahren starken Ueberflusses das Problem nur auf dem Weg der »Distillation« (Brennung) des Ueberschusses gelöst werden. Der Alkohol wird dem Benzin beigemischt. Bei dieser Operation begegnet er dem Alkohol welcher aus Zuckerrüben, Mélasse usw. stammt. Der Ueberschuss an Wein, Zuckerrüben (auch Getreide sollte 1938 teilweise in Sprit verwandelt werden) usw. führte also zur dritten Etappe, zur Konsumtionsregulierung. Kraft des Alkoholmonopols bestimmt der Staat, welcher Teil dieser Agrarprodukte in Natur verzehrt wird, und welcher Teil durch künstliche Manipulationen in dem scheinbar unbegrenzten Magen der Staatswirtschaft endet. Der Regulator ist schliesslich der Preis; man weiss wie sehr das Gleichgewicht auf dem Markt dann zerstört wird, wenn der Staat z. B. den Alkohol teuer ankauft und billig an die Importeure von Benzin oder Petroleum verkauft.

Nun ist aber klar, dass das Gleichgewicht zwischen Angebot und Nachfrage nur dann hergestellt werden und nur dann zu einer Stabilität der Preise führen kann, wenn neben dem Konsum (an dessen Gesamtregelung in einem individualistischen Lande wie Frankreich nicht zu denken ist) auch die Produktion

geregelt wird. Das ist nun in der Landwirtschaft, die in Frankreich sehr zersplittert ist, unmöglich. Als man dem Weinbauer das Herausreissen der überzähligen Weinstöcke zumutete, schritt er zur Abwehr mit der Gabel oder dem Gewehr. Zu der Industrie hat es der Staat nicht einmal fertig gebracht, den widerspenstigen Unternehmungen die Zwangskartellierung aufzuerlegen. Bis jetzt besteht nur ein Vergrösserungsverbot der Schuhindustrie und der Einheitspreisgeschäfte. Im übrigen sind selbst die freiwilligen Privatkartelle nur in den Kohlen, der Eisenindustrie und der chemischen Industrie tätig, während sie sich in der zersplitterten Textilindustrie unmöglich erwiesen haben.

Die Gründe für den Misserfolg der Wirtschaftslenkung liegen jetzt klar zu Tage. Psychologisch stämmte sich dagegen der Individualismus des französischen Volkes. Technisch ist die Lenkung nur möglich und nur wirksam, wenn sie alle Zweige der Wirtschaft ergreift. Wie soll in einem demokratischen Staate von Produktions- oder Konsumtionslenkung die Rede sein, wo jeder Zeit auf legalem Wege das Volk durch Abstimmung im Parlament sich dagegen auflehnen kann? Endlich bedeutet gelenkte Wirtschaft geschlossene Wirtschaft. Nun hat sich aber Frankreich nicht zu Devisenkontrolle entschliessen können welche die Vorbedingung einer Abriegelung der Wirtschaft nach aussen wäre.

Wenn nun mit der Regierung Daladier-Reynaud die Wirtschaftslenkung durch eine Politik grösserer Wirtschaftsfreiheit abgelöst worden ist, so liegt diesem Wechsel des Wirtschaftskurses vielleicht die Ueberlegung zu Grunde, dass auch im abgeschlossenen und gelenkten Deutschland trotz der Diktatur der Wirtschaft der Volkswohlstand nicht gehoben werden konnte, insofern man darunter die Erhöhung der Konsumtion von materiellen Gütern versteht.

II. DIE AUSSICHTEN DES FREIEREN WIRTSCHAFTSKURSES.

Es kann sich in Frankreich ebensowenig wie sonst irgendwo darumhandeln zum kapitalistischen Liberalismus zurückzukehren. Die Ausdehnung des Sektors der öffentlichen Dienste drückt sich viel zu stark auf die Wirtschaft und die Finanzen als dass man eine grössere Verfügbarkeit des Einkommens für private Zwecke in Betracht ziehen könnte. Schon allein die Nationalverteidigung verschlingt mit 25 Milliarden jährlich das Drittel der ordentlichen und ausserordentlichen Haushalte, der Staat hat von nun ab dauernd für das Defizit der Eisenbahnen aufzukommen, er

trägt die Last der Monopole (Office du blé, Service de l'alcool). So hat Reynaud in seinem Inventar die öffentlichen Ausgaben auf 137 Milliarden pro Jahr berechnet, gegenüber einem Nationaleinkommen von 240 Milliarden. Nun haben im Jahr 1938 die Steuern, Gebühren und Abgaben für den Staat, die Departements und die Gemeinden nur 88 Milliarden eingebracht, sodass die Anleihen 51 Milliarden beizusteuern hatten.

Hier liegt nun der Ausgangspunkt des mehr liberalen eingestellten Wirtschaftskurses Daladier-Reynaud. Die französische Wirtschaft ertrug nicht mehr die Last der zu starken Ansprüche des Staates. Der Anleihebedarf desselben hatte den Zinsfuß am Kapitalmarkt bis zu 9 und 10 % hinaufgeschraubt¹⁾. Dazu kommt ein anderer Faktor der Gestehungskosten der unerträglich wurde: die im Vergleich zu der geleisteten Arbeitszeit (40 Stunden oder 5 Tage zu 8 Stunden in der Woche) zu hohen Löhne.

Die Unrentabilität der Wirtschaft hatte aus psychologischen Gründen die Kapitalien ins Ausland gejagt, sodass der *circulus vitiosus* folgender war. Der Staat stellt immer höhere Ansprüche; je mehr er an den Anleihemarkt herantritt, desto mehr leert sich derselbe wegen der Kapitalflucht; die unrentable Wirtschaft liefert immer weniger Steuern, sodass der Abstand zwischen Bedürfnis des Staates und der dazu erforderlichen Mitteln sich weitert.

Der sogenannte liberale Plan will nun schrittweise die Staatsfinanzen, dann die Privatfinanzen, dann die Privatwirtschaft sanieren u. zwar auf Grund der Reduzierung der Staatsausgaben und vor allem der öffentlichen Anleihen; diese Massnahmen sollen den Zins reduzieren, wobei gleichzeitig durch die Verlängerung der Arbeitszeit der Faktor Lohn billiger zu stehen kommt. Die Aussicht auf Rentabilität der Wirtschaft soll die Kapitalrückwanderung beschleunigen, die schon infolge der Wiederherstellung des Budgetgleichgewichts eingesetzt hat. Endlich soll eine liberalere Handelspolitik die Wirtschaftstätigkeit stimulieren, sodass es nur noch auf ein besseres politisches und moralisches Klima ankommt, damit der Wirtschaftsaufschwung einsetzt.

1) Die Verringerung der Anleihebedürfnisse der Staates wird durch Einsparen und Steuererhöhung angestrebt. Die in Frank-

	1913	1926—1928	1935—1937
¹⁾ Anleihen der Privatwirtschaft	10 475	39 297	15 571
„ „ Staatswirtschaft	275	37 183	44 484
(in Millionen fr.)			

reich immer mit Argumenten der klassischen Finanztheorie heftig bestrittenen öffentlichen Arbeiten werden beschränkt. »Wenn der Staat 10 Milliarden mobilisiert«, sagt Reynaud, »um öffentliche Arbeiten zu finanzieren, so verhindert er die Privatwirtschaft daran, für 20—30 Milliarden Investitionen zu machen, da der Staat durch seine Ausgaben den Zins und die Preise heraufschraubt und so den Geschäftsgang lähmt«. Schwieriger ist es Ersparnisse in der Verwaltung zu erzielen, da ja 82 % der Haushaltsausgaben unreduzierbar sind¹⁾. Immerhin besteht das sog. Comité de la Hache (Beil Comité), das Verwaltungsausgaben herabsetzen soll. Auf der anderen Seite werden für ungefähr 10 Milliarden Steuererhöhungen vorgenommen. Davon kommen 4,2 auf direkte Steuern. 2,5 Milliarden werden erwartet von einer ausserordentlichen zusätzlichen Steuer auf sämtliche gewerbliche Einkommen (die 4 Ertragssteuern auf Lohn, Gewerbeerträge landwirtschaftlichen Gewinn, Einkommen der freien Berufe)²⁾, 750 Millionen von der Heraufsetzung um $33\frac{1}{3}$ %³⁾ der allgemeinen Einkommensteuer (impôt global). Des weiteren werden die Tarife der Zedularsteuern einheitlich von 14 auf 16 % heraufgesetzt (wobei die Lohnsteuer das Privileg des halben Steuersatzes beibehält). Die Kuponsteuer, auf bezw. 18, 27 und 36 % (Ertrag 1 Milliarde). Dazu kommen noch 100 Millionen aus der Stempelsteuer.

Auf dem Gebiete der indirekten Steuern hofft der Finanzminister auf ein Mehrergebnis von ebenfalls 4,5 Milliarden (Erhöhung der Produktionssteuer, die die Umsatzsteuer ersetzt hat, Majoration der Konsumsteuern auf Zucker, Alkohol, Getränke usw., heraufschrauben der Postgebühren). Der ganze Plan beruht nun auf der Annahme einer wirtschaftlichen Belebung, sodass also ein Mehrertrag der schon bestehenden Steuern, Gebühren, Domaneinnahmen usw. von 5 Milliarden erwartet werden kann.

Bis diese Massnahmen ihren vollen Ertrag abwerfen, muss nun der Staat Mittel haben, um die laufenden Ausgaben zu begleichen. Wie ist dies möglich ohne dass man den Kapitalmarkt in Anspruch nimmt? Durch ausschliessliche Beanspruchung während 6 Monate der Mittel der Bank von Frankreich.

Seit dem versteckten Rediskont von 12 Milliarden Schatzscheinen

¹⁾ Siehe oben.

²⁾ Die zusätzliche Lohnsteuer wird auf dem Wege des Abzuges an der Quelle erhoben.

³⁾ Ursprünglich waren 30 % vorgesehen.

bei der Bank unter der Regierung Sarraut sind die Vorschüsse des Emissionsinstituts auf 52 084 Millionen angewachsen. Diese Schuld wird nun durch den erneuten Entwertungsgewinn des Francs zu etwa $\frac{2}{3}$ abgebaut. Die Goldreserve der Banque de France war bisher mit 55 Milliarden francs auf der Grundlage von 41 Milligramme der franc in der Bilanz berechnet. Die Neubewertung erfolgte auf Grund von 27,6 Milligramme per franc, was einem Pfundkurs von 170 francs entspricht. So steigt die Goldreserve auf 87 Milliarden francs an¹⁾. So werden also von der Staatschuld bei der Bank etwa 37,5 Milliarden abgezogen²⁾. Auf Grund dieser Entlastung war es möglich den Posten dauernde Vorschüsse der Bank an den Staat der Entwertung anzupassen und von 3. auf 10 Milliarden zu erhöhen. Da Mitte November der Staat bei der Banque noch über eine Reserve von 5 Milliarden verfügte, so stellt sich seine Manövermasse mit Einschluss der 6,8 Milliarden neuen Vorschüsse auf nahezu 12 Milliarden, welche die Staatsbedürfnisse auf 6 Monate decken können, die normalen Einnahmen mitberechnet.

All diese Reformen spiegeln sich im Haushalt 1939 der am 1. Januar genehmigt wurde, und in der Bilanz der Banque de France vom 27. Dezember 1938 wieder.

Das ordentliche Budget 1939 beziffert sich mit 66 564 Millionen, also um 2 Milliarden mehr als der Generalbericht des 12. November vorausgesehen hatte. Die Erhöhung der ordentlichen Einnahmen von 56 auf 66 Milliarden entspricht im grossen Ganzen dem Steuerverschärfungsplan Reynauds; allerdings musste er bei der 2% ausserordentlichen Steuer auf die Löhne, die ohne Abzug erhoben werden sollte, sich eine gewisse Berücksichtigung der Familienlasten (z. B. 800 f. vom Lohn abgezogen bis zu zwei Kindern und dann 2000 für jedes weitere Kind) gefallen lassen; dafür wurde allerdings der Tarif der allgemeinen Einkommensteuer um $33\frac{1}{3}$ anstatt um 30 % erhöht. Die Genehmigung des Budgets bedeutet Ratifizierung des Gesetzesdekrete vom 12. November.

Der letzten Wochenbilanz 1938 der Banque de France entnehmen wir folgenden Posten (in Millionen francs):

¹⁾ Da das Pfund in der Nähe von 176 fr. praktisch stabilisiert ist, so enthält die Reserve noch einen vorläufigen verborgenen Gewinn.

²⁾ Die verbleibende Schuld von 20.6 Milliarden (Bilanz des 27. Dezember 1938) ist virtuell gedeckt durch die Guthaben der Wechselausgleichfonds und der Rentenstützungskasse.

Aktivum.		Passivum.	
Goldreserve	87 264	Notenumlauf	110 934
Wechsel	7 901	Guthaben des Trésor	2 838
Dauervorschuss an den Staat .	10 000	Guthaben der Amort. Kasse ..	2 223
Vorübergehende Vorschüsse an		Depositen und laufende	
den Staat	20 620	Konten	25 397

So war, durch den Rückzug des Staats vom Kapitalmarkt Platz geschaffen für die erhöhte Beanspruchung desselben für die Privatwirtschaft.

2) Die Schaffung der Anleihelust für die Privatwirtschaft. Um in den Industriellen- und Handelsbetrieben den Unternehmiergeist wieder herzustellen, mussten deren Gestehungskosten herabgesetzt, die Preiserhöhung ermöglicht werden.

In den Gestehungskosten spielt natürlich zunächst der Zins eine Rolle, welcher ja durch die Ausschaltung der Anleihekonzurrenz des Staates eine rückläufige Tendenz erhielt. Erwähnen wir sofort, dass die angesetzte Steuererleichterungskommission auf dem Weg eines Dekrets vom 5. Januar 1939 u. a. erreicht hat, dass die Kuponsteuer (*impôt sur le revenu des valeurs mobilières*) für die Obligationen, welche zwischen den 5. Januar und dem 1. August 1939 ausgegeben werden, auf 20 Jahre reduziert wird und zwar von 27 auf 13 %.

Der zweite und wichtigste Posten der Gestehungskosten ist der Lohn. Es handelt sich nun nicht darum, diesen herabzusetzen, was nur neue soziale Wirren auslösen würde, sondern die Obergrenze der 40-Stundenwoche zu durchbrechen und den Zuschlag zum Grundlohn für die Ueberstunden erträglich zu machen. Zunächst wird die unter Druck des Sozialismus aufgezwungene Formel des 5×8 (5 Arbeitstage zu 8 Stunden) gebrochen und die Arbeit auf 6 Tage verteilt; seit längerer Zeit haben die Banken wieder am Samstag ihre Schalter geöffnet was als Symbol für den neuen Kurs gelten kann. Sodann wird verfügt, dass der Zuschlag für die Ueberstunden, welcher in der Praxis oft 50 und 75 % erreicht und so prohibitiv gewirkt hatte, auf 10 % herabgesetzt, und zwar bis einschliesslich 250 Ueberstunden. Diese Regelung gilt für die Betriebe von 50 Arbeitern. Für kleinen Betriebe kann der Zuschlag bis auf 5 % ermässigt werden. Falls mehr als 250 Stunden per Jahr verlangt werden, gilt der Zuschlag von 15 %, der über 400 Ueberstunden hinaus auf 25 % anwächst. Die 48

Stundenwoche und der 9 Stundentag können auf keinen Fall überschritten werden¹⁾).

Auf Grund des Ermächtigungsgesetzes vom 12. November 1938 hat eine Reihe Dekrete die neue Arbeitsverteilung auf folgende Grundlagen gestellt (31. Dezember 1938).

Die Formel des 5×8 kann nur ausnahmsweise genehmigt werden. Die Arbeitszeit wird im Prinzip auf Grund der Leistung und nicht mehr der Präsenz berechnet. Die Höchstgrenzen der letzteren werden bis zu 42 Stunden in den Warenhäusern, zu 45—50 Stunden in den Hotels festgesetzt. Das Regime der Ueberstunden bleibt nach wie vor durch die jetzt gesetzkraftigen Dekrete vom 12. November geregelt. Gleichzeitig mit der Verbilligung des Lohns werden neue Möglichkeiten geschaffen, die Technik der Produktion zu verbessern und die Amortisierung zu erleichtern. Für die besonders geschädigte Industrie des Grenzgebietes des Elsasses sind vom Staat 50 Millionen fr. zur teilweisen Erneuerung des Produktionsapparates zur Verfügung gestellt worden. Allgemein wird die Steuer auf die nicht verteilten Reserven der Aktiengesellschaften nicht erhoben, wenn dieselben produktiv angelegt werden. Auch die *taxe à la production* wird in dem Masse gestundet, in welchem die Produktion zur Erhöhung des Exports verwendet wird.

3) Auf der anderen Seite besteht die Möglichkeit der Preiserhöhung. Die Einzelhandelspreise unterstehen nach wie vor der Ueberwachung der nationalen oder der departementalen Kontrollkommission, wobei jedoch die Beweglichkeit der Preise für Früchte, Gemüse, Fleisch und andere verderbliche Ernährungsmittel erlaubt wird.

Dagegen ist die Befugnis der Preisüberwachungsstellen von nun an auf dem Gebiet der Grosshandelspreise beschränkt. Hier wird im Prinzip die vorhergehende Erlaubnisse einer Erhöhung durch eine nachfolgende Kontrolle der freien Preisentwicklung ersetzt.

Die Genehmigung von Preisveränderung ist nach wie vor notwendig bei Grossisten (Industrielle und Händler), welche den Gesetzen der freien Konkurrenz entgehen, insofern sie also Kartellen angehören, oder wenn ihre Produkte bei der Einfuhr kontingentiert sind.

¹⁾ Ein neues Vollmachtengesetz vom 19. März erlaubt in Ausnahmefällen die 60 Stundenwoche.

4) Zur Zeit ist Frankreich mit seinen Preisen auf den Auslandsmärkten ganz besonders begünstigt. Wie die »Activité économique«¹⁾ meldet, bestand Ende 1938 zwischen den englischen und französischen Grosshandelspreisen zugunsten der letzten eine Differenz von 15 %, zwischen den Einzelhandelspreisen eine solche von 24 %. Der Aussenhandel Frankreichs hat sich zunächst innerhalb des Imperiums ausgedehnt, dass bis zu einem Drittel sowohl am Import als auch am Export Frankreichs beteiligt ist. Im Jahre 1938 stellt sich der französische Gesamtexport (Kolonien einbegriffen) auf 30,5 Milliarden gegen 23,9 im Jahre 1937, während der Import (Kolonien einbegriffen) nur von 42,3 auf 45,9 Milliarden gestiegen ist.

Für Januar und Februar 1939 ergeben sich folgende Zahlen (Millionen fr.):

	Februar 1939	Januar 1939	Februar 1938
Import	4519	3978	4287
Export.....	3035	2819	2309

Selbst wenn man die Preiserhöhung infolge der Devaluationen berechnet, ist ein leichter Fortschritt zu verzeichnen. Seine Aussichten sind umso grösser als der grösste Teil des Aussenhandels Frankreichs mit den Ländern stattfindet, welche die Handelsfreiheit aufrechterhalten haben.

Unterstehend ein Vergleich mit Belgien.

	Belgien	Frankreich
Ausfuhr nach Ländern vollständiger Handelsfreiheit	76.6 %	66.6 %
Ausfuhr unter dem Regime des clearing	21.2 %	23.3 %
Ausfuhr nach Ländern auf Transferregulierung.....		9.3 %
Ausfuhr nach Ländern mit Aussenhandelsmonopol .	2.2 %	0.8 %
	100	100

Zum eigentlichen Auslandsexport Frankreichs von 22,2 Milliarden (1938) fielen 11 Milliarden auf England, Belgien, U. S. A., Holland, die Schweiz und Canada.

Dank der vorwiegenden Ausfuhr nach den Ländern in welchen Handels- und Zahlungsfreiheit besteht, ist auch der Rückgang des Defizits des Handelsbilanz nicht nur theoretisch sondern auch finanziell zu werten.

Für den Gesamtaussenhandel setzt sich das Defizit auf 15 Milliarden gegen 18 Milliarden für 1937. Berechnet man hingegen

¹⁾ Vierteljahrshefte des Institut Scientifique de Recherches Economiques et sociales, Paris, Nr. vom 31. I. 39.

das Defizit des Handels des »Imperium«¹⁾ mit dem Ausland, so stellt es sich auf 11 Milliarden gegen 15 im Vorjahr. Dieses Defizit ist durch die Aktivposten der unsichtbaren Zahlungsbilanz mehr als ausgeglichen. Die Rückkehr der Fluchtkapitalien enthebt z. Zt. Frankreich jeglicher Sorge über die Valuta.

* *

Die Expérience Reynaud ist natürlich zu kurz um zu Beginn des Jahres 1939 sie schon auf ihre Ergebnisse zu untersuchen oder sie einer Kritik zu unterwerfen die auch nur aus der praktischen Erfahrung heraus wissenschaftliche Bedeutung erhalten kann. Wir beschränken uns deshalb den Anfangserfolg zu unterstreichen, um dann die Bedingungen hervorzuheben die nötig sind damit die Sanierungsaktion als Ganzes gelingt.

Kein Zweifel kann darüber bestehen, dass seit November eine wesentliche Besserung der finanziellen Lage Frankreichs eingetroffen ist, welche ja auch im Reynaudplan als erste Etappe der Sanierung vorbereitet und gewünscht wurde. Der französische franc der sich im Oktober nur mit Mühe unter der Höchstgrenze von 178 gegenüber dem Pfund Sterling gehalten hatte, befestigte sich nicht nur gegenüber dem selbst geschwächten Pfund, sondern auch im Vergleich zum Dollar. Am 10. März 1939 steht der Dollar auf 37.70 francs gegen ein Maximum von 38.60, wobei wegen der Definition des Goldgehaltes des franc der Kurs von 36 fr. nicht unterschritten werden kann.

Die Besserung der Valuta ist eine Folge des Kapitalrückflusses. Schon am 9. Dezember 1938 konnte Reynaud eine Rückkehr von 6 Milliarden ankünden. Ende 1938 hat sich diese Summe mehr als verdoppelt. Der Fonds d'égalisation des changes hatte Ende Januar 1939 seinen Goldbestand vervierfach (etwa auf 16 Milliarden). Dieses Wiedereinbringen ausgewanderter Kapitalen hat eine dreifache Folge: Hausse der Staatsrente, Herabsetzung der Zinsen, Konversionsmöglichkeit. Die 3 % Staatsrente welche Ende Dezember 1937 auf 69,65 gestanden hatte, stellt sich am 9. März 1939 auf 84,70²⁾. Insgesamt konnte der Kapitalwert des Gewinnes der Hausse der französischen Staatspapiere die zwischen

¹⁾ Frankreich und Kolonien.

²⁾ Allerdings nach einem Rückschlag von einem höheren Kurs im Dezember.

dem 20. November und 20. Dezember 1939, 23 % betrug, aus nahezu 20 Milliarden francs geschätzt werden¹⁾).

Die Rentenhausse bedeutet, umgekehrt gesehen, eine Baisse des Realzinsfusses der schon ausgegebener Papiere; sie konnte auf die Neuemissionen übertragen werden.

Der Zinsfuss der Schatzscheine mit 75—105 Tagen Laufzeit wurde innerhalb eines Monates von 3 auf 1,50 % herabgesetzt. Im Anschluss daran konnte die Banque de France mit ihrem Diskontsatz bis auf 2 % herabgehen (Anfangs Januar) und ihn so den Geldmarkbedingungen London und Amsterdam gleichstellen; nur in der Schweiz ist der Satz noch tiefer. Der Satz der Bons mit 18 Monaten Laufzeit fiel von 4½ % Anfang November bis auf 3 % in Dezember. Auf das Jahr umgerechnet, ergibt sich aus dieser Baisse eine Zinsersparnis von 500 Millionen francs (Rede Reynauds am 10. Dezember 1938).

So stand der Weg zur Konversion offen. Ein Versuchsballon wurde zunächst im Ausland aufgelassen. Am 28. Dezember nahm die Regierung eine ausländische Anleihe von 175 Millionen holl. Gulden auf, wovon 100 in Holland, 75 in der Schweiz ausgegeben wurden. Diese Anleihe 95 %, innerhalb 30 Jahren rückzahlbar, konnte zu 4 % untergebracht werden. Ihr Ertrag, der in francs umgerechnet 3500 Millionen ausmacht, wurde dazu verwandt, verschiedene Anleihen zurückzubezahlen, die von den französischen Eisenbahnen im Ausland aufgenommen worden waren u. zw. eine Serie Dollar-Gulden und Schweizer Franken Anleihen zu 4½—6½ %.

Diese finanzielle Gesundung Frankreichs hat Anfang März nur zu einer schwachen wirtschaftlichen Belebung geführt. Die Tätigkeit der grossen Warenhäuser hat zugenommen. Dagegen ist die Arbeitslosigkeit saisonmässig wie in den früheren Jahren gestiegen, insbesondere unter dem Einfluss eines ausnahmsweisen kalten Dezember.

Die Grosshandelspreise und insbesondere die Lebenskosten sind im Steigen begriffen. Bei der Diskussion des Budgets im Senat wurde auf diese Schwäche bei der derzeitigen Sanierungsaktion hingewiesen. Die Preishausse kann nun, weniger als Bremse vielmehr als Hebel betrachtet werden der zur Wiederherstellung der Gewinnmarge führen kann. Es erfolgte eine Erhöhung des Pro-

¹⁾ Am 9. Dezember waren es schon 13 400 Millionen. Rede des Finanzministers in der Kammer am Freitag 9. Dezember 1938.

duktionsindex von 80 im Oktober 1938 auf 86 im Januar 1939. Der amerikanische Wirtschaftsplan 1933 hat die Hausse ebenfalls gefördert (Devaluation).

Massgebend für die Wirtschaftsbelebung wird die politische und moralische Situation sein. Gelingt es Frankreich seine z. Zt. starke politische Stellung zu behaupten und so nicht nur der Kriegsgefahr sondern auch der Kriegspsychose zu entinnen, so ist für den Wirtschaftsaufschwung eine gute Vorarbeit geleistet. Dann wird es sich zeigen, dass die Verbindung der weiter dauernden gemässigten Wirtschaftslenkung mit einer weitgehenden Wirtschaftsfreiheit wohl den Bedürfnissen der französischen Wirtschafts- und Sozialstruktur entspricht. Man hört auch heute einige Nationalökonomten, vor allem in den Teilen der sozialistischen Partei, sagen: Schliesst die Grenzen, macht eine geschlossene Wirtschaft und dann schreitet zu einer mächtigen Kreditexpansion.

Abgesehen davon, dass in einem demokratischen Staatswesen eine Gesamtlenkung der Wirtschaft und der Moral (denn die Devisenkontrolle führt zu einer Kontrolle der Korrespondenz und sogar der Absichten) unmöglich ist, scheint es logischer zu sein, den geflüchteten Kapitalien durch weit geöffnete Toren die Gelegenheit zu geben, zurückzufliessen. Sobald Frankreich wieder seine Kapitalien hat, braucht es keine künstliche Kreditexpansion.

Aber der Hebel zum Wirtschaftsaufschwung kann nur liegen im Selbstvertrauen und im Glauben an die Rückkehr einer europäischen Vernunft. Derselbe wird nun durch die Ereignisse des 15. März (Tschechoslowakei) wieder auf tiefste erschüttert.

SELVFORSYNINGENS GRÆNSE

Af IVAR JANTZEN

DET er for Tiden et væsentlig politisk Problem, hvor langt Landbruget bør udvide sin Produktion til Export mod Færdigvarer. Men dette Problem har ogsaa en økonomisk Side, og her er det klart, at der findes en Grænse for Udvidelsen, og at denne Grænse kan fastlægges teoretisk. Det bliver derefter et politisk Problem, om den saaledes fastlagte Grænse bør overskrides. Den økonomiske Afgørelse maa falde ud til Fordel for den Vej, hvor Produktionen giver størst Nationalindtægt.

Landets hele Varebytte og den resulterende Hjemmemarkedsproduktion (Nationalindtægt) kan udtrykkes kort som følgende Regnskab med fingerede Tal i Mill. Kroner, idet vi gaar ud fra, at Nettogælden til Udlandet ikke forøges, og at der baade i »Exportafdelingen« (Afd. I) og i »Hjemmemarkedsafdelingen« (Afd. II) findes uudnyttet Kapacitet:

Samlet Varebytte og Nationalindtægt for Landet.

Afd. I. Deb.		Cr.	
Import af Raastof.....	300	Export.....	1500
$e = 1/5$			
D_I = Dansk Arbejde, omsat i Valuta.....	1200		
Afd. II.			
Import Netto.....	1200	Produkt. til Hjemmemarkedet	4800
$h = 1/4$			
D_{II} = Dansk Arbejde	3600	$= D_I + D_{II}$ = Nationalindtægt	

Importkoefficienten e er Andel af Import i Exporten.

$\begin{matrix} & h & & & & & \\ & \text{»} & & \text{»} & & \text{»} & \text{Hjemmemarkedsproduktionen.} \\ & h_S & & \text{»} & & \text{»} & \text{Selvforsyningen (se S. 98).} \end{matrix}$

Varebyttet foregaar i Forholdet 1 : 1, men det er ikke valutaforbrugende, fordi de 300 Mill. ikke konsumeres eller investeres

men stadig holdes cirkulerende som »Forretningens« Driftskapital. I ovenstaaende er *e* og *h* Gennemsnitsværdier for hele Produktionen, medens vi nedenfor vil bruge de samme Betegnelser for Marginalværdierne, saa at de betyder Importandelen pr. følgende produceret Enhed. I det følgende bliver Talen nemlig om Udvidelse af det hidtidige Produktionsomfang, og det er ganske givet, at Produktionen sker under aftagende Udbytte, alene af den Grund, at Gennemsnittet af Produktionen indeholder de allerede forbrugte hjemlige Raastoffer (Kreaturfoder etc.), medens Produktionen pr. følgende Enhed væsentlig indeholder udenlandske Raastoffer. Derfor vil Importkoefficienten for den følgende Enhed være større end for Gennemsnittet af Enheder i hele Produktionen.

Hvis nu Exporten blev betalt med frie Deviser, saa at vi efter Behov kunde købe de mest produktive Raastoffer til Hjemmeproduktionen, burde Exportproduktionen blive ved, lige til Importkoefficienten nærmede sig Størrelsen 1,0, d. v. s. at den følgende Enhed at producere kostede omtrent lige saa megen Valuta, som vi fik igen for vor Exportvare. Naar denne Grænse var naaet, vilde Exportproduktionens valutaskabende Evne være udtømt, og Maximum af Valutaindtægt for Landet være naaet.

Som Forholdene nu har udviklet sig, nærmer vi os denne Grænse paa en anden Maade, idet Exportens Evne til at skaffe fri Valuta udtømmes et Stykke før dens Evne til at forøge Nationalindtægten. Dette beror paa, at den sidste Ende af Exporten betales med Færdigvarer, som optræder i Afd. II i Konkurrence med Hjemmemarkedsproduktionen.

Under normale Forhold, hvor Exporten betales med fri Valuta, er det givet, at Afd. I er valutaskabende (saalænge $e < 1,0$) og at man derfor ikke bør lægge saadan Export et Halmstraa i Vejen. Men naar Betalingen sker i Færdigvarer under Valutaforbrug, fremkommer et helt nyt Forhold, der gør det lige saa nødvendigt at kontrollere saavel Afd. I's som Afd. II's Dispositioner, idet man i et valutafattigt Land er nødt til at paase, at den kostbare Valuta forbruges paa den for Nationalindtægten fordelagtigste Maade.

Naar saaledes Afd. I under Valutaforbrug gaar ind paa Hjemmemarkedet med sine Færdigvarer fra Udlandet, maa man paase, at denne Afdeling ikke faar mindre Nationalindtægt ud af hver forbrugt Valutakrone, end Afdeling II kunde præstere under Selvforsyning.

Vi skal nu opstille et Talexempel for de to Veje, man kan gaa, naar en Valutakrone skal anvendes til Forøgelse af Landets Produktion, idet vi opstiller Talexemplet saaledes, at man i begge Tilfælde faar samme Forøgelse af Nationalindtægten.

Forøget Varebytte under Valutaforbrug.

Afd. I. Deb.		Cr.	
Valutaforbrug (Raastof)....	1	Export	3
$e = 1/3$			
$D_I =$ Dansk Arbejde, omsat til Valuta (Landbrug)	2		
Afd. II.			
Import af Færdigvarer	3	Salg	4,5
$h = 2/3$		Dansk Arbejde	
$D_{II} =$ Dansk Arbejde (Handel etc.)	1,5	$D_I + D_{II} =$	3,5

Alternativt: Selvforsyning.

Afd. II.			
Valutaforbrug (Raastof)....	1	Salg	4,5
$h_s = 2/9$		Dansk Arbejde	
$D_s =$ Dansk Arbejde (Indu- stri og Handel)	3,5	$D_s =$	3,5

Nu vil mange allerede her finde det indlysende, at Grænsen ligger ved $e \cdot h = h_s$, i Exemplet altsaa $1/3 \cdot 2/3 = 2/9$. Beviset kan let føres aritmetisk (se nedenfor).

Resultatet stemmer ganske med Driftsøkonomiens Regel: Naar man har to ledige Maskiner, bør man bruge den, som har mindste marginal cost. Landbruget bør altsaa fra økonomisk Synspunkt fortsætte Importen af Færdigvarer saalænge $e \cdot h < h_s$. Indifferenspunktet naas ved $e \cdot h = h_s$.

Kunde ikke denne og lignende nødvendige nationale Kalkulationer opfordre til systematiske Studier af Marginalværdierne for Importkvotienterne e , h og h_s ?

Det omtalte aritmetiske Bevis for Paastanden om Beliggenheden af Grænsen for Selvforsyning er følgende:

$$D_I = \frac{1}{e} - 1, \quad D_{II} = (D_I + 1) \left(\frac{1}{h} - 1 \right), \quad D_s = \frac{1}{h_s} - 1.$$

Ved Grænsen er $D_I + D_{II} = D_s$ og dette giver ved simpel Reduktion $e \cdot h = h_s$.

Talexempel: $e = \frac{2}{3}$, $h = \frac{2}{3}$ (Handel med Færdigvarer), $h_s = \frac{1}{3}$ (Industri og Handel?) giver $e \cdot h = \frac{4}{9} > h_s$, d. v. s. at Selvforsyning er bedst i dette Tilfælde.

Men det omvendte havde været Tilfældet for $e = \frac{1}{3}$, idet da $e \cdot h = \frac{2}{9} < h_s$, d. v. s. at Export mod Færdigvarer her er mest fordelagtigt.

Kalkulationer af denne Art maa nationalt være ligesaa nødvendige, som de er i Enkeltvirksomheden, naar man ved Omkostningsberegninger bestemmer de mest fordelagtige Veje at følge. Men uden Kendskab til de marginale Importkoefficienter (national marginal cost) for Export- og Hjemmemarkedsproduktioner kommer man ikke frem til brugelige nationale Kalkulationer.

Da de nuværende internationale Handelsforhold og vor hjemlige Arbejdsløshed ikke synes at være forbigaaende Fænomener, skulde det synes rigtigt at foretage de nødvendige Observationer for at fremskaffe det Talmateriale, som er nødvendigt for at kunne navigere fremad med nogenlunde Sikkerhed i Dispositionerne. Landet som Helhed bør i denne Henseende ikke staa altfor langt tilbage for den gennemsnitlige Erhvervsvirksomhed.

Disse Betragtninger kan ved et simpelt Regnestykke føres videre til en mere almindelig Formel, som ikke forudsætter Bytteforholdet $1:1$, men mere almindeligt $1:1+n$, idet den overskydende Import betales i fri Valuta. — Man faar følgende Opstilling til at finde, hvor meget »Dansk Arbejde« de to Systemer faar ud af en Valutakrones Forbrug.

Varebytte $1:1+n$.

Afd. I. Deb.	Cr.
Valutaforbrug (Raastof) x	Export . . $\frac{x}{e}$
D_I = Dansk Arbejde, omsat til Valuta $x\left(\frac{1}{e} - 1\right)$	
Afd. II.	
Import af Færdigvarer . . $\frac{x}{e}(1+n)$	Salg $\frac{x}{e}(1+n)\frac{1}{h}$
D_{II} = Dansk Arbejde (Handel etc.) . . . $\frac{x}{e}(1+n)\left(\frac{1}{h} - 1\right)$	

Selvforsyning.

Afd. II.	
Valutaforbrug (Raastof) . . 1	Salg $\frac{1}{h_s}$
D_s = Dansk Arbejde . . . $\frac{1}{h_s} - 1$	

Nu skal for det første $x + \frac{nx}{e}$ være = 1 Valutakrone altsaa

$$x = \frac{e}{n + e}.$$

For det andet skal man, naar Systemerne staar lige, have:

$$D_I + D_{II} = D_S.$$

En simpel Reduktion giver da Formlen

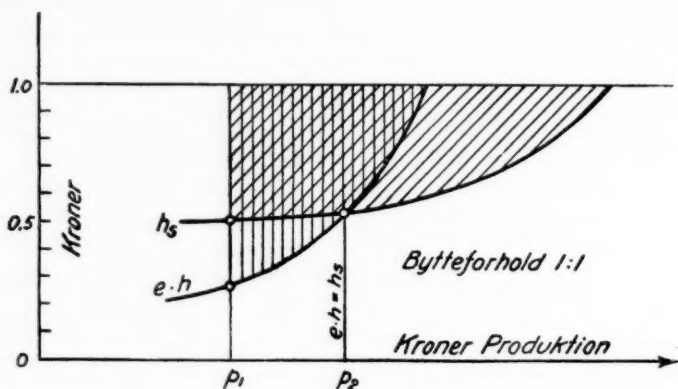
$$h_s \leq \frac{n + e}{n + 1} \cdot h$$

som Betingelse for, at Selvforsyning i det givne Øjeblik giver større Tilvæxt til Nationalindtægten, end Byttehandelen gør, begge Dele pr. Valutakrones Forbrug.

Man kan efter denne Formel udføre en Slags Efterkalkulation for at se, om man for Tiden bærer sig rigtigt ad, forudsat at de nationale Grænseomkostninger h_s , h og e kan findes.

Ud fra en saadan Kalkulation skal man dog være meget forsigtig med at slutte, at en Forcing videre frem ad den nu bedste Vej ogsaa i det lange Løb vil være tilraadelig, naar Produktionsomfanget udvides betydeligt. — For at faa Begreb om Resultatet ved saadan Udvikling maatte man ikke alene kende de tre Størrelser h_s , h og e ved det nuværende Produktionsomfang, men ogsaa ved stærkt voxende Produktion. Et Øjebliksbillede er ikke nok.

Man kan anskueliggøre denne Sag ved et Billede af Udviklingen, i hvilket (med den Simplification, at Bytteforholdet er 1 : 1) indtegnes hypotetiske Kurver for h_s og for $e : h$ med den stigende Produktionsværdi som Abscisser.

I et saadant Billede indgaar Efterspørgselskurverne automatisk, og Grænseomsætningen er Linien $y=1$, d. v. s. Exportproduktionen bliver valutaforbrugende, naar den nationale Grænseomkostning overskrider denne Linie. — Da Størrelsen h i nærværende Undersøgelse væsentlig er Handelens Indkøbspris divideret med Udsalgsprisen, kan vi her tilnærmende anse den for konstant.

Naar man paa Grundlag af dette Billede betragter Produktionens Expansion ad de to Veje, saa ser man, hvor farligt det kunde blive, om man eensidigt, ud fra Efterkalkulationen ved Produktionstallet P_1 , vilde favorisere Byttehandels-Systemet ud over P_2 .

Hvis det staar paa et Enten—Eller (hvad det sandsynligvis ikke vil gøre) om man skal vælge det ene eller det andet System, saa maa man undersøge, om det i Figuren lodret skraverede Areal, der begrænses af Linien $e \cdot h$, eller det skraat skraverede Areal, der begrænses af Linien h_s , bliver det største. Thi disse Arealer angiver den nationale Fortjeneste ved Produktionsudvidelse ad de to Veje.

Hvis man i det enkelte Tilfælde, uden at være bundet til det ene eller det andet System, staar overfor Valget mellem at skaffe et Gode tilveje, enten ved Varebytte eller ved Selvforsyning, kan man nøjes med en Kalkulation efter den ovenfor angivne Formel.

Problemet bliver i første Omgang at forøge vort Kendskab til de tilnærmende Værdier af Størrelserne e , h og h_s for de forskellige Varegrupper, ikke alene for det øjeblikkelige Produktionsomfang, men ogsaa for Udvidelser (jfr. Figuren).

Men hvem vil paatage sig dette nyttige Arbejdes Udførelse?

BOGANMELDELSER

Z. D. Lando: MÆLKEHANDEL. Det Schønbergske Forlag. København 1938. 432 S.

Med megen Aktualitetssans har Docent Lando i det foreliggende Værk beskæftiget sig med et praktisk-økonomisk Problem — Byernes Forsyning med Konsummælk — hvis Løsning stadig trænger sig stærkere paa i den offentlige Debat. Bogen er anlagt som en Haandbog med historisk Indledning, udførlig Beskrivelse af Mælkehandelens Teknik, Gennemgang af de forskellige Love og Bestemmelser vedrørende Mælkehandelen og Redegørelse for Forholdene i Udlandet. Men foruden denne Materiale-Samling indeholder Bogen en driftsøkonomisk Analyse af Omkostningerne ved Mælkens Behandling paa Engrosmejerierne og Distribution til Forbrugerne.

I den bredt anlagte historiske Indledning vedrørende Hovedstadens Mælkforsyning fra det 17. Aarhundrede og indtil Dato redegøres for Udviklingen fra Byens overvejende Selvforsyning gennem Brændevinsbrændernes og andre Bybeboeres Kohold over Mælkelaug og Mælkeforpagtere til den nuværenede Handel med langvejs Tilbringning og Storbedrifters Behandling og Fordeling.

Til Bogens Hovedafsnit, der konkluderer i en kalkulatorisk Opstilling af Detailprisen for $\frac{1}{16}$, $\frac{1}{8}$ og $\frac{1}{4}$ l. Mælk og $\frac{1}{4}$ l. Fløde, har Forfatteren fremskaffet adskillige interessante Oplysninger og instruktive Omkostnings-specifikationer, der ikke tidligere har været offentligt tilgængelige. Materialets Anvendelighed lider dog en Del under manglende Tidsangivelse og Mangel paa Oplysninger om Omfang og Paalidelighed, ligesom de kalkulatoriske Opstillinger lider af den væsentlige Brist ikke at være sammenholdt med foreliggende Regnskabsmateriale.

Blandt Hovedstadens 50 Engrosmejerier oplyses det, at een Bedrift behersker 25 % af Salget af Mælk og Fløde, og at de 4 største Mejerier omfatter 58,5 % af den samlede Mængde. Angaaende Distributionen oplyses det, at ca. 32 % af Salget foregaar ved Vogne, hvis Antal opgøres til ca. 350. Der findes ca. 2900 Udsalg.

Som et summarisk Udtryk for Mælkeprisens Bestanddele ved en Udsalgspris paa 35 Øre pr. l. naar Forfatteren til følgende Hovedskema:

Producentens Andel.....	40 %	af Detailprisen
Mejerimæssig Behandling og Aftapning	20 %	»
Fordeling	40 %	»

Kalkulen bygger paa Materiale fra Mælkekompagnierne, men Tallene kan næppe antages at ligge ens for de tre Kompagnier og varierer sikkert ikke saa lidt mellem de forskellige Grupper af Engrosmejerier. Kalkulen giver dog i det store og hele sikkert et rigtigt Udtryk for de nugældende Forhold, selvom Distributions- og Salgsomkostningerne, naar Tab paa Returvarer

(herunder forgæves afholdte Behandlingsomkostninger) debiteres Fordelingen, antagelig bør sættes til 45 % mod 15 % for Behandlings- og Aftapningsomkostninger.

Afsnittet om Forholdene i Udlandet er desværre ikke fri for Fejl. Saaledes mener Forfatteren f. Eks. at have konstateret 280 Mælkevogne i Stockholm, medens det netop er et Særkende for Mælkehandelen i denne By, at Vogndistribution ikke finder Sted.

Bogen slutter med en Gennemgang af forskellige Muligheder for Rationalisering af Mælkehandelen. Forfatterens Standpunkt er, at de nuværende Tilstande her i Landet ikke bør bestaa uændrede, men at en Nyordning kan og bør gennemføres af Parterne uden det offentliges Medvirken. Argumenterne herfor er dog ikke ganske overbevisende, og man maa indtil videre have Lov at stille sig skeptisk over for Tanken om, at det ad Frivillighedens Vej vil være muligt at forlige de forskelligartede Erhvervsinteresser i en ogsaa for Forbrugerne akceptabel Ordning.

Ebbe Groes.

Elisabeth Liefmann Keil: ORGANISIERTE KONKURRENZ-PREISBILDUNG Grosshandelsversteigerung und Warenbörsen. Hans Buske, Leipzig. 1936. 157 S.

Udgangspunktet er en ganske kort Beskrivelse af Prisdannelsen ved begrænset Konkurrence paa Grundlag af Stackelberg, Chamberlin, Robinson m. fl. Forfattere. Denne Beskrivelse indeholder, saa vidt jeg kan se, ikke noget værdifuldt nyt og kan heller ikke betegnes som udtømmende for Teoriens nuværende Standpunkt. Det nye skulde være Forsøget paa at sætte Teorien i Relation til Auktionsvæsenet for Uldhandelen og til Varebørserne for Bomuldshandelen. Paa disse Omraader faar man en Række Oplysninger om Forsøg paa at naa fra en lokalt og tidsmæssigt begrænset Prisdannelse til Prisdannelser for større Omraader baade i Tid og Sted. En saadan Redegørelse er vel i sig selv interessant og kan ikke forudsættes kendt, men der mangler Oplysninger om den aarsagsmæssige Sammenhæng mellem de ofte hurtigt varierende Priser og om Prisforholdene mellem de enkelte Kvaliteter. Læseren vil her vide, at Reaktionstiden bl. a. maa være afhængig af Produktionsbetingelserne og derfor forskellig for Uld og Bomuld, men man savner i Bogen fuldkommen en Redegørelse for Forandringer i Priserne gennem Tiden og et Forsøg paa at forklare disse Forandringer i Overensstemmelse med de økonomiske Teorier. Ligeledes savner man Oplysninger om de senere Aars Erfaringer fra Prisdannelsen, hvad der netop paa disse Omraader kunde have den største teoretiske Interesse.

P. P. Sveistrup.

Alfred Kruse: TECHNISCHER FORTSCHRITT UND ARBEITSLOSIGKEIT. Duncker & Humblot. 79 S.

Udgangspunktet er følgende Problemstilling: Wie wirkt der dynamische Faktor Technik als Kombinationsmöglichkeit der Produktionsfaktoren auf die Daten der Wirtschaft ein? Svaret herpaa kan være enten en langvarig Arbejdsløshed (Freisetzungstheorie) eller en forholdsvis kort Overgangsperiode (Kompensationstheorie) og Forfatteren hælder i sin let læste med mange udmærkede Diagrammer forsynede Fremstilling nærmest til den sidste. Det betvivles ikke, at en Række meget hurtigt efter hinanden føl-

gende tekniske Fremskridt kan gøre Kapitelgenstandenes økonomiske Levetid meget kort og realiter skabe en varig Arbejdsløshed, og at dette kunde gøre en Art Planøkonomi, hvor ikke alle tekniske Fremskridt (Opfindelser) førte til Kapitalinvesteringer, ønskelig, men Forfatteren mener, at en Undersøgelse af den enkelte Opfindelses samfundsmæssige Betydning forinden, der gaves Tilladelse til deres Gennemførelse, vilde føre til, at de tekniske Nyheder vilde blive sjældnere, hvad der igen vil svække et Samfunds Konkurrenceevne. Forfatteren er videre klar over, at den af det tekniske Fremskridt fremkaldte Arbejdsløshed kan gøres kortere gennem en aktiv Indgriben med det Formaal gennem Lønningernes Nedsættelse at tilpasse sig den nye Situation, og at man gennem forøgede Indtægter for Driftsherrerne hurtigere faar skabt den nye Kapital, der er nødvendig for at opnaa Proportionalitet mellem Faktorerne Kapital og Arbejde.

Selv om man ikke deler Forfatterens Ængstelse for regulerende Indgreb og hans Interesse for, at et Land følger med i de allernyeste tekniske Fremskridt ogsaa naar det sker paa Bekostning af Arbejdslønnens Størrelse, kan man have Udbytte af at stifte Bekendtskab med den kortfattede, let læste Fremstilling og de mange illustrerende Diagrammer.

P. P. Sveistrup.

BRITISK LANDBRUGS- OG HANDELSPOLITIK

FOREDRAG I NATIONALØKONOMISK FORENING DEN 21. MARTS 1939

Af S. SØRENSEN

STORBRITANNIENS Landbrugsproduktion har en Værdi, der ligger mellem 200 og 250 Mill. £ aarlig — varierende med Prisniveauet — medens Værdien af Industri- og Mineproduktionen anslaaes til mindst 3000 Mill. £.

Selv om man ikke kan maale et Erhvervs Betydning ved dets Andel i den samlede Produktionsværdi, er det dog klart, at Storbritannien er et udpræget Industriland, og at Landbruget spiller en underordnet Rolle i Samfundsøkonomien. Dette Forhold understreges yderligere derved, at knapt $1\frac{1}{2}$ Mill. Personer beskæftiges ved Landbruget mod ca. 20 Mill. ved andre Erhverv.

De britiske Landmænds Stilling har under hele Frihandelsperioden været baade politisk og økonomisk svag, og først i de senere Aar er der skabt forøget Interesse for Landbrugserhvervet.

I Middelalderen og helt op til Begyndelsen af det 19. Aarhundrede var det Jordbesidderne, som havde afgørende Indflydelse paa Landets Styrelse. Ved omfattende Kornlove søgte man at beskytte Landbruget; i Perioden 1689—1815 reguleredes Importen af Korn ved vekslende Toldsatser, og desuden blev der givet Eksportpræmier for at stimulere den indenlandske Produktion.

Kornlovene var dog ikke i Stand til at hindre store Prissvingninger paa det indenlandske Marked, fordi det var det aarlige Høstudbytte, som var bestemmende for Kornpriserne. Transportforholdene var en Hindring for en livlig Omsætning af Korn Landene imellem, og i daarlige Høstaar steg Prisen til et uforholdsmæssigt højt Niveau, medens en god Høst medførte Overflod og lave Priser. Eksempelvis kan nævnes, at den aarlige Gennemsnitspris for Hvede i den førømtalte Periode varierede fra 23 til 119 sh pr. quarter (à 228,6 kg). Selv om Kornlovene ikke kunde

forhindre økonomiske Kriser inden for Landbruget, holdt Jordbesidderne dog krampagtigt fast ved disse.

Indtil Begyndelsen af det 19. Aarhundrede var Storbritannien omtrent selvforsynende med de vigtigste Fødevarer, men da Befolkningstallet i Perioden 1811—1841 steg fra 12 til 17 Millioner, og der samtidig skete en betydelig industriel Udvikling, blev Kravet om billige Fødevarer aktuelt.

I 1815 blev Kornloven ændret, saaledes at Eksportpræmien bortfaldt, og det er bekendt, at Modstanden mod hele denne Lovgivning øgedes stærkt i de næste Aartier.

Med Støtte af rige Købmænd i Manchester og den industrielle Middelstand startede Richard Cobden i 1838 Anti-Kornlovs-Ligaen, og i de følgende Aar førtes en saa kraftig Kampagne for Ophævelse af Kornlovene og Overgang til Frihandel, at den konservative Regering under Premierminister Robert Peel maatte kapitulere. I 1846 ændredes Kornlovene, saaledes at Tolden i Aarene indtil 1849 blev gradvis nedsat til 1 sh pr. quarter, men først i 1869 bortfaldt Tolden helt.

Frihandelsidéerne havde sejret, og om Medlemmerne af det daværende liberale Parti »The Whigs« sagde man spøgende, at Loven om Tilbud og Efterspørgsel var deres Religion, Dampmaskinen deres Afgud og Manchester deres hellige Stad. Manchester-Felt-raabet blev: »We shall import our foodstuffs, we shall be the workshop of the world«.

Den bekendte Landøkonom, Sir John Russell gør i »The Farm and the Nation« med Rette opmærksom paa, at Jordejere og Forpagtere ved Frihandelens Gennemførelse mistede næsten al Indflydelse paa Landets Styrelse. »England ceased to be an agricultural country and became definitely industrial and commercial; the town had won«.

I Perioden 1760—1820 udskiftedes Størstedelen af Landbrugsarealet, og Formaalet var ligesom i Danmark, at Landsbyens Bønder og Husmænd skulde bosætte sig paa de udskiftede Arealer. Lovene blev imidlertid ikke overholdt. Herremændene opkøbte i stor Udstrækning de smaa Parceller, som var tildelt Bønderne, og oprettede større Landbrug. Dette medførte, som Lord Addison skriver i »A Policy for British Agriculture«, at Udskiftningens uheldige Gennemførelse »destroyed a splendid and independent peasantry«. Middelalderens Fællesdrift blev afløst af et System, der karakteriseres ved Jordejere, Forpagtere og Landarbejdere.

FRIHANDELSPERIODEN 1846—1931.

De første 25 Aar efter Kornlovenes Ophævelse blev mod Forventning gode for Landbruget. Den voksende Befolknings Forsyning med Fødevarer hvilede endnu i Hovedsagen paa den indenlandske Landbrugsproduktion. Krigene paa Kontinentet og Borgerkrigen i De Forenede Stater vanskeliggjorde Tilførsler udefra, og Prisniveauet for Korn og Husdyrprodukter var forholdsvis højt. I Landbrugshistorien betegnes Perioden som en »unexampled era of prosperity in British agriculture«.

Da det konservative Parti under Benjamin Disraeli's Ledelse kom til Magten, fandt man det ikke tilraadeligt at sætte Landbrugsbeskyttelse paa Programmet. Disraeli udtalte bl. a., at et politisk Program skal være en Slags Trosbekendelse, og Told og Restriktioner sætter ikke Mænds Fantasi og Følelser i Bevægelse. Frihandelsidéerne havde saaledes fuldstændig sejret.

De kloge Landmænd konsoliderede deres økonomiske Forhold i de gode Landbrugsaar (1850—75), og der gennemførtes betydelige Fremskridt inden for Landbruget, men Spekulation blev ikke undgaaet. Lord Ernle skriver i »British Agriculture — Past and Present« bl. a.: »the Farmers became infected with the same spirit of gambling which in trade caused the scramble for investment in hazardous enterprises«.

De Landmænd, som havde anbragt Fortjenesten i hasarderede Foretagender, var naturligvis daarligt stillede, da den store og langvarige Landbrugskrise begyndte i 70erne.

Det var i første Omgang Prisfaldet paa Korn (Prisen paa Hvede faldt fra 57 sh pr. quarter i 1877 til 31 sh i 1886), som skabte de økonomiske Vanskeligheder, men da ogsaa Priserne paa Kvæg, Faar, Svin, Smør og Mælk faldt meget stærkt i 90erne, blev Landbrugskrisen akut.

Henvendelser til Regeringen og Parlamentet om Beskyttelse mod Konkurrencen fra Udlandet blev afvist. Det var ikke længere Landbrugets Opgave at forsyne Befolkningen med Fødevarer. Opgaven var løst ved en Handelspolitik, hvor man ombyttede Industrivarer med importerede Fødevarer.

Sir Frederic Leith Ross karakteriserer i »Agricultural Protectionism« Situationen paa følgende Maade: »Det Forenede Kongerige — Mistress of the Seas — saa ingen Vanskeligheder med Hensyn til Fødevarerforsyningen og nægtede derfor at ændre et økonomisk System, som havde muliggjort et saa blændende Fremstød i Industri og Handel«.

Landbruget maatte derfor klare sig bedst muligt uden Beskyttelse, og Resultatet blev, at man gik over til en mere ekstensiv Drift, hvilket naturligvis maatte medføre en betydelig Tilbagegang i Landbrugsproduktionen. Da Befolkningen var i stærk Vækst, maatte Importen af Fødevarer øges meget betydeligt for at dække Behovet. Her skal kun nævnes, at den aarlige Import af Smør steg fra 88 Mill. kg i 1886—90 til 410 Mill. kg i 1931, Flæsk fra 221 til 608 Mill. kg og Æg fra 56 til 156 Mill. Snese.

Man undres ofte over, at de britiske Landmænd ikke i højere Grad formaaede at tilpasse Landbrugsproduktionen til de ændrede økonomiske Forhold.

Lord Astor og Dr. Murray har i »The Planning of Agriculture« givet en Karakteristik af Kriseperioden, som maaske kan være til nogen Vejledning:

»Ved Krisens Begyndelse omkring 1880 var det britiske Landbrug langt forud for Landbruget i Danmark og andre europæiske Lande, men Storlandbruget, der maa drives ved Hjælp af lønnet Arbejdskraft, har ikke saa stor økonomisk Modstandskraft som Bonde- og Husmandsbruget, hvor Familiens Medlemmer helt eller delvis udfører Arbejdet i Bedriften. I daarlige Tider vil Bonden og Husmanden spænde Livremmen ind og arbejde mere energisk, medens Storlandmanden er uvillig til at acceptere en lavere Levestandard, og derfor kommer han i økonomiske Vanskeligheder«.

Hertil kan føjes, at Systemet Jordejer og Forpagter er langsomt virkende, naar det gælder Fremskridt. Først i 1908 fik Forpagterne nogenlunde fri Raadighed over Jordens Benyttelse, og indtil 1920 havde han ingen lovmæssig Ret til Erstatning for Forbedringer. Det har ogsaa vist sig, at det under Forpagtningssystemet er vanskeligt at etablere permanente Andelsforetagender; Forpagteren kan ikke binde sig til et økonomisk Foretagende for en længere Periode, da hans Forpagtningskontrakt kan blive opsagt med kort Varsel.

Opgangen i Prisniveauet for Landbrugets Produkter efter Aarhundredskiftet kom naturligvis ogsaa det britiske Landbrug til Gode, men der skete dog ingen væsentlig Forøgelse af Produktionen.

Under Krigen blev der truffet særlige Foranstaltninger til Dyrkning af de allernødvendigste Fødevarer. Ved Oppløjning af Græsarealer og Omlægning af Driften af det dyrkede Areal øgedes

Høstudbyttet af Hvede og Kartofler betydeligt, men dette skete paa Bekostning af andre Afgrøder. I Krigsperioden var der en væsentlig Tilbagegang i Antallet af Faar og Svin.

FORANSTALTNINGER TIL STØTTE FOR LANDBRUGET EFTER KRIGEN.

Erfaringerne fra Krigen, hvor Hungersnøden af og til bankede paa Døren, gjorde Spørgsmaalet om øget Landbrugsproduktion aktuelt. Prisfaldet efter Krigen medførte, at Landmændene gik over til ekstensiv Drift, og de opløjede Arealer blev atter udlagt til Græs.

Situationen gav Anledning til, at Premierminister Bonar Law i December 1922 nedsatte et Landbrugstribunal, som fik til Op-gave at undersøge, hvorledes Landbrugsproduktionen kunde øges. Tribunalet afgav i 1923 en foreløbig Betænkning, hvor man bl. a. henviste til, at Pløjelandet siden 1873 var gaaet tilbage med 20 pCt. og Hvedearealet halveret. For at opretholde og eventuelt for-øge Landbrugsproduktionen var Beskyttelse absolut nødvendig. Tribunalet foreslog bl. a. Told paa Maltbyg og Humle, Import-begrænsning af Kartofler, Ophævelse af den indenlandske Sukker-afgift m. m. samt et direkte Statstilskud paa 1 £ pr. acre dyrket Areal.

Ved Valget i 1923 havde det konservative Parti lidt et betydeligt Nederlag paa Beskyttelsespolitikken, og Premierminister Baldwin, der i 1925 atter var kommet til Magten, afviste i en stor Tale i Parlamentet Tribunalets Forslag.

De Undersøgelser, som Tribunalet havde foretaget, gav imid-lertid Stødet til et storstilet Eksperiment vedrørende Dyrkning af Sukkerroer og Fremstilling af Sukker. »The British Sugar (Sub-sidy) Act, 1925« gav Regeringen Bemyndigelse til ved Statstilskud at sikre saavel Roedyrkerne som Fabrikkerne et rimeligt økono-misk Udbytte for en 10-aarig Periode. Formaalet var at vinde Erfaringer, saa der kunde skabes et solidt Grundlag for en mere permanent Sukkerindustri. Arealet steg fra 22.000 acres i 1924 til 394.000 acres i 1934, og Produktionen af indenlandsk Sukker dækker nu ca. en Fjerdedel af Forbruget.

Sukkerordningen blev et meget dyrt Eksperiment, idet Stats-tilskudet i 10-Aars Perioden udgjorde ca. 30 Mill. £ og Tabet ved Sukkerafgiftens Bortfald ca. 10 Mill. £. Disse Beløb svarer meget nøje til, hvad Fabrikkerne betalte Roedyrkerne. Staten leverede saaledes Raamaterialet gratis, og den Pris, der opnaaedes for

Sukkeret, dækkede kun Fremstillingsomkostningerne paa Fabrikkerne.

Sukkerordningen var Genstand for megen offentlig Kritik, og i 1934 nedsatte Regeringen et Tribunal, som fik til Opgave at undersøge Forholdene.

Tribunalet afgav en Flertals- og en Mindretalsbetænkning, idet 2 Medlemmer foreslog Afvikling, medens 1 Medlem ønskede Sukkerordningen fortsat under Statskontrol og med begrænset Tilskud.

Regeringen mente, at Hensynet til de hidtidige Dyrkere og Landets Forsyning med Sukker i Krigstid vejede saa stærkt, at Sukkerindustrien maatte fortsættes. Der er nu truffet en permanent Ordning, hvor der gives Statstilskud til en indenlandsk Sukkerproduktion paa 560.000 Tons; Udgifterne for Staten er mellem 5 og 6 Mill. £ aarlig.

OVERGANGEN TIL LANDBRUGSBESKYTTELSE OG MARKEDSORGANISATIONER.

Efter Finanskrisen i September 1931 gennemførtes straks høje Toldsatser paa forskellige Havesager, og den 29. Februar 1932 traadte en omfattende Toldlov i Kraft, hvor de fleste Landbrugsprodukter (Hvede, Majs, Kød, Flæsk og Uld dog undtaget) paa-lagdes en 10 pCt. Værditold. Landene inden for Imperiet blev foreløbig fritaget for Tolden, og hermed var Grundlaget skabt for den Præferencopolitik, som blev knæsat ved Ottawa-Overenskomsten i August 1932.

Det er bekendt, at Præferencetolden for Smør er 15 sh pr. cwt., for Ost 15 pCt. ad valorem, og for Æg varierer Tolden fra 1 sh til 1 sh 9 d pr. 120 Æg. I Ottawa blev der endvidere truffet Aftale om Regulering af Importen af Bacon og Oksekød.

De her omtalte Foranstaltninger var i Virkeligheden kun Indledningen til en mere omfattende Beskyttelse af de forskellige Produktionsgrene inden for Landbruget.

For at stimulere Produktionen af Brødkorn gennemførtes i 1932 en Hvedelov, hvorved Dyrkerne af Hvede blev sikret en Minimumspris paa 10 sh pr. cwt. (ca. 22 Kr. pr. 100 kg) for et Høst-udbytte paa indtil 14 Mill. hkg. Forskellen mellem Minimumsprisen og Markedsprisen dækkes ved en Afgift paa Hvedemel.

Siden Lovens Ikrafttræden er Hvedearealet steget fra 1,3 til 1,9 Mill. acres, og med normalt Høstudbytte dækkes nu ca. 25 pCt. af Brødkornsforbruget.

Flormelsafgiften har varieret med de svingende Priser paa Verdensmarkedet. I Sæsonen 1932—33 udgjorde Afgiften 4,51 Mill. £, 1933—34 7,18 Mill. £, 1934—35 6,81 Mill. £, 1935—36 5,64 Mill. £, 1936—37 1,34 Mill. £, og 1937—38 1,70 Mill. £.

Det er en Selvfølge, at Flormelsafgiften maatte medføre en Forhøjelse af Brødprisen, men Prisstigningen har dog kun udgjort mellem $\frac{1}{4}$ og $\frac{1}{2}$ penny for et 4 lb.'s Brød, der koster 7—9 pence, og Forbrugerne har ikke gjort Indvendinger mod Hvedeordningen.

Det viste sig, at Forøgelsen af Hvedearealet medførte en tilsvarende Nedgang i Havre- og Bygarealet, og for at bringe Balance i Kornavlén maatte Regeringen i 1937 søge Bemyndigelse til at støtte Produktionen af Byg og Havre. Der kan efter Loven gives et Tilskud paa indtil 1 £ pr. acre, men dette er Dyrkerne ikke tilfreds med, og den nye Landbrugsminister, Sir Reginald Dorman-Smith, har fornylig i Parlamentet givet Løfte om større Stats-tilskud.

Lord Addison skriver i sin Bog »A Policy for British Agriculture«, at den britiske Landmand er en dygtig Producent, »but as a salesman he is deplorable. He tolerates and even seems friendly to a system that »diddles« (svindler) him out of his fair dues from January to December«.

Det var uden Tvivl Lord Addison's Mistillid til Landmændenes Forretningssans og Organisationstalent, der gav Stødet til, at han som Landbrugsminister forelagde og gennemførte Markedsloven af 1931.

Denne Lov skabte Grundlaget for en rationel Organisering af Landbrugets Produktion og Afsætning gennem de saakaldte »Marketing Schemes«.

Landbrugsminister, Dr. Addison var klar over, at en Reorganisering af de forskellige Produktionsgrene inden for Landbrugs-erhvervet ikke kunde ske ad Frivillighedens Vej, og Loven foreskriver derfor, at en »Marketing Scheme« (Markedsorganisation), som er godkendt af Producenterne med $\frac{2}{3}$ Majoritet, skal gælde for alle Producenter af den paagældende Vare.

Dr. Addison hævdede, at Landmændene gennem »Marketing Schemes« ikke alene kunde gennemføre en Standardisering af Varerne, men tillige opnaa samme handelsmæssige Fordele (bargaining power), som de store industrielle Foretagender.

Disse »Marketing Schemes« har et monopolistisk Præg og griber stærkt ind i den enkelte Producents Handlefrihed. Landmændene

vilde derfor ikke gaa med til at etablere saadanne Organisationer, før der var skabt Sikkerhed for en Begrænsning af Konkurrencen udefra.

Landbrugsminister Elliot gennemførte i 1933 en Tillægslov, som bemyndiger Handelsministeren til at regulere Importen af et hvilket som helst Landbrugsprodukt. Forudsætningen for Reguleringen er dog, at der er etableret en »Marketing Scheme«, eller at en saadan er under Forberedelse for det paagældende Landbrugsprodukt.

Landbrugsminister Elliot erkendte under Forhandlingerne i Parlamentet, at Bestemmelserne om Import-Regulering er meget drastiske, men Alverdens Lande dumpede Fødevarer paa det britiske Marked, og en kvantitativ Regulering af Importen af visse Varer var derfor absolut nødvendig.

I Henhold til Markedslovene skal en »Market Supply Committee« under Hensyntagen til Markedets normale Forsyning gøre Indstilling til Board of Trade angaaende Importkvanta, og dette Udvalg har i de senere Aar medvirket ved Fastsættelsen af Bacon- og Kødkvoterne.

Forbrugernes Interesser varetages af »Consumers' Committee«, hvis Opgave det er at følge Virkningen af de forskellige »Marketing Schemes«, og Udvalget skal forhindre, at der sker en ublu Forhøjelse af Priserne.

Der er i Øjeblikket etableret »Marketing Schemes« for Humle, Kartofler, Mælk og Bacon. En kort Omtale af disse Organisationer vil klargøre, hvorledes det nye Markedssystem virker i Praksis.

Humle. »The Marketing Scheme« traadte i Kraft den 7. Juli 1932 og virker som et udpræget Producentmonopol. Humle dyrkes kun paa ca. 18.000 acres, og Markedsudvalget har fuld Kontrol over saavel Produktionen som Salget. Tolden — 4 £ pr. cwt. paa Importen fra fremmede Lande og £ 2—13—4 fra Dominions — begrænser Konkurrencen udefra.

Prisen paa Humle steg fra 8 £ pr. cwt. i 1932 til 14 £ i 1934, men dette vilde Bryggerierne ikke finde sig i, og efter Forhandling blev der truffet en fast Prisaftale, hvorefter Humlen i en 5-aarig Periode afregnes med 9 £ pr. cwt.

Humledyrkningen er blevet et Privilegium, og der handles om Retten til at dyrke denne Afgrøde.

Kartofler. Den 20. December 1933 traadte »The Marketing Scheme« i Kraft, og den har i Hovedsagen virket til Producenterens Tilfredshed.

I normale Høstaar dækker den indenlandske Kartoffelavl mellem 90 og 95 pCt. af Forbruget, og Markedsordningen er ligesom for Humlens Vedkommende et Monopol.

Udvalget har fuldstændig Kontrol over Kartoffelarealet, der er baseret paa Aarene 1931—33, og Dyrkerne maa betale en Afgift paa 5 £, for hver acre, Arealet overstiger den tildelte Kvota.

Importen reguleres ved Licenser, og desuden er der en Told paa 2 £, pr. Ton fra 1. Juli til 31. August og 1 £ pr. Ton den øvrige Del af Aaret.

Arealkontrollen har virket udmærket, idet der i hvert af de sidste 5 Aar har været dyrket ca. 600.000 acres med Kartoffler, men da Høstudbyttet varierer stærkt, har selv en monopolistisk Markedsordning ikke kunnet hindre betydelige Prissvingninger.

I de sidste 5 Sæsoner 1933—34 til 1937—38 har den gennemsnitlige Engros-Pris for sildige Kartoffler været henholdsvis 79, 97, 136, 152 og 114 sh pr. Ton. Den store Høst i 1938 har medført et betydeligt Prisfald, og trods skærpede Sorteringsbestemmelser har Markedsudvalget ikke kunnet hindre, at Markedet i indeværende Sæson har været overfyldt. Et Markedsmonopol er derfor ikke effektivt, naar den indenlandske Produktion overstiger Behovet.

Mælk. Der er siden 1933 etableret 4 »Milk Marketing Schemes«: en stor Organisation omfattende England og Wales og tre mindre »Schemes« i Skotland.

Storbritanniens geografiske Beliggenhed giver de britiske Landmænd et naturligt Monopol paa Hjemmemarkedets Forsyning med frisk Mælk, da Importen fra Kontinentet volder praktiske Vanskeligheder.

Konsummælken udbringes derfor til en Pris, der er 2—3 Gange saa høj som den Pris, der kan opnaas for Mælk til Fremstilling af Mejeriprodukter: Smør, Ost, kondenseret Mælk etc.

Før »The Marketing Schemes« var etableret, kæmpede Producenterne om Markedet for Konsummælk, og dette medførte, at der navnlig i Sommertiden opnaaedes en alt for lav Gennemsnitspris for Mælken.

Centraliseringen af Mælkesalget har haft til Opgave at ophæve den usunde Konkurrence, og der afregnes nu Producenterne en Gennemsnitspris for den leverede Mælk, hvadenten den anvendes til Konsum eller til Smør, Ost etc. I de senere Aar er 70—75 pCt. af Mælkeproduktionen afsat til direkte Konsum, medens 25—30 pCt. er anvendt til Fremstilling af Mejeriprodukter, som maa sælges til Verdensmarkedets Priser.

Eksempelvis kan nævnes, at Engros-Prisen for Konsummælk i 1937—38 var 16,26 d pr. gallon (å 4,69 kg), medens Mælken, der anvendtes til Smør, Ost, kondenseret Mælk etc. kun udbragtes til 6,88 d pr. gallon.

»The Marketing Scheme« for England og Wales har nu en Om-sætning paa ca. 50 Mill. £ aarlig, og det er lykkedes at hæve Pri-sen til Producenterne fra 11,83 d pr. gallon i 1933 til 12,92 d i 1938. Samtidig er der ved Kvalitetsbetaling skabt Interesse for Levering af ren og sund Mælk, og gennem Propaganda, Opret-telse af Mælkebørs m. m., er Salget af Konsummælk forøget med 13 pCt.

»The Milk Marketing Schemes« er stadig under Kritik, men det er en Kendsgerning, at der er bragt System i Mælkesalget. Her-til kommer, at Mælkeindustrien har taget et betydeligt Opsving, og man venter, at Storbritannien inden saa længe bliver selvforsynende med Mælkekonserves.

B a c o n. »Pigs- and Bacon Marketing Schemes«, omfattende hele Storbritannien, traadte i Kraft den 5. Juli 1933.

Markedsordningen er baseret paa Regulering af Tilførslen, og det samlede Forbrug har i hele Perioden været fastsat til ca. 550 Mill. kg Bacon og Skinker aarlig. I Forhold til Aarene 1931 og 1932 blev Tilførslen nedskaaret med ca. 20 pCt., og Formaålet hermed var at hæve Prisen til et saadant Niveau, at den inden-landske Baconproduktion med Fordel kunde øges.

Markedsforholdene udviklede sig ikke helt som ventet, idet Prisen paa dansk Bacon steg fra 61 sh 6 d i 1932 til 93 sh pr. cwt. i 1934, medens britisk Wiltshire Bacon i samme Periode kun steg fra 86 til 97 sh pr. cwt. I de senere Aar har 1. Kvalitet af dansk og britisk Bacon opnaaet omtrent samme Pris.

De britiske Producenter har saaledes ikke haft samme prismæs-sige Fordel ved Begrænsningen af Tilførslen som Eksportlandene, men det bør naturligvis i denne Forbindelse nævnes, at Importen fra fremmede Lande er blevet halveret, siden Baconordningen traadte i Kraft.

Den indenlandske Baconproduktion udgjorde i

1934.....	1,48	Mill. cwt.s.
1935.....	2,03	» »
1936.....	2,32	» »
1937.....	1,94	» »
1938.....	1,94	» »

De lave Korn- og Foderstofpriser indtil 1936 i Forbindelse med en kraftig Agitation for større Svinehold medførte, at den indenlandske Baconproduktion forøgedes med ca. 1 Mill. cwts., men Fremgangen var ikke vel underbygget. Da Priserne paa Foderstoffer i Slutningen af 1936 begyndte at stige, brød Kontraktordningen for 1937 sammen, og Produktionen er siden gaaet betydeligt tilbage.

Regeringen maatte i 1938 gennemføre en ny Lov (Bacon Industry Act, 1938), som giver saavel Producenterne som Slagterierne en fuldstændig Prisforsikring vedrørende Produktion og Salg.

I Henhold til Loven garanteres Producenterne en Pris for Baconsvin (sl. Vægt), der er ca. 8,5 Gange Prisen paa en Standardfoderblanding, og Slagterierne faar Erstatning, hvis Baconprisen falder under et vist Niveau — for 1939 94 sh 9 d pr. cwt.

Ved den nye Baconordning overtager Staten hele Risikoen for Svingningerne i Prisniveauet paa Foderstoffer og Bacon, og der kan i Henhold til Loven anvendes 1 Mill. £ til Gennemførelse af Prisforsikringen. Hvis Prisforholdet, hvad Tilfældet er i Øjeblikket, er gunstigere end de fastsatte Normer, skal Producenterne og Slagterierne indbetale Forskelsbeløbet til Statskassen.

Kontrakttegningen sidste Efteraar blev en Skuffelse, idet der kun kontraheredes ca. 1,5 Mill. Svin til Levering i 1939, medens Loven forudsætter, at der det første Aar kontraheres 2,1 Mill. Svin, det andet Aar 2,4 Mill. og det tredie Aar 2,5 Mill.

»The Pigs- and Bacon Marketing Schemes« har i de forløbne 5 Aar været udsat for en betydelig Kritik, og de opnaaede Resultater med Hensyn til Forøgelse af Baconproduktionen er langtfra tilfredsstillende.

Andre Foranstaltninger. Der er udarbejdet Kommissionsforslag til »Marketing Schemes« for Afsætningen af Fedekvæg samt Æg og Fjerkræ, men Producenterne har ikke villet acceptere disse Forslag.

Med Hensyn til Fedekvæget er der gennemført en Lov, hvorefter der gives et direkte Statstilskud paa 5 sh pr. cwt. levende Vægt. Tilskudet har i Gennemsnit for de senere Aar udgjort ca. 50 sh pr. Kreatur, og det aarlige Statstilskud ligger mellem 4 og 5 Mill. £.

Spørgsmaalet om en Forøgelse af den indenlandske Planteproduktion har ogsaa været paa Dagsordenen, og i 1937 gennemførtes

»Agriculture Act, 1937«, som bemyndiger Landbrugsministeren til at give Tilskud til Dræning, Grundforbedring og Gødskning med det Formaal at øge Jordens Frugtharhed.

I Henhold til Loven betaler Staten Halvdelen af Omkostningerne ved Jordens Kalkning og 25 pCt. af Udgifterne til Thomaslagge, som anvendes paa de vedvarende Græsmarker, der udgør ca. 60 pCt. af det samlede Landbrugsareal.

Landmændene har i stor Udstrækning benyttet sig af de Fordele, som »Agriculture Act, 1937« giver, og Statstilskudet til de nævnte Foranstaltninger har indtil nu udgjort ca. 2 Mill. £.

Det fremgaar af foranstaaende Redegørelse, at det britiske Landbrug er beskyttet ved Told- og Importregulering (Kvoter), og at der desuden gives store direkte Statstilskud til Landbrugsproduktionen. Selv om de forskellige Foranstaltninger kun har virket i nogle faa Aar, er det rimeligt, at man allerede nu søger at konstatere de opnaaede Resultater.

I Lord Astor's Bog »British Agriculture« meddeles følgende Indekstal vedrørende Fremgangen i Storbritanniens Landbrugsproduktion:

1908	Indekstal	100
1925	»	100
1930—31	»	104
1934—35	»	123
1935—36	»	117
1936—37	»	122.

Den officielle Produktionsstatistik er benyttet som Grundlag for Beregningerne af de første tre Indekstal, medens Tallene for de senere Aar er baseret paa et vel underbygget Skøn.

Lord Astor gør med Rette opmærksom paa, at Beskyttelsesforanstaltningerne selv i en Kriseperiode har gjort det muligt at øge den indenlandske Landbrugsproduktion, men han føjer til, at den forøgede Produktion af Kød, Bacon, Mælk og Æg i Hovedsagen er baseret paa importerede Foderstoffer — Importen heraf steg fra 6,8 Mill. Tons i 1931 til 8,1 Mill. Tons i 1937.

Saavidt man kan skønne, er Netto-Landbrugsproduktionen ikke steget i Perioden 1931—37, og dette Forhold volder nogen Bekymring under Hensyn til Landets Forsvar, idet man er klar over, at det under en eventuel Krig vil være vanskeligt at opretholde Foderstofimporten.

EN PERMANENT LANDBRUGSPOLITIK.

Af det foregaaende fremgaar det, at de Foranstaltninger, der i de senere Aar er gennemført til Landbrugets Fremme, ikke har givet særlig gode Resultater, hverken med Hensyn til Forøgelse af Produktionen eller øget Beskæftigelse. Ca. 100.000 Landarbejdere er siden 1934 gaaet over til Industrien.

Den 5. December 1938 holdt Sir Reginald Dorman-Smith, der nu er Landbrugsminister, et Foredrag i The Farmers' Club »Agriculture's Place in our National Economy«, hvor han bl. a. udtalte: »We are suffering from the effects of piecemeal legislation and the farmers have not the remotest idea as to what the real intentions of the Government are«. Det vilde være nødvendigt, at Regeringen og Parlamentet traf en Afgørelse med Hensyn til Landbrugets Stilling inden for Samfundsøkonomien. De britiske Landmænd maatte sikres en Fortrinsstilling paa Hjemmemarkedet og et saadant Prisniveau for deres Varer, at der var et solidt Grundlag for en væsentlig Forøgelse af Landbrugsproduktionen. Sir Reginald mente, at Værdien af Landbrugsproduktionen burde forøges med ca. 100 Mill. £ aarlig, og dette stemmer i Hovedsagen med det Forslag, som Lord Addison har fremsat i »A Policy for British Agriculture«, hvor han regner med en gradvis Forøgelse paa indtil 50 pCt.

I de forløbne Aar har Nationaløkonomer, Forretningsmænd og Politikere advaret imod en drastisk Landbrugspolitik, idet man har henledt Opmærksomheden paa, at en stærk Forøgelse af den indenlandske Fødevarerproduktion vilde være til Skade for Industri, Handel og Skibsfart.

Dette Forhold understregede Premierminister Chamberlain i en stor Tale ved et politisk Møde i Kettering den 3. Juli 1938. Han udtalte bl. a.: »Jeg har hørt sige, at vi selv burde producere hele vort Forbrug af Fødevarer, men jeg ønsker at anføre nogle Grunde for, at dette Synspunkt er forkert. Selv om vi kunde dække vort Behov, vilde det blive et dyrt Eksperiment, og hvad vilde der iøvrigt ske? Først og fremmest vilde vi ruinere de Lande inden og uden for Imperiet, hvis økonomiske Eksistens er afhængig af vort Marked, og dette vilde medføre, at disse Lande ikke kunde købe vore Industriprodukter. Arbejdsløsheden her vilde stige, og Arbejdernes Købeevne gaa tilbage. I sidste Instans vilde det antagelig blive Landbruget, som kom til at lide mest under Følgerne af en drastisk Landbrugspolitik«.

Denne klare Udtalelse vakte megen Opsigt saavel i Landbrugskredse som inden for det konservative Parti. Skønt Mr. Chamberlain straks fremsatte en Forsikring om, at Regeringen fortsat vilde støtte Landbrugserhvervet, gav hans Udtalelse dog Anledning til, at Spørgsmaalet om en mere permanent Landbrugspolitik kom under livlig Debat i Pressen, ved Landbrugsmøder og i Parlamentet.

Den internationale Krise i September bragte Spørgsmaalet om Landets Forsyning med Fødevarer i Forgrunden, og det blev fremhævet, at Støtteforanstaltninger til Landbruget maatte indgaa som et Led i Oprustningsprogrammet. Det blev konstateret, at Befolkningens Mentalitet — Frygten for at sulte — kuldaster alle økonomiske og handelspolitiske Argumenter og Teorier.

Lord Addison skriver i »A Policy for British Agriculture« bl. a.: »Da jeg var Landbrugsminister, modtog jeg ofte Deputationer fra National Farmers' Union. Jeg kunde ikke lade være at tænke paa, at Medlemmerne af disse Deputationer vilde gavne denne store Landbrugsorganisation mere, hvis de anvendte lige saa megen Tid paa at udarbejde praktiske Forslag til Landbrugets Fremme som paa at finde Fejl ved de bestaaende Forhold«. Lord Addison understreger hermed, at Landbrugets Organisationer heller ikke har været i Stand til at formulere praktiske Forslag til en permanent Landbrugspolitik.

I en Piece »British Agriculture, 1938«, som blev udgivet i Oktober sidste Aar, har National Farmers' Union forsøgt at opstille et udførligt Program for den fremtidige Landbrugspolitik. Hovedkravene er, at der gennemføres:

- 1) en Prisforsikringsplan for de vigtigste Landbrugsprodukter, som træder i Kraft, naar Prisniveauet er uforholdsmæssigt lavt (unduly low),
- 2) en effektiv Regulering af Importen, eventuelt gennem »commodity councils« (Produkt-Komitéeer).

Disse Krav dannede Grundlaget for den offentlige Diskussion om Landbrugspolitikken, som fandt Sted sidste Efteraar. Landbrugsminister Morrison blev udsat for en skarp Kritik, fordi han ikke straks vilde give Tilslutning til den af National Farmers' Union foreslaaede Landbrugspolitik.

Efter at en af Mr. Morrison forelagt Mælkelov blev standset i Parlamentet den 1. December, blev hans Stilling som Minister vanskelig, og han maatte love at optage Forhandlinger med Land-

brugets Organisationer, særlig National Farmers' Union, om Landbrugssituationen.

Imidlertid kom Mr. Morrison ikke til at føre disse Forhandlinger, idet Landbrugsministerposten ved Rekonstruktionen af Ministeriet den 29. Januar blev besat med Sir Reginald Dorman-Smith. Formanden for The Farmers' Club, Mr. W. J. Cumber, udtalte i Anledning af Udnævnelsen, at Premierminister Chamberlain havde fundet det formaalstjenligt at optage »one of his greatest critics« i Kabinettet.

Som Præsident for National Farmers' Union i 1936 og 1937 og som Leder af Delegationen til Producent-Konferencen i Sydney i 1938 havde Sir Reginald været med til at formulere Landbrugets Krav til Regeringen, og det bliver nu hans Opgave som Landbrugsminister at opfylde disse. Det er forstaaeligt, at Sir Reginald under en Debat om Landbrugspolitikken i Parlamentet den 1. Februar understregede, at han ikke kunde gøre Mirakler, men han haabede dog ved Forhandling med Landbrugets Organisationer at blive i Stand til at formulere et Program for den fremtidige Landbrugspolitik.

Ved et Møde den 8. Marts i Parlamentets konservative Landbrugskomité udtalte Sir Reginald, at Grundlaget for en permanent Landbrugspolitik maatte være at stabilisere Priserne for den indenlandske Produktion paa et rimeligt Niveau, saa Landmændene med Tryghed kunde iværksætte en mere intensiv Dyrkning af Jorden og en Forøgelse af Landbrugsproduktionen som Helhed. Dette vilde nødvendiggøre Gennemførelse af en Prisforsikringsplan for de forskellige Landbrugsprodukter og endvidere Bemyndigelse til at regulere Importen. I indeværende Parlamentssamling er der allerede forelagt et Forslag vedrørende Æg og Fjerkræ (Poultry Industry Bill), og Landbrugsministeren har meddelt, at der snarest vil blive forelagt Lovforslag vedrørende Prisforsikring for Byg, Havre, Hvede, Mælk samt Faar og Faarekød.

Det er næppe sandsynligt, at de af Sir Reginald omtalte Planer angaaende Støtte til Landbrugserhvervet vil møde væsentlig Modstand i Parlamentet. Arbejderpartiet er ogsaa interesseret i en væsentlig Forøgelse af den indenlandske Landbrugsproduktion i Forbindelse med højere Løn for Landarbejderne og er indforstaaet med, at der gennemføres en Prisstabilisering.

Det er vanskeligt paa Forhaand at udtale sig om, hvilken Virkning en Prisforsikring vil faa paa Landbrugsproduktionen, før man ved, paa hvilket Prisniveau Stabiliseringen skal finde Sted.

Landbrugsminister, Sir Reginald Dorman-Smith har baade i Parlamentet og ved Møder fastslaaet, at det ikke er Regeringens Hensigt at garantere Landmændene Produktionsprisen plus en rimelig Fortjeneste. En saadan Garanti kan Parlamentet ikke give til et enkelt Erhverv. Der vil, for at bruge Ministerens egne Ord, blive gennemført Foranstaltninger »to ensure to farmers that, at the worst, the prices which they receive will not be allowed to fall so far as to involve them in a substantial loss on the working of their enterprise as a whole«. Det er saaledes ikke nogen særlig rundelig Garanti, som gives Landmændene, men Sir Reginald mener dog, at Præfiksikringen vil medvirke til at stabilisere og eventuelt øge Produktionen.

I »British Agriculture« skriver Lord Astor og Mr. B. Seeborn Rowntree, at der ikke kan ventes en større Produktionsforøgelse af Korn, Kød, Bacon, Smør og Ost, medens det vil være muligt at forøge Produktionen af Mælk, Æg og Fjerkræ samt Frugt og Grøntsager. Hvis denne Opfattelse er rigtig, kan vi foreløbig ikke vente større Overraskelser, selv om der gennemføres en mere effektiv og permanent Landbrugspolitik.

OMKRING DEN MODERNE PRISTEORI

Af H. WINDING PEDERSEN

DE foregaaende Afsnit¹⁾ har behandlet Prisdannelsen under den saakaldte ufuldkomne eller monopolistiske Konkurrence. Vi forstod herved en Tilstand, hvor Køberne paa Grund af Varernes Differentiation i Henseende til Stil, Kvalitet o. l., som Følge af den ydede Service, under Paavirkning af Reklamen, af Hensyn til Virksomhedens Beliggenhed og Transportomkostningerne eller af andre Aarsager foretrak visse bestemte Sælgeres Varer. Den enkelte Sælger opnaaede herved en vis Frihed til at følge sin egen Prispolitik, men hans Afsætnings Størrelse afhang dog ikke blot af hans egen Pris, men ogsaa af hans Konkurrenters. Prisdannelsens Resultat beroede paa de Forestillinger, Sælgerne gjorde sig om Sammenhængen mellem deres egen Prispolitik og Konkurrenternes. Der paavistes en Priskonkurrence-Ligevægt, der vilde opstaa, saafremt Sælgerne saa bort fra denne Sammenhæng og konkurrerede paa Prisen. Indsaa man, at en saadan Priskonkurrence i det lange Løb var til Skade for alle Sælgerne, kunde Prisdannelsen antage en anden Karakter. Der kunde blive Tale om en asymmetrisk Ligevægt, hvor A drev Priskonkurrence, medens B renoncerede paa yderligere Konkurrence og saa vidt muligt opsøgte det Prisleje, hvor det var mindst ufordelagtigt for ham at blive undersolgt af Modparten. Endelig kunde der føres en Prispolitik, hvorved man undlod at konkurrere paa Prisen, men holdt Priser svarende til Konkurrenternes. Der fandtes — ligesom i de asymmetriske Prissituationer — for hver Sælger en bestemt Optimalpris, der under disse Forudsætninger var den gunstigste (IPK-Optimalprisen), men der kunde dog ogsaa indtræde IPK-Ligevægt (Ikke-Priskonkurrence-Ligevægt) udenfor disse Prishøjder, naar der næredes Frygt

¹⁾ Denne Artikel danner en Fortsættelse af den i Tidsskriftets forrige Hæfte (S. 46 ff.) paabegyndte Afhandling, men kan dog læses for sig, særlig Afsnit V. Afhandlingen afsluttes i næste Hæfte.

for, at en Prisændring kunde faa Konkurrenterne til at gaa over til Priskonkurrence eller begynde en regulær Priskrig.

V.

I de tidligere Afsnit er Prisdannelsen under ufuldkommen Konkurrence behandlet under Forudsætning af stationære Efterspørgsels- og Omkostningsforhold. Vender vi os til Forhold, hvor Efterspørgslens Styrke og Omkostningernes Højde skifter fra Tid til anden, er en af de mest iøjnefaldende empiriske Kendsgerninger den Stabilitet, Priserne udviser overfor skiftende Konjunkturer. Stabilitet saavel i den Forstand, at Prisforandringer foretages forholdsvis sjældent, som at de, naar de gennemføres, er relativt smaa. Det er ikke Meningen her at give nogen alsidig Behandling af Problemet om de stabile eller »bundne« Priser (paa Engelsk »inflexible«, »rigid«, »sticky« eller »administered« prices). Men det skal undersøges, hvilken Relation Prisernes Stabilitet har til vort Problem, den ufuldkomne Konkurrence, og hvilke Krav den teoretiske Behandling af Stabiliteten stiller til vort Analyseapparat¹⁾.

De stabile eller bundne Priser har i de senere Aar tiltrukket sig stor Opmærksomhed og har endog spillet en Rolle i den politiske Debat, da man har fundet, at der var den karakteristiske Forskel mellem Landbrugets og Industriens Priser, at de første under en Konjunkturedgang faldt langt stærkere end de sidste. Aarsagerne til denne Forskel har man i den mere politisk betonedte Diskussion navnlig søgt i to Forhold: Dels har man sagt, at i Landbruget hersker (eller herskede) den frie Konkurrence, medens Industriens Priser under den stadigt mere ufuldkomne Konkurrence i stigende Grad bliver monopolagtige (mere eufemistisk: »administrerede«), dels har man henvist til, at Lønningernes tiltagende Ubevægelighed under faldende Konjunkturer fremkalder en lignende Stabilitet i Varepriserne.

Hvad angaar Monopolargumentet, er det vel rigtigt, at en vis Grad af Monopolisme, en vis Grad af Ufuldkommenhed i Kon-

¹⁾ De samme Spørgsmaal er behandlet i min Artikel »Konkurrencens Tilbagegang« i Nordisk Tidsskrift for teknisk Økonomi, 1936, men Diskussionen skal for Fuldstændigheds Skyld gentages her — i noget udvidet Omfang. Ogsaa den i de tidligere Afsnit af denne Artikel behandlede IPK-Ligevægt er omtalt i Artiklen fra 1936. Blot er Terminologien en anden. Hvad der i nærværende Artikel er kaldt IPK-Efterspørgselskurve og IPK-Optimalpris kaldtes dengang Chamberlin-Kurven og Chamberlin-Prisen.

kurrencen, er en Forudsætning for, at Priserne kan holdes uforandrede, naar Efterspørgslen ændrer sig. Konstante Priser kan under ren Frikonkurrence kun forliges med skiftende Efterspørgsel, saafremt ogsaa Grænseomkostningerne er konstante. Men man kan ikke paa Forhaand gaa ud fra, at Monopolpriser vil blive holdt uforandrede eller stabile, blot fordi det er muligt for Monopolisten at føre en saadan Prispolitik.

Man har endvidere henvist til, at man i Industrien i højere Grad er Herre over Produktionens Omfang og derfor lettere kan stabilisere Priserne, end Tilfældet er i Landbruget. Der er imidlertid her igen Tale om en Forudsætning for, ikke i og for sig en Aarsag til Prisernes Stabilisering. Saafremt Stabilisering af Priserne under vekslende Efterspørgsel medfører, at den afsatte Mængde kommer til at variere des mere, forudsætter Stabiliseringens Gennemførelse, at man enten er Herre over Produktionens Omfang eller kan gennemføre en Valorisationspolitik. Men selv om man i Industrien i Modsætning til i Landbruget vilkaarligt kan bestemme Produktionens Omfang, og selv om det derfor er muligt at gennemføre en Prisstabilisering, der f. Eks. forudsætter en Indskrænkning af Udbudet, saa er det ikke dermed givet, at man finder det fordelagtigt.

Videre forudsætter en Stabilisering af Prisen fra Sælgerens Side en saadan Markedsorganisation, at Sælgerne driver Pristilpasning, d. v. s., at Sælger ligesom i Detailhandelen noterer en bestemt Pris, hvorefter den afsatte Mængde retter sig. Ændringer i Efterspørgslens Styrke giver sig her i første Omgang Udslag i Afsætningens Størrelse, medens Priserne kun ændres ved en bevidst Handling fra Sælgers Side. Driver Sælgerne derimod Mængdetilpasning, d. v. s. udbyder de en bestemt Mængde, hvorefter den opnaaelige Pris retter sig, saa vil Forandringer i Efterspørgslens Styrke automatisk give sig Udslag i Prisændringer. Det vil derfor være umuligt at holde Priserne helt konstant, og blot en mere betydende Stabilisering vil være vanskelig. Ligeledes kan konstante eller meget stabile Priser daarligt tænkes paa Markeder, hvor Prisen fastsættes ved Auktion eller fremgaar af gensidige Bud fra mange Købere og Sælgere (Børshandel, Kreaturmarkeder). Hvor der kun findes en enkelt eller nogle faa Sælgere, og hvor der afsættes differentierede Varer, vil Pristilpasning være hyppigst, medens Mængdetilpasning eller gensidige Bud er naturligst under fri Konkurrence. Betingelserne for Prisstabilisering er altsaa bedst under Monopol eller ufuldkommen Konkur-

rence, men der er igen kun Tale om en Betingelse, ikke et Moment, der i sig selv gør stabile Priser fordelagtige.

Analysen maa efterspore Aarsagerne til, at Sælgerne i saa stort Omfang finder det stemmende med deres Interesser at stabilisere Priserne, naar det er muligt. For at belyse Prisstabiliseringens Forhold til den ufuldkomne Konkurrence skal vi forsøge at paa-pege, hvilke af de Momenter, man har anført¹⁾, eller som kan anføres til Forklaring af Stabiliseringen, der er karakteristiske for Mellemformerne mellem Monopol og fri Konkurrence, hvilke, der ogsaa virker under det absolutte Monopol, og hvilke under alle Prisdannelsesformer.

Holdes Arbejdslønnen relativt uforandret fra Højkonjunktur til Depression, vil det medføre en Tendens til, at ogsaa Priserne stabiliseres. En saadan Tendens vil i det hele taget fremkaldes af alt, hvad der tenderer til at opretholde Grænseomkostningerne (de løbende Udgifter) i uforandret Højde. En Stabilisering af Raavarepriserne vil derfor have tilsvarende Virkning som Løn-

¹⁾ En interessant empirisk-teoretisk Behandling af de stabile Priser findes i *Arthur R. Burns: The Decline of Competition*, New York & London, 1936, navnlig Ch. V. Se endvidere bl. a.: *A. Berglund: »The United States Steel Corporation and Price Stabilization*», *Quart. Journ. of Economics*, 1923, og *»The United States Steel Corporation and Industrial Stabilization*», *Quart. Journ. of Ec.* 1924, *J. M. Clark: »The Economics of Overhead Costs*», Chicago 1923, navnlig Ch. XIX og XXI, *R. H. Coase: »Some Notes on Monopoly Prices*», *Review of Economic Studies*, 1937, *C. S. Duncan: »The Chicago Milk Inquiry*», *Journ. of Political Economy*, 1918, *Galbraith: »Monopoly Power and Price Rigidities*», *Quart. Journ. of Ec.* 1936, *Alvin Hansen: »Prime Costs in the Business Cycle*», *Journ. of Pol. Ec.*, 1924, *Thorkil Kristensen: »Om Udbudet under fri Konkurrence og Monopol*», *Nordisk Tidsskrift for teknisk Økonomi*, 1936, *E. S. Meade: »The Price Policy of the United States Steel Corporation*», *Quart. Journ. of Ec.* 1908, *Gardiner Means: »Industrial Prices and Their Relative Stability*», *Senate Document 13*, 74 Congress, 1st Session, *»Price Inflexibility and the Requirements of a Stabilizing Monetary Policy*», *American Statistical Journal*, 1935, og *»Notes on Inflexible Prices*», *American Economic Review*, 1936, Suppl., *F. C. Mills: »The Behavior of Prices*», New York, 1927, *Jørgen Pedersen & O. Strange Petersen: »An Analysis of Price Behaviour*», København & London 1938, Section III, *A. Sakolsky: »Price Making and Price Stability*», *Harvard Business Review*, 1925, *»Vierteljahrshefte zur Konjunkturforschung*», 1928, Heft B, *»World Economic Survey*», 1935—36.

ningernes Ubevægelighed, og Prisstabiliseringen har bl. a. af denne Grund en Tendens til at brede sig fra det ene Produktions-trin til det andet. Stabilisering af Grænseomkostningerne paa Grund af ubevægelige Lønninger eller af andre Aarsager vil virke til Stabilisering af Priserne saavel under fri Konkurrence som under Monopol og ufuldkommen Konkurrence. Er Lønningerne mere stabile i visse Erhverv end i andre, kan Tendensen til Prisstabiliseringen af denne Grund være stærkere i de førstnævnte Erhverv end i de sidste. En saadan typisk Forskel i Lønningernes Ubevægelighed vil ofte findes mellem Landbrug og Industri. Mellem de samme to Hovederhverv findes stort set tilige en typisk Forskel i Henseende til Konkurrencens Effektivitet, men Aarsagen til Forskellen i Lønningernes Stabilitet maa i første Række søges i Organisationsforholdene, selv om muligvis historisk set den tiltagende Monopolisme indenfor Industrien kan have gjort de uforandrede Lønninger lettere at bære i Depressionsperioderne.

De stabile Priser kan imidlertid ikke forklares fuldt ud ved den ubevægelige Arbejds løn, navnlig ikke i de ret hyppige Tilfælde, hvor Priserne indtil flere Aar holdes ganske uforandrede paa Trods af ændrede Konjunkturer. Lønningerne er kun en Del af Omkostningerne — Lønarbejdernes Vederlag endda stort set kun en Del af de løbende Udgifter — og man plejer at sige, at Sælgerne hellere end ligge stille i Depressionsperioder kan nøjes med Priser, der blot ligger en Ubetydelighed over de løbende Omkostninger, medens samtlige Udgifter maa dækkes i det lange Løb. Ud fra dette Ræsonnement skulde ret betydelige Prissvingninger fra Højkonjunktur til Depression være naturlige selv med konstante Lønninger. Oven i Købet er samtidig med Lønningernes tiltagende Stabilisering den Andel, som Arbejds lønnen og de øvrige løbende Udgifter udgør af de totale Omkostninger, blevet mindre og mindre takket være den stadigt mere omfattende Mekanisering. Man kunde for saa vidt mene, den sidstnævnte Tendens vilde modvirke den Prisstabilisering, der følger af Lønningernes øgede Ubevægelighed. Imidlertid har netop det tiltagende Spille-rum mellem den Pris, der dækker samtlige Omkostninger, og den, der kun giver Dækning for de løbende, gjort Sælgerne mindre tilbøjelige til at foretage Prisnedsættelser i daarlige Tider og alt-saa dermed gjort Priserne mere stabile. Men Aarsagen til dette efter den ortodokse Teori paradoksale Forhold maa søges andet-steds end i Arbejds lønnens Ubevægelighed.

Grænseomkostningskurvens Form (med givne Priser paa Produktionsfaktorerne) er af Betydning for Priserne Forandring ved skiftende Efterspørgsel. Stiger Grænseomkostningerne med udvidet Produktion, vil der være Tendens til Prisfald, naar Efterspørgslen bliver mindre stærk. Omvendt ved faldende Grænseomkostninger, medens konstante Grænseomkostninger tenderer mod konstante Priser. Nu kan fuldkommen Konkurrence kun forliges med stigende Grænseomkostninger (bortset fra Overgangsperioder), medens Grænseomkostningskurven kan have en hvilkensomhelst Form under Monopol og ufuldstændig Konkurrence. Er Grænseomkostningerne i de sidstnævnte Tilfælde faldende (med stigende Produktion) eller konstante, kan det bidrage til at holde Priserne konstante, naar Efterspørgslen bliver mindre stærk, medens Priserne under fri Konkurrence maa falde.

Det er her forudsat, at Sælgerne enten bevidst anvender Grænseomkostningsbegrebet eller prøver sig frem til den gunstigste Pris (resp. det gunstigste Udbud), saaledes at Resultatet bliver, som om de kalkulerede paa Grundlag af Grænseomkostningerne. Imidlertid er det et Spørgsmaal, om ikke de Kalkulationsmetoder, der faktisk anvendes, ofte bevirker betydelige Afvigelser fra de Resultater, der vilde følge af en Anvendelse af Grænseomkostningsbegrebet. Kalkulationen sker sikkert hyppigst paa Grundlag af en eller anden Form for Gennemsnitsomkostninger, f. Eks. de virkelig afholdte løbende Omkostninger med Tillæg af det Beløb, som de faste Udgifter vilde udgøre pr. produceret Enhed, hvis Kapacitetsudnyttelsen var »normal« (»Standard burden rate«). Kalkuleres der saaledes med Gennemsnitsomkostninger i Stedet for Grænseomkostninger, vil det medføre en Tendens til, at Priserne bliver mere konstante end ellers. Dette Moment har formodentlig størst Betydning under Monopol og ufuldkommen Konkurrence, hvor hver enkelt Sælger kan føre sin egen Prispolitik og derfor ogsaa kan komme til at kalkulere en Pris. Under fuldkommen Konkurrence maa enhver Sælger respekttere den udefra givne Markedspris og tilpasse sit Udbud dertil. Sker dette paa Grundlag af en Kalkulation af Omkostningerne, gælder de ovenfor anførte Bemærkninger, men ofte, saaledes i Landbruget, prøver man sig blot frem. Og prøver man sig frem til det rigtige, bliver Resultatet, som hvis man kalkulerede paa Grundlag af Grænseomkostningerne.

Under Monopol og ufuldkommen Konkurrence spiller Efterspørgslens Elasticitet en Rolle for den enkelte Sælgers

Overvejelser over, hvilken Pris eller hvilket Udbud der er fordelagtigst, medens dette ikke er Tilfældet under fuldkommen Konkurrence, hvor den enkelte Sælger blot søger at tilpasse sit Udbud saadan, at den herskende Markedspris stemmer overens med hans Grænseomkostninger. Denne Forskel kan spille en Rolle for Pristilpasningen under vekslende Efterspørgsel. Bliver Efterspørgslen mindre elastisk samtidig med, at den aftager i Styrke, f. Eks. under en Konjunkturtilbagegang, der rammer de mindre bemidlede Købeevne særlig haardt, saa kan det medføre, at den gunstigste Pris under Monopol og ufuldkommen Konkurrence holder sig uforandret eller endog stiger¹⁾. Under fuldkommen Konkurrence vil Prisen derimod altid falde, naar Efterspørgselskurven forskydes til venstre, selv om Ændringer i dens Hældning kan spille en Rolle for, hvor stærkt Prisfaldet bliver.

Kræver en Prisnedsættelse længere Tid for at sætte sin Virkning paa den efterspurgte Mængde igennem, saaledes at Efterspørgslen bliver meget uelastisk set over korte Perioder, vil Prisnedsættelser, der kun ventes at blive kortvarige, herved modvirkes, jfr. nærmere næste Afsnit.

Foran i Afsnit III er gjort Rede for, hvordan det mangelfulde Kendskab til de Mængder, der kan afsættes til givne Priser, alt-saa Usikkerheden m. H. t. Efterspørgselskurvens Forløb, medfører en Tendens til, at man holder fast ved de herskende Priser og fortrinsvis foretager små Ændringer. Dette gjaldt baade Monopol og ufuldkommen Konkurrence, derimod ikke under fuldkommen Konkurrence, hvor den enkelte Sælger ikke beskæftiger sig med Efterspørgselskurven og driver sin egen Prispolitik. Her er Mængdetilpasning det naturlige, og Ændringer i Efterspørgslens Styrke giver sig derfor som foran nævnt straks Udtryk i Prisforandringer, der af denne Grund bliver desto stærkere.

Undertiden søges Priserne stabiliseret, fordi man frygter, Køberne skal spekulere i Prisbevægelserne, hvis der foretages Prisforhøjelser og -nedsættelser. Køber Kunderne i Forventning om yderligere Prisfald mindre, naar Priserne sættes ned, og fyldes Lagrene før Prisforhøjelser, kan Afsætningen herved blive koncentreret omkring de Tidspunkter, da Priserne er lavest, og Sælgernes Bruttoindtægt blive formindsket. En Pris-

¹⁾ Jfr. *Joan Robinson: »The Economics of Imperfect Competition», London 1933, Ch. 4.*

stabilisering til Forhindring heraf kan gennemføres under Monopol og ligeledes under ufuldstændig Konkurrence, saafremt Sælgerne er tilstrækkeligt fremsynte til at holde fast ved en IPK-Politik og undgaa Priskonkurrence. Derimod ikke under Konkurrence, hvor den, der i det lange Løbs Interesse vilde undlade at tage Øjeblikkets Gevinst i fuldt Maal, blot vilde se andre gøre det for Næsen af sig.

Prisstabilisering betyder naturligvis ikke blot, at Priserne holdes oppe ved svigtende Konjunkturer, men ogsaa, at de ikke sættes stærkt op under tiltagende Efterspørgsel. Vil man f. Eks. undgaa, at Kunderne spekulerer i Prisbevægelserne, maa ikke blot Prisnedsættelser, men ogsaa Forhøjelser undgaas.

Prisforhøjelser kan ogsaa — saavel under Monopol som under ufuldstændig Konkurrence — blive undgaaet for ikke at trække nye Konkurrenter til eller give (smaa) Konkurrenter med høje Omkostninger Lejlighed til at vokse sig for store eller for ikke at udfordre til offentlig Kritik og regulerende Indgreb. Prisnedsættelser kan af samme Aarsager blive undgaaet, da de som Regel forudsætter, at Prisen senere sættes op.

Undertiden undlades (midlertidige) Prisnedsættelser, fordi man venter, at det senere vil blive vanskeligt igen at gennemføre en Prisforhøjelse overfor Køberne. Har den nedsatte Pris været gældende nogen Tid, vil Køberne ofte have faaet den Opfattelse, at den lave Pris er den »rigtige« og derfor protestere stærkt mod Prisforhøjelser. Sættes Prisen alligevel op, kan det i saadanne Tilfælde faa Køberne til at søge efter Substitutionsmuligheder, der maaske allerede upaaagtet var til Stede, eller til paa anden Maade at revidere deres Købevaner. Er Substitutionen først foretaget, kan det være vanskeligt at skifte igen, naar der er Tale om Produktionsmidler, og Efterspørgslen kan saaledes blive varigt reduceret. Giver en Prisforhøjelse paa denne Maade Anledning til Ændring af Købevanerne, vil der under iøvrigt uforandrede Omstændigheder ikke sælges saa meget som før, naar Priserne efter en Nedsættelse bringes tilbage til deres tidligere Højde. Efterspørgselskurven er m. a. O. ikke reversibel. Paa samme Maade kan naturligvis midlertidige Prisforhøjelser skræmme Kunderne bort, og saavel Prisforhøjelser som Nedsættelser, der kun ventes at blive midlertidige, kan af denne Grund blive undgaaet, selv om de fra Øjeblikkets Synspunkt vilde være fordelagtige.

Dette Motiv til at holde Priserne saa vidt muligt uforandrede

under vekslende Konjunkturer virker saavel under det egentlige Monopol i gammeldags Forstand som under ufuldstændig Konkurrence (med IPK-Prisdannelse). For saa vidt Efterspørgselskurvens Irreversibilitet skyldes, at der ved Prisforhøjelser foretages Substitution, viser det imidlertid, at Monopolet ikke er ganske absolut, men at der er Tale om Konkurrence med andre Varer. Vi passerer her Grænsen til de Aarsager til Prisernes Stabilisering, der ikke virker under fuldkommen Konkurrence og absolut Monopol, men er specielt knyttet til den ufuldkomne Konkurrence og Varedifferentiationen.

Tilbøjeligheden til at holde uforandrede Priser af Frygt for, at Køberne ellers skal revidere deres Købevaner, er særlig udpræget, naar det drejer sig om stærkt opreklamerede Mærkevarer. Reklamens og Varediffentationens Formaal er jo netop at skaffe Sælgeren en friere Haand i Prispolitikken ved at understrege Kvaliteten og lede Opmærksomheden bort fra Pris-spørgsmaalet. Prisforandringer er derfor skadelige, siger man, fordi de vænner Køberne til at se paa Prisen. Prisændringer kan forøvrigt i sig selv være forbundet med ret betydelige Omkostninger til nye Kataloger, Instruktion af Forhandlere o. s. v. Hyppige Forandringer i Priserne vil i det hele taget være upraktiske i Tilfælde, hvor Fabrikanten kontrollerer den videre Afsætning af sine Varer, eventuelt helt ud i Detailhandelen, gennem et indviklet Afsætningsapparat, eventuelt med egne Udsalg, Eneforhandlersystem, Fastsættelse af Detailprisen ved Reverssystem o. s. v. Prisnedsættelser kan naturligvis gennemføres som Rabatter paa de gældende Katalogpriser, men baade Ændringer af Katalogpriserne og ikke mindre Ydelse af ekstraordinære Rabatter vil gøre det vanskeligere at skaffe de fastsatte Detailpriser overholdt. Forhandlerne vil ofte benytte Lejligheden til at knibe udenom og sælge Varerne billigere end den aftalte Videresalgspris.

Hvis en Mærkevarers Pris først har været uforandret nogen Tid — og navnlig hvis selve Prisen har været averteret — vil den have en Tendens til i sig selv at blive en Institution, hvis Forandring vækker almindelig Opmærksomhed. Forestillingen om den sædvanlige Pris som den »rigtige« vil her let blive særlig stærk og Protesterne mod Forhøjelser tilsvarende kraftige, medens ingen fæstner sig særlig ved, at f. Eks. Priserne paa Smør og Æg stiger en Gang imellem. Skal Mærkevarernes Priser endelig nedsættes, f. Eks. under en Konjunkturedgang, sker det derfor ofte i Form

af Rabatter paa den uforandrede Standardpris. Fastholdes herved Forestillingen om Standardprisen som den egentlige Pris, lettes den senere Tilbagevenden til højere Priser.

Endelig er en fast Standardpris paa Mærkevarer efterhaanden blevet et Reklamemoment i sig selv. Naar almindeligt kendte Mærkevarer sædvanligvis sælges til faste Priser, associeres herved Købernes Bevidsthed fast Pris og god, uforandret Kvalitet. Konsekvensen er, at Varer med svingende Priser let betragtes som Skillingsvarer, og at den, der sætter sine Priser ned, derved udsætter sig for at kaste Mistanke paa sine Varers Kvalitet.

Sidst, men ikke mindst maa blandt Aarsagerne til Prisernes Stabilisering nævnes Frygten for, at Prisforandringer i en Situation, hvor man hidtil har holdt tilsvarende Priser og undgaaet at konkurrere paa Prisen (IPK-Politik), skal give Anledning til, at der udbryder Priskonkurrence eller Priskrig. Naar IPK-Priser indenfor et vist Prisomraade er stationære Efterspørgsels- og Omkostningsforhold er fordelagtigere end Priskonkurrence-Ligevægten eller Asymmetri-Ligevægt, kan ogsaa under skiftende Efterspørgsel uforandrede Priser være at foretrække fremfor disse Alternativer. Selv om Ændringer i Efterspørgslens Styrke i og for sig gør det fordelagtigt for alle Parter at søge hen mod en IPK-Prissituation i et højere eller lavere Prisleje, kan Prisforandringer derfor blive undladt, hvis man er bange for, at Konkurrenterne skal gaa over til aggressiv Prispolitik. Faren herfor vil være særlig stor under en Depression, hvor Kapacitetsudnyttelsen er daarlig og Fristelsen til at kapre Kunder fra Konkurrenterne derfor stærk. Og udbryder Priskonkurrence ikke, mens Priserne sænkes, kan det ske, naar de igen skal hæves. Enhver kan tage Initiativet til en Prisnedsættelse, men om man kan faa Priserne op igen beror paa, om Konkurrenterne vil følge efter. Selv Sælgere, der i og for sig er med paa en Prisforhøjelse, kan være langsomme til at følge dem, der har taget Føringen opefter, fordi de søger at tage Kunder fra Konkurrenterne ved at drive Priskonkurrence undervejs. Priserne bevæger sig lettere nedad end opad, og saavel Nedsættelser som Forhøjelser, der kun ventes at blive midlertidige, kan derfor blive undladt.

Heri maa man bl. a. søge Forklaringen, naar Stordriften og Mekaniseringen, der har medført, at de løbende Omkostninger er kommet til at udgøre en mindre og mindre Del af de samlede

Udgifter, som foran nævnt ikke har ført til større Prisnedsættelser under Depressionsperioderne end tidligere. Jo større Spillerum, der er mellem den Pris, der dækker samtlige Udgifter, og den, der kun giver Dækning for de løbende, des længere kan Priserne konkurreres ned, og over des større et Prisspillerum maa den vanskelige Prishævning igen foretages. Og jo længere Konkurrencen har varet, des vanskeligere vil det være at genetablere den Psykologi, der er en Forudsætning for atter at faa Priserne i Vejret.

Gennemgangen af Prisstabiliseringens Aarsager har vist, at enkelte af dem, navnlig Lønningernes Ubevægelighed, tenderede til Stabilisering af Priserne under alle Prisdannelsesformer, at en Række andre Momenter havde denne Virkning saavel under Monopol som under ufuldkommen Konkurrence, men at visse, vigtige Faktorer kun var virksomme under Varedifferentiationen og den ufuldkomne Konkurrence. Alt andet lige vil derfor Tendensten til Prisstabilisering være stærkere under ufuldkommen Konkurrence end under absolut Monopol. Især har Monopolisten den Fordel autonomt at kunne bestemme Prisens Højde. Prisændringer kan derfor lettere gennemføres end under ufuldkommen Konkurrence, hvor Frygten for Priskonkurrence, navnlig naar Antallet af Sælgerne er lille, vil have en stærk stabiliserende Virkning. Er Monopolet opnaaet ved Kartellisering, maa Prisen dog aftales af flere. Selve Besværet ved denne Fremgangsmaade vil fremkalde en vis Ubevægelighed i Kartelpriserne. Endvidere maa Prisen fastsættes ved Kompromis, hvis de forskellige Medlemmer har modstridende Interesser. Prisen kan her blive holdt uforandret under skiftende Efterspørgsel som Følge af den psykologiske Ejendommelighed, at det er lettere at blive enig om intet at foretage sig end at komme overens om en bestemt Ændring i den bestaaende Tilstand. Endvidere kan man være bange for, at nogle af Medlemmerne skal bryde ud af Kartellet, saafremt Prisen ændres. Vi har her en Parallel til Frygten for Priskonkurrence under IPK-Politik uden bestemte Aftaler. Det er m. a. O. den latente Konkurrence, der her giver sig Udslag. De særlige Aarsager til Kartelprisernes ofte omtalte Stabilitet skyldes altsaa ikke i og for sig Monopolelementet, men tværtimod, at Kartellet omfatter flere Medlemmer. Forøvrigt behøver Kartellisering jo ikke at føre til Monopol.

I modsat Retning af de Faktorer, der tilsigter Stabilisering af Priserne, virker andre Momenter, der opfordrer til en mere bøje-

lig Prispolitik. Saaledes Hensynet til at skaffe Virksomheden en jævn Kapacitetsudnyttelse og dermed lave Omkostninger — saafremt ikke Tendensen til Spekulation i Priserne er saa stærk, at svingende Priser giver mere ujævn Belastning. I visse Tilfælde ydes i dette Øjemed sæsonmæssige Rabatter, der ikke behøver at være uforenelige med Stabilitet paa langt Sigt. Endvidere reduceres Priserne undertiden for at skaffe Ordre til at bevare Virksomhedens Organisation intakt og holde sammen paa en veltrænet og sammenarbejdet Arbejderstab. Herved undgaas ringere Effektivitet i en følgende Periode.

Erfaringen viser imidlertid, at Driftsherrerne i Almindelighed synes at lægge mest Vægt paa de Momenter, der taler for Prisstabilisering. Resultatet er, at en Kurve over de stabile eller bundne Prisers Bevægelser i Tiden viser den kendte, karakteristiske Trappeform. Forholdsvis lange Perioder med uforandrede Priser afløses af en relativt kortvarig Tilpasning af Priserne opad eller nedefter i et eller flere Spring, hvorefter de holder sig konstante paa et nyt Niveau. Tilpasning til ændrede Efterspørgsels- eller Omkostningsforhold finder først Sted efter længere Tids Tryk. Tilpasningen til det nye Niveau kan finde Sted under Priskonkurrence, eller de forskellige Sælgeres Priser kan ændres i Takt. Endelig kan de stabile Priser afløses af regulær Priskrig.

Prisforhøjelser kan lettest foretages, naar der i al Almindelighed produceres til fuld Kapacitet. Den, der tager Initiativet til en Prisforhøjelse, behøver da ikke at frygte de øvriges Konkurrence. Priskonkurrence og dermed følgende Prisfald forekommer hyppigst i Perioder med daarlig Kapacitetsudnyttelse. Mangel paa Kontanter kan under en Depression tvinge de finansielt svageste til at anlægge det korte Løbs Synspunkt og gribe til Priskonkurrence i det Haab stadig at være forrest i Kapløbet nedad. Priskonkurrence eller Priskrig kan dog ogsaa iværksættes af Hensyn til Fremtiden. Man kan haabe ved Prisnedsættelser at vænne nye Køberklasser til Brug af Varen, eller man kan nære Forhaabning om at kapre nogle af Konkurrenternes Kunder for bestandig. Kartelsammenbrud kan give Anledning til, at der opstaar Priskonkurrence. Ofte vil Aarsagen være den, at vigende Konjunkturer og svigtende Kapacitetsudnyttelse faar nogle af Medlemmerne til at bryde ud og friste Lykken ved at underbyde de andre, men Forholdet kan ogsaa blot være det, at de gamle Aftaler er udløbet, uden at der er opnaaet Enighed om nye. Undertiden brydes en IPK-Prisstruktur ved, at nye Virksomheder oprettes og

søger at skaffe sig Indpas paa Markedet ved at underbyde de allerede eksisterende Firmaer. Et saadant Forsøg fører som Regel til almindelig Priskonkurrence eller Priskrig. Der synes dog at være en tiltagende Tendens til, at nye Virksomheder straks begynder med at ansætte tilsvarende Priser som de gamle og i Stedet indarbejder sig ved Reklamens Hjælp.

VI.

I dette Afsnit skal forsøges en Antydning af, hvilke særlige Krav Forklaringen af Prispolitikken under skiftende Efterspørgsels- og Omkostningsforhold og navnlig Forklaringen af de stabile Priser stiller til det pristeoretiske Analyseapparat.

I Afsnit II—IV er forudsat uforandrede Efterspørgsels- og Omkostningsforhold, altsaa for saa vidt stationære Tilstande. Under Oligopol indeholder Situationen dog altid fra den enkelte Sælgers Synspunkt et usikkert, variabelt Element, nemlig Konkurrenternes Taktik og Priser, og al Risiko kan derfor ikke udelukkes som ellers under stationære Forhold. Analysen var statisk, for saa vidt som Priserne tænktes bestemt af Sælgernes Valg mellem en Række alternative Situationer, uden at Pristilpasningen blev betragtet som en tidskrævende Proces. F. Eks. har vi ladet Sælgernes Handlemaade bero paa, om de ansaa det økonomiske Resultat for at være bedst i Priskonkurrence-Ligevægten, i Asymmetri-Ligevægten eller i en IPK-Ligevægt i den herskende Prishøjde. Dette er imidlertid ikke helt ud korrekt. Disse Situationer er ikke øjeblikkelige Alternativer. Man naaer kun fra den ene til den anden gennem en tidskrævende Tilpasningsproces, og den Gevinst eller det Tab, man opnaar under denne Tilpasning, maa strengt taget tages med, naar man skal beregne, om det kan betale sig at skifte fra den ene Situation til den anden. Denne Betragtning har ikke saa stor Betydning, naar der er Tale om Tilpasning fra en stationær Langtidsligevægt til en anden. Men den faar øget Vægt under skiftende Efterspørgsels- og Omkostningsforhold. Naar der er Tale om Tilpasning henimod en Prissituation, der kun ventes at faa begrænset Varighed, faar naturligvis det økonomiske Resultat, der opnaas undervejs, øget Betydning i Forhold til det, der faas i Slutpositionen, en Situation, der maaske i mange Tilfælde overhovedet ikke naas, før Pristilpasningen tager en ny Retning. En dynamisk Pristeori kan derfor ikke nøjes med at beskæftige sig med en eller anden Langtidsligevægt, men maa analysere hele Prisudviklingen.

Ved en saadan Analyse maa der benyttes et andet Tankeskema end det hidtil anvendte. Da der er Tale om en tidskrævende Proces, vil det formodentlig være praktisk at operere med en Inddeling af Tiden i Intervaller, som kan kaldes »Dage«. Bedst vil det være at vælge »Dagene« af en saadan Længde, at der ikke bliver Tale om Prisændringer indenfor det enkelte Tidsinterval, men kun ved dets Begyndelse, altsaa »om Morgen«. I saa Fald gælder for hver Sælger for hver Dag en Efterspørgselskurve, hvis Plads i Planet afhænger af, hvilke Priser Konkurrenterne har ansat samme Dags Morgen. Disse Priser kender Driftsherren ikke, naar han selv om Morgen skal fastsætte Dagens Pris. A's Efterspørgselskurve for den enkelte Dag bliver derfor en »ventet« Efterspørgselskurve, der foruden paa Basis af Sandsynlighederne for de forskellige, mulige Afsætninger, der kan være Tale om at opnaa ved en given Kombination af A- og B-Priser, maa kalkuleres paa Grundlag af de Sandsynligheder, A tillægger de forskellige, mulige B-Priser. Den Pris, B ansætter den enkelte Dag, kan være paavirket af A's tidligere Prispolitik. Derimod kan Dagens A-Pris under de opstillede Forudsætninger ikke faa nogen Indvirkning paa Dagens B-Pris, men først paa de følgende Dages. (Hermed er naturligvis kun tænkt paa virkeligt foretagne Prisændringer og ikke paa af B anteciperede Prisforandringer.)

Hvis »Dagene« er korte Tidsperioder, vil Prisforandringer først vise deres fulde Virkning paa den efterspurgte Mængde i de efter Ændringen følgende Dage, efterhaanden som Prisforandringen blive kendt, og Køberne faar Tid til at tilpasse deres Forbrug derefter. Lad os tage Udgangspunkt i en IPK-Prissituation, og lad os tænke os, at A's Pris er OP og hans omsatte Mængde pr. Dag PQ (Fig. 6). Efterspørgselskurverne M_1QM_1 , M_2QM_2 og M_3QM_3 viser da, hvordan A's Salg efterhaanden paavirkes, ved at han foretager alternative Prisforandringer bort fra OP samtidig med, at B stadig holder uforandret Pris. M_1QM_1 gælder første Dag efter Prisforandringen, M_2QM_2 anden Dag og M_3QM_3 tredje Dag efter, at Prisændringen har fundet Sted. (Da der er forudsat uforandret Pris fra Konkurrentens Side, er der Tale om Konkurrence-Efterspørgselskurver). Første Dags Efterspørgselskurve er temmelig stejl, da Køberne endnu ikke er blevet opmærksom paa Prisforandringen og ikke har faaet Tid til at indrette sig paa den, men efterhaanden som Prisændringen har virket i flere og flere Dage, paavirkes Efterspørgslen mere og mere. Sættes Prisen f. Eks. ned

til OP_1 , vil der den første Dag blive afsat P_1M_1 Enheder, anden Dag P_1M_2 og tredje Dag efter Prisforandringen P_1M_3 . Ændrer A den fjerde Dags Morgen paany sin Pris, vil Efterspørgselskurven for den første Dag efter den nye Prisforandring, $N_1M_3N_1$, igen vise forholdsvis smaa Virkninger af alternative Prisforandringer, medens den Efterspørgselskurve, der viser de Virkninger, Prisændringer bort fra OP_1 har efter 2 Dages Forløb, $N_2M_3N_2$, er noget mindre stejl, o. s. v. Tænker vi os, at den tidligere Prisforandring (fra OP til OP_1) havde opnaaet sin maksimale Virkning

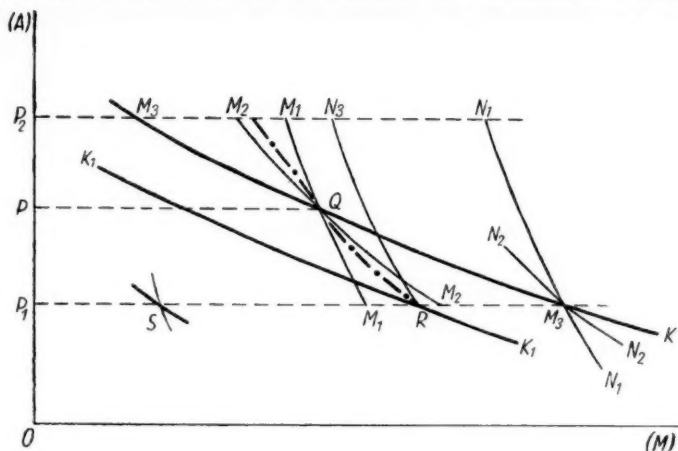

Fig. 6.

den tredje Dag, maa de Efterspørgselskurver, der viser Virkningerne af nye Ændringer af Prisen, efterhaanden dreje sig omkring Punktet M_3 saadan, at Efterspørgselskurven til sidst kommer til at fortsætte Kurven M_3QM_3 , f. Eks. til K. Kurven M_3QM_3K kan under denne Forudsætning betegnes som Langtids-Konkurrence-Efterspørgselskurven i Modsætning til de andre, der er Korttidskurver.

Efterhaanden som den ene Konkurrent forøger sin Afsætning ved en Prisnedsættelse, mærker den anden mere og mere Konkurrencen. Lad os tænke os, at B den fjerde Dags Morgen efter, at A har nedsat sin Pris fra OP til OP_1 , ogsaa sætter sin Pris ned. Dette vil have til Følge, at A's Afsætning til enhver given Pris bliver mindre end ved den hidtidige, højere Pris paa Konkurrentens Varer, eller m. a. O., at A's Efterspørgelseskurver forskydes til venstre — gradvis, efterhaanden som Køberne bliver klar over B's Prisned-

sættelse. Naar B's Prisreduktion har opnaaet sin fulde Virkning, kan den Efterspørgselskurve, der viser A's Afsætningsmuligheder den første Dag efter en derpaa foretaget Prisforandring bort fra OP_1 , f. Eks. være forskudt fra $N_1M_1N_1$ til N_2R og Langtids-Konkurrence-Efterspørgselskurven fra M_1K til K_1K_1 . Hvis vi tænker os, at B ikke har besvaret A's Priskonkurrence med at underbyde ham, men blot har nedsat sin Pris til en Højde, der »svarer til« A-Prisen OP_1 , saa maa Punktet R ligge paa A's (Langtids-) IPK-Efterspørgselskurve (der netop iflg. Definitionen angiver de Varemængder, A kan sælge til forskellige alternative Priser under Forudsætning af, at B ikke driver Priskonkurrence, men stadig følger A's Prisændringer og holder tilsvarende Pris som han). Da vi tog vort Udgangspunkt i en IPK-Situation, maa IPK-Kurven da gaa gennem baade Q og R (antydnet som en stiplede Linje). Hvis B derimod har ansat den Pris, der i det lange Løb vil give ham flest Kunder paa A's Bekostning, forudsat at A stadig holder Prisen OP_1 , vil A's Efterspørgselskurver bevæge sig længere til venstre. Vi kan tænke os, at deres Skæringspunkt med Linjen P_1M_1 i Slutpositionen, naar B's Prisnedsættelse har haft Tid til at udøve sin fulde Virkning, i saa Fald bliver Punktet S i Stedet for R. S maa da efter de givne Forudsætninger være et Punkt paa A's (Langtids-) Asymmetri-Efterspørgselskurve (der iflg. Definitionen viser, hvor meget A kan afsætte til alternative Priser, naar B underbyder ham i den for B fordelagtigste Grad).

Naar A nedsætter sin Pris fra OP_1 og underbyder B, stiger altsaa hans Afsætning gradvis fra PQ til P_1M_1 for derefter, naar B optager Konkurrencen og underbyder A, gradvis at gaa tilbage til P_1S (forudsat A stadig holder Prisen OP_1). Det økonomiske Resultat, Gevinst og Tab, under en Pristilpasning fra et Prisleje til et andet, der foregaar paa den Maade, at Parterne skiftevis underbyder hinanden, beror herefter foruden paa Omkostningsforholdene og Kundernes Købeevne og Købelyst tillige paa Efterspørgslens og Prisernes Reaktionshastighed¹⁾. Er en Driftsherre hurtigere til at tilpasse Priserne end sine Konkurrenter, og formaar han ligeledes hurtigt at gøre sine Prisnedsættelser effektive — Efterspørgslens Reaktionshastighed kan paavirkes ved Reklame og andet Salgsarbejde og muligvis ved selve Størrelsen af Prisforandringerne — saa vil dette, alt andet lige, tilskynde

¹⁾ Om Reaktionshastighed og dynamisk Teori se R. Frisch: »Statikk og dynamikk i den økonomiske teori«, Nationaløkonomisk Tidsskrift 1929.

ham til at drive Priskonkurrence. Omvendt bliver Prisnedsættelser mindre tiltrækkende, saafremt Efterspørgslen reagerer langsomt og Konkurrenternes Priser hurtigt. Det siges f. Eks., at Efterspørgslen i Detailhandelen kun meget langsomt reagerer paa en Forandring af enkelte Varepriser. Kunderne lægger ikke Mærke til, at enkelte Priser ændres og Kendskabet til nye Priser spredes kun med ringe Hastighed. Bedst oplyses Kunderne om de nye Priser ved, at Prisforandringerne fremhæves i Annoncer o. l., men i saa Fald advares Konkurrenterne med det samme og kan tage deres Forholdsregler. Og besvarer Konkurrenterne straks ens Prisnedsættelser, inden de har faaet Tid til at paavirke Efterspørgslen, vil man intet opnaa paa Konkurrenternes Bekostning. Foretager f. Eks. B straks en tilsvarende Prisnedsættelse, naar A i vort tidligere Eksempel sætter Prisen ned fra OP til OP₁, vil A's Afsætning kun stige fra PQ til P₁R uden først midlertidigt at gaa op til P₁M₃.

Selv i saa Fald kan naturligvis en Prisnedsættelse være fordelagtig, men det økonomiske Resultat, der opnaas under selve Pris-tilpasningsperioden, vil være et andet, naar de forskellige Konkurrenters Priser forandrer sig i Takt (IPK-Priser under selve Tilpasningen), end naar der drives Konkurrence under Tilpasningsprocessen.

Lad os gaa ud fra, at den Driftsherre, hvis Prispolitik vi undersøger, kan regne med, at hans Konkurrenter indenfor det relevante Prisspillerum vil ændre deres Priser i Takt med hans uden at drive Priskonkurrence, og at de vil tilpasse Priserne saa hurtigt, at vi i Praxis kan regne med, at alle Priser ændres samtidigt. (Vore Bemærkninger om Prispolitikken kan da ogsaa anvendes paa det absolutte Monopol, naar der i Stedet for om IPK-Kurven simpelthen tales om Efterspørgselskurven).

Vor Sælgers Afsætning til forskellige Priser vil under disse Forudsætninger være bestemt af IPK-Efterspørgselskurven. Denne kan imidlertid af samme Grunde som Konkurrence-Efterspørgselskurverne have forskelligt Udseende, efter hvor lang Tid Prisforandringerne faar Lov at virke i. Vi maa derfor igen strengt taget regne med en Række Korttidskurver, der gradvis tilpasser sig hen mod en Langtids-IPK-Efterspørgselskurve. Korttidskurverne vil være mere stejle end Langtidskurven, og hvis Sælgeren ikke er opmærksom herpaa, men bedømmer Efterspørgslens Elasticitet ved Prisnedsættelser ud fra Dagens Korttidskurve, kan

Priserne herved blive mere stabile overfor en Nedgang i Efterspørgslens Styrke, end det egentlig er rationelt. Og regnes Tilbagegangen i Efterspørgslens Intensitet og derfor en eventuel Prisnedsættelse kun at blive midlertidige, vil Tendensen til Nedsættelse af Prisen selv under en fuldt rationel Prispolitik modvirkes af den Omstændighed, at Prisfaldet kun med en vis Forsinkelse udøver sin fulde Virkning paa Afsætningens Størrelse. Er der omvendt Tale om en Opgang i Efterspørgslens Styrke og om Prisstigning, skulde derimod Trægheden i Efterspørgslens Tilpasning stimulere til Prisforhøjelser.

Tendenser til Prisforhøjelse modvirkedes imidlertid som omtalt i forrige Afsnit af andre Faktorer. En af dem var, at Prisforhøjelser kunde faa Kunderne til at revidere deres Købevaner, saaledes at Efterspørgselskurven, naar Prisen atter sattes ned, vilde vise sig ikke at være reversibel. Dette kan i det analytiske Skema, vi nu har opstillet, udtrykkes derved, at en Prisforhøjelse i Dag kan faa Morgendagens Efterspørgselskurve til at rykke til venstre (mindre Salg til givne Priser, end man ellers vilde have opnaaet). En lignende Sammenhæng mellem den ene Dags Pris og den andens Efterspørgselskurver kan ogsaa fremgaa af andre Aarsager. Giver en Prisforhøjelse Anledning til, at der bliver anlagt nye konkurrerende Virksomheder, kan Virkningerne heraf igen illustreres ved en Forskydning til venstre af Fremtidens Efterspørgselskurver. Ogsaa hvis en Prisændring foranlediger Konkurrenterne til at gaa over fra IPK-Politik til Priskonkurrence eller Prisrig, vil Dagens Prisforandring medføre, at Fremtidens Afsætning til givne Priser vil blive af en anden Størrelse, end det ellers vilde være Tilfældet.

Spekulerer Køberne i de fremtidige Prisforandringer, vil Efterspørgslen blive omfordelt mellem de forskellige Tidsperioder, og Dagens Prisbevægelser paavirker altsaa ogsaa her Fremtidens Afsætningsmuligheder. Dagens Efterspørgselskurve kan her se ud som Kurven DQD_1 i Fig. 7, medens EQE_1 antages at angive Afsætningsmulighederne, hvis der ikke spekuleres i Prisbevægelserne. Mindre Nedsættelser af Prisen bort fra den nuværende Højde, OP, fremkalder Forventning om yderligere Prisreduktioner, og den afsatte Mængde bliver derfor mindre end angivet af EQE_1 . Den tilsvarende Forøgelse af den fremtidige Afsætning kommer, naar Priserne har naaet Bunden og begynder at stige igen eller ventes at stige. Foretages der derimod straks en større Prisnedsættelse, er det mere sandsynligt, at Køberne vil mene, at Bunden straks

er naaet. Har Kunderne denne Opfattelse, vil de forsyne sig saa kraftigt til Bundpriserne, at Afsætningen bliver større end angivet af EQ_1 . Senere kommer en tilsvarende Formindskning af Afsætningen i fremtidige Tidsperioder med højere Priser. Omvendt gaar det ved Prisforhøjelser. Mindre Forhøjelser af Prisen vil fremkalde forøget Afsætning, fordi der ventes yderligere Prisstigning, medens Køberne ved meget stærke Prisforhøjelser vil holde sig tilbage i Forventning om Prisfald. Naturligvis er flere andre Ting end selve Prisforandringernes Størrelse af Betyd-

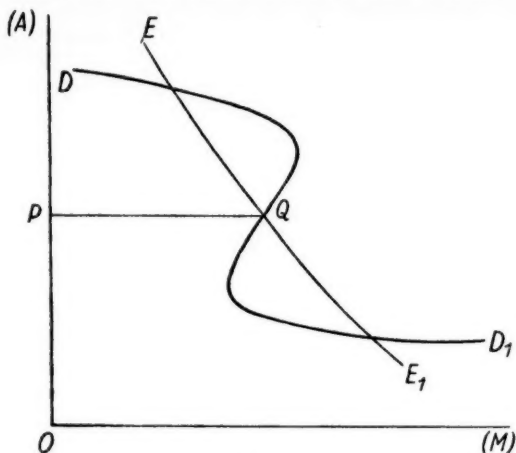

Fig. 7.

ning for Spekulationen i den fremtidige Prisbevægelse, bl. a. den tidligere Prisudvikling og andre Prisers Bevægelser.

Endelig vil Fremtidens Gevinstmuligheder blive beskaaret, hvis Dagens Prisforhøjelser foranlediger, at der bliver indført Pris-kontrol eller andre offentlige Indgreb. (Den øverste Del af Fremtidens Efterspørgselskurver skæres bort).

Den dynamiske Pristilpasning vilde ikke frembyde særlige teoretiske Vanskeligheder, hvis der ingen Sammenhæng var mellem Øjeblikkets Priser og Fremtidens Efterspørgselskurver (og Omkostningskurver, jfr. senere), og hvis Reaktionshastighederne var saa store, at man kunde regne med øjeblikkelig Tilpasning af Priser og Efterspørgsel. Sælgeren havde da blot hver Dag at fastsætte den Pris, hvorved Grænseindtægt og Grænseomkostninger var lige store. Men i Virkeligheden er Sagerne langt mere

indviklede. Naar Efterspørgslen kun med en vis Træghed tilpasser sig til Ændringer i Prisen, kan Sælgerne ikke føre deres Prispolitik alene paa Grundlag af Dagens Efterspørgselskurver, men maa t. Eks. tage i Betragtning, at Prisnedsættelser, der ikke giver Bonus i Øjeblikket, kan vise sig at være fordelagtige, naar Prisændringen har faaet Lov til at paavirke Efterspørgslen i nogen Tid. Men heller ikke Langtids-Konkurrence-Efterspørgselskurven kan være eneste Basis for Prispolitikken. Prisforandringerne Virkninger paa Konkurrenternes Prispolitik og dermed paa de fremtidige Afsætningsmuligheder maa som ofte fremhævet tages i Betragtning. Og endelig: Selv om Efterspørgslen tilpasser

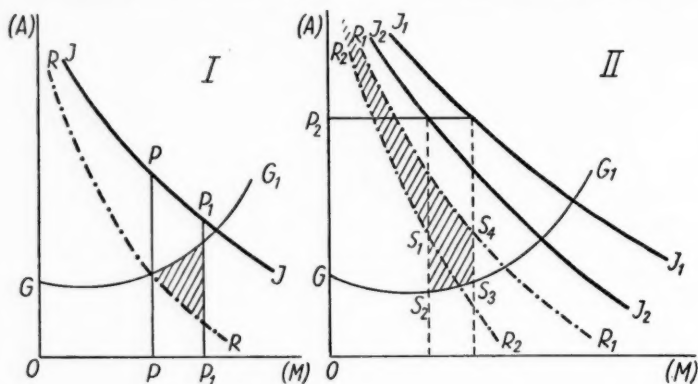

Fig. 8.

sig øjeblikkeligt, og selv om vor Sælger regner med, at Konkurrenterne altid vil følge hans Prisændringer uden at drive Konkurrence, maa han tage i Betragtning, at Dagens IPK-Priser kan øve Indflydelse paa Fremtidens IPK-Efterspørgsel, og han kan derfor ikke blot uden videre ansætte Dagens IPK-Optimalpris.

Lad under de givne Forudsætninger Dagens IPK-Efterspørgselskurve være Kurven I—I i Fig. 8, I, RR dens Grænseindtægtskurve og GG_1 Grænseomkostningskurven. IPK-Optimalprisen vil da være PP. Er den øjeblikkelige Pris P_1P_1 , vil en Kalkulation, der foretages udelukkende paa Grundlag af Dagens Forhold uden Hensyntagen til Fremtiden, give til Resultat, at en Forhøjelse af Prisen til PP vil forøge Nettogevinsten med et Beløb, hvis Størrelse angives af det skraverede Areal mellem Grænseindtægts- og Grænseomkostningskurverne. Hvis imidlertid denne Prisforhøjelse f. Eks. medfører, at Kunderne reviderer deres Købevaner,

eller at der kommer nye Konkurrenter til, saadan at Morgendagens IPK-Efterspørgselskurve (Fig. 8, II) rykker til venstre fra I_1I_1 til I_2I_2 og dens Grænseindtægtskurve dermed fra R_1R_1 til R_2R_2 , saa vil den Gevinst, der den næste Dag kan opnaas til en vilkaarlig Pris, OP_2 , herved formindskes med det skraverede Areal $R_2S_1S_2S_3S_4R_1$. Det er klart, at de følgende Tidsperioders Gevinstformindskelse, hvis den er tilstrækkelig stor, kan motivere, at Prisen den første Dag ikke sættes op til IPK-Optimalprisen, PP. Dette vil navnlig være Tilfældet, hvis den Efterspørgselsændring, der fra det korte Løbs Synspunkt har gjort en Prisforhøjelse fordelagtig, kun ventes at blive forholdsvis kortvarig, medens Reduktionen af den fremtidige Efterspørgsel ventes at faa Betydning langt ud i Fremtiden. (Stabilisering af Priserne overfor kortvarige Ændringer i Efterspørgslen).

Resultatet af de netop fremførte Overvejelser er, at Prisen blev lavere end Øjeblikkets Optimal. Som omtalt i forrige Afsnit undlades imidlertid ogsaa til Tider Prisnedsættelser af Frygt for ugunstige Virkninger paa den fremtidige Afsætning. I dette Tilfælde kan Resultatet blive, at Prisen bliver højere end den, der ud fra Øjeblikkets Synspunkt er den fordelagtigste.

Det vil ses, at Sætningen om, at den fordelagtigste Pris er den, ved hvilken Grænseindtægt og Grænseomkostninger er lige store, ikke fører langt i den dynamiske Prisanalyse. Naar Efterspørgslen kun med en vis Træghed reagerer paa Prisernes Ændringer, og naar Dagens Priser paavirker Fremtidens Afsætningsmuligheder, angives de gunstigste Priser ikke af Grænseomkostningskurvens Skæringspunkt med nogen af de Grænseindtægtskurver, der svarer til Konkurrence-, Asymmetri- eller IPK-Efterspørgselskurverne, det være sig paa langt eller kort Sigt. Betragtes Problemet stadig geometrisk, er de gunstigste Priser dem, hvorved Summen af Øjeblikkets Gevinstareal og den diskonterede Værdi af alle fremtidige Perioders bliver størst mulig. Men den geometriske Analyse synes ikke under disse indviklede Forhold at have store Muligheder for at angive nogen Metode til Paavisning af de optimale Priser.

Professor *Thorkil Kristensen* har i almen matematisk Form behandlet et analogt Problem, nemlig den statiske Prisligevægt under det, han kalder sammensat Monopol¹⁾. Hermed er

¹⁾ *Th. Kristensen*: «Sammensat og kollektivt Monopol», Nationaløkonomisk Tidsskrift 1938.

tænkt paa det Tilfælde, at samme Sælger har Monopol paa flere Varer, der er saa nært forbundne i Efterspørgslen, at Afsætningen af hver enkelt ikke blot afhænger af vedkommende Vares egen Pris, men maa betragtes som en Funktion ogsaa af de øvrige Vares. (Eks.: En Kommune sælger baade Gas og Elektricitet og maa ved en Nedsættelse af Elektricitetsprisen tage i Betragtning, at Folk kan gaa over til at koge ved Elektricitet, saaledes at Efterspørgslen efter Gas herved mindskes). Prisen paa Vare Nr. 1 paavirker her Efterspørgselskurvens Stilling for Vare Nr. 2 indenfor samme Tidsrum, medens i vort Problem en Prisændring i Tidsrum Nr. 1 paavirker Efterspørgselskurvens Position for samme Vare i Tidsrum Nr. 2. Problemstillingen er altsaa af samme Art i de to Tilfælde, og Prof. Kristensens Analyse kan med visse Modifikationer anvendes paa vort Problem.

Vi begrænser os til at iagttage to Tidsperioder og kalder Priser og omsatte Mængder henh. p_1 , p_2 , m_1 og m_2 . Afsætningen i den sidste Periode, m_2 , er en Funktion af baade p_1 og p_2 . Derimod er m_1 kun en Funktion af p_1 (og af de tidligere Perioders Priser, der imidlertid antages at tilhøre det forgangne og derfor falder udenfor Problemets Variabler). Som Udtryk for Sammenhængen mellem p_1 og m_2 anvendes Krydselasticiteten

$$\epsilon_{2,1} = \frac{-dm_2}{m_2} \cdot \frac{dp_1}{p_1}$$

der angiver Forholdet mellem den relative Formindskelse af Salget i Tidsperiode 2 og den relative Forhøjelse af Prisen i Periode 1. (Krydselasticiteten er her — i Analogi med det sædvanlige Elasticitetsbegreb — defineret saadan, at den bliver positiv, naar en Forhøjelse af Prisen fremkalder en Formindskelse af den omsatte Mængde). Med ϵ_1 og ϵ_2 betegnes de to Tidsperioders Efterspørgselselasticitet i sædvanlig Forstand, altsaa Efterspørgslens Elasticitet m. H. t. Prisen i samme Tidsinterval. De to Perioders Totalomkostninger angives som Funktioner af de afsatte Mængder med henh. $T_1 = \varphi(m_1)$ og $T_2 = \Phi(m_2)$. Den største kapitaliserede Gevinst (G) opnaas da, naar

$$G = p_1 \cdot m_1 - \varphi(m_1) + [p_2 \cdot m_2 - \Phi(m_2)] \cdot (1 + r)^{-n}$$

er paa Maksimum. r er Rentefoden, og den senere Tidsperiodes Gevinst tilbagediskonteres ved Multiplikation med Faktoren $(1 + r)^{-n}$.

Til Bestemmelse af de fire ubekendte, p_1 , p_2 , m_1 og m_2 , har vi nu følgende fire Ligninger:

$$m_1 = f(p_1); \quad (1)$$

$$m_2 = F(p_1, p_2); \quad (2)$$

$$\frac{dG}{dp_1} = 0; \quad (3)$$

$$\frac{dG}{dp_2} = 0; \quad (4)$$

Ligningerne (1) og (2) bestemmer m_1 og m_2 som Funktioner af de to Priser, og de to sidste Ligninger, der er de partielle Differentialkvotienter af det ovenstaaende Udtryk for Gevinsten, udtrykker Betingelserne for, at der hverken ved Ændring af p_1 eller p_2 kan opnaas større kapitaliseret Gevinst. Med de samme Mellemligninger som anvendt af Prof. Kristensen kommer man til, at de gunstigste Priser er

$$p_1 = \varphi'(m_1) \cdot \frac{\varepsilon_1}{\varepsilon_1 - 1} - \frac{m_2}{m_1} \cdot \frac{\varepsilon_{2,1}}{\varepsilon_1 - 1} \cdot [p_2 - \varphi'(m_2)] (1 + r)^{-n}; \quad (5)$$

$$p_2 = \varphi'(m_2) \cdot \frac{\varepsilon_2}{\varepsilon_2 - 1} = o_2; \quad (6)$$

Prisen i det sidste Tidsinterval bliver altsaa lig Grænseomkostningerne multipliceret med Brøken $\frac{\varepsilon_2}{\varepsilon_2 - 1}$. Dette Produkt er Udtrykket for den almindelige Monopolpris, og p_2 bliver altsaa fastsat efter den gængse Monopollov paa Grundlag af vedkommende Tidsperiodes egen Efterspørgselskurve alene samt Grænseomkostningskurven.

Lad os kalde den Pris, der saaledes bestemmes uden Hensyn til andre Tidsintervallers Forhold, for Dags-Optimalprisen og benævne de to Intervallers Dags-Optimalpriser o_1 og o_2 . Naar p_2 bliver lig o_2 , beror det paa, at p_2 efter Forudsætningerne kun kan paavirke sin egen Periodes Efterspørgsel. Hvis de senere Perioders Priser meddeles Køberne paa Forhaand — som f. Eks. naar man giver Sæsonrabatter i den Hensigt at omfordele Efterspørgslen i Tiden og derved opnaa jævne Kapacitetsudnyttelse — kan m_1 ligesom m_2 blive en Funktion af saavel p_2 som p_1 . I saa Fald bliver Udtrykkene for p_1 og p_2 symmetriske, og p_2 kommer under samme Betingelser som p_1 til at afvige fra Dags-Optimalprisen.

Hvis p_1 ingen Virkning har paa m_2 , bliver $\varepsilon_{2,1}$ og dermed andet Led paa højre Side af Lighedstegnet i Ligning (5) lig Nul. Udtrykket for p_1 bliver herved, som naturligt er, symmetrisk med Udtrykket for p_2 i Ligning (6), og p_1 bliver m. a. O. lig Dags-Optimalprisen, o_1 . Findes der derimod en Forbindelse mellem den

første Periodes Pris og den senere Efterspørgsel, vil $\epsilon_{2,1}$ være forskellig fra 0, og p_1 kommer derfor til at afvige fra Dags-Optimalprisen. (Medmindre $p_2 = \varphi'(m_2)$, altsaa Prisen lig Grænseomkostningerne. Da vi imidlertid forudsætter ufuldkommen Konkurrence, er Reglen den, at $p_2 < \varphi'(m_2)$). Selv naar saaledes $p_1 < o_1$, beholder første Led paa højre Side af Lighedstegnet i Ligning (5)

Formen $\varphi'(m_1) \cdot \frac{\epsilon_1}{\epsilon_1 - 1}$, altsaa formelt det samme som Udtrykket

for Dags-Optimalprisen, o_1 . Da imidlertid saavel Elasticiteten, ϵ_1 , som Grænseomkostningerne, $\varphi'(m_1)$, varierer med Prisen og den afsatte Mængde, vil de nu have andre Værdier end dem, der svarer

til $p_1 = o_1$, og $\varphi'(m_1) \cdot \frac{\epsilon_1}{\epsilon_1 - 1}$ bliver derfor ikke længere lig o_1 .

Hvis vi forudsætter, at der kun bliver Tale om smaa Afvigelser fra Dags-Optimalprisen, kan vi dog forsvare at sætte Lighedstegn mellem de to Størrelser og faar da

$$p_1 = o_1 - \frac{m_2}{m_1} \cdot \frac{\epsilon_{2,1}}{\epsilon_1 - 1} \cdot [p_2 - \varphi'(m_2)] \cdot (1 + r)^{-n} \quad (7)$$

Under den opstillede Forudsætning kommer altsaa p_1 til at afvige fra Dags-Optimalprisen med et Beløb, hvis Størrelse angives af andet Led paa højre Side af Lighedstegnet i Ligning (7). Afvigelsens Fortegn beror paa, om $\epsilon_{2,1}$ er positiv eller negativ. (Naar p_1 kun afviger lidt fra Dags-Optimalprisen, der ansættes efter den gængse Monopollov, vil ϵ_1 være større end 1, og da p_2 iflg. Ligning (6) ansættes som en Monopolpris, overstiger den Grænseomkostningerne. Saavel $\epsilon_1 - 1$ som $p_2 - \varphi'(m_2)$ vil altsaa være positive). $\epsilon_{2,1}$ er iflg. Definitionen positiv, hvis en Forhøjelse af p_1 medfører en Formindskelse af m_2 . Naar $\epsilon_{2,1}$ er positiv, bliver Minustegnet mellem de to Led paa højre Side af Lighedstegnet i Ligning (7) staaende, og p_1 bliver altsaa mindre end Dags-Optimalprisen. Som Eksempel paa, at en Forhøjelse af p_1 formindsker m_2 , kan nævnes, at en Prisforhøjelse faar Kunderne til at revidere deres Købevaner og gaa over til Substitutter, eller at den tiltrækker nye Konkurrenter. I begge Tilfælde vil den fremtidige Afsætning blive mindre, end den ellers vilde være blevet, og for at undgaa denne fremtidige Formindskelse af Salget bliver Prisforhøjelser undgaaet og Nutidens Pris altsaa holdt lavere end Tilfældet vilde være, hvis kun dens Virkning paa Dagens Afsætning toges i Betragtning. Omvendt bliver $\epsilon_{2,1}$ negativ, hvis en Nedsættelse af

p_1 medfører en Formindskelse af m_2 . Andet Led paa højre Side af Lighedstegnet i Ligning (7) skifter nu Fortegn, og p_1 bliver højere end Dags-Optimalprisen. Som Eksempel paa, at en Nedsættelse af Nutidens Pris fører til en Formindskelse af den fremtidige Afsætning, kan nævnes det Tilfælde, at en Prisreduktion har til Følge, at Konkurrenterne gaar over fra IPK-Politik til Pris-konkurrence, hvorved den fremtidige Afsætning bliver mindre, end den ellers vilde have været. For at undgaa dette, kan Prisnedsættelsen blive undladt, selv om den vilde give Bonus i Øjeblikket, og Prisen altsaa blive holdt højere end Dags-Optimalen.

Den numeriske Størrelse af Prisens Afvigelse fra Dags-Optimalen beror paa de fire Faktorer, hvori vi efter Prof. Kristensens Mønster har opdelt andet Led paa højre Side af Lighedstegnet i Ligningerne (5) og (7):

1) Afvigelsen fra Dags-Optimalprisen bliver des større, jo større m_2 er i Forhold til m_1 . Jo større Fremtidens Omsætning er i Forhold til Nutidens, des større Hensyn maa der naturligvis tages til Fremtiden, naar den paavirkes af Nutidens Prisansættelse. F. Eks. vil Tilskyndelsen til at holde lave Priser for at vænne nye Køberklasser til Forbruget eller for varigt at erobre Kunder fra Konkurrenterne være stærkest lige forud for en Periode, hvor der af sæsonmæssige Aarsager eller af andre Grunde ventes en Stigning i den totale Efterspørgsel.

2) Afvigelsen bliver des større, jo større $\epsilon_{2,1}$ og jo mindre ϵ_1 er. Hensynet til Fremtiden bliver altsaa des mere fremherskende ved Fastsættelsen af Dagens Pris, jo stærkere Dagsprisens Virkning paa Fremtidens Efterspørgsel og jo svagere dens Paavirkning af Nutidens Efterspørgsel er. F. Eks. kan Prisen komme til at ligge betydeligt over Dags-Optimalprisen, hvis Øjeblikkets Efterspørgsel er lidet elastisk, og en Prisnedsættelse medfører Fare for, at der udbryder en Priskonkurrence, der kan bevirke en stærk Formindskelse af Fremtidens Afsætning.

3) Afvigelsen bliver des større, jo større Forskel der er paa p_2 og φ' (m_2). Dagens Pris vil altsaa være under des stærkere Indflydelse af Fremtidens Forhold, jo større Differensen er — i positiv eller, hvis der tages Hensyn til Virkningen paa Salget i tredje og senere Tidsintervaller, eventuelt ogsaa negativ Retning — mellem den Pris, der opnaas for Fremtidens Afsætning, og de Grænseomkostninger, hvormed den fremstilles. Jo mere Fremtidens Pris overstiger Grænseomkostningerne, des større Ulempe vil det være, om en nutidig Prisændring formindsker Fremtidens Afsætning.

4) Afgivelsen fra Dags-Optimalprisen vil endelig være des større, jo mindre r og n er. Ligger omvendt Dagsprisen Paavirkning af Fremtidens Efterspørgsel langt ude i Fremtiden, og skal den diskonteres efter en høj Rentefod, bliver Hensynet til Fremtiden af mindre Betydning for Øjeblikkets Prisansættelse. Naar Mangel paa Kredit og Kontanter faar Driftsherren til at drive Priskonkurrence, selv om Fremtidens Afsætning herved mindskes, betyder det i vort Skema, at han diskonterer efter en høj, personlig Rentefod og derved tvinges til at lægge Hovedvægten paa Øjeblikkets Gevinst. —

Hidtil er forudsat, at der kun bliver Tale om forholdsvis smaa Afgivelser fra Dags-Optimalprisen. Denne Forudsætning kan ikke med Krav paa nogen større Realisme fastholdes ved Behandlingen af vort Problem. Den udprægede Stabilitet, der karakteriserer mange Prisers Forløb gennem Tiden, tyder paa, at Afgivelserne fra Dags-Optimalen til Tider maa være temmelig store. De foran fremsatte Bemærkninger om Afgivelsernes numeriske Størrelse turde imidlertid stadig staa ved Magt, selv naar der bliver Tale om betydelige Afgivelser. De Faktorer, der er bestemmende for begyndende, smaa Afgivelser fra Dags-Optimalen, maa stadig være virksomme og virke i samme Retning, naar Afgivelserne bliver større. Naar Prisen afviger væsentligt fra Dags-Optimalen, maa man imidlertid tage Hensyn til, at ϵ_1 og $\varphi'(m_1)$ ikke længere har de Værdier, der svarer til Dags-Optimalprisen og det dertil hørende Udbud, og at første Led paa højre Side af Lighedstegnet i Ligning (5) derfor ikke længere kan sættes lig med 0. Herved faar ϵ_1 en særlig Betydning for Afgivelsen fra Dags-Optimalprisen ud over den, der følger af, at ϵ_1 optræder i det følgende Led, og Afgivelsen kommer endvidere, som naturligt er, til at afhænge af Grænseomkostningerne, $\varphi'(m_1)$. Jo mere elastisk Efterspørgslen er, og jo mere stejl Grænseomkostningskurven er — m. a. O. jo mere en Prisforandring paavirker Øjeblikkets afsatte Mængde, og jo mere en given Forandring af Afsætningen paavirker Grænseomkostningerne — des stærkere Modstand vil der være mod en Pris, der afviger fra Dags-Optimalen¹⁾. —

¹⁾ Naar Prisen kun afviger lidt fra Dags-Optimalprisen, kan man gaa ud fra, at $\epsilon_1 > 1$. Bliver der Tale om større Afgivelser, er det derimod ikke udelukket, at ϵ_1 kan blive mindre end 1. Hvis Dagens Efterspørgselskurve er en Konkurrence-Efterspørgselskurve, kan det næppe tænkes (undtagen hvis Efterspørgslen kun med en vis Træghed tilpasser sig til en Ændring af Prisen. Prisen kan da af Hensyn til den senere Virkning blive sat saa

Vort Eksempel har kun behandlet Sammenhængen mellem to Tidsintervallers Priser. Men en virkelighedstro Pristeori kan ikke nøjes med at tage Hensyn til den Indflydelse, Dagens Pris kan have paa Afsætningen i en enkelt, fremtidig Periode. Dagens Pris kan øve Indflydelse paa Afsætningen i samtlige eller i hvert Fald en lang Række kommende Tidsperioder, og ligeledes kan Prisen i hvert kommende Tidsinterval paavirke Salget i samtlige efter det paagældende Interval følgende Perioder — og eventuelt ogsaa de forudgaaende, saafremt Priserne bekendtgøres paa Forhaand. Hele denne indviklede Prissammenhæng bliver af Betydning for den teoretiske Bestemmelse af hver Dags Pris. Og hertil kommer, at Driftsherren for at fastsætte de rigtige Priser maa kende Efterspørgslens og Konkurrenternes Prisers Reaktionshastigheder, et Problem vi ogsaa er sprunget over ved kun at behandle to Intervaller.

Hver Periodes Pris modtager altsaa saa at sige fra hvert af de følgende og evt. de forudgaaende Tidsintervaller en Paavirkning bort fra Dags-Optimalprisen, et Tillæg eller et Fradrag i denne. For den praktiske Prispolitik vanskeliggøres Problemet af, at Konkurrentens fremtidige Priser, ens egne fremtidige Omkostninger og de Varemængder, der kan afsættes til givne Priskombinationer, alle er ukendte, hypotetiske Størrelser.

En Prisnedsættelse i Dag kan paa hvert af de kommende Tidsintervallers Afsætning udøve forskellige, hinanden modsatte Virkninger. Den kan have en Tendens til at forøge Afsætningen i Fremtiden, hvis den vænner nye Køberklasser til Brug af Varen, hvis den varigt erobrer Kunder fra Konkurrenterne, eller hvis den faar Køberne til at spekulere i yderligere Prisnedsættelser. Omvendt kan den formindske den fremtidige Afsætning, hvis den

langt ned, at Dagens Efterspørgselselasticitet bliver mindre end 1. Træghedsproblemet og Reaktionshastigheden er imidlertid ikke taget med under Behandling i vort Eksempel med de to Tidsintervaller). Derimod er det muligt, at ϵ_1 kan blive mindre end 1, naar Konkurrenternes Priser tilpasses saa hurtigt, at »Dagens« Efterspørgselskurve er en IPK-Kurve, eller hvis der er Tale om absolut Monopol. Betingelsen er, at Dagens Pris sættes betydeligt lavere end Dags-Optimalen for at skaffe forholdsvis større Afsætning i Fremtiden. Naar $\epsilon_1 < 1$, bliver første Led paa højre Side af Lighedstegnet i Ligning (5) negativt, og Vilkaaret for, at p_1 kan blive positiv, bliver da dels, at andet Leds numeriske Værdi overstiger førstes, dels — da $\epsilon_{2,1}$ under de givne Betingelser er positiv — at $p_2 > \Phi'(m_2)$. Under den monopolistiske eller monopolagtige Pristilpasning, som her er forudsat, kan denne sidste Betingelse anses for at være opfyldt.

faar Kunderne til at tvivle om Varens Kvalitet, hvis de mener, Bundprisen er naaet og derfor forsyner sig stærkt til Dagens Pris, eller hvis den faar Konkurrenterne til at gaa over til Priskonkurrence. Prisproblemets nøjagtige Løsning forudsætter en Beregning af Nettovirkningen af disse hinanden modsatte Tendenser, som enhver Periodes Pris kan udøve paa ethvert af de følgende Intervallers Afsætning. Da det hele hører Fremtiden til, kan der naturligvis kun blive Tale om et Skøn, baseret paa mere eller mindre nøjagtige Sandsynlighedskalkulationer.

En Del af Dagprisens Virkninger paa Fremtidens Afsætning gaar i samme Retning i alle fremtidige Tidsintervaller. Hvis en Forhøjelse af Prisen faar Kunderne til at revidere deres Købevaner eller trækker nye Konkurrenter til, vil det medføre en relativ Formindskning af Afsætningen i alle de fremtidige Perioder, hvis Efterspørgsel paavirkes. Væmner en Prisnedsættelse nye Køberklasser til Brug af Varen, vil omvendt Afsætningen undergaa en relativ Forøgelse i alle relevante fremtidige Tidsintervaller. Hvis en Prisændring faar Køberne til at spekulere i Prisbevægelsen, eller hvis den faar Konkurrenterne til at gaa over til Priskonkurrence, vil derimod Afsætningen i nogle fremtidige Perioder blive mindre og i andre større, end den ellers vilde være. Nettoresultatet bliver, at Krydselasticiteten overfor visse fremtidige Perioders Efterspørgsel vil være positiv, men overfor andre negativ. Hensynet til nogle fremtidige Perioder vil altsaa tilsige en forholdsviis lav Dagspris — »fremkalde et Fradrag i Dags-Optimalprisen« — medens Sammenhængen med andre fremtidige Tidsintervaller tenderer mod en højere Dagspris.

Hvis en Prisnedsættelse giver Anledning til, at der udbryder Priskonkurrence, vil den enkelte Sælgers Afsætning, mens Priserne er i Bevægelse, skiftevis være større og mindre, end den ellers vilde have været, alt efter som hans Pris i det paagældende Tidsinterval er lavere eller højere end Konkurrenternes. Visse Perioder under Priskonkurrencen vil altsaa give ham en Gevinst i Forhold til det Resultat, han vilde opnaa under en IPK-Politik, andre Tab. Gevinsternes og Tabenes Størrelse vil, som foran omtalt, bero paa Efterspørgslens og Prisernes Reaktionshastighed. Derefter følger eventuelt en Periode, hvor Priserne er kommet i Ro efter at være blevet konkurreret ned i et lavere Leje end det, der ellers vilde have hersket. Denne Periodes Gevinst vil herved være blevet relativt formindsket. Herpaa følger saa maaske en Tid, hvor Priserne atter stiger, en Tid, hvis Gevinst vil veksle fra

Periode til Periode, alt efter som Prisen under den opadgaende Bevægelse midlertidigt er højere eller lavere end Konkurrenternes. En anden Gevinstudvikling naas, hvis Priserne ikke skiftevis sættes op, men stiger i Takt (IPK-Politik). Den Indflydelse, Dagens Prisbevægelser udøver paa Fremtidens Omsætning og Gevinst, vil altsaa bero paa, hvilke Afvigelser, den vil medføre fra hele den Prisudvikling, der ellers vilde have udspillet sig. Den vil afhænge af, om Priskonkurrence udbryder, af Efterspørgslens og Prisernes Reaktionshastighed under denne Konkurrence, af, hvor længe Konkurrencen varer, og hvor langt den bringer Priserne ned, af, hvor længe det varer, inden der atter kan opnaas Stemning for IPK-Prisdannelse i et højere Prisleje, saa at Priserne atter kan sættes op, samt af, hvor højt Priserne da kan bringes op, og om den opgaende Prisbevægelse sker under Konkurrence eller saadan, at Priserne bevæger sig i Takt. Mange Muligheder er her tænkelige, og en fuldt rationel Prispolitik maa ved Fastsettelsen af Dagens Pris vurdere Sandsynligheden af de forskellige alternative Prisforløb, Dagens Prisbevægelser kan give Anledning til.

Jo mere Hensyn der tages til Dagsprisens Virkninger paa de kommende Perioders Omsætning, des mere urealistisk bliver det at tale om, at dette Hensyn foraarsager et »Tillæg til eller et Fradrag fra Dags-Optimalprisen«. Navnlig naar »Dagens« Efterspørgselskurve er en Konkurrence-Efterspørgselskurve og Dags-Optimalen altsaa en Konkurrencepris, er der ringe Rimelighed i at opstille denne Pris som en Slags Normal og betegne Forskellen mellem denne Pris og den, der virkelig kommer i Stand, som en »Afvigelse«. Jo stærkere Hensyn der tages til Prispolitikens fremtidige Virkninger, i des højere Grad bliver de forskellige Tidsintervallers Priser en sammenhængende Kæde, hvis enkelte Led ikke kan tages ud til isoleret Behandling uden at gøre Vold paa Virkeligheden. Vi har i det foregaaende anskuet Afsætningen i det n 'te Tidsinterval som en Funktion af Priserne i alle tidligere Perioder, p_1, p_2, \dots, p_n . Lad os notere den Afsætning, a , der i den n 'te Periode realiseres ved en given Række af tidligere Priser, og dernæst de alternative Afvigelser fra a , der vil fremkomme, hvis vi skiftevis ændrer een af de tidligere Priser og lader de andre være uforandret. Summen af disse alternative Afvigelser vil ikke altid — maaske næppe nogensinde — være den samme som den Afvigelse fra a , der vilde vise sig, hvis vi havde foretaget

de samme Ændringer af de tidligere Priser samtidigt. En Nedsættelse af p_2 har større Chance for at fremkalde Priskonkurrence og dermed formindsket Afsætning i den n 'te Periode, hvis p_2 ogsaa er blevet nedsat, end hvis den var blevet holdt uforandret lig p_1 . Om Kunderne begynder at spekulere i Prisbevægelserne, vil ogsaa ofte mere bero paa hele Prisbevægelsens Karakter gennem en længere Periode end paa Prisforandringen fra et enkelt Tidsinterval til et andet. Afsætningen i den n 'te Periode er altsaa ikke blot en Funktion af de tidligere Priser, hver for sig betragtet som isolerede Fænomener, men af hele Prisudviklingen op til Dato. En Erkendelse heraf foreligger, naar Mærkevarerfabrikanter principielt tager Afstand fra svingende Priser, fordi Køberne herved ledes til at lægge Vægt paa Prisen i Stedet for at spørge om Kvaliteten — eller blindt følge Reklamen. Ogsaa her er hele Prisforløbet af større Betydning end de enkelte Prisforandringer taget for sig. Et andet Eksempel paa indviklet Sammenhæng mellem Dagens Pris og Fremtidens Afsætning foreligger, naar en midlertidig Prisnedsættelse undlades, fordi den nødvendiggør en senere Prisforhøjelse, der kan faa Kunderne til at revidere deres Købevaner. Selv om det her er Prisforhøjelsen, der fremkalder en Nedgang i Fremtidens Afsætning, er denne Formindskelse indirekte fremkaldt af den tidligere Nedsættelse, altsaa af den samlede Prisbevægelse.

Den dynamiske Prispolitik's Problem bliver altsaa ikke en successiv Fastsættelse af »Ligevægtspriser« for de enkelte Tidsafsnit hver for sig, men derimod gennem alle Tidsintervaller til sammen at søge at realisere det Prisforløb, den Priskurve, der giver den største kapitaliserede Gevinst¹⁾. Til et fuldt rationelt Grundlag herfor kræves for det første en Kalkulation af den Afsætning, der i hvert enkelt Tidsafsnit kan opnaas ved de forskellige mulige, alternative Kombinationer af ens egne og Konkurrenternes Priser i Perioderne op til og med det paagældende Tidsinterval. Hver enkelt Periodes Afsætning bliver her at beregne som en Produktsum af mulige afsatte Mængder og tilsvarende Sandsynligheder og maa anslaaes paa Grundlag af Prisernes og de afsatte Mængders ventede Reaktionshastigheder. Desuden maa man beregne Chancerne for ved Fastsættelsen af den enkelte Dagspris saa vidt muligt at holde Prisudviklingen i den Bane, der realiserer de gunstigste af de mange alternative Prisforløb.

¹⁾ Jfr. Frisch: Anf. Skr.

En yderligere Komplikation er der ikke taget Hensyn til foran: Dagens Pris kan øve Indflydelse ikke blot paa Fremtidens Afsætning, men ogsaa paa dens Omkostninger. Som Eksempel herpaa er tidligere nævnt, at man, saafremt man ved at nedsætte Priserne i en Depression kan skaffe større Afsætning, derved holder sammen paa sin Arbejderstab og holder hele Virksomhedens Organisation intakt, hvorved Bedriftens fremtidige Effektivitet bliver større og dens Omkostninger lavere, end det ellers vilde være Tilfældet. Ikke blot hver enkelt Periode's afsatte Mængde, men ogsaa dens Omkostninger bliver her Funktioner af de tidligere Priser.

Det vil ses, at den foranstaaende Behandling af Sammenhængen mellem to Tidsintervallers Priser langt fra giver nogen fuldstændig Løsning af det dynamiske Prisproblem, men snarere blot maa betragtes som en Antydning af, hvor kompliceret dette Problem er, selv under meget simple Forudsætninger. Og med den gunstigste Priskurve er kun fastlagt een af de Variabler, hvorpaa Virksomhedens Gevinst beror. De andre er Reklameudgifterne og Varens Kvalitet. Den aftagende Priskonkurrence har i stigende Grad ført til, at man søger at forøge sin Afsætning ved øget Reklame i Stedet for ved Prisnedsættelser, og til, at Konkurrencen mere og mere bliver lagt over paa Varens Kvalitet, Stil og hele Karakter samt paa den ydede Service. En fuldstændig Behandling af den enkelte Virksomheds Gevinstmaksimeringsproblem — der antages at være normgivende for dens Politik — kan derfor ikke undgaa at komme ind paa disse andre Variabler. Det synes ikke muligt at give nogen fyldestgørende og anskuelig Behandling af Kvalitetstilpasningen (ved given Pris og Reklameudgift) ad matematisk Vej. Forudsætter vi Varekvaliteten given, kan derimod Reklameudgiften indføres som en Variabel ved Siden af Prisen. Hver enkelt Tidsintervalls Afsætning bliver altsaa for det første en Funktion af saavel Periodens Reklameudgift som dens Pris. (I en geometrisk Illustration kan den afsatte Mængde afsættes ud ad et tredimensionalt Koordinatsystems ene Akse, Prisen langs den anden og Reklameudgiften langs den tredje). Men dernæst vil Periodens Afsætning være en Funktion saavel af de tidligere Intervallers Reklameudgift som af deres Priser. Det gælder med andre Ord om at bestemme den gunstigste Tidskurve for Reklameudgifterne ligesom for Priserne.

En fuldt rationelt gennemført Langtids-Planlægning af, hvilken

Varekvalitet, der skal bringes paa Markedet, forudsætter, at man for en Række alternative Kvaliteter kalkulerer den Gevinst, der kan ventes opnaaet ved Gennemførelse af den gunstigste Pris- og Reklamepolitik, og derefter vælger den Kvalitet, der giver højest kapitaliseret Gevinst.

Kun de færreste Virksomheder sælger imidlertid en enkelt Vare i en enkelt Kvalitet. Problemet vil i de fleste Tilfælde være at sammensætte det Udvalg af Varer og Varekvaliteter, der giver Virksomheden maksimal Gevinst. (Der gaar i denne Henseende intet principielt Skel mellem forskellige Varer og forskellige Kvaliteter af samme Vare). At føre det rette Udvalg er maaske i særlig Grad af Betydning for Detailhandlen, men det samme Problem melder sig for Grossisten og Fabrikanten. At det er et særligt Problem, beror paa, at den Gevinst, der opnaas, naar det rette Udvalg føres, er større end Summen af, hvad der kunde tjenes ved at sælge Varerne hver for sig. Virksomheden maa føre de forskellige Varer, Kunderne ønsker at købe samme Sted, og have saa stort Udvalg af Kvaliteter, at Kunderne kan tilfredsstilles, men paa den anden Side ikke saa stort, at Lageromkostningerne bliver for høje.

Naar samme Virksomhed sælger flere Varer og Varekvaliteter, opstaar tillige et andet Problem, nemlig det, Professor Thorkil Kristensen har behandlet under Navn af sammensat Monopol¹⁾. Prisen paa den ene Vare kan (selv om der ikke foreligger absolut Monopol) paavirke Afsætningen af den anden. Dette udnyttes i særlig Grad i Detailhandlen: Prisen paa visse Varer (»loss-leaders«) sættes lavt for at trække Kunder til Butikken, og Gevinsten opnaas ved, at Kunderne, naar de en Gang er kommet indenfor Døren, ikke blot køber af de særlig billige Varer, men ogsaa af dem, der giver en større Avance. Men Erfaringen viser, at Sammenhængen mellem den ene Vares Pris og Afsætningen af den anden ogsaa er af Betydning for Fremstillingsvirksomhederne, og at der ogsaa tages Hensyn til den. Varerne kan være enten konkurrerende — Prisnedsættelse for den ene formindsker Afsætningen af den anden — eller komplementære — Prisnedsættelse for den ene forøger Afsætningen af den anden. Et særligt Tilfælde af konkurrerende Vareudbud foreligger, naar der drives Prisdiskrimination, og visse Kunder ved en Prisændring gaar over fra den ene Købergruppe til den anden. —

¹⁾ Anf. Skr.

Prisen paa hver enkelt Vare, Virksomheden sælger, kan altsaa ikke blot paavirke Afsætningen af samme Vare i samme eller enhver af de senere Tidsperioder, men ogsaa Salget af de andre Varer i samme eller i de senere Perioder. Ligeledes kan den Reklame, der gøres for hver enkelt af Varerne saavel have Indvirkning paa Salget af selve den paagældende Vare i vedkommende Tidsinterval og i Fremtiden, som den kan forøge eller formindske den nuværende og den fremtidige Afsætning af andre af Virksomhedens Varer. Hertil kommer, at den ene Vares og Periodes Pris og Reklameudgift kan have Indflydelse paa de andre Varers og Perioders Produktionsomkostninger, at de forskellige Varer maaske fremstilles i forenet Produktion o. s. v., o. s. v. Opnaaelsen af den størst mulige Gevinst er afhængig af en rationel og rigtig Beregning af hele denne indviklede Sammenhæng.

Foran er søgt skitseret det teoretiske System, der synes nødvendigt til en generel, deduktiv Bestemmelse af den enkelte Virksomheds dynamisk-økonomiske Politik under ufuldkommen Konkurrence og til Forklaring af den dynamiske Prispolitik og Prisudvikling, der empirisk kan iagttages. En matematisk-teoretisk Løsning af Systemet foreligger ikke. Men hele Systemet af gensidigt afhængige Størrelser synes saa indviklet, at det Spørgsmaal paa Forhaand maa rejses, hvad en eventuel Løsning kunde bruges til. Kan man under saa komplicerede Forhold vente, at en logisk, deduktiv Løsning af Prisproblemet giver en adækvat Forklaring paa den faktiske Prisdannelse? Med andre Ord: Hvor langt kommer man paa den ufuldstændige Konkurrences Omraade ad den deduktive Vej? Disse Spørgsmaal skal tages op til Behandling i et følgende Afsnit.

FORSYNING AF OG BEHOV FOR NOGLE MINERALIER HOS 484 DANSKE ARBEJDERFAMILIER

Af E. og N. LINDBERG

I 1938 har Statens Husholdningsraad udgivet en af A. Elgstrøm og E. Warberg foretaget Undersøgelse af Næringsindholdet i de Fødevarer, som de 484 danske Arbejderfamilier, hvis Husholdningsregnskaber er bearbejdet og offentliggjort af Statistisk Departement, købte i 1931. Grundlaget for den her omtalte Undersøgelse var altsaa Departementets Publikation: Husholdningsregnskaber 1931 (Statistiske Meddelelser, 4. Række, 100 Bind, 1. Hefte, udsendt November 1936). Beregningerne synes udført paa Grundlag af Tabel 14 og 17 i Departementets Publikations Tekstafdeling (henholdsvis Side 42* og 48*). Disse Tabeller omhandler henholdsvis aarlig Fødevareudgift pr. Forbrugsenhed og gennemsnitlig forbrugt Varemængde pr. Forbrugsenhed. Begge Tabeller indeholder Afsnit med Tal for Hovedstaden, Provinsbyerne og Landdistrikterne og indenfor disse lokale Omraader en Deling efter Udgiftsgrupper begyndende med 1—2000 Kr. og sluttende med 6000 Kr. og derover, idet dog den laveste Udgiftsgruppe mangler for Hovedstaden og de to højeste for Landdistrikternes Vedkommende. Iøvrigt er de paagældende Tabeller meget specificerede, hvad angaar Udgifternes Fordeling paa de forskellige Fødevarer, idet de indeholder mellem 40 og 50 Udgiftsposter. De to Forfattere af Husholdningsraadets Publikation har nu paa Grundlag af en anerkendt Oversigt over Fødevarernes Indhold af Protein, Fedtstof, Kalorier og Salte (Mineralsalte), beregnet Forsyning pr. Forbrugsenhed pr. Dag for de paagældende Stoffer.

Resultatet af den paagældende Undersøgelse er da blevet en Række Tabeller, som angiver Forbruget af Proteinstof, Fedtstof, Kulhydrater, Kalorier, Kalk, Fosfor og Jern pr. Forbrugsenhed pr. Dag. I Bilaget angives Kurver, som i tre Farver for Hovedstaden, Provinsbyerne og Landdistrikterne viser Forbruget af disse Stoffer pr. Enhed pr. Dag i de forskellige Udgiftsgrupper.

Der er for de forskellige Stoffer endvidere foretaget Beregninger over, hvor stor en Del der stammer fra Brødgruppen, Kødgruppen, Margarinegruppen og de øvrige Fødevare-Hovedgrupper (ialt 6). Med Hensyn til Undersøgelsens Resultater, for saa vidt angaar Forsøg paa at sammenligne de udfundne Forsyninger med Behovene findes der ikke egentlige Konklusioner, hvad angaar Proteiner, Fedtstoffer og Kulhydrater. Hvad Vitaminer angaar, er Beregningerne efter Forfatterens Udsagn noget usikre. Derimod fremsættes der bestemte Konklusioner, hvad angaar Forsyningen med Kalk, Fosfor og Jern i Forhold til Behovene, og det er disse, som her nærmere skal belyses.

Som meddelt angives der Kurver, der viser Forbruget pr. Enhed pr. Dag i de forskellige lokale Omraader og Udgiftsgrupper. — De her omtalte Forsyningskurver viser nogle Uregelmæssigheder, naar man følger deres Forløb fra Grupper med smaa Udgifter til Grupper med større Udgifter. Man skulde jo egentlig vente, at Kurverne viste forholdsvis jævn Opgang svarende til en stadig bedre Forsyning, jo højere man kommer op i Udgiftsgrupperne. Det maa kritiseres, at den paagældende Publikation ikke søger at forklare disse Uregelmæssigheder. For at tage et Eksempel har Forsyningskurverne for Hovedstadsfamilierne for Fosfor, Jern og Kalorier et tydelige Fald, naar man gaar fra Udgiftsgruppen 3—4000 Kr. til Udgiftsgruppen 4—5000 Kr. Forklaringen herpaa ligger for en væsentlig Del i den ret store Forskel i Aldersfordelingen i de to Grupper. Hvis man ser paa den Procent, der angiver Antallet af Forbrugsenheder i Forhold til Antallet af Personer, saa er Procenten for Gruppen 3—4000: 80,4, og for Gruppen 4—5000: 83,6. Dette skyldes, at der er flere voksne (15 Aar og derover) i sidstnævnte Gruppe. Naar man udregner Forsyningen pr. Forbrugsenhed, bliver altsaa Divisor (Antallet af Forbrugsenheder) forholdsvis større i Gruppen 4—5000 end i Gruppen 3—4000. Dette er i hvert Fald en væsentlig Del af Forklaringen. Paa samme Maade, naar man ser, at der er en Nedgang i Forsyningen med Kalk fra Gruppen 5—6000 til Gruppen 6000 og derover (ligeledes i Hovedstaden). Dette skyldes nemlig, at Tallet, der angiver Forbrugsenheder i Procent af det samlede Antal Personer er 82,6 for Gruppen 5—6000, medens det for Gruppen 6000 og derover er 87,1, svarende til, at der er betydelig flere voksne i sidstnævnte Gruppe end i førstnævnte. Betragter vi de Kurver, der angiver Forsyningen for Provinsbyernes Familier for de samme Stoffer, viser disse et Fald for de midterste

Udgiftsgrupper (det gælder i særlig Grad Fosfor og Kalorier). Dette skyldes sikkert bl. a., at det Tal, der angiver Antallet af Forbrugsenheder i Procent af samlet Antal Personer er stigende praktisk talt hele Vejen igennem, naar man gaar fra de lavere til de højere Udgiftsgrupper. Procenterne er: 71,4—77,6—81,7—79,5—83,9—88,8 begyndende med Gruppen 1—2000 og sluttende med 6000 og derover. Det er klart, at denne Stigning i det relative Antal Forbrugsenheder har en Tendens til at gøre Forbruget pr. Forbrugsenhed faldende og saaledes modvirke det, som ude i det virkelige Liv er Hovedtendensen, nemlig, at Forsyningen pr. Forbrugsenhed bliver bedre, naar man gaar til de højere Udgiftsgrupper. Gaar vi endelig til Landet, viser det sig, at de fire Forsyningskurver ligner hinanden som lige saa mange Draaber Vand. Der er i alle Kurver et tydeligt Fald fra Gruppen 2—3000 til 3—4000. Forklaringen paa dette Fald er i hvert Fald delvis den, at i førstnævnte Gruppe er Tallet, der angiver Forbrugsenheder i Procent af samlet Antal Personer: 73,6, i anden Gruppe 79,1. — Det maa saaledes beklages, at man ikke i Husholdningsraadets Publikation har peget paa og forsøgt at komme udenom den Tilsløring af de økonomiske Forholds Betydning, som skyldes Materialets Ejendommelighed: at Familier med lille Indtægt er forholdsvis stærkere repræsenteret blandt de smaa end blandt de store Familier, medens det er omvendt for Familier med stor Indtægt. (Se Departementets Publikation, Side 36*).

Mangel paa Hensyntagen til den forskellige Aldersfordeling medfører ogsaa ved Jævnførelse mellem Land og By Skævheder i Sammenligningen. F. Eks. skriver A. Elgstrøm og E. Warberg Side 10, at Kaloriemængden gennemgaaende er større paa Land end i By, uden at gøre opmærksom paa, at der er relativt færre Forbrugsenheder i Forhold til samlet Antal Personer i samtlige Udgiftsgrupper paa Landet i Forhold til de tilsvarende i Byerne¹). Den læge Læser vil uvilkaarlig faa det Indtryk af den citerede Udtalelse og de Diagrammer, der knytter sig hertil, at Forsyningen med Kalorier er meget bedre paa Landet end i Byerne, men maaler man Forsyningen i Forhold til Behovet, ændrer Billedet sig; herom senere²).

¹) Med en ubetydelig Undtagelse, idet Procenten er praktisk taget den samme for Gruppen 1—2000 paa Landet og i Provinsbyerne.

²) Ogsaa Elgstrøm og Warbergs tidsmæssige Sammenligninger kan — delvis af andre Grunde — virke noget vildledende. Man sammenligner Kalorieforsyningen efter 1931 Regnskaberne med Kalorieforsyningen efter

Med Hensyn til de omtalte Uregelmæssigheder i Forsyningskurvernes Forløb — her tænkes særlig paa de Nedgange, der viser sig i Kurverne for saavel Hovedstaden som for Provinsbyerne, naar man gaar fra Udgiftsgruppen 3—4000 til Udgiftsgruppen 4—5000 — spiller der som antydnet ogsaa andre Ting ind end Forskelligheder i det relative Antal Forbrugsenheder.

Forbrugsvalget er anderledes, formentlig dels som Følge af den forskellige Aldersfordeling og den forskellige Indtægt, men muligvis spiller ogsaa andre, uopklarede Aarsager ind.

For Hovedstadens Vedkommende kan man f. Eks. paavise, at der er en Række vigtigere Varer, hvor Udgiften er større i Udgiftsgruppen 4—5000 eller i hvert Fald lige saa stor som i Gruppen 3—4000, men hvor den forbrugte Varemengde pr. Forbrugsenhed er mindre. Dette maa naturligvis influere paa Forsyningskurverne for de omtalte Stoffer. De paagældende Varer er: Mørkt Rugbrød, Gulerødder, Oksekød, saltet og røget Svinekød og Flæsk, Ost, Æg og ferske Sild. Hvis man gennemgaar Tabel 18 (Departementets Publikation, Side 50*), vil man se, at for praktisk taget alle de nævnte Varer har Gruppen 4—5000 betalt højere Gennemsnitspriser end den foregaaende Gruppe, og at der desuden findes enkelte Varer, hvor Udgiftsgruppen 4—5000 har købt til højere Gennemsnitspriser end saavel den foregaaende som den efterfølgende Gruppe, nemlig lyst Rugbrød, Sigtebrød, Havregryn, Torsk og ferske Sild. Ogsaa dette Forhold kan tænkes at medvirke til det omtalte Fald i Forsyningskurverne for Hovedstaden. Ser vi paa Provinsbyernes Forhold, er der ogsaa her enkelte Varer, hvor Udgiftsgruppen 4—5000 har haft større Udgift eller næsten lige saa stor Udgift, men faaet et mindre Kvantum end Gruppen 3—4000. Det gælder særlig Gulerødder, Ost og Sødsmælk. Ganske særlig bemærkelsesværdigt er det imidlertid, at Gruppen 4—5000 har købt en lang Række Varer til højere Gennemsnitspriser end saavel den foregaaende, som den efterfølgende Gruppe (se Tabel 18). Det gælder saaledes for: Lyst Rugbrød, Sigtebrød, Hvedemel, Byggryn, Havregryn, gule Ærter, Sukker, Gulerødder, Kalvekød, Mørbrad, Kødfars, Margarine, Plantefedt, Ost, Æg, Sødsmælk og Spegesild. Dette Forhold er medforklarende til Faldet

1922 Husholdningsregnskaberne, men disse Husholdningsregnskaber var jo ikke udelukkende Arbejderregnskaber, men inkluderede Regnskaber fra Funktionærer, selvstændige Næringsdrivende, Læger, Sagførere m. v. Aldersfordelingens eventuelle Forskelligheder er der øjensynlig intet Hensyn taget til.

i Forsyningskurverne for Udgiftsgruppen 4—5000 Kr. i Provinsbyerne.

Vi ser imidlertid nu bort fra den Mangel ved Husholdningsraadets Publikation, som ligger i, at man ikke har søgt at forklare de omtalte Uregelmæssigheder i Forsyningskurverne. En ganske anderledes afgørende Fejl ved den paagældende Undersøgelse er det imidlertid, at de Sammenligninger, der er foretaget mellem Behov og Forsyning bygger paa et galt Grundlag, for saa vel Kalk og Fosfor som Jern. Ved en rigtig foretaget Sammenligning viser det sig, at man for Kalkens Vedkommende naar til et stik modsat Resultat af det som A. Elgstrøm og E. Warberg er naaet til. Vi gengiver disse Forfatteres Konklusioner. Der skrives Side 11—13: »Af Kalk indeholder Kosten mellem 0,7 og 0,9 gram Paa Grundlag af egne Undersøgelser angiver Sherman, at voksne Mænd har et Kalkbehov af 0,68 gram, Børn 1,00 gram og svangre Kvinder 1,6 gram Naar vi her finder Kalkindhold pr. Enhed pr. Dag paa mellem 0,7 og 0,9 gram, synes dette ikke at tyde paa særlig Kalkfattigdom i de danske Arbejderfamiliers Kost Af Fosfor indeholder Kosten mellem 1,5 og 1,8 gram pr. Enhed pr. Dag Sherman's Resultater .. gaar ud paa, at voksne Mænd bør have 1,32 gram Fosfor daglig og Børn 1 gram. Efter dette skulde de danske Arbejderfamiliers Kost altsaa ogsaa være tilfredsstillende m. H. t. Indholdet af Fosfor Af Jern indeholder Kosten mellem 0,016 og 0,020 gram pr. Enhed pr. Dag Sherman angiver, at 0,015 gram Jern skulde være passende for voksne Mænd, medens Børn skulde kunne nøjes med 0,005 gram—0,01 gram og svangre Kvinder skulde have 0,02 gram Jern. Stadig under Forudsætning af, at det procentiske Mineralstofindhold, vi har regnet med, bekræftes ved danske Undersøgelser, synes Arbejderkosten ogsaa at være tilfredsstillende m. H. t. Jernindholdet«.

For det første maa det betragtes som en Fejl, at man i de paagældende Udsagn taler om Arbejderkosten og de danske Arbejderfamiliers Kost uden at gøre opmærksom paa det, som Statistisk Departement, der har foretaget den grundlæggende Undersøgelse, gør opmærksom paa (se Side 10*) nemlig, at de Arbejderfamilier, hvis Regnskaber udgør Materialet, gennemgaaende er at finde højere oppe paa Indtægtsskalaen end Arbejderklassen som Helhed.

Den afgørende Fejl er imidlertid, at man sammenligner Forsyningen pr. Forbrugsenhed med Behov pr. Person. Man har slet

ikke Lov til at sammenligne to Tal, hvoraf det ene henfører sig til Forbrugsenheder og det andet til Personer. Sagen er jo den, at Antallet af Forbrugsenheder i de enkelte Udgiftsgrupper er mindre end Antallet af Personer, og saaledes bliver Forbruget pr. Forbrugsenhed »statistisk« gjort større. Naar Antallet af Forbrugsenheder er mindre, skyldes det, at

1 Barn under 4 Aar sættes til 0.15 Forbrugsenheder	
1 » fra 4—6 » » » 0.40 »	
1 » » 7—10 » » » 0.75 »	
1 » » 11—14 » » » 0.90 »	
1 Kvinde over 15 » » » 0.90 »	
1 Mand » 15 » » » 1.00 »	

Ved Anvendelse af denne Omregningsskala, som Statistisk Departement benyttede i 1931, bliver som sagt Antallet af Forbrugsenheder mindre end Antallet af Personer. Naar nu Elgstrøm og Warberg udregner f. Eks. Kalkforsyning pr. Forbrugsenhed, bliver denne altsaa tilsvarende større. Hvis Sammenligning skal drages, maa man sammenligne den udregnede Forsyning pr. Forbrugsenhed med Behovet pr. Forbrugsenhed. Behovet pr. Forbrugsenhed af de forskellige Stoffer i de forskellige Udgiftsgrupper kan udfindes ved ganske simple Beregninger, da man i de forskellige Indtægtsgrupper kender Personernes Fordeling paa voksne og Børn. For at tage et Eksempel: Ved at gaa til Statistisk Departements Tabel I, kan man udregne, at der i Udgiftsgruppen 3—4000 Kr. i Hovedstaden var $98\frac{7}{12}$ voksne og $38\frac{11}{12}$ Børn¹⁾. Multiplicerer vi nu $98\frac{7}{12}$ med det for voksne angivne Behov — for Kalkens Vedkommende 0,68 gram, jævnfør ovenfor — og multiplicerer vi $38\frac{11}{12}$ med det for Børn angivne Behov — for Kalkens Vedkommende 1 gram — og adderer, faar vi 105,95 gram, hvilket altsaa er det samlede Behov i vedkommende Udgiftsgruppe²⁾. Dividerer vi nu med Antallet af Forbrugsenheder: $112,54^3)$, faas Behovet pr. Forbrugsenhed til 0,94 gram pr. Dag og det Tal, og kun det Tal, kan sammenlignes med den angivne Forsyning 0,73 gram (se Elgstrøm og Warberg Side 26). Vi har

¹⁾ Tolvtedelele fremkommer derved, at nogle af Personerne ikke har deltaget i Familiernes Forbrug hele Aaret, men derimod kun flere eller færre Maaneder.

²⁾ Ved denne Udregning af det samlede Behov er der endda ikke taget Hensyn til, at der fandtes svangre Kvinder i Gruppen.

³⁾ Dette Tal er det paa Side 156 angivne Antal, nemlig 108,99 plus 3,55 Forbrugsenheder fra Familie Nr. 40 (se Departementets Fodnote).

nu foretaget en saadan Beregning for samtlige Udgiftsgrupper i saavel Hovedstad, Provinsbyer, som Landdistrikter og for saa vel Kalk som Fosfor og Jern, idet vi overalt har anvendt de fra Sherman stammende Tal angaaende Behovet hos voksne og Børn, som citeres og anvendes i Husholdningsraadets Publikation. Det maa bemærkes, at de paagældende Behovangivelser snarere er Udtryk for Optimumsbehov end Minimumsbehov, forstaaet paa den Maade, at faar et bestemt Individ de angivne Kvantiteter, vil han ikke alene kunne »leve«, men leve med et godt Helbred, som ikke kan forbedres ved yderligere Kvantiteter. Men Hensyn til Forsyningen har vi dels anvendt de i Husholdningsraadets Publikation paa Siderne 11 og 12 angivne Tal og dels for yderligere Nøjagtigheds Skyld aflæst Værdierne paa Kurverne, der er gengivet Side 26—27. Naturligvis kan en saadan Aflæsning ikke finde Sted med fuldstændig Nøjagtighed i sidste Decimal, men der er i hvert Tilfælde ikke regnet med for lave Tal for Forsyningen. For at faa en Oversigt over hvorledes Forsyningen stiller sig i Forhold til Behovet, har vi overalt udregnet, hvor meget Forsyningen udgør i Procent af Behovet¹⁾. Resultatet gengives i de følgende tre Tabeller.

Hvis man lader Øjet følge Procent-Kolonnerne i de tre Tabeller, vil man se, hvorledes Forsyningen bliver bedre, jo større Indtæg-

Kalk; Forsyning og Behov angivet i gram pr. Dag
pr. Forbrugsenhed.

	Hovedstaden			Provinsbyerne			Landdistrikterne		
	Forsyning	Behov	Forsyning i pCt. af Behov	Forsyning	Behov	Forsyning i pCt. af Behov	Forsyning	Behov	Forsyning i pCt. af Behov
1—2000				0.83	1.16	72	0.80	1.15	70
2—3000	0.70	0.92	76	0.84	1.03	82	0.89	1.13	79
3—4000	0.73	0.94	78	0.79	0.98	81	0.80	1.02	78
4—5000	0.73	0.91	80	0.76	1.00	76			
5—6000	0.74	0.94	79	0.78	0.92	85			
6000 og derover . .	0.69	0.85	81	0.89	0.88	101			

¹⁾ Vi har udeladt Udgiftsgruppen 4—5000 paa Landet, da denne Gruppe kun bestod af en Familie.

Fosfor; Forsyning og Behov angivet i gram pr. Dag
pr. Forbrugsenhed.

	Hovedstaden			Provinsbyerne			Landdistrikterne		
	Forsy- ning	Behov	Forsy- ning i pCt. af Be- hov	Forsy- ning	Behov	Forsy- ning i pCt. af Be- hov	Forsy- ning	Behov	Forsy- ning i pCt. af Be- hov
1—2000.....				1.67	1.63	102	1.68	1.64	102
2—3000.....	1.58	1.42	111	1.69	1.46	116	1.78	1.56	114
3—4000.....	1.64	1.50	109	1.64	1.45	113	1.65	1.46	113
4—5000.....	1.58	1.45	109	1.55	1.47	105			
5—6000.....	1.77	1.43	124	1.52	1.36	112			
6000 og derover..	1.78	1.35	132	1.72	1.38	125			

Jern; Forsyning og Behov angivet i milligram pr. Dag
pr. Forbrugsenhed.

	Hovedstaden			Provinsbyerne			Landdistrikterne		
	Forsy- ning	Behov	Forsy- ning i pCt. af Be- hov	Forsy- ning	Behov	Forsy- ning i pCt. af Be- hov	Forsy- ning	Behov	Forsy- ning i pCt. af Be- hov
1—2000.....				16.2	16.0	101	17.2	16.2	106
2—3000.....	16.3	15.4	106	17.4	15.7	111	17.7	15.1	117
3—4000.....	17.4	15.7	111	17.3	14.6	118	16.5	14.5	114
4—5000.....	16.8	15.1	111	16.4	14.8	111			
5—6000.....	18.6	14.7	127	17.7	13.8	128			
6000 og derover..	20.0	14.0	143	18.3	14.3	128			

ten er. Den eneste gennemgaaende Undtagelse fra denne Regel ser man, naar man gaar fra Udgiftsgruppen 3—4000 til 4—5000. Især for Provinsens Vedkommende viser det sig tydeligt, at Forsyningsprocenten for Gruppen 4—5000 er lavere end for Gruppen 3—4000. Forklaringen herpaa ligger, som vi allerede har angivet, i det eksceptionelle Forbrugsvalg for denne Gruppes Familier, som vist nok ikke kan betragtes som noget typisk.

Man kan endvidere se af de her omhandlede Tabeller, at der er et Underskud for næsten alle Udgiftsgrupper for Kalkens Vedkommende, medens der er Overskud af Fosfor og Jern. Overskudet er dog meget lille for den laveste Gruppes Vedkommende. Som man vil se, er Elgstrøm og Warbergs Konklusion, hvad angaar Kalkforsyningen i Forhold til Behovet i hvert Fald urigtig.

Hvis man i Stedet for at benytte den af Elgstrøm og Warberg angivne Skala, der stammer fra Shermans Beregninger, og som ogsaa har været benyttet af John Boyd Orr til Bestemmelse af Behovet for Kalk og Fosfor ved den Undersøgelse, som er refereret i hans Bog »Food, Health and Income« gaar over til at benytte den af Folkeforbundets Specialister senere opstillede Skala, der i højere Grad tager Hensyn til Aldersklassernes forskellige Behov (se »Food, Health and Income«, 2. Udgave, Side 78), saa kommer man til det Resultat, at Kalkunderskudet for de undersøgte Udgiftsgrupper bliver større. Men yderligere synes der ved denne Beregning ogsaa at være Underbalance, eller i hvert Tilfælde en stærk Tendens henimod Underforsyning i de lavere Udgiftsgrupper for Fosfors Vedkommende og muligvis for Jern. Dette er dog tvivlsomt. For Jerns Vedkommende varierer Gennemsnittet af Forsyningen i Procent af Behovet — begyndende med det laveste Tal i den laveste Udgiftsgruppe og sluttende med det højeste Tal i den højeste Gruppe — fra 91 til 121. De tilsvarende Tal efter Shermans Skala var jo 101 og 143 pCt. Det er dog usikkert, om man kan slutte noget af disse Tal. For Fosfors Vedkommende varierer Gennemsnitsprocenten af Forsyningen i Forhold til Behovet paa samme Maade udregnet efter Folkeforbundets Skala fra 84 pCt. til 108 pCt., naar man gaar fra det laveste Tal og Gruppe til den højeste, medens de tilsvarende Tal efter Shermans Skala var 102 pCt. og 132 pCt.

En særlig Beregning er gennemført for Kalorieforsyningens Vedkommende. Forsyningen er maalt i Forhold til Behovet, saaledes som det angives af Orr efter Folkeforbundets Specialister, nemlig 3000 Energienheder for voksne og Børn paa 5 Aar og derover, 840 Enheder for Børn paa 1—2 Aar, 1000 Enheder for Børn paa 2—3 Aar og 1250 for Børn paa 3—5 Aar. Resultatet heraf bliver, at Forsyningen i Procent af Behovet angivet paa samme Maade som ovenfor varierer fra 85 pCt. for den laveste Indtægtsgruppe til 108 pCt. for den højeste. Hvad angaar Elgstrøm og Warbergs Udsagn, at Kaloriemængden gennemgaaende er større paa Land end i By, viser den foretagne Sammenligning mellem

Forsyning og Behov, at der kun er en bemærkelsesværdig Forskel i Landets Favør for Gruppen 1—2000¹).

Den her benyttede Metode, at udregne Behovene pr. Forbrugsenhed for hver enkelt Udgiftsgruppe og stille den udregnede Forsyning i procentisk Forhold hertil, har, som det vil fremgaa af Tabellerne, den Fordel, at man derved faar et klart Billede af det Forhold, som eens Fornuft siger gør sig gældende i det virkelige Liv, nemlig at Forsyningen med de forskellige Næringsstoffer bliver bedre, naar vi gaar fra Grupperne med smaa Indtægter til Grupperne med større Indtægter. Naar dette træder klarere frem, skyldes det, at naar baade Forsyning og Behov udregnes pr. Forbrugsenhed, opnaas der en delvis Eliminering af den forstyrrende Indflydelse, der stammer fra den Mangel i Materialet, der ligger i, at Aldersfordelingen er forskellig indenfor de forskellige Udgiftsgrupper.

Det vigtigste Resultat af den her gennemførte Undersøgelse er, at det er statistisk sandsynliggjort, at der er Kalkmangel i de danske Arbejderfamiliers Kost, naar Forsyningen maales i Forhold til de internationale anerkendte Behov (Optimumsbehov, ikke Minimumsbehov). Den her paaviste Kalkmangel svarer til, hvad der er fundet i England, jævnfør Orr: »Food, Health and Income«. Resultatet bekræftes endvidere af kliniske Resultater, som anerkendte Læger er kommet til, baade her og i Udlandet. Det er her tilstrækkeligt at henvise til den stigende Udbredelse af daarlige Tænder, som man jo populært giver Civilisationen Skyld for, samt til den Erkendelse, som ogsaa trænger sig frem herhjemme, at Engelsk Syge (i mildere Grad) er en meget almindelig Sygdom, som vistnok ogsaa har faaet en stigende Udbredelse med Tiden. Endelig skal der henvises til, at Professor Meulengracht fornylig har skrevet en Afhandling om Osteomalacia i Danmark²) (Misdannelser og Sammensynkning af Hvirvler, særlig sammensunkne Rygge med Smerter over Lændeparti eller i Rygparti, der særlig viser sig under Arbejde). Sygdommen betragtes som en Kostinsufficienssygdom, som i snævrere Forstand beror paa en utilstrækkelig Mængde af eller et uhensigtsmæssigt Forhold mellem Kalcium, Fosfor og D-Vitamin i Føden. Meulengracht betragter sit store Materiale af Sygdomstilfælde som en

¹) Vi ser ligeledes her bort fra Gruppen med Udgift paa 4—5000 Kr. paa Landet.

²) Ugeskrift for Læger, 29. September 1938.

klinisk Bekræftelse af det fysiologiske Faktum, at den voksne Befolknings Kost er kalkfattig og D-vitaminfattig¹⁾

Aarsagen til, at der er opstaaet denne Kalkmangel — og den stigende Udbredelse af de ovenfor omtalte Sygdomme og Lidelser tyder jo paa, at Mangelen er blevet almindeligere i de sidste 50 Aar — er formentlig den samme for Danmarks Vedkommende, som for andre Landes Vedkommende. Her har man ment, at det staar i Forbindelse med den Forskydning af Forbruget, som er blevet en Følge af, at de kalkrige Produkter: Mælk, Ost, Æg og Grøntsager er steget relativt i Pris i Forhold til de med Teknikkens Udvikling billiggjorte, men kalkfattige Produkter: Sukker, Margarine og Kornprodukter.

Set i Lys af denne Teori faar de foreliggende Planer om Rationalisering af Mejeriernes Produktion og Distribuering²⁾ en yderligere forøget Interesse. Denne Tankegang skal dog ikke følges her.

Derimod kan der være Grund til til Slut at rejse den Kritik mod Husholdningsraadet, at det ikke har søgt kvalificeret statistisk Hjælp, inden det udsendte en Beretning om et saa vigtigt Emne, som de danske Arbejderfamiliers Kost.

¹⁾ Der henvises her til en utrykt Afhandling: »Danmarks socialistiske Medicinergruppes Ernæringsundersøgelse over københavnske Arbejders og arbejdsløses Kost«.

²⁾ Samt Priskontrolraadets Undersøgelse over Mælkeprisernes Højde.

DEN POLITISKE PRIS

Af FRITZ BAUER

LOVEN om Prisaftaler m. v. af 18. Maj 1937 bestemmer, at Aftaler eller Bestemmelser om Pris-, Produktions-, Omsætnings- eller Transportforhold er forbudt, for saa vidt de paagældende Aftaler eller Bestemmelser medfører eller kan antages at medføre urimelige Priser. Da Loven ikke blot angaar Kartel-aftaler, men bevidst og udtrykkeligt ogsaa »Bestemmelser«, og da under Nutidens monopolistiske Konkurrence de fleste Priser er »bestemt«, normerer Loven de fleste af Hjemmemarkedets Priser.

Tilsvarende Love findes i mange Lande. I Tysklands »Verordnung gegen Missbrauch wirtschaftlicher Machtstellungen« af 2. November 1923 hedder det: »Die Gesamtwirtschaft oder das Gemeinwohl ist .. als gefährdet anzusehen, wenn in volkswirtschaftlich nicht gerechtfertigter Weise .. die Preise gesteigert oder hochgehalten .. werden«. Norges Lov af 30. Juni 1932 om »kontroll med konkurranseinnskrenkninger og om prismisbruk« taler om »urimelig høi eller lav pris«.

Hermed er den »rimelige Pris« sat under Debat. Men helt bortset fra Begrebets ikke tilfældige Forankring i den statslige Lovgivning er justum-pretium-Problemer aktuelle. Verdenskrigen satte et afgørende Skel i Økonomien. Efter Krigen blev Kapitalismens fortrinsvis naturalistiske Tilværelse mere og mere gennemsyret af normative Idéer, som genspejles i Staternes voksende Krav om Politikens Primat overfor Økonomien, hvorved det er ligegyldigt, om en Stat bestemmer sig til Interventionismen af Nødvendighed eller af Overbevisning. Den senkapitalistiske Økonomis normative Element forlanger en egen Pristeori, hvor justum-pretium-Begrebet nødvendigt kommer til Ære.

»I Prislæren«, skriver Birk i »Den økonomiske Virksomhed«, »spørger vi om Attraaens Styrke og om, hvor stor Sjældenheden er, ikke om Moral eller offentlig Velfærd«. Denne Udtalelse sva-

rer til communis opinio. Naar Talen bliver om en justum pretium, gaar de fleste Nationaløkonomer og Jurister med et overlegent Smil over til Dagsordenen. Dagsordenen er den »økonomisk« determinerede Pris, hvorved den økonomisk bestemte Pris bliver sat i Modsætning til den meta-økonomisk bestemte Pris, der kort og godt bliver forvist til Metafysikken¹⁾.

Schmoller sagde en Gang, at intet Søm bliver slaaet i Væggen uden Etik. Han har Ret. Der eksisterer intet moralsk Vakuum, og heller ikke Prislæren staar udenfor Moralen. Begrebet »justum pretium« er arveligt belastet fra Kirkefædrenes og Scholastikernes Tid og vildleder hyppigt ved først og fremmest at fremkalde Forestillinger, som knytter Begrebet til religiøse eller i alt Fald etiske Vurderinger. Prislæren bliver derfor sat i Forbindelse med religiøst eller ikke religiøst begrundede etiske Opfattelser, hvis Almengyldighed i vore Dage med Rette betvivles. Men de religiøse Forestillingers Tilbagetræden betød ikke, at der fremkom et tomt Rum. Rummet er blot blevet udfyldt af verdslige Forestillinger, som bedst kan indrangeres under Begrebet Politik. Her har den politiske Pris sin Plads. Dermed forstaas den Pris, der er i Overensstemmelse med en Stats Politik. Begrebet er derfor ikke knyttet til en Religion eller til en Slags »praktische Vernunft«, og heller ikke til den ene eller andens private politiske Anskuelser, men, som det passer for en politisk og national Økonomi, til de enkelte Landes samlede Lovgivning, der er Udtryk for Statspolitikens Hensigter. Prisen bestemmes først og fremmest efter de enkelte Landes juridiske Love og kun for saa vidt efter økonomiske Love, som Statens Love tillader det.

Vejen fra Scholastikernes justum pretium til denne politiske Pris synes længere end den i Virkeligheden er. Ganske vist har Scholastikerne syslet med en teonom Pris. Men ved Siden af disse hverken teoretisk eller praktisk betydningsfulde Forsøg findes den gamle aristoteliske Arv: pretium legitimum. De aristoteliske Retfærdighedsforestillinger er fortrinsvis rent formelle og identiske med Lovlydighed. Denne Identificering af Retfærdigheden og Statens gennem Tiderne vekslende Love blev overtaget af Scholastikerne, saa den retfærdige Pris i sin Egenskab af pretium legitimum blev den af Staten fastsatte eller sanktionerede Takstpris eller den indenfor Statens Love dannede Pris.

Prispolitikens Prærogativ overfor Prislæren fører til, at Pris-

¹⁾ Jfr. Sombart, »Die drei Nationalökonomien«, S. 259.

læren mister sin internationale Gyldighed²⁾). Det er den nødvendige Konsekvens af den politiske Liberalismes Devaluering, som praktisk findes i Økonomiens Udvikling og teoretisk først i Marxismens Ideologilære og senere i Arbejder som Myrdals »Vetenskap och politik i nationalekonomien«. Denne Opfattelse strider mod den vidt udbredte Lære, at Prisen i sig selv er et politisk neutralt Instrument, og at dens Funktioner og Love altid er de samme. Det er først og fremmest Cassels Prislære, der her er Tale om. Cassel lader som bekendt sine Prisprincipper gælde baade i en liberal Bytteøkonomi og i et socialistisk Byttesamfund. Hans Opfattelse deles af socialistiske Kredse³⁾.

Men Opgaven, Cassel anviser Prisen, nemlig at bringe Udbud og Efterspørgsel i Overensstemmelse med hinanden, at indskrænke Konsumtionen o. l., er kun en af de mulige Opgaver, Priserne kan faa tildelt. Der er ingen Grund til at tildele Prisens Rationeringsopgave en teoretisk Særstilling. Rationering er en ideal Opgave ved Siden af andre som f. Eks. en maksimal Behovstillfredsstillelse, en maksimal Kapacitetsudnyttelse, en maksimal Beskæftigelsestilstand, en Omlægning af Produktion og Konsumtion, en Udjævning af ulige Indtægtsforhold, standsmæssige Indtægter, Eksportens Fremme, Købekraftens Forandring eller Opretholdelse o. s. v. En logisk Gennemførelse af hvert af disse Maal har andre Priser til Følge, hvad f. Eks. Lauri af Heurlins Fremstilling »Priset som regulator för behovstillfredsställelsen«⁴⁾ teoretisk konsekvent har klargjort.

Selv Rationeringsprincippet tillader forskellig politisk Maalestok. Der kan rationeres efter Købekraften eller efter Behovenes Styrke. Skal der ikke sælges til den højst bydende, men til den mest trængende, saa maa, saa længe Pengenes Grænsenytte er forskellig, og Behovenes Styrke derfor ikke kan maales i Købekraften, Jevons' »law of indifference« opgives, og Priserne maa

²⁾ Man er f. Eks. i Tyskland i Færd med at danne en nationalsocialistisk Pristeori. Jfr. Abel, »Der Preis in der landwirtschaftlichen Marktordnung« (Jahrb. f. Nat. u. Statistik 1937), Hug, »Zur Lehre von dem volkswirtschaftlich richtigen Preis« (Finanzarchiv 1938), Peter, »Studien über den gerechten Preis« (Finanzarchiv 1938), Rittig, »Der soziale Preis« (Jena 1935), Schachtschabel, »Gebundener Preis—Gerechter Preis« (Finanzarchiv 1938).

³⁾ Jfr. Heimann, »Sozialistische Wirtschafts- und Arbeitsordnung« (Potsdam 1932), Karleby, »Socialismen inför verkligheten«, Lindberg, »Nutidens Økonomi og Fremtidens«.

⁴⁾ »Socialpolitik och planekonomi«, Helsingfors 1937.

differentieres⁵⁾). Derimod tillader et socialistisk Samfund med udlignede Indkomst- og Formueforhold Anvendelse af Jevons' law of indifference.

Ingen Pris dannes eller sættes uden Politik. Det gælder ikke blot for »the end of laissez-faire«, men ogsaa for en laissez-faire-Økonomi. Prisdannelsen svarer altid til en politisk Ideologi. Det kan ingenlunde siges, at — som f. Eks. Mises i »Grundprobleme der Nationalökonomie« bliver ved at fremhæve — laissez-faire-Princippet er upolitisk. Statens Ikke-Indblanding i økonomiske Forhold, som tillader Økonomiens Autonomi, er i ikke mindre Grad Politik end f. Eks. de totalitære Staters totale Prisindgreb. De Priser, som bygger paa Liberalismens laissez-faire-Princip, danner blot et Specialtilfælde af en politisk Pris.

Statens Ikke-Indblanding garanterer ikke, at Priserne bliver økonomisk determineret. Statsmagten bliver erstattet af de private Virksomheders større eller mindre Magtstillinger. Disse beror paa Monopoler eller et eller andet monopolistisk Moment, der fører til, at ikke Statsmagten, men Sælgerne driver Prispolitik og fastsætter Priser mere eller mindre vilkaarligt i Stedet for, at de er nødt til at tage Prisen som noget givet. De ikke statsligt paa-virkede Priser svarer til en Økonomi mellem Monopol og Konkurrence, Oligopolernes og den monopolistiske Konkurrences Prissættelse. De er karakteriseret ved, at de i al Almindelighed unddrager sig en teoretisk eller praktisk Beregnelighed.

Justum-pretium-Problemer er derfor uden teoretisk eller praktisk Betydning, saalænge det gælder laissez-faire-Principets økonomiske Næveret, men bliver centrale indenfor en Økonomi, der rettes mod et eller andet Maal.

Men Frikonkurrence-Principet er ikke identisk med laissez-faire-Principet. Alle planøkonomiske Spørgsmaal bliver uklare,

⁵⁾ Jfr. J. M. Clark, »Overhead Costs« S. 2: »... our economics may be said to be artificial, in that it is often tempted to regard customs and conventions as laws of nature. One custom of this sort is the custom of selling goods to all customers at the same price«. Endvidere Sombart, »Der moderne Kapitalismus« (2. Opl.) II, 1 S. 200: »Persönlich war die Preisbildung ehemals auch insofern gewesen, als die Preise verschieden festgesetzt wurden, je nach den Personen, mit denen man den Vertrag abschloss. Es war gleichsam immer eine persönliche Angelegenheit gewesen, eine Ware an jemand zu verkaufen, und der Verkäufer sah sich den Käufer sehr genau an, ehe er einen bestimmten Preis forderte. Es wäre einem Händler alten Stils gar nicht in den Sinn gekommen, von einem reichen und von einem armen Käufer etwa denselben Preis zu verlangen«.

saalænge man ikke med den størst mulige Tydelighed skelner mellem den politiske og økonomiske Liberalisme. Den politiske Liberalisme er ensbetydende med laissez-faire-Princippet, den økonomiske med Frikonkurrencen. Den politiske Liberalismes Prissættelse beror som Følge af Statens økonomiske Neutralitet, Passivitet og — for at benytte et fascistisk Yndlingsudtryk — Agnosticisme paa Stræben efter Profit som en Slags struggle for life-Princip. Derimod er den økonomiske Liberalismes Prisdannelse ingen »naturlig« Tilstand, men en normativ Orden og en Opgave, der kræver Statens Intervention.

Uden Tvivl var den økonomiske Liberalisme historisk knyttet til laissez-faire-Standpunktet. Begge staar i Frihedens Tegn. Der findes hos Adam Smith nogle Bemærkninger, som viser, at han ikke fuldstændigt har overset den statslige Retsordens Betydning, men disse Bemærkninger træder i Baggrunden. Først og fremmest er Klassikernes Holdning præget af deres Forkastelse af Lavsvæsenet og af Merkantilismens Statsindgreb. Denne Opposition var for saa vidt historisk begrundet og endvidere baseret paa en Overvurdering af Harmonien, som en statsfri Økonomi skulde kunne fremvise. Denne Opfattelse var imidlertid teoretisk forkert, hvad der først blev fastslaaet af Marx, som blandt andet paapegede de monopolistiske Tendenser, en statsfri Økonomi nødvendigvis maatte udfolde. Og den historiske Udvikling lader ingen Tvivl tilbage om, at en statsfri Økonomi og Frikonkurrence ikke kan identificeres. Den politiske Liberalisme er et System af Frihedsrettigheder som Foreningsfrihed og Kontraktfrihed, som bliver givet i egen Interesse. Den økonomiske Liberalisme betyder et System af fri Konkurrence, som i sig selv har en selvstændig Værdi. Overfor det er Frihedsrettighederne blot underordnede, mere eller mindre formaalstjenlige Midler. Deres teleologiske og teknologiske Værdi er afhængig af de til enhver Tid herskende Forhold.

De angelsaksiske Stater, især De Forenede Stater, har set det meget tydeligt. De Forenede Staters Retspleje har konsekvent fastholdt, at den amerikanske Grundlovs Bekendelse til Næringsfriheden betød en Afgørelse til Gavn for den økonomiske og ikke for den politiske Liberalisme, saaledes at de liberale Frihedsrettigheder blot gjaldt indenfor Frikonkurrencens Rammer. Monopoler og Oligopoler, der aldrig strider mod laissez-faire-Princippet, men altid mod Konkurrence-Princippet, blev derfor forbudt. Derimod

herskede i Europa en forbavsende Uklarhed, som atter og atter forvekslede Konkurrence med lad-staa-til-Principer⁶⁾).

En realistisk Betragtning kan ikke overse den Kendsgerning, at en fri Konkurrence historisk kun kan fremtræde i organiseret Form. Det sociale Fænomen, som kommer Frikonkurrencen nærmest, er Børsen, først og fremmest Fondsbørsen, dernæst Varebørsen. Saa følger en-gros-Auktionen. Vigtigt er, at Frikonkurrencen ogsaa i Teorien behøver en Organisation. Hverken Grænsenytte-læren eller en ren Teori for Konkurrenceprisernes Dannelse kan forklare Prisdannelsens reale Proces uden at benytte Billeder af en organiseret Prisdannelse. Walras' Hypotese benytter Auktionsens Prisdannelse⁷⁾. Edgeworth arbejder med »recontracts«, som stammer fra Børsens Verden⁸⁾. Man kan med Kaldor⁹⁾ kalde Edgeworths Teori for »slightly obscure« og Walras' Teori for »slightly ridiculous«, men man kan ikke komme udenom, at man ved at ville forklare Frikonkurrencens Prisdannelse er nødt til at benytte Billeder ikke blot af det abstrakte Begreb »Marked«, men af et normeret og organiseret Marked.

Søger en liberal Prislære at komme udenom Nødvendigheden af organisatoriske Foranstaltninger, maa der vise sig et logisk Spring. Cassels Prislære belyser det paa en karakteristisk Maade. Hans Priser bliver ganske vist »sat«, »valgt« og »beregnet« og har en »Opgave«, Ord, der ellers kun findes i en Planøkonoms Glose-

⁶⁾ Især i Tyskland, Kartellernes Land, viste Teori og Praxis denne Mangel paa Klarhed. Det varede, indtil de totalitære Staters Angreb mod »Liberalismen« tvang til Eftertanke. Siden finder vi en Del Litteratur, som fremhæver den økonomiske Liberalismes konstruktive og normative Elementer. Banebrydende var Boehm, »Wettbewerb und Monopolkampf« (Berlin 1933), i hvis Køl vand følger »Ordnung der Wirtschaft«, Schriftenreihe herausgegeben von F. Boehm, W. Eucken, H. Grossmann-Doerth, Stuttgart-Berlin, f. Eks. Boehm, »Die Ordnung der Wirtschaft als geschichtliche Aufgabe und rechtsschöpferische Leistung«, Miksch, »Wettbewerb als Aufgabe«.

⁷⁾ »Eléments d'Economie Politique Pure« (1874) S. 127. »Les prix peuvent être criés au hasard. Pour mieux dire, ils ne peuvent être criés qu'au hasard. Il s'agit de fonder sur le fait de cette détermination sans calcul une méthode de résolution par tâtonnement des équations d'égalité de l'offre et de la demande totale«.

⁸⁾ »Papers Relating to Political Economy« (1925) II S. 311: »It is supposed, that agreements are renewed or varied many times. A final settlement is not reached until the market has hit upon a set of agreements, which cannot be varied with advantage to all the recontracting parties«.

⁹⁾ »A Classificatory Note on the Determinateness of Equilibrium«, Review of Economic Studies 1933/34.

bog. Men hvem stiller »Opgaven« og kontrollerer »Opgavens« Opfyldelse? Ligeegyldigt hvilken Opgave Priserne faar tildelt, maa der opstaa Spørgsmaalet om, hvem der driver Prispolitik ved at sætte eller rette Priser eller øve Indflydelse paa Prisdannelsens Faktorer. Cassel tager slet intet Hensyn til dette Spørgsmaal. For ham gælder laissez-faire-Princippet, og ved Hjælp af en Fiktion slaar han Bro over den Afstand, der ligger mellem en laissez-faire Økonomi og hans normative Prissystem. Det er »Bytteøkonomien«, der »fastsætter« Priserne; det er »Bytteøkonomien«, som »maaler Behovene«, o. s. v. Men hvem repræsenterer »Bytteøkonomien«? Cassel ser Bytteøkonomien antropomorf og som en Slags juridisk Person, hvad vi ellers kun finder i Romantikernes organiske Statsopfattelse. Men en juridisk Person behøver handlende Organer.

Afgørende er Erkendelsen af, at Frikonkurrencen er en kunstig økonomisk Forfatning, hvis Forudsætninger maa skabes og garanteres. Den er ligesom Merkantilismen, Socialismen o. s. v. en Samling af statslige Foranstaltninger, en Planøkonomi sui generis, der ikke kan opstaa, saalænge der ikke finder Statsindgreb Sted. En liberal Statsinterventionisme er derfor ingen *contradictio in adjecto*.

Det betyder, at den ideale Konkurrencepris maa indrangeres under den statsligt paavirkede politiske Pris. Ved Siden af en liberal Prispolitik findes en Statsinterventionisme, der sætter sig sociale, produktionspolitiske o. l. Maal. Grænserne kan være flydende, men som et almindeligt Inddelingsprincip kan Begrebet: liberal eller ikke-liberal Interventionisme opretholdes.

Forestillingen om en liberalt orienteret Planøkonomi findes allerede hos Katedersocialisterne¹⁰⁾. Den præger ogsaa Teorien om den saakaldte bundne Prisdannelse. Saaledes skelner Mises i sin Artikel om »Preistaxen« i »Handwörterbuch der Staatswissenschaften« mellem »Ordnungstaxen«, som gengiver Konkurrenceprisen, og »ægte Takster«, som afviger fra Konkurrenceprisen. I hans Kølvand følger Vleugels' »Theorie der gebundenen Preis-

¹⁰⁾ Schäffle »Bau und Leben des sozialen Körpers« (Tübingen 1880) III, 353 siger, »dass für eine unbestimmbare Zukunft wahrhaft volkswirtschaftliche Bestimmung der Äquivalente des Zwischenstoffwechsels in einer Weise denkbar ist, welche die Triebfedern individueller Wirtschaftlichkeit erhält, die individuelle Freiheit der Bedarfsbestimmung und Berufswahl achtet, überhaupt alle Lichtseiten der liberalen Volkswirtschaft konserviert, den Taxprozess nach Analogie der Marktpreisbestimmung ausbildet, Nachfrage und Angebot harmonisiert und durch das alles den sozialen Stoffwechselprozess rationell lenkbar macht«.

bildung« (i »Die Wirtschaftstheorie der Gegenwart«, Bd. II. — Wien 1932). I Barones »Ministry of Production«¹¹⁾ møder vi »the same two fundamental conditions which characterize free competition . . . We refer, of course, to the conditions of minimum cost of production and the equalization of price to cost of production«.

Den første Opgave, en politisk Prislære stiller til en politisk Økonomi, er at klarlægge de enkelte Landes økonomiske Afgørelser, den Vilje, der ytrer sig i Staternes Politik. Denne Opgave ligner den juridiske og omfatter en Fortolkning af de økonomisk bestemmende Normer, som findes i Grundloven, Love, Anordninger og deres parlamentariske Motiver. Bag dem staar Partier, hvis politisk-økonomiske Programmer kan vejlede Fortolkningen. Som Eksempel kan nævnes, at amerikansk Retspraksis og økonomisk Teori i Mindsteprissystemer ser en grundlovsstridig »restraint of trade«, medens f. Eks. Bang-Jensen i sin Bog om »Mindstepris og Undersalg« med en kort Haandbevægelse fejrer Frikonkurrencen til Side som en »begrebsjuridisk Konstruktion« uden saa meget som at undersøge, om Grundlovens eller andre Loves Bestemmelser om Næringsfriheden sigtede til laissez-faire-Princippet eller Frikonkurrencen. Det er med Bang-Jensens egne Ord Politikens Sag at bestemme, hvorledes Forholdene bør og skal være. Men hvad nytter det, naar Samfundsvidenskab og Jura ikke tager Politikens Bestemmelser til Efterretning? Det er i sin Orden, saalænge det gælder en bevidst og aaben Kritik mod Statens Bestemmelser. Men naar Samfundsvidenskaben optræder, som om Staten ikke har truffet nogen som helst Bestemmelse, saa har vi allerede igen den efter Sigende bandlyste private Politik indenfor Nationaløkonomien.

Dernæst gælder det, generelt eller i et Specialtilfælde at finde de Midler, som er egnede til at virkeliggøre Statspolitikens Formaal. Her er Tale om den Teknologi, som J. St. Mill betegnede som »art« i Modsætning til »science«¹²⁾. Prislæren bliver den ene eller anden justum pretium Teknologi.

Fortolkningen af de enkelte Loves Mening og deres Harmonisering volder ikke faa Vanskeligheder. Nutidens Interventionisme bestaar af en umaadelig Masse social-, finans- og produktionspoli-

¹¹⁾ von Hayek, »Collectivist Economic Planning«, London 1935, S. 289.

¹²⁾ »Essay on Pol. Econ.« S. 214: »Science is a collection of truths, art a body of rules or directions for conduct. The language of science is 'this is or this is not, this does or does not happen'. The language of art is 'do this, avoid that'«.

tiske Foranstaltninger, som i Lighed med Merkantilismens mangler en streng Systematik. Der maa altid tages Hensyn til hele Statspolitiken.

Pigou begynder i »The Economics of Welfare« sin Fremstilling af »State Regulation of Prices« med at fremhæve, at Staten altid har to Indgrebsmuligheder. Enten kan Staten til Gavn for Konsumenterne fastslaa Maksimalpriser. Eller ogsaa kan Staten til-lade Producenterne, »to charge such prices as the market would bear«, og saa dernæst til Gavn for Samfundet beskatte deres Indtægter. I Virkeligheden findes ofte baade en Skatte- og en Prislovgivning. Spørgsmaalet er, om Skattepolitiken eller Prispolitiken har Forkørselsret.

Et norsk Lovforslag af 14. Januar 1938 tager Sigte paa Opret-telse af Krisereservefonds o. l. Samtidig har Norge en Priskontrol. Lovforslaget sætter sig bevidst konjunkturpolitiske Maal. Konjunktur- og Prispolitiken maa da nødvendigt harmoniseres. Fore-trækker Staten høje Krisefonds for lave Priser? Indskrænker der-for Konjunkturpolitiken Trustlovens Virkefelt? I Lovforslaget finder vi følgende Bemærkning: »Konjunkturfortjenestene er i ut-preget grad resultatet af faktorer som bedriftene hverken er herre over eller har æren eller ansvaret for. Samtidig ligger forholdene ofte slik, at konjunkturfortjenestene heller ikke rammes gennem den almindelige priskontrol«. Denne Bemærkning tillader den Slutning, at den forebyggende Krisepolitik ikke udelukker Prisindgreb. Men hermed er naturligvis Problemet: den konjunktur-politisk rimelige Pris ikke udtømt.

Dette Eksempel kan suppleres med mange andre. Et harmoni-serende Udvalg af de forskellige Ministerier er egnet til at mildne de med en Ressortpartikularisme forbundne Modsigelser mellem de enkelte økonomiske Afgørelser. Men endog i de totalitære Staters Økonomi mangler en fuldstændig Harmoni. Det righoldige og ofte selvmodsigende Katalog af Statens økonomiske Formaal kræ-ver den politiske Økonomis Hjælp.

Fortolkningens Vanskeligheder kan paavises ved Prisaftale-loven, som har sit Tyngdepunkt i § 9, der forlanger »rimelige« Priser. Det er indlysende, at alle Forsøg, som gaar ud paa i selve Økonomien at finde en Maalestok for Prisernes Rimelighed eller Urimelighed maa slaa fejl. I det ideelle Tilfælde, hvor der fore-ligger et absolut Monopol, eksisterer der blot meta-økonomiske Indsigelser mod det Cournotske Monopolpunkt. Set fra et økono-misk Standpunkt kan man alene bebrejde Monopolerne, at de efter

al Erfaring ikke kender deres virkelige Magtstilling og derfor undlader at fastsætte den Cournotske Pris og ofte udelukkende lægger Produktionsomkostningerne til Grund for deres Kalkulation. Det er Staten, som maa bestemme, hvilken Politik Priserne skal rime med.

Men hvilken politisk Opfattelse staar bag Prisaftaleloven? Siger Loven til den ideale Konkurrencepris eller ikke?¹³⁾ Lovens Tekst er ikke klar. Ord som »fri Erhvervsudøvelse« tyder paa liberale Formaal, Ord som »samfundsmæssigt« paa kollektive. Den lille paahængte Sætning, at Udnyttelsen af Vareknaphed e. l., hvorved Loven tænker paa Valutalovgivningen, altsaa paa en Vareknaphed, der ikke stammer fra monopolistiske Foranstaltninger, er forbudt, er typisk antiliberal. F. Eks. efter Cassels liberale Prisideal maa en Vareknaphed ikke blot berettige, men ligefrem forpligte til at tage højere Priser. Man kommer muligvis Sandheden nærmest ved at sige, at Lovgiveren enten ikke vilde eller ikke kunde afgøre Omfanget og Retningen af Statens Interventionisme. Prisaftaleloven er for saa vidt en typisk Overgangslov, som svarer til de sociale Klassers Ligevægt. Mangelen paa en klar Afgørelse skjules ved, at Lovgiveren benytter en i og for sig intetsigende Generalklausul: Prisens Rimelighed. Det er ikke den Mangel paa Oversigt over Dagliglivets mangfoldige Fænomener, som fører til de administrative Myndigheders Ret til et »frit Skøn«, men en Brist hos den politiske Vilje, som foranlediger et rent formelt Kompromis. Den af Lovgiveren udsatte Afgørelse maa da træffes af Priskontrolraadet og Domstolene. Men hvorledes skal de fortolke et Begreb, som henviser til selve Politiken, naar dens mest karakteristiske Træk er en Svingen mellem forskellige økonomiske Formaal? Det hele er Symbol paa den Overgangsøkonomi, som følger »the end of laissez-faire«. Lovgiverens Usikkerhed understreges og Lovens vanskelige Anvendelighed skærpes ved, at Loven stiller Priskontrolraadet under Domstolenes Kontrol. Denne Ordning blev — betegnende nok — begrundet med den stats-

¹³⁾ I Rigsdagstidende finder vi to Udtalelser. Hassing-Jørgensen bemærkede, at en rimelig Pris fremkommer, naar man til en Vares Indkøbspris lægger de faktiske Omkostninger og en traditionel Fortjeneste. Iøvrigt beskæftigede han sig med Spørgsmaalet, om Indkøbsprisen skulde gælde eller hellere Genindkøbsprisen. Prieme indskrænkede sig til at sige: »Det er jo fristende at uddybe det Spørgsmaal, hvad man forstaar ved urimelige Priser, men selv om vi ikke har faaet Sommertid, er det jo alligevel Sommer, saa jeg skal ikke forlænge Debatten ...«.

lige Opgaves Nyhed. Men denne Flugt ind i den politiske Liberalismes Retsstat — just hvor det gælder en Afsked med laissez-faire Principet! — misforstaar hele Problemstillingen, ja endogsaa Retsstatens fundamentale Principper. Denne Flugt overser den i Grundloven hjemlede »séparation des pouvoirs«. En Afgørelse om Prisernes Højde er ikke nogen Retsafgørelse, men en administrativ-politisk Afgørelse. Denne Afgørelse sorterer under den udøvende Magt og ikke under den dømmende. Spørgsmaalet, om det er i Strid med Grundloven at betro Domstolene at kontrollere den udøvende Magts (Priskontrolraadets) frie Skøn, skal ikke her afgøres¹⁴⁾. Her er blot Tale om de økonomiske Stridsspørgsmaal, som er knyttet til Lovens uklare Mening¹⁵⁾.

Statens Prispolitik har forskellige Indgrebsmuligheder. Staten kan fastsætte Mindste-, Maksimum- eller Fastpriser. Priserne kan være generelt bestemte. Men Staten kan ogsaa efter Kalkulationskartellernes Forbillede bestemme, at Prisen sættes individuelt forskelligt, men under Hensyntagen til statslige Kalkulationsforskrifter. Der kan bestemmes, hvad der maa og hvad der ikke maa indkalkuleres o. s. v. Men ved Siden af disse Takster og Kalkulationsforskrifter staar i Virkeligheden alle den økonomiske Politiks Foranstaltninger. Alle disse har en direkte eller indirekte Indflydelse paa Prisernes Dannelse, fordi de forandrer Tilbud eller Efterspørgsel. De gaar op i Generalnævneren: Prisdannelse. Det

¹⁴⁾ Andersen »Dansk Forvaltningsret« S. 426 svarer Nej uden Hensyntagen til Prisaftaleloven og uden yderligere Begrundelse.

¹⁵⁾ Den norske Trustlov kender ikke Domstolenes Kontrol. Meningen i den nuværende og endnu mere i den foreslaaede nye Lov er forholdsvis klar. Det er værd at bemærke Trustkommissionens Stilling til Begrebet: Urimelighed. I »Trustkontrollen« 1926, S. 39 hedder det: »En pristariff kan være urimelig selv om den er lavere enn den vilde bli under fri konkurranse, nemlig hvis konkurransereguleringerne har medført en nedsettelse av produksjonsomkostningerne, idet det i så fall vilde være urimelig, hvis fordelene ikke ogsaa skulde komme forbrukerne tilgode. Ennu mere må det da gjelde at en pristariff må anses urimelig, når den går ut på fastsettelse av høiere priser enn de som svarer til priserne under fri konkurranse. Konkurransereguleringer har jo sin berettigelse bare ut fra den tanke, at de leder til samfundsmessige fordele og spesielt til nedsettelser av priser og omkostninger. Bare hvor det foreligger rent eksepsjonelle omstendigheter vil en organisasjonsmessig prisfastsettelse utover konkurransepriserne være berettiget ..«. Den norske Justisdepartements Lovafdeling fremhæver, »at utgangspunktet for bedømmelsen må være markedsprisen under fri og normal konkurranse, og at man derfor er enig med kontrollkontoret at en organisasjonsmessig fastsat pris som regel må anses urimelig, når den ligger over den pris, som sådan konkurranse vilde betinge«.

betyder, at Statens Prispolitik har et ubegrænset Antal Fremgangsmaader til Raadighed, men nødvendiggør paa den anden Side, at de harmoniseres¹⁶⁾. Der kan henvises til Skatte-, Told-, Penge-, Socialpolitiken o. s. v. Hertil kommer psykologiske Midler, hvis Betydning ikke maa undervurderes. Reklamen kan fremkalde, forringe og forandre Efterspørgslen. Statens Propaganda kan opnaa de samme Resultater som et umiddelbart Prisindgreb eller som et Forsøg paa at regulere Udbud eller Efterspørgsel¹⁷⁾.

Ogsaa Statens Prispolitik beror paa try and error-Princippet. For saa vidt bestaar ingen Forskel mellem en statsfri Prisdannelse og en normeret Prisfastsættelse. Baade i den praktiske Konkurrence- og den praktiske Monopoløkonomi sker Prisdannelsen eller Prisfastsættelsen »par tâtonnement« (Walras). En Ligevægt eksisterer hverken som Udgangspunkt eller som Endepunkt, i gunstigste Tilfælde kan man tale om, at Økonomien er paa Vej til en Ligevægt, men dette kan aldrig kontrolleres. Dette maa fremhæves, fordi Henvisningen til en statslig Prispolitik's Famlen er en almindelig, men ikke afgørende Indvending mod en Prisnormering. Det er ogsaa i den videnskabelige Litteratur Sædvane at sammenligne en statslig Økonomis praktiske Vanskeligheder med en statsfri Økonomis ideale Skrivebordsteorier (eller omvendt), men kun Teori og Teori eller Praksis og Praksis kan sammenlignes. Og det er næppe forstaaeligt, hvorfor det skulde være mindre vanskeligt at styre f. Eks. et kapitalistisk Kartel end et statsligt Tvangskartel. Der er begge Steder omend ikke identiske Formaal saa dog overensstemmende Problemer, f. Eks. joint-supply-Problemet. Den økonomiske Dynamik tvinger ogsaa Staten til at vise en brutal Hensynsløshed f. Eks. overfor marginale og ekstramarginale Bedrifter.

Prispolitiken er nødt til at arbejde med juridiske Redskaber, som maa tilpasses de økonomiske Forhold. Antimonopolpolitikens hyppige Fiasko hænger sammen med, at den i al Almindelighed skærer alle Monopoler og monopolagtige Organisationer over een Kam. Men bortset fra, at Truster og Karteller er forskellige øko-

¹⁶⁾ Jfr. Braun, »Theorie der staatlichen Wirtschaftspolitik«, Leipzig-Wien 1929.

¹⁷⁾ Dietze, »Volkswirtschaftspolitik«, Mannheim-Berlin-Leipzig 1936, S. 15: »Das Wesentliche liegt in dem Ziel, die Menschen im Innersten zu erfassen und umzubilden. So sind auch für die werdende Wirtschaftsordnung der Ansatz und die Ergebnisse zur Erziehungsarbeit weit wichtiger als alle äussere Regelung der wirtschaftlichen Verhältnisse«.

nomiske Markedsformer, fordi Truster sædvanligvis er Monopoler og Karteller Oligopoler, kan deres juridiske Struktur ikke side-stilles. Den almindelige Skepticisme, som mener, at et Forbud mod de moderne Sammenslutninger er umuligt, og søger at bevise det ved at gøre opmærksom paa den amerikanske Antitrustlovgivnings Fiasko, beror væsentligt paa denne fejlagtige Ensretning. Karteller er Aftaler om en Indskrænkning i deres Medlemmers frie Erhvervsudøvelse. Disse Aftaler kan utvetydigt fastslaaes og derfor forbydes og straffes. Ogsaa Trusterne kan bero paa Aftaler, f. Eks. kan Virksomhed A forpagte Virksomhed B, men de behøver ikke at bero paa Aftaler og beror sædvanligvis ikke paa saadanne. Eventuelle Aftaler som Forpagtningskontrakter, Leveringskontrakter o. l. er ikke noget specielt for Truster. Derfor eksisterer der ikke juridisk brugelige Redskaber, som kan ramme Trusterne. Truster kan blot kontrolleres eller eksproprieres, men ikke tilintetgøres. Den amerikanske Antitrustlovgivning maatte derfor løbe ud i Sandet, medmindre man tog fat paa at socialisere eller — hvad der blot gradvis er forskelligt — at kontrollere Trusterne.

Dernæst er de enkelte Varers Markedsforhold afgørende. Prispolitiken maa indrettes efter, om der raader en Tendens til Monopol, om der er Oligopol eller monopolistisk Konkurrence eller om der tilnærmelsesvis findes Frikonkurrence eller en Tendens i denne Retning. Hver Markedsform kræver en egenartet Prispolitik. Hvor der raader monopolistiske Markedsforhold, maa et Forsøg paa at slaa Monopolet itu, mislykkes. Selvom det juridisk skulde lykkes, saa vilde der i det gunstigste Tilfælde opstaa oligopolistiske Forhold, som ikke betyder Frikonkurrence med dens ønskede Virkninger paa Prisen. Kartellerne kan i hvert Fald juridisk slaas itu. Men et generelt eller specielt Forbud mod Karteller har ikke ensartede Virkninger. Et Kartels Ophævelse kan føre til en Slags Frikonkurrence, som viser sig i en gensidig Priskamp. Og det er til en vis Grad sandsynligt, at Ophævelsen har disse Konsekvenser, fordi det i Almindelighed var en forudgaaende Priskamp, der førte til Kartelaftalen. Men et Kartel er et Duopol eller Oligopol, og det er ikke nødvendigt, at Kartellet Ophævelse har en cut-throat-competition til Følge. Er der stærke Monopol-tendenser, faar vi en Trust. Men uden Trustdannelse kan der opstaa den af Cournot behandlede Ligevægt indenfor et Oligopol eller lignende Former af en gensidig eller ensidig Vaabenstilstand (Stackelbergs »assymetriske Duopoler«), som praktisk set er stil-tiende afsluttede gentlemen agreements, der angaar Prisen og

Produktionsmængden. Hvor der ikke bestaar Tendenser, som nærmer sig Frikonkurrencen, kan derfor en liberal Interventionisme ikke indskrænke sig til et blot og bart Forbud mod Karteller. Det maa suppleres eller erstattes f. Eks. af Maksimalpriser. Noget tilsvarende gælder f. Eks. ogsaa for en statslig Ophugning af marginale Bedrifter med en Rationalisering for Øje. Producenternes Formindskelse kan fremme monopolistiske eller oligopolistiske Tilbøjeligheder, saa at Priserne stiger. Men trods Producenternes Formindskelse kan — alt efter Markedets Forhold — Markedet blive mere »perfect«, f. Eks. hvis de tilbageblivende Bedrifter er nærboende, imens Markedets »imperfecte« Konkurrence før var begrundet i Transportomkostningernes Uensartethed. Endvidere kan Konkurrencen fremmes gennem de tilbageblivende Firmaers Kamp om de udskilte Grænsebedrifters gamle Kunder og deres sandsynligvis elastiske Efterspørgsel¹⁸⁾. Men fremmer Ophugningen en monopolistisk Konkurrence, saa kan Staten ikke komme udenom yderligere Prisforanstaltninger, f. Eks. Maksimalpriser.

Ligesom under den teoretiske Frikonkurrence har den enkelte Virksomhed under et Takstprissystem ingen Mulighed for at drive Prispolitik. Et Takstprissystem, om end det kan benyttes med ikke-liberale Maal for Øje, er sædvanligvis et radikalt Forsøg paa at gennemføre den Producenternes og Forhandlernes prispolitiske Passivitet, som er karakteristisk for Frikonkurrencen. Efterspørgselskurven bliver ved Tvang parallel med Mængdeaksen, før Kurven daler under Takstprisen. Den private Prispolitik's Umuliggørelse faar Producenterne til at drive Kvantitets- eller Kvalitetspolitik, hvad Staten ikke maa tabe af Syne. Kvaliteterne bliver forværret eller Virksomhederne flygter ind i ikke prisbundne Omraader. Denne Flugt kan forhindres ved Hjælp af et altomfattende System af Maksimalpriser, af Forbud mod nye Kapitalinvesteringer, af Kartellernes saakaldte »Sortenschutz«, hvorved det forbydes, at Kartellets Deltagere optager en Produktion af nye Varer o. l. Meget vanskeligere Opgaver stiller Faren for Kvalitetsforringelser. Denne Fare er ikke specifik knyttet til en statslig Prispolitik, men ligeledes til alle socialpolitiske Foranstaltninger og bun-

¹⁸⁾ J. Robinson, »The Economics of Imperfect Competition«, S. 75. »The faithful customer of the condemned firms, once dislodged from their adherence to them, may be presumed to choose with greater nicety between the remained firms, so that each of the remaining firms will have added to their market a fringe of customers whose demand for their particular output is more elastic than the demand of their old customers«.

der i Nutidens tekniske Kendskab, psykologiske Indflydelsesmuligheder (Reklame) o. s. v., Forhold, som først nu bliver Genstand for teoretiske Undersøgelser og statslige og private Modforanstaltninger¹⁹⁾. For at imødegaa Udbudets Indskrænkning maa Statens Prispolitik tage Hensyn til de Produktionslove, som bestemmer de enkelte Foretagenders Pris. Arbejder et Foretagende med konstante eller dalende Omkostninger, bestemmes Prisen efter Gennemsnitsomkostningerne. Arbejder en Virksomhed med stigende Omkostninger, bestemmes Prisen efter Marginalprisen og Branchens Pris efter Grænsebedriftens Marginalpris. Denne Regel opretholder Differentialrenter indenfor Branchen og ogsaa, forsaavidt der arbejdes med stigende Omkostninger, indenfor det enkelte Foretagende, nemlig de intramarginale Produktenheders Differentialrenter. Denne Regel udelukker derimod Monopolrenter. En saaledes bestemt Takstpris er for et med konstante eller dalende Omkostninger arbejdende Monopol identisk med Skæringspunktet mellem Gennemsnitsomkostnings- og Efterspørgselskurven. Det vilde ikke betale sig for Monopolisten, at formindske det Udbud, som er knyttet til denne Takstpris, fordi Gennemsnitsomkostningerne i Tilfælde af en Reduktion af Udbudet vilde stige. Arbejder Monopolet med stigende Omkostninger, maa Takstprisen svare til Skæringspunktet mellem Grænseomkostnings- og Efterspørgselskurven. Bestemmes Takstprisen efter Gennemsnitsomkostningerne i Stedet for Grænseomkostningerne, maa Staten tillige foreskrive Udbudets Størrelse og Kvalitet. Det maa bemærkes, at denne Prispolitik sigter paa en Ligevægt paa kort Sigt. Paa længere Sigt kan en anden Prispolitik være fornøden.

Forskellen mellem de enkelte Virksomheders Omkostninger spiller en betydende Rolle for enhver Prispolitik.

a) Branchens Elasticitet er afhængig af Forskellen paa Omkostningerne. Hvis Forskellen indenfor en Branche er lille, hvis altsaa de enkelte Firmaers Omkostninger er forholdsvis ensartede, staar alle Producenter nær ved Grænseproducenten. I dette Tilfælde er Totaludbudet mere elastisk end indenfor en Branche, som viser stor Forskel mellem Bedrifternes Omkostninger. Den større Elasticitet har til Følge, at en Prisnedsættelse — i hvert Fald i the short run — indskrænker Udbudet.

¹⁹⁾ Jfr. »The Ultimate Consumer«, The Annals of the American Academy, Maj 1934; Zeuthen, »Nogle økonomiske og sociale Udviklingstendenser og deres politiske Konsekvenser«, Statsøkonomisk Tidsskrift 1938.

b) Forskellighederne fører til Differentialrenter. En Ligevægt, som forudsætter, at alle Virksomheder i en Branche har de samme Gennemsnitsomkostninger, som incl. en normal Avance svarer til Prisen, er en virkelighedsfjern Teori. Der maa henvises til de »Branchemässige Betriebsuntersuchungen«, det tyske »Reichskuratorium für Wirtschaftlichkeit« har taget fat paa²⁰⁾. Disse Undersøgelser dannede Udgangspunktet for en Diskussion om Mulighederne for en rimelig Pris. Rigskuratoret kunde fastslaa, at i ingen Branche var hverken de totale Omkostninger eller deres enkelte Bestanddele — heller ikke en i Kraft af en Aftale mellem Producenter, Forhandlere og Forbrugere standardiseret Vares Omkostninger — tilnærmelsesvis overensstemmende. I et Tilfælde bevægede Gager sig mellem RM. 196.00 og RM. 33.60, Lønninger mellem RM. 125.00 og RM. 61.40, Materialer mellem RM. 418.10 og RM. 194.00 og Afskrivninger og Renter mellem RM. 441.00 og RM. 31.60. »Berliner Einigungsamt für Wettbewerbsstreitigkeiten«²¹⁾ meddeler, at omtrent den samme Vare blev tilbudt til RM. 17.50, RM. 60.00, RM. 80.00, RM. 150.00, RM. 180.00 og RM. 250.00. Deraf slutter Kuratoriet, at Søgen efter Prisøkonomiens Generalnævner og den rimelige Pris svarer til Middelalderens Stræben efter de vises Sten. Men just disse Forskelligheder kræver Statens Prispolitik. Disse Forskelligheder skaber Indgrebsmuligheder, som ikke blot tager Sigte paa fælles Kalkulationsforskrifter, men ogsaa paa en Udjævning af Produktionsmetoderne. Men saalænge disse Forskelligheder bestaar, hvad der fører til de intramarginale Produkters Differentialrenter, muliggør netop disse Differentialrenter en hel Række prispolitiske Foranstaltninger, som er mere vidtgaaende end en blot liberal Interventionisme. Hertil hører alle Prisdifferentieringer, f. Eks. med optimal Kapacitetsudnyttelse, med Dumping o. s. v. for Øje. Disse Renter er Fonden, hvoraf Prispolitikken i vid Udstrækning kan øse. Staten løber ganske vist saa den Risiko, at de privates Initiativ svækkes.

Enkelte Eksempler paa en rimelig Pris skal behandles.

Forestillingen om en normeret Pris er for Nutidens Generation først og fremmest knyttet til Verdenskrigens Prisreguleringer. Og saa Videnskabens Dom gaar i overvejende Grad ud fra Krigens Erfaringsmateriale. Mises' anti-interventionistiske Indstilling beror paa de efter hans Mening aldeles utilstrækkelige Resultater,

²⁰⁾ »RKW.-Nachrichten«, Marts 1934, S. 41.

²¹⁾ »Wirtschaftsblatt der Industrie- und Handelskammer zu Berlin«, April 1935.

Alverdens Krigslovgivning har udvist. De af ham alene anerkendte Ordenstakster svarer omtrent til de Priser, som ogsaa indenfor en statsfri Økonomi vilde danne sig. Men der findes ogsaa stik modsatte Vurderinger. F. Eks. siger Lynd²²⁾ med Hensyn til den amerikanske Lovgivning, at »we had demonstrated on a large scale that industry can be controlled and operated for other goals than the profits of individual enterprise...«. Den rimelige Pris' Tilknytning til en typisk Nødlovgivning har belastet hele Problemstillingen. En Krig volder ualmindelige Vanskeligheder, som ingen Økonomi fuldtud kan klare.

Problemets Præmisser er Vareknaphed som Følge af manglende nationale Produktionsmidler og frivillig (Autarki) eller ufrivillig (Blokade, Valutalovgivning) Importindskrænkning, saa at Udbudet ikke kan forhøjes og Rationering under alle Omstændigheder er fornøden. Spørgsmaalet gælder Prisens Opgave under en Vareknaphed, i Særdeleshed ogsaa Prisens Rolle som Regulator for en uundgaelig Rationering.

En statsfri Økonomi fører til Salg af de knappe Varer til de højest bydende, men just her ligger den statsfrie Økonomis Akilleshæl. Og hvad der gælder for en laissez-faire-Økonomi, gælder ogsaa for Mises' saakaldte Ordenstakster. Cambridge-Skolen stiller som bekendt netop her Kravet om Statsindgreb²³⁾. En statslig Prisfastsættelse maa, saalænge der eksisterer ulige Indtægts- og Formueforhold, og hvor der er Tale om en forholdsvis uelastisk Efterspørgsel, gribe til Prisdifferentiering for at udligne Udbud og Efterspørgsel ved Hjælp af Prispolitik. En maksimal Prisdifferentiering kan teoretisk konstrueres. Efterspørgselskurvens

²²⁾ »The Annals of the American Academy«, Maj 1934, S. 4.

²³⁾ Böhm-Bawerk »Gesammelte Schriften« (1924) S. 479 har paa Østrijernes Vegne udtrykt det saaledes: »Wenn .. in Irland in einem Hungerjahr die nahrhaften Brotfrüchte Korn und Weizen massenhaft exportiert wurden, um gewiss zu einem nicht geringen Teil für Luxusbedürfnisse, für feine Bäckereien, für die Bereitung von Kornbranntwein und dergleichen Verwendung zu finden, während die arme einheimische Bevölkerung, die den durch die Konkurrenz der Reichen in die Höhe getriebenen Marktpreis nicht erzwingen konnte, mit kärglicher Kartoffelnahrung darbt und massenhaft den Hungerkrankheiten erlag, so wird jeder Unbefangene auf den ersten Blick erkennen, dass hier die egoistische Tauchkonkurrenz gewiss nicht zu der gesellschaftlich fruchtbarsten, mit dem grössten reinen Nutzen für die Lebenserhaltung und Entfaltung des Volkes verbundenen Distribution der Waren Weizen und Korn geführt hat. Und doch kamen diese Güter auch hier sicherlich in die Hände derjenigen, die sie um die grösste Anzahl von 'shillings' und 'guineas' höher schätzten...«.

enkelte Punkter repræsenterer — hvert for sig — en effektiv Pris, saa hver Køber betaler en individuel Pris, hvis Størrelse udelukker en Konsumentrente. En saadan Prisdifferentiering vilde forudsætte Statens eller et bemyndiget Organs Monopol for vedkommende Varer og kræve en kontrolleret Fordeling til Priser, der svarer f. Eks. til de enkeltes Skatteindtægter. Men det er indlysende, at et progressivt Skattesystem navnlig i Forbindelse med Understøttelser til Mindrebemidlede opfylder det samme Formaals med mindre praktiske Vanskeligheder. Saafremt dette ikke slaar tilstrækkeligt til, er et Kortsystem fornødent. Priserne er, hvorledes de end fastsættes, i en mere eller mindre kapitalistisk Økonomi et utilstrækkeligt Redskab til at rationere Varer efter de virkelige Behovs Størrelse.

Man maa skelne mellem Prisernes Rationeringsopgave og Prisernes eventuelle Opgave: at fremkalde et større Udbud. En laissez-faire-Økonomis stigende Priser tillader Overgangen til en Produktion med stigende Omkostninger, hvad der har til Følge, at de intramarginale Bedrifter faar voksende Differentialrenter. Statens Prispolitik maa tage Hensyn til de nyopdukkende Grænsevirksomheders Grænseomkostninger. For at undgaa Prisforhøjelser og dermed umuliggøre yderligere Differentialrenter, kan Staten yde specielle Godtgørelser til Grænsebedrifterne, f. Eks. Skattelempelser, Subventioner, Laan o. s. v. Der kan ogsaa benyttes Organisationsformer, som findes indenfor det privatkapitalistiske Organisationsliv. Vi tænker paa den angelsaksiske Pool eller det tyske Interessengemeinschaft. Gevinsten i de sammensluttede Foretagender bliver efter fælles Kalkulationsforskrifter regnet ud, saa at Differentialrenterne helt eller delvis er indbefattet i Gevinsten. De enkelte Foretagenders Gevinst eller Tab bliver afbalanceret og Gevinstoverskuddet bliver efter en aftalt Maalestok, f. Eks. efter Omsætningen, fordelt mellem de enkelte Bedrifter. Ogsaa denne Organisationsform tillader Maksimalpriser, som ikke behøver at svare til Grænseomkostningerne. Herved bliver Udbudet ikke formindsket, fordi de intramarginale Bedrifters Differentialrenter udligner Grænsebedrifternes Meromkostninger.

Endvidere bestaar en Prispolitik's Opgave under Varemangel i at forhindre Konjunkturgevinster. Disse Gevinster er beslægtet med Marshalls Kvasirenter. De har deres Rod i de yderligere Differentialrenter, der er knyttet til Økonomiens Udvidelse under tiltagende Grænseomkostninger, og i selve den Prisstigning, som Udbudets Begrænsning foranlediger. En radikal Skattelovgivning,

som af Hensyn til Varernes Rationering beskærer navnlig de store Indtægters Købekraft, og den omtalte Umuliggørelse af en Opkomst af nye Differentialrenter formindsker Faren for Konjunktur- og Spekulationsgevinster. Iøvrigt er statslige Kalkulationsforskrifter, som angaar Avancen o. l., tiltrængt.

Et Blik paa de totalitære Staters Prislovgivning viser, at Verdenskrigens Økonomi endnu i vore Dage er af Betydning. Krigens Lovgivning blev overtaget, delvis ogsaa udvidet. Den tyske »Wehrwirtschaft«s Prispolitik viser det med al mulig Tydelighed. Enkelte Træk skal fremhæves og sammenlignes med Danmarks Krigsøkonomi. Wagner, Rigskommissæren for Prisdannelsen, begynder »Die Preispolitik im Vierjahresplan« med den Bemærkning, at han ikke stiller Prispolitikens teoretiske Grundlag til Diskussion. »Eine solche Diskussion mag manchen Menschen — ganz besonders den Intellektuellen — wichtig und anregend erscheinen. Einem Volk dient dieser Streit der Meinungen recht wenig. Es wird ihm sogar zur Gefahr . . dann bleibt keine Zeit zur Entscheidung und zum Handeln«²⁴). Den tyske Prispolitik's forholdsvis heldige Resultater maa naturligvis ses paa Baggrund af en totalitær Stats Magt. Men det viser, at det ikke under alle Omstændigheder holder Stik, hvad f. Eks. Cohn i »Danmark under den store Krig« bemærker, at Maksimalpriser »fra Diocletians til vore Dage har skiftet noget i Form, men iøvrigt omtrent været lige virkningsløse, hvad enten der var Dødsstraf eller Bøder indtil 10 000 Kr. eller Fængsel«. Selvfølgelig kan en Prispolitik ikke indskrænke sig til et Straffesystem, men vigtigt er, at et Straffesystem uden Personsanseelse hensynsløst sker Fyldest, hvad der under totalitære Forhold lettes ved Hjælp af en gennemgribende officiel og uofficiel Kontrol. Den tyske Prispolitik beror principielt paa et Maksimalprissystem. Indenfor det tyske Landbrug gælder — delvis i Forbindelse med de paagældende Varers Beslaglæggelse — generelle Fastpriser, som er nuanceret efter Aarstid og Produktionens og Konsumtionens Beliggenhed. Indenfor den øvrige Økonomi gælder individuelle Maksimalpriser, den saakaldte almindelige »Preisstop« af 26. November 1936. Denne Lov angaar — i Modsatning til Tysklands Krigslovgivning, men i Lighed med den danske Bekendtgørelse af 1. Februar 1917 — alle Varer og Ydelser. En almindelig »Preisstop« findes f. Eks. ogsaa i Italien og fandtes i Frankrig (Decret af 1. Juli 1937). En almindelig »Preisstop«

²⁴) Wagner, »Die Preispolitik im Vierjahresplan« (Jena 1938) S. 3.

forhindrer med Held, at Producenter og Forhandlere gaar over til ikke-prisbundne Varer og at Konsumenternes Efterspørgsel driver Surrogatvarenes Priser i Vejret. »Die Preisstopverordnung«, siger Wagner²⁵⁾, »ist ein preis- und sozialpolitischer Schutzwall der deutschen Volkswirtschaft. Zugleich bezeichnet sie einen wirtschaftspolitischen Standort von übergeordneter Bedeutung. Der gegen diesen Schutzwall angehende, bald stärkere, bald schwächere Druck ermöglicht ständig einen tiefen Einblick in das wirtschaftliche Kräfteverhältnis. Danach können die einzelnen Strömungen zurückgedrängt oder gefördert, hervorgerufen oder gänzlich zum Stillstand gebracht werden«. For enkelte Varer, især for udenlandske Varers Vedkommende gælder Kalkulationsforskrifter. Det er forbudt at lægge Genindkøbsprisen til Grund. Omkostningernes og Avancernes Kalkulation er fastlagt. Den almindelige Metode procentvis at forhøje Indkøbspriserne blev erstattet med »samfundsmæssigt retfærdige« Kalkulationsprincipper. I Mod sætning til den danske Fortolkning af Indenrigsministeriets Bekendtgørelse af 1. Februar 1917 blev f. Eks. Avancernes Højde pr. Styk begrænset til det absolutte Beløb, som Avancerne før Preis-Stop-Forordningens Ikrafttræden har haft. Denne Prispolitik blev — foruden Skattepolitikken o. l. — understøttet af en Slags Interdependens-Princip, som Wagner²⁶⁾ formulerer saaledes: »Es gibt Preiserhöhungen, die aus unabwendbaren Anlässen und Ursachen eintreten. Für solche Fälle muss man nach Möglichkeit entsprechende Preissenkungen auf anderen Gebieten bereithalten«. Det var i Særdeleshed Mærkevarerne, som uden større Vanskelighed kunde spille Syndebuk. Hertil kommer »Konsumaflednings« Politik. Med alle Statens til Raadighed staaende propagandistiske Midler bliver Forbruget henvist til ikke manglende Gøder, f. Eks. Radioapparater, Løfter om Folkebiler, »Kraft durch Freude« o. s. v.

Den liberale Interventionisme søger mod Frikonkurrencens Pris. Men Frikonkurrencens Pris findes ikke i den virkelige Økonomi, som staar mellem Konkurrence og Monopol. Kartellernes Pris kan ikke — som det ofte siges — tilpasses efter Outsidernes Pris, fordi Outsiderne og alle Surrogatkonkurrenter i Monopolernes Skygge retter deres Priser efter Monopolprisen. De faar lige saa godt som Kartellernes Medlemmer en Kvasi-Monopolrente. Frikonkurrencens ideale Pris maa konstrueres.

²⁵⁾ »Preispolitik« S. 9.

²⁶⁾ »Preispolitik« S. 14.

Frikonkurrence betyder Frihed for monopolistiske Elementer. Denne Frihed kræver et principielt Forbud mod Karteller og Mindsteprissystemer. Det er allerede fremhævet, at et rent principielt Forbud ikke er tilstrækkeligt, saafremt en vidt fremskredne »imperfect competition« karakteriserer Markedet. Men i al Almindelighed fjerner et Forbud den monopolistiske Prispolitik, som føres af Priskarteller, der udgør Hovedparten af alle Karteller. Et Forbuds Gennemførlighed kan juridisk ikke drages i Tvivl. Et Forbud mod Karteller og Mindsteprissystemer er, naar alt kommer til alt, den enkleste og mest virksomme Form for en liberal Antimonopolpolitik. F. Eks. kunde det tyske Forbud mod Prisaftaler, især ogsaa Submissionskarteller, »Mestergrise« o. l. uden Vanskelighed og med Held realiseres.

En særskilt Behandling kræver i denne Sammenhæng den saakaldte »ruinerende Konkurrence«. Kartellerne vender sig imod en gensidig Priskamp, og et virksomt Forbud fører til en Kampsituation. Forholdet mellem en liberal Prispolitik og de saakaldte Tabspriser maa klarlægges. Frikonkurrencen sigter til de for Konsumenterne billigst mulige Priser. »Consumption«, siger Adam Smith, »is the sole end and purpose of all production. And the interest of the producer ought to be attended to only so far as it may be necessary for promoting that of the consumer. The maxim is so perfectly self-evident that it would be absurd to attempt to prove it«. Og efter Liberalismen udskilles Grænsebedrifterne til Gavn for de ydedygtigere Foretagender. Denne Udskillellesproces gaar over »Tabspriserne«. Grænsebedrifterne ophører med at indkalculere Afskrivninger. Prisen omfatter de variable Omkostninger, men kun de faste Omkostninger forsaavidt de angaar kontante Beløb som Obligationsrenter, Formueskatter, Leje o. l. Disse saakaldte Tabspriser er lige saa uundgaelige som Salg af ellers uafsættelige Varer til en Pris, der ikke dækker Varernes variable Omkostninger. Det betyder, at der er en Grænseproducent, som er i Stand til netop at faa de løbende Kontantudgifter incl. Driftskapitalens gængse Forrentning. Først naar Prisen gaar under disse Beløb, tvinges Grænseproducenten til at give op. Selvfølgelig kan denne Udskillellesproces fremskyndes ved Grænsebedriftenes Ophugning. Men for det første er en saadan Ophugning ikke samfundsgavnlig, saalænge Grænsebedrifterne kan forrente deres Driftskapital. For det andet vinder Branchen intet. De kan ganske vist forhøje Priserne, men disse Forhøjelser kompenseres af den Købesum, Branchen maa betale til Grænsebedriftenes Ejere. Re-

sultatet bliver det samme, naar Staten hugger Grænsebedrifterne op og lægger Skat paa Branchen, uden at Skatten kan væltes over paa Konsumenterne. Unægtelig kræver en liberal Økonomi midlertidige Ofre netop af de ydedygtigere Virksomheder, Ofre, som kan blive endnu større, hvis en Grænsebedrift f. Eks. faar et Moratorium, en Rente- eller Gældsnedsettelse. Alt dette maa nødvendigvis være knyttet til en liberal Økonomi, hvis Dynamik forlanger Grænsebedrifternes Udskillelse og Prisernes Tilpasning til Konjunkturernes Svingninger. De hermed forbundne saakaldte Tabspriser er hverken uforenelige med en fri eller med en loyal Konkurrence, tværtimod. Der maa skelnes mellem disse defensive »Tabspriser« og aggressive Tabspriser, som intet har at gøre med Frikonkurrence, men som i Modsætning hertil er Vaaben i en monopolistisk Konkurrence. Disse Tabspriser har et helt andet Formaal. De vil slaa Konkurrenterne ned for at oprette eller udvide et Mono- eller Oligopol. De aggressive Tabspriser sorterer stedse under en Stats liberale Antimonopolpolitik og betyder en ruinerende Konkurrence. De ruinerer Konkurrencen, de defensive opretholder Konkurrencen.

For at forhindre aggressive Tabspriser, men ogsaa om fornødent at indskrænke defensive Tabspriser, har Statens Prispolitik forskellige Muligheder. Staten kan danne et Priskartel eller tillade, at det dannes. Men det er hensigtsmæssigt ved Tvang at inddrage alle Branchens Medlemmer. Iøvrigt gælder det uden Undtagelse, at samfundsgavnlig Karteller er meningsløse, saalænge de ikke dannes som Tvangskarteller. I denne Retning virker den norske Trustkontrol. Men der findes ogsaa andre mere elastiske Midler. I Særdeleshed kan der peges paa Kalkulationskarteller, som er ved at vække større Opmærksomhed²⁷⁾. Forskellen mellem et Priskartel og et Kalkulationskartel ligger deri, at et Priskartel indeholder en forpligtende Aftale om en Mindstepris' Overholdelse, mens Kalkulationskarteller ikke nødvendigvis maa indeholde en Bestemmelse om selve Prisen, men blot om Prisens Kalkulation og, saafremt der bliver fastsat en Mindstepris, er det tilladt at underskride denne Pris, forudsat at Prisens Underskrivelse kan bevises at være forenelig med Kalkulationsforskrifterne. Statens Politik maa tage Hensyn til Markedets Tendenser for at forhindre, at et Kalkulationskartel bliver til et Priskartel. Raader der

²⁷⁾ Jfr. ogsaa den amerikanske Økonomis saakaldte »Uniform Cost Accounting«.

Tendenser til en oligopolistisk Vaabenstilstand og bestemmer et Kalkulationskartel, at alle faste og variable Omkostninger skal indkalkuleres, faar vi sandsynligvis et Priskartel, hvis Pris retter sig efter den daarligst og dyrest arbejdende Bedrift. Et Kalkulationskartel, som tager sig Frikonkurrencens Fremgangsmaade til Forbillede og blot søger at forhindre aggressive Tabspriser, bestemmer f. Eks., at faste Omkostninger ikke maa indkalkuleres. En saadan Bestemmelse er f. Eks. hensigtsmæssig under en økonomisk Krise. Prisen bestemmes saa efter Grænsebedriftenes Omkostninger, men det er muligt, at de intramarginale Bedrifter sælger billigere, saafremt de kan bevise, at deres variable Omkostninger er mindre. Hermed har vi en reguleret Frikonkurrence ved Udelukkelse af ruinerende Tabspriser, som er en skjult Monopolmanøvre. Mellem et saadant Kalkulationskartel og et Kvasipriskartel, der er maskeret som et Kalkulationskartel, ligger et stort Spillerum, som Staten kan udnytte til en meget nuanceret Prispolitik. Det kan bestemmes, om og eventuelt i hvilket Omfang Afskrivninger skal finde Sted, om Renter paa Bedriftens Egenkapital eller en Avance behøver at indkalkuleres, ligesom Avancernes Størrelse kan bestemmes. Vil Staten hindre, at Priserne forhøjes ved en Tilbagegang i Efterspørgslen, kan det ogsaa bestemmes, at Kalkulationen altid maa gaa ud fra en optimal Kapacitetsudnyttelse. Saaledes udgør f. Eks. Kalkulationskartellet indenfor Tysklands grafiske Erhverv et godt Mønster paa et moderne Tvangskalkulationskartel²⁸⁾, idet Medlemmerne maa kalkulere som om de havde en optimal Kapacitetsudnyttelse af 83,4 pCt. Bogføringen kan skematiseres o. s. v. En Skemapris, som kan underskrides, kan rettes efter en marginal Bedrift, en Gennemsnitsbedrift eller den bedste Bedrift. Det er indlysende, at Prispolitikken paa denne Maade kan opnaa, at alle Branchens Medlemmer eller en Del deraf sælger til — ikke aggressive — Tabspriser, at Grænsebedrifter før eller senere udskilles, at ydedygtige Virksomheders Kapacitet udnyttes mere eller mindre, at deres Udvikling fremmes eller standses, samt at Priserne tilpasses Krise- eller Konjunkturpolitikens Fornødenheder.

Frikonkurrencen forudsætter Kontrahenternes Anonymitet, en optimal Oversigt over Varerne og deres Priser, lige Transportomkostninger, Varekøbernes »encyclopediske Varekundskab«²⁹⁾, deres

²⁸⁾ »Neue Ordnung für das graphische Gewerbe«, Berlin 1936.

²⁹⁾ Marx, »Kapitalen« I,1, Fodn. 5.

rationelle Adfærd o. s. v. En liberal Prispolitik's Opgave bestaar i at skabe Forhold, som kommer det liberale Ideal nær. Enkelte Foranstaltninger skal kort fremhæves. Kvantitative og kvalitative Standardiseringer af Varerne imødekommer Kravet om Markedets Overskuelighed og Kontrol med Varerne. Tvang til at forsyne alle Varer med Priser, ikke mindst i Butiksvinduerne, fremmer Konkurrencen og Oversigten. Noget tilsvarende gælder for al økonomisk Efterretningstjeneste. De amerikanske »open-price-associations« fyldestgør paa en tilfredsstillende Maade det samme Formaal; de staar heller ikke efter Supreme Courts Afgørelser i Modstrid med Antitrustlovgivningen. Varebørser og Vareauktioner maa organiseres; de er i Forbindelse med Institutioner som Terminsforretning (Hedging), Lagerbevis (Warrant) o. l. ideale Eksempler paa en organiseret Konkurrence-Prisdannelse³⁰⁾. I samme Retning virker Udstillinger, Messer, Købestævner, den internationale Tekstilhandels Indkøbscentraler, f. Eks. i Chemnitz, hvorved Markedernes Elasticitet forøges. Jernbanernes Tarifpolitik kommer i Betragtning, for at udjævne Beliggenhedsmonopoler. Alle Forsøg paa at udvide Markedet ved at uniformere Varer maa understøttes, og alle Bestræbelser for at differentiere Varerne maa vanskeliggøres. »Imitatoren« stræber efter Frikonkurrencen, »Initiatoren« efter Monopolet. Liberalismens Opgave ligger her i en Indskrænkning i Reklamens Virkefelt. Reklamens liberale Betydning bestaar i, at den udvider Oversigten over Markedet, men dens konkurrencefjendtlige Virkning i, at den erstatter den anonyme Kvalitetskonkurrence med det individuelle Suggestionsmonopol. Mærkevarerne forener ved deres Tilknytning til Mindsteprissystemer og Suggestionsreklamen alle en »imperfect competition«s Egenskaber. En liberal Prispolitik forudsætter ikke blot en gennemgribende Lovgivning mod illoyal Konkurrence, som umuliggør alt, hvad der kan vildlede Publikum, men maa ogsaa sætte en Stopper for, at Producenternes Reklame opdeler en Vares Marked i partielle Markeder. Producenternes fra et liberalt Standpunkt tilladelige Reklame ligger næppe i Retning af den undertiden foreslaaede Fællesreklame, fordi en Branches Fællesreklame bestyrker Karteltilløjeligheder. Producenterne kan — for saa godt som muligt at forhindre Konsumenternes monopolistiske Udbyt-

³⁰⁾ Jfr. E. Liefmann-Keil, »Organisierte Konkurrenz-Preisbildung«, Leipzig 1936, som monografisk behandler Uld- og Bomuldsmarkedet. Jfr. endvidere »Organized Commodity Markets« i »The Annals of the American Academy«, Maj 1931.

ning — henvises til Udstillinger, Messer o. l. eller til statsligt eller af andre neutrale Organisationer anerkendte og kontrollerede generelle Mærker, som garanterer en vis Kvalitet, f. Eks. Farveægt-hed o. l. Endvidere er det en liberal Politik's Opgave at skabe den af den liberale Teori hos den endelige Konsument forudsatte, men i Virkeligheden ikke tilstedeværende Varekundskab. Ellers mangler den nødvendige Vaabenlighed. Her er en neutral Oplysning om Varernes Beskaffenhed og Værdi tiltrængt. Saafremt ikke statslige Organisationer som Staternes Bureau of Standards, Danmarks Husholdningsraad o. l. staar til Raadighed, kommer en Understøttelse af private, efter amerikansk Mønster dannede Konsumentorganisationer i Betragtning.

En Fastsettelse af Maksimalpriser kan i hvert Fald overfor Monopoler og monopolagtige Organisationer ikke undgaas. Denne Prisfastsættelses Vanskeligheder er ofte blevet fremhævet, men principielt maa det siges, at de frie Kræfters Spil ikke her erstattes af Skrivebordsindgreb, men Monopolernes vilkaarlige Prisfastsættelse af Statens politiske Fordogtbeholdende. Prisfastsættelsen maa bygge paa de nuværende Omkostninger. Joint-supply-Problemet kan teoretisk ikke løses tilfredsstillende. Knuden maa hugges over baade af en privat og en statslig Økonomi. Afskrivninger og Reservedannelser maa tage Hensyn til Konjunkturerne og det tekniske Fremskridt o. s. v. Men en Konstatering af de nuværende Omkostninger er ikke nok. Den rimelige Pris sigter til den liberale Dynamik; den vil opnaa, at Virksomheder bærer sig ad, som om Frikonkurrencen bestaar. Den liberale Pris maa tvinge Bedrifterne til at rationalisere eller at ophøre. Omkostningerne skal tilpasses den liberale Pris og ikke blot omvendt. Prispolitikken kan hverken bygge paa Markedsprisen, fordi den virkelige Pris er smittet af den monopolistiske Konkurrence, eller paa de nuværende Omkostninger, fordi dette kan resultere i et almindeligt Priskartel. I denne Prispolitikens dynamiske Opgave ligger de virkelige Vanskeligheder. Prispolitikken maa trods den store Forskel paa Bedrifternes Omkostninger tage et repræsentativt Foretagende til Forbillede.

Vanskelighederne er ikke uovervindelige. Man staar overfor de samme Opgaver, naar det gælder at vælge mellem forskellige Tilbud til Stat og Kommune. Et godt Eksempel danner den Overenskomst, der 1926 blev sluttet mellem Deutsche Reichsbahn og »Deutsche Wagenbau-Vereinigung«. Kartellernes Land har ogsaa delvis skaffet Midler til deres Uskadeliggørelse. Kartellet og

Reichsbahn³¹⁾ har skabt et fælles Udvalg, hvis Opgave er hvert Aar nøjagtigt at kontrollere de enkelte Fabrikkers Omkostninger og udregne Omkostningernes Gennemsnit. Reichsbahn og Kartellernes Medlemmer bliver kun underrettet om Gennemsnitsomkostningerne, som er afgørende for det følgende Aars Pris. For at undgaa de med en Takstpris' Fastsættelse forbundne Vanskeligheder, bliver der taget Hensyn til alle variable Omkostninger, men kun delvis til de faste Omkostninger. Disse bliver ikke indbefattet i Kalkulationen, for saa vidt de angaar joint costs og de enkelte Foretagenders finansielle Opbygning. Renter paa den i Foretagendet anbragte Kapital beregnes ikke. For Skatter gælder specielle Bestemmelser. Afskrivningerne er skematiseret. Det er værd at bemærke, at de faste Omkostningers Indkalkulation under den sidste Krise blev indskrænket endnu mere. Hele Overenskomsten stræber efter en »som-om Frikonkurrence«, hvad der understreges ved, at der ikke mere bliver taget Hensyn til Virksomheder, hvis Omkostninger flere Gange overstiger Gennemsnitsomkostningerne med 5 pCt. Overenskomstens Resultat er, at alle Foretagender er nødt til at faa deres Omkostninger sænket under Gennemsnitsomkostningerne. De heldige Rationaliseringer bevirker yderligere nedtrykte Gennemsnitsomkostninger. I Virkeligheden dalede Priserne ogsaa Aar for Aar.

En generel Regulering findes i »Verordnung über die Preisermittlung auf Grund der Selbstkosten bei Leistungen für öffentliche Auftraggeber« af 15. November 1938³²⁾. Forordningen angaar alle Tilbud til statslige eller kommunale Myndigheder, saafremt der ikke findes en Markedspris. Med Markedsprisen forstaas den ideale Frikonkurrences Pris, der dannes uden at de enkelte Virksomheder er i Stand til at øve Indflydelse paa dens Størrelse. Findes ikke en saadan Markedspris, hvad der er Reglen, saa bestemmes Prisen efter de tilbydende Foretagenders Gennemsnitsomkostninger. Dette Princip tillader, at de enkelte Foretagender alt efter deres organisatoriske og tekniske Ydedygtighed og, da der ikke tages Hensyn til Renter, ogsaa i Forhold til deres Gældsbyrder faar højere eller mindre Nettoindtægter; ja, det er muligt, at enkelte lider Tab. Princippet fremkalder derfor alle Foretagenders Interesse i at sænke Omkostninger under den af Staten eller Kommunen anerkendte Gennemsnitspris. Hvert Foretagendes Tilbud

³¹⁾ Reichsbahn har et Efterspørgselsmonopol, hvad utvivlsomt lettede Overenskomstens Afslutning.

³²⁾ Reichsgesetzblatt 1938, I, Nr. 194.

maa bero paa en Kalkulation, hvis enkelte Poster, som f. Eks. Materialer, Lønninger, joint costs og Avance er detailleret bestemt i Forordningen. Kalkulationen maa vedlægges hvert Tilbud. Her skal blot Avancens Kalkulation fremhæves. Avancen maa ikke overskride de langfristede Statsobligationers effektive Rente. Der maa lægges den for en rationel Virksomhed nødvendige Anlægs- og Driftskapital til Grund, saa der ikke maa tages Hensyn til Beboelseshuse, Landbrugsejendomme, nedlagte Bedrifter, Interesser i andre Virksomheder, Værdipapirer o. s. v., medmindre der er Tale om Driftskapitalens kortfristede Anbringelse. Den investerede Kapital kommer kun i Betragtning, for saa vidt den ikke er afskrevet. Den saaledes kalkulerede Avance maa, hvad der skal understreges, dække den egne og den fremmede Kapitals Forrentning og Driftsherrens Risiko.

Den Slags Eksempler viser, at den almindelige Pessimisme overfor Mulighederne af at regulere Priserne er stærkt overdreven.

En ikke-liberalt begrænset Prispolitik kan arbejde med de bekendte Midler som Diskonto-, Rente-, Told-, Skattepolitik, Inflation og Deflation, Valutalovgivning, Subventioner o. s. v. Disse Foranstaltninger skal ikke behandles her. En anden Vej fører over Tvangskarteller og Tvangstruster. Tvangskarteller arbejder efter de private Kartellers bekendte Fremgangsmaade; de fastsætter Prisen, indskrænker Udbudet og Kvaliteterne, opdeler Markedet o. s. v. En udførlig Fremstilling af de internationale Retsforhold og Tvangskartellernes Praksis findes bl. a. i de forskellige norske Trustkomiteers »Innstilling om forandring af trustloven« (Oslo 1934 og 1936). »Socialtruster«, som Rathenau engang kaldte de amerikanske Trusters Modsætning, vækker derimod en særlig Interesse. De blev allerede omtalt i Forbindelse med Vareknaphed som Følge af Krig o. s. v., men deres Betydning strækker sig videre og omfatter alle social- og produktionspolitiske Maal; i Særdeleshed tjener de ogsaa en Konjunkturpolitik, som tilsigter en optimal Kapacitetsudnyttelse, Udenrigshandelens Fremme og indenfor nationale Rammer en Udjævning af Beliggenhedsmonopoler o. l.

Der maa skelnes mellem Bedrifter med dalende og Bedrifter med stigende Omkostninger. Fig. 1 viser et Foretagende med dalende Omkostninger:

Paa Abscissaksen afsættes Varemængderne, paa Ordinaten Priserne. EE' angiver en Efterspørgselskurve, $GO GO'$ Gennemsnitsomkostningernes Kurve. Trappekurven MO betegner de marginale

som baade dækker Produktionsomkostningerne og tillader fuld Kapacitetsudnyttelse. Ved fuld Kapacitetsudnyttelse (Mængde 10) ligger Prisen P_3 under Gennemsnitsomkostningerne T . Der maa fastsættes i det mindste 2 Priser, her P_2 (med Mængden M_2) og P_3 (med Mængden M_2-M_3). Ved at fastsætte Prisen P_3 til Gavn for de Købere, hvis Efterspørgselspris ligger under Prisen P_2 , kan yderligere Varemængden M_2-M_3 sælges. Skønt Prisen P_3 ligger

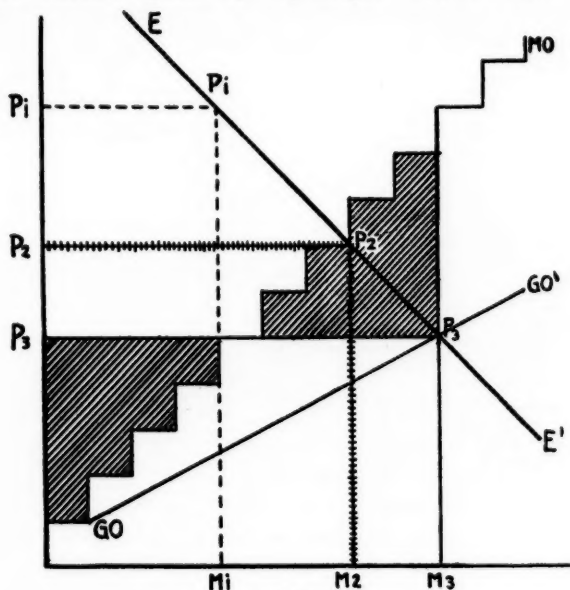

Fig. 2.

under Gennemsnitsomkostningerne, sker der ingen Skade, tværtimod. Samtidig daler nemlig Gennemsnitsomkostningerne for Mængden $0-M_2$ fra P_2M_2 til SM_2 . Ved at sælge Mængde M_2-M_3 under Gennemsnitsomkostningerne, opstaar der et Tab $STVP_3$, men dette Tab er mindre end Profitten P_2P_2RS . Monopolrenten beløber sig til 6, hvad der ogsaa ses af de marginale Omkostninger (det skraat skraverede Areal, som udgør Difference mellem $VP_3M_2M_3$ og de marginale Omkostninger). Ved Hjælp af Prisdifferentieringen opnaas derfor optimal Kapacitetsudnyttelse, mindre købedygtige Lags Behovstilfredsstillelse og Gennemsnitsomkostningernes Nedsættelse, saaledes at Trusten i det valgte Eksempel trods et delvis Salg under Gennemsnitsomkostningerne faar samme Monopolrente som i Tilfælde af en Cournotsk Monopolprisfast-

sættelse (Pris = P_1). Statstrusterne (public utilities) kan benytte denne Monopolrente til at nedsætte Prisen P_2 , saa de Kunder, som betaler en højere Pris, intet Tab lider som Følge af det yderligere Salg af Varer under Gennemsnitsomkostningerne, men nyder Gavn heraf. Men Renten kan selvfølgelig ogsaa benyttes til den økonomiske Politik's andre Formaal.

Fig. 2 fremstiller en Virksomhed med stigende Omkostninger:

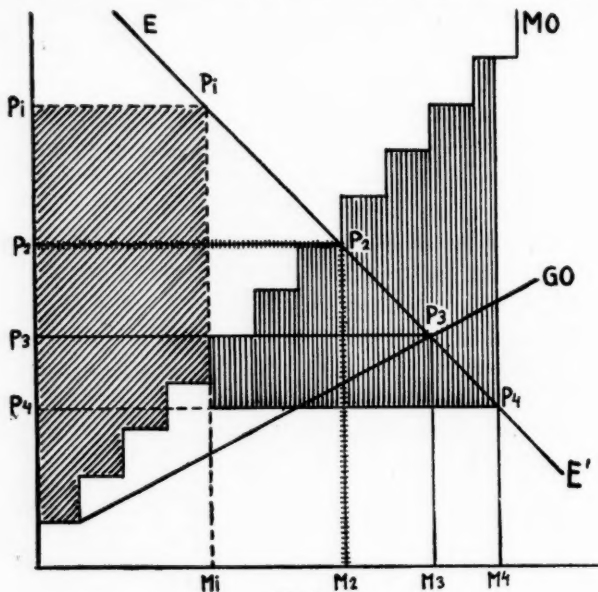

Fig. 3.

EE' er Efterspørgselskurven, GO GO' Gennemsnitsomkostningernes Kurve. Den opadstigende Trappekurve MO angiver de marginale Omkostninger. Monopolprisen P_1 sætter sig det maksimale Udbytte som Maal. Den liberale Pris P_2 (Skæringspunktet mellem Efterspørgselskurven og de marginale Omkostningers Trappekurve) dækker Grænseomkostningerne. De til Prisen P_1 eller P_2 knyttede Renter kan uden Vanskelighed aflæses. Socialtrustens Pris P_3 rettes efter Gennemsnitsomkostningerne. Prisen bestemmes af Skæringspunktet mellem Efterspørgselskurven og Gennemsnitsomkostningernes Kurve. Det betyder, at Socialtrusterne giver Afkald paa de ved stigende Omkostninger opstaaende Differentialrenter. Differentialrenterne bliver til Gavn for Konsumenterne. De skraverede Arealer paa Figuren viser det. Det skrave-

rede Areal, som ligger under $P_3 - P_3$, er lige saa stort som det skraverede Areal over $P_3 - P_3$. Differensen mellem de ved Produktionsudvidelsen fra M_2 til M_3 opstaaende stigende Omkostninger og den i Følge den yderligere Efterspørgsels mindre Købeevne nedsatte Pris P_3 dækkes af de resterende Differentialrenter.

Ved Hjælp af Prisdifferentiering kan Kapaciteten udnyttes endnu mere. En Del af Konsumenterne betaler den liberale Pris eller mere, en Del mindre end den liberale Pris.

Fig. 3 viser en Bedrift med stigende Omkostninger og Prisdifferentiering.

Kurverne svarer til Kurverne paa Fig. 2. Man har da for det første den Cournotske Monopolpris P_1 ; de hertil svarende Differentialrenter er skraat skraverede. Ved delvis at give Afkald paa disse Differentialrenter kan Prisen nedsættes f. Eks. til P_4 , som svarer til en Produktionsmængde M_4 . Prisen ligger under Gennemsnitsomkostningerne. Det lodret skraverede Fladerum viser de marginale Omkostninger, som ligger over Prisen P_4 , men denne Flade er mindre end Differentialrenternes Flade. I et idealt Tilfælde kan de ved en eller flere Forskelspriser opstaaende Differentialrenter nøjagtigt udjævnes med de over Prisen liggende Omkostninger. Prisen P_4 svarende til Mængden M_4 kan saaledes optimalt nærmes til Statens social- eller produktionspolitiske Formaal.

Er der Tale om flere Bedrifter, maa der dannes en Tvangstrust, saa de bedste Bedrifters Differentialrenter kan staa til Grænsebedrifternes Raadighed. Tvangstrusten forudsætter ikke, at de enkelte Virksomheder opgiver deres juridiske Selvtændighed. Trusten kan organiseres som Pool. Der opgøres blot en fælles Balance, hvori de enkelte Foretagenders Tab og Gevinst udlignes.

NATIONALØKONOMISK FORENINGS OG SOCIALØKONOMISK SAMFUNDS MINDRE PRISOPGAVER

Af de for Aaret 1938 stillede 3 Opgaver (se Nationaløkonomisk Tidsskrift, Bd. 76, 1938, S. 214) er der indkommet en Besvarelse af Opgave Nr. 2: *En Vurdering af Teorien om den af offentlige Arbejder eller anden Investering forårsagede sekundære Beskæftigelsesforøgelse (Teorien om »the multiplier«)*. Besvarelsen, som fylder 16 maskinskrevne Kvartsider, bærer Mærket »Helsingør«. Den indledes med en kort og ikke særlig dybtgaaende Drøftelse af Mulighederne for statistisk Maaling af »the multiplier«. Konklusionen er, at Begrebet statistisk set er vagt, men Forf. trøster sig med, at selv om man ikke nøjagtigt kan bestemme multiplier-Virkningens Størrelse, vil man godt kunne angive dens Retning og almindelige Karakter. Han gaar derpaa i Besvarelsens anden Del over til at drøfte det praktiske Spørgsmaal, om en Beskæftigelsespolitik, der bygger paa Eksistensen af multiplier-Virkningen, har Chance for at lykkes. Forf. har her ved i første Række danske Forhold for Øje, og han drøfter Spørgsmaalet baade med Henblik paa Konjunkturarbejdsløshed og mere permanent Arbejdsløshed. De her anstillede Betragtninger er i Hovedsagen fornuftige, selv om man næppe paa noget Punkt kan sige, at Forf. giver nogen ny Belysning af Problemet. Hovedindvendingen mod dette andet Hovedafsnit i Afhandlingen er imidlertid, at Forf. hele Tiden forudsætter, at Teorien om »the multiplier« gælder, og derfor slet ikke naar frem til det, der er krævet i den stillede Opgave: »En Vurdering af Teorien om . . .«. Nogen kritisk Undersøgelse af, i hvilken Form og under hvilke Betingelser Teorien kan accepteres, faar man overhovedet ikke. Hertil kommer, at flere Steder i Afhandlingen tyder paa, at Forf.s Forstaaelse af multiplier-Fænomenets Karakter ikke er tilstrækkeligt indgaaende; saaledes hævder Forf., at man kan betragte »the multiplier« som konstant, hvilket navn-

lig er urigtigt, naar man som Forf. vil regne med en Beskæftigelses-multiplier; senere spores dog en mere realistisk Opfattelse, idet »the multiplier« sættes i Forhold til Beskæftigelsesgraden, men Forf. synes ikke at have Øje for den Inkonsekvens, han saaledes gør sig skyldig i. I Betragtning af disse meget væsentlige Mangler ved Afhandlingen har man ikke ment at kunne give Forf. nogen Belønning:

For 1939 udsættes følgende tre Prisopgaver:

- 1) *En Vurdering af de danske Bankers Laane- og Konsolideringspolitik gennem de sidste 10 Aar.*
- 2) *Undersøg Virkningerne for Landbrugets Økonomi af en lovbestemt Maksimumsgrænse for Stiftelsen af pantesikret Gæld.*
- 3) *De handelspolitiske Virkninger af Clearingaftalers Anvendelse.*

Opgaverne kan besvares af statsvidenskabelige og forsikringsvidenskabelige Studenter og Kandidater, som ikke har været Kandidater i mere end ti Aar. For den bedste af Besvareelserne af hver af de tre Opgaver ydes en Belønning paa 150 Kr. Den belønnede Besvarelse, som ikke maa fylde mere end ca. 25 Sider af Nationaløkonomisk Tidsskrifts Format, vil saa vidt muligt og mod sædvanligt Forfatterhonorar blive offentliggjort som Artikel i Nationaløkonomisk Tidsskrift.

Bedømmelseskomitéen bestaar af Tidsskriftets Redaktionsudvalg og Redaktør, til hvem Besvareelserne mærket og med lukket Navnekonvolut indsendes senest 31. December 1939.

BOGANMELDELSER

Emil Lederer: TECHNICAL PROGRESS AND UNEMPLOYMENT. International Labour Office, Studies and Reports, Series C, Nr. 22. Geneva 1938. 267 Sider.

Med Emil Lederers Bog foreligger en omfattende systematisk Undersøgelse af de økonomiske Virkninger af Teknikens Udvikling med særligt Henblik paa Beskæftigelsens Omfang. — Kendetegnende for de senere Aars Drøftelse af Spørgsmaalet er det, at man først og fremmest interesserer sig for de beskæftigelsesmæssige Virkninger, og at Analysen særlig tager Sigte paa Tilpasningsprocessen, i Modsætning til tidligere, hvor det gjaldt at fastslaa de »endelige« Virkninger paa den økonomiske Fordeling; Analysen er fra statisk blevet dynamisk.

Lederers Afhandling falder i flg. Kapitler: I 1. Kapitel gennemgaas de forskellige Former for teknisk Fremskridt; Sondringen mellem Opfindelser og tekniske Forbedringer trækkes op. 2. Kap. optages af en Diskussion af Begrebet teknologisk Arbejdsløshed og af, hvorvidt det er muligt at udskille en bestemt Del af Arbejdsløsheden som forvoldt af den tekniske Udvikling. — I 3. Kap. udvikler L. sin Tesis, at bortset fra specielle Industrier og fra korte Faser i Konjunkturen beherskes den industrielle Produktion af increasing return, ialfald ikke af diminishing return, idet han bygger paa den Antagelse, at der i det store Flertal af Tilfælde findes uudnyttet Kapacitet. — Kap. 4 handler om Ligevægten paa Arbejdsmarkedet under forskellige Betingelser. — Bogens centrale Kapitel synes mig at være det 5., der giver en detaljeret Analyse af det tekniske Fremskridts Virkninger paa det økonomiske System i Almindelighed og Arbejds- og Kapitalmarkedet i Særdeleshed. — Kap. 6 omhandler Betydningen af Elasticiteten i et moderne monetært System. — Kap. 7 er viet det interessante Spørgsmaal om Forholdet mellem teknisk Udvikling og Konjunkturforløb. — Endelig drejer Kap. 8 sig specielt om kapitalbesparende tekniske Forbedringer.

L. skelner mellem egentlige Opfindelser og tekniske Forbedringer i snævrere Forstand. Ved Opfindelser tænkes især paa Produktion af en helt ny Vare; saadanne Opfindelser vil føre til en Udvidelse af hele Produktions-systemet og til en parallel Forøgelse i Samfundets totale Købekraft (Penge-mængden tænkes øget jævnsides med Produktionsudvidelsen).

Forandringer i Teknik, som ændrer Omkostningerne i allerede eksisterende Industrier, falder i forskellige Kategorier: Indførelse af en ny Teknik (bestaaende f. Ex. i bedre Tilrettelæggelse af Arbejdet) kan muliggøre Produktionsudvidelse, uden at der kræves øget Investering eller Arbejdertal; Totalomkostningerne er altsaa uforandrede, Omk. pr. Stk. lavere. L. belyser Betydningen af Størrelsen af Efterspørgselselasticiteten for den paagældende Vare ved at skelne mellem de 3 Tilfælde: Elasticiteten større end, lig med

og mindre end 1. Der er her Tale om den for hele Industrien fælles Efter-spørgselskurve; derimod kommer L. ikke nærmere ind paa, hvorledes den enkelte Virksomhed, der gennem Teknikændring mindsker sin Stykudgift, vil forholde sig; paa et ufuldkomment Marked vil prispolitiske Overvejelser være medbestemmende for, om og hvormeget Prisen paa Varen sænkes. L. viser, at der i de nævnte Tilfælde ikke opstaar Arbejdsløshed.

Mere interessant og af større Betydning i Praxis er det Tilfælde, hvor en Teknikændring muliggør at fremstille samme Produktmængde med lavere Arbejdsomkostninger men samtidig øget Kapitaludgift, dog at denne Forøgelse er mindre end den sparede Arbejdsudgift; paa denne Maade virker Mekanisering: Erstatning af menneskelig Arbejdskraft med Maskiner. De videre Virkninger af Teknikforandringer af denne Karakter vil bl. a. afhænge af, paa hvilken Maade Finansieringen foregaar, om det sker ved at drage Kapital bort fra andre Industrier eller ved en Kreditudvidelse. I sit Hovedeksempel regner L. med et uforandret totalt Investeringsomfang, saa at Investeringerne paa andre Omraader gaar lige saa meget ned, som de øges i Industrien, hvor Teknikændringen er sket. — Imidlertid vil en mere omfattende Mekanisering sædvanlig ske i Forbindelse med en Kreditexpansion; Lederers »Neutralitetsforudsætning« vil da ikke holde Stik; det virkelige Problem bliver, hvorledes en Expansionsproces vil forløbe, der kendetegnes af Investering i arbejdsbesparende Maskineri. Man føres da ind paa at studere Virkningerne af en Rationaliseringsproces indenfor Rammerne af en Forløbsanalyse (saaledes E. Lundberg i »Studies in the Theory of Economic Expansion«).

Forf. drøfter udførligt den saakaldte Kompensationsteori, der gaar ud paa, at arbejdsbesparende teknisk Fremskridt ganske vist til at begynde med fører til Overflødiggørelse af Arbejdskraft, men samtidig igangsætter forskellige primære og sekundære Virkninger, som i sidste Instans fører til Reabsorbering af de ledigblevne.

Kompensationsteorien antager undertiden den Form, at de overflødiggjorte Arbejdere vil kræves til at producere de arbejdsbesparende Maskiner. Dette Ræsonnement kan kritiseres: saaledes vil i det enkelte Tilfælde Maskinfremstillingen ligge forud for Afskedigelsen af Arbejdere og kan derfor ikke give Beskæftigelse til disse. — Denne Form for Kompensationsteorien har dog en vis Mening; den implicerer, at der fortsat sker en Udvidelse og Forbedring af Produktionsapparatet i et saadant Omfang, at ikke blot den aarlige Tilgang af Arbejdskraft, men ogsaa de overflødiggjorte Arbejdere stadig finder Beskæftigelse. Denne Proces er betinget af en efter Rentes-Rente-Formlen voxende Kapitalakkumulation og Investering, hvad man ikke kan gøre Regning paa vil indtræde i Virkeligheden.

Den mest almindelige Form for Kompensationsteorien er sikkert Købekraftskompensationsteorien: Den af det tekniske Fremskridt bevirkede Omkostningssækning vil afsætte sig enten i øget Profit for Driftsherren eller i lavere Priser for Konsumenterne af Varen; den saaledes frigjorte Købekraft skulde muliggøre Genbeskæftigelse af de ledigblevne. Imidlertid, den øgede Købekraft hos de nævnte Grupper opvejes af Nedgangen i de ledigblevne Arbejders Købeevne; de Arbejdere, der fremstillede Varer til de nu afskedigede Arbejdere, vil kunne arbejde for dem, til hvem de afskedigedes Købeevne er overgaaet; de primært overflødiggjorte Arbejdere sættes

saaledes udenfor det økonomiske Kredsløb; den sekundære Arbejdsløshed kompenseres, den primære ikke. — Det er dog her nødvendigt at differentiere Forudsætningerne mere end L. gør det; bl. a. maa man tage Hensyn til, i hvilken Grad de Varer er arbejdskrævende, som efterspørges af Grupperne med øget Købekraft: er de paagældende Varer mere arbejdskrævende end dem, der efterspørgtes af de afskedigede Arbejdere, kan ogsaa en Del af de primært overflødiggjorte finde Beskæftigelse. Videre spiller det en Rolle, paa hvilken Maade de Grupper, der har faaet øget Købekraft, anvender denne, om de opsparer Gevinsten eller anvender den konsumtivt, om de giver den hurtigere eller langsommere ud end de Grupper, fra hvem Købekraften er overført. Heller ikke er det uden videre givet, at de afskedigede Arbejders Købekraft reduceres med hele det sparede Lønbeløb: de kan selv have Reserver at tære paa, eller de modtager Understøttelse fra det offentlige. Anvender paa den anden Side de Grupper, hvis Købekraft er øget svarende til det sparede Lønbeløb, hele Gevinsten konsumtivt, vil Totalefterspørgslen være øget.

Det er nødvendigt at præcisere, af hvilken Beskaffenhed det almindelige økonomiske Miljø er, i hvilket Teknikændringen sættes igennem, om det økonomiske System er stationært eller progressivt. I L.'s Hovedeksempel er Udgangspunktet et jævnt fremadskridende Samfund; da Finansieringen af den arbejdsbesparende men kapitalkrævende tekniske Forbedring tænkes at ske ved at drage Kapital fra andre Omraader, vil i disse »statiske« Industrier Kapitalens normale aarlige Tilvæxt blive reduceret, medens Tilgangen af Arbejdskraft er uforandret; Følgen er Arbejdsløshed ogsaa i de »statiske« Industrier (da Kapital og Arbejde ikke strax kan kombineres i et andet Forhold). Da Produktionen i den »dynamiske« Industri antages uforandret og i de »statiske« er voxet mindre end normalt, er det samlede Socialprodukt relativt formindsket. Men er Antagelsen om uforandret Produktion i den »dynamiske« Industri holdbar? Naar den ikke udvides, er det, fordi Prisen paa vedkommende Vare forudsættes uændret, trods det at Omk. pr. Stk. er formindsket. Men under fri Konkurrence er det utænkeligt, at Prisen ikke vil gaa ned, naar Stykudgiften reduceres, og selv under Monopol og Oligopol vil, naar ikke markedsstrategiske Hensyn taler derimod, en lavere Pris være den fordelagtigste; følgelig øges Produktionen.

Af de forskellige Maader, paa hvilke der kunde tænkes at ske Kompensation af den opstaaede Arbejdsløshed, er allerede nævnt Stigning i de »dynamiske« Virksomheders Gevinst og konsumtiv Anvendelse deraf, hvad dog ikke bevirkede Kompensation. At Omkostningsreduktionen gennem Prissænkning kommer Konsumenterne til Gode gør det ikke bedre. Videre diskuterer L. Virkningen af Lønsænkning; afgørende er her Arbejdsefterspørgslens Elasticitet. Endelig er der Investering af Rationaliseringsgevinsterne; først efter længere Tids Forløb vil der ad denne Vej kunne ske en Kompensation.

I Kapitlet om den tekniske Udvikling og Konjunkturerne pointerer L. Vigtigheden af at skelne mellem Opsving, der fremkaldes af en omfattende Mekanisering, og saadanne, der skyldes Profitforventninger skabt ved Opkomsten af helt nye Industrier. Naar Opsvinget er til Ende, vil i sidste Fald Beskæftigelseskapaleteten være øget, medens den efter en Mekaniseringsperiode vil være mindre. Den med arbejdsbesparende Forbedringer

følgende Overflødigsgørelse udskydes blot under Opgangen men indtræder under Depressionen og intensiverer den normale Konjunkturarbejdsløshed. Situationen forværres ved, at de kompensatoriske Kræfter i denne Konjunkturfase er særligt svage. Eventuelle Rationaliseringsgevinster vil sandsynligvis blive brugt til Afbetaling af Gæld, saa nogen Kompensation af Arbejdsløsheden kan ikke ventes over Profitternes Investering. — Det er dog næppe rigtigt som L. at give det tekniske Fremskridt Skylden for Arbejdsløshedens Størrelse senere hen i Depressionen; selv om ingen Opfindelser gøres, ingen ny teknisk Viden tages i Brug under Opgangen, vil den lave Rente i Begyndelsen af Opgangen bevirke Antagelse af Metoder, som kun betaler sig, saalænge Renten er lav; dette er en passiv Tilpasning af Tekniken, som vel maa skilles fra egentligt teknisk Fremskridt

Gunnar Skjærbæk.

Frits Wigforss: MATEMATISK STATISTIK FÖR PEDAGOGER. Svenska Bokförlaget (Norstedt & Söner), Stockholm 1938. 94 S.

Grunden til, at denne lille og ganske elementære Lærebog bærer Titlen: Matematisk Statistik, er den simple, at saadan hedder Faget nu engang paa Svensk, som det gør paa Amerikansk, til Dels ogsaa paa Tysk, medens man i England og i Danmark, til Dels ogsaa i Norge, er noget mere tilbageholdende med at betegne Faget som et matematisk Fag, blot fordi der i det forekommer f. Eks. Kurver som Illustrationsmiddel, eller blot nogle elementære Formler til Beregning af Middeltal og Middelfejl og den Slags vedrørende Frekvensfordelinger, hvis Haandtering i Praxis alene kræver elementære Regningsarter.

Der menes ellers ikke noget som helst afskrækkende eller advarende med denne Terminologi. I nogle indledende, apologiserende Bemærkninger glemmer Forf. den ogsaa med det samme og siger det, som er træffende, at man nu i næsten alle Slags Videnskaber begynder at finde Anvendelse for de statistiske Grundbegreber. At sætte Læseren ind i disse er Bogens Formaal, og dette Formaal opnaas særdeles godt og kan opnaas inden for de i matematisk Henseende ganske elementære Rammer, der er Barne-skolens, hvor man jo forlængst har ophørt med at skelne mellem Regning og Matematik, og navnlig ikke har opfundet en ny Fag-Byrde i Form af »matematisk Regning«.

I Statistiken er der naturligvis »det« med Binomialloven og Eksponentialloven, som unægtelig i ren teknisk Henseende gaar lettere med mere udvidede Forudsætninger; men for Opfattelsen af det for enhver ægte statistisk Betragtningssmaaede karakteristiske, at »tilfældige« og »væsentlige« Omstændigheder opfører sig ganske modsat under de store Tals Paavirkning, er udvidede Forudsætninger af denne Slags ikke afgørende. De paa saadanne funderede »Beviser« er derfor ogsaa i denne lille Bog med Rette henvist til et Tillæg. Men iøvrigt optages største Delen af Bogen af rent praktiske Anvisninger angaaende Iagttagelsesmaterialets Opstilling i Tabeller og den praktiske Gennemførelse af Beregningen af de mest almindeligt anvendte Karakteristiktal. Om egentlige »Beviser« eller Argumentation for Berettigelsen af saadanne Tal kan der derimod vanskeligt blive Tale i en mindre Fremstilling. Det er jo endelig alene Erfaringen og gen-

tagen Prøvelse paa faktisk forekommende Opgaver, der kan udsige noget om den Side af Sagen.

Bogen er bestemt for Undervisningen i Folkeskoleseminarierne i Sverige, men er ikke mere præget heraf, end at den kan anbefales enhver Begynder, der ønsker Vejledning ved Indførelsen i de statistiske Grundbegreber. Kun en 4 à 5 Sider er til Slutning anvendt paa speciel »pædagogisk Maalelære«; om det er tilstrækkeligt i den foreliggende Forbindelse, er jeg uden Forudsætninger for at danne mig en Mening om, men en stor Del af den nyere videnskabelig-pædagogiske Litteratur er nærmest utilgængelig for den, som ikke er fortrolig med statistiske Begreber i det mindste i det foreliggende Omfang. Det er blot mærkeligt, at den Anvisning paa videre Studier i Emnet, der slutter Bogen, f. Eks. ikke omfatter Herbert Sorenson's, om ikke særlig gode, saa dog temmelig nye og betydeligt mere omfattende »Statistics for Students of Psychology and Education«, naar Anvisningerne ellers er saa kortfattede. Men enten det er Skolepsykologer eller andre, der vil gøre Brug af den foreliggende Indførelse, kan man stadig opponere mod den Misforstaaelse, det dog maa siges at være, naar der i Almindelighed gives Anvisning paa at beregne Korrelationskoefficienten direkte efter Definitionen, i Stedet for indirekte ved af Korrelations-tabellen at udlede Fordelingsloven for Summen eller Differensen af Kendetegnene og paafølgende Beregning af Middelfejlen i denne Fordelingslov (jfr. nærmere Westergaard og Nybølle § 144); Lærebogsforfattere burde ikke i alle Tilfælde have Assistenten til at gøre Regningerne for sig.

Det er imidlertid ikke et Punkt, der er afgørende eller karakteristisk for den foreliggende Bog. Den er ellers helt igennem anbefalelsesværdig.

Hans Cl. Nybølle.

Rich. von Mises: PROBABILITY, STATISTICS AND TRUTH. William Hodge & Co., lim. London 1939. 323 S.

Denne Bog er 2. Udgave af Forf.'s i sin Tid meget omtalte og diskuterede »Wahrscheinlichkeit, Statistik und Wahrheit« (Wien 1928); naar denne engelske Udgave er blevet ikke saa lidt større, beror det paa den betydelige Interesse, som Spørgsmaalene om Sandsynlighedsbegrebet og om Muligheden og Betydningen af Sandsynlighedsregningens Anvendelse i Statistiken og dermed om den statistisk indstillede Erkendemaades Forhold til det klassiske Objektivitetsideal (»Sandheden«) har faaet i Tiden siden Tiden omkring Krigens Afslutning, dels ved v. Mises egne originale Arbejder, dels ved den fra hans Haand her foreliggende populære Fremstilling, men maaske i Virkeligheden mest ved hele den Omvæltning, som moderne Naturvidenskabs Udvikling siden Maxwell's Dage omsider har medført i den Maade, paa hvilken Menneskene opfatter og taler om erkendelsesmæssige Spørgsmaal, specielt den Krise, hvori den for ældre Generationer ubrydelige »Aarsagslov« er kommet ud i.

Det er ganske interessant at bemærke, at hele denne Revolution fører sine Ahner tilbage til hin berømmelige og i Virkeligheden aldrig — ikke engang nu til Dags — afsluttede Strid mellem Dyrkerne af »Statistikken« i dens allerførste Former (Læren om »Statsmærkværdighederne«) og »Tabelslaverne«; var de sidste noget vel glubske i Kravene paa den Respekt, der dengang efter deres Mening maatte vises »Tallenes Tale«, kan man,

naar man nu til Dags forsøger at forestille sig hele Kæden af Begivenheder, Fejltagelser og den evige Kamp for at »rette Kompasserne«, ikke just være enig i, at Tabelslavernes Bestræbelser har »entseelet« Videnskaben, som Datidens Universitets-Statistikere mente, de maatte. At det i adskillige Henseender er gaaet helt anderledes, end man for blot faa Aartier siden kunde vide, er en anden Sag.

Naar som helst man stilles overfor dette mærkelige Forløb, der fra at angaa et vist specielt »Hjørne« af en Fagvidenskab, er kommet til at omfatte Kaarene for meget omfattende Omraader af al menneskelig Tænkning, fristes man til at forsøge en nærmere Udredning af hele denne Udvikling, der uanset hvad den endnu bærer i sit Skød, dog foreløbigt lader visse absolute Grænser for vor Erkendelse træde tydeligt frem, en Side af Sagen, som i Dag nærmest angaar Naturvidenskaben, men som ogsaa kan give Dykkerne af de sociale Videnskaber noget at tænke paa. At forsøge en saadan Udredning er imidlertid en Opgave, som nok kan virke skræmmende og fører i alt Fald i den foreliggende Forbindelse noget for vidt. Jeg skal derfor her kun minde om det bemærkelsesværdige Træk, at da Regelmæssigheds-Betagelsen hos Statistikerne var paa sit højeste i Tiden fra Süßmilch til Quetelet, paastod man undertiden endog, at den Regelmæssighed, de menneskelige Villiesytringer syntes at være underkastet, var større end ved, hvad man i Datidens Sprog forstod ved »rent naturbestemte« Begivenheder (der tænkte saavel kontinuert forløbende som holdt i Gang af kontinuerligt virkende Aarsager). Selv om man skærer denne og lignende Overdrivelers Toppe af, anskuedes dog i alt Fald fra Statistikernes Side Forskellen mellem de eksakte Naturvidenskabers og de sociale Videnskabers Problemer og Problembehandling almindeligvis som forsvindende.

Heri medførte Ændringen i Anskuelserne gennem det meste af 1800-Tallene en komplet Omvending; men efter denne lange Periode af dybtgaaende Uoverensstemmelse mellem Opfattelsen af »eksakt« og »statistisk« Erkendelsesform, har de moderne Bestræbelser paa at give Forklaringerne af vore Iagttagelser statistisk Form, Bestræbelser, der er saa karakteristiske for vor Tids videnskabelige Forsken, paany begyndt at udfylde Svælgget, ganske vist i ikke ringe Grad saaledes, at det tidligere saa delikate Modsætningsforhold efterhaanden antager Karakteren af en Almindelighed, der alene historisk har Interesse.

Imidlertid er det ikke blot de, som har en speciel Interesse i det heromhandlede Omraade af vore Levevilkaar, der vil kunne have Glæde af denne Bog eller endog være udsat for at lade sig indfange af dens Idéer. Enhver, der beskæftiger sig med eller har Brug for Iagttagelser, der distingverer sig fra Iagttagelser i Almindelighed ved ikke at være af casuistisk Natur, vil paa adskillige Punkter kunne finde Bemærkninger eller Betragtninger med baade Liv og Aktualitet. Fremstillingen er helt igennem populær — der findes næppe en eneste »rigtig« Formel i hele Bogen — og dens tyske Oprindelse rører sig stadig i en paa sine Steder noget germansk Bredde, som paa den anden Side gør Fremstillingen let læst som en Roman. Heller ikke en vis Dramatik savnes, tydeligvis arrangeret for at hjælpe mindre udholdende over deres Bekvemmeligheders Krav.

Kan Forf. ikke rose sig af at have haft afgørende Held med sine egne

— i den rent faglige Litteratur fremkomne — Bidrag til Løsning af Spørgsmaalet om, hvad det i Grunden er, vi mener med Begrebet Sandsynlighed, kan man ikke frakende ham Æren for at have været blandt de første til at sætte dette Problems Behandling paa Dagsordenen, da den overvældende Interesse for Anvendelse af dette Værktøj gjorde det paakrævet af tage Spørgsmaalet op. Resultatet af den sidste Snæs Aars ihærdige Arbejde med denne Side af Sagen synes nu at være bragt til en foreløbig Afslutning gennem den Aksiomatisering af Sandsynlighedsregningen i ren logisk Henseende, som tilsidst har nedfældet sig i rent matematiske Arbejder af Kolmogoroff m. fl.; Muligheden og Betydningen af Sandsynlighedsregningens Anvendelse i Statistiken er imidlertid i hvert Fald uberørt af denne Proces; paa dette Omraade hævder Jacques Bernoulli og hans Binominallov sig stadig som Grundlaget, og Westergaards bestandige Fremhævelser heraf er stadig ikke blevet mindre vigtig; men i v. Mises Fremstilling fremtræder disse Ting desværre mindre klart; det maa dog retfærdigvis indrømmes, at den ovennævnte Aksiomatisering af Sandsynlighedsregningen er i den Grad sammenhængende med den Virkning, som »Mængdelæren« har haft paa andre rent matematiske Omraader, at der vanskelig kan blive Tale om Popularisering af disse Idéer. En vis Slagside maa Fremstillingen derfor her automatisk faa, hvad der altsaa ikke udelukkende behøver at skyldes Forf.'s vel rigelige Henvisninger til egne Fortjenester. Blandt disse finder man dog f. Eks. den rigtige Erkendelse af, at »Umuligheden« af et Spillesystem, der engang maa føre til Gevinst, snarer er en Egenskab ved et Kollektiv, der kan tjene som Udgangspunkt til Definition af »Tilfældighedsbegrebet«, end en Egenskab, hvis Eksistens lader sig bevise ud fra Forudsætningen om, at denne Egenskab er kommet til Eksistens ved Udfaldet af en Række Begivenheder, for hvilke der — som eksempelvis i det klassiske Bernoulliske Tilfælde — findes faste og uforanderlige Sandsynligheder. Navnlig med Henblik paa Spørgsmaal af denne Art er Bogens 3. Kap. det, der i Forhold til den tidligere Udgave er blevet udvidet mest; men ogsaa Bogens sidste og 6. Kap. er betydeligt udvidet; det omhandler Problemer fra den statistiske Mekanik og lignende Problemer, først og fremmest den statistiske Natur af Varmeteorien 2. Hovedsætning, der stadig afgiver et yderst illustrerende Eksempel paa Forskellen i ældre klassisk og nyere statistisk Opfattelse af en fundamental Thesis i Fysiken. Men det samme er iøvrigt Tilfældet med Forklaringen af de saakaldte Brownske Bevægelser, og gaar man videre til Stoffernes Radioaktivitet, for ikke at tale om Kvantemekanikken, er det ganske aabenbart, at de nye i Bund og Grund statistiske Betragtningssmaader, der i mange Aar mødte Modstand og Misforstaaelse indenfor Naturvidenskaben, er de eneste virkeligt anvendelige — i det mindste i den nuværende Epoke — overfor en stadig voksende Mængde af Fænomener i Fysiken. Dette Kapitel 6 kunde derfor med Lethed være udvidet til det mangedobbelt. Den Intensitet, hvormed der stadig arbejdes paa disse Omraader, giver dog uden nogen yderligere Udvidelse et levende Indtryk af, hvilke rige Muligheder, der i Virkeligheden ligger i denne Revolution, og et vist »avis« om, hvilke Muligheder, der kan ligge paa andre Omraader, selv om Forsøg i denne

Hans Cl. Nybølle.

JENS WARMING

f. 1873, d. 1939

AD en noget uregelret Livsbane førtes *Jens Chr. Jespersen Warming* til den Professorstol ved Københavns Universitet, som han beklædte de sidste 20 Aar. I Studentertiden var han et Par Aar Elev paa Askov Højskole, og efter at han havde taget juridisk Embedseksamen, drog han til Amerika for et treaarigt Ophold, under hvilket han virkede som Højskolelærer. Da han efter Hjemkomsten havde suppleret sin juridiske Uddannelse ved ogsaa at tage statsvidenskabelig Eksamen, ansattes han som Docent i Nationaløkonomi ved Landbohøjskolen, og samtidig gjorde han Tjeneste som Undervisningsassistent ved Universitetets statistiske Laboratorium. Et Par Aar senere blev han Kontorchef i Statens statistiske Bureau uden at have passeret de lavere Tjenestegrader. I de 15 Aar Warming beklædte det sidstnævnte Embede, havde han dog stadig Øjet rettet mod Professorstillingen, og i største Delen af Tiden øvede han akademisk Lærergerning som Bierhverv. Allerede i 1903 havde Warming deltaget i en Konkurrence om den Docentpost i Statsvidenskab, der tilfaldt Nordmanden Einar Einarsen, og da denne Post atter blev ledig efter et Par Aars Forløb, blev det overdraget Warming og L. V. Birck at »bistaa de statsvidenskabelige Professorer i det dem paahvilende Forelæsnings- og Eksamensarbejde«. I Realiteten betød dette løjerlige Arrangement, at Warming blev Docent med Danmarks Statistik som Lærefag, men saaledes at han vedblev at bestride Kontorchefseembedet i Statistisk Departement, indtil han i 1919 udnævntes til Professor ordinarius i Statistik.

Af de to Discipliner, der indenfor Rammen af Faget Statistik doceres ved Københavns Universitet, var den teoretiske i Harald Westergaards og senere i Nybølles Hænder. Warmings Domæne blev derfor den beskrivende Disciplin, som i Undervisningsplanen benævnes »Danmarks Statistik«. Det er ikke rimeligt, at Warming, hvis Omstændighederne havde stillet ham frit, vilde have valgt

dette Lærefag som mere end et Gennemgangsstadium. Tværtimod. Som Grundlag for to Konkurrenceforelæsninger i Anledning af Besættelsen af det Professorat, der blev ledigt ved Will. Scharlings Død, udgav Warming en Afhandling (»Arbejds løn og Rente«), i Forordet til hvilken han udtalte som sin Opfattelse, at »den naturlige Udviklingslinje for en Nationaløkonom er den at begynde som Statistiker, og saa efterhaanden dreje mere over til den egentlige Nationaløkonomi, særlig de teoretiske Helhedsproblemer«.

Denne Udtalelse er en Programerklæring, som ikke er til at tage fejl af, og Warmings videnskabelige Virke rummer da ogsaa flere Vidnesbyrd om, at hans Hu stod til Indtrængen i de mere teoretiske økonomiske Problemer. Foruden Konkurrenceafhandlingen fra 1903, »Gode og daarlige Tider«, og den før nævnte »Arbejds løn og Rente« kan her peges paa Lejlighedsskrifter om »Valutaspørgsmaalet«, »Krigen og Landbruget« og »Provinsen og Hovedstaden«. Warmings altid vaagne Interesse for Øjeblikkets Spørgsmaal og hans Trang til at bidrage til at løse Vanskelighederne gav sig typisk Udslag i den i 1935 udgivne Afhandling »Industri eller Landbrug«, der rummede intet mindre end en Fem-aarsplan for Beskæftigelse og Valuta i Danmark. Endelig bør nævnes Forelæsningerne over Landbrugspolitik og det ejendommelige Skrift »Landbrugets Grænse-Kalkulationer«, der tilsigtede at bane Vej for Anvendelse af Grænsenytte-Teorien som driftsøkonomisk Princip i det praktiske Landbrug.

Hovedvægten i Warmings videnskabelige Produktion og i hans akademiske Lærergerning ligger dog paa den beskrivende Statistiks Felt. Her udførte han gennem et Tidsrum af 33 Aar et overordentlig fortjenstfuldt Arbejde.

Da Warming i 1906 begyndte sin Lærergerning ved Universitetet, fandtes der intet brugeligt Grundlag for Undervisningen i Danmarks Statistik. Indtil da havde de Studerende i det væsentlige været henvist til at benytte et saa besværligt og tillige forældet Hjælpemiddel som Falbe-Hansens og Scharlings store Haandbog i 5 Bind (1878—87) med Supplementet af 1891. Paa Grundlag af sine Forelæsninger udarbejdede Warming nu en ny Haandbog, som udkom i 1909—13, og hvoraf en forkortet Udgave, nærmest bestemt til Undervisningsgrundlag for de juridiske Studerende, fremkom i 1920. I helt omarbejdet og stærkt udvidet Skikkelse udsendtes Warmings Hovedværk i 1929—30 under Titlen »Danmarks Erhvervs- og Samfundsliv«, efterfulgt af den mindre Lærebog for Juristerne »Danske Samfundsproblemer i statistisk Belys-

ning«. Endelig forelaa ved Warmings Død to Hefter af en ny og yderligere forøget Udgave af den store Bog.

Det er et Kæmpearbejde, der her er præsteret ved Samlingen, den stadige à jour-Føring og Systematiseringen af det vældige Materiale til Belysning af snart sagt alle Felter af Samfundslivet. Og Warming tog sig ikke Sagen let. En stor Del af Stoffet gravede han møjsommeligt frem fra afsides Kroge, fra Regnskaber, periodiske Beretninger og Lejlighedsskrifter fra offentlige og private Institutioner, Foreninger og Korporationer, fra Monografier, Tidsskrifter, Kommissionsbetænkninger og Lovmotiver. Og alt blev, i den knappest mulige Form, vendt og drejet, belyst og kommenteret fra alle Sider. Warming vilde, at den, der raadspurgte hans Bog, ikke alene skulde være værnet mod at gaa forgæves, men ogsaa være sikker paa at faa rigtig Besked, eller i hvert Fald at blive sat rigtig paa Sporet.

Hvad Warming ydede som Universitetslærer, maa vurderes paa Baggrund af den Stilling, man har givet den beskrivende Statistik i det statsvidenskabelige Studium ved Københavns Universitet. Næppe noget Sted udenfor Danmark har man i samme Grad som her taget Konsekvensen af den selvfølgelige Erkendelse, at Studiet af Samfundsvidenskaberne bør hvile paa Grundlaget af solidt og fyldigt Kendskab til Samfundsbygningens Struktur og til Realiteterne i det Liv, der rører sig i den. At bibringe de Studerende saadant Kendskab, var det væsentlige i den Opgave, der var betroet Warming som Universitetslærer. Han forstod den store Betydning af denne ansvarsfulde Opgave, og han sparede aldrig nogen Anstrængelse for paa bedst mulig Maade at røgte dette Hverv, hvortil hans Evner og Anlæg gav ham udmærkede Forudsætninger. Desuden var det ham en god Hjælp, at han i sine Tjenestear i det statistiske Departement fik personlig Kontakt med den officielle Statistiks Arbejde og Metoder.

Nu da Læreren i »Danmarks Statistik« gennem 33 Aar er gaaet bort, spørger man uvilkaarlig, hvem der kan og vil fortsætte hans Arbejde. Det gaar nu nok. Der har lykkeligvis i de senere Aar været en saa frodig Opvækst af dygtig og energisk Ungdom med statsvidenskabelig Uddannelse, at den rette Mand til at tage Arven op nok vil blive funden. Men i Forbindelse hermed bør det maaske overvejes, om ikke Øjeblikket er inde til i nogen Grad at ændre Fagets Indhold. Ved det unge Universitet i Aarhus, hvor det tilsvarende Fag har faaet Benævnelsen »Almindelig Samfundsbeskrivelse«, har man givet det tre Undervisningssemestre, hvoraf der i

de to behandles danske Samfundsforhold, medens det tredje Semester anvendes til Øvelser m. m. i internationale Forhold, bl. a. med den Del af Folkeforbundets Publikationer, der koncentrerer sig om den økonomiske Statistik, som Kildemateriale. En Reform i denne Retning synes at maatte være betimelig, og den vilde formentlig kunne gennemføres uden Forøgelse af Omfanget af det egentlige Lærestof.

Udenforstaaende kunde maaske fristes til at spørge, om Undervisningen gennem en Menneskealder i et Fag, der efter sit Indhold giver saa liden Anledning til Himmelflugt, som Tilfældet er med beskrivende Statistik, ikke avlede en for Undervisningen skadelig Træthed. Den, der spørger saaledes, vil finde benægtende Svar ved at sammenholde Fremstillingen i de 2½ Udgaver af Warmings store Haandbog. Arbejdet med dette Værk har jo aldrig hvilet, siden det første Udkast blev skrevet, og man mærker tydelig, hvorledes Warming gennem dette Arbejde søgte i nogen Grad at realisere det foran nævnte Program for hans videnskabelige Løbebane. Udgaven af 1929—30, der havde Undertitlen »En Lærebog i Danmarks Statistik«, og endnu mere den sidste ufuldendte Udgave, adskiller sig fra den oprindelige »H a a n d b o g« bl. a. derved, at der til de talmæssige Fremstillinger og Redegørelser er knyttet hvad Warming selv kalder »den nationaløkonomiske Forklaring af Forholdene«. Ved saaledes i den som Lærebog benyttede Haandbog i Danmarks Statistik saa at sige at indsmugle Elementer af et Kursus i Økonomi søgte Warming Udløsning for sin Trang til at docere Nationaløkonomi.

Der er forskellige Meninger om, hvorvidt dette, pædagogisk set, er en anbefalelsesværdig Metode. Men givet er det, at det stadige Arbejde med de »nationaløkonomiske Forklaringer« har ikke alene værnet Warming mod at blive stikkende i en altfor rutinemæssig Undervisning, men ogsaa bidraget til at forøge den personlige Kontakt mellem Lærer og Elev, der er saa frugtbringende for al Undervisning. Betegnende er det, at Warming ivrigt paakaldte sine Elevers Medarbejde og opfordrede dem til at supplere det docerede og eventuelt fremsætte afvigende Opfattelser og Meninger: »Universitetet skal ikke blot være et Sted, hvor Studenterne lærer af Professorerne; disse skal ogsaa lære af Studenterne, og ikke mindst i et Fag, hvor det er saa vigtigt at være i Kontakt med Livet i alle Erhverv, Klasser og Landsdele«. Ogsaa Undervisningen paa det statistiske Laboratorium, hvor Warming i de sidste 15 Aar ledede en Del af Øvelserne, betegnede han som en Slags

Samarbejde med Eleverne: »Studerterne har ofte, og navnlig i de saakaldte frie Opgaver, indsamlet et Stof og uddybet et Emne paa en saadan Maade, at jeg har lært meget deraf; det samme gælder Seminar-Opgaverne og de store Tremaaneders Afhandlinger.«

De to ovenstaaende Citater, der er taget fra Forordene til den store Haand- og Lærebog, vidner om, at Warming — saaledes som det sømmer sig en ret Videnskabsmand — ikke ophørte med at være og føle sig som »studiosus perpetuus«. Han siger selv, at han i den første Tid som Universitetslærer var ængstelig for at komme ud i noget subjektivt. Denne Ængstelighed svandt dog med Aarene, og selv om han vedblivende erkendte Vanskeligheden ved, at Læreren i beskrivende Statistik som en Slags Polyhistor maa beskæftige sig med Problemer indenfor alle Nationaløkonomiens Fagomraader, afholdt dette ham ikke fra ofte at kaste sig ud i Behandlingen af Emner, som — ret beset — burde forbeholdes Specialisters Domæne. Naar hans uforfærdede Gaaen paa undertiden resulterede i Konklusioner, der maatte forekomme noget udfordrende, skal dette ses paa Baggrund af den Opfordring, han rettede ogsaa til andre Læsere end de Studerende, om at melde sig med Korrektioner og afvigende Meninger: »Der er mange Problemer i vor Videnskab, som Enkeltmand ikke magter, men hvor alligevel een maa begynde for at faa Drøftelserne frem.«

Alt dette var vel Udslag af den fantasifulde Frodighed, der var en Del af Jens Warmings Natur, men det hænger utvivlsomt ogsaa sammen med hans utrættelige Arbejdstrang. Myreflittig som han var af Natur, blev Arbejde hans Liv; han var aldrig ledig, kendte næppe til at holde Ferie. Saaledes kan det forklares, at selv om Warming rundeligt gav Embedsgerningen, hvad den havde Krav paa, blev der dog Tid tilovers for andre Gøremaal. Warmings Arbejdskraft, hans Kundskaber og Indsigt og hans stærke Ønske om at være til størst mulig Nytte for sine Medmennesker blev da ogsaa taget i Brug paa mange forskellige Omraader. Han var Formand for de to Boligkommissioner under og efter Verdenskrigen; han var i en Aarrække Medlem af Københavns Borgerrepræsentation, havde Sæde i en Række offentlige Udvalg som Husholdningsudvalget, Udvalget om Tilvejebringelse af dansk Arbejdskraft i Landbruget og Socialministeriets Arbejdsudvalg. I nogle Aar var han Formand for Dansk Pensions- og Livrenteselskab, Medlem af Landmandsbankens Byggeselskab m. fl. Hans stærke kirkelige Interesse gav sig bl. a. Udslag i, at han siden 1912 var

Medlem af Nathanaels Menighedsraad, og i Udgivelsen af den, ogsaa i kirkelige Kredse noget omstridte Bog »Sociale Breve til Menigheden«.

Ved Karakterisering af Jens Warmings Person, saaledes som Billedet af ham nu tegner sig for os, er der et enkelt Træk, der straks paatrænger sig. Han manglede i væsentlig Grad visse Egenskaber, som i Almindelighed vurderes for højt, Egenskaber, som ofte gør en moralsk og intellektuel Undermaaler til Charmeur. Warmings Mangel paa det, man i Almindelighed kalder »Form«, prægede baade hans Omgangstone, hans Arbejde og hans Forfatterpersonlighed. Man kan til Nød forestille sig Warming udtalende en vel overvejet Artighed, men en rent konventionel Kompliment er sikkert aldrig kommen over hans Læber. Naar han overfor en Kollega, som mente at have præsteret et rent Mesterstykke af en Tidsskriftartikel, uden Omsvøb kunde udtale, at det paagældende Opus var »nærmest overflødigt«, var det fordi han efter bedste Overbevisning ansaa det for at være overflødigt, — og deri havde han maaske Ret! Bristende Sans for det formelle spores ogsaa i Warmings Universitetsarbejde. Selv om han paa sin Vis ikke manglede Veltalenhed, var hans Foredrag i Almindelighed tørt og alt andet end blændende. Sproget i hans Bøger er ofte kantet og knudret, og hans overdrevne Økonomi med Ord førte ham jævnlig ud i et sprogligt Uføre, der gør Læsningen til Hovedbrud og fordunkler Meningen.

Warmings minimale Interesse for det formelle hang imidlertid sammen med — eller maaske rettere: var en nødvendig Følge af — værdifulde Egenskaber, som ikke vender udad, og som derfor bliver mindre paaagtede. Ligesom han i sin Livsførelse viste en personlig Nøjsomhed og forsagende Afholdenhed overfor meget af det, der efter de flestes Mening »sætter Kulør paa Tilværelsen«, saaledes viste han en tilsvarende Askese paa aandeligt Omraade, en Askese, der blev til afgjort Modvilje mod alt, hvad der var uægte eller overdrevent. I god Samklang hermed var hans ubestikkelige Sandhedskærlighed, der aldrig gav Plads for selv Skyggen af en Løgn, og den nøjeregnende Redelighed, der forkastede enhver Brug af Ornament i Tale og Skrift.

Warmings »sociale Indstilling« er kendt nok. Mindre kendt udenfor det Kvarter af København, hvor han havde sin Bolig i en Menneskealder, er det maaske, at hans Interesse for de Mennesker, der har det ondt, ikke var blot akademisk, men i høj Grad af positiv Natur.

Adolph Jensen.

OMKRING DEN MODERNE PRISTEORI

Af H. WINDING PEDERSEN

I de tidligere Afsnit af denne Afhandling¹⁾ er først diskuteret den ufuldkomne Konkurrences Prisdannelse under stationære Forhold (Afsnit II—IV). Dernæst er (i Afsnit V) behandlet en af de mest karakteristiske Ejendommeligheder ved den faktisk iagttagne, altsaa ikke-stationære Prisdannelse under ufuldstændig Konkurrence (og Monopol), nemlig Prisernes Stabilitet overfor Variationer i Efterspørgsel og Omkostninger (de »bundne« Prisers Problem), og endelig er der i Afsnit VI gjort et Forsøg paa at antyde de Retningslinjer, der maa følges, hvis den i det sidste Tiaar fremvoksede Teori om den ufuldkomne Konkurrences Priser skal udvikle sig videre til en dynamisk Pristeori og derved blive i Stand til at forklare Virkelighedens Prisdannelse. Det viste sig, at en generel, matematisk Formulering af en saadan dynamisk Pristeori maatte blive temmelig indviklet, saa indviklet, at det syntes betimeligt paa Forhaand at rejse det Spørgsmaal, hvor langt videre man kan vente at naa ad den deduktive Teoris Vej paa Prislærens Omraade. Dette Spørgsmaal danner Hovedtemaet for det følgende.

VII.

Først: Hvad skal en Pristeori i det hele taget bruges til? En Pristeori skal opstille det System af Determinanter, der tilsammen bestemmer de ubekendte, Priserne og de omsatte Mængder, og forklarer, hvorfor Prisdannelsen udspiller sig, som den gør, og ikke anderledes. Herved opnaas den rent videnskabelige Triumf, at der bringes Orden i Kaos, Regnestykket gaar op, Tingene har deres Forklaring. Men vigtigere end den intellektuelle Tilfredsstillelse, Forskeren herved opnaar, er den Brug, der kan gøres af Pristeorien. Af afgørende Betydning er her, om Teorien kun kan

¹⁾ Nationaløkonomisk Tidsskrift 1939, S. 46 ff. og 121 ff.

give en Forklaring eller Fortolkning *ex post* af det, som allerede er sket, eller om man ved dens Hjælp *ex ante* kan deducere sig til Problemets ubekendte Størrelser fra dets givne (der maa forudsættes at kunne iagttages objektivt), saaledes at Teorien kan danne Basis for betingede Forudsigelser om, hvad der vil ske, hvis der indtræder bestemte Ændringer i de prisbestemmende Faktorer. F. Eks. som naar man paa Grundlag af den overleverede Frikonkurrenceteori, der bestemmer Prisen ved Skæringspunktet mellem en faldende Efterspørgselskurve og en stigende Udbudskurve, forudsiger, at hvis Efterspørgslen bliver kraftigere (Efterspørgselskurven hæves), da vil Prisen, *ceteris paribus*, stige, og Stigningen vil blive forholdsvis kraftig i det korte Løb, hvor Udbudskurven er stejl, medens Prisen i det lange Løb kun vil blive underkastet en svagere Stigning eller holde sig konstant.

Vi skal nu undersøge, i hvilket Omfang man kan vente at forklare den faktiske Prisdannelse under ufuldkommen Konkurrence ved Hjælp af en deduktiv Teori, samt hvorvidt den ufuldkomne Konkurrences Pristeori kan danne Grundlag for betingede Forudsigelser af den omtalte Art.

Forrige Afsnits Undersøgelser gav det Resultat, at en fuldt generel Teori for den monopolistiske Konkurrences Priser maatte bestaa i den teoretiske Bestemmelse af et Prisforløb. Dagens Afsætningsmuligheder og Omkostninger beroede bl. a. paa Fortidens Priser, og Dagens Pris øvede Indflydelse paa Fremtidens Afsætning og Omkostninger. Hver enkelt Tidsperiodes Prisdannelse kunde derfor ikke behandles for sig, men maatte ses i Sammenhæng med hele den forudgaaende Periodes Prisudvikling og Forventningerne om Fremtidens Efterspørgsels- og Prisforhold. Herved opstod store Komplikationer for den teoretiske Behandling af Prisdannelsen, og det ligger derfor nær at spørge, om disse Komplikationer ikke blot er relativt unødvendige, teoretiske Raffinementer. Kan ikke Prisdannelsen under ufuldkommen Konkurrence i alt væsentligt forklares efter *ceteris-paribus*-statiske Linjer, saaledes at Priserne eller Pristendensen angives af den stationære Langtidsligevægt (Priskonkurrence-, Asymmetri- eller IPK-Ligevægt, jfr. Analysen af stationære Forhold i Afsnit II—III), der vilde opstaa, hvis Øjeblikkets Efterspørgsels- og Omkostningsforhold fortsattes uændret? Naar det, som Tilfældet var i Afsnit II—III, ved Bestemmelsen af denne Ligevægt tages i Betragtning,

at en Prisændring kan faa Konkurrenterne til at skifte Pristaktik, er der hermed, omend i unøjagtig Maalestok, taget Hensyn til en Hovedaarsag til Dagsprisens Indflydelse paa Fremtidens Afsætning, medens de øvrige ganske vist lades upaaagtede.

Denne Vej ud af de værste Vanskeligheder er imidlertid næppe farbar. Ganske vist finder man under Virkelighedens foranderlige Prisdannelsesbetingelser de samme tre Prisdannelsestyper, som vi har behandlet i Analysen af stationære Tilstande. (Bemærkningerne i Afsnit IV bevarer derfor ogsaa under foranderlige Forhold deres Gyldighed som Angivelse af, under hvilke Omstændigheder man kan vente at forefinde henh. Priskonkurrence, asymmetriske Prissituationer og IPK-Prisdannelse som fremherskende Prisdannelsesform.) Men det er en karakteristisk Ejendommelighed ved Prisdannelsen under ufuldkommen Konkurrence, at IPK-Priser ofte veksler med Priskonkurrence, eller at de konstante IPK-Priser i hvert Fald med kortere eller længere Mellemrum afløses af nye, ændrede IPK-Priser. Pristeorien maa kunne forklare, hvornaar og hvorfor disse Overgange eller Tilpasningsperioder kommer, og her viser den ceteris-paribus-statistiske Analyse sine Svagheder. Erfaringen viser, at de typisk stabile Priser først med en vis Forsinkelse ændres som Følge af ændrede Konjunkturer, formodentlig først, naar Sælgerne har faaet det Indtryk, at Forandringen i Efterspørgslens Styrke er af varig Karakter. En Efterspørgselsændring vil altsaa have mindre Virkning paa Prisen, hvis den ventes at blive midlertidig, end hvis Efterspørgslen (efter Forandringen) antages at forblive uændret fra Dato, og Virkelighedens Priser vil m. a. O. udvise større Stabilitet overfor midlertidige Svingninger i Efterspørgslen, end en Prisbestemmelse efter ceteris-paribus-statistiske Linjer vilde angive.

Paa den anden Side vil Priskonkurrence snarere blive sat i Gang for at skaffe Kontanter i en snæver Vending, saafremt Sælgeren venter, at Konkurrencen før eller senere atter bliver afløst af IPK-Prisdannelse, end hvis den antages at blive vedvarende. Priserne kan i dette Tilfælde i Virkeligheden blive mindre stabile, end en ceteris-paribus-statisk Betragtning vilde give til Resultat. Ogsaa hvor Priskonkurrencen er saa kortvarig, at der kun er Tale om Tilpasning fra en IPK-Situation til en anden, kan Gevinsterne under selve Pristilpasningen, der ikke tages i Betragtning i det ceteris-paribus-stationære Skema (jfr. nærmere Bestemmelsen af Afsnit VI), være det afgørende Lod i Vægtskaalen.

Endelig tager den ceteris-paribus-statistiske Prisbestemmelse af

de i Afsnit V og VI nævnte Muligheder for, at Dagens Pris kan paavirke Fremtidens Afsætning, kun Hensyn til den ene, at den ene Sælgers Prisansættelse paavirker den andens. Naar Talen er om at forklare den i konkrete Tilfælde førte Prispolitik, finder man imidlertid saa ofte Henvisning til, at der tages Hensyn til Risikoen for Anlæggelsen af nye, konkurrerende Virksomheder, for en ugunstig Reaktion i den offentlige Mening, for Spekulation i Priserne eller Ændring af Købevanerne fra Kundernes Side o.s. v. — man finder saa hyppige Henvisninger til disse Momenter, at en virkelighedstro Pristeori ogsaa synes at maatte tage dem i Betragtning. Ogsaa naar IPK-Prisdannelse afløses af Priskonkurrence, er Aarsagen ofte typisk dynamiske Hensyn: Ønsket om at kvæle nogle af Konkurrenterne eller i hvert Fald tilegne sig nogle af deres Kunder ogsaa for en fremtidig Periode. (Priskrig).

Alt i alt synes den dynamiske Behandling af den ufuldstændige Konkurrences Prisproblemer at være vanskelig at komme uden om. Og det kan tilføjes, at der ogsaa findes Vidnesbyrd om, at man ikke blot i Detailhandelen, men ogsaa fra Fabrikanternes Side tager Hensyn til, at Prisen paa den ene af Virksomhedens Varer kan paavirke Afsætningen af de andre. Der er derfor al mulig Grund for Pristeorien til ogsaa at tage dette Forhold i Betragtning. —

Selv om vi trods Manglerne holdt os til den ceteris-paribus-statistiske Metode, vilde vi forøvrigt ikke undgaa, at Behandlingen af den ufuldkomne Konkurrences Priser maatte blive en Analyse af et Prisforløb. Et Par Ord herom:

I den atomistiske Pristeori er det principielt altid muligt at deducere sig til Priserne ud fra Øjeblikkets objektive iagttagelige Prisdannelsesbetingelser, nemlig ved (tænkt) Indsætning af de faktiske, konkrete Størrelser i Efterspørgsels- og Udbudsfunktionerne. Under ufuldstændig Konkurrence er det samme ikke muligt. Som vi har set i Afsnit II og III er der nemlig som Følge af Risikoen for Priskonkurrence eller Priskrig fra Konkurrenternes Side og paa Grund af Usikkerheden m. H. t. Efterspørgselsfunktionernes faktiske Forløb Mulighed for IPK-Ligevægt og ligeledes asymmetrisk Ligevægt i flere forskellige Prishøjder, selv om vi forudsætter givne Indkomster, en given Køberpræference overfor Varer og Sælgere, given teknisk Viden og givne Priser paa Produktionsfaktorerne. For saa vidt var Priserne »indeterminerede« indenfor et vist Prisområde. Vi antydede imidlertid i Afsnit III, at denne »Indeterminans« i første Omgang

blot betød, at Dagens Priser maatte gives en historisk Forklaring, og denne Traad skal nu genoptages.

Vi saa i Afsnit II og III, at Risikoen for Priskonkurrence medførte Tilbøjelighed til at holde Priserne uforandrede, saa længe Konkurrenterne gjorde det samme, og dermed fremkaldte en Tendens til Fastholdelse af de hidtidige Priser. Ligeledes medførte Usikkerheden m. H. t. Efterspørgselsfunktionernes faktiske Forløb (saavel under absolut Monopol som under ufuldkommen Konkurrence) Modstand mod Prisforandringer bort fra det hidtidige Leje, hvor Efterspørgselskurverne er bedst kendt. Tendensen til at fastholde de hidtidige Priser betyder, at de Priser, man kommer til i Dag, afhænger af Priserne i Gaar, og at Gaarsdagens Priser igen delvis beroede paa Priserne i Forgaars o. s. v., o. s. v. Selv den ceteris-paribus-stationære Asymmetri- eller IPK-Ligevægtspris maa altsaa forklares ud fra hele den tidligere Prisudvikling, og i hvert Fald maa man blandt de Faktorer, der bestemmer Dagens Pris, indføre Gaarsdagens, et Forhold, der er ukendt i den atomistiske Teori.

Endnu et Forhold, der bevirker, at Dagens Pris afhænger af de tidligere Priser, maa fremhæves, nemlig det, at Øjeblikkets Omkostningsforhold beror paa, hvordan Prisdannelsen tidligere har artet sig. Den til enhver Tid tilstedeværende Produktionskapacitets Omfang og tekniske Beskaffenhed vil ikke blot som under fuldstændig Konkurrence være bestemt af Fortidens Udvikling i Henseende til total Efterspørgsel, teknisk Viden og Produktionsfaktorpriser, men vil tillige, som det senere nærmere skal omtales, bero paa, hvilken Prisdannelses type, der har været herskende i Fortiden. Tendensen til Oprettelse af nye, konkurrerende Virksomheder vil være stærkere og den anvendte Teknik ofte være en anden under IPK-Prisdannelse end under Priskonkurrence.

Dagsprisens Afhængighed af den tidligere Prisudvikling peger i Retning af induktive Undersøgelser, og saadanne maa ogsaa foretages ved konkrete Prisundersøgelser, hvis man ønsker en fuldstændig Forklaring af Dagens Prisdannelse. Teoretisk set er en deduktiv Udledning af Prisforløbet dog ikke paa Forhaand udelukket. Betingelsen for, at den kan foretages, er, at det er muligt ud fra de objektivi iagttagelige Prisdannelsesbetingelser — Købe- evne, Kundepræference, Teknik, Faktorpriser — at deducere sig til 1) den Pris, hvortil Varen første Gang sælges, 2) den derpaa følgende Prisudvikling.

En deduktiv Beregning af den Pris, der fastsættes for Varen, naar den første Gang bringes paa Markedet, forudsætter, at Prisen bliver rationelt fastsat paa Grundlag af fuldt Kendskab til Prisdannelsesbetingelserne, eller at Driftsherren i hvert Fald fastsætter Prisen med en vis, konstant Irrationalitet og Fejlbedømmelse af Afsætningsvilkaarene, saadan at Prisansættelsen bliver beregnelig paa Forhaand for Økonomen. Hvor rationelt Sælgeren end handler ud fra det Kendskab, han er i Besiddelse af, saa maa hans Forhaandsviden om Afsætningsforholdene imidlertid ifølge Sagens Natur være stærkt begrænset og varierende fra Tilfælde til Tilfælde. Den første Prisansættelse maa mere eller mindre blive et Skud i Blinde. En lang Række Begyndelsespriser er i hvert enkelt Tilfælde mulige, uden at det for Økonomen lader sig gøre deduktivt at fastslaa, hvilken der bliver den aktuelle. Naar dette sammenholdes med den ofte omtalte Tendens til at fastholde de en Gang fastsatte Priser og i hvert Fald fortrinsvis kun at foretage forholdsvis smaa Prisændringer bort fra dem, saa er der hermed aabnet Mulighed for, at man under de samme objektive Prisdannelsesbetingelser kan faa flere forskellige, alternative Prisforløb sat i Gang, beroende paa den Begyndelsespris, der ansættes. Hvilket af disse Prisforløb, der bliver det aktuelle, kan naturligvis ikke fastslaaes deduktivt, naar ikke Begyndelsesprisen kan det.

Samme Vare kan sælges til en høj Pris til en begrænset Kreds af velhavende Købere, eller den kan fremstilles i Masseproduktion til Salg til en bredere Befolkning. Hvilket Alternativ, man vælger, vil ofte være afgørende for den anvendte Teknik, Bedriftsstørrelsen og Afsætningsens Organisation. Det andet Alternativ kan i saa Fald ikke prøves, uden at man kommer til at producere med inoptimal Teknik — og i saa Fald siger Forsøget intet — eller man maa foretage nye Investeringer, d. v. s. løbe en betydelig Risiko. Prisforløbet og Omkostningsstrukturen kan derfor for lange Tider blive bestemt af de Dispositioner, man har truffet til at begynde med. Ogsaa nyttilkommende Producenter vil løbe den mindste Risiko, hvis de driver Forretningen paa den gamle, allerede prøvede Maade. Har man opnaaet et nogenlunde godt Resultat ved det først prøvede Alternativ, bliver de andre maaske aldrig forsøgt, skønt nogle af dem muligvis vilde vise sig at være bedre. Hyppigt ser man dog, at Varen først sælges i begrænset Omfang til en højere Pris for derefter at gaa over til at blive en Massevare. Dette skyldes imidlertid ofte Ændringer i Efterspørgslen, og man kan i hvert Fald næppe paastaa, at Prisforløbet er entydigt bestemt af de objektive Prisdannelsesbetingelser.

Dernæst til Spørgsmaalet, om det er muligt deduktivt at udlede det Prisforløb, der med en given Udvikling af de objektive Prisdannelsesbetingelser vil udspinde sig fra givne Begyndelsespriser. Hvert Tidsintervalls Pris maatte her for hver enkelt Sælger bestemmes som det første Led i den for den kommende Tid planlagte Priskurve, paavirket dels af den tidligere Prisudvikling og dens Indvirkning paa Nutidens Efterspørgsel og Omkostninger, dels af Hensynet til Dagsprisens forventede Virkninger paa Fremtidens Efterspørgsels- og Omkostningsforhold. Hver Gang et Tidsinterval er passeret, er der indvundet nye Erfaringer, der eventuelt giver Anledning til Revision af Prisberegningerne. Prisformlen maatte udformes ved en Videreførelse af den i forrige Afsnit antydede Teori, eventuelt ogsaa med Hensyntagen til Virkningerne paa Salget af andre af Virksomhedens Varer.

Matematisk skulde Spørgsmaalet kunne løses, selv om Resultatet vilde blive temmelig indviklet. Et er imidlertid, at en Formel kan opstilles, et andet, hvor stor dens reelle Værdi er. En deduktiv Udledning af Priserne ved dens Hjælp forudsætter dels, at Sælgernes Viden om eller Skøn over de faktiske Prisdannelsesbetingelser er saa tilpas korrekt, dels, at deres Prisansættelse paa Grundlag af denne Viden eller dette Skøn er i saa god Overensstemmelse med rationel Handlemaade, at Resultatet bliver tilnærmelsesvis det samme, som naar Økonomen paa Basis af (tænkt) fuld Viden om alle de relevante økonomiske Data foretager en fuldt rationel Prisberegning. Og Tilladeligheden af at gøre disse Forudsætninger kan synes noget tvivlsom, naar den rationelle Prisberegning kræver Hensyntagen til Forhold, om hvilke selv den mest indsigtfulde Driftsherre kun kan udøve et højst usikkert Skøn, og naar Prisen beror paa et Samspil af saa mange Faktorer, at det kan volde selv den trænede Økonom Vanskelighed at skaffe sig Overblik over dem og fastslaa, hvad der er rationel Priskalkulation.

Da Sælger ikke har fuld Viden om de Faktorer, hvorpaa han maa basere sin Prispolitik, har vi i det foregaaende forudsat, at han foretager sine Pris- og Gevinstberegninger paa Grundlag af rationelle Sandsynlighedskalkulationer, saaledes at f. Eks. den Af sætning, der kan opnaas med en given Kombination af Priser paa Sælgers egen og paa Konkurrenternes Varer, beregnes som en Produktsum af mulige afsatte Mængder og tilsvarende Sandsynligheder. En rationel Prisberegning maatte opbygges paa flerdobbelte Rækker af saadanne Sandsynlighedskalkulationer. I

Virkelighedens Verden foretages Skønnet over de usikre Prisdannelsesfaktorer naturligvis paa en langt mere uklar og summarisk Maade. Og naar der tages Hensyn til Dagsprisens Indflydelse paa Fremtidens Afsætning eller paa Salget af andre Varer, foregaar Prisberegningen naturligvis ikke efter indviklede Formler, men paa mere skønsmæssig Basis. Formodentlig vil ofte Skønnet over, hvilken Virkning en Ændring af Dagsprisen vil have i de nævnte Henseender, og Beregningen af, hvilken Betydning dette bør have for Prisens Højde, være sammensmeltet til en enkelt intuitiv Tankeproces.

At Intuition og Skøn træder i Stedet for rationelle Beregninger, behøver ikke i sig selv at føre til et væsentligt forkert Resultat¹⁾. Det afgørende er imidlertid, at den intuitive eller skønsmæssige Kalkulation skal træde i Stedet for en saa omfattende Viden og saa indviklede Beregninger, at der synes at være Plads for betydelige Fejltagelser. Under fuldkommen Konkurrence er Forholdene meget simplere og Berettigelsen af at forudsætte tilstrækkelig Viden og rationel Opførsel fra Driftsherrernes Side til-

¹⁾ Forøvrigt kan der rejses visse Indvendinger mod at anvende Kalkulationer paa Grundlag af Sandsynlighedsbegrebet ved Løsningen af de Problemer, vi har behandlet. For at kunne tale om en Sandsynlighed maa man efter den her i Landet af *Westergaard & Nybølle* docerede Teori kunne tænke sig afholdt en lang Række Forsøg under ensartede Betingelser, under hvilke den relative Hyppighed maa svinge omkring en vis Normalværdi. Denne Betingelse vil imidlertid i mange Tilfælde være vanskelig at opfylde i vor foranderlige Verden. Tænk f. Eks. paa »Sandsynlighedernes« for, at Konkurrenterne følger ens egne Prisændringer med tilsvarende, resp. gaar over til Priskonkurrence. Dette Problem vil ganske vist dukke op i en lang Række Tilfælde, men næppe under ensartede Betingelser. Hver Situation vil have sin egen særlige Forhistorie og sine egne Ejendommeligheder.

Og selv bortset fra denne Indvending forudsætter en Beregning af Gevinstchancerne som en Produktsum af de mulige Alternativer multipliceret med de tilsvarende Sandsynligheder, at man faar Lov at prøve Lykken i et større Antal Tilfælde. Lad os tænke os, at Sælger har anslaaet Sandsynligheden for, at en Prisnedsættelse vil fremkalde Priskrig, til kun 5% og i Tillid hertil reducerer Prisen. Det vil da være ham en ringe Trøst, at han har beregnet Sandsynligheden korrekt, hvis Priskrigen udbryder netop i dette Tilfælde og slaar ham ud, saa at han ikke faar Lov at deltage i Spillet mere.

De anførte Betragtninger viser, at Hasardmomentet maa være mere fremtrædende i det virkelige Liv, end den megen Tale om Sandsynligheds-kalkulationer i den dynamiske Teori maaske kunde lade formode. Risikovurderingen (Myrdals Terminologi) maa derfor faa en tilsvarende øget Betydning ved Siden af Risikoberegningen.

svarende større. Sælger skal her blot skønne over, hvor høj Prisen vil være paa den Tid, da Varerne er salgsmodne, og derefter ved Hjælp af Beregninger, Skøn eller Forsøg tilpasse sin Produktions Omfang saadan, at Grænseomkostningerne kommer til at stemme overens med Prisen. Prisdannelsen udspiller sig da ganske automatisk, uden at den enkelte Sælger saa meget som behøver kende Efterspørgselskurvens Forløb. Under ufuldkommen Konkurrence (og absolut Monopol) forudsætter en rationel Prispolitik derimod, at Sælger har Kendskab til Efterspørgselsfunktionerne. Skønnet over, hvor meget der kan afsættes til givne Priser, vanskeliggøres derved, at Afsætningen ikke blot beror paa ens egne Priser, men ogsaa paa Konkurrenternes. Desuden maa der tages Hensyn til, at Efterspørgslens Elasticitet er forskellig paa kort og paa langt Sigt, og Reaktionshastigheden maa tages i Betragtning. Det er allerede tidligere omtalt, at det synes meget sandsynligt, at Sælgerne ofte undervurderer Efterspørgslens Elasticitet, og at Prisen derfor bliver højere, end rationelt er.

Yderligere kræver en rationel Gevinstmaksimeringspolitik, at Driftsherren kan udøve Skøn over Afsætningsmulighederne ved Prisdifferentiering, over Reklamens og Varetilpasningens Virkninger paa det nutidige og fremtidige Salg, over den Virkning en Ændring af Prisen paa en af hans Varer kan have paa Afsætningen af de andre, over den mangeartede Indflydelse, en nutidig Prisændring kan have paa Fremtidens Afsætning via Kundernes Spekulation i Priserne eller Revision af deres Købevaner, via Opkomsten af nye Konkurrenter, via Tilvænnning af nye Købere, via Udbrud af Priskonkurrence o. s. v., o. s. v. En blot nogenlunde nøjagtig Kalkulation af Nettovirkningen af alle disse, ofte hinanden krydsende, Kræfter vil selvsagt være meget vanskelig at foretage, og navnlig kan der kun udøves et meget groft Skøn over de Virkninger af den økonomiske Politik, der først viser sig i Fremtiden og maa indregnes i de til den Tid herskende, nu ukendte Efterspørgsels- og Omkostningsforhold.

Til Skønnet over, hvilken Sammenhæng der faktisk findes mellem Virksomhedens Pris-, Reklame- og Varetilpasningspolitik og de forskellige Tidsperioders Afsætning og Omkostninger, kommer dernæst Beregningen af, hvilken Politik der paa Grundlag heraf fremtræder som den gunstigste. Ogsaa her forekommer temmelig væsentlige Afvigelser fra det optimale meget sandsynlige. For det første kan der naturligvis ikke ved Behandlingen af alle Dagens løbende Spørgsmaal, der ofte kræver hurtig Afgørelse, være Tale

om en indgaaende Afvejning af 117 forskellige Hensyn. Praktiske Hensyn vil medføre, at de mere udviklede Problemer kun tages med i Betragtning, naar de store Linjer i Virksomhedens økonomiske Politik skal fastlægges. Selv her kan en nogenlunde nøjagtig Afbalancering imidlertid være svær nok. At Driftsherrerne i det store og hele skulde naa til den optimale Politik ved trial-and-error-Metoden turde være tvivlsomt i vor foranderlige Verden, hvor Markedsforholdene stadig skifter, saaledes at Resultaterne af de forskellige Forsøg ikke kan sammenlignes. Og at naa til det rigtige Resultat ved Skøn og Intuition maa være vanskeligt, naar man ikke i sine intuitive Tankeprocesser har Støtte af Kendskabet til de Metoder, hvorefter rationelle Beregninger kunde udføres, saafremt man var klar over, hvilke konkrete Størrelser der skulde sættes ind i Formlerne. Dels er Pris- og Reklamepolitikens Teori endnu ikke fuldt udarbejdet fra Økonomernes Side, og dels kender og anvender Forretningslivets Folk ikke de Resultater, der allerede foreligger.

Det er allerede foran omtalt, at man i Praksis antagelig i de fleste Tilfælde kalkulerer sine Priser paa Grundlag af Gennemsnitsomkostningerne og ikke Grænseomkostningerne, og at Prisudviklingen herved maa faa et Forløb, der afviger fra det, man vilde deducere sig til under Forudsætning af rationel Handlen fra Driftsherrernes Side. Paa samme Maade er det muligt, at man til Fyldestgørelse af de i forrige Afsnit behandlede, mere udviklede Hensyn betjener sig af hjemmelavede prispolitiske Regler. Eksempler foreligger paa saadanne Regler til Anvendelse i Tilfælde, hvor Prisen paa den ene Vare paavirker Salget af den anden.

Desuden synes det ret sandsynligt, at Driftsherrerne i mange Tilfælde helt overser visse af den lange Række af Hensyn, paa hvis Jagttagelse en rationel Gevinstmaksimeringspolitik iflg. foregaaende Afsnit beror.

Endvidere er der som overalt, hvor den økonomiske Handlen ikke er baseret paa sikker Viden men paa mere eller mindre stærkt begrundede Forventninger om fremtidige Forhold, Mulighed for, at skiftende Stemninger, for stor Optimisme eller Pessimisme kan paavirke Resultatet. Og endelig kan ikke-økonomiske eller helt irrationelle Momenter spille en Rolle. F. Eks. vil Priskonkurrence ofte hos den, der bliver udsat for den, vække en saadan Kamplyst og Gengældelsestrang til Live, at han besvarer Konkurrencen med samme Mønt i Tilfælde, hvor det var mere rationelt at ansætte en IPK-Pris.

En Afvigelse fra den økonomisk optimale Prisansættelse kan endvidere fremkaldes af Ønsket om at vise »social Forstaaelse«, enten fordi en saadan virkelig næres, eller blot fordi det er comme il faut at have den og fritager en for at blive omtalt i Avisen paa en ubehagelig Maade¹⁾. I vore Dage, hvor sociale Hensyn stærkere og stærkere fremholdes som et moralsk Krav, hvor Virksomheder og Sammenslutninger, der blot er nogenlunde store, maa foretage deres Handlinger i Offentlighedens Projektørlys, og hvor Prisforhøjelser kan fremkalde tommehøje Overskrifter i Bladene — under disse Vilkaar opstaar en stærk Tendens til at undlade Prisforhøjelser, som man ikke kan give Offentligheden en plausibel og for Sælgeren diskulperende Motivering for. Ikke alle Aarsager til Prisforhøjelse er lige gode i denne Henseende. Stigende Efterspørgsel vil ikke være nogen populær Forklaring overfor Offentligheden, og et saadant Motiv som det, at Driftsherren har opdaget, at han kan udnytte sin monopolistiske Stilling noget bedre, kan naturligvis slet ikke omtales. Saadanne Aarsager til Prisforhøjelser vil derfor ofte saa at sige blive opsparet og Prisen blive holdt uforandret, indtil der indtræffer Begivenheder, der bedre kan tjene som officiel Begrundelse for en Prisforhøjelse, og som saa overfor den usagkyndige Offentlighed kan bruges til at motivere ikke blot den Prisstigning, som de selv efter en økonomisk Kalkulation kan forårsage, men ogsaa den »opsparede« Prisforhøjelse. Egnet til saaledes at være Syndebuk er Stigninger i Raavarepriserne, Lønforhøjelser og navnlig Told- og Afgiftsforhøjelser, der forhøjer Virksomhedens Omkostninger. Priserne vil ogsaa lettest kunne ændres uden Fare for, at Kartelaftaler eller en herskende IPK-Prisstruktur bryder sammen og erstattes af Pris konkurrence, saafremt Prisforandringen foretages paa et Tidspunkt, hvor Begivenheder af den sidstnævnte Art har udøvet en samtidig parallel Paavirkning af samtlige Sælgere og skabt en almindelig Stemning for Prisforhøjelse.

Med den gamle Sondring mellem »Aarsager« og »Anledninger« til Prisforandringer in mente, kan vi efter det foranstaaende sige, at »Anledningerne« har faaet øget Betydning ved Siden af »Aar-

¹⁾ Der gaar naturligvis ingen skarp Grænse mellem a) dette ikke-økonomiske, af Ønsket om social Goodwill eller af virkelig Altruisme fremkaldte Motiv til at holde forholdsvis lave Priser og b) det Motiv, der bunder i Hensynet til at opretholde Firmaets økonomiske Goodwill og undgaa Forringelse af den fremtidige Afsætning ved offentlige Indgreb eller ved Kundernes Revision af deres Købevaner.

sagerne« — saa stærkt forøget Betydning, at Sondringen kan forekomme inadækvat. For den deduktive Teori er dette naturligvis en uheldig Udvikling, da det betyder, at Prisen mere og mere bliver en taktisk bestemt Størrelse og med tilsvarende større Vanskelighed lader sig udlede paa rent rationel Basis af de foreliggende Efterspørgsels- og Omkostningsforhold.

Forbindelsen mellem Pris og Omkostninger forflygtiges af de taktiske Hensyn, og det er i det hele taget vanskeligt at sige noget nøjagtigt om Omkostningernes Betydning for Prisens Højde under ufuldkommen Konkurrence. Mange synes i Sætningen »Grænseindtægt lig Grænseomkostninger« at se Nøglen til alle den ufuldstændige Konkurrences Hemmeligheder, og der kan derfor være Grund til endnu en Gang at understrege, at denne Sætning, der jo forøvrigt i sig selv blot er en statisk Lov for det absolutte Monopol, kun er det allerførste Skridt paa Vejen til Løsningen af Prisproblemet under saavel den ufuldkomne Konkurrence som Monopolet. Denne Sætning alene kan kun give os Dagens Korttidspris under den mest kortsynede Prispolitik. Saa snart der føres en mere fremsynt Politik, bliver Sagerne, som det vil fremgaa af de tidligere Afsnit, saavel under stationære som foranderlige Forhold langt mere indviklede.

Det fremgaar imidlertid af de foranstaaende Bemærkninger i dette Afsnit, at man ikke i Praksis kan vente, at Relationen mellem Pris og Omkostninger vil svare til de komplicerede Formler, man under Forudsætning af rationel Handlen kan opstille for den dynamiske Prispolitik (jfr. Afsnit VI) bl. a. fordi man ikke i Praksis anvender Grænseomkostningsbegrebet. Der synes derfor ikke at være nogen anden Udvej til Klarlæggelse af Sammenhængen mellem Pris og Omkostninger end et induktivt Studium af de Kalkulationsmetoder, der faktisk anvendes, og deres Indvirkning paa den endelige Prisansættelse. Kun lidt er foretaget paa dette Omraade, og det Indtryk, man kan danne sig af den faktiske Omkostningskalkulation og dens Betydning for Prisansættelsen, bliver derfor kun vagt og maa meddeles med Forbehold.

I Almindelighed regnes der med en eller anden Form for Gennemsnitsomkostninger, oftest vel Summen af de virkelig afholdte direkte løbende Udgifter og det Beløb, som Fællesomkostningerne (væsentligst faste Udgifter) vilde udgøre pr. produceret Enhed, hvis Kapacitetsudnyttelsen var »normal« (»standard burden rate«). Det springende Punkt er imidlertid Marginen mellem Prisen og de saaledes beregnede Omkostninger, altsaa »Avance«tillæget eller

det Fradrag, man eventuelt under daarlige Afsætningsvilkaars Tryk ser sig nødsaget til at foretage. Det er jo ved Fastsættelsen heraf, alle de forskelligartede prispolitiske Hensyn maa vise deres Virkning. Det er paa Grundlag af de foreliggende Oplysninger svært at udtale sig om den faktiske Fastsættelse af denne Margin. Saa meget kan dog siges, at der ofte synes at være en stærk Uvilje mod Priser, der fjerner sig alt for meget fra de »normale« Gennemsnitsomkostninger, navnlig Priser, der er lavere. Disse Gennemsnitsomkostninger med Tillæg af en »passende« Avance staar for Driftsherren som det, han har »Ret« til at faa dækket i det lange Løb. Lavere Priser gaar han kun modstræbende med til, fordi han er bange for, at det senere skal blive vanskeligt igen at faa Priserne op i det Leje, han anser for det normale. Maaske spiller ogsaa i mange Tilfælde manglende Indsigt i Betydningen af Sondringen mellem faste og løbende Omkostninger en Rolle. Man ser Udtalelser, der tyder paa, at vedkommende Driftsherre glemmer, at de »normale« Gennemsnitsomkostninger ikke er de virkelige Gennemsnitsudgifter, og gaar ud fra, at Grænsen mellem de Priser, der giver Tab, og dem, der bringer Gevinst, ligger ved »Produktionsomkostningerne«. Til den anden Side anses Priser, der inkluderer en alt for stor Fortjeneste, ofte for ufornuftige fra det lange Løbs Synspunkt, naar Monopolstillingen ikke er stærkt befæstet. Saadanne Priser forøger Faren for, at der skal opstaa Priskonkurrence, virker stærkt tiltrækkende paa nye Konkurrenter og øger Risikoen for, at Surrogatvarer vinder stærkt Indpas.

Under den herskende Tendens til Stabilisering af de individuelle Priser faar altsaa det, der efter den anvendte Kalkulationsmetode anses som Gennemsnitsomkostningerne, en væsentlig Indflydelse paa Højden af det Niveau, hvorpaa Priserne stabiliseres¹⁾. Disse Gennemsnitsomkostninger virker som en Tøjrepæl, hvortil Prisen er bundet med et elastisk Reb, der yder større og større Modstand, jo længere Prisen fjerner sig fra Tøjrepælen. Nogen mere definit, generel Regel er det vanskeligt at give for Omkostningernes Be-

¹⁾ Vi springer over det Problem, der opstaar, naar de konkurrerende Virksomheder har forskellige Gennemsnitsomkostninger: Hvis Omkostninger øver størst Indflydelse paa Priserne? Flere Muligheder er tænkelige. En Prisfører kan bestemme Farten, Omkostningerne hos en Række repræsentative Firmaer kan udøve den største Indvirkning paa Prisernes Niveau, blot under andre Forudsætninger end de marshallianske, eller Priserne kan i et Kartel eller under IPK-Prisdannelse blive fastsat saadan, at de dækker Omkostningerne i de dyrest producerende Virksomheder.

tydning for Prisansættelsen under ufuldkommen Konkurrence. Da Grundlaget for Prisberegningen er en eller anden Form for Gennemsnitsomkostninger, kommer altsaa de faste Omkostninger mod den ortodokse Teori til at øve en vis Indflydelse paa Priserne. Hermed er f. Eks. igen aabnet Mulighed for, at en Oppustning af Kapitalværdierne ved Kapitalisation af store øjeblikkelige Fortjenstmuligheder kan paavirke den senere Prisdannelse. Navnlig hvis Opkapitaliseringen har været nogenlunde generel, kan der herved være skabt en ensartet Vilje til at opretholde Priser, der er tilstrækkelige til at dække de forhøjede »Gennemsnitsomkostninger«.

Vi gaar dernæst over til den anden Side af Sammenhængen mellem Priser og Omkostninger, nemlig Salgsprisens Indflydelse paa Omkostningernes Højde. Det er allerede foran nævnt, at Omkostningernes Højde bl. a. beror paa den tidligere Prisudvikling. Ogsaa under fuldkommen Konkurrence afhænger den øjeblikkeligt tilstedeværende Produktionskapacitet og dermed Øjeblikkets Udbudskurver af Fortidens Priser. Men Produktionskapacitetens og Omkostningsstrukturens Udvikling vil her være entydigt bestemt af Udviklingen i Efterspørgslen, den tekniske Viden og Produktionsfaktorernes Priser, og Prisen vil i ethvert Øjeblik være paa Vej mod den Højde, hvor den er lig Grænse- og Gennemsnitsomkostninger ved optimal Kapacitetsudnyttelse i optimal Teknik. Under ufuldkommen Konkurrence afhænger de øjeblikkelige Omkostningsforhold derimod ikke alene af Kundernes Købelyst og Købeevne, den tekniske Viden og Produktionsfaktorernes Priser i den forudgaaende Periode. Produktionskapacitetens Omfang vil nemlig desuden bero paa Fortidens Prisdannelses type, navnlig om der har hersket IPK-Prisdannelse eller Priskonkurrence.

Den særlige Gevinst, der opnaas under IPK-Prisdannelse i Sammenligning med en Tilstand, hvor der under iøvrigt lige Vilkaar hersker Priskonkurrence, bevirker, at Tendensen til Oprettelse af nye, konkurrerende Virksomheder, alt andet lige, maa være stærkest under IPK-Prisdannelse. Hvis nye Virksomheder anlægges, er det af afgørende Betydning for Fremtidens Omkostninger og Priser, om det giver Anledning til, at der opstaar Priskonkurrence. Bliver det Tilfældet, tvinges Priserne ned, der bremses op for yderligere Tilgang, mindre effektive Virksomheder konkurreres eventuelt ud af Markedet, Kapacitetsudnyttelsen i de tilbageblevne Bedrifter bliver relativt god og Gennemsnitsomkost-

ningerne lave. Hvis derimod Tilkomsten af nye Konkurrenter ikke giver Anledning til Priskonkurrence, men de nye Virksomheder indarbejder sig ved Reklamens Hjælp i Stedet for paa Prisbasis, bliver Udviklingen en anden. Priserne bevares og med dem i første Omgang den særlige IPK-Gevinst. Tilgangen af nye Virksomheder bliver derfor relativt større og en eksisterende overnormal Gevinst tenderer til efterhaanden at forsvinde, ikke ved at Priserne konkurreres ned, men ved, at Gennemsnitsomkostningerne efterhaanden stiger, fordi Kapacitetsudnyttelsen for hver enkelt Virksomhed forringes, efterhaanden som Antallet tager til. De mindre effektive Virksomheder bliver ikke konkurreret ud, men Virksomheder med smaa faste og store løbende Udgifter, altsaa Bedrifter, der ved optimal Kapacitetsudnyttelse har forholdsvis høje Gennemsnitsomkostninger, faar tværtimod en særlig Chance, naar Kapacitetsudnyttelsen forringes. Ogsaa nytillkommende Bedrifter maa helst være af denne Type for at klare sig, naar Markedet i Forvejen er ved at være overfyldt, og der derfor kun kan ventes forholdsvis lille Afsætning.

Saavel Produktionskapacitetens Art som dens Omfang vil altsaa afhænge af Fortidens Prisudvikling, og det øjeblikkelige Omkostningsniveau kommer til at afhænge af, om der i Fortiden har hersket Priskonkurrence eller IPK-Prisdannelse, hvordan disse Prisdannelsesarter eventuelt afvekslende har fulgt hinanden, og hvor lange Perioder hver især i saa Fald har hersket. Selv bortset fra den almindelige Tendens til at fastholde de herskende Priser kommer herved Nutidens Priser, der jo bl. a. beror paa Omkostningernes Højde, til at afhænge af Fortidens.

Er nu Prisudviklingen ikke entydigt bestemt ved de objektive Prisdannelsesbetingelser, men beror Prisudviklingen og dens Skiften mellem de forskellige Prisdannelsesarter, Kartellers og stilltende Prisaftalers Opstaaen og Sammenbrud, tildels paa uforudselige, irrationelle, taktiske eller stemningsbetonede Momenter, lader Prisforløbet sig m. a. O. ikke deduktivt udlede, saa overføres denne Prisudviklingens Uberegnelighed paa Omkostningernes Udvikling og giver derved gennem Omkostningernes Betydning for Prisdannelsen hele Prisforløbet et yderligere Plus af Uberegnelighed.

Hertil kommer, at selv om man foruden Kundernes Købeevne og Købelyst, den tekniske Viden og Produktionsfaktorenes Priser ogsaa forudsætter selve Prisudviklingen og dens Skiften mellem de forskellige Prisdannelsesarter givne, saa er Omkostningernes

Udvikling næppe entydigt bestemt herved og lader sig i hvert Fald vanskeligt forudsige ad deduktiv Vej. Man kan ikke som under fuldkommen Konkurrence regne med, at nye Virksomheder vil blive anlagt i alle Tilfælde, hvor de eksisterende opnaar en overnormal Gevinst af varig Karakter. Selv om der retligt set er Adgang for enhver til at gaa ind i Branchen, kan den frie Adgang være begrænset af faktiske Omstændigheder og den monopolagtige Tilstand herved blive bevaret. Hvis en ny Virksomhed maa være stor for at være konkurrencedygtig, kan det ske, at der saa at sige ikke er Plads til den paa Markedet. Afsætningsmulighederne kan være tilstrækkelige til at give de allerede eksisterende Virksomheder overnormal Gevinst, medens een til vilde betyde, at alle maatte arbejde med Tab. Ligeledes kan Frygten for Priskrig, iværksat fra allerede eksisterende, kapitalstærke Firmaers Side, afholde eventuelle Liebhaveere fra at optræde som nye Konkurrenter, selv om iøvrigt overnormal Gevinst virker som Løkkemad. Under disse Vilkaar vil det være vanskeligt at afgøre, om Chancerne er tilstrækkeligt store til at berettigge til Oprettelse af en ny Virksomhed. Forkerte Beregninger, præget af for stor Optimisme eller Pessimisme, synes meget mulige, og er der saaledes Mulighed for flere forskellige Resultater i samme objektive Markedssituation, aabnes der ogsaa herved Mulighed for en tilsvarende forskellig Udvikling af Omkostningsniveauet.

Mulighed for, at Omkostningsniveauets Udvikling kan tage flere forskellige Retninger i samme objektive Markedssituation, synes ogsaa at være skabt derved, at flere Alternativer staar aabne m. H. t. den Teknik, de nytilkommende Bedrifter anlægges i. Under fuldkommen Konkurrence vil Udviklingsretningen altid være angivet af den Teknik, der ved optimal Kapacitetsudnyttelse har de laveste Gennemsnitsomkostninger, da denne Teknik altid i det lange Løb vil konkurrere de andre ud. Men hvor de enkelte Virksomheder er relativt store i Forhold til det totale Marked («mangelende Delelighed»), kan Omkostningernes Udviklingsretning blive bestemt af den Begyndelse, der gøres. Kartel- eller IPK-Priserne er maaske ansat saa højt, at de giver Dækning for Omkostningerne i nytilkommende Virksomheder, hvad enten de anlægges som smaa, dyrt arbejdende eller større, mere effektive Bedrifter. Kommer nu nogle mindre kapitalstærke Driftsherrer først i Kapløbet og opretter en Række smaa Virksomheder, er maaske hermed Vejen spærret for de store Bedrifter, fordi der ikke længere er Plads til dem paa Markedet. Skal der anlægges endnu flere

Virksomheder, maa de i saa Fald blive forholdsvis smaa. En Udvikling er hermed sat i Gang, hvor Omkostningerne og dermed til en vis Grad ogsaa Priserne kommer til at ligge paa et forholdsvis højt Niveau. Anderledes, hvis der til at begynde med var blevet anlagt store Virksomheder med en mere effektiv Teknik.

I det foregaaende er der anført en Række Indvendinger mod den deduktive Teoris Anvendelighed paa den ufuldkomne Konkurrences Omraade, en Række Momenter, der tyder paa, at Prisudviklingen ikke er entydigt bestemt ved de objektive iagttagelige Prisdannelsesbetingelser. Selv om vi imidlertid ser bort fra disse Indvendinger, selv om vi gaar ud fra, at Driftsherrerne er i Besiddelse af tilstrækkelig Viden og Intuitionsevne og handler tilstrækkeligt rationelt til, at man kan regne med, at den faktiske Prisdannelse nogenlunde svarer til den, der paa rationel Vis kan udledes af de objektive Prisdannelsesbetingelser, selv i saa Fald begrænses den deduktive Teoris praktiske Anvendelighed stærkt af selve den Kendsgerning, at Prisernes Højde beror paa en lang Række Faktoreres Samspil, og at Prisformlerne derfor bliver tilsvarende indviklede.

Den deduktive Teoris Anvendelighed paa den fuldkomne Konkurrences Omraade beror paa, at der her for Sælgernes Reaktion paa de givne, objektive Prisdannelsesbetingelser — under Forudsætning af rationel Handlen — gælder den simple, almengyldige og entydige Formel: Pris lig Grænseomkostninger. Kan man danne sig et Skøn over Efterspørgselskurvens og Grænseomkostningskurvens Forløb, saa kan man ogsaa ved Hjælp af denne enkle Formel deducere sig til, hvor stærke Virkninger en Ændring i Efterspørgselsens Styrke vil have paa Prisen. De dynamiske Prisformler, der er opstillet i forrige Afsnit, og de mere generelle Formler, der kan udarbejdes efter samme Linjer — samt ligeledes den i Afsnit III opstillede generelle, stationære Prisformel, der siger, at den gunstigste Pris er den, hvorved Grænseomkostningerne stemmer overens med den til den »ventede« Efterspørgselskurve svarende Grænseindtægtskurve — er ligesom Sætningen »Pris lig Grænseomkostninger« almengyldige for deres Omraade, den ufuldkomne Konkurrence. Men de udsiger ikke i samme Grad noget om Prisdannelsens Art og Karakter. De opstillede Prislove for den ufuldkomne Konkurrence er i højere Grad blotte Formler, hvis reelle Indhold afhænger af, hvilke konkrete Størrelser man indsætter i dem. Dette er uundgaaeligt, hvis Formlerne skal være almengyl-

dige, samtidigt med at de under den ufuldstændige Konkurrences indviklede Forhold skal omfatte Samspillet af en lang Række prisbestemmende Faktorer.

For det første dækker de generelle Prisudtryk den ufuldkomne Konkurrences tre helt forskellige Prisdannelsestyper, Priskonkurrence, asymetrisk Prisdannelse og IPK-Priser. Hvilken af disse Prisdannelsestyper man kan vente at forefinde i det enkelte, konkrete Tilfælde, siger Prisformlerne i sig selv intet om. Det beror ganske vist paa Forhold, der eventuelt kunde gives kvantitativt Udtryk og optages i et nøjere udpenslet matematisk Udtryk for Priserne. Men i Realiteten vilde intet være opnaaet herved. Ønskede man i et konkret Tilfælde ad deduktiv Vej at slutte sig til (ikke selve Prisen, men blot til), hvilken Prisdannelsestype, der var den herskende, saa vilde dette dog kræve, at man kendte de konkrete Størrelser, der skulde sættes ind i Ligningerne. Det vilde m. a. O. kræve en empirisk Undersøgelse af de Forhold, der (jfr. Afsnit IV) er bestemmende for Prisdannelsestypen: Køberpræferencen, Differentiationsgraden, Sælgernes Antal, Størrelse og Beliggenhed o. s. v. Og saa vilde det i mange Tilfælde være lige saa let og i hvert Fald sikrere at foretage en empirisk Undersøgelse af selve Prisdannelsestypen.

Lad os dernæst gaa til det praktisk vigtige Tilfælde, at man ønsker at vide, hvordan en Ændring af Efterspørgslens Styrke vil paavirke Priserne. Mindskes f. Eks. Efterspørgslen, har vi set, at Prisernes Reaktion kan være forskellig, alt efter som Markedsforholdene arter sig. Under den herskende Tendens til Stabilisering af Priserne vil disse maaske blive holdt ganske uforandret og den svigtende Efterspørgsel eventuelt i Stedet imødegaaet ved forøget Reklame eller ved Forbedring af Varens Kvalitet. Eller Priserne kan blive nedsat i Takt, saaledes at IPK-Prisdannelsen bevares, eller der kan udbryde Priskonkurrence. Hvad der bliver Tilfældet, kan ikke direkte aflæses af Prisformler af den Art, vi har opstillet i forrige Afsnit. Det beror paa de konkrete Størrelser, der i det givne Tilfælde skal indsættes i dem.

Blandt Størrelserne i Prisformlen indtager Krydselasticiteterne overfor de forskellige fremtidige Tidsperioder en fremtrædende Plads. Krydselasticiteten er imidlertid ikke en simpel, usammen-sat, let konstaterlig Størrelse, men optræder i Prisformlen som Resultanten af en lang Række, ofte hinanden modvirkende Tendenser. Dens Størrelse overfor de forskellige fremtidige Tidsperioder afhænger af, om en Prisreduktion giver Anledning til, at

der udbryder Priskonkurrence, af, om og i hvilken Grad Prisnedsættelsen fremkalder Spekulation i Prisbevægelsen, faar Kunderne til at revidere deres Købevaner, vænner nye Købere til at bruge Varen o. s. v. Det gælder her igen, at lidet er vundet ved at udspecificere Prisformlen yderligere for eventuelt at give direkte Udtryk for disse enkelte prisbestemmende Faktorer. Man maa dog i det givne Tilfælde kende de konkrete Virkninger for at kunne slutte sig til, hvordan en Efterspørgselsændring vil paavirke Priserne. Yderligere kræves hertil i Virkeligheden bl. a. Kendskab til de forskellige Sælgeres finansielle Stilling for at man kan bedømme Chancerne for, at der udbryder Priskonkurrence derved, at nogle af Sælgerne af Mangel paa Midler tvinges til at se paa det korte Løbs Gevinst. For at kunne slutte sig til Prisernes, resp. Reklameudgifternes eller Varekvalitetens Reaktion overfor Efterspørgselsændringer maa man altsaa alt i alt være i Besiddelse af et indgaaende Kendskab til Branchens Markedsforhold eller m. a. O. foretage en omfattende empirisk Undersøgelse af Prisdannelsesbetingelserne. Igen kan man spørge, hvad der bliver tilbage af Deduktionen.

Vi kan nu opsummere Resultatet af vor Diskussion af den deduktive Teoris Muligheder paa den ufuldkomne Konkurrences Omraade. Vi har fundet, at en virkelighedstro Pristeori maatte blive en Analyse af en i Tiden forløbende Prisudvikling. Imidlertid synes Prisudviklingen ikke, som en deduktiv Behandling maa forudsætte, at være entydigt bestemt ved de Prisdannelsesbetingelser, der kan iagttages objektivt. En Løsning af Problemet ved Hjælp af deduktiv Teori forudsætter, at den faktiske Prispolitik med tilstrækkelig god Tilnærmelse svarer til den Prisansættelse, der paa fuldt rationel og rent økonomisk Basis kan udregnes paa Grundlag af de givne Afsætningsbetingelser. Den Frihed, Driftsherren under den ufuldkomne Konkurrence har til at føre sin egen Prispolitik, er imidlertid ogsaa en Frihed til at ansætte en Pris, der afviger fra den økonomisk rationelle. Og den rationelle Prisberegning forudsætter Kendskab til eller Skøn over saa mange indviklede Forhold og Beregninger, at Fejltagelser synes meget sandsynlige. Eksempler er anført paa saadanne Afvigelser fra den rationelle Prispolitik, Eksempler, der synes at vise, at Prisstabiliseringen bliver drevet videre, end rationelt er. Navnlig den Kendsgerning, at Prispolitikken i vidt Omfang maa tage Hensyn til Fremtidens ukendte Forhold, giver Rum for betydelige Fejlereg-

ninger, farvet af for stor Optimisme eller Pessimisme, alt efter Øjeblikkets Stemning. Hertil kommer, at Omkostningernes Udvikling — der igen paavirker Prisudviklingen — ikke synes at kunne fastslaaes deduktivt og næppe er entydigt bestemt, selv naar Fortidens Prisudvikling forudsættes given.

Desuden paavirkes Prisansættelsen af ikke-økonomiske Momenter. Da Prisdannelsen ikke udspiller sig med samme Automatisme som under fuldkommen Konkurrence, men i højere Grad beror paa den enkelte Sælgers Handlinger, bliver der Rum for, at personlige Gnidninger og Prestigespørgsmaal kan faa Betydning for Prisudviklingen. Og endelig kan Ønsket om social Goodwill ikke blot bevirke en Afvigelse fra den Pris, der paa rent økonomisk Basis kan beregnes som den fordelagtigste, men ogsaa fremkalde en Forskydning af de Tidspunkter, da en Ændring af Prisdannelsesbetingelserne besvares med en Prisforandring. Disse taktiske Hensyn forøger i særlig Grad Prisudviklingens Uberegnelighed.

Alt i alt synes der under de samme objektive Prisdannelsesbetingelser at være Mulighed for en Række forskellige fra hinanden afvigende Prisforløb. Og Berettigelsen af at betragte den (paa rent økonomisk Grundlag) rationelle Prisansættelse som Normen og Afvigelserne derfra som Modifikationer forekommer tvivlsom. Dertil synes Afvigelserne at kunne være for store.

Selv bortset fra disse Indvendinger mod den deduktive Teori begrænses dens praktiske Anvendelighed paa den ufuldkomne Konkurrences Omraade af dens komplicerede Karakter. En generel deduktiv Teori vil paa dette Felt aldrig kunne give saa simple, umiddelbare Svar som den fuldkomne Konkurrences Pristeori paa de Spørgsmaal, man stiller til den, f. Eks. hvad Virkningerne af en Ændring af Efterspørgslens Styrke vil blive. Den dybere Aarsag hertil er, at den ufuldkomne Konkurrence ikke i prisdannelsesmæssig Henseende er et ensartet Omraade, som den fuldkomne Konkurrence er det. Ufuldkommen Konkurrence er jo blot et Samlingsnavn for den lange og brogede Række af Prisdannelses-tilfælde, der ligger mellem Monopolet og den fuldkomne Konkurrence, og som vel fremviser visse Fællestræk, men ogsaa mange Forskelligheder. Vanskelighederne løses imidlertid ikke ved, at man foretager en yderligere Opdeling af Omraadet og sætter Navne paa Skufferne, og heller ikke ved, at man opstiller en særlig Teori for hvert Underomraade. Konsekvensen af, at Markederne ikke efter faa, let tilgængelige Kendetegn lader sig opdele i forholdsvis faa, store Grupper med ensartet Prisdannelse indenfor

hver, er, at en Redegørelse for Prisdannelsen i konkrete Tilfælde altid maa kræve en relativt omfattende empirisk Undersøgelse af Markedsforholdene.

Konklusionen af vore Betragtninger bliver, at Vejen frem over den ufuldkomne Konkurrences endnu uudforskede Omraader synes at maatte gaa gennem induktive Undersøgelser. Teoriens Opgave bliver da at forklare den faktisk iagttagne Prisdannelse. En deduktivt udledet Teori for den rationelle Prispolitik kan her ved tjene Økonomen til Støtte og til Klaring af Tankerne. Men holder man sig til Deduktionen alene, bliver Resultatet let, enten at man begrænser sig til Forudsætninger, hvorunder Teorien kan blive forholdsvis simpel, men til Gengæld Forudsætninger, der ikke svarer til det virkelige Livs, eller at man deducerer sig ud paa Dybder, der forudsætter en Viden og Rationalitet, som Virkelighedens Driftsherrer ikke kan svare til. I saa Fald bliver Teorien let i højere Grad en Anvisning for de Driftsøkonomer, der ser det som deres Maal at lære Folk at tjene Penge, end den bliver et Middel til Analyse af Virkelighedens Prisdannelse — hvis da ikke Teorien samtidigt bliver saa indviklet, at den bliver praktisk uanvendelig¹).

Mere frugtbart vil det være at foretage empiriske Studier af den faktisk anvendte Omkostningskalkulation og Prisberegning, af anvendte prispolitiske Usancer, f. Eks. Prisførerskab eller Ansættelse af Sæsonpriser, af Prisdiskrimination og Rabatsystemer, af Prisernes Udvikling i Tiden, af den Indflydelse, Kartellers Opstaaen, Virksomhed og Sammenbrud udøver herpaa og paa Produktionskapacitetens Omfang og Omkostningernes Højde, o. s. v., o. s. v. Ikke mindst, naar det gælder en Analyse af Produkttilpas-

¹) Navnlig kan Deduktionen let overdrives, naar det gælder Spørgsmaalet, hvad der er rationel Handlemaade, saafremt Sælgeren ønsker at øve Indflydelse paa, hvilken Pristaktik Konkurrenterne vælger. Spunsen er her aabnet for en Flom af Forudsætninger: A tænker, at B vil reagere saadan og saadan. A tænker, at B tænker, at A vil A tænker, at B tænker, at A tænker, at B vil o. s. v. Deduktive Spekulationer bliver her hurtigt ganske ufrugtbare. Allerede Stackelberg (anf. Skr.) er efter Forf.'s Opfattelse gaaet for vidt paa dette Punkt. Skønt vi i denne Afhandling har omtalt de samme Ligevægtssituationer som Stackelberg (Priskonkurrence-Ligevægten og den asymmetriske Ligevægt) har Forudsætningerne for deres Realisation derfor været ganske anderledes end Stackelbergs. Som Middel til at paavirke Konkurrenternes Pristaktik har vi kun tænkt os anvendt Priskrig og IPK-Politik og ingen mere udpekulerede Finter.

ningen, der ikke egner sig til matematisk Behandling, men ikke derfor bør forsømmes, er empiriske Studier paakrævet.

Naar man saaledes gaar empirisk til Værks, vil man undertiden opdage, at de Spørgsmaal, man møder med, er galt stillet. Man er f. Eks. vant til fra den klassiske Teori, at Prisen er den uafhængigt variable, som man regner sig til ud fra de herskende Efterspørgsels- og Udbudsforhold. I Praksis forekommer det imidlertid ikke sjældent, at Prisen er Problemets eneste paa Forhaand givne Størrelse, som de andre Ting maa indrette sig efter. Det kan være fremgaaet som Resultatet af, at man har stabiliseret Prisen saa kraftigt, at den er blevet holdt ganske konstant i saa lang Tid, at man nu finder det alt for risikabelt at ændre den, hvorfor Reklameudgifterne og Varens Kvalitet maa være ene om Rollen som variable. Men det kan ogsaa være Udtryk for, at man fra Begyndelsen bevidst har valgt en konstant, »populær« Pris, hvorfra der regnes baglæns til de Omkostninger, man kan tillade sig at have, og dermed Kvaliteten af de Varer, man kan levere. Dette gælder ikke blot i de egentlige Enhedsprisforretninger, men ogsaa Stormagasinerne »grønne Priser« og ligeledes visse Specialvarer, f. Eks. Radioapparater.

Induktive Studier er saa meget desto mere paakrævet, som den ufuldstændige Konkurrences Prislære hidtil i alt væsentligt har holdt sig til den deduktive Linje. Karakteristisk er det, at man has diskuteret frem og tilbage om *Edgeworths Oscillationsteori*¹⁾ siden 1897, uden at det aabenbart er faldet nogen ind at foretage en empirisk Udnersøgelse af, om Priserne under Duopol svinger paa en saadan Maade, som Teorien vilde forudsætte. Det skal ikke benægtes, at der allerede foreligger værdifulde empiriske Prisundersøgelser. Men de er for største Delen foretaget af Folk, der ser paa Emnet fra en anden Synsvinkel og behandler det med en anden Terminologi og andre Begreber end dem, der anlægges af den ufuldkomne Konkurrences Pristeoretikere. Der er derfor Fare for, at den deduktive og den empiriske Prislære skal udvikle sig paa hver sin Side af en Kløft, som man ikke er i Stand til at raabe over. Det har været denne Afhandlings Maal at gøre et beskedent Forsøg paa at slaa Bro over denne Kløft og navnlig at paavise, hvilke Konsekvenser de empirisk fundne Kendsgenninger medfører for Pristeorien.

Naar Resultatet af vore Undersøgelser er blevet, at vi har rejst

¹⁾ Papers Relating to Political Economy, I, S. 111.

Tvivl om den deduktive Teoris Anvendelighed paa den ufuldkomne Konkurrences Omraade, bliver Konsekvensen, at man ikke ad den deduktive Vej kan faa Svar paa det Spørgsmaal, hvad der vil ske, hvis der indtræder en eller anden Ændring af Prisdannelsesbetingelserne, f. Eks. en Ændring af Efterspørgslens Styrke. Vi kan m. a. O. kun forlange, at Pristeorien skal give en Forklaring eller Fortolkning *ex post* af det, som allerede er sket og empirisk konstateret. Dette er saa meget mere uheldigt, som det netop er en af Pristeoriens vigtigste Funktioner at afgive Basis for betingede Fremtidsforudsigelser. Ønsker man derfor trods Vanskelighederne at skaffe sig et Skøn over, hvordan Priserne vil reagere paa Svingninger i Efterspørgslen og Ændringer af Omkostningsforholdene, er der ingen anden Udvej, end at man foretager empiriske Undersøgelser af, hvordan lignende Ændringer af Prisdannelsesbetingelserne tidligere har virket paa Priserne¹⁾. Man kan herved skaffe sig en vis Formodning om, hvordan Priserne vil reagere, en Formodning, der vil være stærkere eller svagere begrundet, alt efter som Priserne i tidligere Tilfælde har opført sig mere eller mindre ensartet. Sikre Forudsigelser kan man dog ikke naa til paa denne Maade. Prisdannelsesbetingelserne kan paa Punkter, hvor det er vanskeligt at konstatere, være blevet anderledes end i de tidligere Tilfælde, og Priserne kan af uberegnelige Aarsager vise en anden Opførsel end ventet. Særlig slemt er det, at netop saa afgørende Ændringer i Prisdannelsen som Overgang fra IPK-Priser til Priskonkurrence et vice versa navnlig er vanskelige at forudsige. Chancerne for, at der udbryder Priskonkurrence, og Mulighederne for, at den igen ombyttes med IPK-Prisdannelse, afhænger, som før omtalt, af saa vanskeligt tilgængelige Faktorer som henh. Virksomhedernes finansielle Stilling og den almindelige Stemning indenfor Branchen. Og gennemføres Skiftet fra den ene Prisdannelsesstype til den anden ved Dannelse og Sammenbrud af Karteller, hvorved bl. a. personlige Gnidninger og Prestigespørgsmaal kan spille en Rolle, bliver Prisudviklingen endnu mere uberegnelig.

Foretager man empiriske Prisundersøgelser, vil det vigtige Spørgsmaal melde sig, om man kan overføre Resultaterne fra et

¹⁾ Forøvrigt turde saadanne empiriske Prisanalyser ogsaa være paa deres Plads i Tilfælde, hvor der hersker fuldkommen Konkurrence. Maaske er Forudsætningen om rationel Handlemaade heller ikke her opfyldt helt saa fuldt, som man i Almindelighed forudsætter. De ikke helt sjældne Udviklinger af Produktionen ved faldende Priser kunde tyde herpaa.

Land til et andet og fra en Branche til en anden. Et afgørende Svar herpaa kan imidlertid kun empiriske Stikprøver give. I store Træk turde dog Prisdannelsen udvise de samme Karakteristika, hvor Prisdannelsesbetingelserne er ens. Saaledes er Tendensen til Stabilisering af de individuelle Priser et alment forekommende Fænomen. Men det kan ikke paa Forhaand afvises, at et Land eller en Branche kan være præget af sine særlige prispolitiske Usancer eller særprægede Traditioner (Individualisme ctr. Samarbejde), der forhindrer, at Resultaterne andetsteds fra direkte kan overføres paa disse Lande eller Brancher. Ogsaa Forskelligheder i Lovgivningen Landene imellem kan spille en Rolle. Hermed tænkes ikke saa meget paa den egentlige Trustlovgivning. Trods Forbudene mod Samarbejde in restraint of trade udviser nemlig Industriens Prisdannelse i U. S. A. de samme karakteristiske Ejendommeligheder som de tyske Kartelpriser. Men f. Eks. spiller Enhedsprisforretninger og tidslig Prisdiskrimination ved Hjælp af periodiske Udsalg en stor Rolle i U. S. A., medens det samme vilde være udelukket i Danmark som Følge af den gældende Lovgivning.

LANDBRUGETS ORDNINGER

AF KJELD BJERKE

PAA Tærskelen af en ny økonomisk Epoke er der kommet en Bog¹⁾, der giver en Fremstilling og Analyse af den danske Kriselovgivning i Aarene 1931—38. Bogen giver et godt Grundlag til Forstaaelse af den Udvikling, der har fundet Sted i de angivne Aar, et Grundlag, der kan være værdifuldt at have, naar man betænker de nye Problemer og den nye Udvikling, som det danske Samfund under de ændrede økonomiske Vilkaar vil blive stillet over for. Bogen beskæftiger sig med hele den Lovgivning, som er blevet gennemført i Anledning af Verdenskrisen. Det er ikke Hensigten her at gaa ind paa alle de Spørgsmaal, som cand. polit. Philip har behandlet; det er i første Række visse af hans Betragtninger vedrørende Landbrugets Ordninger, der vil blive berørt. Men det kan dog være naturligt som Indledning at fremhæve den Opgave, Forfatteren har stillet sig. Der siges nemlig herom, at Opgaven har været at give en Fremstilling af den økonomiske Baggrund for, Indholdet i og Virkningerne af de forskellige Indgreb.

Bogen giver en overordentlig grundig Analyse af de forskellige Kriselove, og man maa utvivlsomt erkende, at den stillede Opgave er løst fuldt ud; men Opgaven, der er blevet stillet, har i Virkeligheden været noget for begrænset, hvilket Forfatteren erkender, idet han fremhæver, at han overhovedet ikke har ment at ville beskæftige sig med de enkelte Loves politiske Forhistorie. Dette er en Mangel ved Bogen, og det kan ikke stærkt nok fremhæves, at netop den politiske Forhistorie i høj Grad har været medbestemmende for den Udformning, som de forskellige Love har faaet. Paa dette Omraade maa der eventuelt ligge en interessant Opgave for en Historiker.

En anden ikke uvæsentlig Mangel ved Bogen er det, at vor Stilling overfor Udlandet, d. v. s. vor Handelspolitik, næsten

¹⁾ »En Fremstilling og Analyse af den danske Kriselovgivning 1931—38« af Kjeld Philip; Studier fra Aarhus Universitets økonomiske Institut, Nr. 3.

ikke er behandlet under Henvisning til, at der ikke forelaa tilstrækkelig fyldestgørende Oplysninger. Trods disse Begrænsninger er Bogen overmaade værdifuld for enhver, der vil søge at fordybe sig i et af de interessanteste Afsnit i nyere økonomisk Historie.

Philip fremhæver med Rette, at de Hovedproblemer, som Bogen beskæftiger sig med, er forskellige for Land og By, idet det for Landbrugets Vedkommende har været et Hovedproblem at forøge Landbrugernes Indtægter, medens det for Byerne og Byerhvervenes Vedkommende først og fremmest har drejet sig om at afskaffe eller nedsætte Arbejdsløsheden.

Han viser nu i det følgende, hvorledes man har angrebet disse to Problemer. Han fremhæver Inkonsekvenser i den førte Politik og drager sine Slutninger ud i de yderste (teoretiske) Konsekvenser.

Bogens centrale Afsnit behandler Penge-, Valuta- og Prispolitikken. Der gives her en indgaaende Analyse af de 3 Hovedafsnit i den økonomiske Udvikling, som er karakteristisk for de omhandlede Aar. Det første Afsnit gaar fra Septemberdagene i 1931 til Valutacentralens Oprettelse i Januar 1932. I denne Periode søgte man at løse Penge- og Valutaproblemerne ved at gaa ad den traditionelle Vej, d. v. s. ved en Hævning af Renten med en deraf følgende stor Arbejdsløshed. Fra Valutacentralens Indførelse i 1932 og til Udgangen af 1934 fremhæver Forfatteren, at man paa afgørende Punkter ændrer denne Politik. Man søger at føre en Pengepolitik, hvis Hovedformaal er at bringe Liv i Beskæftigelsen; men det viste sig, at denne Politik, trods Valutacentral og trods en Kronesænkning, ikke kunde undgaa at medføre faldende Valutareserver. Der kom derfor atter et Omslag, og fra Januar 1935 vender man tilbage til en Kreditindskrækningspolitik som Middel i Valutapolitikken Tjeneste.

Under Hensyn til de økonomiske Forhold i Øjeblikket er der enkelte Afsnit i Philips Bog, som man særlig vil hæfte sig ved; dette gælder f. Eks. Afsnittene: Valutacentralens Virkning paa Nationalindkomsten og Valutacentralens Virkning paa Indkomstfordelingen; thi hvis det er saadan, at en af Fremtidens Op-gaver bliver at opretholde Ligevægten mellem de enkelte Erhverv, havde det været overordentlig interessant, om man af Philips Bog kunde have set noget om, hvorledes Valutacentralen og iøvrigt ogsaa de andre Foranstaltninger havde paavirket Erhvervenes Rentabilitet og derigennem Indkomstforholdene. Det

er dog ikke muligt, idet de omhandlede Spørgsmaal er behandlet rent økonomisk-teoretisk og slet ikke statistisk, hvilket for øvrigt maatte have været overordentligt vanskeligt at gøre. Det er dog værd at fremhæve, at hvis man sammenholder Landmændenes Indkomster med Indkomsterne i de øvrige Erhverv og Samfunds-klasser, saa ligger det utvivlsomt i Øjeblikket saadan, at Landmændenes Indkomster er forskudt i ugunstig Retning i Forhold til Aarene før Krisen, og dette er Tilfældet, endskønt der jo paa forskellig Maade er gennemført Kriseforanstaltninger til Støtte for Landbrugserhvervet. Dette Forhold, som kan konstateres ad statistisk Vej, vil man kunne tænke sig maatte paavirke de Overvejelser, man maa gøre sig i den nærmeste Fremtid.

Da Penge-, Valuta- og Prispolitikken spiller en saa afgørende Rolle i Philips Bog, kommer han naturligvis ogsaa ind paa Krone-devalueringen i Foraaret 1933 og fremhæver den store Betydning, denne Devaluering har haft for Landbruget. Han regner med, at for et enkelt Aar har den Ændring i Kursen, der fandt Sted i Januar 1933, nok betydet ca. 100 Mill. Kr. for Landbruget, og han fremhæver, at Kronedevalueringens Virkninger ikke var udtømt med et enkelt Aar, fordi Lønningerne her i Landet bevæger sig ret trægt. Hertil kommer ogsaa, at da Landbrugerne har ret store Gældsbyrder, betød Devalueringen en relativ Lettelse i Rentebetalingerne.

Philip fremhæver de to Hovedomraader, paa hvilke man har støttet Landbruget ved Siden af Devalueringen, nemlig Gældsordningerne, som ikke har været en Hjælp for Erhvervet som saadant, men alene for de enkelte, der har været daarligt stillede, og de forskellige prishævende Foranstaltninger, som har været til Hjælp for Erhvervet eller for enkelte Grupper inden for dette.

Hvad Philips Behandling af Gældsordningerne og Statshusmændenes Rentebetalinger angaar, kunde der være Anledning til at fremhæve hans udmærkede Betragtninger over Inkonsekvensen i de benyttede Beregningsgrundlag ved de forskellige konjunkturbestemte Ydelser, der blev gennemført under Krisen. Med Hensyn til Statshusmændenes Rentebetalinger stiller jeg mig tvivlende overfor, om Forfatteren har Ret, naar han mener, at visse Kapitel-takstbetragtninger har ligget til Grund for det ejendommelige Beregningsgrundlag, der blev gennemført i 1933. Det var iøvrigt interessant at følge Svingningerne i Indstillingen overfor konjunkturbestemte Ydelser gennem Tiden.

For Gældordningens Vedkommende gaar han iøvrigt ind paa en

grundig Analyse og Kritik af det, der er blevet gennemført, og rejser i det hele taget mere principielt Spørgsmaalet om, hvilke Veje man kunde have gaaet ved Løsningen heraf. Han fremhæver for det første, at man kunde have tænkt sig at lade Udviklingen gaa sin Gang. Nu havde det sikkert, som ogsaa fremhævet af Philip, været sin Sag, naar Hensyn tages til de overmaade store Ændringer, der var sket i Landbrugets Vilkaar, om man havde indskrænket sig til det. Man vilde antageligt have ramt overordentlig mange Landejendomsbesiddere meget føleligt, og det vilde være blevet opfattet som en stor Uretfærdighed, at man saaledes skulde gaa fra Hus og Hjem, fordi Konjunkturerne var gaaet Een saa stærkt imod. Virkningerne af en saadan Politik vilde have vist sig i faldende Landejendomspriser, og i det lange Løb vilde man formentlig ogsaa kunne vente en Overgang til mere ekstensiv Drift.

Efter Philips Mening vilde en mere rationel Løsning have været, om man havde søgt at forøge Landbrugets Bruttoindtægter og iøvrigt ikke gjort noget særligt ved Gælden. Denne Opfattelse deles ogsaa af Folketingsmand A. C. Duborg og af Professor Jørgen Pedersen, der begge fremhæver, at de Kapitalværdier, der i Øjeblikket findes i Landbruget, ikke overstiger Værdien af de Driftsmidler, der udkræves til den nuværende Drift af Ejendommen. Der henvises nemlig til, at Ejendomspriser og Omkostninger ved Nyetableringer ligger paa samme Niveau.

Faktisk er man jo dels gaaet denne Vej at øge Bruttoindtægten; men man har ogsaa lettet Gældsbyrden for de daarligst stillede, og her fremhæver Philip med Rette, at en saadan Lettelse af Gældsbyrden i Virkeligheden indebærer et Incitament i Retning af en Forøgelse af Gælden. Nu kan der dog dertil siges, at i og for sig behøvede en Lettelse af Gældsbyrden ikke udelukkende at være kommet de daarligst stillede til Gode, for man kunde jo have tænkt sig f. Eks. en konjunkturbestemt Rente for den nederste Del af Gælden og at Staten iøvrigt gik ind som Risikobærer. En saadan Ordning kan blive aktuel, saafremt man ikke mener, at en Forøgelse af Bruttoudbyttet maa siges at være den rigtige Vej. Denne Politik er særlig Folketingsmand A. C. Duborg og Godsejer Th. Junker gaaet ind for¹⁾, idet de dog ogsaa begge ønsker en Nedsættelse af Ejendomsskatte. Hvad dette Spørgs-

¹⁾ A. C. Duborg: »Kan Landbruget gøres rentabelt« og Thomas Junker: »Rationel Landbrugspolitik«. Slagelse 1939.

maal angaar, diskuterer de ikke, hvilke Virkninger dette vilde faa paa Landejendomspriserne.

Duborg mener, at man ved en Forhøjelse af Prisen paa de forskellige Landbrugsvare til Salg her i Indlandet kan forøge Landbrugets Indtægter med ca. 50 Mill. Kr.

Overfor denne Indstilling at holde faste, relativt høje Priser i Indlandet har Professor *Myrdal* vendt sig med megen Skarphed i en Bog om Jordbrugspolitikken under Omlægning, der udkom i 1938¹⁾. Myrdal fremhæver, at det af ernæringsmæssige Grunde vilde være en Fordel, hvis man kunde udvide Forbruget af forskellige Levnedsmidler som Smør, Mælk og Grøntsager indenfor de daarligst stillede i Samfundet saavel i Byerne som paa Landet. Han paaviser, at der er Fare for en Overproduktion af Landbrugsvare, hvorfor den anførte Politik vilde kunne løse nogle af Afsætningsvanskelighederne over for Udlandet. I Virkeligheden burde Indlandspriserne derfor sættes ned, idet Myrdal regner med en klækkelig Forbrugsudvidelse ad den Vej. For Landbruget maa det i denne Forbindelse være afgørende, om en Prisnedsættelse fører til et væsentlig større Forbrug, saaledes at Produktet af Pris og Mængde bliver større end før Prisnedsættelsen; hvis dette nemlig er Tilfældet, kan en Prisnedsættelse ogsaa blive en Fordel for Landbruget. Som anført mener Myrdal, at en Prisnedsættelse skulde medføre en kraftig Udvidelse af Forbruget. Dette Spørgsmaal er dog paa indeværende Tidspunkt ikke endeligt løst.

Men uanset dette kan man sikkert fortolke Myrdals Standpunkt derhen, at da det af socialpolitiske og ernæringspolitiske Grunde er ønskeligt at udvide Forbruget af de forannævnte Varer, saa maa man sætte Priserne ned og yde Landbruget Støtte paa anden Maade. Myrdal diskuterer forskellige Maader, paa hvilke en Støtte til Landbruget kan ydes, og mener, at det vil være mest rationelt at yde et Tilskud til Produktionen. Et Tilskud til Produktionen kan nemlig individualiseres saavel efter Landsdele som efter Ejendomsstørrelse. Ved et Tilskud opnaar man ogsaa, at der ikke skjules, hvor store Beløb Landbruget faar, hvilket derimod er Tilfældet ved de prishævende Foranstaltninger. Og endelig kan et Tilskud finansieres over Skatterne, saaledes at man kan tage Hensyn til, at det bliver de Dele af Byerhvervene, der bedst kan taale det, der kommer til at støtte Landbruget, medens de prishævende Foranstaltninger i Modsætning hertil »vender den tunge Ende nedad«.

¹⁾ »Jordbrukspolitikken under omlægning«, Stockholm 1938.

Nu er Myrdal ganske klar over, at en saadan Tilskudspolitik kan være meget vanskelig at gennemføre, bl. a. fordi Landbruget vil opfatte en Politik af den Art som Almissee, og derfor foreslaar han, at man eventuelt kan gaa en anden Vej, hvis man maa opgive Tilskudspolitikken. Han fremhæver nemlig, at man kan opnaa det samme ved at gennemføre visse Prisrabatter. Han tænker sig altsaa, at de daarligst stillede i Samfundet skal kunne købe de forskellige Fødemidler til lavere Priser. Man vil herigennem opnaa en Forøgelse af Forbruget, og Forskellen i Priserne, der fremkommer som Prisdifferentieringer, kunde man refundere Landbrugerne. Det har været fremhævet fra forskellige Sider, at saadanne Prisrabatter kan være overordentlig vanskelige at administrere, og dette Synspunkt er sikkert i nogen Grad berettiget; men paa den anden Side, naar man alligevel i højere og højere Grad kommer ind under planøkonomiske Systemer, og dette gælder jo særlig, naar Hensyn tages til den sidste Fase i den økonomiske Udvikling, vil saadanne Prisrabatter eventuelt i Forbindelse med en Prisregulering og en Rationering være teknisk mulige. I Bogens Indledning fremhæver Myrdal, sikkert med Rette, et i Øjeblikket særlig interessant Synspunkt, nemlig dette, at de Veje, han ønsker at gaa, bliver endnu mere aktuelle i Tilfælde af Krigsøkonomi.

Betragter vi Problemerne specielt ud fra et dansk Synspunkt, saa kan man fremhæve, at et generelt Tilskud til Produktionen, som Myrdal foreslaar, formentlig slet ikke kan gennemføres her i Landet bl. a. af handelspolitiske Grunde; derimod var det vel ikke udelukket, at man kunde yde et Rentetilskud til den nederste Del af Gælden, hvis dette maatte vise sig paakrævet for at opretholde Landbrugets Indkomster. Man kunde formentlig desuden overveje, om man ikke netop nu, hvor man eventuelt staar over for Gennemførelse af Rationering og Prisregulering, burde organisere disse Ordninger paa en saadan Maade, at man fulgte de Linier, som Myrdal har antydnet. Man kunde jo nok til Støtte for Landbruget forhøje Priserne noget, blot man samtidig gennemførte Prisrabatter. Der vilde utvivlsomt herigennem finde en Forskydning Sted i Indkomstfordelingen til Fordel for de daarligst stillede i Samfundet og til Fordel for Landbruget. Saadanne Foranstaltninger vilde være formaalstjenlige, saafremt man ønsker en bedre Ernæring for de daarligst stillede, eller hvis man i alle Tilfælde ønsker, at Ernæringen under de vanskeligere Forsyningsforhold ikke skulde blive væsentligt ringere for disse

Samfundsklasser, end den er nu, og saafremt man ønsker at skabe en Ligevægt mellem Byerhvervenes og Landbrugets Indtægter. Naturligvis vilde Formaålet med saadanne Ordninger kunne skifte Karakter alt under Hensyn til, hvor store Vanskeligheder Krigen maatte stille det danske Samfund overfor. Endelig vilde saadanne Ordninger i nogen Grad kunde lægge en Dæmper paa Krav om højere Løn. Til Slut skal det fremhæves, at Philip i sin Bog har gjort et meget prisværdigt Forsøg paa at opgøre Produktionsordningernes Betydning i Penge for Landbruget, saaledes at man med disse Beregninger som Udgangspunkt kan sige noget om de finansielle Virkninger af de omtalte Ændringer, man vilde gennemføre.

LØNFORHØJELSE SOM MIDDEL MOD STRUKTUREL OVER- OPSPARINGSARBEJDSLØSHED

AF I. GRÜNBAUM

SIDEN fremkomsten af Keynes »General Theory«¹⁾ er det i sin tid af Marx rejste spørgsmaal om, hvorvidt den samlede samfundsmæssige efterspørgsel kan være for lille til at tillade fuld beskæftigelse af den samfundsmæssige arbejdskraft igen anbragt i centrum af den internationale økonomiske diskussion.

Denne artikels genstand er den kroniske arbejdsløshed, der skyldes et saadant deficit i effektiv efterspørgsel som følge af »overopsparing«.

I nedenstaaende afsnit I behandles i almindelighed den samfundsmæssige tilstand, der betinger en saadan »overopsparing«, i afsnit II lønforhøjelsers efterspørgelsesvirkning i en saadan tilstand, og i afsnit III — der vil komme i næste nr. af Nationaløkonomisk Tidsskrift — de omkostningsmæssige forudsætninger for at disse efterspørgelsesvirkninger kan aktiveres. Det behøver ikke nærmere at betones, at andre arbejdsløshedsaarsager og andre sider af arbejdsløshedsproblemet, der i en konkret situation kan spille en større eller mindre rolle, ikke behandles i denne artikel, der alene tager sigte paa lønnens dobbeltstilling i beskæftigelsesproblemet: dens positive efterspørgelsesvirkning og dens negative omkostningsvirkning, og alene i den nedenfor skildrede overopsparingstilstand. Endvidere behandles kun spørgsmaalet om generelle lønforhøjelser, d. v. s. der tænkes procentvis ens lønforandringer overalt.

I. OVEROPSPARINGSSITUATIONEN.

(1). Kærnepunktet i diskussionen om, hvorvidt der kan foreligge en generel overopsparing, er stillingen til SAYS Markedslov. Denne udsiger, at produkter efterspørges af produk-

¹⁾ J. M. Keynes, The General Theory of Employment, Interest and Money, London 1936.

ter, d. v. s. at der for saa vidt overhovedet ikke eksisterer noget afsætningsproblem, som produktionen selv skaber de indtægter, der skal købe de producerede varer. Heri ligger der ikke alene, at hvis produktionen fordeler sig over varegrupper paa samme maade som den nyskabte efterspørgsel, saa bliver der intet afsætningsproblem — men ogsaa at dette faktisk tenderer til at blive resultatet.

For simpelhedsskyld tales i det følgende om de »traditionelle« og de »utraditionelle« teorier. De »traditionelle« omfatter alle dem, der mener, at Says lov gælder, ialtfald i det lange løb; de »utraditionelle« dem, der mener, at Says lov ikke gælder. De utraditionelle omfatter navnlig Marx og Keynes, som med Hensyn til Says Markedslov (efterspørgsels synspunktet) i det store og hele indtager samme standpunkt, medens — som vi skal se — forskellen kommer frem ved omkostningssynspunktet i det forskellige syn paa lønnens og profittens bestemmelsesgrunde.

Det ømme punkt i Says markedslov er indkomsternes fordeling mellem opsparing og konsum.

Efter det traditionelle synspunkt kan opsparingen aldrig blive »for stor« og derved bringe den samlede efterspørgsel ned, thi — siges det — dels vil en øget opsparing presse renten ned og dermed investeringerne — og i anden omgang konsumet — op, og dels vil kapitalisterne ikke drive opsparingen udover, hvad der kan investeres. En for stor opsparing (i forhold til opsparenes rentekrav) vil i anden omgang af kapitalisterne forvandles til konsum, da de dog ikke vil opspare til ingen nytte.

Bag denne betragtning ligger, som i det hele taget bag mange af den traditionelle økonomis begreber, en naturaløkonomisk betragtning²⁾, der overser den fundamentale kendsgerning, at i det faktiske kapitalistiske samfund er opsparings- og investeringsprocessen adskilt fra hinanden ved finansinstitutterne, der herved faar selvstændig betydning. Et andet metodologisk forhold, som ligeledes maa antages at have haft afgørende betydning i denne retning, er den sædvanlige statiske analysemaade. Ved at forudsætte uendelig stor reaktionshastighed, eller uendelig lang tilpasningstid ved en enkelt forandring i en ellers uændret totaltilstand, udelukker man to forhold, der — som vi skal se — har afgørende betydning i denne forbindelse, nemlig: 1) de forskellige økonomiske elementers forskellige indbyrdes tilpas-

²⁾ Se bl. a. Marshall V, IV, 1—4.

ningshastighed eller stivhed, og den betydning som mere øjeblikkelige virkninger derved faar for hele langtidsudviklingen — og 2) den kendsgerning at samfundets udvikling foregaar i konjunkturrelle svingninger, hvilket — ligeledes paa grund af de forskellige elementers relative tilpasningshastigheder — faar afgørende betydning for langtidsudviklingen. I det følgende skal disse mere almindelige metodologiske bemærkninger paa forskellig maade blive udfyldt ved omtale af nogle afgørende eksempler.

(2). Det traditionelle syn paa Says Markedslov er først med vægt blevet bestridt af Marx:

»Die Bedingungen der Realisation sind beschränkt durch die Proportionalität der verschiedenen Produktionszweige und durch die Konsumtionskraft der Gesellschaft. Diese Letztre ist aber bestimmt weder durch die absolute Produktivkraft noch durch die absolute Konsumtionskraft, sondern durch die Konsumtionskraft auf Basis antagonistischer Distributionsverhältnisse, welche die Konsumtion der grossen Masse der Gesellschaft auf ein nur innerhalb mehr oder minder engen Grenzen veränderliches Minimum reduziert. Sie ist weiter beschränkt durch den Akkumulationstrieb, den Trieb nach Vergrösserung des Kapitals und nach Produktion von Mehrwehrt auf erweiterter Stufenleiter«³⁾.

Her har vi med hensyn til efterspørgslen de samme grundfænomener, som i Keynes system: indkomstfordelingen og opsparings-»driften« (»propensity to save«, »thriftiness«).

Via Hobson⁴⁾ er dette synspunkt gaaet over i Keynes' General Theory.

De her relevante træk af »General Theory« kan i en nøddeskal — og omskrevet efter denne artikels langtidsbehov — udtrykkes saaledes⁵⁾:

a) Naar samfundets produktion og realindkomst stiger med uforandret lønnivo, saa aftager konsumets procentvise andel af indkomstilvæksten (konsumpropensiteten) og opsparingsens relative andel stiger tilsvarende (opsparingspropensiteten).

³⁾ Karl Marx: Das Kapital, Ring Verlag A. G., Zürich, Buch III, S. 272.

⁴⁾ General Theory s. 19 og 364 ff.

⁵⁾ Se bl. a. General Theory s. 28 f. M. h. t. pkt. 6 i General Theory (s. 29) se nedenfor, afsnit III (2).

b) For at produktionstilvæksten derfor skal kunne afsættes maa en stigende del af den bestaa af investeringer.

c) Investeringsernes omfang afhænger af forholdet mellem kapitalens (forventede) grænseudbytte og laanerenten.

d) Med en given institutionel udviklingsbasis (investeringsoptimisme, teknisk udvikling, befolkningsbevægelse m. m.) vil kapitalens grænseudbytte i det lange løb være uforandret, saalænge forholdet mellem investering og konsum er uforandret. Hvis investeringerne stiger relativt, falder kapitalens grænseudbytte.

e) Laanerenten kan af forskellige grunde ikke falde under et vist Minimum.

f) Naar renten har naaet dette minimum, kan grænseudbyttet af kapitalanbringelser heller ikke falde yderligere, d. v. s. investeringerne kan da ikke i det lange løb stige i forhold til konsumet.

g) Men da opsparingen som nævnt vil stige stærkere end konsumet med stigende totalproduktion, maa man før eller senere naa til den grænse, hvor opsparingen — hvis man gik længere — vilde overstige investeringerne. Jo rigere samfundet er, jo hurtigere naas denne grænse.

h) I ligevægt maa investeringstilvæksten ved produktionsudvidelse være lig med opsparingstilvæksten, medens yderligere produktionsforøgelse vilde skabe mere opsparing end der vilde blive efterspurgt til investering, d. v. s. den samlede effektive efterspørgsel vilde blive saa meget mindre end totalproduktionen (beregnet efter »dækkende« priser, d. v. s. de, der gjaldt i kalkulationsøjeblikket), som »overopsparingen« vilde udgøre^o).

(3). Det afgørende spørgsmaal bliver nu: hvorledes kan der overhovedet i det lange løb tales om overopsparing? Vil noget saadant ikke før eller senere skabe sine egne helsemidler ad to veje, nemlig rentefald og opsparingens forvandling til konsum?

Rentefald: Keynes lægger vægt paa likviditetsbehovet. Falder renten under et vist »normalt« nivo, vil kapitalisterne ikke binde deres midler men afventer en rentestigning. Desuden er der altid et latent likviditetsbehov, som holdes nede af renteudgiften og stiger med rentefald. Falder renten, bliver likviditetsbehovet ad disse og andre veje mere og mere umætteligt, og renten maa op igen. Hele denne diskussion om likviditetsbeho-

^o) Se ogsaa nedenfor I (4).

vets begrundelse og betydning skal imidlertid ikke refereres her; herom henvises til General Theory⁷⁾.

Paa forhaand synes der imidlertid at kunne rejses adskillig tvivl om, at saadanne likviditetsovervejelser kan forklare rentens konstans. Thi selv om det er saadan, at disse likviditetsovervejelser vel kan forklare, at udsving udfra en normal rentefod hurtigt redresseres, saa synes de dog ikke umiddelbart at kunne forklare selve denne normal.

Paa forhaand taler meget for, at visse kræfter eksisterer, der opretholder rentefoden paa et i det lange løb ret konstant minimum. Alene det forhold, at rentefoden gennem lange historiske perioder med meget varierende kapitalefterspørgsel har kunnet holde sig saa nogenlunde uforandret, synes at pege i denne retning.

Det afgørende kan maaske siges at være følgende:

Fra et vist punkt støder rentenedsættelse paa hurtigt voksende modstand, navnlig fra rentierklassen, repræsenteret ved storbankerne, der følger deres interesser truede⁸⁾. Jo mere trængt en rentenedsættelse sætter sig igennem, jo mere sandsynligt bliver det, at den første virkning af øget opsparing — deficit i effektiv efterspørgsel og pres nedad paa produktionen — kommer til at overveje og overhovedet forhindre den anden virkning — rentenedsættelse — i at indtræde. Det kan saa meget lettere tænkes, som — hvis trægheden er tilstrækkelig stor — den rentepressende opsparing og dertil svarende indtægt overhovedet ophører at eksistere, idet produktionen bliver saa meget mindre⁹⁾.

Navnlig naar vi ser spørgsmaalet i sammenhæng med konjunkturbevægelsen, bliver den skitserede udvikling sandsynlig. Opsparingsøgningen sker netop i opgangsperioden, hvor forkerte forventninger og konkurrencens pres ogsaa samtidig øger investeringsringerne, saaledes at det forhold, at opsparingen er for stor, viser sig mer eller mindre pludseligt, samtidigt med og ved at investeringsringsernes afkast ikke kan afsættes. Dette betyder, at den rentepressende »overopsparing« bliver aktuel netop paa et tidspunkt, hvor krisen og afsætningsvanskelighederne voldsomt øger likvi-

⁷⁾ G. Th. Book IV; se ogsaa Jørgen Pedersen: Renteudviklingen i de senere Aar. Nationaløk. Tidsskr. 1939 s. 1 ff.

⁸⁾ G. Th. s. 309.

⁹⁾ Denne behandling af forholdet mellem opsparing og investering og nedenfor af forholdet mellem opsparing-konsum er et eksempel paa de metodologiske bemærkninger ovenfor i afsnit I (1).

ditetsbehovet og derved bringer rentefoden op, og hvor konjunkturerne netop medfører en almindelig produktions- og indkomstnedgang, som faar overopsparingen og rentepresset til at forsvinde.

Opsparingens forvandling til konsum: Her spiller lignende trægheds- og konjunkturfænomener ind. Den enkelte opsparer for at udvide sit og sit firmas omraade. Om dette kan ske samtidig med eller uden en total udvidelse, spiller for saa vidt ingen rolle for den individuelle opsparer. Hvis det samfundsmæssige resultat af en saadan proces bliver en nedgang i effektiv efterspørgsel og produktion, vil dette samfundsfænomen snarere end at føre til formindsket opsparingspropensitet føre til øget opsparing (udaf en given indkomst) for at klare depressionens fordringer, og først naar totalproduktion og indkomstnivo er gaaet ned, kan ligevægt igen indstille sig med opsparing lig investering (til dækkende priser).

(4). Det er af vigtighed at bemærke, at den »overopsparing«, der er tale om, principielt ikke er nogen faktisk overopsparing, men en latent mulighed for overopsparing, hvis produktionen var større end den er. Faktisk overopsparing bliver der kun tale om, naar samfundet har overskredet den i den givne situation af det relative investerings- og opsparingsnivo bestemte »ligevægts«produktion, i hvilket fald det til overopsparingen svarende deficit i effektiv efterspørgsel sætter ind og presser totalproduktionen ned.

Herved er det iøvrigt ligegyldigt, om det er opsparingen, der stiger, eller investeringen, der falder. En »overopsparing« kan vise sig paa to maader: 1) Ved at produktionen i det lange løb ligger paa et lavere nivo end svarer til fuld beskæftigelse (med fradrag af den arbejdsløshed der ogsaa vilde existere i en »under«opsparingstilstand, f. ex. paa grund af dynamiske forandringer i forbindelse med forskellige overflytningsvanskeligheder o. s. v.). Overopsparingen viser sig altsaa her ved kronisk arbejdsløshed. Dette er det centrale i overopsparingsproblemet. 2) Ved at den faktiske pengeopsparing overstiger pengeinvesteringen, d. v. s. i kasseøgning — eller snarere ved successiv efterspørgselsindskrumpning (pengemængden kan nemlig indskrænkes samtidig). Endvidere kan man i en vis forstand tale om en tredje slags »overopsparing« (som dog ligger i et andet plan end de to første), nemlig ved at opsparingen og

investeringen overstiger samfundets — af de faktiske omkostnings- og efterspørgselsforhold bestemte — mere varige »behov« for realkapital. Overopsparingen viser sig her ved at realkapitalens anvendelser bliver urentable i forhold til anlægskalkulerne¹⁰⁾.

Da de to sidstnævnte forhold ikke er fænomener, der alene forefindes i samfund med strukturel overopsparing, men er almindelige ledsagefænomener i ethvert samfunds konjunktur i visse depressionsfaser, og da kronisk arbejdsløshed som bekendt er et omstridt begreb baade med hensyn til dens existens og dens aarsager, er det et spørgsmaal, om man kan finde rent statistiske »beviser« for en overopsparingssituations existens, ialtfald for saa vidt angaar selve overopsparingens statistiske paavisning. Heller ikke selve rentefodens højde siger noget afgørende, idet historiske og politiske forhold kan have gjort minimalrentefoden forskellig i de forskellige lande. Det væsentligste kriterium til afgørelse af, at en overopsparingssituation ikke foreligger, er formentlig, at vedkommende land er kapitalimporterende, idet et debitorland med vedvarende netto-kapitalimport vanskeligt kan tænkes i en permanent overopsparingstilstand. (Medmindre da debitorlandets kapitalisters minimumsrentekrav ligger mindst saa meget højere end minimumskravet i kreditorlandet som risikotillæget for udlaan til debitorlandet i forhold til moderlandet andrager. Dette kan tænkes at være tilfældet i en vis overgangsperiode, hvor debitorlandets opsparing har naaet en saadan størrelse, at der er blevet »overopsparing« maalt i forhold til den tidligere høje rentefod, der derfor er under pres nedad. Man kan saa tænke sig, at debitorlandets kapitalister under erindring om det tidligere højere rentenivo vægrer sig ved at udlaane, medens udlandet maaske dog stadig lejlighedsvis under pres af et hjemligt lavere rentenivo er villig til at stille penge til raadighed). Disse bemærkninger gælder formentlig navnlig for et land, der er paa overgangen fra debitorland til kapitalselvforsyning. Man kan her tænke sig følgende: Renten kan ligge højere end i udlandet og der kan alligevel herske »overopsparing«, idet de hjemlige kapitalister vil have

¹⁰⁾ Udtrykt i den Svenske Skoles periodeterminologi svarer overopsparing i første forstand nærmest til forskellen mellem planlagt opsparing og planlagt investering; i anden forstand til forskellen mellem planlagt opsparing (ved periodens begyndelse) og realiseret investering (ved periodens slut). Det tredje begreb endelig er overhovedet ikke udtryk for en sammenligning mellem opsparing og investering, men mellem forventet og realiseret udbytte af en periodes investeringer.

erindringen om det tidligere højere rentenivo at reagere efter, og det vil antagelig tage nogen tid, før rentierklassens og bankvæsenets foran omtalte likviditetsovervejelser indstiller sig paa det nye lavere nivo. I denne periode, hvor renten i overgangslandet stadig ligger højere end i udlandet, kan man godt tænke sig, at der som følge af den rentedifference, der stadig eksisterer, og til trods for den indenlandske overopsparingssituation mer eller mindre lejlighedsvist sker kapitalimport.

De foran omtalte overvejelser om opsparingspropensitetens stigning med totalproduktionens størrelse siger ikke paa forhaand noget om, hvor skæringspunktet mellem investeringstilvækst og opsparingstilvækst ved udvidet totalproduktion vil falde, og for saa vidt er det muligt at tænke sig, at det først falder efter det punkt, hvor fuld beskæftigelse er naaet. I saa fald naar rentefoden ikke ned til minimalrentefoden og der optræder ingen overopsparingsarbejdsløshed, og Says Lov og det traditionelle system vil gælde.

Om det ene eller det andet bliver tilfældet, afhænger af vedkommende lands hele økonomiske struktur, herunder navnlig det relative størrelsesforhold mellem industri og landbrug, og væksthastigheden i hver af disse to afdelinger. Paa grund af indkomstfordelingen indenfor landbruget vil dette i de færreste tilfælde kunne financiere sin egen expansion, navnlig hvis denne er betydelig. Er der derfor et betydeligt landbrug i betydelig expansion, vil dette kunne opsuge en del opsparing og dertil hørende produktion fra industrien, som herved kan opretholde et højere produktionsnivo. Det afgørende er her landbrugets expansion i forhold til industriens totale omfang. Et stort landbrug i tilbagegang danner derfor intet saadant »afløb« for industriens overopsparing og en almindelig overopsparingssituation kan derfor foreligge¹¹⁾.

¹¹⁾ For Danmarks vedkommende er jeg tilbøjelig til at mene, at vi nu efter strukturuomslaget først i 1930'erne er kommet ind i en Marx-Keynesk overopsparingssituation. Uden iøvrigt endnu at have behandlet dette specielle emne — som jeg haaber at kunne vende tilbage til senere — særlig indgaaende, skal jeg pege paa følgende: Danmark synes nu at være opført med at være netto-kapitalimportør. Fra 1931 til 1937 steg industriproduktionen med 37 pct. op over det tidligere maximum og samtidig sank landets udenlandske gæld fra 1451 til 1241 mill. kr., et fald, som ikke synes at kunne forklares alene ud fra forskydninger i valutakurserne, saaledes at vi trods en kraftig industriexpansion (som følge af en kraftig industriexpansion?) har kunnet skaffe midler til at afbetale paa vor nationalgæld.

II. EFTERSPØRGSELSSYNSPUNKTET.

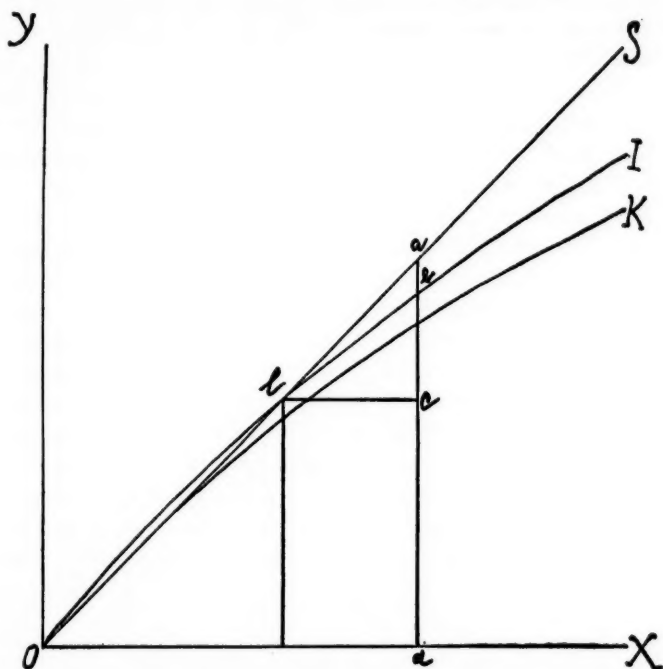
(1). Det betones, at omkostningssynspunktet i dette afsnit lades ude af betragtning. Tænkes et indgreb foretaget, hvis efterspørgselsvirkninger studeres, tænkes dette indgreb derfor at have »neutrale« omkostningsvirkninger, d. v. s. paavirker ikke produktionsfaktorernes produktionsvillighed. Som det senere vil blive klart, er dette en rent foreløbig abstraktion, idet efterspørgselsvirkningen selvfølgelig i sig selv i allerhøjeste grad er bestemt af omkostningsvirkningernes indflydelse paa produktionen.

Foreligger der nu en overopsparingstilstand med latent overopsparing før fuld beskæftigelse, er der dermed givet mulighed for ved »udfyldning« af overopsparingsvakuuet ved ny efterspørgsel (se nedenfor (2)) at aktivisere en betydelig større pro-

At renten samtidig har ligget relativt højt, synes at forklares dels ved særlige indrepolitiske vanskeligheder (navnlig de mislykkede konverteringsbestræbelser og en usikker valuta- og rentepolitik i det hele taget), dels ved det ovenfor i teksten omtalte, at et land paa overgangen fra debitor til til kapitalselforsyning vil have et relativt højt rentenivo. (Dette relativt høje rentenivo kan saa paa den anden side medføre at vi trods hjemlig overopsparingssituation endnu i længere tid lejlighedsvis kan faa kapitalimport fra udlandet). Endvidere kan der peges paa, at det afgørende som nævnt ikke er forholdet mellem industriens og landbrugets totaler men mellem landbrugets expansion og industriens total (landbrugets kapitalimport i forhold til industriens indre overopsparing) og at dette forhold formentlig nu ligger saaledes, at en tidligere latent overopsparing indenfor industrien nu er blevet aktuel. Endelig skal peges paa, at forskellige overfladefænomener vil tilsløre en eventuel overopsparingssituation og vanskeliggøre dens erkendelse. Her skal først og fremmest nævnes, at talen om kapitalmangel naturligt stammer fra utilfredsstillede debitorer eller debitorer in spe, og at en høj rentefod ifølge sagens natur for dem maa være ensbetydende med kapitalmangel, uanset hvad aarsagen til den høje rentefod er. Hvis rentefoden ligger højt af andre grunde end »underopsparing« vil dette derfor meget let blive forvekslet med en almindelig kapitalknaphedssituation, navnlig hvis landets »overopsparings-situation« er af historisk ny dato. Endvidere er valutamangel ofte blevet identificeret med kapitalknaphed, fordi den kan virke paa samme maade i mange retninger (hindrer visse køb af investeringsgoder, bringer renten op osv.), medens det i virkeligheden er noget ganske andet, hvilket viser sig derved, at hvis man i en tilstand med valutamangel og overopsparing tænkte sig ved passende foranstaltninger valutamanglen fjernet, saa blev der ikke noget kapitalknaphedsproblem tilbage (noget lignende oplevede vi antagelig herhjemme, da valutamangelen af udefra kommende grunde forsvandt i 1937). — Se om hele dette spørgsmaal ogsaa J. Dich: Arbejdsløshedsproblemet i Danmark 1930—1938, København 1939, s. 140 ff. (afsnit 5).

duktionstilvækst end »udfyldningen« selv andrager. Dette følger ganske simpelt deraf, at for produktionstilvæksten udover overopsparingen gælder Says Lov, d. v. s. denne del af produktionstilvæksten vil selv skabe sin egen efterspørgsel. Det er i virkeligheden dette fænomen, der ligger bag den senere tids multiplierdiskussion.

Til illustrationen skal anføres følgende tegning, som imidlertid

ikke maa tages for højtidelig; den er kun ment som en illustration til fastholdelse af tanken; derimod er de forudsætninger, den er tegnet under, saa simplificerede, at den selvfølgelig ikke kan bruges til at sige noget om de numeriske forhold ved multiplier.

Ud af X-aksen er afsat beskæftigelsen i arbejdstimer, opad Y-aksen totalproduktionen i indkomstenheder. Kurven OS angiver totalproduktionen lig totalindkomsten, svarende til varierende beskæftigelsesmængder. OS spaltes sig i to dele: konsum og opsparing. Tænker vi os variationerne foretaget med uforandret lønnivo, kan denne spaltning tænkes at foregaa ad linjen OK,

saaledes at afstanden fra X-aksen til OK angiver konsumet og afstanden fra OK til OS opsparingen udaf givne totalindkomster. Kurverne er iøvrigt tænkt som langtidskurver, jfr. nedenfor afsnit III (2), note 27). Afstanden mellem OI og OK angiver de til varierende konsumstørrelser svarende nettoinvesteringer (afhængig af størrelsen af de extra-økonomiske drivkræfter). Kurverne OS og OI angiver altsaa, hvorledes henholdsvis totalproduktion og efterspørgsel varierer med beskæftigelsen, og deres indbyrdes skæringspunkt angiver ligevægtsstillingen, hvor netop den samlede produktion finder afsætning.

Alle tre kurver er tegnet udfra forudsætning om uforandret rentefod (minimumssatsen), d. v. s. de er tilvenstre for skæringspunktet e rent hypotetiske, idet der ikke kan tænkes noget punkt tilvenstre for e, hvor denne rentefod faktisk vilde gælde. Tværtimod vilde opsparingen være for lille til at dække efterspørgslen til denne rentefod (investeringskurven ligger over opsparingskurven) og renten vilde blive drevet op, men samtidig vilde intet hindre en videre expansion, der vilde drive udviklingen hen til e.

Uden indgreb dannes ligevægten i e, hvor opsparing = investering. Tænker vi os nu, at vi ved en eller anden primærforanstaltning »udfylder« overopsparingen ab, skaber vi dermed afsætning for hele produktionen ad. Trækker vi den rette linje parallel med X-aksen gennem e, afskærer den ac = tilvæksten i totalproduktionen ved dette indgreb. »Udfyldningen« andrager ab, dens totale virkning ac, og den totale virkning af primærforanstaltningen bliver altsaa saa mange større end denne som den reciprokke værdi af overopsparingsbrøken paa grænsen $\frac{ab}{ac}$ angiver.

(2). Det er klart, at det alene er existensen af overopsparingsdeficitet i den effektive efterspørgsel, der kan forklare, at totalproduktionen overhovedet kan øges ved skabelse af en »extra« efterspørgsel, hvad enten denne tænkes i form af øget investeringsvirksomhed eller forhøjet konsum. Findes der ikke latent overopsparing, vil nemlig finansieringen af de øgede investeringer eller det øgede konsum formindske den effektive efterspørgsel paa eet punkt lige saa meget, som investeringerne eller konsumforhøjelsen øger den paa et andet punkt¹²⁾. Det afgø-

¹²⁾ Naar ellers »traditionelle« forfattere undertiden synes at mene, at visse gunstige virkninger i visse situationer kan opnaas ved udvidet »efterspørgsel« f. ex. ved offentlige arbejder finansieret ved kreditudvidelse,

rende i multiplierteorierne er netto virkningen af visse tænkte købekraftsindgreb. At tænke sig en købekraftsforøgelse paa eet punkt, og dernæst matematisk forfølge denne ved opsummering af leddene, efterhaanden som købekraftsforøgelsen »ruller videre«, siger derfor ikke noget, saalænge man ikke ogsaa tager hensyn til, om et eventuelt opstaaet minus ogsaa ruller videre.

Opsparingskurven vil afhænge dels af indkomstfordelingen, dels af den individuelle opsparingsvilje. Tænker vi os en forhøjelse af den samlede arbejdsindtægt og formindskelse af profitindtægterne udaf en given totalindtægt, vil opsparingen aftage relativt — kurven OK nærme sig kurven OS i tegningen foran, hvorved ogsaa kurven OI hæves, medens OS er uforandret — og skæringspunktet mellem effektiv efterspørgsel og totalproduktion skydes ud til højre, svarende til en større samlet beskæftigelse.

For at illustrere dette forhold uafhængigt af omkostningssynspunktet kan vi tænke os, at kapitalisterne selv forøger deres konsum paa bekostning af deres opsparing. Vi kan tænke os, at dette sker paa et punkt i konjunkturforløbet, hvor der er ligevægt mellem expansions- og kontraktionskræfterne, hvor den faktiske pengeopsparing altsaa svarer til den faktiske pengeinvestering. Vi spørger: hvorfor vil ikke den øgede konsumefterspørgsel nøjagtig modsvares af et tilsvarende minus i den købekraft, der vender sig imod investeringsgoder?

For simpelheds skyld forudsætter vi, at der i udgangøjeblikket overhovedet ikke fandt netto-opsparing og -investering sted, men kun reinvestering af de løbende amortisationskvoter, og at der findes betydelig ledig kapacitet overalt. Som følge heraf forudsætter vi ligeledes, at udbudet overalt er fuldt elastisk, saa produktionen kan øges til uændret pris. Endvidere forudsætter vi,

kan dette hovedsagelig hvile paa to ræsonnementer: 1) at en vis fase af depressionen kan være karakteriseret af overopsparingslignende hensmuldring af købekraft ved stigende likviditetsbehov (kasseøgning). I saa fald kan man tale om en speciel konjunktur-udgave af overopsparingsteorien, gældende for visse konjunkturfaser, og analoge ræsonnementer som ovenfor i teksten kan da anvendes. Herudfra bliver det bl. a. ikke saa afgørende, om financieringen sker ved kreditudvidelse (se dog nedenfor s. 255—56). 2) Det andet ræsonnement kan gaa ud paa, at den extra »købekraft« virker prisforhøjende og derved bringer et bedret forhold mellem løn og profit, men der er her i virkeligheden ikke tale om nogen efterspørgselsvirkning i denne artikels forstand, men derimod om en nedbringelse af den reale lønomkostning, hvorved den arbejdsløshed, der skyldes en for høj realløn, bringes til at forsvinde.

at det øgede behov for omsætningsmidler, som en større totalproduktion selv til uforandret prisnivo vil kræve, ikke medfører renteforhøjelser (dette er iøvrigt en forudsætning, der maa gælde næsten al beskæftigelsespolitik). Endelig forudsætter vi foreløbig en lukket økonomi, og at statsbudgettet under hele udviklingen holdes balanceret.

Vi ser nu foreløbig væk fra spørgsmaalet om, hvorvidt driftsherrernes efterspørgsel efter investeringsgoder øjeblikkeligt gaar ned, og ser alene paa virkningen af det øgede konsum.

Vi tænker os nu, at konsumet øges med et beløb N . Tilvæksten i konsumefterspørgslen paa N fremkalder en tilsvarende produktionsøgning og indtægtsstigning paa N hos konsumsfærens kapitalister og arbejdere¹³). Af denne indtægtsøgning vender en brøkdel, som vi kan kalde k , sig mod konsum, medens brøkdelen $s = (1-k)$ bliver opsparet. Den afledte konsumefterspørgsel paa kN skaber kN ny indtægt, hvorefter igen en brøkdel: kkN ruller videre som konsumefterspørgsel osv. Regner vi med, at k og s bevarer samme værdi gennem hele processen, faar vi, at den samlede indtægstilvækst bliver lig med:

$$N(1 + k + k^2 + k^3 + \dots) = N\left(\frac{1}{1-k}\right) = N\left(\frac{1}{s}\right)$$

Det vil sige, at den samlede indkomsttilvækst bliver lig med den primære konsumøgning gange med den reciproke værdi af opsparingsraten. Paa den anden side bliver opsparingen udaf nyindtægten netop lig med $N \cdot \left(\frac{1}{s}\right) \cdot s$, d. v. s. lig med den primære konsumøgning. Det er denne sidste sætning, der giver svaret paa vores oprindelige spørgsmaal: hvorfor ikke den øgede konsumefterspørgsel opvejes af et tilsvarende minus i investeringsefterspørgslen, idet vi nu har set, at multiplierprocessen altid netop skaber saa stor overskudsoopsparing, som svarer til, hvad primærforanstaltningen sluger, saa at opsparingen overhovedet ikke gaar ned.

I og for sig er denne matematiske udvikling ikke andet end, at naar der findes latent overopsparing (deficit i effektiv efterspørg-

¹³) Formuleringen er i hovedsagen tilsvarende til den, Kahn i *Economic Journal* 1931: »The Relation of Home Investment to Unemployment« anvender overfor spørgsmaalet om en primær øgning i investeringerne. Se ogsaa Colin Clark i samme tidsskrift sept. 1938 og Ohlin i »Pennypolitik, offentliga arbeten, subventioner och tullar som medel mot arbetslöshet« S. 102 ff.

sel), saa vil nye anvendelser for opsparing (d. v. s. nye investeringer eller opsparings forvandling til konsum) skabe ny efterspørgsel, der skaber ny produktion, der skaber nye indtægter, der skaber ny efterspørgsel osv. Af hver indkomsthølge vil en del opspares. Opstaar der — saadan som det er forudsat i eksemplet foran — ingen nye investeringsmuligheder udover primærforanstaltningen, saa vil denne nyopsparing ikke have andre anvendelsesmuligheder end at udfylde hullet efter den primære foranstaltning. Processen kan derfor fortsættes saa længe, til der er skabt saa megen nyopsparing, som svarer til primærforanstaltningen. Omvendt maa maa den totale expansion være lig med primærforanstaltningen gange med den reciprokke værdi af grænsenopsparingsraten (beregnet som gennemsnit for hele expansionsrummet). — Hvis expansionen selv skaber nye investeringsmuligheder, vil hver nyafledt investeringsmulighed skabe afløb for en tilsvarende nyopsparing. Processen kan derfor fortsættes saa længe, at der skabes saa megen nyopsparing udover den afledte nyinvestering, som svarer til hullet efter primærforanstaltningen. Omvendt bliver saa den totale expansion lig med primærforanstaltningen gange med den reciprokke værdi af overopsparingsraten paa grænsen.

For at slutte ræsonnementet maa vi nu fjerne vore begrænsende forudsætninger. Den vigtigste var, at vi ikke tog hensyn til, hvad der strax skete med investeringsefterspørgslen som følge af kapitalisternes øgede konsum. Vi har set at det samlede resultat af konsumøgningen — forudsat at investeringsefterspørgslen ikke strax gik ned — var at den ikke behøvede at gaa ned, for selve expansionsprocessen vilde skabe kompenserende opsparing. For saa vidt hele processen skete med lynets hastighed, vilde dette ogsaa blive resultatet, men det gør den netop ikke. Der er bestemte »time-lags« mellem den primære konsumøgning og skabelsen af den efterfølgende række indkomst- og opsparingsled, og driftsherrernes investeringsreaktioner kan have fundet sted inden den endelige summering har fundet sted. Hvis driftsherrerne samtidig med konsumøgningen formindsker deres investeringsefterspørgsel tilsvarende, saa bliver der overhovedet ingen positive multipliervirkninger, for plus og minus i effektiv efterspørgsel holder hinanden i skak (forudsat bl. a. at værdierne for k og s i de to sfærer kan sættes lige store). Altsaa er betingelsen for, at konsumøgningen udfra de givne betingelser (navnlig at vi befinder os i et »neutralt« omraade i konjunkturforløbet) skal have

positive netto-multipliervirkninger, at primærforanstaltningen ikke nedbringer en ellers stedfunden investeringsvirksomhed tilsvarende.

Denne forudsætning medfører, at bankvæsenet midlertidigt maa stille sig villigt til at financiere driftsherrernes investeringsbeslutninger. Dette betyder ikke, at bankerne endeligt kommer til at financiere den til konsum forvandlede opsparing (ved en mindsket egenkapitalprocent for virksomhederne paa bekostning af bankgæld), men en blot midlertidig financiering, indtil processen har skabt de fornødne nyopsparinger, og som er nødvendig af to grunde: 1) fordi driftsherrerne jo ikke ved, at deres opsparing som følge af deres konsumøgning senere vil stige, og de derfor kun i forvisning om at kunne trække paa bankkredit til uændrede (eller eventuelt bedre) laanebetingelser, vil fatte de nødvendige investeringsbeslutninger. Og 2) fordi enhver investering ud fra overopsparingspunktet nok vil skabe sin egen opsparing, men først efterhaanden, medens financieringen i vidt omfang maa ske strax. Der opstaar derved fare for en øjeblikkelig stramning paa kreditmarkedet med negative virkninger paa de private investeringer, og da fænomenernes tidsprioritet som nævnt er afgørende for hele den senere udvikling, er det derfor vigtigt for langtidsudviklingen strax fra begyndelsen at hindre en saadan kreditstramning¹⁴⁾.

Vi forudsatte videre, at udbudet var fuldt elastisk. Er dette ikke tilfældet, men den øgede produktion kun kan ske til stigende omkostninger, sker der herved en forrykkelse af indtægtsfordelingen fra arbejdsindtægt til profitindtægt og dermed en forringelse af konsumforholdet. Herved synes der maaske at opstaa mulighed for, at prisstigningerne kan formindske konsumet saa meget, at multipliervirkningerne ophæves. Det er imidlertid klart, at der under alle omstændigheder maa være en vis positiv virkning, for prisstigningerne kommer netop kun som følge af en positiv expan-

¹⁴⁾ Med hensyn til virkningen paa kreditmarkedet spiller den foran (S. 247) opstillede sondring mellem, om overopsparingen er faktisk (pengeopsparing udover pengeinvestering) eller latent (i ligevægt med kronisk arbejdsløshed), en rolle. I første fald vil der ikke i samme omfang som i andet fald opkomme en stramning paa kreditmarkedet som følge af time-lag mellem nyinvesteringernes financieringskrav og opsparingsdannelse, i alt fald ikke, naar første fald gælder et stykke ind i depressionen, hvor den første stærke stigning i likviditetsbehovet har fortaget sig.

sion. Endvidere betyder en saadan udvikling, at den intramarginale profit maa stige og dermed incitamentet til nyinvesteringer, hvorved dels expansionen øges med investeringsarbejdet, og dels grundlaget for det uelastiske udbud afskaffes.

Endelig medfører forholdet til udlandet en modificering af multiplierprocessens forløb. Et øget importoverskud er det samme som en nyopsparing, der af udlandet stilles til raadighed for og anvendes af indlandet, og derfor overflødiggjør en tilsvarende indenlandsk opsparing. Overopsparingen vokser derfor med væksten i importoverskudet, og expansionen naar derfor hurtigere den grænse, hvor overopsparingen (bortset fra primærforanstaltningen) svarer til primærforanstaltningen. Multiplier bliver altsaa tilsvarende mindre.

Heroverfor maa det fremhæves, at det kun drejer sig om importoverskudet, hvorfor den sammenhæng, der ialt fald i det lange løb er mellem øget import og øget export, vil ophæve den ugunstige virkning af øget import. Hvis det iøvrigt skulde være umuligt at hæve exporten, som man jo ikke har direkte indflydelse paa, tilstrækkeligt, betyder dette ikke, at expansionen maa opgives, men blot, at expansionen da maa ske paa basis af forholdsvis uforandret samlet import, som saa maa skifte relativ sammensætning fra færdigvarer til raastoffer. Denne udvikling vil komme i stand af sig selv ved den automatiske stigning i de fremmede valutakurser, fsv. man har frie valutaforhold — eller hvis man ikke tillader en saadan udvikling, ved direkte importkontrol.

Forlader vi endelig eksemplet med, at kapitalisterne selv forvandler opsparing til konsum, og forudsætter, at dette kommer i stand ved at profitindtægter ved forhøjelse af reallønnen forvandles til arbejdsindtægter, vil dette selvfølgelig igen skabe sine specielle problemer. Heraf bliver det vigtigste, nemlig selve omkostningsspørgsmaalet, behandlet i kapitel III i næste nr. af Nationaløkonomisk Tidsskrift. Men ogsaa selve efterspørgsels-multiplierprocessen vil faa sit eget karakteristiske forløb, bestemt bl. a. af i hvilket omfang tidligere understøttelser falder væk, om en dertil svarende beskatning da ogsaa falder væk og da for hvem, hvis ikke hvad det offentlige da bruger de frigjorte midler til osv. osv.¹⁵⁾. Ligeledes om de øgede arbejdsindtægter i væsentligt omfang gaar til tilbagebetaling af detailhandlerkredit, huslejerestancer, afbetalingsrestancer m. m., som af opkræverne enten direkte

¹⁵⁾ Se herom bl. a. nævnte artikel af Kahn.

opspareres eller gaar videre til gældsafbetaling o. l. for sluttelig at havne som opsparingsøgning (eller importstigning) i stedet for at skabe øget effektiv efterspørgsel efter indenlandsk produktion.

For det endelige forløb spiller endelig de relative reaktionshastigheder for henholdsvis de positive og negative reaktioner en afgørende rolle¹⁶⁾. De positive er den degressivt fremadskridende efterspørgselsbølge, de negative dels de umiddelbare virkninger paa kapitalisternes investeringsreaktioner som følge af indkomstnedgangen for dem i udgangsjeblikket, dels de eventuelle negative omkostningsreaktioner ved en lønforhøjelse (se kapitel III). Sætter de negative virkninger ind først, gaar bevægelsen i negativ retning og kan blive vanskelig at vende før det primære — efterspørgselsmæssigt set gunstige — forhold mellem løn og profit igen er gaaet tabt i kontraktionsprocessen. Sker efterspørgselsstigningen derimod i hurtig rækkefølge, vil kapitalisterne ret hurtigt kunne se de gunstige virkninger paa afsætningen, hvorved en forventet stigning i den absolutte profitmasse kan tænkes at opveje faldet i den relative profit ved lønforhøjelsen. Har man som f. ex. *Walker*¹⁷⁾ den opfattelse, at driftsherrerne normalt vil se tiden noget an, før de reagerer, vil de positive virkninger faa større chance.

(3). For den strukturelle overopsparingsarbejdsløshed er det afgørende, hvad det endelige resultat af disse indtægtsforskydninger og derved opstaaede nyinvesteringer med egne multiplievirkninger osv. bliver. Tager vi vores udgangspunkt i en samtidig generel lønforhøjelse og nedbringelse af driftsherrernes relative profitkrav, er der skabt en situation, der indeholder muligheder for positiv efterspørgselsudvikling. Fra et vist punkt vil multiplierprocessen medføre øgede profitforventninger paa grund af bedre kapacitetsudnyttelse og eventuelt stigende priser, hvorved investeringsprocessen fremskyndes. De nye investeringer faar igen multiplievirkninger osv. Herved sættes der en kumulativ multiplierproces i gang, der i sit videre forløb kan tænkes at medføre yderligt stigende priser og profiler. Saalænge denne kumulative proces er i gang, behøver en eventuelt faldende realløn ikke at true konsumgrundlaget, idet faldet kan opvejes af en stigende beskæftigelse uden tilsvarende øjeblikkeligt konsumvareudbud.

¹⁶⁾ Jfr. nævnte arbejde af *Ohlin* s. 106.

¹⁷⁾ *International Labour Review*, december 1938.

Den fare for langtidsudviklingen, der ligger i denne kumulative fase af udviklingen, bestaar navnlig deri, at det stigende profitniveau hiver profitkravet med sig op, hvorved der dannes en bariere mod en senere tilbageføring af forholdet mellem løn og profit til stillingen fra udgangspunktet, naar selve den midlertidige investeringsperiodes konsumvirkninger er bortfaldet.

Multiplierprocessens kumulativt voksende udvikling vil fra et vist punkt sagtne og derefter slaa over i negativ retning med tilsvarende først kumulativt voksende negative virkninger, der efterhaanden aftager og igen cyklisk slaar om i modsat retning. Multiplierprocessens »boomerang«-tendens skyldes maaske navnlig følgende tre forhold: 1) den voksende kapitalstok nedbringer profitten pr. kapitalenhed og svækker derved investeringsincitamentet, 2) anlægenes modning medfører efterhaanden et øget konsumgodeudbud uden tilsvarende øget efterspørgsel, hvilket virker nedpressende paa priser, profitter og investeringslyst — og 3) et anlægs modning og dermed en investeringsproces ophør har akkurat tilsvarende negative multiplervirkninger som en investeringsproces igangsættelse har positive. Der bortfalder en indtægt, der fjerner en efterspørgsel, der formindsker en indtægt osv. osv.

Den fare for langtidsudviklingen, der ligger i denne negative fase, er, at det pres, der øves mod baade lønninger og profitter, kan have størst udsigt til at lykkes overfor lønnen, medens profitkravet maaske formaar at hævde sig bedre, hvorved en gunstig udvikling i konsumforholdet kan forhindres.

For saa vidt omkostningssynspunktet tillader en real lønforhøjelse, synes der altsaa at være forskellige »faldgruber« i multiplierprocessens forløb, der truer med at opsluge og tilintetgøre lønforhøjelsens gunstige efterspørgselsvirkninger, eller eventuelt selve lønforhøjelsen. En samtidig nedgang i den ellers stedfundne investeringsvirksomhed, mindskede lagerbeholdninger (der forsaavidt ogsaa er en nedgang i investeringsvirksomheden), øget afbetaling paa gæld, bedret balance paa statsbudgettet (hvorved visse investeringsformer, nemlig i statsgæld, bortfalder), et øget importoverskud, en stramning af valuta- og seddeludstedelsesreserven med virkning paa kreditpolitikken, er alle eksempler paa saadanne faldgruber for efterspørgselsprocessen. Pris- og profitstigningen under expansionsprocessen kan hive profitkravet op og derved tilintetgøre det forudsatte konsumforhold og forhindre en tilbagevenden dertil, den negative cykliske fase kan presse lønnen ned igen osv. — Alt viser det, at en saadan aktiv lønpolitik

(og for den sags skyld ogsaa aktiv investeringspolitik) forudsætter en samlet koordineret økonomisk politik, der samler bank- og valutapolitik, socialpolitik, priskontrolpolitik osv. i et fælles formaal.

Da investeringerne indenfor en normal behovsøkonomi til syvende og sidst kun foretages for at tilfredsstille et konsum, og da en lavere rentefod kun i overgangstiden fra et højere til et lavere kapitalafkastningsnivo skaber øget investering¹⁸⁾, medens nettoinvesteringerne herefter igen afhænger af samfundets hele strukturelle udvikling med hensyn til tekniske opfindelser, befolkningsstigning osv., synes der paa den anden side i det lange løb ikke at være andre maader at komme en strukturel overopsparingsarbejdsløshed til livs paa end ved bedret konsumforhold. Da opsparingsinitiativet er privat, synes dette synspunkt at føre til, at kun en ændret indkomstfordeling til fordel for arbejdsindtægterne paa bekostning af profitindtægterne d. v. s. reallønstigning eller øget socialpolitik, kan betyde nogen væsentlig formindskelse af en saadan strukturel overopsparingsarbejdsløshed.

¹⁸⁾ Derimod har rentesænkningens konsumvirkninger selvfølgelig langtidsbetydning, jfr. III (4) i næste hefte.

NATIONALØKONOMISK FORENINGS FONDS
PRISOPGAVER
BEDØMMELSE

DE to i Nationaløkonomisk Tidsskrift 75. Bind, S. 343 stillede Prisopgaver er begge blevet besvarede.

Den første Opgaves Tekst lød saaledes:

»En Undersøgelse paa Grundlag af dansk Materiale af Efterspørgselsforholdene for en Vare«.

Besvarelsen, som er mærket »H«, fylder 85 maskinskrevne Foliosider og bærer Titelen: »En Undersøgelse af Markedsforholdene for Flæsk i Danmark«. Saavel denne Titel som Overskrifterne over Afhandlingens 4 første Kapitler (Produktionen; Afsætningen; Priserne paa Hjemmemarkedet; Markedsforhold for Smaagrise) giver Udtryk for, at Forfatteren har medtaget en Række Emner, som kun har fjernere Tilknytning til den stillede Opgave. Først i Kapitlerne V—VI og Tillæg B (S. 47—67 og S. 74—80) kommer han ind paa den egentlige Efterspørgselsundersøgelse. Denne gennemføres for en væsentlig Del paa ganske samme Maade, som i en lignende Forbindelse er anvendt af Henry Schultz. De Resultater, som Forfatteren herigennem naar til, maa dog forekomme mindre plausible. Grunden hertil er først og fremmest, at Forfatteren ikke har været tilstrækkelig kritisk ved Anvendelsen af Schultz' Fremgangsmaade. En Fejlkritik af Udjævningsresultaterne er saaledes ikke foretaget. Hertil kommer, at det af Forfatteren benyttede Talmateriale maa antages at lide af forskellige Mangler, bl. a. ogsaa saadanne, som ikke uden videre lader sig afhjælpe gennem Udjævning. Forfatteren er selv klar over, at Mangler ved Materialet hindrer ham i at naa noget brugbart Resultat. Han har imidlertid heller ikke ved Arbejdets Gennemførelse ydet en saadan selvstændig Indsats, at Afhandlingen trods det negative Resultat kunde betragtes som en fyldestgørende Besvarelse af den stillede Opgave, og Bedømmelseskomitéen har

derfor ikke ment at kunne tildele den nogen Belønning. De første Kapitler af Afhandlingen indeholder dog særlig vedrørende det danske Flæskemarkeds Organisation adskilligt værdifuldt Stof, som det vilde være ønskeligt at faa publiceret i egnet Form.

Den anden Opgaves Tekst lød saaledes:

»Efter en Oversigt over Guldproduktionens Udvikling siden 1929 ønskes en Fremstilling af Guldets Betydning under de nuværende Valutaforhold«.

Besvarelsen af denne Opgave, som er mærket »Genève«, fylder 102 maskinskrevne Foliosider. Ogsaa denne Afhandling beskæftiger sig for en stor Del med Emner, der ligger udenfor den stillede Opgave, og da Forfatteren slet ikke naar frem til nogen virkelig Redegørelse for »Guldets Betydning under de nuværende Valutaforhold«, kan han ikke siges at have besvaret den stillede Opgave. Skønt Afhandlingen indeholder en Række Enkeltheder af Interesse, gør den desuden som Helhed betragtet et lidet selvstændigt og gennearbejdet Indtryk, og Bedømmelseskomitéen har derfor ikke ment at kunne tildele den nogen Belønning.

263

BOGANMELDELSER

J. R. Hicks: VALUE AND CAPITAL. AN INQUIRY INTO SOME FUNDAMENTAL PRINCIPLES OF ECONOMIC THEORY. Clarendon Press, Oxford 1939. XI + 331 S.

Straks i Indledningen til Bogen, der har været imødeset med en Del Forventning, siger Hicks, at den ikke gør Fordring paa at være nogen »Principles of Economics«. Det afgørende for ham er, at han har noget nyt at sige. Den bærende Idé, som gør Bogen til en Helhed, beror ikke paa Emnerne, men paa Enhed i Metoden. Naar man er færdig med den paa ingen Maade let læselige Bog, ser man, at der virkelig er en naturlig Forbindelse mellem Fremstillingen i 1. Del af Værdilæren ved Hjælp af Indifferenskurver og de sidste Kapitler om Penge, Kapital og Konjunktur. Hicks placerer selv sit Arbejde litteraturhistorisk som en revideret Udgave af Paretos Værdilære og Anvendelse af »denne forbedrede Værdilære overfor de dynamiske Kapitalproblemer, som Wicksell ikke var i Stand til at løse med de Midler, der stod til hans Raadighed«. Hertil kan føjes delvis Overensstemmelse med Keynes »General Theory« — idet Hicks dog synes mere afklaret og modereret — samt nøje Kontakt med de yngre London-økonomer og dermed ogsaa en Del Fællesskab med den nyeste Udvikling af den svenske Teori.

1. Del, der kan læses for sig, giver en meget klar Fremstilling af de subjektive Vurderinger, ikke i »Nytteenheder«, men ved Betragtning af det Forhold, hvori man er villig til at bytte Tingene. Man finder her ligesom i Forfatterens tidligere (delvis sammen med R. G. D. Allen) skrevne Afhandling den faldende »Marginal Rate of Substitution« i Stedet for den faldende Grænsenytte og, hvad der navnlig faar praktisk Betydning i det følgende, Sondringen mellem Substitutionsvirkningen og Indtægtsvirkningen af en Prisforandring. Den sidste bestaar i, at en Klasse af Købere eller Sælgere som Følge af Ændringer af Prisen paa en Vare bliver bedre eller daarligere stillede m. H. t. Købet af andre Varer. Denne Virkning ser man bort fra ved de sædvanlig anvendte partielle Ligevægtsbetragtninger, hvor man anvender en Udbuds- og en Efterspørgselskurve for hver Vare og dermed forudsætter konstant Grænsenytte for Indtægten. Indtægtsvirkningen gaar ganske vist i modsat Retning for Købere og Sælgere; men hvor de to Klasser er forskelligt indrettede, kan der godt opstaa en Netto-virkning for Samfundet som Helhed, f. Eks. ved, at Sælgere, naar de faar bedre Priser og større Indtægt, faar Raad til at bruge af deres egne Produkter.

I 2. Del betragtes den samlede Ligevægt. De afgørende Love om Forandring maa tage deres Udgangspunkt i Betingelserne for Stabilitet. Man maa vide, under hvilke Betingelser Forholdene efter en lille Forandring vil

bevæge sig tilbage mod den tidligere Tilstand. Et Fald i Prisen maa gøre den efterspurgte Mængde større end den udbudte Mængde. Høj Grad af Substitution mellem Varer eller Produktionsmidler bidrager til Stabilitet, medens et udpræget komplementært Forhold mellem Varer og Produktionsmidler ligesom en meget forskellig Indkomstvirkning for Købere og Sælgere modvirker Stabiliteten. Øget Efterspørgsel efter en enkelt Vare vil mest sandsynligt have en stigende Virkning overfor Priserne i Almindelighed. — Her kan indskydes, at der i hele Bogen noget ensidigt tales om Priser uden tilsvarende Vægt paa Mængderne.

I 3. Del kommer Forfatteren til den dynamiske Teori. Der anvendes her en Slags »Forløbsanalyse«, idet Udviklingen betragtes som bestaaende af en Række midlertidige, kortvarige, statiske Ligevægtstilstande. Planer og Forventninger tages nu i Betragtning. Man savner derimod en Fremhævelse som hos Frisch af Tilvæksternes Betydning i den momentane, dynamiske Ligevægt. Forholdet mellem Pengepriser og Pengerente og relative Priser og Rente maalt i en eller anden Vare eller Vareindex (»naturlig Rente«) behandles (bl. a. S. 158—60). I Overensstemmelse med Stockholmsskolens Sprogbrug tales om Opsparing og Investering *ex post*, der altid maa være lige store (den faktiske Tilvækst i Samfundskapital fordelt paa Ejere og paa Genstande) og Opsparing og Investering *ex ante*. Ligevægt mellem sidstnævnte planlagte Størrelser er en Betingelse for »equilibrium over time« (S. 181—84).

I 4. og sidste Del, som kaldes »the working of the dynamic system«, anvendes endelig Metoderne fra 1. og 2. Del overfor nogle vigtigere dynamiske Problemer. Ved Ligevægten i Øjeblikkets Planer mellem ikke-samtidig Anvendelse af Forbrugsmidler eller Produktionsmidler samt mellem ikke-samtidige Indtægter og Udgifter maa der regnes med diskonterede Værdier. Ogsaa her kan der opstilles Betingelser for Stabilitet; og Substitutionsmulighederne incl. »substitution over time« (f. Eks. Lagerholdning) virker prisstabiliserende. Ved Betragtningen af Planer omfattende fremtidige Størrelser maa regnes med ikke alene diskonterede, men ogsaa forventede Værdier. Meget vil nu afhænge af »the elasticity of expectation«, d. v. s. Forholdet mellem relativ Stigning i en Persons forventede fremtidige Pris og relativ Stigning i nutidig Pris. Er denne Elasticitet 0, d. v. s. tror man, at Øjeblikkets Prisbevægelser er rent forbigaaende, virker dette i Retning af Stabilitet. Elasticiteten kan iøvrigt baade være positiv og negativ, og der ligger her et vigtigt Realitetsspørgsmaal, hvorledes det i Virkeligheden forholder sig med Forventningerne. Tror man, at en Prisbevægelse vil fortsætte, opstaar »kumulative Processer«. Troen paa, at visse Priser har en konstant Normal virker stabiliserende. Keynes fremhæver her særlig Pengelønnen. Men Ustabiliteten kommer ikke i første Række fra ændret Pengeløn. »The instability is not a property of wages; it is a property of money and securities, those awkward things which are not demanded for their own sake, but as a means to purchase of commodities at future dates«.

De tre Hovedgrupper af Goder: Varer, rentebærende Fordringer (securities) og Penge, kan i stort Omfang erstatte hinanden. Der ses nu først som i den statistiske Teori paa Substitutionsvirkning og Indkomstvirkning baade over for Ændring af en Pris og af Renten, idet man foreløbig regner

med upaavirkede Forventninger, og derefter ses paa Virkningen af, at disse ændres. Den tidskrævende Proces, som tillægges afgørende Betydning i Hicks's dynamiske Betragtninger, er den ikke jævnt forløbende Dannelse af Kapital, som bl. a. medfører, at der opstaar en Indtægt i Form af Renteafkast, før de ny Produkter begynder at fremkomme. Omvendt, naar Anlæggene er gennemført, og det større Produkt fremkommer, betragtes en Del af dettes Værdi ikke som Indtægt, og anbringes derfor i Penge og Fordringer. Kapitaldannelsen er derfor afgørende i sidste Kapitels Konjunkturteori, som desuden lægger Vægt paa Forventningernes skiftende Elasticitet. Opgangen kan standse enten af Mangel paa Penge, eller fordi der ikke er Trang til flere Nyanlæg. Det sidste anses for det farligste, da det i saa Fald kan være svært at komme i Gang igen. Særlig farligt er det, naar der ikke findes Tro paa en Prisnormal, som man ikke kan komme under. Medens Hicks ikke mener, at Rentepolitik har større Virkning under en Nedgang, finder han den stadig anvendelig over for Opgangen af to Grunde, »one is to prevent the boom from eating too deeply into the supply of investment opportunities, and the other is to prevent too great a disturbance of price levels, which may upset people's ideas of normal prices and thus weaken a stabilizing factor which will have a vital part to play later on.« Det utilfredsstillende ved en saadan beskæftigelsesbegrænsende Politik omtales ikke, idet der over for almindelige Konjunkturbevægelser forudsættes, at det »kapitalistiske System« skal opretholdes. Over for en mere varig Depression, som tænkes opstaaet ved Nedgang i Opfindelser eller i andre Impulser til Investering i ny Form, tror Hicks derimod ikke, at »anything like a capitalist system, using that term to mean a system of free enterprise, including free lending and borrowing« kan bevares.

Hicks har i sin Bog gennemarbejdet en Kæde af baade væsentlige og vanskelige Problemer. Om der ikke paa anden Maade kunde være naaet mere m. H. t. sidste Dels praktiske Problemer, kan vel omdiskuterer. Man har dog Fornemmelsen af, at man i hans Bog har bevæget sig et Stykke fremad — omend ad et enkelt, til Tider snævert, Spor. En anden Linje: Konsekvenserne af Konkurrencens Tilbagegang forbigaar han helt ved denne Lejlighed. Men Formaålet var som foran nævnt heller ikke at skrive et nyt Systemværk. Selvom den moderne Teori maa behandle et Antal Alternativer og i stort Omfang maa blive Metoder til Anvendelse over for konkrete Data i Stedet for en generaliserende Fremstilling af den økonomiske Sammenhæng, synes Tidspunktet dog snart naaet, hvor der atter maa kunne skrives en samlet relativt populær Fremstilling af den økonomiske Teori, en Teori, som vil afvige ikke uvæsentligt fra Før-Krigstidens.

F. Zeuthen.

Thorkil Kristensen: FASTE OG VARIABLE OMKOSTNINGER I EN VIRKSOMHEDS ØKONOMI. Ejnar Munksgaards Forlag, København 1939. 169 S.

Forf. har med denne Bog sat sig den Opgave at undersøge de enkelte Omkostningsarters Karakter indenfor den enkelte Virksomhed og Omkostningsstrukturens Betydning for Virksomhedens Reaktion paa udefra kommende Forandringer i de økonomiske Betingelser. Hele det store Omraade, der aabner sig, hvis man vil prøve paa at gennemgaa alle de Problemer,

hvor Sondringen mellem faste og variable Omkostninger er af Betydning, er altsaa begrænset paa den Maade, at Sagerne ses fra den enkelte Virksomheds Synsvinkel, og Hovedvægten lægges paa den enkelte Driftsherres Dispositioner.

Godt en Tredjedel af Bogen optages af de indledende Bemærkninger samt Kapitel I, der drøfter de faste og de variable Omkostningers Begreb og Natur, Kapacitetsbegrebet og Kapacitetsudnyttelsens Betydning for de variable Omkostninger. Kapitel II, hvis Indhold med enkelte Undtagelser tidligere har været offentliggjort som Tidsskriftsartikler (Nordisk Tidsskrift for teknisk Økonomi 1936, Review of Economic Studies 1938, Nationaløkonomisk Tidsskrift 1938), behandler Produktions- og Prispolitikken under fri Konkurrence, Monopol og Duopol og optager ligeledes noget over en Tredjedel af Bogen. Resten omhandler bl. a. Anlægs-kalkulerne, Omkostningsstrukturens Betydning for den Hastighed, hvormed f. Eks. stigende Efterspørgsel giver sig Udslag i forøget Anlægs-virksomhed, samt den Tendens, den med de store faste Omkostninger følgende Risiko har medført til Monopolisering og Integration.

Forf.'s Behandling af de faste og de variable Omkostningers Natur har den Fortjeneste, at Problemerne ses fra et dynamisk Synspunkt. Med Rette fremhæves, at de faste Omkostninger pr. Tidsenhed og dermed de totale Stykomkostninger under dynamiske Forhold bliver temmelig ubestemte Størrelser, fordi det Afskrivningsbeløb, hvormed vedkommende Tidsenheds Produktion belastes, maa ansættes paa Grundlag af mere eller mindre usikre Fremtidsforventninger. Men desværre er Kapitel I ikke helt skrevet med Forf.'s vanlige Klarhed. Selve Definitionen af de faste og de variable Omkostningers Begreb forekommer uklar. Jævnside med den sædvanlige Definition — at de variable Omkostninger i Modsætning til de faste er dem, hvis Totalbeløb varierer med Produktionens Størrelse — har Forf. villet opstille en ny, der formentlig skal give et dybere Indblik i de to Omkostningsarters Natur. En Omkostning defineres (S. 27) som variabel, hvis den udtømmer sine Virkninger i en enkelt, bestemt Produktionsproces, og fast, hvis dette ikke er Tilfældet. Andetsteds siges, at den variable Omkostning kun medvirker ved en enkelt Produktionsproces (S. 26), og at den afholdes med en ganske bestemt Produktion for Øje, medens de faste Omkostninger afholdes af Hensyn til den forventede, fremtidige Produktion (S. 8) og har deres Betydning deri, at man faar visse Produktionsmidler til Raadighed til eventuel Anvendelse i fremtidige Produktionsprocesser (S. 27). Definitionen belyses (S. 30) ved følgende Eksempel: En Virksomhed maa under en Højkonjunktur foretage en Anlægs-udvidelse til 300.000 Kr. for at effektuere de Ordre, der er modtaget paa Varer til Levering indenfor det kommende Aar. Senere ventes Produktionen at blive mindre, og det nye Anlægs fremtidige Fortjenstmuligheder antages kun at andrage saadanne Beløb, at deres kapitaliserede Værdi ved Slutningen af det kommende Aar beløber sig til 200.000 Kr. Herefter maa 100.000 Kr. af Anlæggets Værdi betragtes som en variabel Omkostning ved det kommende Aars Produktion og dækkes af dette Aars Indtægter, for at Nyanlægget skal betale sig. Resten, de 200.000 Kr., er en fast Omkostning.

Nu vil det ses, at hvis der i det omtalte Anlæg fremstilles flere forskellige Varer, vil det ikke være muligt at sige, hvor meget hver Varekategori

skal bære af de 100.000 Kr. Naar det siges, at de variable Omkostninger kun medvirker ved en enkelt, bestemt Produktions process, kan der derfor næppe være ment andet hermed, end at de maa dækkes af Indtægterne af en bestemt Perodes Produktion. Lad os imidlertid se paa Anlægget nogen Tid efter dets Opførelse. Lad os antage, at Anlægets Værdi ved Slutningen af det kommende Aar, uanset om Produktionen holdes i Gang eller ikke, skønnes at være 90.000 Kr., og at der ved øjeblikkelig Realisation af Anlægget kan opnaas 100.000 Kr. En Forudsætning for Produktionens Fortsættelse er da, at det kommende Aars Produktion foruden de øvrige Omkostninger kan bære et Afskrivningsbeløb paa 10.000 Kr. Det er ikke ganske klart, om dette Beløb efter Forf.'s Definition skal betragtes som en variabel eller som en fast Omkostning. Da Beløbets Dækning er en Forudsætning for Fremkomsten af en bestemt Produktion, maa der nærmest være Tale om en variabel Omkostning. Imidlertid vil det ses, at Afskrivningsbeløbet indgaar i det paagældende Aars Omkostninger med et Totalbeløb, hvis Størrelse er uafhængigt af dette Aars Produktion. Efter den gængse Definition er Beløbet altsaa i denne Relation en fast Omkostning. (Derimod er de 100.000 Kr., der blev paalignet Produktionen i det første Aar efter Nyanlægget, naturligvis ogsaa en variabel Omkostning i dette Aars Totalomkostninger, da Nyanlæggets Iværksættelse betingedes af dette Aars Produktionsudvidelse.)

Forf. anvender — uden at det klart fremhæves — Sondringen mellem faste og variable Omkostninger i to forskellige Relationer. I den ene er der Tale om at opdele de til enhver Tid afholdte Anlægsudgifter (resp. Anlæggets øjeblikkelige Værdi) i den Del, der maa paalignes den løbende Perodes Produktion, og den Del, der dækkes af en fjernere Fremtids Indtægter. Der anlægges her et Kapitalsynspunkt, og Anlægsomkostningerne, resp. Realisationsværdien betragtes som en fast Omkostning for Fremtidens mere eller mindre ubestemte Produktion. I den anden Relation ses der paa en enkelt Tidsperiode, og det undersøges, hvordan de Omkostninger, der maa tilregnes denne Tidsperiodes Produktion, varierer med Produktionens Omfang. Denne Undersøgelse forudsætter naturligvis, at det først er fastslaaet, hvor store Afskrivningsbeløb Perioden skal bære. Forf.'s Definition synes at tage Sigte paa den førstnævnte Omkostningsfordeling, medens den gængse Definition af Sondringen mellem faste og variable Omkostninger forudsætter, at der er Tale om en bestemt Tidsperiodes Produktion. Men man faar af Fremstillingen det Indtryk, at Forf. anvender de to Definitioner jævnsides, og Udtrykket »de faste Omkostninger« bruges i Flæng om Anlægsværdien som fast Omkostning for hele Fremtidens Produktion og om de faste Omkostninger p. r. Tidsenhed, herunder den Del af Anlægsværdien, der som Afskrivning paalægges det enkelte Tidsafsnits Produktion.

Kapitel II er vel Bogens vægtigste Afsnit og det, der bringer mest nyt. Forf. fjerner sig imidlertid her noget fra sit egentlige Emne. Det siges, at Kapitlets Formaal er at belyse Omkostningsstrukturens Betydning for Pris- og Produktionspolitikken. Men dette Holdepunkt tabes efterhaanden af Syne, og Resultatet bliver, at Kapitlet antager Karakter af en Række Bidrag til Løsningen af Tidens saa stærkt diskuterede prispolitiske Problemer. Blandt disse Bidrag maa navnlig fremhæves den interessante og

banebrydende Behandling af de Prisdannelsesformer, Forf. kalder sammensat og kollektivt Monopol. Bemærkelsesværdig er endvidere en klar og instruktiv Fremstilling af den forbundne Produktions Omkostningsproblemer.

Medens Forf. iøvrigt er en Tilhænger af dynamiske Betragtninger og Forløbsanalyse, har han i Kapitlet om Prispolitikken ment i Hovedsagen at kunne indskrænke sig til en statisk Behandling af Problemerne. Dette begrundes med, at de produktions- og prispolitiske Tilpasninger til ændrede Forhold kan ske forholdsvis hurtigt. Anmelderen kan ikke være enig i, at man heraf kan drage den Slutning, at en statisk Analyse er tilstrækkelig, men maa hævde, at en endegyldig Behandling ikke blot af den monopolistiske Konkurrence, som Forf. ikke kommer nærmere ind paa, men ogsaa af Monopol og Duopol maa tage Form af en Analyse af et Prisforløb. Argumenterne herfor findes i en Artikel foran i nærværende Hæfte og skal ikke gentages her.

Ved Omtalen af det gamle Problem, om de faste Omkostninger over Indflydelse paa Prispolitikken, nøjes Forf. med det kendte Bevis for, at de variable Omkostninger maa være eneafgørende, samt en summarisk Drøftelse af den faktiske Priskalkulation. Anmelderen er tilbøjelig til at anse det fort tvivlsomt, om ikke Driftsherrerne i mange Tilfælde handler ganske fornuftigt, naar de sikkert i stor Udstrækning indregner de faste Udgifter i Priskalkulationen. Naar der under en eventuel Priskamp faktisk ingen Bund er for Priserne, fordi man ikke alene kæmper om den nutidige Af sætning, men ogsaa om den fremtidige, naar en rationel Pris skulde beregnes paa Grundlag af ukendte Efterspørgselselasticiteter og efter en Bedømmelse af Risikoen for Opkomsten af nye Konkurrenter, naar kort sagt en fuldt rationel Prisansættelse maatte bero paa en Afvejelse af en lang Række Faktorer, hvis Vægt i Praxis ikke kan beregnes, saa forekommer Gennemsnitsomkostningerne, som Virksomheden maa have dækket i det lange Løb for at bestaa, at være det eneste faste Punkt, man har at støtte sig til ved Prisernes Ansættelse. I hvert Fald vilde en mere udførlig Drøftelse af den faktiske Omkostningskalkulation og dens Konsekvenser for Prispolitikken have været interessant.

Det er naturligvis ikke nogen afgørende Indvending, at Forf. ikke har lagt Hovedvægten paa Behandlingen af de Problemer, Anmelderen finder særligt interessante. Men det maa være tilladt at udtale sin Beklagelse af, at Behandlingen af visse Omkostningsproblemer helt savnes i Bogen. F. Eks. den saakaldte »totale Tilpasning« og dens Betydning for Omkostningsstrukturen. Endvidere Konsekvenserne af, at man i Praxis efter en eller anden uforgribelig Metode fordeler de faste Udgifter paa Virksomhedens forskellige Varearter. Eller den Fordeling af de faste Udgifter paa Virksomhedens forskellige Afdelinger, man foretager med det Formaal at kontrollere de enkelte Afdelingers Effektivitet.

Professor Kristensen har holdt sig til sit Emnes teoretisk-deduktive Side. Hans Bogs Fortrin ufortalt vilde en Gennemgang af en Række praktiske Eksempler paa Grundlag af den opstillede Teori og, om muligt, et empirisk Supplement til de teoretiske Resultater — i det hele en nærmere Tilknytning til den praktiske Driftsøkonomi — have bidraget til at afrunde Fremstillingen og gøre den til en mere alsidig Monografi over de faste og variable Omkostninger fra bedriftsøkonomisk Synspunkt.

H. Winding Pedersen.

269

PRISERNES REGULERING — MAAL OG MIDLER

FOREDRAG I NATIONALØKONOMISK FORENING DEN 27. OKTOBER 1939

Af H. Winding Pedersen

NAAR der udbryder Krig, begynder Priserne at stige. Og naar en saadan Prisstigning tager fat, kan man være sikker paa, at der fra store Kredse af Befolkningen rejses Krav om Værn mod Leveomkostningernes Forhøjelse. Derfor har ogsaa Krig og offentlig Prisregulering fulgtes ad fra Oldtiden op til vor Tid. I Dag har Krigen paany gjort Spørgsmaalet aktuelt.

Bestræbelserne for at modvirke Krigstidens Prisstigninger kan tage et snævrere eller et videre Sigte, og de kan betjene sig af forskellige Midler. Man kan indskrænke sig til at bremse Stigningen i de vigtigste Nødvendighedsvarers Priser, eller man kan paa bredere Basis søge at forhindre en generel Prisopgang. Blandt Midlerne mod Prisstigning er den direkte Prisregulering, Maksimalpriserne, det mest aabenlyse og letfattelige og vel ogsaa derfor det mest populære blandt Forbrugerne. Ofte har man i den Grad begrænset sig til den direkte Prisregulering, at man samtidig har ført en Pengepolitik, der direkte modvirkede Priskontrollens Formaal.

De senere Aars planøkonomiske Udvikling har yderligere vænnet os til direkte Prisregulering fra det offentlige Side og dermed lettet Gennemførelsen af en mere omfattende Priskontrol under en Krig. Vi har endog i det sidste Tiaar set Eksempler paa, hvordan Staterne ikke blot har reguleret enkelte, særligt vigtige Varepriser, men hvordan den direkte Priskontrol selv i Fredstid har gjort Pengepolitikken Rangen stridig som Regulator af hele Prisniveauet og er blevet benyttet som Middel mod saavel faldende som stigende Priser (NIRA i U. S. A. og de tyske »Preisstopfverordnungen« under Fireaarsplanen). Men hvad man end mener om disse Eksperimenter, saa maa det erkendes, at der her i Danmark

er meget bestemte Grænser for, hvad der kan opnaas ved et lignende Forsøg paa at regulere hele Prisniveauet ad den direkte Priskontrols Vej. Importprisernes afgørende Betydning for vort Prisniveau er velkendt, og de kan ikke reguleres ved danske Maksimalpriser. Skal der gøres et Forsøg paa over en bred Front at begrænse Importprisernes Stigning, kan det praktisk talt kun ske ved en Sænkning af Valutakurserne (Opskrivning af Kronen). Naar Prisernes Regulering under Krigens Afspærringsforhold skal drøftes, maa Penge- og Valutapolitikken derfor stadig komme til at indtage en central Plads i vore Overvejelser.

Nogle vil maaske hævde, at ethvert Initiativ til Ændring af Kronens Værdi overfor andre Valutaer er af det onde. Det maa imidlertid understreges, at der hverken til Sterlingkursen 22,40 eller til Dollarkursen 5,18 eller til Kurser af nogen anden Højde knytter sig Egenskaber, der gør dem rigtigere eller retfærdigere end alle andre uanset den økonomiske Udviklings Gang. Det er rigtigt, at faste Valutakurser er af stor Betydning for Erhvervslivet. Ingen tænker sig vel heller, at vi skulde komme tilbage til den forrige Krigstids Forhold med dens Svingninger i alle Kurser fra Dag til Dag. Men noget andet er, om man lejlighedsvis foretager en Tilpasning af Kursernes Niveau til ændrede økonomiske Betingelser. Samme Kroneværdi kan ikke opretholdes under alle Forhold. Man kan jo under ingen Omstændigheder holde alle Valutakurser konstante, og under en ekstraordinær Udvikling som den nuværende maa man blandt den økonomiske Politik's Redskaber reservere sig Retten til selv at tage Initiativet til en Ændring af Kursniveauet. Som vi skal se, kan der alt efter Omstændighederne blive Tale om saavel en Nedskæring som en Opskrivning af Kronen.

I.

Der er almindelig Enighed om, at der bør føres en saadan Pengepolitik, at Inflation undgaas. Men hvad er Inflation? Under Indtryk af den forrige Krigs voldsomme Forandringer af Prisniveauets Højde opstillede man i Efterkrigstiden det konstante Prisniveau som Maal for Pengepolitikken. Senere Overvejelser har imidlertid ført mange Økonomer til den Opfattelse, at Genemførelsen af en saadan Politik vilde føre os fra den ene Grøft i den modsatte. Ifølge disse Økonomer sikres den mest stabile Erhvervsudvikling, hvis man lader Prisniveauet variere omvendt med Produktiviteten. Altsaa hvis man f. Eks.

lader tekniske Fremskridt vise sine Virkninger i en Nedgang i Priserne og omvendt lader forringet Produktionsevne og dermed følgende Vareknaphed give sig Udslag i et højere Prisniveau.

Overfører vi denne Tankegang paa Forholdene under en Krig, maa vi dele de Aarsager, der medfører en Stigning i Prisniveauet, i to Grupper. I den ene kommer de, der medfører en Formindskelse af Vareudbudet og dermed fremkalder det, man kunde kalde en Knaphedsstigning i Prisniveauet: Formindskede Tilførsler fra Udlandet, forringet Produktion paa Grund af Mangel paa Raastoffer eller som Følge af Indkaldelser til Militæret, o. s. v. I den anden Gruppe falder de Aarsager, der fremkalder en Stigning af Prisniveauet ved at forhøje Købeevnen regnet i Penge: Kreditudvidelse, høje Valutakurser, Underskud paa Statsregnskabet, Lønforhøjelser o. s. v. Ønsker man at lade Prisniveauet variere omvendt med Produktiviteten, bliver Konsekvensen, at kun Prisstigninger, der skyldes denne sidste Aarsagsgruppe, kan karakteriseres som Inflation, og at kun denne Del af Prisopgangen skal søges undgaaet. Derimod maa man under en Krig tillade en vis Stigning i Prisniveauet svarende til det formindskede Vareudbud. Med denne Knaphedsstigning er der ikke nødvendigvis sket en vedvarende Forringelse af Pengeværdien. Naar Forsyningerne igen bliver rigeligere og Produktionsevnen større, skulde det være muligt atter at faa Priserne ned til deres gamle Højde. Først med den egentlige inflationære Prisstigning er der taget Skridt, som det er vanskeligt at gøre om igen. Inflationsstigningen i Priserne kan undgaas ved en derpaa indrettet Pengepolitik. Derimod er Knaphedsstigningen Udtryk for en Varemangel, som man ikke kommer uden om at bære under en eller anden Form. Vil man ikke tage den i Form af stigende Priser, maa Indkomsterne presses ned, eller Forbruget maa begrænses gennem offentlig eller privat Rationering. Det vil ikke være muligt at drage nogen skarp Skillelinje mellem Inflation og Knaphedsstigning, men Sondringen er dog formentlig tilstrækkeligt klar til at være af praktisk Interesse.

Tilpasser vi Teorien paa danske Forhold, maa Formuleringen gaa ud fra Udenrigshandelens afgørende Betydning for den danske Økonomi. Derfor bliver Forholdet mellem Eksport- og Importpriser af ganske særlig Interesse, naar de afgørende pengepolitiske Beslutninger skal træffes. Eksporterhvervene producerer indirekte Importvarer, og jo højere Eksportpriserne er i Forhold til Importpriserne, des flere Importvarer kan Landet

tilbytte sig for en given Eksportmængde. Stiger Eksportpriserne stærkere end Importpriserne, er dansk Erhvervslivs Produktivitet dermed forøget, men formindsket, hvis Importpriserne stiger mest.

A) Lad os først se paa det Tilfælde, at Eksportpriserne stiger mere end Importpriserne. Da dette, efter hvad der netop er sagt, betyder, at den danske Produktions Effektivitet er forøget, skulde Prisniveauet sænkes. Det maa ske ved, at Valutakurserne sættes ned samtidig med, at der føres en tilbageholdende Kreditpolitik. Hvis Kreditgivning til visse Laantagere er nødvendig, maa Kreditten saa vidt muligt begrænses tilsvarende paa andre Punkter. En Sænkning af Valutakurserne forudsætter naturligvis en saadan Valutarigelighed, at Nationalbanken er Herre over Markedet. Men det gunstige Forhold mellem Import- og Eksportpriser bidrager netop til at fremkalde en saadan Tilstand, og hvis Fragtraterne stiger, har det samme Virkning.

Det maa naturligvis tages i Betragtning, at Krigens Transportvanskeligheder, Blokader og Licensordninger kan bevirke, at vi ikke kan udføre og indføre saa meget, som vi ønsker til de herskende Priser. Som Følge heraf kan der opstaa en saadan Knap-
hed paa Importvarer, at de paa det indenlandske Marked kan sælges til betydeligt højere Priser end dem, hvortil de kan importeres, naar Varen overhovedet kan faas til Landet. Om denne Prismargin skal begrænses, bliver et Spørgsmaal om direkte Prisregulering. Men der er i hvert Fald Mulighed for effektivt at bremse Importprisernes Stigning ved, at man sætter Valutakurserne ned. Herved falder ganske vist Eksportpriserne i danske Kroner saavel som Importpriserne, men da vi har forudsat, at Eksportpriserne var steget mere end Importpriserne, kan det ske, uden at Eksporterhvervene bliver urentable.

En Undtagelse danner det Tilfælde, at der viser sig saadanne Hindringer for vor Eksport, at dens Mængde stærkt indskrænkes. Vore Indkøbsmuligheder bliver da selv trods et gunstigt Forhold mellem Eksport- og Importpriser tilsvarende begrænsede, og den heraf fremgaaede Knap-
hed paa Importvarer vil fremkalde stigende Priser. Denne Prisstigning maa karakteriseres som en Knaphedsstigning og maa efter Teorien om Prisvariation omvendt med Produktiviteten have sin Gang.

Følger man ikke i Tilfælde af en gunstig Udvikling af Forholdet mellem Eksport- og Importpriser den her beskrevne Pengepolitik, bliver Resultatet Inflation. De høje Eksportpriser og de relativt

høje Valutakurser vil da i Forening fremkalde en Oppustning af Indtægterne i Eksporterhvervene, Importprisernes Stigning bliver ikke bremsset, og Pengerigeligheden danner yderligere Basis for Inflationen.

B) Det netop behandlede Tilfælde svarer til Forholdene under den forrige Krig. Indtil den alvorlige Afspærring begyndte i 1917, udviklede Forholdet mellem Eksport- og Importpriser sig i gunstig Retning, og selv om det modsatte derefter blev Tilfældet, bevarede dog en overnormal Forrentningsprocent i Landbruget. Men vi har ingen Garanti for, at denne Udvikling vil gentage sig under den nuværende Krig. Tværtimod. Med den Centralisering, der er foretaget af Indkøbet paa vore vigtigste Eksportmarkeder, er det sandsynligt, at Eksportvarernes Prisstigning, saadan som det hidtil har været Tilfældet, fortsat bliver begrænset. Det har derfor særlig Interesse at se paa det Tilfælde, at Importpriserne stiger mere end Eksportpriserne.

En saadan Prisudvikling betyder, at Eksporten køber en mindre Importmængde end før. Dansk Produktion er altsaa blevet mindre effektiv, og efter Teorien om Prisvariation omvendt med Produktiviteten skulde Prisniveauet altsaa have Lov til at stige. Valutakurserne skulde i dette Tilfælde ikke sættes ned, men tværtimod efterhaanden sættes op for at bevare Eksporterhvervenes Rentabilitet.

Men en generel Prisstigning vender den tunge Ende nedad. Og desuden maa det tages i Betragtning, at det i Praksis kan vise sig vanskeligt at standse ved Knaphedsstigningen og undgaa en yderligere, inflationistisk Prisopgang. Hvis der viser sig væsentlige Stigninger i Leveomkostningerne, vil det blive svært at undgaa Lønforhøjelser, og hvis Lønningerne sættes op, kan det blive vanskeligt at undgaa en inflationær Prisstigning. Er først saavel Lønninger som Priser steget, vil det være svært at komme ned paa et lavere Niveau efter Krigens Afslutning. Og sker det ikke, er en varig Forringelse af Pengenes Købeevne Resultatet.

Der er her i Landet almindelig Enighed om, at Arbejderne bør have deres Andel i den stigende Velstand, de tekniske Fremskridt bringer os, og at denne Andel maa sikres dem i Form af lejlighedsvis Lønstigninger, hvis de ikke faar den i Skikkelse af lavere Priser. Men om noget saadant er der ikke Tale her. Der er heller ikke Tale om en Udvikling som under den forrige Krig, hvor Danmarks økonomiske Stilling i de første Krigsaar forbedre-

des, men hvor Arbejderne ikke fik deres Andel i den øgede Velstand, men tværtimod ved Prisstigningen, der dengang var en egentlig Inflation, efterhaanden blev berøvet over 15 pCt. af deres Realløn. I det Tilfælde, der her er forudsat, er Landets økonomiske Stilling forringet, og hvis Arbejderne og andre Befolkningsgrupper, hvis Indtægter bevæger sig i Takt med Lønarbejdernes Vederlag, i denne Situation opnaar en Forhøjelse af Lønnen svarende til Prisniveauets Stigning, vil det sige, at de opnaar uforandret Realløn paa en Tid, da Landets samlede Realindkomst gaar ned.

Det vil ikke være muligt at give saa store Befolkningsgrupper en saadan privilegeret Stilling. Hvis der i en saadan Situation sker en almindelig Lønforhøjelse, kan det næppe undgaas, at der herved gives Priserne et yderligere Skub opad, og hermed er man paa Vej hen mod den Svikmølle, hvor Lønstigning og Prisstigning skiftevis afløser hinanden og gensidig danner Basis for hinanden. Vil man hindre, at en saadan Inflation kommer i Gang, er det vigtigt saa vidt gørligt at bremse Leveomkostningernes Stigning, og der er derfor al mulig Grund til at undersøge, om det lader sig gøre at lægge Baand ogsaa paa Knaphedsstigningen i Prisniveauet.

Vi har hermed foretaget en vis Afvigelse fra den Maalsætning, der er karakteristisk for Teorien om Prisvariation omvendt med Produktiviteten, og kan da ogsaa komme til at føre en anden økonomisk Politik, end denne Teori foreskriver. Man kan derfor tænke sig, at man ogsaa under en ugunstig Udvikling af Forholdet mellem Eksport- og Importpriser forsøger at bremse Prisniveauets Opgang ved at holde forholdsvis lave Valutakurser. At Eksportpriserne kun stiger relativt lidt, gør det for saa vidt lettere at dæmme op for Leveomkostningernes Stigning, som de vigtigste Eksportvarer spiller en stor Rolle i det daglige Forbrug. Men det ugunstige Forhold mellem Eksport- og Importpriser danner samtidig en alvorlig Hindring for et Forsøg paa at tøjle Prisopgangen ved at holde lave Valutakurser, da det forringer Eksporterhvervenes, i første Række Landbrugets, Rentabilitet. Ganske vist kan Priserne paa Landbrugets Indkøb af Raastoffer stige noget stærkere end Priserne paa dets Salgsvarer, uden at Rentabiliteten forringes — naar blot Salgspriserne stiger. Medens Bruttoindtægten stiger proportionalt med Salgspriserne, paavirker Prisstigningen paa Indkøbet af Driftsmidler kun en Del af Omkostningerne, og de faste Udgifter bliver foreløbig uforandrede. Men det gælder kun indtil et vist Punkt. Forværres Forholdet mellem Eksport- og

Importpriser yderligere, og ønsker man ikke desto mindre fortsat at undgaa en Stigning i Valutakurserne, maa Følgen blive, at man kommer til at yde Landbruget Støtte paa anden Maade. Ikke mindst vil Hjælp være paakrævet til det mindre Landbrug, der staar i Fare for at blive klemmt mellem forholdsvis lave Priser paa Smør og Flæsk og høje Korn- og Foderstofpriser.

Som bekendt overvejer man ogsaa allerede en Støtteaktion til Afhjælpning af det ugunstige Forhold mellem Landbrugets Salgspriser og Indkøbspriser. Blot forekommer det noget selvmodsigende, at Hjælpen ifølge de fremkomne Meddelelser delvis skal gives i Form af prishævende Foranstaltninger. Naar Formaalet er at skabe Basis for lave Valutakurser og dermed lave Priser, maa andre Former absolut være at foretrække.

Et af Tredivernes økonomiske Hovedproblemer, højere Valutakurser ctr. anden Støtte til Landbruget, kan altsaa komme til at forfølge os ogsaa under de ændrede Forhold. Det samme gælder en anden Side af Valutaspørgsmaalet. En Forudsætning for, at Kurserne i det hele taget kan holdes nede, er, at Nationalbanken er Herre over Valutamarkedet. Men et ugunstigt Forhold mellem Eksport- og Importpriser tenderer i sig selv til at fremkalde Valutaknaphed. Skibsfarten kan maaske skaffe os den manglende Valuta, men hvis det ikke sker, kan Valutakurserne kun holdes nede, hvis Valutabehovet begrænses enten ved Renteforhøjelse og Kreditindskrænkning eller ved, at Valutacentralen nedskærer Importen.

Rentestigning og Indskrænkning af Kreditten er det klassiske Middel til at faa Prisniveauet til at falde. Under moderne Forhold har en saadan Politik imidlertid i højere Grad den Virkning at sætte Produktionen i Staa end direkte at presse Priserne ned. Kreditindskrænkningen kan indirekte bidrage til at sænke Prisniveauet ved at begrænse Valutabehovet og dermed skaffe Mulighed for lavere Valutakurser. Men den gør det stadig ved at lamme Produktionen og forøge Arbejdsløsheden.

Man kan i Stedet lade Valutacentralen foretage Nedskæringen af Valutabehovet. Men Importbegrænsning er ikke i sig selv egnet til at skaffe lave Priser. Selv om man ved at reducere Indførslen kan skaffe lavere Valutakurser og dermed lavere Importpriser regnet i danske Kroner, saa vil den ved Importbeskæringen fremkaldte Vareknaphed medføre, at det indenlandske Prisniveau alligevel holdes oppe. Tilførsels- og Licensvanskeligheder vil maaske foretage Importbegrænsningen i Valutacentralens Sted, men Virk-

ningen paa Prisniveauet bliver den samme. I begge Tilfælde maa de lave Valutakurser suppleres med en temmelig omfattende direkte Prisregulering ved Hjælp af Maksimalpriser, for at Priserne paa det indenlandske Marked kan holdes nede. Og bliver Knapheden af mere alvorlig Art, maa der tillige gennemføres en Rationering.

Foran er diskuteret den Metode at bremse Prisstigningen ved Hjælp af relativt lave Valutakurser. Et Alternativ er, at man bevarer Landbrugets Rentabilitet gennem en Tilpasning af Valutakurserne og i Stedet søger at holde Priserne nede ved Hjælp af offentlige Tilskud til Import og Produktion af Varer til indenlandsk Forbrug. Denne Metode giver større Mulighed for Individualisering. Lave Valutakurser sænker Priserne for alle Købere, og de nedsætter Priserne i det Omfang, hvori de er bestemt af Verdensmarkedets, eller i den Udstrækning, hvori der til Varesnes Fremstilling anvendes importerede Raastoffer — alt uden Hensyn til, om der er Tale om Nødvendighedsvarer eller Luksusvarer. Følger man Tilskudsmetoden, kan man derimod koncentrere sig om at dæmme op for Nødvendighedsvarernes Prisstigning, og man kan eventuelt indrette Tilskuddene saadan, at de kun kommer Køberne i de lavere Indtægtsklasser til Gode. Særligt maa Bestræbelserne gaa ud paa at begrænse Opgangen i Udgifterne til Fødevarer, Brændsel, Belysning, Husleje, Skotøj og Klæder, der tilsammen opsluger op mod to Tredjedele af den jævne Mands Budget.

Ogsaa paa et andet Punkt viser den Metode at regulere Varepriserne ved Hjælp af Valutakurserne sin Mangel paa Evne til Individualisering. I det foregaaende, hvor Problemerne er behandlet i deres Hovedlinjer, er Eksport- og Importpriser omtalt som Indeksbegreber. En mere detaljeret Behandling af konkrete Situationer maa imidlertid tage Hensyn til, at de enkelte Prisers Bevægelser langtfra behøver at være parallelle, og at det derfor f. Eks. ikke, saaledes som der foran for Nemheds Skyld er sagt, er Forholdet mellem Eksport- og Importpriserne som Helhed, der er afgørende for Landbrugets Rentabilitet, men derimod Forholdet mellem Priserne paa dets Salgsvarer og dets Vareindkøb. Netop under en Krig kan man vente store Forskelligheder i de enkelte Prisers Bevægelser, og her har den Metode at holde lave Valutakurser den Mangel, at den ikke frembyder Mulighed for i særlig Grad at imødegaa de stærkeste Prisstigninger, men nedsætter alle Priser med samme Procent.

Og man kan næppe i Relation til vort Problem helt tillægge de forskellige Prisstigninger Betydning i Forhold til den Vægt, hvormed de indgaar i Pristalsberegningen. Hvis f. Eks. Priserne paa Fodermidler og Gødningsstoffer stiger betydeligt mere end de øvrige Importpriser, indskrænkes dermed alvorligt Mulighederne for at modvirke Prisniveauets Opgang ved lave Valutakurser, uden at der gives Landbruget Tilskud som Kompensation for de høje Priser paa dets Driftsmidler. En anden Ting er, at en Prisstigning paa vigtige, alment anvendte Raavarer som f. Eks. Kul og Jern maaske har en større Evne til at forhøje Prisniveauet, end deres Vægt i Pristallet angiver. Det vil da være af særlig Interesse at modvirke Prisopgangen paa saadanne vigtige Varer ved Hjælp af Importpræmier. Prisstigningen paa de vigtigste Importvarer kan ogsaa som under den forrige Krig modvirkes derved, at man kommer ind paa en Differentiering af Fragtsatserne og paalægger Rederne at hjemføre de vigtigste Varer til lave Rater, mod at de faar Lov til at tage en højere Fragt for de mindre nødvendige. Endelig skulde det i visse Tilfælde være muligt at opnaa lavere Priser ved at centralisere Importen i en fælles Pulje.

Fra administrativt Synspunkt ser det ved første Øjekast ud til at være langt det letteste at holde Priserne i Skak ved Hjælp af lave Valutakurser. Ved en Ændring af Kursernes Højde gennemfører man i en Haandevending en Omfordeling af Landets Realindkomst. Men man maa ikke overse, dels at denne Metode efter en vis Grænse forudsætter Tilskud til Eksporterhvervene, dels at lave Valutakurser som foran nævnt kræver en Importbegrænsning, der igen nødvendiggør indenlandsk, direkte Prisregulering. Skal man herigennem skaffe sig virkelig Kontrol med Leveomkostningerne, maa denne Prisregulering omfatte Omraader, hvor Priskontrol erfaringsmæssigt er meget vanskelig, f. Eks. Klæder og Skotøj. Selv om man maaske alligevel vilde regulere de indenlandske Priser, vil det være des vanskeligere at gøre en saadan Priskontrol effektiv, jo større Spændvidde der vilde være mellem den frie, uregulerede Pris og den Pris, hvortil Varen kan importeres eller produceres.

Til Fordel for de lave Valutakursers Metode kan anføres visse Langtidssynspunkter. Er hele Prisniveauet først kommet i Skred opefter, er det vanskeligt senere igen at faa det ned til den gamle Højde. Naar lysere Tider atter viser sig, og Vareknapheden mildnes, kan man nok vente, at de frie Priser igen vil falde, men de bundne (»inflexible») Priser og Takster udviser erfarings-

mæssigt stor Træghed. Ogsaa Valutakurserne kan det vel have sine Vanskeligheder igen at faa nedsat. Disse Synspunkter taler for, at man ikke blot koncentrerer sig om at holde et Udvalg af de vigtigste Varepriser nede, men at man søger at dæmme op for Prisstigningen over en bred Front.

For at resumere: Hvis Importpriserne stiger stærkere end Eksportpriserne, og hvis Mulighederne for at eksportere og importere forringes, saa forværres hermed Landets realøkonomiske Stilling. Der lægges paa det danske Samfund en Byrde, som vi paa en eller anden Maade maa bære, selv om vi til en vis Grad selv kan bestemme, i hvilken Form og af hvem den skal bæres. I det foregaaende er nævnt forskellige Maader, hvorpaa Byrden kan fordeles indenfor det danske Samfund:

1) Man kan lade Priser og Valutakurser stige svarende til den forøgede Knaphed. Byrden fordeles hermed paa alle Samfundets Borgere i deres Egenskab i Forbrugere. Men en generel Prisstigning rammer de mindre bemidlede haardest. Byrden fordeles med andre Ord nok paa alle, men ikke efter Evne.

2) En anden Ting er, at Prisstigningen kan give Anledning til Lønforhøjelser og sætte et Kapløb mellem Priser og Lønninger i Gang. Opstaar en saadan Inflation, vil Pengene tabe en Del af deres Værdi, og Byrden vil i første Række blive baaret af Sparerne, herunder Indehaverne af Livsforsikringspolicer. Ogsaa de fastlønnede og de uorganiserede Funktionærer vil i særlig Grad komme til at føle Vanskelighederne. Endvidere Landbrugerne i Form af Lønstigninger, som vanskeligt kan væltes over paa Priserne. Men naar det er Slut med Prisstigningen, vil ogsaa Arbejderne have tabt, fordi Inflationen, i hvert Fald hvis den har antaget stærkere Former, har hæmmet Kapitaldannelsen og dermed Landets Produktionsevne.

3) Man kan — bl. a. for at hindre en saadan Inflation — søge at bremse ogsaa Knaphedsstigningen i Priserne ved at holde lave Valutakurser, og man kan skaffe sig det hertil nødvendige Herredømme over Valutamarkedet ved at forhøje Renteniveauet og indskrænke Kreditten. Byrden lægges da i særlig Grad paa dem, der bliver arbejdsløse som Følge af Kreditindskrænkningen, og endvidere paa Eksporterhvervene, i det Omfang Forholdet mellem deres Salgspriser og Omkostninger forringes, uden at der gives dem Kompensation herfor ved Tilskud e. lign. En Del af Byrden

fordeles naturligvis paa samtlige Forbrugere, i samme Omfang som det ikke lykkes helt at undgaa Prisstigningen.

4) Man kan holde lave Valutakurser og skaffe sig Herredømmet over Valutamarkedet ved Importbegrænsning. Hvis der da ikke samtidig gennemføres en direkte Prisregulering, bremses heller ikke den indenlandske Prisopgang paa importerede Varer. Forbrugernes Byrde bliver derfor ogsaa den samme, bortset fra at de faar vore egne Eksportvarer til lavere Priser. Med denne Undertagelse har de lave Valutakurser da blot, samtidig med at Eksport erhvervenes Rentabilitet er forringet, givet en særlig Gevinst til dem, der handler med importerede Varer, forarbejder importerede Raastoffer eller fremstiller Varer, der konkurrerer med Importvarer. Cirklen bliver fuldkommen, hvis man giver Tilskud til Landbruget og opkræver Pengene som en Merindkomstskat paa Importører og Fabrikanter.

5) Suppleres de lave Valutakurser og Importbegrænsningen med direkte Priskontrol, kan de indenlandske Priser holdes lavere end ellers. I samme Omfang som dette lykkes, kommer Befolkningen ikke i Form af højere Priser til at føle den Byrde, som det forringede Forhold mellem Eksport og Importpriser og den forøgede Vareknaphed har lagt paa Landet. Knapheden viser sig i Stedet paa den Maade, at man ikke kan faa den Varemængde, man ønsker at købe til de gældende Priser, men maa indskrænke sit Forbrug. Byrden fordeles da i et vist Omfang paa Borgerne som en Forbrugsindskrænkning i Overensstemmelse med de Rationeringsregler, der iværksættes af det offentlige eller ved privat Foranstaltning — eller Forbrugsindskrænkningen sker ved, at de, der staar sidst i Køen, maa gaa tomhændet bort. Da Priserne til en vis Grad holdes nede, kommer Byrden ikke til at hvile saa haardt paa de mindre bemidlede, som hvis man ligesom under Punkt 1 lader Priserne stige svarende til den forøgede Knaphed.

Der kan naturligvis ogsaa i dette Tilfælde blive Tale om at give Tilskud til Landbruget, hvis det ikke skal komme til at bære en uforholdsmæssig Del af Vanskelighederne, og hvis Importbegrænsningen gaar ud over Raavarerne, vil Arbejdsløsheden ogsaa her forøges.

6) Endelig kan man som under Punkt 1 lade Valutakurserne og Im- og Eksportvarernes Priser stige og ad denne Vej fordele Byrden paa alle Borgerne, men samtidigt ved Hjælp af indenlandsk Prisregulering og Tilskud begrænse Prisstigningen paa de Varer, der har størst Betydning for de mindre bemidlede Buget, og paa

denne Maade bidrage til, at Byrden i højere Grad fordeles i Overensstemmelse med den økonomiske Bæreevne. Tilskud kan ogsaa gives til Importen af vigtige Raavarer, der er af særlig Betydning for Prisudviklingen og for Erhvervenes Rentabilitet.

Der vil formodentlig i Princippet være almindelig Enighed om, at alle Landets Borgere hver efter sin Evne bør være med til at bære Tidens Byrder. Gaar man ud fra dette Hovedsynspunkt, maa man blandt de foran nævnte Maader, hvorpaa Byrderne kan fordeles, først og fremmest undgaa de Alternativer, der er omtalt under Punkterne 2 og 3. Alternativ Nr. 1 er heller ikke tilfredsstillende, og Alternativ Nr. 4 er kun et halvt Forsøg paa at forbedre paa det. Saavel af Hensyn til saa vidt muligt at fordele Byrderne efter Evne som til at undgaa en kumulativ Løn- og Prisstigning er det ønskeligt at bremse ikke alene en eventuel begyndende Inflationsstigning, men ogsaa Knaphedsstigningen i de mindre bemidlede Leveomkostninger.

Dette kan opnaas ved begge de Metoder, der er omtalt under Punkterne 5 og 6. Af disse tillader Nr. 6 den største Individualisering. I samme Grad som de lave Valutakursers Metode nødvendigvis gør Tilskud til Landbruget, kan man sige, at man ved begge de to Metoder holder Priserne nede ved Tilskud. I det ene Tilfælde gives Tilskudene direkte til de Varer, hvis Prisopgang bremses, i det andet indirekte, derved at Tilskudene er en Forudsætning for de lave Valutakurser, der igen bringer lavere Priser. I dette sidste Tilfælde gives der altsaa indirekte Tilskud til alle Import- og Eksportvarer og Varer, der fremstilles af indførte Raastoffer eller konkurrerer med Importvarer. Priserne paa Nødvendighedsvarer og Luksusvarer sænkes i Flæng, og alle Im- og Eksportpriser sænkes med samme Procent. Giver man derimod direkte Tilskud, kan man koncentrere sig om Nødvendighedsvarerne og om de vigtige Varer, hvis Priser udviser stærkest Tendens til Opgang. Man vil med andre Ord ved de direkte Tilskud opnaa den største Differentiering af Prisstigningen og maa derfor ved denne Metode for et givet Tilskud opnaa den største Virkning i Henseende til at fordele Krigstidens Byrder efter Befolkningens økonomiske Bæreevne. Til Gengæld egner de lave Valutakursers Metode sig bedre til at dæmpe op for en Langtidsstigning i hele Prisniveauet.

Det er naturligvis muligt at anvende begge de to Metoder jævnsides og derved søge at opnaa noget af begges Fordele. I hvor høj Grad det er muligt at imødegaa de stigende Priser ved at holde Valutakurserne nede, uden at dette kræver uoverkommelige store

Tilskud til Landbruget, afhænger af Bevægelsen i de specielle Priser, hvoraf dette Erhvervs Rentabilitet afhænger. En anden Begrænsning for denne Metodes Anvendelighed er, at den kan kræve saa stor Importbegrænsning, at det gaar for stærkt ud over Beskæftigelsen. I Almindelighed kan man vel sige, at de lave Valutakursers Metode egner sig bedst til en Slags første Forsvarslinje. Jo længere Krigen varer, og jo stærkere dens Virkninger bliver for Danmarks Økonomi, jo større Knapheden bliver, og jo mere uensartet Prisudviklingen fremtræder, i des højere Grad maa det blive ønskeligt at betjene sig af den Metode, der tillader størst Individualisering og er den mest effektive til at fordele Øjeblikkets Byrder paa den ønskede Maade — altsaa de direkte Tilskuds Metode.

C) En Udvikling er tænkelig, hvor Forholdet mellem Eksport- og Importpristal forringes, men hvor en Stigning i Fragtindtægterne afbøder den Valutaknaphed, Prisudviklingen ellers vilde medføre. Landbruget kan her komme i Vanskeligheder, selv om Valutakurserne ikke sættes lavere end ved den Højde, hvor der er Ligevægt mellem Betalingsbalancens løbende Poster uden Importbegrænsning eller Kreditindskrænkning. Krigen har under disse Forudsætninger ikke forringet Landets økonomiske Stilling som Helhed, men har fremkaldt en ujævn Erhvervsudvikling. Opgaven maa da særlig blive at udjævne den Forskel i Vilkaarene, Krigen har medført for de forskellige Erhverv. Tilskud til Landbruget finansieret ved Merindkomstskat paa Skibsfarten frembyder sig her som en nærliggende Udvej, medens det ikke i dette Tilfælde vil være naturligt at hjælpe Landbruget ved at sætte Valutakurserne i Vejret.

D) Foran er behandlet de Tilfælde, at Eksportpriserne steg henholdsvis stærkere og svagere end Importpriserne. Skulde endelig det Tilfælde indtræffe, at Eksport- og Importpriser steg nogenlunde i Takt, vil det sige, at Prisudviklingen hverken har medført Tab eller Gevinst for Danmark, og tænker man sig, at Udenrigshandelens Mængde heller ikke paavirkes, vil Landets økonomiske Stilling være uændret. Vejen til at undgaa, at en udefra kommende Inflation breder sig hertil, vil da gaa over en Nedsættelse af Valutakurserne, der her kan ske, uden at Eksporterhvervenes Rentabilitet forringes. Skulde enkelte Erhverv faa deres økonomiske Stilling forværret, fordi deres Salgs- og

Raavarer har en Prisudvikling, der afviger fra de summariske Eksport- og Importpristals, kan dette afbødes ved Tilskud.

Selv om Forholdet mellem Eksport og Importpriser er uforandret, er det imidlertid tænkeligt, at Eksport- og Importmængderne gaar ned. Dette har her som overalt samme Virkning, som hvis Relationen mellem Eksport- og Importvarernes Priser forringedes, og man har til Imødegaaelse af en saadan Ud- viklings Indflydelse paa det indenlandske Prisniveau Valget mellem de samme Alternativer, som tidligere er omtalt.

II.

Den direkte Prisregulering er allerede omtalt flere Gange og skal nu optages til nærmere Drøftelse.

Medens den direkte Priskontrol som Regel nyder stor Popularitet i vide Kredse blandt Forbrugerne, har Økonomerne indtaget en mere kritisk Holdning overfor den. Maksimalpriser appelerer til Publikum ved at imødekomme dets umiddelbare første Reaktion overfor noget ubehageligt: »Saadan noget skulde forbydes«. Økonomerne derimod har i højere Grad haft Øjnene aabne for Prisreguleringens svage Sider og begrænsede Formaaen, men til Gengæld har en liberalistisk Forhaandsindstilling maaske til Tider ført dem lovlig vidt i deres Kritik.

De klassiske Hovedindvendinger mod den direkte Prisregulering er dels, at den sætter Prisen ud af Spillet som Regulator af Forbruget, dels, at den modvirker sit eget Formaal — at værne Forbrugerne mod en forøget Vareknapheds Følger — ved at hæmme Produktionen og dermed fremkalde en endnu større Knap- hed. Mange Læsere vil sikkert finde en Diskussion af disse Ting noget trivielt, men det er maaske dog i den nuværende Situation nyttigt at genopfriske visse gamle Sandheder.

Lad os da erindre den gamle Lærebogssætning, at Priserne, naar de overlades til sig selv, udøver den Funktion at bringe Ligevægt mellem Efterspørgsel og Udbud, mellem Forbrug og Produktion. Formindskes Varetilførslerne til Markedet, saa maa Forbruget paa en eller anden Maade begrænses tilsvarende. Gribes der ikke ind i Prisdannelsen, sker Forbrugsindskrænkningen paa den Maade, at Prisen stiger til en saadan Højde, at Køberne ikke ønsker at af- tage mere, end der findes paa Markedet. Samtidig har den højere Pris den Betydning, at den opfordrer til større Produktion eller Import og dermed til at afhjælpe Knapheden. Forhindrer man nu ved Fastsættelsen af en Maksimalpris Prisen i at stige saa

meget, som ellers vilde være blevet Tilfældet, saa bringes der hermed Uorden i denne Mekanisme. Dels stimuleres Udbudet ikke i samme Grad som ellers, og dels vil der nu til den forholdsvis lavere Pris være Købere til en større Varemængde, end der findes paa Markedet. Knaphedens Følger undgaar man imidlertid ikke under en eller anden Form. Man maa finde sig enten i høje Priser, i Rationering eller i at staa i Kø. Man kan jo ikke bruge flere Varer, end der er at faa. Indskrænkes derfor Forbruget, efter at der har vist sig større Knapshed, ikke af højere Priser, maa det begrænses paa anden Vis, og sker det ikke ved en Rationering, saa finder det Sted paa den Maade, at de, der kommer først til Mølle, faar malet, medens de, der staar sidst i Køen, maa gaa tomhændet bort.

Finder man denne Varefordeling mindre rationel, er Konsekvensen, at der maa gennemføres en Rationering. Nu kan en saadan Rationering, i hvert Fald i et vist Omfang, gennemføres ved de handlendes private Foranstaltning, ved Hjælp af Kundelister e. lign. Under moderne Forhold viser baade handlende og Fabrikanter stor Interesse for at bevare en fast Kundekreds og er derfor — sikkert i højere Grad end for 25 Aar siden — interesseret i at yde alle deres Kunder en nogenlunde ligelig Service. I Betragtning af den stærkt fremherskende Tendens til at holde faste Priser uanset midlertidige Svingninger i Efterspørgslen synes det ogsaa sandsynligt, at de erhvervsdrivende selv under normale Forhold til Tider i Virkeligheden foretager en Art Rationering og for saa vidt ikke staar fremmed overfor Fænomenet.

Men det kan ikke nægtes, at en saadan privat Rationering har sine svage Sider, og de vil vise sig des stærkere, jo større Knapheden er, og jo større Forskel der derfor er mellem Maksimalprisen og den Pris, der kunde opnaas ved fri Handel. Det kan næppe undgaas, at Folk med de rette Forbindelser og store, velhavende Kunder, som Sælgerne er stærkest interesseret i at bevare, bliver begunstiget. Og naar man af Hensyn til de mindre bemedlede søger at holde Priserne nede, gør man det samtidigt billigere for de bedre stillede at hamstre. En meget væsentlig Fordel ved en offentlig Rationering er netop, at ingen kan købe mere, end han har Kort til, og at de velhavende derfor ikke ved at byde en Overpris kan friste deres Leverandører til at begunstige dem og til at omgaa Maksimalprisbestemmelserne. Jo større Knapheden er, des mere nødvendig vil en offentlig Rationering altsaa være. Moralen af det foregaaende er med andre Ord, at hvis man

forhindrer Prisen i at udøve sin normale, forbrugsregulerende Virkning, saa maa man efter en konsekvent Betragtning sætte en anden Regulator, en Rationering, i Stedet.

Vender vi os dernæst til Prisreguleringens Forhold til Udbudet, saa er den Fare aabenbar, at man ved at holde Priserne nede kan komme til at lægge en Bremse paa Produktion og Import. Nogle Økonomer har derfor villet afvise enhver Prisregulering undtagen en Indskriden overfor den egentlige Vareaager.

Med Vareaager menes ikke her enhver Stigning i Pris, Avance eller Nettofortjeneste. Naar f. Eks. Kornpriserne stiger, fordi Høsten har været lille, plejer man heller ikke at tale om, at Landmændene aagrer med Kornet, skønt det meget vel kan ske, at en lille Høst giver det kornsælgende Landbrug større Fortjeneste end en stor. Aager maa efter nationaløkonomisk Sprogbrug indebære, at man bevidst udnytter Situationen til at skaffe sig høje Priser. Under effektiv Frikonkurrence er en saadan Udnyttelse udelukket, fordi den enkelte Sælger her er uden Indflydelse paa Markedsprisens Højde. Men selv under den mest fuldstændige Konkurrence er en vis Opgang i Prisen og dermed evt. i Fortjenesten en normal Konsekvens af øget Vareknaphed. Hvis Prisen ikke steg, vilde der indtræde den foran beskrevne Mangel paa Ligevægt mellem Efterspørgsel og Udbud. En saadan Stigning i Pris eller Fortjeneste, der er en normal Følge af den øgede Knaphed, vil man ikke efter nationaløkonomisk Sprogbrug kalde Aager. Man vil reservere denne Betegnelse for en Forhøjelse af Priserne, der er større end den forøgede Knaphed berettiger til.

Som Eksempler paa saadan egentlig Vareaager kan nævnes, at Sælgerne skaber en kunstigt forøget Knaphed ved at holde Varerne tilbage fra Markedet, at en Monopolist benytter sig af Situationen som Paaskud til at udnytte sit Monopol kraftigere end før, eller at Sælger skaffer sig en højere Pris ved at skabe Panik blandt sine Kunder eller i hvert Fald give dem Indtryk af, at Varemanglen er større, end den i Virkeligheden er.

Det vil ofte være en karakteristisk Side ved Vareaageren, at det i Forvejen knappe Udbud yderligere formindskes. Sælgeren vil naturligvis være særlig tilbøjelig til at holde Varerne tilbage fra Salget, hvis han venter yderligere Prisstigning i Fremtiden. Men det maa understreges, at en saadan Spekulation i fremtidig Prisstigning ikke nødvendigvis behøver at være af det onde. Det er

f. Eks. paa alle Varebørser en normal Foreteelse, at Forventning om fremtidig Knaphed og Prisstigning giver sig Udslag i en Prisopgang allerede i Øjeblikket, og denne øjeblikkelige Prisforhøjelse har den gavnlige Virkning, at den faar Køberne til allerede med det samme at spare paa Varen. Hvornaar denne legitime Spekulation holder op, og Vareaageren begynder, vil det sikkert i mange Tilfælde være vanskeligt at afgøre.¹⁾

Der kan sikkert skaffes almindelig Enighed om, at det vil være en Opgave for Prisreguleringen at bekæmpe den foran beskrevne egentlige Vareaager. Men naar man fra visse Sider har ønsket at begrænse dens Virksomhed hertil, synes dens Omraade hermed for snævert afgrænset. Der gives en Række Tilfælde, hvor Prisopgangen til en vis Grad kan begrænses, uden at det har nogen skadelig Indflydelse paa Udbudet.

For det første kan de høje Priser af forskellige Aarsager være afskaaret fra eller i hvert Fald stærkt hæmmet i at udøve deres normale Virkning: at fremkalde større Udbud. Det gælder naturligvis først og fremmest Importvarerne under en fuldstændig Afspærring fra Handelssamkvem med Udlandet, men ogsaa hvis Import er afhængig af Licens fra Eksportlandets eller de krigsførende Magters Side, hvis Transporten paa lignende Maade er rationeret, eller hvis Importen begrænses af vor egen Valutacentral. Ogsaa hvad angaar de Varer, der produceres indenfor Landets Grænser, kan de høje Prisers stimulerende Virkning paa Udbudet være stærkt begrænset eller helt bortfaldet, hvis Raastofferne ikke frit kan importeres, eller hvis de er underkastet Rationering. I alle disse Tilfælde vil der være skabt et særligt Spillerum og en særlig Opgave for Prisreguleringen.

Endvidere kan Panik og Spekulation føre til overdrevne Prisstigninger. Ganske vist er som nævnt ikke enhver spekulativ Prisstigning af det onde. Men den normale, gavnlige Spekulation vanskeliggøres stærkt, naar det under Krigsforhold er næsten umu-

¹⁾ I Handelsministeriets nu ophævede Bekendtgørelse Nr. 290 af 3. September 1939 anvendtes Begrebet Vareaager i en noget anden Betydning, end ovenfor er sket, nemlig som omfattende enhver Forhøjelse af den procentvise Avance udover den i vedkommende Branche sædvanlige. I den nugældende Bekendtgørelse om Varepriser m. v. af 19. Oktober 1939 anvendes Begrebet Vareaager ikke, men Bekendtgørelsen indeholder Forbud mod nogle af de Midler, ved hvis Hjælp man iflg. det ovenstaaende kan opnaa Aagerpriser, jfr. § 10 om Tilbageholdelse af Varer fra Omsætningen og § 12 om Forbud mod Paavirkning af Efterspørgslen ved at henvise til forventede Prisstigninger, Vareknaphed e. lign.

ligt at danne sig blot nogenlunde velbegrundede Forestillinger om den fremtidige Udvikling, og Erfaringen viser, at Spekulation i kommende Prisstigninger kan føre Priserne op i ganske meningsløse Højder. I Virkeligheden vil en bestemt Maksimalpris, selv om den er lavere, i saadanne Tilfælde ofte virke mere stimulerende paa Produktionen end de usikre Spekulationspriser. Maksimalpriser bliver erfaringsmæssigt i Praksis ogsaa Minimalpriser og vil derfor være et sikrere Grundlag for Dispositionerne end nok saa høje, ustabile, spekulativt prægede Priser.

Men der er naturligvis altid en Grænse for, hvor meget man kan opnaa ved en Prisregulering. Man kan ikke i et lille Land som Danmark regulere Udlandets Salgspriser, og hvad angaar de Varer, der produceres her i Landet, forøger man kun Knapheden, hvis man sætter Maksimalprisen saa lavt, at en stor Del af Producenterne ikke kan faa deres Omkostninger dækket. Man kan naturligvis paa l i g n e Producenterne en vis Produktion, men en saadan Fremgangsmaade ønsker man vel at undgaa længst muligt, og hvis der ikke betales en Pris, der dækker Omkostningerne, er en saadan Foranstaltning ensbetydende med en Særbeskatning.

Navnlig om Landbrugsvarerne gælder det, at større Produktion forudsætter højere Priser, et Forhold man tydeligvis ogsaa har haft Opmærksomheden henvendt paa ved Fastsættelsen af Maksimalpriserne paa Korn. Denne Omstændighed gør, at Vanskelighederne ved samtidig at skaffe Forbrugerne lave og Producenterne lønnende Priser kommer særligt stærkt frem her. Naar hertil kommer Landbrugets Krav om at faa »Verdensmarkedets Pris«, er det ikke underligt, at man under den forrige Krig kom ind paa at bevilge store offentlige Tilskud til det indenlandske Forbrug af Levnedsmidler. Naar Tilskudene blev saa store, skyldtes det for en Del, at de Verdenspriser (i danske Kroner), man gik ud fra, laa paa et abnormt højt Niveau paa Grund af Kreditinflationen og de høje Valutakurser. Noget tilsvarende vil formodentlig blive undgaaet denne Gang.

Paa andre Punkter kan imidlertid Mulighederne for at drive Prisregulering uden Tilskud blive mindre end under Verdenskrigen. Jo mere inflationistisk Pengepolitikken er, des mere vil de frie, uregulerede Priser til enhver Tid overstige Omkostningernes Højde. Der bliver altsaa des større Spillerum for Prisreguleringen, jo mere man paa andre Omraader fører en Politik, der modvirker dens Formaal. Kommer der nu ingen Kreditinflation, og gaar Import- og Eksportvarernes Prisudvikling Danmark imod,

vil maaske en Bremsning af Nødvendighedsvarernes Prisstigning forudsætte Tilskud over et større Omraade end sidst. En vis Prisregulering, der kan ske uden Tilskud, vil dog være paakrævet, hvis Importen begrænses, enten af Tilførselsvanskeligheder eller af Valutacentralen for at skaffe Basis for lave Valutakurser. —

Tilskudsvejen er som bekendt allerede betraadt med den gældende Rugbrødsordning. Blot er Tilskudene ikke som under den forrige Krig finansieret ved direkte Skatter paa de mere bemidlede, men ved en Afgift paa Hvedemel, altsaa ved en Afgift, der paa Forhaand maa ventes at have alle en indirekte Skats mest berygtede Egenskaber. For Øjeblikket er Forholdet imidlertid det, at Bagerne bærer en væsentlig Del af Afgiften, da Priserne paa Wienerbrød, Kager o. l. ikke er forhøjet. Men Franskbrødet er dog steget ca. 7 % som Følge af Afgiften, og hvis der senere bliver Brug for flere Penge og derfor højere Afgifter, vil det sikkert vise sig vanskeligt at skaffe lavere Leveomkostninger ved at lægge en Skat paa det ene Levnedsmiddel og bruge Pengene som Tilskud til det andet.

I Forbindelse med Spørgsmaalet om Prisreguleringens Indvirkning paa Udbudet skal omtales det stærkt debatterede Problem, om de erhvervsdrivende ved Kalkulationen af deres Udsalgspriser skal have Lov at beregne deres Omkostninger ved Vareindkøbet efter Dagens Genanskaffelsespris eller kun efter den for Varerne virkeligt betalte Indkøbspris.

De prisregulerende Myndigheder Verden over forlangte under Verdenskrigen Salgspriserne beregnet efter Indkøbsprisen, en Fremgangsmaade, der naturligvis under et stigende Prisniveau umiddelbart forekommer mest tiltalende for en Myndighed, som har faaet til Opgave at holde Priserne nede. Imidlertid tilsiger rationel Driftsøkonomi Virksomhederne at beregne deres Omkostninger efter Dagsprisen. Kalkuleres Salgspriserne i en Prisstigningsperiode efter de virkeligt betalte Indkøbspriser, vil der ikke ved Salget opnaas tilstrækkeligt til, at Virksomhedens reelle Kapital, Varelageret, kan opretholdes uforandret — i hvert Fald ikke uden at Indehaverens normale Nettofortjeneste angribes. Sælger man ud efter Indkøbsprisen til Trods for, at Dagens Genanskaffelsespris f. Eks. er steget til det dobbelte af, hvad man i sin Tid betalte for Varerne, saa vil man ved Salget kun faa tilstrækkeligt ind til at købe den halve Varemængde ind igen.

Fra nationaløkonomisk Synspunkt saavel som fra den enkelte

Virksomheds er det naturligvis af største Vigtighed, at Realkapitalen opretholdes intakt. Prisansættelse efter Indkøbsprisen indebærer en Fare for, at Indkøbene mindskes, og at Knapheden derved forøges. Et andet Synspunkt er, at Prisberegning paa Grundlag af Dagsprisen tvinger os til straks at tage den større Knaphed, som en Prisstigning er Udtryk for, ad notam og derved ogsaa tvinger os til med samme at økonomisere stærkere med Varen.

Der kan naturligvis gives Tilfælde, hvor Prisansættelse efter Dagens Genanskaffelsespris ikke giver et rimeligt Resultat. F. Eks. hvis Dagsprisen er steget til saadanne Fantasihøjder, at Indkøb overhovedet ikke kommer paa Tale. Ogsaa hvis Importen fra Udlandet helt afspærres, taber Dagspris-Beregningen noget af sin Realitet. Man har endvidere anført, at det i visse Erhvervsgrene, vistnok navnlig i Detailhandelen, er sædvanlig Praksis at kalkulere paa Grundlag af Indkøbsprisen. Forklaringen er sandsynligvis, at denne Politik er mest populær hos Kunderne. Formodentlig holder man sig skadesløs ved i det lange Løb at beregne en noget højere Bruttoavance eller derved, at Udsalgspriserne under Prisfald ikke ganske følger med Indkøbspriserne nedefter. Det er nu blevet gjort gældende, at det vilde være urimeligt, om de erhvervsdrivende, der plejer at kalkulere efter Indkøbsprisen, under Prisreguleringen skulde have Lov til at gaa over til at beregne Salgspriserne efter Dagens Pris. Dette Argument er ikke uden en vis Vægt. Men det maa dog ikke overses, at et er at regne med Indkøbspriserne under nogenlunde rolige Forhold, hvor kun forholdsvis begrænsede Prisforandringer forekommer, et andet er at gøre det samme i Tider, hvor store Prisstigninger hører til Dagens Orden.

Et Paabud om Prisansættelse paa Grundlag af Indkøbsprisen kan maaske i visse Tilfælde tjene som Kompensation for, at Kontrollen med Avanceberegningen ikke er særlig effektiv. Men bortset herfra synes Kalkulation efter Dagsprisen at være den mest rationelle Hovedregel for Prisreguleringen. Konsekvensen er naturligvis, at Udsalgspriserne saa ogsaa maa følge Dagsprisen, naar Priserne engang igen gaar ned. Skulde der her vise sig for megen Træghed, maa Priskontrollen tage Affære.

Handelsministeriets Bekendtgørelse af 19. Oktober 1939 tager ikke udtrykkeligt Stilling til Problemet Indkøbspris ctr. Dagspris. Maaske har man haft dette Spørgsmaal i Tankerne, naar det i § 7 forbydes at tage Priser, hvorved der indvindes en urimelig Konjunkturgevinst. Muligvis vil man fortolke denne Bestemmelse

saadan, at Kalkulation efter Dagsprisen som Hovedregel ikke giver en urimelig Gevinst. Men efter de foranstaaende Betragtninger er den Forøgelse af Bruttoindtægten, der opnaas ved, at man faar Lov at kalkulere Salgspriserne efter Dagens Genanskaffelsespris i Stedet for efter den virkeligt betalte Indkøbspris, i Princippet overhovedet ikke en Gevinst, men maa betragtes som en Omkostning. Det er et Beløb, som de erhvervsdrivende ikke efter rationel Driftsøkonomi kan anse for at være Indkomst, men som stadig maa reinvesteres, for at Virksomhedens reelle Kapital kan oprettholdes intakt.

Den direkte Prisregulering havde under Verdenskrigen næsten overalt to Hovedformer: Dels fastsatte man for en Række Varer bestemte Maksimalpriser, dels udstedte man et generelt Forbud mod at tage Priser, der gav Sælgeren en ekstraordinær Avance eller Gevinst, eller mod at forhøje Priserne med et større Beløb end svarende til Stigningen i Omkostningerne. Ogsaa i Danmark kendtes begge disse Former. Det almindelige Forbud mod at forhøje Priserne med mere, end der kunde begrundes med forøgede Udgifter, kom med Indenrigsministeriets Bekendtgørelse om utilbørlig Udnyttelse af Konjunkturerne af 1. Februar 1917, og nu er der med Handelsministeriets Bekendtgørelser af 3. September og 19. Oktober 1939 blevet indført en lignende generel Prisregulering.

De Erfaringer, man indhøstede under den forrige Krigsperiodes forskellige Forsøg paa en saadan altomfattende Priskontrol, er ikke opmuntrende. Det er naturligvis en yderst vanskelig Sag at føre en effektiv Kontrol med alle Varers og alle Virksomheders Prisberegning. Og selv om man nu kan regne med større Loyalitet fra de erhvervsdrivendes Side end for 25 Aar siden, saa ligger det i Sagens Natur, at en almindelig Avancebegrænsning maa have sine uheldige Sider, og at der ved dens Fortolkning og Administration maa opstaa en Række Vanskeligheder af saavel teoretisk som praktisk Art.

Skal Priserne endelig reguleres, er det at foretrække, at det saa vidt muligt sker ved, at der fastsættes bestemte Maksimalpriser fremfor Maksimalavancer. For det første er Overtrædelser i saa Fald lettere at opdage baade for Publikum og for Priskontrollen, og loyale erhvervsdrivende ved bestemt, hvad de har at holde sig til. Dernæst opfordrer Bestemmelser om maksimal Avance til Omgaaelse ved Kædehandel. Og endelig bevarer

man ved Ansættelse af bestemte Maksimalpriser usvækket de erhvervsdrivendes Interesse i at nedsætte deres Omkostninger og gøre billige Indkøb. Det er naturligvis særligt uheldigt at regulere Priserne ved at fastsætte en højeste procentvis Avance, da Virksomhederne herved bliver direkte interesserede i at købe dyrt ind. Samme procentvis Avance som før vil heller ikke altid (hverken brutto eller netto) være nødvendig for at dække Omkostningerne og give Indehaveren et passende Overskud, naar Avancen, som Forudsætningen er, beregnes af højere Indkøbspriser. I Bekendtgørelsen af 19. Oktober 1939 er disse Svagheder imødegaaet derved, at det er foreskrevet, at Nettoavancen hverken procentvis eller (med visse Modifikationer) i sit absolutte Beløb maa overstige den tidligere Højde før 3. September 1939. Men selv om det saaledes i Virkeligheden er den absolutte Nettoavance, der er sat Maksimum for, er næppe hermed i en Knaphedstid, da Afsetningen ikke er noget Problem, den Fare helt afværget, at de erhvervsdrivendes Interesse i lave Omkostninger og billige Indkøb afsvækkes. Næst efter bestemte Maksimalpriser vilde fra dette Synspunkt det bedste, omend ikke det letteste, formodentlig være, at der foreskrevs en højeste absolut Bruttoavance.

En anden Vanskelighed er, at det er svært at give Reglerne om en generel Avancebegrænsning en saadan Formulering, at de kan administreres efter Bogstaven med et fornuftigt Resultat. I § 7 i Handelsministeriets Bekendtgørelse af 19. Oktober 1939 hedder det, at Nettofortjenesten paa en Vare ikke maa overstige »den inden for vedkommende Branche før den 3. September 1939 ved Salg af en saadan Vare sædvanlige Nettoavance«. Det synes altsaa at være forudsat, at der i enhver Branche for hver enkelt Vare findes en nogenlunde ens, for alle eller i hvert Fald for det store Flertal fælles, typisk Nettoavance. Imidlertid turde Forholdet saavel indenfor Handel som Produktion være det, at Omkostninger og Nettofortjeneste varierer betydeligt fra Virksomhed til Virksomhed. Nogle har lave Omkostninger og opnaar derfor som Helhed en stor Nettogevinst, for andre gælder det modsatte. Og dertil kommer, at nogle af Branchens Medlemmer maaske plejer i særlig Grad at tage deres Fortjeneste paa visse Varer, mens nogle tager den paa andre. Det kan derfor blive vanskeligt at fastslaa, hvad der er »Branchens sædvanlige Nettoavance« paa den givne Vare.

Men lad os forudsætte, at det er sket. Efter Bekendtgørelsens Bogstav maa da ingen af Branchens Medlemmer, uanset hans En-

hedsomkostningers Højde, beregne sig en højere Nettoavance. Er nu Enhedsomkostningerne forskellige Virksomhederne imellem, bliver Følgen, at der i det samme lokale Marked bliver forskellige Priser paa samme Vare. Naar de i §§ 2 og 3 omtalte Prisnoteringer kun skal være vejledende, er Meningen hermed formodentlig, at Noteringen i givet Fald kan overskrides, men kun hvis Omkostningerne tillagt »Branchens sædvanlige Nettoavance paa vedkommende Vare« giver et højere Beløb end Noteringen. Ogsaa her er det altsaa forudsat, at der i samme Marked kan blive Tale om flere Priser paa samme Vare. Dette kan være et normalt Overgangs fænomen, naar der drives Konkurrence paa Prisen, men som permanent Tilstand kan det kun bidrage til Markedets Desorganisation. Hvem skal have det Privilegium at købe, hvor Varen er billigst, og hvem skal henvises til de dyre Leverandører?

Man vil maaske indvende, at der i Forvejen ikke findes ensartede Markedspriser for alle Virksomheder i de Brancher, hvor der sælges Mærkevarer eller i hvert Fald differentierede (individualiserede) Varer. Men i samme Grad bortfalder Berettigelsen for at tale om et fælles Marked for saadanne Varer og for at beregne en fælles »sædvanlig Nettoavance« for alle Virksomheder indenfor en saadan uensartet Branche. I hvert Fald kan det kun bidrage til at forrykke det tidligere Forhold mellem Varepriserne, saafremt man foreskriver, at alle skal kalkulere deres Priser med samme Nettofortjeneste. —

Et Alternativ til den Form for Avancebegrænsning, der er indført ved den gældende Bekendtgørelse, er, at man forbyder enhver at tage Priser, der giver ham en større Nettoavance, end han selv opnaaede paa vedkommende Vare før en bestemt Dato. Det bliver vel i stort Omfang en saadan Regel, de loyale erhvervsdrivende i Virkeligheden kommer til at praktisere selv under de nugældende Bestemmelser. Man undgaar her til at begynde med, at der bliver flere Priser i samme Marked. Men kun indtil Forholdet mellem de forskellige Virksomheders Omkostninger forrykkes. Spørgsmaalet kan i Virkeligheden kun løses paa rationel Maade ved, at der fastsættes en bestemt Pris, der er fælles for alle Virksomheder, som sælger samme Vare.

I de Brancher, hvor der er aftalt ensartede Priser, maa man vel selv efter den nugældende Bekendtgørelse tillade, at der fastsættes en Pris efter en Helhedsbetragtning for Branchen under eet. Hvis nemlig Priserne skal kalkuleres individuelt med Anvendelse af samme Nettoavance for alle, vil Prisaftalen sprænges, med-

mindre alle Medlemmer tilfældigvis har samme Enhedsomkostninger. Og en saadan Sprængning synes ikke at være forudsat i § 13, hvorefter det kan foreskrives, at Forhøjelser af Kartel- og Trustpriser skal anmeldes paa Forhaand.

Uanset om nu Reglerne om Avanceberegning overholdes mere eller mindre pinligt efter Forskrifternes Bogstav, saa er der en yderligere Komplikation at erindre: Saa snart det blot lykkes ved Hjælp af Avancebegrænsningen at holde Priserne under den Højde, den eksisterende Knaphed under ureguleret Prisdannelse vilde betinge, er Tilbud og Efterspørgsel som under enhver effektiv Prisregulering bragt ud af Balance, og Konsekvensen er enten Rationering eller en tilfældig Fordeling af de foreliggende Varemængder. En Maksimalpris- og Rationeringsordning omfattende alle Varer forbyder naturligvis sig selv af praktiske Grunde. Men naar der som omtalt til enhver Prisregulering i Form af Avancebegrænsning knytter sig en Række Vanskeligheder og svage Sider, og naar denne Prisregulering bringer Udbud og Efterspørgsel ud af Ligevægt, uden at man i Praksis kan bøde paa det ved Rationering undtagen i et Faatal Tilfælde, saa maa det Spørgsmaal rejses, om det overhovedet er nødvendigt eller ønskeligt at kontrollere samtlige Varepriser ad den direkte Prisregulerings Vej.

Prisregulering maa først og fremmest motiveres med Hensynet til de mindre bemidlede. Fra dette Synspunkt er det imidlertid ikke nødvendigt at forhindre alle Varer i at stige i Pris, uanset deres Betydning i Budgettet og uanset om der er Tale om Nødvendighedsvarer og Luksusvarer. Naar Formaålet er at fordele Tidens Byrder ligeligt efter Evne, synes nærmest en vis Differentiering af Prisstigningerne at være ønskelig, saaledes at Nødvendighedsvarernes Priser holdes nede, medens de mindre nødvendige Ting og Luksusvarerne faar Lov at stige. Ogsaa hvad angaar Smaavarer uden væsentlig Betydning i Budgettet, kan man fra dette Synspunkt roligt lade Knapheden udøve sin normale Virkning. Skulde visse Medborgere tjene ekstraordinært store Indtægter paa Prisstigningerne, kan der reguleres herpaa ad Skattevejen.

Skal en generel, direkte Prisregulering motiveres, maa det ske ud fra det i forrige Hovedafsnit omtalte Langtidshensyn: At forhindre en kumulativ Stigning i Prisniveauet, som det senere bliver vanskeligt at forvandle til et tilsvarende Prisfald. En almindelig Begrænsning af Prisforhøjelserne kan navnlig forhindre Prisop-

gang paa Grund af Panik og Spekulation. Men saadanne Prisstigninger har kun Betydning ved bestemte Lejligheder og kræver næppe nogen permanent Priskontrol. Et almindeligt Forbud mod Forhøjelsen af Avancen kan maaske saa at sige holde Priserne i Underkant, saa længe Forsyningerne er nogenlunde rigelige, men det turde være tvivlsomt, om denne Form for Priskontrol vil vise sig effektiv overfor en virkelig Knaphed. Til Forhindring af en kumulativ Stigning af Prisniveauet er det iøvrigt igen et særligt Udvalg af Varer, man i særlig Grad maa sætte ind overfor, og desuden maa hele Prisniveauet stadig i første Række reguleres ved penge- og valutapolitiske Midler, selv om en eventuel Importbegrænsning kan lade et vist Spillerum aabent for den direkte Priskontrol.

Konklusionen af de foregaaende Betragtninger maa blive, at den direkte Priskontrol bør koncentrere sig om de vigtigste Nødvendighedsvarer, Halvfabrikata og Raastoffer og at man her til Gengæld tager fat med effektive Midler. Vejledende Prisnoteringer er bedre end det blotte Forbud mod Forhøjelse af Avancen, men egentlige Maksimalpriser er endnu bedre. En særlig Form for Priskontrol er indført ved § 13 i Bekendtgørelsen af 19. Oktober 1939. Priskontrolraadet kan herefter fastsætte, at Forhøjelse af visse Trust- og Kartelpriser skal anmeldes paa Forhaand, og hvis Raadet finder det nødvendigt, kan de anmeldte Prisforhøjelser ikke træde i Kraft, før en Undersøgelse er foretaget. I saa Fald er altsaa i Virkeligheden den gamle Pris indtil videre Maksimalpris. Fordelen ved denne Form for Prisregulering er fra Priskontrollens Synspunkt, at Initiativet til Prisforhøjelserne og Bevisbyrden for deres Nødvendighed hermed er lagt over paa Erhvervene selv. Endvidere undgaas det, at Kontrollen stilles overfor et fait accompli, før en Maksimalpris er fastsat. —

Ved Priskontrollens Administration kan man som paa andre Omraader af Kriseadministrationen drage Fordel af den forrige Krigsperiodes Erfaringer. Man kan vel derfor vente, at en Del af de Fejltagelser, der ofte begaas ved en Maksimalprisregulering, bliver undgaaet. F. Eks. den klassiske Fejl at sætte Maksimalpris paa een Vare og lade en anden, der fremstilles af samme Raastof, være ureguleret.

Man kan drage Lære ikke alene af vore egne tidligere Erfaringer, men ogsaa — selv om de politiske Muligheder for at gribe ind i Næringslivets Forhold naturligvis er større i et krigsførende

end i et neutralt Land — af Fejl og Fortrin ved andre Landes Prisregulering under den forrige Krig og i senere Perioder. Naar den engelske Priskontrol under Verdenskrigen synes at have været mere effektiv end den tyske, skyldes det formodentlig i første Række, at Knapheden aldrig blev saa stor i England som i Tyskland. Men maaske maa dog Forklaringen ogsaa i nogen Grad søges i, at Englænderne trods deres Individualisme og Afsky for Regimentering af Næringslivet, da det endelig skulde være, greb haardt fat om Nælden og gennemførte et gennemgribende og nogenlunde rationelt Reguleringssystem. Maksimalpriser blev fastsat ved alle Led i Omsætningen, saavel Fabriks- eller Importørpris som Engros- og Detailpris, og reguleredes Avancen i Stedet for Prisen, fastsatte man det absolutte Beløb og ikke Procenten. Et ledende Princip i hele Priskontrollen var, at man kun tog fat paa at regulere Priserne, hvis man samtidig havde Kontrol over Udbudet, enten ved at Staten optraadte som Importør, eller ved at den indenlandske Produktion afleveredes til Staten til fastsatte Priser.

Man kan lære af Fortidens Erfaringer. Men man maa dog ikke være blind for, at selv om Historien til en vis Grad gentager sig, saa kan den økonomiske Udvikling under den nuværende Krigsperiode, selv i visse Hovedtræk, faa et andet Forløb end sidst. Derfor vil den økonomisk-teoretiske Analyse stadig have sin Værdi ved Siden af Erfaringernes Lære, og heri søger de foranstaaende Betragtninger deres Berettigelse.

Priskontrollens Maal og Midler maa naturligvis foruden den rent økonomiske ogsaa underkastes en politisk Vurdering. Ikke mindst gælder dette de politiske Muligheder for at gennemføre de forskellige alternative Metoder til Prisernes Regulering. En saadan Vurdering ligger det udenfor Forfatterens Opgave og Kompetence at foretage. Her er blot som ledende Hovedsynspunkt opstillet den *F o r u d s æ t n i n g*, at alle efter Evne skal være med til at bære Krigstidens Byrder, og der er gjort et Forsøg paa fra rationelt-økonomiske Synspunkter at foretage en Vurdering af, hvorledes det offentliges Regulering af Priserne kan bidrage til, at dette Maal naas.

OM INDKOMSTFORPLANTNING OG BESKÆFTIGELSESFORPLANTNING¹⁾

AF KJELD PHILIP

I.

GENNEMLÆSER man de senere Aars videnskabelige Litteratur, vil man finde, at Betragtninger over Forbindelserne mellem Indkomstdannelserne indbyrdes og Beskæftigelsesdannelserne indtager en ikke uvæsentlig Plads. At der har været en betydelig Interesse for disse Spørgsmaal, kan ikke forundre, fordi en meget stor Del af de praktiske Forslag til Bekæmpelse af Arbejdsløsheden har været baserede paa, at nyskabt Indkomst skulde skabe en Beskæftigelsesbølge, der atter skulde sprede sig videre og videre. Yderligere har den førte Politik i Tyskland skabt stærkt øget Interesse omkring Problemerne; i andre Lande har man søgt at klarlægge sig, om der var Muligheder for at overføre den tyske Politik, uden at man behøvede at opgive de institutionelle Forhold, som man havde og satte Pris paa at bevare.

Naar der allerede har været saa megen Diskussion om disse Spørgsmaal, kunde man finde det overflødigt at ofre mere Tryksværte herpaa, men da paa den anden Side Diskussionen om disse Spørgsmaal i Danmark har været forholdsvis ringe, og da man kun undtagelsesvis har taget Hensyn til specielt danske institutionelle Forhold, har jeg fundet det hensigtsmæssigt at tage Problemet op, saaledes at danske Forhold danner Baggrunden for Undersøgelsen^{1a)}.

¹⁾ Denne Artikkel er skrevet før 1. Sept., hvorfor der intet Hensyn er taget til de Forskydninger, som Krigen har bevirket i Danmarks økonomiske og institutionelle Forhold.

^{1a)} *Jul. Wulff, Fr. Johansen og Jens Warming* har paa ret tidlige Tidspunkter givet Bidrag til Diskussionen om »The Multiplier«; fra nyeste Tid kan nævnes Artikler af *I. Jantzen, F. Zeuthen: Arbejdsløn og Arbejdsløshed*, S. 304 ff., og *B. Barfod: Lokaløkonomiske Virkninger af en storindustriel Virksomhed*. Af udenlandske Fremstillinger maa fremhæves den systematiske Fremstilling, *Kahn* giver i sin Artikkel: *The Relation of Home Investment to Unemployment* i *Economic Journal*, 1931. *Keynes* kommer i sin Bog: *The General Theory of Employment, Interest and Money* ind paa Multiplier-Fænomenet. I den store Debat om denne Bog har ogsaa en Diskussion om *Keynes* Fremstilling af dette Spørgsmaal faaet sin Plads;

Det vil være mest hensigtsmæssigt først kort at referere den almindelige »Multiplier«-Betragtning. Denne kan siges i Korthed at gaa ud paa følgende: Ad politisk eller anden Vej nyskabes hos et Individ eller en Gruppe af Individier nogen Indkomst, I_I ; denne Indkomst anvendes til Indkøb af Tjenester og Varer, hvorved der skabes Indkomster og eventuelt Beskæftigelse hos andre, der atter foretager Indkøb og saaledes atter skaber Indkomst og eventuelt Beskæftigelse. Der kan saaledes af en primær Indkomst (I_I) opstaa en hel Bølge af afledede Indkomster, sekundære (I_{II}), tertiære (I_{III}), o. s. v. Summen af de afledede Indkomster ($I_{II} + I_{III} + \dots + I_N$) kaldes normalt de sekundære Indkomster, men vil her blive kaldt de direkte afledede Indkomster, medens Betegnelsen sekundær Indkomst reserveres for I_{II} . En saadan Bølge af Indkomster kan betegnes som en Indkomstforplantning, hvortil svarer Betegnelsen en Beskæftigelsesforplantning. Der synes navnlig at maatte være to Spørgsmaal af Interesse, naar man vil undersøge Forløbet af Indkomstforplantningen, nemlig 1) med hvilken Styrke vil Indkomsten forplante sig, og 2) i Løbet af hvilket Tidsrum vil Forplantningen finde Sted? Disse to Sider af Problemet bliver ikke altid holdt skarpt ud fra hinanden. I Almindelighed har Interessen afgjort været stærkest for det første Spørgsmaal, ved hvis Løsning man hyppigt har inddraget Forhold, der i Virkeligheden vedrører det andet Spørgsmaal.

I Almindelighed anføres det, at

$$I_{II} = I_I (1 - s - f),$$

hvor s og f betegner henholdsvist den Del af Indkomsten, der opspares, og den Del, der retter sig imod udenlandske Produktionsydelser. Normalt forudsætter man yderligere, at

$$\frac{I_{II}}{I_I} = \frac{I_{III}}{I_{II}} = \dots = \frac{I_N}{I_{N-I}} = r,$$

hvilket vil sige, at den Andel af Indkomsten, der enten opspares eller forbruges til udenlandske Produktionsydelser, holder sig konstant. Er dette Tilfældet, faar man følgende simple Formel for den samlede Indkomst, I , der frembringes af den primære Indkomst, I_I :

$$I = I_I (1 + r + r^2 + r^3 + r^4 + \dots + r^n) = I_I \left(\frac{1}{1-r} \right).$$

man kan nævne *Gottfried Haberlers* Indlæg i *Zeitschrift für Nationalökonomie* VII: Mr. Keynes' Theory of the »Multiplier«. Særligt om »Multiplier«-Fænomenets Forekomst i praktisk tysk Politik maa nævnes *C. Bresciani Turrone*: The Multiplier in Practice: Some Results of recent German Experience, *The Review of Economic Statistics*, vol. XX, 1938.

Man kan betegne I som Forplantningssummen for Indkomst og r som Forplantningsfaktoren, medens $I:I_1$ er »the multiplier«, der i det følgende betegnes med Symbolet: k^2).

Det vil af dette fremgaa, at med Bestemmelsen af r har man bestemt k , men intet om Tiden, inden hvilken Processen er fuldbyrdet, endsige nogen Beskrivelse af Processens tidsmæssige Forløb. I det følgende vil først blive omtalt, hvad der bestemmer Størrelsen af r (Afsnit II), dernæst hvad der bestemmer den tidsmæssige Følge (Afsnit III). Et særligt og yderst vigtigt Problem, der dernæst maa tages op til Behandling, maa være, om Indkomstforplantningen ledsages af en Beskæftigelsesforplantning, og hvor stærk denne er (Afsnit IV).

Ved Indkomst forstaas i det følgende Nettoindkomst, maalt i Penge. Indkomst erhverves enten ved en Indkomstdannelse eller ved en Overførsel af Indkomst fra det ene Individ til det andet. Ved en Indkomstdannelse tænkes der paa, at Indkomsten erhverves som en Betaling for en Indsats af primære Produktionsydelser, fx. af Arbejdskraft. Indkomstoverførsler finder Sted overalt, hvor Indkomst erhverves uden saadan Indsats af primære Produktionsydelser. Som Eksempel kan nævnes, at Embedsmanden erhverver sin Indkomst ved Indkomstdannelse, medens Skattevæsenet faar sin Indkomst ved Overførsel af Indkomst fra Skatteyderne. Hyppigt vil en modtagen Betaling kunne være en Kombination af en Indkomstdannelse og en Indkomstoverførsel, fx. naar en Monopolist paa een Gang modtager Betaling for sin Indsats af Produktionsydelser og samtidig opkræver en Forbrugsafgift i Form af en Monopolrente²⁾. Ved enhver Indkomstdannelse ydes der samtidig et Bidrag til Socialproduktet, medens noget saadant ikke sker ved Overførsler af Indkomst. Medens Indkomstdannelserne saaiedes berører baade Omfang og Fordeling af Socialproduktet, berører Indkomstoverførslerne alene Fordelingen.

Betegnelserne Ekspansion og Kontraktion benyttes i Relation til Indkomstdannelserne. Hvor Summen af Indkomstdannelserne i en Periode er større end Summen af Indkomstdannelserne i den

²⁾ For en mere udførlig Fremstilling kan henvises til den omtalte Artikel af Kahn i *Economic Journal*, 1931.

³⁾ Sondringen mellem Indkomstdannelser og Indkomstoverførsler forudsætter, at man kan konstatere en Markedspris for samtlige i Produktionen anvendte Produktionsfaktorer. Dette kan imidlertid volde væsentlige Vanskeligheder, f. Eks. maa Ansættelsen af Driftslederlønnen, saa snart det drejer sig om større Virksomheder, normalt blive ret vilkaarlig.

foregaaende tilsvarende Periode, taler vi om, at der for Økonomikredsen som Helhed foregaar en Ekspansion. En Ekspansion kan skabes ved privat Initiativ, fx. som en Reaktion imod en Forventning om bedre Tider, eller ved offentlig Initiativ, fx. ved Financiering af det offentliges Udgifter ved Centralbankkredit, open-market-operations, Nødhjælpsarbejde, andre offentlige Arbejder eller lign. Hvor Ekspansionen iværksættes ved Indgreb fra det offentlige, kan vi tale om en Ekspansionspolitik. Et Indgreb, der skaber en Merindkomst, der forplanter sig videre i de senere Perioder, siges at have skabt en Ekspansionsbølge. Paa et enkelt bestemt Tidspunkt kan der være en Række Ekspansions- og Kontraktionsbølger under Udvikling. Det beror paa Styrkeforholdet mellem de forskellige Bølger, om Resultatet for hele Gruppen maa betegnes som en Ekspansion eller en Kontraktion.

II.

Studerer man Størrelsen af Forplantningsfaktoren » r «, maa man, hvis man iagttager Forholdene i et afgrænset Omraade, fx. i et bestemt Land, undersøge Virkningerne af, at en vis Del af Indkomsten retter sig imod Varer, der ikke stammer fra vedkommende Omraade.

I Almindelighed anføres det, at den Del af Indkomsten, der retter sig imod udenlandske Produktionsydelser, gaar tabt for den indenlandske Indkomstforplantning, medens det, der anvendes til Køb af indenlandske Produktionsydelser, bevares helt. Det maa da blive den første Opgave at undersøge, om hvert af disse to Postulater kan staa for en nøjere Undersøgelse. Det er i denne Forbindelse værd at gøre opmærksom paa, at en simpel Deling i »udenlandske« og »indenlandske« Varer er for grov, idet alle »udenlandske« Varer indeholder visse indenlandske Produktionsydelser (Transport, Lagring, Handelsavancer el. lign.), ligesom saa at sige alle indenlandske Produkter er fremstillet delvist ved Produktionsmidler, der selv er fremstillet ved udenlandske Produktionsydelser. Sondringen mellem indenlandske og udenlandske Varer er derfor upræcis og maa erstattes af en Sondring mellem indenlandske og udenlandske Produktionsydelser.

Retter fx. en Del af en primær Indkomst sig imod fremmede Produktionsydelser, vil den umiddelbare Virkning blive, at der finder en sekundær Indkomstdannelse Sted i Udlandet. Dersom Varen er monopoliseret eller fx. paalagt en Udførselstold, kan der tillige ske en Overførsel af Indkomst fra Indland til Udland. Disse

Indkomster i Udlandet vil kunne skabe tertiære og senere Indkomster, men disse Indkomster vil kun forplante sig til Indlandet i det Omfang, hvori den større Indkomst i Udlandet omsætter sig i større Indførsel fra Indlandet. Tænker man sig, at Incitamentet til Indkomstforplantningen udgaar fra et Land af Danmarks Struktur, kan man ræsonnere, at den Del af Merindtægterne i Udlandet, der vilde vende tilbage til Danmark som tertiær eller senere Indkomst, vilde være saa ubetydelig, at man med Rette i Praksis kunde se helt bort fra den. For denne Konklusion talte dels Landets Lidenhed, der bevirker, at normalt kun en yderst ringe Del af de udenlandske Køberes Forbrug bestaar af Produktionsydelser, der stammer fra Danmark, og dels, at Landets Eksport bestaar af — ganske vist forædlede — Landbrugsvarer, af hvilke Varer Forbruget maa antages at reagere ret svagt paa Ændringer i Indkomst og Beskæftigelse.

Ræsonnementet bygger imidlertid paa, at Handelen med Udlandet i det væsentlige ikke reguleres ved direkte kvantitative Aftaler, men alene fx. ved Toldbestemmelser o. l.; endvidere maa det forudsætte, at alene kortere Perioder tages i Betragtning; man kan vanskeligt tænke sig, at en Ekspansion kan fortsætte i lange Tider paa en saadan Maade, at der finder en stadig Gældsætning til Udlandet Sted. Der maa normalt enten ske en Tilpasning af Omkostningsniveau og Prisniveau til Ekspansionen, eller denne sidste maa ophøre. Saadanne Tilpasninger maa imidlertid tage deres Tid og vil navnlig gøre det i Nutiden, hvor Trægheden i Omkostningsniveauet er saa fremtrædende. I det korte Løb er det sikkert en rimelig Forudsætning, at det er Valutareserven — og eventuelt Guldreserven — der maa bære Svingningerne i Import- og Eksportprovenu.

Under Nutidens Handelsforhold er imidlertid Handelen mellem Landene for en væsentlig Del reguleret ved tosidige Handelsaftaler, der undertiden antager Clearing-Aftalens Form. Ved Hjælp af saadanne Aftaler søger Landene at skabe Paritet mellem deres Import og Eksport. En Forøgelse af Importen vil derfor aabne Muligheder for en Forøgelse af Eksporten. Der er dog Grund til at gøre opmærksom paa, at en almindelig Forøgelse af Importen normalt ikke vil aabne Vejen for nogen helt tilsvarende Forøgelse af Eksporten, fordi der kun i de færreste Aftaler er nogen automatisk Regulering af Eksport efter Import. Der skal derfor optages nye Forhandlinger, og ved disse maa det Land, der har størst Brug for en Ændring, i Almindelighed antages at staa svagest.

Endvidere maa man mærke sig, at en Udvidelse af Danmarks Import antagelig først og fremmest vil aabne Muligheder for en Udvidelse af Landbrugseksporten; men de indkomstmæssige og beskæftigelsesmæssige Virkninger heraf er, saaledes som det senere skal fremføres, væsentligt forskellige fra en tilsvarende Forøgelse af Industrieksporten. Man maa dog fastslaa, at en Forøgelse af Indkomsten i Indlandet via en større Import kan skabe større Indkomster og eventuelt større Beskæftigelse i Eksporterhvervene. Man kan derfor ikke i Almindelighed, saaledes som man med Rette gjorde tidligere, betragte Indkøbene fra Udlandet som tabte for den indenlandske Indkomstforplantning. Man maa undersøge, hvor stor en Del af Indkomsten der vil rette sig imod hvert enkelt Land; vil Merimport fra vedkommende Land — automatisk eller efter Forhandling — omsætte sig i Mereksport til vedkommende Land? i hvilket Forhold vil Import staa til Eksport? og vil Eksporten komme til at bestaa af Industrivarer eller Landbrugsvarer? indeholdende faa eller mange danske Produktionsydelser? Opgaven er ikke let at løse. Interessant er det imidlertid, at man maa konstatere, at de moderne Former for Handelsaftaler nu bevirker, at en større Del af den Indkomstforplantning, der gaar ud over Grænserne, vender tilbage som Efterspørgsel efter indenlandske Produktionsydelser.

Dersom den politiske Magt ved Kvotareguleringer eller Importforbud forhindrer, at Merindkomster omsætter sig i Merimport, maa Følgen for Forholdet over for Udlandet nødvendigvis blive, at man ikke ved Beregning af Forplantningsfaktoren behøver at tage Hensyn til Afgangen af Indkomst til Udlandet. At en saadan Politik paa andre Omraader vil udøve betydningsfulde økonomiske Paavirkninger i Indlandet, behøver ikke her nærmere at omtales⁴⁾.

Medens man saaledes maa opgive Tanken om, at al den Indkomst, der anvendes til Køb af udenlandske Produktionsydelser, er tabt for den indenlandske Indkomstforplantning, maa man ogsaa opgive en Teori om, at den fulde Indkomst — bortset fra eventuel Opsparing —, der anvendes til Køb af indenlandske Produktionsydelser, vil lade sig forplante videre. Dette behøver ikke at være Tilfældet, idet den forøgede Efterspørgsel fra Indlandets Side kan betyde en Overførsel af Varer fra Eksporten til Hjemmefor-

⁴⁾ Nogle Betragtninger herover findes i min Bog: En Fremstilling og Analyse af den danske Kriselovgivning 1931—38, Studier fra Aarhus Universitets økonomiske Institut Nr. 3, S. 163 ff. og andre Steder.

bruget. Dette vil ganske særligt være Tilfældet for den Efterspørgsel, der retter sig imod Landbrugets Produkter.

Betrager vi foreløbig Tiden fra før Landbrugsordningernes Tid, vil en større Efterspørgsel efter de almindelige Landbrugsprodukter fra Byernes Side næppe medføre nogen større Produktion, men alene at et mindre Kvantum overflyttes fra Eksporten til Hjemmeforbruget. Den mindskede Eksport vilde betyde en Tendens til Prisstigning paa Verdensmarkedet. Priserne vilde antagelig i en Periode være noget højere, end de ellers vilde være, indtil dels Forbruget i de fremmede Lande var blevet delvis drejet væk fra danske Landbrugsvarer og over paa fremmede, og dels Produktionen i de med Danmark konkurrerende Lande havde udvidet sig, saaledes at der var sket Tilpasning til den nyopstaaede Situation. I en Periode vil der saaledes kunne opstaa større Indkomster for Landbrugerne. Disse større Indkomster kan imidlertid ikke stilles paa lige Fod med eller indgaa som et Led i Rækken af de direkte afledede Indkomster. De beror ikke paa større Produktion, men alene paa, at der i en Periode tilflyder Erhvervet visse »tillstrømningsvinster«⁵⁾. For Landets valutariske og indkomstmæssige Stilling maa det afgørende være, om den mindskede Eksport indbringer mere eller mindre, end Eksporten tidligere gjorde. Som Forholdene er, hvor Danmarks vigtigste Eksportartikler sælges under stadig Konkurrence fra andre Landes Side, er det sandsynligt, at det højest vil være i en ganske kort Periode, at en mindsket eksporteret Mængde vil bringe en større Indkomst til Landet; saa længe dette er Tilfældet, vil de sekundære Indkomster, der opstaar som en indirekte Forplantning af de primære Indkomster, der retter sig imod Landbrugets Varer, kunne være større end de tilsvarende primære Indkomster. I_n vil saaledes — takket være Indkomstoverførsler fra Udlandet — kunne blive større end I_1 og r saaledes større end 1. Som omtalt er Tilfældet imidlertid meget usandsynligt, og Tilstanden kan i alle Tilfælde højst tænkes at eksistere i en sikkert ganske kort Periode. Dersom Eksportprovenuet, efter at Prisstigningen er indtruffet, er mindre, end det var tidligere, vil det sige, at de sekundære Indkomster, der kan afledes af den Del af de primære Indkomster, der retter sig imod Landbrugsprodukter, vil være mindre end de nævnte primære Indkom-

⁵⁾ Udtryk, benyttet af *Myrdal* for at betegne de midlertidige Indkomster, der kan opstaa i Fag, efter at en større Efterspørgsel har rettet sig imod vedkommende Fag, men inden de heraf inciterede Nyanlæg er blevet færdige. Jfr. Gunnar Myrdal: *Prisbildningsproblemet och föränderligheten*, S. 75.

ster. Som et Grænsetilfælde kan det nævnes, at Overflytningen fra Eksport til Hjemmeforbrug overhovedet ikke paavirker Prisdannelsen paa Landbrugsprodukter; i dette Tilfælde vil Landbrugernes Indtægter være ganske upaavirkede, og den Del af Byerhvervenes Merindtægter, der er blevet rettet imod Landbrugsvarer, vil være tabte for den indenlandske Indkomstforplantning. Rettes fx. $a\%$ af Merindtægten imod Landbrugsprodukter, vil »r«

saaledes alene af denne Grund blive formindsket til $1 - \frac{a}{100}$. Som omtalt maa man antage, at »r« vil være noget højere, men saaledes at den, efterhaanden som Tiden gaar, vil nærme sig til en Størrelse, der antagelig ligger kun ret ubetydeligt over $1 - \frac{a}{100}$.

Der ses stadig bort fra andre Grunde end Byernes Indkøb af Landbrugsprodukter ved Beregningen af »r«. For saa vidt den indenlandske Ekspansion medfører Prisstigninger paa Landbrugsvarer og dermed større Produktion i andre Landbrugslande, vil der i disse Lande kunne opstaa nye Indkomster, der i Virkeligheden maa siges at være — om end meget indirekte — afledede fra den danske Ekspansion. Der er imidlertid næppe nogen Form for moderne Handelsaftale, der vil være i Stand til at tvinge denne Merindkomst til at blive anvendt til at efterspørge danske Produktionsydelser; man skal saaledes ikke af denne Grund vente nogen større Produktion i det danske Eksporterhverv. Det bør bemærkes, at Ændring i Landbrugsvarernes Priser maa bevirke indenlandske Overflytninger af Indkomst fra Byerhverv til Landerhverv. Disse kan imidlertid næppe have nogen Betydning for Størrelsen af Forplantningsfaktoren ud over den Forskel, der kan være mellem Importandelen i henholdsvis Byboeres og Landboeres Forbrug. Denne Forskel er næppe stor.

De specielle Afsætningsforhold for Flæsk under engelsk Kvotaordning bevirkede, at en dansk Merefterspørgsel for denne Vares Vedkommende ikke behøvede at medføre mindsket Eksport og i alt Fald ikke kunde forventes at ville bringe mærkbar Ændring i Prisen, idet den indenlandske Produktion let kunde udvides ved Udstedelse af flere Svinekort. De prishævende Foranstaltninger for andre Landbrugsvarer vil bevirke, at en Overførsel af Salget af Landbrugsvarer fra Udlandet til Indlandet vil medføre Indkomstoverflytninger i Indlandet, fordi den indenlandske Pris er højere end den udenlandske. Selv om Ekspansionen hverken paavirker Priser eller det samlede Produktionsomfang, vil Omlægningen af

Afsætningen saaledes kunne skaffe Landbrugerne større Indtægter, men dette vil alene ske ved Overførsel af Indkomst fra Samfundets øvrige Grupper.

Forhold af den Art, der er nævnt ovenfor, kan ogsaa tænkes at forekomme som en Følge af en større Efterspørgsel efter andre Varer end Landbrugsvarer; de vil dog være sjældne, fordi Produktionsomfanget normalt vil være væsentligt mere elastisk i de industrielle Fag.

Til Forstaaelse af Betydningen af de her fremførte Betragtninger maa det erindres, at en større indenlandsk Beskæftigelse og/eller en større Indkomst hos de beskæftigede næppe vil bevirke nogen særlig stærkt stigende Efterspørgsel efter danske Landbrugsprodukter, fordi de understøttede allerede i Forvejen har saa stor Indkomst, at deres væsentligste Næringsbehov er dækket. En vis Overgang til mere bearbejdede og forædlede Produkter maa dog antages at ville finde Sted.

Af Betydning for Bestemmelsen af Forplantningsfaktoren maa det være, om Størrelsen »*f*« er konstant. Er den ens for alle Grupper af Befolkningen og til enhver Tid? Forskellen mellem de forskellige Grupper spiller — trods de store Forskelle i Forbrugs-sædvanerne — næppe nogen større Rolle; de udenlandske Raastoffer indgaar i den Grad i næsten alle danske Produkter, at der er Grund til at antage, at der sker en saadan Udjævning, at Importandelene i de forskellige Grupper Indkøb antagelig ligger meget tæt op ad hverandre. Hertil kommer, at i alt Fald de afledede Indkomster hurtigt vil finde Vej til de forskelligste Grupper af Befolkningen. Derimod maa det antages, at »*f*« bliver større og større, efterhaanden som Ekspansionen udvikler sig. Under en vedvarende indenlandsk Ekspansion vil der normalt ske en Forskydning mellem det indenlandske og udenlandske Omkostningsniveau (se herom senere) til Gunst for det udenlandske. Det vil herved kunne betale sig for Borgerne at købe flere Varer, hvori udenlandske Produktionsydelser indgaar, fordi disse er blevet relativt billigere. Dette forudsætter selvsagt, at man opretholder de samme Valutakurser over for Udlandet som hidtil. Der vil senere blive Lejlighed til at komme tilbage til dette Spørgsmaal.

III.

Med Bestemmelsen af Forplantningsfaktorens Størrelse har man imidlertid kun faaet ringe Besked om Forløbet af Indkomstfor-

plantningen. Staar man over for at træffe Beslutning om Iværksættelsen af en Ekspansionspolitik, vil det være af største Betydning ikke alene at vide, hvor stod Indkomstsum, der vil skabes, men tillige, hvornaar den skabes. Til en nærmere Analyse af dette Spørgsmaal vil det være hensigtsmæssigt at opdele Tiden i en Række ganske korte Tidsperioder. I Virkeligheden vilde det være rigtigst at regne med Tidspunkter, fordi enhver Erhvervelse eller Udgivelse af Indkomst finder Sted paa et Tidspunkt. Imidlertid vil det af Hensigtsmæssighedsgrunde være mest praktisk at regne med Perioder; man kan betegne disse med Symbolerne: $t_0, t_1, t_2 \dots t_n$.

I t_0 kan man tænke sig foretaget en Ekspansion. En Række Arbejdere modtager en Merindkomst. Over denne Indkomst vil der blive disponeret; normalt vil der gaa nogen Tid, fra Indkomsten modtages, til den anvendes. Denne Periode vil i det følgende blive kaldt Opsparingsperioden; den strækker sig fra Indkomsten erhverves, til den forbruges til Indkøb af Varer eller Tjenesteydelser. Anbringelsen af Indkomsten som Banktilgodehavende eller i Aktier, Obligationer el. lign. betragtes i det følgende ikke som Forbrug af Indkomst; ved saadan Anbringelse bringes Indtægts Opsparingsperiode saaledes ikke til Ophør. For saa vidt Indkomsten forbruges til Køb af primære Produktionsydelser (derunder navnlig Tjenesteydelser af enhver Art), sker der samtidig med Forbruget af Indkomst hos Køberen en ny Indkomstdannelse af samme Omfang hos Sælgeren. Ved Indkøb af Varer vil der normalt ogsaa finde en samtidig Indkomstdannelse Sted, idet man rimeligst regner med, at Detailhandlerfortjenesten dannes i dette Øjeblik. Men Størstedelen af den til Vareindkøb forbrugte Indkomst vil foreløbig ikke have dannet ny Indkomst. Det vil først finde Sted, om Detailhandleren afgiver nye Ordre, der eventuelt via en eller flere Grossister bevirker ny Produktion et eller andet Sted. Der vil her kunne hengaa nogen Tid; men først naar den er gaaet, har det, der var primær Indkomstdannelse, omsat sig i sekundære Indkomstdannelser andre Steder. Der bliver saaledes to Tidsafstande at undersøge: Opsparingsperioden og Perioden, fra Detailhandlerens Lager tømmes, til ny Produktion foregaar i Fabrikker o. l.

Forbrug kan ske af allerede erhvervet Indkomst eller, om man har Formue eller Kreditmuligheder, af forventet Indkomst. Hvor Indkomst gaar forud for Forbrug, taler vi om en positiv Opsparingsperiode; hvor det omvendte er Tilfældet, er Perioden negativ.

Perioden kan strække sig fra $-\infty$ til $+\infty$. Sker Indkomsterhvervelse og Forbrug samtidig, er Opsparingsperiodens Længde = 0.

Imod Begrebet »Opsparingsperioden« kan man gøre den meget væsentlige Indvending, at det vil være umuligt at konstatere dens Længde. Vil man undersøge en konkret Udgift, er det umuligt at sige, om denne sker af den Indkomst, der tjentes den foregaaende Dag eller for et Aar siden. Denne Indvending er dog tilsyneladende mere væsentlig, end den faktisk er. Hvad der har Interesse, er ikke de enkelte Indkomstelementers Historie, men derimod Forbindelsen mellem paa den ene Side Indkomstens Størrelse og Tidspunktet eller Tidspunkterne, hvor den tilflyder Individet, og paa den anden Side Forbrugsdispositionernes Placering med Hensyn til Tid, Størrelse og Art. Man maa tænke sig, at man sammenligner to alternative Situationer, hvor et Individ i den ene modtager i Perioden t a Kr. og i den anden b Kr. Man undersøger derefter, hvilke Forskelle i Individets Forbrugsdispositioner — m. H. t. Art, Kvantum og Tid — der — alt andet lige — vil være i de to Tilfælde. Dette kan i Praksis være yderst vanskeligt at fastslaa, fordi man aldrig kender mere end det ene af de to alternative Tilfælde; men der ligger ikke noget i Opsparingsperiodens Begreb, der hindrer, at dens Længde kan konstateres, naar man ved Opsparingsperiode forstaar Tidsafstanden mellem Konstateringen af en bestemt Merindkomst (Mindreindkomst) og de Forbrugsdispositioner (Undladelser af Forbrug), som vilde være undladt, om denne Merindkomst (Mindreindkomst) ikke havde vist sig.

At fremstille almindelige Regler om Opsparingsperiodens Længde er vanskeligt. Den synes at maatte være meget forskellig for de forskellige Grupper af Samfundet og efter den øjeblikkelige økonomiske Situation for de forskellige Grupper. I det følgende fremdrages fem forskellige Momenter, der maa antages at være af Betydning for Bestemmelsen.

(1) *Gruppens Indkomsttilstand.* Keynes har i sin General Theory of Employment, Interest and Money været inde paa de Momenter af objektiv og subjektiv Art, der bestemmer Folks Tilbøjelighed til at forbruge. Stor Tilbøjelighed til at forbruge vil være praktisk talt identisk med kort Opsparingsperiode. Som en almindelig grov Regel kan det maaske være berettiget at anføre, at stor Indkomst betyder, at en relativt stor Del af Indkomsten vil faa en lang Opsparingsperiode. — Sætter Staten offentlige Arbejder i Gang, vil den primære Indkomst antagelig først og fremmest tilfalde ubemidlede Arbejdere; den sekundære Indkomst vil imidlertid for en

Del tilfalde formentlig væsentligt bedre stillede Handlende, Fabrikker, Direktører og Aktionærer; der er derfor Grund til at antage, at Opsparingsperioden for den sekundære Indkomst vil være længere end for den primære. Ogsaa paa anden Maade vil Gruppens Indkomstilstand faa Betydning for Reaktionen over for en Indkomstændring. Hos de noget mere velstillede er det sandsynligt, at fx. en Mindreindkomst giver sig Udslag i et koncentreret Mindreforbrug, fx. Undladelse af Indkøb af en planlagt større Nyanskaffelse, medens den hos de mindrebemidlede snarere spredes over deres, ganske vist mindre nuancerede, Forbrug.

(2) *Ændringer i Gruppens Indkomst.* Herved tænkes paa Bevægelsen i Gruppens Indkomster, altsaa paa den faktiske tidligere Indkomst og paa de forventede fremtidige Indkomster. Meget smaa tidligere Indkomster vil betyde stor Trang til Forbrug og derfor kort Opsparingsperiode. Forventning om store Indkomster i Fremtiden vil ligeledes betyde stor Tilbøjelighed til øjeblikkeligt Forbrug. En Ekspansionspolitik, for hvilken det lykkes ikke alene at skabe øjeblikkelige Indkomster hos Folk, men ogsaa Forventningen om gyldne Aar i Fremtiden, vil derfor have store Muligheder for gennem en forholdsvis kort Opsparingsperiode hurtigt at skabe afledede Indkomster. Forventningen om smaa eller usikre Indkomster i Fremtiden vil forlænge Opsparingsperioden. Tidligere væsentligt større Indkomster kan paa een Gang føre til relativt kort og relativt lang Opsparingsperiode. For det sidste taler, at et godt Udstyr m. H. t. større Nyanskaffelser ikke gør Trangen til øjeblikkelig Behovstilfredsstillelse saa stor; omvendt maa en tilvænnet højere Levelfod virke.

(3) *Gruppens Kreditmuligheder og Reserver.* Gode Kredit- og Formueforhold vil betyde en Udjævning af Forbruget, saaledes at dette undlader at følge Indtægtssvingningerne andet end i de meget store Træk. Rammer derfor en Kontraktions- eller en Ekspansionsbølge en saadan Gruppe, vil Bølgen i ret høj Grad prelle af i den Forstand, at Forplantning af Bølgen for en væsentlig Del udsættes og straks kun finder Sted i stærkt afsvækket Form, fordi der henholdsvis sker en voldsom Formindskelse (eventuelt til en betydelig negativ Udstrækning) eller en voldsom Forøgelse af Indkomstens Opsparingsperiode hos vedkommende Gruppe⁶⁾.

⁶⁾ Som Eksempel paa, at en Gruppens Forbrug kun langsomt og relativt svagt reagerer paa Indtægtssvingninger, kan nævnes følgende Tal over de danske Landbrugeres Indtægter, Forbrug og Opsparing fra Jørgen Pedersen: En Undersøgelse af Indtægtssvingningerne i Landbruget i Perioden 1922—36:

(4) *Gruppens Kontraktformer.* Hastigheden, hvormed indtjente Midler udbetales, vil have sin Indflydelse. Den normale Opsparingsperiode vil være væsentligt kortere for den, der modtager Ugeløn, end for den, der modtager Aarsløn. *Zeuthen* fremhæver, hvorledes det tager lang Tid, før Aktionæren faar sit Udbytte, i Sammenligning med Arbejderen. I et vist begrænset Omfang modarbejdes dette af, at de Grupper, der maa vente længe paa Udbetalingen af deres Indkomst, maaske i højere Grad vil være i Stand til at forbruge en forventet Indkomst, før end den udbetales. For Landbrugernes Vedkommende vil det have Betydning, om de er Kvægavlere og faar deres Indkomst spredt over hele Aaret, eller om de er Korndyrkere og faar Indkomsten koncentreret paa en ganske lille Del af Aaret. Ogsaa Kontraktformerne vil saaledes virke med til, at de senere Indkomstforplantninger vil ske væsentligt langsommere end den primære, naar den primære Indkomstdannelse bestaar i Statens Beskæftigelse af Arbejdere med Bedring af Beskæftigelsessituationen som Formaal.

(5) *Gruppens Forbrugsvaner.* Endelig kan anføres, at Forskelle med Hensyn til Skik og Brug i de forskellige Befolkningsgrupper kan have nogen Betydning. Alt andet lige er der næppe megen Tvivl om, at Reaktionen paa fx. en Merfortjeneste vil være ret forskellig hos en Gruppe Husmænd, en Gruppe faglærte Arbejdere og en Gruppe Søfolk.

Man vil af disse Momenter forstaa, at nogen simpel Fastlæggelse af Tidsafstanden mellem de forskellige Indkomstdannelser ikke er mulig. Man maa sondre mellem forskellige Befolkningsgrupper og

	Beregnet Indtægt	Samlede Udgifter	Opsparing (+) Formueforbrug (—)
	(Mill. Kr.)	(Mill. Kr.)	(Mill. Kr.)
1922/23.....	656	627	+ 29
1923/24.....	852	711	+ 141
1924/25.....	925	790	+ 135
1925/26.....	432	659	— 227
1926/27.....	403	580	— 173
1927/28.....	383	497	— 114
1928/29.....	605	488	+ 117
1929/30.....	554	498	+ 56
1930/31.....	271	493	— 222
1931/32.....	184	352	— 168
1932/33.....	329	323	+ 6
1933/34.....	375	357	+ 17
1934/35.....	396	391	+ 5
1935/36.....	429	403	+ 26
Ialt 1922/23—35/36.....	6794	7169	— 375

mellem de forskellige Tidsperioder i Konjunktoren, hvori den studerede Ekspansionsbølge udvikler sig.

En særlig Interesse knytter der sig til den primære Indkomstdannelse, fordi man ved denne — i Modsætning til de afledede Indkomster — i stort Omfang politisk kan være Herre over, hvor den skal finde Sted. Man kan lave Vejarbejde og beskæftige ufaglærte Arbejdere, eller Byggeri, hvorved det bliver faglærte Arbejdere, der faar den større Indkomst, eller man kan yde den primære Indkomst som større Socialunderstøttelse eller, hvad der vil have en væsentlig anderledes Virkning, give den som Hjælp til Landbrugerne; man kan ogsaa ved at nedsætte Skatterne og financiere en Del af det offentliges almindelige løbende Udgifter ved Laan lade det blive Skatteyderne, der primært modtager Merindtægten. Da man vel i Praksis vil gøre dette ved at undlade at opkræve en Ekstraskat paa store Indkomster eller en Merindkomstskat, vil det sige, at det bliver forholdsvis velstaaende Folk, der primært skal forvalte Indkomsten. Takket være de nævnte Forhold er det sandsynligt, at man faar en betydelig langsommere Virkning, om man vælger en af de to sidste Fremgangsmaader, end hvis man vælger en af de første. — Omvendt vil en Kontraktionspolitik forplante sig langt hurtigere, hvis man fratager fx. en Gruppe Arbejdere Arbejdet, end hvis en Gruppe af velstaaende Skatteydere eller ejendomsbesiddende Landbrugere fratages Indkomst⁷⁾.

Efterhaanden som en Ekspansion udvikler sig, maa man paa regne, at Opsparingsperioden bliver længere og længere, fordi de Grupper, der modtager Indkomst, maa antages efterhaanden at blive bedre og bedre stillede. I modsat Retning vil det maaske virke, at man bliver mere og mere sikker paa, at gyldne Tider er

⁷⁾ Det forekommer sandsynligt, at naar det var nødvendigt i 1931—32 herhjemme at gribe til saa overordentlig voldsomme Midler for at gennemføre Kontraktionspolitikken, skyldtes det for en væsentlig Del, at Landbruget i ret stort Omfang i 1930—31 og 1931—32 opretholdt sit Forbrug trods Indtægtsnedgangen i dette Fag. Takket være, at Forbruget var betydeligt større end Indkomsten, udgik der en Slags Ekspansionsbølge fra Landbruget; denne Bølge maatte — af valutariske Grunde — modarbejdes ved den voldsomme Kontraktionspolitik. Man sammenligne med Norge, hvis Ombytningsforhold over for Udlandet blev mindst lige saa haardt ramt som Danmarks. I dette Land gik det indkomstmæssigt primært ud over Fiskere, Skovarbejdere og Søfolk, altsaa Grupper, der kun havde yderst faa Kreditmuligheder og derfor omgaaende maatte sætte Tæring efter Næring. I Norge behøvede den økonomiske Politik derfor kun i ringe Omfang at hjælpe med til at gennemføre den nødvendige Nedsættelse af Indkomstsummen.

forestaaende, men det sidste vil sikkert normalt ikke opveje det første.

En vis Del af Indkomsterne vil blive anvendt til Tilbagebetaling af Gæld; ved Erhvervelsen af den Indkomst, der anvendes til Tilbagebetaling af Gæld, sker der en Afslutning af en negativ Opsparingsperiode. En saadan Tilbagebetaling kan normalt ikke ventes at give Anledning til nogen Form for nye Indkomstdannelser. Laangiver faar ombyttet et Aktiv med et andet og vil ikke opfatte dette som noget Incitament til større Forbrug. Dette behøver dog ikke at være Tilfældet; hvis Laangiver allerede har afskrevet Udlaanet som tabt, hvad hyppigt vil være Tilfældet, hvor fx. en Købmand i en Depressionsperiode har solgt Varer paa Kredit til Landbrugere eller Arbejdere, vil en Tilbagebetaling af Gælden meget vel kunne paavirke Købmandens Lefevod, fordi han har indskrænket denne under Indtryk af de mange Tab. Da det i Praksis netop for en Del vil dreje sig om saadan Varegæld og Familiegæld, hvor noget lignende er Tilfældet, vil den Indkomst, der anvendes til Tilbagebetaling af Gæld, ikke være helt udelukket fra Videreforplantning. Imidlertid maa man som Hovedregel betragte Tilbagebetaling af Gæld som en Bremse paa Indkomstforplantningen.

Omfanget af Tilbagebetalingerne vil være meget forskellig i de forskellige Befolkningsgrupper og paa de forskellige Tidspunkter i Ekspansionen. Thi Mulighederne for at faa Kredit vil være vidt forskellige i de forskellige Grupper; saaledes vil Landbrugerne⁸⁾ have større Muligheder herfor end Arbejdere; Tilbagebetalingsmomentet vil derfor kunne faa langt større Betydning for de første end for de sidste. Fremdeles vil Gennemtvvingningen af Tilbagebetalingen ske paa forskellig Maade; Landbrugerne kan antagelig sprede Tilbagebetalingen over en Periode, fordi de har kunnet give Kreditor Sikkerhed i Form af Pant i deres faste Ejendom. Paa lignende Maade som Tilbagebetaling af Gæld maa — i det korte Løb — Dannelsen af en Formue virke. I gode Tider — og maaske navnlig, naar disse netop følger daarlige Tider — vil der være stor Tilbøjelighed til at skabe eller genskabe en vis Formuereserve⁹⁾.

Tilbagebetaling af Gæld vil navnlig ske i den begyndende Ekspansionsperiode. For Landbrugerne kan Tilbagebetalingen dog

⁸⁾ Se Note 6.

⁹⁾ *Bresciani Turroni* anfører i nævnte Artikkel, at tyske Arbejdere for en væsentlig Del benyttede deres Merindkomster i den begyndende Opgang til at erstatte den forbrugte Reserve i Sparekasser o. l.

komme til at strække sig over en Aarrække. Formuedannelserne maa vel antages at strække sig over en længere Periode, bl. a. fordi man kan blive tvunget til at betale sin Gæld, men ikke til at opsamle sig en Formue. En væsentlig Del af Indkomsterne i den begyndende Ekspansion maa derfor antages at blive benyttet til Afslutningen af negative Opsparingsperioder eller, hvis de bliver anvendt til Dannelsen af Reservefond, faa en meget lang Opsparingsperiode. Det er omtalt, hvorledes den større Rigdom længere fremme i Ekspansionen kan bevirke, at Opsparingsperioden for store Dele af Indkomsten kan blive forholdsvis lang. Man kan dog næppe inddele Ekspansionen i tre Faser, saaledes at i den mellemste skulde Perioden være relativt kort; der kan maaske være en Tendens hertil, men det maa ikke glemmes, at selv længe efter, at de fleste Grupper er i anden eller tredje Fase, vil der være Grupper, der først træder ind i første Fase. —

Vender vi os nu til Spørgsmaalet om Forbindelsen mellem Vareindkøb og Produktion af nye Varer, vil det ogsaa her ses, at Tidsafstanden kan være af vidt forskellig Længde. Forbruget kan i en vis Tid ske af Lagerbeholdninger, ligesom Produktionen i en vis Periode kan ske for Lager. Erfaringsmæssigt ligger der efter en længere Depressionsperiode store Lagre; der vil være en Tilbøjelighed til at tære paa disse Lagre, indtil de har naaet et vist normalt Omfang, og først derefter give Ordre til ny Fabrikation. I dette Lagerforbrug maa der ligge en Bremse paa Ekspansionen, saaledes at Tidsafstanden mellem Indkomstdannelserne bliver forlænget, maaske, for saa vidt Lageret aldrig bliver erstattet, bliver uendelig lang. Forbrug af Lager vil navnlig have Betydning under den begyndende Ekspansion.

Birck er i Den økonomiske Virksomhed inde paa, at en forøget Efterspørgsel i Detailhandelen vil bevirke en endnu større Efterspørgsel hos Grossister, fordi Detailhandleren, optimistisk over den bedre Handel, vil købe rigeligt ind; det samme vil Grossisten gøre hos Fabrikanten. Følgen vil blive, at en mindre Merafsætning i Detailhandelen vil skabe en flere Gange større Produktion hos Fabrikanten. Det er imidlertid sikkert kun i faa Brancher, at man skal tillægge dette nogen Betydning, og en saadan Proces maa i alle Tilfælde derefter antages at følges af en Periode med Forbrug af Lager. —

Vender vi tilbage til Udgangspunktet for dette Afsnit, nemlig en Ekspansion af en vis Størrelse i Tidsperioden t_0 , vil det forstaas, at $I_1, I_{II}, I_{III} \dots I_N$ ikke indtræder med en vis regelmæssig Tids-

afstand imellem sig. Derimod vil I_{II} blive spredt over en sandsynligvis meget lang Tidsperiode, I_{III} vil begynde at blive dannet, længe før end I_{II} er afsluttet o. s. v. Man vil kunne tænke sig at afbilde de indkomstmæssige Virkninger af Ekspansionen i t_0 i et todimensionalt Koordinatsystem med henholdsvis Tiden og Indkomstdannelserne ud ad de to Akser. Som omtalt vil Formen paa en saadan Kurve være vidt forskellig efter det Tidspunkt paa Konjunkturen, hvor Ekspansionen indtræffer, og efter Karakteren af den Gruppe af Befolkningen, som Ekspansionen starter hos. Kalder vi i Overensstemmelse med den tidligere Terminologi det oprindelige Ekspansionsincitament for I_1 , og Kurvens Areal for I , har vi: $k = I : I_1$. Tænker man sig, at der ikke alene sker en Ekspansion i t_0 , men at der i hver Periode fra t_0 til t_i sker en Ekspansion af samme Størrelse, vil man kunne danne en Række saadanne Kurver, ialt i ; disse Kurver maa, takket være de Forandringer, der sker i Løbet af Ekspansionen, antages at faa forskellig Form; man vil kunne slaa dem sammen til een fælles Kurve visende de indkomstmæssige Følger af en saadan permanent Politik. For saa vidt Kurverne havde en fast Form, vilde den af Ekspansionspolitikken skabte Indkomst i hver enkelt Tidsenhed nærme sig mere og mere til I , saaledes at det i den enkelte Tidsenhed vilde se ud, som om det var den i vedkommende Tidsenhed udgivne I_1 , der skabte den samtidige Forplantningssum, I .

Det vil af dette fremgaa, at den her anvendte Fremstilling afviger fra den traditionelle, der tager sit Udgangspunkt i Formlen: $I_{II} = I_1 - s_1 - f_1$. Forskellen beror paa, at der i den her anvendte Fremstillingsform tages Hensyn til, at medens Køb af udenlandske Produktionsydelser sker paa et Tidspunkt, sker Opsparing i en Periode og betyder ikke noget Ophør af Indkomstforplantningen, men alene en tidsmæssig Forskydning, hvor dog den evige Udsættelse optræder som et Grænsetilfælde. At en Del af Indkomsten opspares i en Periode, betyder derfor ikke, at Indkomstsummen eller »the multiplier« bliver mindre, men at Indkomstforplantningen vil strække sig over en længere Tidsperiode.

Praktisk Politik vil normalt alene have Interesse for en kortere fremtidig Periode; man kan fx. tænke sig, at man vil ønske at undersøge, hvor megen Merindkomst, man vil kunne skabe i det kommende halve Aar ved et øjeblikkeligt Incitament paa I_1 Kr. Ved en saadan begrænset Opgave kapper man den sidste Del af Forplantningsbølgen væk og lader denne ude af Interesse. Man kunde stille det Spørgsmaal, om det ikke er dette Problem, den

traditionelle Fremstilling tager Sigte paa, saaledes at s betegner den Andel af Ekspansionsbølgen, der skæres væk, fordi den falder efter den undersøgte Periode, hvilken Periode man iøvrigt kunde kalde Iagttagelsesperioden. Denne Periode kan selvsagt være af forskellig Længde; som Grænsetilfælde kan den have Længderne 0 og ∞ , hvor s nærmer sig henholdsvis 1 og 0; iøvrigt vil det gælde, at for samme Forplantningsbølge bliver s mindre, naar Iagttagelsesperioden bliver længere. Heraf følger umiddelbart: For det første, at ethvert Skøn over eller Beregning af s er meningsløs, saalænge man ikke har klargjort sig Iagttagelsesperiodens Længde. For det andet, at — selv bortset fra alle Bemærkningerne i de foregaaende Afsnit — er Postulatet om, at $s_I = s_{II} \dots = s_N$ forkert, fordi de senere afledede Indkomstdannelser gennemsnitligt vil falde længere fremme i Iagttagelsesperioden end de tidligere. Under Forudsætning af konstante Forbrugsvaner vil det blive en større Del af de tidligere end af de senere afledede Indkomster, der vil naa at blive forbrugt, inden Iagttagelsesperiodens Udløb, saaledes at man maa regne med — selv under ovennævnte Forudsætning — at faa: $s_I < s_{II} \dots < s_N$.

I det foregaaende er der i det væsentlige blevet talt om Indkomster, der direkte kunne afledes fra et bestemt konkret Incitament. En Ekspansion kan imidlertid — og vil normalt — føre til Dannelsen af andre afledede Indkomster. Den større Efterspørgsel efter Forbrugsgoder vil bevirke, at Kapaciteten i de eksisterende Virksomheder efterhaanden bliver udnyttet, hvilket virker som Incitament til Foretagelsen af nye Anlæg. Herved vil der kunne blive skabt en hel Række af nye Indkomster, uden at det behøver at gaa ud over nogle af de eksisterende Forbrugsplaner. Det ved en Ekspansion skabte almindelige Indtryk af bedre Tider kan iøvrigt bevirke Investeringer, længe før den fulde Kapacitetsudnyttelse er naaet, i Forventning om yderligere Bedring. Man har endda været inde paa, at man blot ved at meddele, at man vilde foretage en Ekspansion, skulde kunne frembringe en saadan. Saadan Politik med psykologiske Midler synes dog at have yderst begrænsede Muligheder¹⁰⁾. Det er ikke Hensigten i dette Arbejde at komme nærmere ind paa disse Indkomster; det skal alene understreges, at saadanne Indkomstdannelser kan opstaa, og at de

¹⁰⁾ *Bresciani Turrioni* mener i anførte Artikkel ikke, at disse psykologiske Virkninger har haft nogen Betydning i Tyskland. Den Rooseveltske Politiks forskellige Forsøg paa at skabe en Prosperity-Stemning synes heller ikke at have haft for store Resultater.

ikke kan føjes ind i Rækken af sekundære, tertiære o. s. v. Indkomster. Hvis man vil have en Betegnelse for dem, kunde man kalde dem de indirekte afledede Indkomster.

Man kunde diskutere, paa hvilket Tidspunkt inden for den almindelige Ekspansion saadanne indirekte afledede Indkomster vil betyde mest. Medmindre Ekspansionen ledsages af en overbevisende Propaganda, vil disse Indkomster sikkert betyde lidet i den allerførste Del af Ekspansionen, dels fordi der vil være megen uudnyttet Kapacitet, og dels fordi der maa have været en vis Periode med stigende Efterspørgsel, før end Troen paa en stadig stigende Efterspørgsel kan tænkes at fæstne sig.

IV.

I de foregaaende Afsnit har Talen stadig været om Indkomstforplantning. Det Formaal, der træder i Forgrunden ved den meste bevidste Ekspansionspolitik, er imidlertid ikke saa meget større Indkomstsum som større Beskæftigelse. Det maa derfor være en meget vigtig Opgave at søge at ræsonnere sig til Forbindelsen mellem Indkomstforplantningen og Beskæftigelsesforplantningen. Denne Forbindelse synes at være stærkt afhængig af institutionelle Forhold.

Enkelte Steder kan man støde paa en Opfattelse, der gaar ud paa en fuldstændig eller omtrentlig Identifikation af de to Forplantningsfænomener. Hermed forudsættes der imidlertid visse Betingelser, som normalt ikke vil være opfyldte. At Indkomstforplantning og Beskæftigelsesforplantning ikke kan være identiske i alle Tilfælde, vil allerede fremgaa deraf, at man under en permanent Ekspansionspolitik kan tænke sig, at Indkomstsummen er stadig stigende (Inflation), medens Beskæftigelsen dog ifølge Sagens Natur kun kan stige indtil visse bestemte Grænser.

En særlig Maade at komme uden om Problemet om Forbindelsen mellem Indkomstforplantning og Beskæftigelsesforplantning paa har man, dersom man — saaledes som *Keynes* gør det — maaler Indkomsten i Wage-units i Stedet for i Penge. Denne Fremgangsmaade betyder imidlertid, at man paa Forhaand afskærer sig selv fra en Diskussion af det for praktisk Politik yderst vigtige Spørgsmaal, om en Ekspansion af en vis bestemt Størrelse vil give sig Udslag i Lønstigninger eller i større Beskæftigelse eller i begge Dele. Endvidere maa det jo fremføres, at Begrebet en Wage-unit er et ret primitivt og uhaandterligt Gennemsnitsbegreb.

Dersom man stiller sig den Opgave at undersøge, i hvilket Om-

fang en Indkomstbølge omsætter sig i en Beskæftigelsesbølge, kan dette ikke besvares generelt. Forholdene vil bl. a. være forskellige efter, hvilke Grupper af Befolkningen det er, der modtager Indkomsterne.

Den simpleste Aarsag til, at en Indkomstbølge kan give forskellig Beskæftigelsesbølge, er en forskellig Lønshøjde. Bestemmer man sig til ved et offentligt Arbejde at anvende en vis bestemt Sum Penge pr. Uge, kan man selvsagt skabe en større primær Beskæftigelse, hvis man anvender Midlerne til at købe Arbejdstimer hos ufaglærte Arbejdere end hos faglærte, og mere, dersom man anvender lavere betalt Nødhjælpsarbejde, end hvis man beskæftiger Arbejderne ved almindeligt offentligt Arbejde. Dette er formentlig en af Grundene til Vejarbejdets store Popularitet som offentligt Arbejde. Medens man kan koncentrere den primære Indkomstdannelse hos Grupper, hvor en vis Udgift giver stort Udbytte m. H. t. Beskæftigelse, er det betydeligt vanskeligere at lede de afledede Indkomstdannelser. De nybeskæftigede Arbejdere vil sprede deres Efterspørgsel over et meget stort Antal Varer og Tjenesteydelser, uden at man kan forvente, at de ved Udgivelsen af deres Indkomst vil tage beskæftigelsesmæssige Hensyn.

Der er imidlertid andre Forhold, der er af langt større Betydning, naar man vil bedømme Mulighederne for, at en Beskæftigelsesbølge skal følge en Indkomstbølge. Dette beror paa de forskellige institutionelle Forhold m. H. t. Arbejdssædvaner og Kontraktsforhold i de forskellige Fag. I det følgende vil der blive sondret mellem tre forskellige Faggrupper: 1) Landbrugere, 2) Detailhandlere og mindre Haandværkere og 3) Industriarbejdere. Disse tre Grupper reagerer forskelligt paa Ændringer i Efterspørgselen efter dem og dermed paa Svingninger i deres Indkomster. Med disse Forskelle tænkes specielt paa Forholdene, saaledes som de er i Danmark, idet de institutionelle Forhold, navnlig for Landbrugernes Vedkommende, er forskellige fra Land til Land.

Det karakteristiske for Arbejdsforholdene inden for dansk Landbrug er den store Betydning, som Ejerens og Familiemedlemmernes eget Arbejde har. Arbejdslønnen er saaledes selv set fra en ret lang Perodes Synsvinkel en fast Omkostning. Noget lignende gælder i Virkeligheden — om end ikke i fuldt samme Omfang — en meget stor Del af Medhjælperne; kun de relativt faa Daglejeres Arbejds løn optræder som en egentlig variabel Omkostning. Ændringer i Efterspørgselen efter Færdigvarerne og dermed tillige Ændringer i Indkomsterne medfører derfor for de fleste Produk-

ters Vedkommende kun yderst svage Reaktioner i anvendt Arbejdskraft. Kun under en meget lang Synsvinkel vil Priserne paa Landbrugets Produkter have en betydelig Indflydelse paa Produktionsomfanget.

Fuldt saa vigtigt for Beskæftigelsen i Landbruget vil sikkert Forholdene i Byerhvervene være. Skaber Ekspansionen højere Løn og/eller større Beskæftigelse i Byerne, vil dette drage Landbrugets Ungdom til Byerne. Dette vil under en længere Synsvinkel betyde mindre Produktion paa Landet; under en kortere Synsvinkel vil det i alt Fald betyde en Forskydning i Fordelingen af Landbrugets Indkomster, idet Landarbejderlønnen, der er relativt letbevægelig, vil stige. Om den til Landarbejderne udbetalte Lønsum bliver større eller mindre end før, maa afhænge af, om Elasticiteten i Efterspørgselen efter Landarbejdere er mindre eller større end 1. En Forskydning i Indkomstens Fordeling mellem Grupperne vil have Indflydelse paa Forbrugsreaktionerne ved Indkomstændringer, idet navnlig Opsparingsperioden maa antages at være væsentlig forskellig i de to Grupper. Da Forskydningen imidlertid næppe vil være væsentlig, vil dette Moment for praktisk Politik være af ringe Interesse.

I grove Træk maa man derfor regne med, at de Merindkomster, der under en Ekspansion maatte tilflyde Landbrugerne i Form af højere Priser paa Landbrugsprodukterne, ikke vil omsætte sig i større Beskæftigelse i Landbruget, men i det væsentlige afsætte sig i større Arbejdsfortjeneste til de allerede beskæftigede; disse større Fortjenester vil blive rettet imod andre Erhverv og saaledes virke med til eventuelt at skabe større Beskæftigelse her. Denne Reaktionsmaade i Landbruget har ikke alene Betydning for Omsætningen fra Merindkomst til Merbeskæftigelse af den Merindkomst, der tilflyder Landbruget, men ogsaa for den videre Forplantning af Indkomsten og dermed af Beskæftigelsen, fordi Opsparingsperioden antageligt vilde have været kortere, hvis Merindkomsten var blevet spredt over en Gruppe maaske hidtil arbejdsløse Landarbejdere, end naar den — som nu — koncentrerer sig paa en Gruppe ejendomsbesiddende Landbrugere.

Medens det karakteristiske for Landbruget saaledes er, at Produktion og Beskæftigelse i store Træk holdes paa det samme Niveau, skønt der er voldsomme korttidige Svingninger i Indkomst, er det karakteristiske for Detailhandlere og mindre Haandværkere, at deres Produktion svinger med Konjunkturernes, men at deres Beskæftigelse holder sig saa nogenlunde konstant. Disse

Erhverv er karakteriserede ved, at de lever næsten udelukkende af Ordre fra Indlandet. En Kontraktionsbølge vil betyde, at de faar færre Ordre, og at en større Del af deres Dag gaar med at vente paa at faa noget at bestille. Deres Antal af Arbejdstimer gaar ned, men de indrulleres ikke i Arbejdsløshedsstatistikken. En Ekspansion vil omvendt nok bringe dem større Indkomster, men ikke lette Beskæftigelsessituationen, naar man maaler den med Arbejdsløshedsstatistikken. Noget lignende som her er nævnt for Detailhandlere og Haandværkere, vil være Tilfældet for et stort Antal andre Grupper, fx. inden for de liberale Erhverv.

Det klassiske Omraade for multiplifier-Betragtningen er imidlertid Industrien, hvor en nedadgaaende Efterspørgsel omsætter sig i fuldstændig Arbejdsløshed for en Del af de Produktionsyndelser, der normalt er beskæftigede. Man har her ræsonneret, at en øget Efterspørgsel efter Industriprodukter i en Depressionsperiode — takket være de ledige Produktionskræfter — maatte omsætte sig i øget Produktion og Beskæftigelse. De, der har diskuteret Forholdet mellem Indkomstforplantning og Beskæftigelsesforplantning, har navnlig hæftet sig ved to Spørgsmaal: 1) Virkningen af Ekspansionen paa Færdigvarepriserne under Forudsætning af, at Faktorpriserne holder sig konstant, og 2) Spørgsmaalet om Faktorpriserne faktisk vil holde sig konstant.

Kahn gaar i sin Artikel særligt ind paa det første Spørgsmaal, idet han fremfører en Del Betragtninger over Udbudskurvens Form. Under disse Betragtninger fremhæver han stærkt, hvorledes Virkningerne af, hvad her er kaldt en Ekspansionspolitik, maa være de samme som af en »naturlig« Ekspansion udgaaende fra Erhvervslivets Side. Det vil imidlertid være ganske uoverkommeligt at gaa nærmere ind paa dette Spørgsmaal her; at gaa ind paa det vilde sige det samme som at undersøge Omkostningernes Variation og Prispolitikens Karakter under forskelligt Produktionsomfang.

Man kan fremføre, at det andet — og fuldt saa vigtige — Spørgsmaal om Produktionsfaktorernes Prisreaktioner under Ekspansionen er lige saa kompliceret. Naar der alligevel vil blive gaaet ind paa dette Spørgsmaal her, skyldes det, at man netop i multiplifier-Fremstillinger støder paa en ret overfladisk Behandling af dette Spørgsmaal, maaske netop fordi Forfatteren føler, at Problemerkens Tal her er saa overvældende.

Det vigtigste Spørgsmaal i denne Forbindelse maa Lønreaktionerne være. Naar der i det følgende tales om Arbejdslønnens Højde, tænkes der paa Lønnen maalt i Penge.

Man kan undertiden støde paa følgende simple Ræsonnement: Under en Ekspansion vil den større Efterspørgsel efter Goderne bevirke større Beskæftigelse; Beskæftigelsen vil vedblive at stige, indtil den fulde Beskæftigelse er naaet; i denne Periode vil Beskæftigelsen stige nærmest parallelt med Indkomstsummen, og Lønnen vil holde sig konstant, fordi der ikke vil herske Knaphed paa Arbejdskraft. Naar den fulde Beskæftigelse er naaet, vil Ekspansionen, om den fortsætter, omsætte sig i Stigninger i Priser og Lønsatser, fordi der nu opstaar Knaphed paa Varer og paa Produktionsfaktorer, medens Beskæftigelsesstigningen nødvendigvis maa gaa i Staa. Der sondres saaledes mellem to skarpt adskilte Perioder. Denne Fremstilling giver imidlertid et vel simpelt Billede af Virkeligheden; den er i for stort Omfang bygget paa liberale Forudsætninger. Der er visse Egenskaber ved Nutidens Arbejdsmarked, der maa give Processen et noget andet Forløb. Disse Egenskaber kan grupperes under Overskrifterne: (1) Arbejdskraftens ringe faglige Mobilitet, (2) De summariske Lønbevægelser ved aarlige kollektive Overenskomster, (3) De faglige Organisationers monopollignende Lønpolitik. Disse Forholds Betydning for en Ekspansions Forløb vil nu blive draget ind et for et.

(1) Den ringe faglige Mobilitet vil bevirke, at den fulde Beskæftigelse vil blive naaet paa vidt forskellige Tidspunkter i de forskellige Fag. Ser vi foreløbigt bort fra (2) og (3) og forudsætter almindelige liberale Forhold¹¹⁾ paa disse Omraader, vil Følgen blive, at efterhaanden som den fulde Beskæftigelse bliver naaet i de enkelte Fag, vil Lønnen stige der. Man vil saaledes for det enkelte Fag faa de samme to Perioder, som foran omtalt, men for Fagene taget under eet vil man faa tre Perioder, hvoraf den første og den sidste ganske svarer til ovennævnte to Perioder, medens den tredie og mellemste indtager en Mellemstilling karakteriseret ved, at Ekspansionen i nogle Fag omsætter sig i højere Lønninger, i andre i større Beskæftigelse. Efterhaanden som Ekspansionen udvikler sig, vil der blive flere og flere Fag, hvor den fulde Beskæftigelse naas.

Forskellige Forhold vil virke med til at forkorte Overgangsperioden. Den højere Løn i Fagene med fuld Beskæftigelse vil

¹¹⁾ Det forudsættes dog, at Pengelønnen ikke ved mindre Efterspørgsel efter Arbejdskraft falder under tidligere gældende Lønsats. Under fuldt ud liberale Forudsætninger vilde hele det i IV behandlede Spørgsmaal være uden nogen Interesse, fordi Lønnen altid vilde tilpasse sig til Efterspørgslen efter Arbejdskraften paa en saadan Maade, at der altid var fuld Beskæftigelse.

bevirke højere Priser for de Produkter, der fabrikeres helt eller delvist i vedkommende Fag. Konsumet vil vende sig fra vedkommende Produkter, saaledes at Ekspansionen i vedkommende Fag vil blive noget svækket. Fremdeles vil den højere Løn virke tiltrækkende paa unge Arbejdere og Arbejdere i andre Fag, hvorved der vil ske en vis Vandring. Hvor stærk Vandringen vil være, vil afhænge af den faglige Mobilitet; — som et Grænsetilfælde kan man opfatte den fuldstændige Mobilitet, hvor Overgangsperioden svinder ind til ingenting. Foruden den højere Løn vil den forskellige Arbejdsløshedsrisiko trække Arbejderne over til de begunstigede Fag.

(2) I det foregaaende blev det fremstillet, som om Lønbevægelserne foregik til forskelligt Tidspunkt i de forskellige Fag. Karakteristisk for den senere Tids Lønbevægelser har det imidlertid været, at de er foregaaet samtidig — som Regel en Gang om Aaret — og efter visse ensartede Regler for de forskellige Fag. Reglerne kan gaa ud paa et vist ensartet absolut eller relativt Tillæg til Lønningerne, eventuelt fx. med visse særlige Tillæg for de daarligst lønnede Fag. Under saadanne Lønningsregler maa Lønbevægelsen blive anderledes end beskrevet under (1), bl. a. saaledes at Lønningen i visse Fag stiger inden den fulde Beskæftigelse. Man behøver saaledes ikke for at komme til dette Resultat at forudsætte, at Arbejderne ved Overenskomstforhandlingerne fører nogen Art af monopolistisk Lønpolitik.

Man kan tænke sig, at en Ekspansion i Perioden mellem to Overenskomstperioder har skabt Mangel paa Arbejdskraft i visse Fag. Ved Mangel forstaas, at der til den gældende Løn er flere ledige Pladser end ledige arbejdsduelige og arbejdsvillige Arbejdere. Ved de Forhandlinger blandt Arbejderne, hvor deres Stilling ved næste Overenskomstforhandling bestemmes, vil disse Fag naturligt møde med Krav om, at Lønningen skal sættes op. Til denne Stilling vil dels Mangelen paa Arbejdskraft og dels de Differentialindkomster, Driftsherrerne i vedkommende Fag indkasserer (se herom senere) bidrage. I de øvrige Fag, hvor der endnu er arbejdsløse, vil der være Ønsker om konstant Løn. Det forudsættes — sikkert i Overensstemmelse med Virkeligheden — at Fagforeningerne ikke vil fremsætte noget Ønske om lavere Løn, selv om der i Faget maatte herske en endog meget stor Arbejdsløshed. De forskellige Ønsker om konstant eller højere Løn vil brydes, og Resultatet bliver meget let et Kompromis om en lille Lønstigning i alle Fag, der ikke er tilstrækkelig til at afskaffe Mangelen paa

Arbejdskraft i de særligt begunstigede Fag. Man maa antage, at jo stærkere Ekspansionen bliver og følgelig jo flere Fag med Mangel paa Arbejdskraft, jo stærkere vil Ønskerne om Lønstigninger være, og jo større Lønstigninger vil man faa.

Disse Lønningsforhold vil bevirke visse Ændringer i Overgangsperiodens Karakter. Særligt maa det fremhæves, at der vil opstaa Fag med Mangel paa Arbejdskraft, og at Lønnen i andre Fag vil stige, før den fulde Beskæftigelse er naaet. Endvidere er det bemærkelsesværdigt, at Overgangsperioden vil blive længere end under (1).

I de Fag, hvor Lønnen ikke stiger tilstrækkeligt til at forhindre Mangel paa Arbejdskraft, vil der tilflyde Arbejdsgiverne visse Differentialindkomster, idet Vareknapheden maa antages at drive Priserne i Vejret. Man kan rejse det Spørgsmaal, om ikke Mangelen paa Arbejdskraft vil bringe en saadan Konkurrence mellem Arbejdsgiverne, at Lønnen faktisk stiger, skønt Tariflønnen ikke har gjort det. Dette vil sikkert kun ske i ringe Omfang, fordi saadanne »frivillige« Løntillæg normalt vil være uforenelige med Medlemsskab i Arbejdsgivernes faglige Organisationer. Visse indirekte Lønstigninger (bedre Arbejdsforhold, Spiseforhold o. l.) vil formentlig finde Sted. Dette vil dog ikke forhindre, at der kan opstaa en Forskydning i Forholdet mellem Færdigvarepriserne og Lønniveauet til Gunst for de første.

Differentialindkomsterne vil opstaa ved Indkomstoverførsler fra Forbrugerne. Hos Arbejdsgiverne vil de blive opfattede som Indkomster, over hvilke der kan disponeres ved Forbrug o. l. Denne Indkomstoverførsel vil imidlertid have visse Følger m. H. t. Indkomstforplantningen. Der vil sandsynligvis ske en meget væsentlig tidsmæssig Udstrækning af denne. For det første vil der mellem de to Indkomstdannelser komme til at foreligge hele to Opsparingsperioder, nemlig dels hos Køberen af de knappe Varer og dels hos Arbejdsgiveren; af disse er det sandsynligt, at den sidste gennemgaaende bliver meget lang, fordi Differentialindkomsterne normalt vil falde som store Merindtægter hos i Forvejen velstaaende Folk. Endvidere maa det erindres, at der meget vel vil kunne hengaa meget lang Tid, mellem at Varekøbet finder Sted, og Merindkomsten konstateres hos Arbejdsgiveren, fordi denne Konstatering hyppigst skal gaa en langsommelig Vej, idet den skal udbetales som Udbytte af Aktier, som Tantième til Direktion eller Bestyrelse. Saadanne Differentialindkomster vil derfor betyde en væsentlig Forsinkelse af Ekspansionsbølgens videre Forplantning.

Differentialindkomsterne vil ogsaa paa andre Maader kunne give Anledning til særlige økonomiske Bevægelser. De store Indkomster vil kunne lokke Folk til at investere i vedkommende Branche. Dersom der er ledige Arbejdere i de Faggrupper, der foretager Nyanlæg, vil man kunne vente en Opblomstring af nye Virksomheder, der dog vil faa overordentlig store Vanskeligheder med at faa Arbejdskraft, fordi denne skal overflyttes fra de bestaaende Virksomheder. Er noget saadant muligt, vil Nyanlægene kunne fortsætte, indtil der i hvert enkelt Anlæg er en saa ringe Kapacitetsudnyttelse, at der — trods de høje Priser paa Varerne og den relativt lave Løn — kun bliver »normal« Fortjeneste til Driftsherren af den Kapital, der er investeret i de nye Anlæg.

Dersom det navnlig skulde være Konsumgodefagene, der har Mangel paa Arbejdskraft, eller er der let Adgang til Import af Produktionsmidler, vil man kunne tænke sig, at Differentialindkomsterne vil give sig Udslag i en Rationaliseringsbølge, hvorved man vil søge at presse Produktionen op trods Mangelen paa Arbejdskraft.

Endelig er der Grund til at nævne, at den omtalte Overgangsperiode, hvor Ekspansionen baade giver sig Udslag i større Beskæftigelse og højere Løn, sandsynligvis vil blive længere end som omtalt under (1). Der vil ikke længere i den forskellige Løn ligge noget Incitament til Vandring fra Fag til Fag. Derimod vil Forskellen i Varepriser blive bevaret og dreje Konsumet væk fra de Varer, der er steget meget i Pris; Prisforskellen maa endda antages at blive større, fordi der ikke længere vil ske saa stærk Vandring til de begunstigede Fag.

(3) De sidste Aars Lønpolitik herhjemme viser tydeligt, at man ikke behøver at have Mangel paa Arbejdskraft i et større eller mindre Antal Fag, for at Lønningerne stiger. Hermed være ikke sagt, at der ikke i enkelte Fag har hersket Mangel paa Arbejdskraft; det har været Tilfældet, men det har kun været i faa og gennemgaaende smaa Fag. For at forklare dette Fænomen har man været inde paa, at der skulde blive ført en monopolistisk Lønpolitik fra Fagforeningernes Side. Hvis man hermed har tænkt paa en bevidst, konsekvent gennemført Monopolpolitik, beror denne Tanke sikkert paa en fejlagtig psykologisk Rationalisering. Man har set, at Virkningerne af den førte Politik svarede til de Virkninger, som en konsekvent Monopolpolitik vilde føre til, og sluttet fra Virkning til Aarsag.

For en saadan Monopolpolitik kunde man iøvrigt tænke sig for-

skellige Maal; Fagforeningerne som Helhed kunde stræbe efter den størst mulige Fortjeneste for samtlige deres Medlemmer, eller de enkelte Fagforeninger kunde stræbe hver for sig — delvis i Kamp med de andre Fagforeninger — efter at skaffe deres egne Medlemmer den størst mulige Fortjeneste, eller Foreninger kunde stræbe efter at skaffe ikke den størst mulige samlede Fortjeneste, men den størst mulige gennemsnitlige Fortjeneste for de beskæftigede eller for Flertallet af Medlemmerne. Alle disse forskellige Formaal — og maaske flere til, fx. personlige Hensyn, Prestigehensyn o. s. v. — ligger sikkert i uklar Blanding bag megen af den førte Politik. Hertil kommer en sikkert ringe Tillid hos Medlemmerne til nogen klar Forbindelse mellem Løn og Beskæftigelse og hyppig Ræsonneren med Gennemsnit, hvor Grænsebetragtninger vilde føre til det rigtige Resultat. Selv om de mere eller mindre taagede Tanker om Maal og Midler hos Medlemmerne er noget mere afklarede hos Ledelsen, vil denne kun have begrænsede Muligheder for at gennemføre sine Idéer, hvis de krænker de tilvante Tankebaner hos Medlemmerne. Resultatet af det hele bliver mer eller mindre et Tovtrækkeri om de rette Midler, hvoraf den praktisk førte Politik fremkommer som Resultat. Netop fordi man i meget høj Grad er hildet i gamle og taagede Fordomme m. H. t. hvilke Maal, Midlerne fører til, er det meningsløst at betragte den faktisk førte Politik som en konsekvent Anvendelse af Midler i et velovervejet og nøje defineret Maals Tjeneste.

Den faktisk førte Politik viser sig at føre til Ønsker om Lønstigning i de forskellige Fag, længe før den fulde Beskæftigelse er naaet i vedkommende Fag. Medvirkende hertil er utvivlsomt Indtrykket af gode Indtjeningsmuligheder, høje Dividender o. l. hos Arbejdsgiverne og ringe Interesse hos begge Forhandlingsparter for »Grænsevirkomhederne«. Man kan maaske formulere Politikken saaledes, at naar de økonomiske Forhold i Fagene er saadanne, at Beskæftigelsesprocenten er kommet op over nogle og firs, kommer Ønskerne om Lønstigning frem. Det er saaledes næppe saa meget selve Beskæftigelsens Højde som de ændrede økonomiske Forhold, der paa eengang bevirker større Beskæftigelse og større Fortjeneste til Driftsherrerne, der fremkalder Krav om højere Løn. Regner vi som et Eksempel med, at man i de forskellige Fag fremsætter Ønsker om højere Løn, naar Situationen i Faget er saaledes, at der er omkring 80 pCt. Beskæftigelse, vil det betyde, at Kravene om højere Løn vil komme frem paa et langt tidligere Tidspunkt end under Forudsætningerne i Tilfælde (2).

Herved sættes der ikke alene betydeligt snævrere Grænser for Indkomstforplantningens Evne til at omsætte sig i en Beskæftigelsesforplantning og i det hele taget for Mulighederne for ved en Ekspansionspolitik at bekæmpe Arbejdsløsheden, men der sker tillige visse Ændringer i de økonomiske Konsekvenser, saaledes som de blev fremstillet under (2).

Dersom det er saadan, at Kravene om Lønstigning i de enkelte Fag vedbliver, saa længe Situationen er saaledes, at de har mere end 80 pCts Beskæftigelse, maa man regne med, at naar denne Procent naas for Fagene som Helhed, vil Ønskerne om Lønstigninger komme frem som Fagenes fælles praktiske Politik. Paa et saadant Tidspunkt vil de enkelte Fags Beskæftigelsesprocent danne en Spredning omkring de 80 pCt. Det maa antages, at der kun vil være yderst faa Fag, hvor Situationen i og for sig tilsiger en Beskæftigelse paa over 100 pCt., altsaa Fag hvori der vil raade Mangel paa Arbejdskraft. De særlige Virkninger (Differentialindkomster hos Driftsherrerne m. m.), der omtaltes som knyttede til Arbejdsmangel, vil derfor alene eksistere i ganske faa Fag. —

Hvilken Betydning har det imidlertid for Beskæftigelsesforplantningen, at Indkomstforplantningen ledsages af Lønstigninger? Den umiddelbare Virkning er, at i en Ekspansionsbølge af et vist Omfang vil samme Merindkomst skabe mindre og mindre Merbeskæftigelse, fordi der skal større og større Beløb til at købe en Arbejdstime. For at dette skal faa nogen større praktisk Betydning, maa man regne med en voldsom Lønstigning.

Langt vigtigere er Spørgsmaalet, om Lønændringerne virker som Incitament til Igangsættelse af nye Kontraktions- eller Ekspansionsbølger. *Keynes* er inde paa, at en stigende Løn skulde virke fremmende paa Investeringen, fordi man skulde ønske at investere, inden Lønnen stiger endnu mere. Hvis dette er rigtigt, vil det sige, at Lønforhøjelser fører til, at Bygningen af en Række faste Anlæg sættes i Gang, og at den oprindelige Ekspansionsbølge har skabt en Række indirekte afledede Indkomstdannelser. Imidlertid er *Keynes'* Betragtninger sikkert fremkaldt — foruden af Lysten til at chokere Læserne — af Spekulationer over Forholdene paa et lukket Marked. I et Land som Danmark, hvor en meget stor Del af Produktionen foregaar — direkte eller indirekte — under Konkurrence med Udlandet, vil Lønnens absolutte Højde — maalt i Penge — saa længe man ikke er inde paa de stadigt fluktuerende Valutakurser, have sin store Betydning ved Kalkulationer. *Keynes* tænker i vedkommende Afsnit paa en stigende Pengeløn, der kom-

penses ved en tilsvarende Stigning i Varepriserne. Imidlertid kan Lønkravet meget vel gaa ud paa en Løn, der skal være højere i Forhold til Varepriserne, altsaa en stigende »Realløn«. Saadanne Krav maa gøre visse Grænseproduktioner urentable, hvorved Arbejde sættes i Staa og Kontraktionsbølger startes. Det kan iøvrigt ikke her være Stedet at gaa ind paa de yderst komplicerede Spørgsmaal om Forbindelsen mellem Løn og Beskæftigelse¹²⁾, men alene at gøre opmærksom paa, at det specielle Keyneske Argument næppe har megen praktisk Betydning for Danmarks Vedkommende.

Det er blevet nævnt, hvorledes en vis Del af Indkomsten vil vende sig imod fremmede Produktionsydelser og skabe Merindkomster i fremmede Økonomikredse. Det er ogsaa blevet nævnt, at Andelen af Indkomsten, der rettede sig imod fremmede Ydelser, vilde holde sig nogenlunde konstant under Ekspansionen. Dette forudsætter imidlertid, at der ingen Forskydninger finder Sted mellem Omkostningsniveauerne i Ind- og Udland. Sker der imidlertid en saadan Forskydning, saaledes at Niveauet i Indlandet bliver højere, maa det betyde, at Forbruget, om det overlades til sig selv, vil rette sig imod Varer med relativt flere fremmede Produktionsydelser. Resultatet vil saaledes blive, at efterhaanden som Ekspansionen udvikler sig, vil den fremmede Andel af Forbruget blive større og større. Lønstigningen vil saaledes paavirke de direkte afledede Indkomstdannelser, saaledes at disse bliver mindre; følgelig maa ogsaa Indkomstsum og multiplier — saavel for Indkomst som Beskæftigelse — blive mindre. Ved Importregulering el. lign. kan man selvsagt hindre denne Tendens i at blive effektueret.

For Danmarks Vedkommende er der yderligere Grund til at gøre opmærksom paa, at Importkvotienten i Produktionsgoderne sikkert gennemgaaende er større end i Konsumvarer, hvorfor en indenlandsk Lønstigning maa virke med til en arbejdsbesparende Rationalisering, hvilket ganske vist i det korte Løb, saa længe Rationaliseringen staar paa, kan virke som Incitament til en Ekspansionsbølge, men derefter, naar den er foretaget, vil give Anledning til en Kontraktionsbølge.

Det er sandsynligt, at de forskellige valutariske Vanskeligheder hurtigt i et Land som Danmark vil sætte en Stopper for en Ekspansionspolitik. Det kan imidlertid have Interesse at se paa,

¹²⁾ Om dette Spørgsmaal maa henvises til *F. Zeuthen: Arbejdsløn og Arbejdsløshed*, særligt Kapitel XIV.

hvordan det vil gaa med Indkomst- og Bskæftigelsesforplantning, hvis der er tilstrækkelig valutarisk Basis for en saadan. (Man kan jo tænke sig, at man tærer paa en stor udenlandsk Valuta-reserve eller optager Laan i Udlandet, eller at der lige er sket en Forskydning mellem Import- og Eksportpriser til Gunst for de sidste, eller at der netop er sket en Valutadepreciering). Man kan da tænke sig følgende Situation:

Det offentlige driver Ekspansionspolitik for at skabe en Beskæftigelse paa fx. 90 %. Fagforeningerne driver en Politik, der viser sig som Krav om Lønstigninger, saa snart den økonomiske Situation er saadan, at Beskæftigelsen er over 80 %. Det offentlige sætter Ekspansionsbølger i Gang, medens Lønændringerne skaber Kontraktionsbølger. Der opstaar saaledes en Slags Kapløb, hvori det offentlige har store Chancer for at komme ind som Nr. 1; Lønændringer finder dog kun Sted een Gang om Aaret, medens Ekspansionen kan finde Sted kontinuerligt. Man kan meget vel tænke sig en saadan Politik opretholdt igennem en vis Periode. saaledes at en offentlig Ekspansionspolitik og Lønstigningerne holder hinanden i Ligevægt ved en vis Beskæftigelsesprocent mellem de nævnte 80 % og 90 %. »Ligevægten« er dog af ret ejendommelig Karakter. Det følger af Sagens Natur, at en saadan Politik kun kan føres i en kortere Aarrække, da den ellers maa ende i en galopperende Inflation.

Skulde man sammenfatte Betragtningerne over Virkningerne paa Indkomstforplantningen og Beskæftigelsesforplantningen af de omtalte institutionelle Forhold paa det danske Marked, maa man komme til følgende Resultat:

For den enkelte direkte afledede Bølge af nydannede Indkomster vil den voksende »f« betyde en Mindskning af Højden af Bølgens sidste Del og saaledes mindske Bølgens Areal. Forskellige Forhold, navnlig den eventuelle Opstaaen af Differentialindkomster, vil bevirke en Omformning af Indkomstbølgen, saaledes at den vil strække sig over en længere Periode, men vil ikke influere paa Bølgens Areal. For Indkomstbølgens Omsætning til en Beskæftigelsesbølge vil den højere Løn betyde, at samme Indkomst vil svare til et mindre og mindre Antal Arbejdstimer. Den største Betydning af Lønstigningen ligger imidlertid ikke i Virkningen paa de direkte afledede Bølger, men i, at den virker som Incitament til Skabelsen af nye indirekte afledede Kontraktionsbølger for Indkomstdannelse og dermed for Beskæftigelse.

Konklusionen for praktisk Politik synes at være, at under de

eksisterende institutionelle Forhold kan en Ekspansion bringe en unormal stor Arbejdsløshed til en normal, men ikke varigt bringe Beskæftigelsen op over den normale Arbejdsløshed. Midlertidigt kan det ske, men saa længe det sker, vil der ske en stadig Lønstigning, der vil sætte den ene Kontraktionsbølge i Gang efter den anden. Ved normal Arbejdsløshed maa da forstaas det Beskæftigelsesniveau, hvor den økonomiske Situation er saaledes, at Fagforeningerne finder det rimeligt at sætte Lønstigningspolitikken igennem.

LØNFORHØJELSE SOM MIDDEL MOD STRUKTUREL OVER- OPSPARINGSARBEJDSLØSHED

AF I. GRÜNBAUM

III. OMKOSTNINGSSYNSPUNKTET¹⁹⁾

(1). I forrige kapitel behandlede virkningerne af reallønforhøjelser paa efterspørgslen under forudsætning af »neutrale« omkostningsvirkninger. Denne forudsætning lader vi nu falde og undersøger spørgsmaalet om lønforhøjelser udfra omkostningssynspunktet d. v. s. driftsherrernes reaktioner med hensyn til priser og produktion.

Det nævntes i forrige stykke, at en forøgelse af den relative arbejdsindtægt — forsaavidt en saadan kunde gennemføres af omkostningsgrunde — vilde medføre et bedret afsætningsforhold. Det første spørgsmaal, der rejser sig, er, om en reallønforhøjelse i sig selv medfører en saadan ændring til fordel for den totale arbejdsindtægts relative andel af socialindtægten, idet det jo er tænkeligt, at den substitution, der maa ledsage et ændret prisforhold mellem arbejde og kapital, kan sænke arbejdsmængden mere end lønnen stiger, hvorved den relative arbejdsindtægt jo vilde falde i stedet for at stige ved en lønforhøjelse.

Førend vi kommer ind paa dette spørgsmaal er der maaske lige grund til kort at berøre en anden side af substitutionsspørgsmaalet, nemlig forholdet mellem løn og arbejdets grænseprodukt. En af de sædvanlige »traditionelle« indvendinger mod lønforhøjelser er, at løn og grænseprodukt tenderer til at være lige store, og da arbejdets grænseprodukt er faldende, maa en lønforhøjelse føre til beskæftigelsesindskrænkning. For saa vidt driftsherrerne overhovedet handler udfra nationaløkonomernes grænsekemaer — hvad der i sig selv er mere end tvivlsomt²⁰⁾ — er det klart, at

¹⁹⁾ De to første kapitler af nærværende artikel findes i Nationaløkonomisk Tidsskrift 1939, S. 242 ff. De tre kapitler udgør en helhed og bør læses i sammenhæng.

²⁰⁾ Se bl. a. *Ronald Walker*, *International Labour Review*, december 1938, *Douglas* i samme tidsskrift, marts 1839 og *Keynes* i *Economic Journal*, marts 1939 s. 46.

overensstemmelsen mellem løn og grænseprodukt ogsaa gælder under overopsparingsforudsætninger. Men den anden del af argumentet, arbejdets faldende grænseproduktivitet, gælder kun under »traditionelle« forudsætninger. Herudfra maa det nemlig være naturligt at regne med konstante mængder af de andre faktorer, hvilket er betingelsen for, at arbejdets grænseprodukt er aftagende. Stiger imidlertid realkapitalen i stærkere forhold end arbejds mængden, kan arbejdets grænseprodukt godt stige med stigende beskæftigelse. Og udfra overopsparingsforudsætningerne maa hele substitutionsspørgsmaalet netop ses i sammenhæng med kapitaludbudets overordentlige elasticitet i forhold til øgede anvendelsesmuligheder. Øgede anvendelsesmuligheder for kapital vil — hvad enten disse skyldes øget effektiv efterspørgsel (uændret substitution) eller ensidig efterspørgsel af kapital til forstærket substitution, eller begge dele tilsammen — efter multiplierskemaet fremskaffe den fornødne opsparing. Betingelsen for en positiv lønhævningspolitik er, at forrentningskravet kan slaas ned og derved give »plads« for lønforhøjelsen. Hvis dette kan ske, er der intet indtægtskrav, der stiller sig i vejen for anvendelsen af en forholdsvis større realkapitalstok, og den investeringsvirksomhed, der saa kommer i gang for at producere denne, vil efter multiplierskemaet (foran II, 2) selv skabe sin tilsvarende opsparing. For saa vidt derfor betingelserne for en aktiv lønhævningspolitik overhovedet foreligger, vil investeringsprocessen komme i gang af to grunde: dels den øgede effektive totalefterspørgsel og dels det relativt lavere forrentningskrav, og disse forhold vil mellem sig fremskaffe en saa stor realkapitalstok, at arbejdets grænseprodukt kan stige samtidig med stigende beskæftigelse²¹⁾.

Vi vender saa tilbage til spørgsmaalet om, hvad en lønforhøjelse med tilhørende substitution betyder for indkomstfordelingen.

Det lavere forrentningskrav — som maa ledsage lønforhøjelsen, for at den skal faa positive expansionsvirkninger, jfr. nedenfor stk. (3) — faar visse øjeblikkelige virkninger i form af en forstærket anlægsvirksomhed, hvorved som foran omtalt den øgede beskæftigelse vil kombinere sig med reallønforhøjelsen om at holde konsumniveauet oppe. Der opstaar her de samme farer for, at de gunstige virkninger skal gaa tabt i processens løb. Forud-

²¹⁾ Jfr. G. Th. s. 217, afsnit III i begyndelsen, hvor *Keynes* berører dette spørgsmaal: »... capital has to be kept scarce enough in the long period to have a marginal efficiency which is at least equal to the rate of interest ...«.

sætter vi, at det nye forhold mellem løn og forrentningskrav kan bevares efter overgangsprocessens slutning, bliver spørgsmaalet, hvorledes det endelige substitutionsforhold vil blive.

Hvis kapitalstokken stiger stærkere end rentekravet falder, d. v. s. hvis substitution sker let, saa stiger kapitalindtægternes relative andel af socialproduktet, og konsumpropensiteten maa af-tage og ligevægt findes ved en lavere produktion og — da pro-dukten pr. mand er steget — ved endnu lavere beskæftigelse. For saa vidt forholdet mellem de to indtægtsgrupper er uforandret, forbliver produktionen uforandret, og beskæftigelsen falder. For at beskæftigelsen skal være uforandret, skal den relative arbejds-indtægt være steget.

Hicks har opstillet begrebet substitutionselasticitet. Denne er een naar »forøgelsen i een faktors mængde hæver marginalproduk-tet af alle andre faktorer, taget under eet, i samme forhold som totalproduktet stiger«²²). I al almindelighed kan den numerisk udtrykkes som forholdet mellem den procentvise forandring i to-talproduktet og den procentvise forandring i de faste faktorerers marginalprodukt (taget under eet) ved marginal forøgelse af en faktor²³).

Spørgsmaalet bliver saa, hvor stor denne substitutionselasticitet faktisk er. Hvis den er een, bliver totalproduktet uforandret og beskæftigelsen falder. For at beskæftigelsen skal være uforandret, skal elasticiteten være mindre end een.

Nu synes det at være en ret udbredt mening, at substitutions-elasticiteten ligger omkring eller over een²⁴). Hvis dette er rigtigt, maa en nedsættelse af forrentningskravet (forhøjet realløn) i det lange løb føre til lavere beskæftigelse. Der synes imidlertid at være grund til at betvivle denne menings holdbarhed — ialtfald udfra marx-keynes'ske renteforudsætninger. Paastanden støtter sig navn-lig paa erfaringer fra fortiden, hvor kapitalindtægterne har beva-ret en ret uændret andel af socialindtægten trods relativ vækst i kapitalstokken. Men det er først og fremmest de nye opfindelser, der har lagt beslag paa opsparingen, og ikke substitution i uændret teknik. Dette kommer *Hicks* — udfra traditionelle forudsætning-er fuldstændigt logisk — ud over ved at formode, at disse om-

²²) »Theory of Wages« s. 117 f.

²³) *Champernowne* i *Ec. Journ.* juni 1935 s. 248.

²⁴) *Hicks*, nævnte arbejde s. 131, *Champernowne*, nævnte arbejde s. 255, *J. Robinson*, *Essays in the Theory of Employment*, s. 118 ff.

vejsforlængende opfindelser er »afledte« af den større kapitalmængde, idet der saa bliver pres paa de opfindelser, som navnlig benytter den rigeligere faktor. Men naar man udfra overopsparringssynspunktet forudsætter, at det ikke er en stor opsparring, der bringer renten ned og dermed skaber anvendelse for denne opsparring, men tværtimod en høj (»naturlig«) forrentning, der kalder den faktiske opsparring frem, saa bliver det ikke længere naturligt at mene, at omvejene og dermed mulighederne for let substitution vil fremkomme blot som følge af et lavere relativt forrentningskrav.

Forlader vi det kun under traditionelle forudsætninger holdbare standpunkt, at de tekniske opfindelser maa ses som led i det af de relative prisforhold afledte substitutionsforhold, saa bliver det klart, at vi maa regne med en væsentlig lavere substitutionselasticitet, hvorved ogsaa et ændret forhold mellem realløn og forrentningskrav som led i en positiv lønpolitik maa hidføre et bedret konsumforhold.

I tilslutning til disse bemærkninger skal nævnes, at disse overvejelser i endnu højere grad gælder ved spørgsmaalet om virkningerne af en egentlig rentenedsættelse, idet laanerenten antagelig spiller en endnu større rolle ved substitutionsbestemmelsen end det samlede profitkrav. Under forudsætning om substitutionselasticitet omkring eller over een, vil en varig rentesænkningspolitik udfra keynes'ske opsparingsforanstaltninger blive direkte skadelig for beskæftigelsen²⁵).

(2). Overvejelser over lønforhøjelsers virkning paa beskæftigelsen maa gaa ud fra det faktum, at private driftsherrer har initiativet m. h. t. priser og produktionsmaade og -omfang. Gaar vi ud fra en vis stabil tilstand, hvor de expansive og kontraktive kræfter holder hinanden i ligevægt, angiver det eksisterende forhold mellem løn og salgspris det forhold, som driftsherrerne under de gældende omstændigheder anser for »neutralt« for den eksisterende produktionsmængde. Tænker vi os nu en reallønforhøjelse gennemført, kan vi foreløbig skelne mellem virkningerne paa beskæftigelsen indenfor »bestaaende« virksomheder og paa anlægsvirksomheden. Set over et længere tidsrum afhænger beskæftigelsesvirkningen i det store og hele af, hvorledes det gaar med anlægs-

²⁵) Jfr. J. Robinson, *Essays in the Theory of Employment*, s. 118 f., hvor forf. af denne grund forkaster rentepolitikken som middel mod overopsparringsarbejdsløshed i det lange løb.

virksomheden. Vi skal foreløbig indskrænke os til dette spørgsmaal for dog til slut ganske kort at vende tilbage til de mere øjeblikkelige virkninger paa de bestaaende anlæg og sammenhængen mellem disse og den lange udvikling.

Spørgsmaalet om forholdet mellem løn og anlægsvirksomhed i det lange løb maa ses som led i en større simultan afhængighed, hvor ikke alene arbejdet, men ogsaa andre produktionsfaktorer møder frem med visse aflønningskrav eller snarere skalaer for saadanne, som er bestemte paa den ene eller anden maade, og hvor totalproduktionens størrelse desuden maa tilfredsstille betingelsen om, at grænseopsparing skal være lig med grænseinvestering til dækkende priser.

De traditionelle teorier plejer at forudsætte, at de forskellige produktionsfaktorerers aflønningskrav staar i et entydigt forhold til totalproduktionens størrelse, bestemt af visse objektive forhold: menneskelige ofre eller absolutte knapheder. Under forudsætning af »neutral« totalefterspørgsel (Says Markedslov) ses det ogsaa let, at der saaledes maa forudsættes objektive bestemmelsesgrunde for samtlige faktorerers aflønninger for overhovedet at faa bestemt en ligevægtsproduktion, for netop fordi totalefterspørgslen betragtes som neutral, bliver ligevægten til syvende og sidst bestemt alene ved disse objektive omkostningsforhold.

Efterspørgselsforholdene har i det traditionelle system betydning for de relative priser, men da indkomstfordelingen her ingen betydning har for den totale effektive efterspørgsel, faar efterspørgselsforholdene ingen direkte betydning for den totale samfundsproduktion. I det traditionelle system er det den totale produktion (bestemt udfra de objektive omkostningsforhold), der bestemmer den totale efterspørgsel, og ikke omvendt. Forudsættes fuldstændig fri konkurrence i traditionel forstand, er de anvendte mængder af faktorerne jo som følge af den neutrale totalefterspørgsel paa forhaand givet ved de absolutte knapheder (eventuelt igen bestemt ved visse menneskelige »ofre«). Forudsættes der monopol, begrænses anvendelsen af en eller flere faktorer eventuelt af en given monopol-evne og -vilje. I begge tilfælde spiller totalefterspørgslen efter den samlede samfundsproduktion ingen selvstændig rolle. Begrænsningen for samfundsproduktionen ligger udfra denne opfattelse i visse paa forhaand givne data vedrørende faktorudbudet.

Ligevægten kan under disse forudsætninger — og naar vægten lægges paa ligevægten for totaliteten og ikke inden for totali-

teten (de forskellige undergruppers forhold til hinanden) — betragtes som en ren omkostningsligevægt. Totalproduktionen er i ligevægt, naar omkostningsforholdene er i ligevægt, men dette er kun muligt, naar der findes objektive bestemmelsesgrunde for samtlige faktorerers aflønninger.

Forkaster man imidlertid Says markedsløvslov, bliver der to sæt ligevægtsbetingelser, der skal tilfredsstilles samtidigt: 1) omkostningsforholdene skal være i ligevægt, og 2) forholdet mellem opsparing — investering skal være i ligevægt: opsparingen skal være lig med investeringen til dækkende priser, d. v. s. saadanne, som faar folk til at fortsætte med deres opsparings- og investeringsvirksomhed i uændret omfang for saa vidt ikke iøvrigt andre forhold forandrer sig.

Betrages alle faktorerers aflønning som entydigt afhængig af størrelsen af vedkommende faktors indsats d. v. s. (under forudsætning af en given teknisk viden og givne relative efterspørgselsforhold for de enkelte varer) af totalproduktionens størrelse, saa bliver der — udfra traditionelle synspunkter — i princippet een og kun een totalproduktion, som giver ligevægt mellem de objektivi bestemte omkostningsforhold. Udfra disse traditionelle forudsætninger faar vi altsaa een ganske bestemt totalproduktion med een ganske bestemt indkomstfordeling. Til denne totalproduktion svarer der altsaa ogsaa een ganske bestemt opsparing. Men denne totalproduktion er fundet uden noget som helst hensyn til, om den anden ligevægtsbetingelse: opsparing lig investering er tilfredsstillet²⁰⁾. Da vi, naar vi helt bortser fra omkostningsbetingel-

²⁰⁾ Ligevægtsbetingelsen: opsparing lig investering til dækkende priser maa selvfølgelig altid være tilfredsstillet ogsaa under traditionelle betingelser. Det nye er, at det forudsættes, at denne betingelse ikke opfyldes af sig selv for enhver størrelse af totalproduktionen (der iøvrigt giver omkostningsligevægt), men at det forudsættes, at opsparingen fra det punkt, hvor minimalrentefoden naas, har en tendens til at overstige investeringerne ved yderligere stigning i totalproduktionen. Før dette punkt vil ligevægt mellem opsparing-investering altid indfinde sig af sig selv ved en saadan nedgang i rentefoden og stigning i investeringerne og konsumet, at ligevægt skabes. Naas ligevægten derfor ikke før fuld beskæftigelse, gælder Says lov og det traditionelle system. Naas den derimod før fuld beskæftigelse, kan de to sæt ligevægtsbetingelser: 1) opsparing-investering og 2) omkostningsforholdene (udfra objektive bestemmelsesgrunde for alle faktorer), ikke samtidig opfyldes. Udfra overopsparingsforudsætningerne maa omkostningsbetingelserne derfor modificeres, jfr. ovenfor i teksten. Kun hvis minimalrentefoden netop naas paa det punkt, der svarer til fuld beskæftigelse, kan de to sæt betingelser tilfredsstilles samtidigt.

serne, udfra overopsparingssynspunktet har, at opsparingen vil stige progressivt paa totalproduktionen, medens investeringerne vil stige proportionalt derpaa, og der derfor kun er een totalproduktion, der — helt bortset fra omkostningsbetingelserne — giver ligevægt; og da vi ligeledes har set, at en forudsætning om objektive bestemmelsesgrunde for samtlige faktorerers aflønning ligeledes kun giver ligevægt ved een ganske bestemt totalproduktion, valgt ganske uden hensyn til opsparing-investerings-betingelsen, bliver det indlysende, at de to sæt ligevægtsbetingelser er modstridende, idet de kun ved et usandsynligt tilfælde kan tilfredsstilles samtidigt, nemlig naar overopsparingssituationen naas netop paa det punkt, der svarer til fuld beskæftigelse.

Dette rent abstrakte ræsonnement synes mig at medføre, at hvis man forkaster Says markedslov (naar en overopsparingstilstand forudsættes at eksistere), saa maa en ligevægtstendens forudsætte, at mindst een faktors aflønning er rent residuelt bestemt, d. v. s. hverken udfra menneskelige ofre eller absolutte knapheder, men som det der bliver tilbage, naar der fra den udfra ligevægtsbetingelsen: opsparing lig investering bestemte totalproduktion drages den aflønning, som de andre (ikke residuelt bestemte) faktorer kræver af visse objektive grunde (absolutte eller alternative ofre) for at producere netop denne totalproduktion.

Det betones, at det residualbegreb, der her anvendes, intet har at gøre med det af de traditionelle teorier i forbindelse med jordrentelæren opstillede residualbegreb, der jo blot er et andet udtryk for en ren knaphedspris paa ting, hvis mængde ikke influeres af, om bestemte personer modtager en indtægt af deres benyttelse.

Det vil af det følgende fremgaa, at det ikke er nødvendigt at forudsætte, at kun een faktor paa forhaand (d. v. s. uden hensyn til i hvilken kombination den faktisk optræder) er residuelt og alle andre faktorer objektivt (eller selvstændigt) bestemte. Tværtimod er det snarere min mening, at betingelserne for residual bestemmelse foreligger for baade arbejde og kapital, og at det vil afhænge af den konkrete totalsituation, hvilken af disse faktorerers krav, der maa »vige«, d. v. s. bestemmes residuelt i denne konkrete situation.

Forudsætter vi nu, at mindst een faktors aflønning er residuelt bestemt i den nys nævnte forstand, medens andre faktorerers aflønning staar i et bestemt forhold til totalproduktionens størrelse, saa vil vi igen faa en bestemt indkomstfordeling og et be-

stemt forhold mellem opsparing og investering ved hver tænkt størrelse for totalproduktionen. Men som følge af, at vi har forudsat, at mindst een faktors aflønning er residuelt bestemt og derfor ved en given totalproduktion er tilstrækkelig elastisk til at »give plads« til de andre aflønningskrav, saa vil omkostningsforholdene nu stille valget frit, saa vi alene behøver at vælge totalproduktionen udfra betingelsen opsparing lig investering. Falder denne før fuld beskæftigelse, har vi ligevægt²⁷⁾ med kronisk arbejdsløshed.

²⁷⁾ Der tales her og andre steder om begrebet »langtidsligevægt«. Det kan være paa sin plads at præcisere, hvad der menes hermed. Som det fremgaar af det foregaaende (se bl. a. afsnittene I, 1 og 3, II, 3), menes der ikke nogen statisk langtidsligevægt i sædvanlig betydning, der opererer med en modelverden, hvor reaktionshastigheder overhovedet ikke indgaar. Tværtimod lægger denne artikel den største vægt paa de relative reaktionshastigheders betydning for den økonomiske langtidsudvikling (se ogsaa note 42 afsnit III (7)). Ganske kort kan man sige, at de her anvendte ligevægtsstørrelser dannes saaledes: man gør ingen indskrænkende forudsætninger med hensyn til den økonomiske udviklings mekanik, men med hensyn til de extra-økonomiske drivkræfter gør man den forudsætning, som man formentlig altid paa grund af ukendskabet til fremtiden og for at isolere det fænomen, man ønsker at studere, maa gøre, nemlig at disse extra-økonomiske drivkræfter (navnlig teknisk udvikling og befolkningsfremgangen) tænkes at forløbe med konstant bevægelsesretning og -hastighed. Man tænker sig saa vedkommende variation foretaget, hvorefter samfundets udvikling vil forløbe paa en vis maade. Der vil være visse øjeblikkelige virkninger, de forskellige elementer reagerer med forskellig hastighed, og selve tidsprioriteten mellem de forskellige fænomeners indtræffen (f. ex. om lønkravet eller profitkravet under et vist økonomisk tryk »giver sig« først, om kapitalisterne under en proces med øget konsumpropensitet, f. ex. som følge af offentlige indgreb, strax reagerer med nedgang i deres løbende investering eller konsum osv. osv.), er af afgørende betydning for langtidsudviklingen. Naar vedkommende indgreb er fuldt indarbejdet, tænkes samfundets udvikling stadig at foregaa paa samme extra-økonomiske udviklingsbasis, og den ny (tænkte) udviklingslinje maa derfor tænkes at bevæge sig parallelt med udviklingen uden vedkommende indgreb (afvigelse herfra kan kun tænkes i den udstrækning de extra-økonomiske drivkræfter i virkeligheden i et vist omfang er intra-økonomiske og derfor selv er blevet paavirket af indgrebet og den paafølgende proces).

Et indgrebs langtidsvirkning kan derfor siges at være afstanden mellem disse to tænkte udviklingslinjer efter det punkt, hvor de løber parallelt. Herved faar vi en formulering, der formelt nærmest svarer til en i Frischs forstand statisk lov. Imidlertid synes dette ikke afgørende. Det afgørende maa være de reelle forudsætninger, hvorunder ens modelverden arbejder, idet dette er afgørende for, hvor virkelighedstro de fundne ud-sagn bliver, hvorefter formuleringsspørgsmaalet bliver et rent hensigts-

Ingen af de to utraditionelle systemer har — mig bevidst — udformet dette residualbegreb som et nødvendigt led i sammenhængen, men det gaar ganske klart gennem Marx's arbejder som en rød traad, at profitten opfattes som en samfundsmæssig residual, der kan presses, naar presset bliver tilstrækkeligt stærkt²⁸). Keynes har intet direkte sagt og ikke karakteriseret nogen faktors aflønning som i denne forstand residuelt bestemt, men hans opfattelse af lønnen i »General Theory« synes nærmest at være residuel²⁹). Her skal blot peges paa hans nu saa omdiskuterede paastand om, at arbejderne er ude af stand til selv at bestemme deres realløn³⁰). Udfra de foran anførte betragtninger synes denne paastand at følge som en logisk nødvendighed af Keynes forudsætninger om overopsparingstilstand og om profitten og rentefoden (samt jordrenten) som paa forhaand nødvendige i et bestemt forhold til totalproduktionen.

Et andet sted³¹) siger Keynes ganske vist, at det er arbejdets grænseprodukt, der bestemmer reallønnen, men arbejdets grænseprodukt afhænger jo netop af den investerede realkapitals mængde og dermed til syvende og sidst af det anlægsbegrænsende profitkrav, se ogsaa foran afsnit III (1) om substitutionsspørgsmaalet, og General Theory s. 68, hvor Keynes udtrykkelig taler om »long period supply cost« inkl. rente og risikodækning. Keynes synes dog

mæssighedsspørgsmaal, og her vil det formentlig altid være hensigtsmæssigt at skelne mellem *langtidsanalysen*, hvor reaktionshastighederne vel har den største betydning, medens modelverdenen arbejder, men hvor udsagnene kun kan dreje sig om mer eller mindre, derimod ikke med angivelser af fuldstændige tidstavler — og *konjunkturanalysen*, hvor selve tidsforløbene er hovedemnet og derfor maa inddrages i udsagnene.

²⁸) Se bl. a. »Løn, Pris og Profit«.

²⁹) Den afgørende forskel mellem Marx og Keynes synes derfor ogsaa at ligge paa dette (ganske vist særdeles vigtige) punkt. Det vil senere ses, at denne forskel fører til højst forskellige meninger om muligheden for en aktiv lønpolitik (og beskæftigelsespolitik). Det vil fremgaa, at den marxistiske teori indeholder de væsentligste elementer til en »optimistisk« beskæftigelsespolitik, medens Keynes' system ret beset kun levner ret pessimistiske udsigter indenfor en normal behovsøkonomi. Hermed være ikke sagt, at G. Th. ikke er et væsentligt fremskridt fra den »traditionelle« økonomi, og ogsaa indeholder betydelige radikale elementer, først og fremmest betoningen af efterspørgslens betydning for totalproduktion og beskæftigelse.

³⁰) G. Th. s. 13.

³¹) G. Th. s. 29.

ikke at have udarbejdet sig dette specielle problem til en ganske klar løsning.

Til belysning af forudsætningernes betydning skal vi nu tænke os en generel lønforhøjelse gennemført i den foran omtalte stabile tilstand i konjunkturforløbet, udfra varierende forudsætninger om profittens og lønnens indbyrdes bestemmelsesgrunde, idet der hele tiden, hvor ikke andet udtrykkelig siges, forudsættes, at renten er uforandret paa minimalsatsen.

(3). Vi tænker os først, at profitkravet af objektive grunde staar i et entydigt forhold til totalproduktionens størrelse; med hver stigning i den sidste maa totalprofitten stige i et vist forhold.

Udfra overopsparingssynspunktet er det afgørende, hvorledes det gaar med opsparingsens andel af totalindtægten. Dette afhænger igen dels af totalindtægtens størrelse og dels af indkomstfordelingen, d. v. s. af profittens relative andel af totalindtægten. Foreløbig har vi kun forudsat, at totalprofitten stiger med totalproduktionen, og det er derfor matematisk muligt, at den relative profit samtidig aftager stærkt nok til at opsparingen vokser i svagere forhold end totalindtægten. Herfra kan man dog formentlig bortse af følgende to grunde: 1) Selv om profitkravet i et vist omfang maales absolut og ikke procentuelt, er det dog usandsynligt, at opsparingen ved en almindelig produktionsfremgang ikke skulde vokse stærkere end totalindtægten, baade fordi en væsentlig del af profitkravet er et procentuelt krav (rente, risiko) og som følge af forskellen mellem den gennemsnitlige og den marginale opsparingsrate. 2) Da en reallønforhøjelse har expansive efterspørgselsvirkninger, og da et fald i profitraten er ensbetydende med en reallønshævning, vilde et saadant afhængighedsforhold mellem profitkrav og totalproduktion, at den relative profit kunde falde med produktionsstigning, udfra forudsætningen om et entydigt forhold mellem profitkrav og totalproduktion være uforeneligt med forudsætningen om udgangspunktet som et langtidsligevægtpunkt. Udviklingen vilde da af sig selv skyde udviklingen frem til det punkt, hvor profitkravet var procentuelt stigende med totalproduktionen.

Vi har altsaa et udgangspunkt i ligevægt (i baade langtds- og konjunktur ligevægt, d. v. s. et punkt i konjunkturforløbet, hvor de expansive og kontraktive konjunkturkræfter holder hinanden i skak, og som samtidig angiver langtidsligevægten udfra det givne

extra-økonomiske drivtryk). I denne tilstand gennemfører vi nu en real lønforhøjelse. Ved uforandret produktionsomfang vil nogen grænseproduktion da blive urentabel for driftsherrerne, fordi de nu ikke mere faar dækket deres indtægtskrav for at producere netop denne totalproduktion, og da deres profitkrav er ufravigeligt, maa det føre til en saadan indskrænkning, at forholdet mellem løn og profit paa den ny grænse svarer til det nye forhold mellem lønkrav og profitkrav (profitkravet falder ved produktionsindskrænkningen). Men samtidig er konsumforholdet steget, og altsaa opsparingsraten faldet. Den tidligere større totalproduktion i udgangspunktet var i opsparingsligevægt med en lavere relativ løn. Hvis produktionen var indskrænket uden lønforhøjelse, vilde opsparingen være for lille. Nu er produktionen indskrænket samtidig med lønforhøjelse, hvilket maa gøre opsparingen endnu mere »for lille« (nemlig i forhold til en udfra minimalrentefoden bestemt investering). Opsparingen er ikke tilstrækkelig til dækning af efterspørgslen, og samfundet maa gaa over til en omvejsforkortelse og højere rentefod. Totalproduktionen kan trods »underopsparing« ikke udvides, fordi begge parter forudsættes ganske betingelsesløst at holde fast ved det nye forhold mellem aflønningskrav og totalproduktion, hvorved vi midt i en generel overopsparingsbasis faar skabt et omraade med underopsparing (i forhold til minimalrentefoden), som vi ikke kan komme ud over paa grund af omkostningsmodstanden.

Hvorledes vil denne situation udvikle sig videre under fortsatte betingelsesløse omkostningsforudsætninger?

I det lange løb afhænger netto-investeringernes omfang ikke af selve rentenivoet, men af den strukturelle udvikling i teknik, befolkningsmængde osv. Rentefoden vil derfor ved uændret opsparingsrate vedblive med at være for lav, ligegyldigt hvor høj den er, naar den har existeret tilstrækkelig lang tid. En højere rentefod betyder imidlertid, at det gældende realløn-nivo igen bliver for højt til sammen med det nu eksisterende rente- og profitnivo at skabe omkostningsligevægt — d. v. s. der maa yderligere produktionsindskrænkning til. Denne udvikling betyder paa den ene side, at opsparingen udaf en given totalindtægt stiger (baade som følge af rentefodens stimulerende indflydelse paa den individuelle opsparingsvilje og som følge af indkomstfordelingens forskydning fra lønindtægter til renteindtægter), medens paa den anden side den faldende totalproduktion betyder et pres nedad paa opsparingspropensiteten. Udviklingen vil saa

afhænge af, hvad der vejer stærkest til. Hvis de opsparingsstigende kræfter er tilstrækkelig stærke, kan man tænke sig, at man ved en vis høj rentefod naar ligevægt mellem opsparing og investering paa et punkt, hvor ogsaa omkostningsforholdene er i ligevægt, men det er tilsyneladende lige saa sandsynligt — eller maaske snarere mere sandsynligt — at man under disse forudsætninger faar en stadig udvikling bort fra ligevægt med et stadigt pres opad paa rentefoden og nedad paa produktionen.

Her kan udviklingen maaske forekomme læseren fantastisk. Det er den ogsaa, men det fantastiske ligger i selve forudsætningerne om de betingelsesløse aflønningsskalaer. Det er klart, at saadanne forudsætninger om betingelsesløse aflønningsskalaer i et bestemt forhold til totalproduktionen under et saadant stadigt pres er meget specielle og efter min mening uden stærk forbindelse med virkeligheden. Alligevel kan eksemplet dog maaske foruden dets metodologiske betydning have en vis interesse som illustration af, hvad der kan ske i en strukturel overopsparingstilstand, hvis alle parter i prisdannelsesprocessen lang tid igennem stiller sig paa stejle og betingelsesløse aflønningskrav. Hvilket af de forskellige aflønningskrav, der saa er »aarsag« eller »har skylden«, bliver vel da et mere personligt interessedspørgsmaal. De positive efterspørgselsvirkninger ved en lønforhøjelse vil imidlertid gøre det fordelagtigst med hensyn til en maximering af totalproduktion og beskæftigelse, hvis det er lønkravet, der i videst muligt omfang kan opretholdes overfor profit- og rentekravet.

Logisk set kan man komme ud af denne tilstand ved at opgive forudsætningen om entydig sammenhæng mellem aflønningskrav og totalproduktion for mindst een af faktorerne. Keynes-skolen synes nærmest at indtage det standpunkt, at profitkravet er entydigt bestemt, men ikke arbejdslønnen, ialtfald ikke naar arbejdsløsheden har et bestemt omfang. Dette standpunkt fører til, at en lønforhøjelse enten altid maa medføre en procentuel tilsvarende prisforhøjelse saa virkningen alene bliver et spørgsmaal om priseniveauet, medens de reale foreteelser, herunder totalproduktion og beskæftigelse, bliver uforandret²²⁾, eller hvis monetære forhold tvinger til renteforhøjelse, vil den paafølgende produktionsindskrænkning eller trusel derom kunne tvinge arbejdernes lønkrav ned.

²²⁾ Se bl. a. *J. Robinson, Essays* s. 87.

(4). Dette synspunkt aabner ikke mulighed for ved samtidig nedpresning af profitkravet at aktivisere lønforhøjelsernes gunstige efterspørgselsvirkninger. Der er en mulighed tilbage for gennem en nedpresning af rentenivoet at gøre plads til reallønforhøjelsen. Som foran omtalt maa forudsætningen om en substitutionselasticitet paa betydeligt under een medføre, at en væsentlig og varig rentenedsættelse maa antages at have udpræget gunstige efterspørgsels- og beskæftigelsesvirkninger ogsaa i det lange løb. Noget andet er, om en saadan nedpresning af rentenivoet er praktisk gennemførlig. De samme likviditetsovervejelser, som Keynes anfører til støtte for sin hele overopsparingsteori, danner jo en meget væsentlig modstand mod en saadan rentenedbringelse. Og som nævnt maa Keynes likviditetsovervejelser egentlig suppleres med en fra et vist punkt stærkt voksende modstand fra bankvæsenets side, der jo ogsaa faar betydning ved spørgsmaalet om en rentenedpresningspolitik muligheder. Keynes synes iøvrigt ikke overalt at være optimistisk med hensyn til mulighederne for aktiv rentepolitik³³).

Ikke desto mindre maa rentepolitikken selvfølgelig i en positiv reallønspolitik komme til at indtage en vigtig plads. Det der her synes afgørende er, at der udfra denne artikels argumentation i og for sig ikke er nogen principiel forskel paa, om en positiv lønpolitik sker paa bekostning af rentekravet eller profitkravet (en af dem maa det gaa ud over, vel at mærke det maa gaa ud over det procentuelle rente- eller profitkrav, derimod kan den absolute rente- eller profitindtægt udmærket godt stige netop som følge af den relative ændring, fordi der herved i det hele taget skabes afsætningsbasis for en større totalproduktion). Ikke heller er jeg overbevist om, at den mere homogene laanerente (med tilsvarende homogene interesser bag) i vort samfund er den lettest nedpresselige. Endelig er det en følge af denne artikels opfattelse af aflønningsskalaerne som mer eller mindre elastiske og udvidelige, at det ialtfald ikke er nok alene at faa presset laanerenten ned og saa lade udviklingen om at presse rentenedsættelsen over paa reallønningen gennem prisned sættelser paa forbrugsvarerne, man maa positivt drage omsorg for, at rentenedsættelsen ikke »opsuges« af profitindtægterne ved almindelig forhøjelse af profitkravsskalaen, jfr. det følgende³⁴).

³³) G. Th. s. 207 f. og 309 f.

³⁴) For at udelukke misforstaaelser betones det, at det her sagte gælder i al almindelighed, men at der specielt for Danmarks vedkommende sikkert er mere end almindelig grund til at betone rentespørgsmaalet.

(5). At betragte driftsherrernes investeringsbestemmende profitkrav som staaende i et entydigt og absolut forhold til totalproduktionens størrelse synes imidlertid saa temmeligt virkelighedsfjernt. Selv om man har den anskuelse, at der bag profitkravet ligger visse objektive, under alle totalsituationer nødvendige omkostningselementer (menneskelige indsatser, risiko o. s. v.), der medfører en udfra statiske betragtninger uforanderlig aflønnings-skala i forhold til totalproduktionen, synes der i den faktiske verden i stadig cyklisk-strukturel udvikling at være mulighed for, at hele aflønningsskalaen kan flyttes op og ned, alt efter de incitamenter og pres, den udsættes for. Navnlig synes det ikke at være nogen voldsom forudsætning at antage, at hele profitkravsskalaen flyttes op i en periode med stigende produktion, priser og profitforventninger. En saadan antagelse kan imidlertid medføre en ret antagelig modifikation af den foran skildrede udvikling.

Selv under forudsætning af uforanderlig profitkravsskala vil driftsherrerne ved vurdering af betimeligheden i at udvide produktionen ikke alene se paa profitten i forhold til kapitaludlægget, men vil i et vist omfang kunne tilfredsstilles ved stigende absolut profitmasse, selv om den samlede profits procentuelle forhold til kapitalen aftager noget (medens risikotillægget formentlig vil stige mindst i procentuelt forhold³⁵), vil der formentlig ialtfald være nogen tendens til at betragte en del af profitten som personlig aflønning og se mere absolut paa denne del). En nedsættelse af profitraten er ensbetydende med en hævelse af reallønnen. Da en reallønshævning som omtalt har expansive efterspørgselsvirkninger, vil der hermed være skabt mulighed for en samtidig forhøjelse af reallønnen (og dermed effektiv efterspørgsel, produktion og beskæftigelse) og compensation for driftsherrerne ved øget absolut profitmasse. Under forudsætning om en uforanderlig profitkravsskala maa udviklingen af sig selv medføre en produktionsexpansion til den grænse, hvor denne kompensationsmulighed er udtømt, hvorfor en direkte lønhævning ikke vil have denne mulighed at regne med.

Indfører vi nu forudsætningen om den bevægelige profitkravsskala, kan vi tænke os følgende udvikling:

Under en gunstig produktionsudvikling vil multiplierprocessen føre til en relativ stærk udvikling i profitter og profitforventnin-

³⁵) Se herom en interessant artikel af *M. Kalecki* i *Economic Fluctuations*, London 1939.

ger. Herved hæves profitkravskalaen, hvilket kan forhindre den foran omtalte kompensationsproces i at træde i funktion. Revisionen af profitforventningerne i det cykliske forløb vil omvendt komme ret pludseligt, det »oppustede« profitkravsnivo vil være forholdsvis mere trægt i fald end profitforventningerne, hvorfor udviklingen ikke kan vendes ved en tilstrækkelig reduktion af profitkravene. Under den cykliske indskrumpningsproces vil baade profit- og lønkrav blive udsat for et reduktionspres, den stærke indskrænkning i den absolutte profitmasse vil (bl. a. paa grund af de faste udgifters tryk) holde det relative profitkrav oppe, medens omvendt indskrænkningen i den absolutte beskæftigelsesmængde snarere vil tendere til at presse det relative lønkrav ned. Herved kan der tænkes en tendens til, at det relative lønkravs reduktionsmodstand er mindre end det relative profitkravs, hvorved en gunstig udvikling i efterspørgelsesforholdene nu modvirkes.

Saaledes kan man tænke sig en perpetuum mobile mellem stigende profitkravsskala og faldende absolut profitmasse, der holder en gunstig strukturel realløns- og beskæftigelsesudvikling nede. Paa den anden side medfører en saadan situation muligheder for en positiv politik til forhindring af profitkravets »oppusten«, hvorved en gunstig strukturel udvikling kan fremhjælpes.

(6). Som nævnt opfattes profitten i det marx'ske system som en samfundsmæssig residual. Vi skal nu undersøge, hvad en saadan opfattelse af indkomstfordelingens bestemmelsesgrunde betyder for spørgsmaalet om en aktiv lønpolitik som middel mod overopsparingsarbejdsløsheden. Det bliver nødvendigt først lidt i enkeltheder at komme ind paa, hvad der ligger i denne opfattelse af profitten som residuelt bestemt.

Siden »Kapitalens« fremkomst har der i marxistiske kredse staaet strid om profittens opfattelse og betydning. Hos Marx betegnes profitten nogle steder direkte som en samfundsmæssig residual, andre steder betragtes den klart som et i den givne situation nødvendigt »krav« for, at der skal blive produceret, med negative virkninger paa produktionen, hvis profitten beskæres.

Ud fra den traditionelle økonomiske metodologi, hvis statiske betragtningsmaade ikke giver plads for relative træghedsselementer og dermed mulighed for, at det relative »styrkeforhold« (de forskellige elementers indbyrdes tilpasningstræghed eller efter-

givelighed) kan være saadan, at ved een konstellation kan eet krav dominere, ved en anden konstellation et andet krav, er det paa forhaand udelukket at bygge bro mellem de to sider af profitbegrebet. Udfra en traditionel betragtning maa en aflønning enten være residual — og saa kun residual (idet det saa til gengæld ganske vist bliver vanskeligt at se, hvorledes den da overhovedet kan hævde sin existens), eller et »krav« og saa ikke residual. Marx har ikke direkte noget steds — mig bevidst — givet nogen fremstilling af dette forhold. Resultatet er blevet, at den marxistiske diskussion udgaaende fra en traditionel statisk metodologi i vidt omfang har delt sig i to lejre³⁶⁾, hvoraf den ene betragter profitten som rent residual og i forklaringen af den økonomiske proces ikke lægger vægt paa driftsherrernes profitovervejelser, men koncentrerer sig om lønnens konsumvirkninger³⁷⁾, medens en anden skole³⁸⁾ betragter profitten som et i det kapitalistiske samfund nødvendigt produktionskrav, der principielt udelukker lønforhøjelser. Den første skole tager sit udgangspunkt i det gensidige sammenspil mellem lavt konsum, arbejdsløshed, lav løn o. s. v. En saadan sammenhæng kan synes tiltalende enkel, men lader sig formentlig ikke logisk opretholde, for selv om man ved at inddrage en forudsætning om konsumproduktionens stød-vise stigning i forbindelse med lønnens ringe elasticitet³⁹⁾ kan naa til en logisk forklaring paa de cykliske afbrydelser i produktionsprocessen, saa ser man ikke, hvorfor det efterfølgende pres paa priserne ikke tvinger residualprofitten ned og over paa reallønnen, hvorved en strukturel overopsparing eller underkonsum udelukkes. Den anden skole er f. s. v. mere logisk, men adskiller sig til gengæld ikke væsentlig fra det traditionelle system i sin bedømmelse af det kapitalistiske samfund, hvorimod forskellen kom-

³⁶⁾ En lille tredje gruppe, som har klaret sig bedst, bestaar igen af dem, som overhovedet ikke har bekymret sig om at bygge bro mellem den marxistiske og den »borgerlige« økonomiske teori, men groft har betragtet profitten som en samfundsmæssig klasseindtægt, der forsvaredes med en vis styrke, men som dog kunde beskæres, naar modstyrken blev tilstrækkelig stærk.

³⁷⁾ Se som et dansk eksempel: Esther Boserup i *Nationalekonomisk Tidsskrift* 1936: Centrale økonomiske Spørgsmaal i Lys af den marxistiske Teori.

³⁸⁾ F. ex. Englenderen *Dobb* bl. a. i *Political Economy and Capitalism*, London 1937.

³⁹⁾ Se nævnte artikel af Esther Boserup.

mer frem ved bedømmelsen af en anden (socialistisk) samfundsordnings muligheder og effektivitet.

Marx har af gode grunde ikke kendt den moderne dynamiske teori og behandlingen af »time lags« m. m., og hans terminologi er derfor tilsyneladende tidløs. Ikke desto mindre synes det mig dog klart, at hans metode i alt væsentlig netop har sin karakteristiske forskel fra den sædvanlige statiske betragtningsmaade derved, at han lægger vægten paa de indbyrdes »styrkeforhold« mellem de forskellige kategorier, hvorved Marx jo langt fra alene mener politisk magt, men f. ex. ogsaa evner og muligheder for at udnytte gunstige konjunkturer til øget aflønningskrav eller omvendt modstandskraften overfor økonomiske tryk og de reaktioner, forskellige samfundsgrupper er i stand til at foretage overfor dem. Ligeledes inddrager han udtrykkelig den cyklisk fremkommende arbejdsløshed og det derved skabte periodisk genkommende pres paa arbejdslønnen i sin forklaring af arbejdslønnens og profittens indbyrdes størrelsesforhold.

En oversættelse af den marxistiske teori om lønnens og profitens bestemmelsesgrunde til den i denne artikel anvendte terminologi kan f. ex. se saaledes ud:

Det afgørende spørgsmaal bliver, hvad der opretholder profitkravet og derved forhindrer reallønnen i at stige.

Den vigtigste faktor til opretholdelse af profitkravet er korttidsvirkningerne af en profitrevision i forbindelse med den relative træghed mod fald i henholdsvis profitkravet og lønkravet.

Det eksisterende profitkrav i forhold til de eksisterende profitforventninger vil bestemme, hvor langt investeringsgrænsen (omfattende alle mere vidtrækkende beslutninger ogsaa indenfor den enkelte virksomhed, jfr. nedenfor afsnit (7) rykkes ud. Med en vis forskel mellem salgspriser og lønninger vil der til enhver tid blive truffet en kontinuert række af produktionsbeslutninger, rækkende fra beslutninger af rent øjeblikkelig til beslutninger med meget langvarig virkning. Indskrænkes nu differencerne mellem salgspriser og lønninger ved en reallønstigning, vil der være en tendens til at denne investeringsgrænse trækkes ind og produktionen og beskæftigelsen falder. Det afgørende bliver saa, om lønkravet eller profitkravet er mest sejglivet. Paa grund af arbejdernes subsistensløshed overfor kapitalisternes overlegne nøglestilling, som eje af produktionsmidlerne og midler til at leve af under en arbejdskamp giver dem, vil kapitalisterne normalt, saa længe det drejer sig om lønninger over en vis højde (det relative exi-

stensminimum, bestemt bl. a. under hensyn til produktionsprocessens krav til arbejdermaterialets kvalitet, legemligt som aandeligt), kunne hævde deres krav overfor arbejdernes.

Profittens karakter som residual kommer altsaa frem derved, at den kan trykkes, naar blot presset bliver tilstrækkeligt stort, medens dens karakter som omkostning skyldes, at den er i besiddelse af en vis træghed og modstandskraft mod fald, som i et vist omfang gør den til en virkelig omkostning, nemlig i forhold til andre aflønningskrav med mindre modstandskraft i den konkrete situation.

Det her sagte kan ogsaa udtrykkes saaledes: saavel profitten som lønnen (den sidste dog kun naar den ligger over et vist minimum) har paa forhaand (d. v. s. naar hver betragtes adskilt for sig selv) mulighed for at optræde som residual. Hvilken der faktisk kommer til at indtage denne rolle afhænger af, hvis modstandskraft der er mindst i den konkrete situation. I almindelighed vil disse forhold ligge saaledes, at naar det drejer sig om lønhøjder over det relative existensminimum, vil profitkravet »holde«, men bortset herfra optræder profitten som residual, hvilket f. ex. har betydning, naar det relative existensminimum af en eller anden grund stiger, f. ex. fordi den tekniske udvikling medfører et øget krav til arbejdermaterialets kvalitet eller en forstærket udnyttelse, som maa kompenseres ved bedre leveforhold, eller f. ex. fordi en stigende gennemsnitlig arbejdsløshed nødvendiggør en tilsvarende stigning i arbejdslønnen pr. time for at skabe samme gennemsnitlige aarsstandard o. s. v. Iøvrigt bemærkes det, at udtrykket »relativt« existensminimum ikke alene dækker over, at det ikke drejer sig om et uforanderligt minimum, men ogsaa over, at det er et i nogen Grad elastisk minimum; dette følger iøvrigt alene deraf, at det relative existensminimum udfra denne artikels argumentation netop maa dannes paa den grænse, hvor tryk og modtryk er lige store (men i og for sig ikke paa forhaand under alle omstændigheder uovervindelige).

Profitkravets modstandsevne mod fald kan bl. a. forklares udfra følgende forhold:

a) Konkurrencens udlignende tendens paa profitraten over sted, tid og erhvervsomraade virker samtidig bremsende paa begrænsede profitfald. Da næsten al profitbeskæring af den her behandlede art begynder paa et begrænset omraade, vil de udlignede kræfter virke til at standse profitfaldet, før det breder

sig. Specielle lønkrav, der begrænser profitten i bestemte omraader af geografisk eller faglig natur, vil mødes med »kapitalflugt«, der skaber arbejdsløshed og lønpres indenfor vedkommende omraade. Paa samme maade vil i haabet tidsbegrænset profitbeskæring mødes med »produktionsstrejke«, der f. s. v. godt kan opfattes som en fuldt rationel »upolitisk« handling.

b) Et profitnivo, som har varet en vis tid, vil udfyldes med visse omkostningslignende elementer og følelser.

Visse omkostninger, der indgaar som dækning for kapitalisternes funktioner, vil være nødvendige under enhver samfundsordning (teknisk tilrettelæggelse m. m.). Andre omkostninger vil være absolut nødvendige, saalænge der overhovedet eksisterer et kapitalistisk samfund, nemlig saadanne, der enten skal til for at opretholde dette system (f. ex. et vist arbejdsopsyn m. m.), eller som skyldes selve det kapitalistiske samfunds usikkerhed og anarkiske produktionsmaade (visse risici, hvorunder maaske ogsaa kan medregnes selve risikoen for dette systems afskaffelse), eller endelig medføres af kampen om totalprofitens fordeling, altsaa den indbyrdes konkurrencekamp, der jo kan afstedkomme adskillig besvær og risiko. Endelig er der en tredje gruppe, som er den i denne forbindelse afgørende, nemlig at et vist indtægtsnivo, som opnaas i forbindelse med en vis erhvervsmæssig indsats, efterhaanden vil bundfælde sig som et krav. Det er naturligt, at ethvert menneske gerne vil synes, at det er sin løn værd, og dette omsætter sig jo som bekendt let i et relativt indispensabelt indtægtskrav. Dette forhold spiller saa ind ved den pengemæssige bedømmelse af alle indsatser, som vedkommende gruppe mennesker præsterer⁴⁰).

c) Disse forhold faar først deres rette vægt, naar de ses i betydning af klassens betydning.

Klassens betydning er dobbelt: a) ved dannelse af en fælleskapitalistisk mentalitet og af fælleskapitalistiske normer til hævdelse af klassens sociologiske livsinteresse, profitens existens og højde, hvilket atter øver indflydelse paa det enkelte medlems reaktioner overfor profitrevisioner og lønkrav; b) som en bevidst organiseret samfundsmagt. Det første forhold har ikke alene betydning for det enkelte medlems almindelige indstilling i tilfælde af lønaktioner o. l., men giver ogsaa særlig vægt til, hvad ovenfor er sagt om et vist indtægtsnivos evne til at stabilisere sig som et indtægtskrav. Naar et almindeligt indtægtsnivo betragtes som

⁴⁰) »Das Kapital« III s. 237.

norm i ens klasse, bundfælder det sig i langt højere grad som en ret. Det andet element, klassens direkte organiserede samfundsmagt, har med opkomsten af en stærk og centraliseret finanskapital faaet særlig vægt⁴¹).

d) Endelig kan man nævne profittens evne til gennem kapitalisation, salg og gældsstiftelse, altsaa ved forvandling til juridiske forpligtelser og »velerhvervede rettigheder« at opnaa betydelig modstandskraft mod fald.

Spørger man saa, hvilke muligheder der er for en aktiv lønpolitik under disse forudsætninger, maa svaret paa grund af profitkravets betingede natur blive lige saa betinget. Spørgsmaalet bliver, dels hvor hastigt en profitkravsrevision lader sig gennemtvinge i forhold til hastigheden i profitforventningernes revision, dels hvorledes forholdet er mellem elasticiteten i profitkravet og elasticiteten i lønkravet.

I det korte løb er det væsentlig det første forhold, der har betydning.

I det lange løb bliver det derimod forholdet mellem profitkravets og lønkravets elasticitet, der bliver afgørende. I virkeligheden kan der formentlig ikke rent abstrakt siges mere end dette. Spørgsmalets løsning maa afhænge af den konkrete situation, det drejer sig om. Jo stærkere arbejderklassen staar i forhold til kapitalistklassen, og i jo højere grad de enkelte lønforhøjelser indgaar som led i en bevidst politik paa langt sigt, jo større bliver herudfra udsigterne for en aktiv lønpolitik. Dette betyder paa den ene side, at ogsaa korttidsvirkningerne bliver afhængige af langtidspolitikken, fordi den sidste øver indflydelse paa, med hvilken lethed profitkravet lader sig reducere i den konkrete situation (udsigterne for fremtiden ved visse modaktioner o. l.), og paa den anden side at spørgsmaalet ikke alene afhænger af arbejdernes stilling i den rent økonomiske proces, men ogsaa af deres almindelige politiske magt og mulighederne for at understøtte lønpolitikken med passende foranstaltninger mod kapitalisternes modaktioner (valuta- og priskontrol m. m.).

(7). Vi har nu gennemgaaet forskellige forudsætninger om lønnens og profittens gensidige bestemmelsesgrunde og disses betydning for langtidsudviklingen. Som facit kan vi uddrage, at mulig-

⁴¹) *Dobb*: Capitalistic Enterprise s. 54 ff. og *Lenin*: Der Imperialismus und der imperialistische Weltkrieg, *Lenin*: Ausgewählte Werke, Band V, Wien VIII.

hederne for en lønhævningspolitik som middel mod en strukturel overopsparingsarbejdsløshed beror paa, om »andre« omkostninger kan presses, og vi naaede til, at dette for profittens vedkommende forudsætter visse antagelser om, at profitkravsskalaen er i besiddelse af en vis reducerlighed under tryk af bestemt størrelse og permanens. Som følge heraf kan vi ikke paa forhaand indskrænke os til at se paa den »lange« udvikling uden hensyn til de øjeblikkelige virkninger af lønforhøjelsen, idet disse sidste kan faa betydning for langtidsudviklingen alt efter aflønningskravenes indbyrdes modstandskraft⁴²).

Spørgsmaalet om lønforhøjelsers korttidsvirkning afhænger dels af, hvorledes det gaar med beskæftigelsen indenfor »bestaaende anlæg«, dels med anlægsvirksomheden.

Den sædvanlige udelukkelse af profitkravet fra den korte grænse hænger navnlig sammen med to teoretiske forudsætninger: a) den metodologiske sondring mellem den korte og den lange analyse — og b) forudsætningen om at den enkelte virksomhed kalkulerer ud fra grænseomkostningerne uden hensyn til profitten. Den sædvanlige teoretiske forskel mellem det korte og det lange løb ligger som bekendt i og for sig ikke mellem de tidsmæssigt første og de tidsmæssigt senere virkninger af f. ex. en lønforhøjelse, men mellem analysen ud fra to helt forskellige

⁴²) Der er maaske grund til atter at betone den betydning, de relative hastigheder har i denne artikels modelverden, ikke mindst for langtidsanalysen. Der bliver herved en stærk organisk sammenhæng mellem korttids- og langtidsudviklingen, idet disse ikke som i de traditionelle systemer betragtes som resultat af hvert sit sæt (forskellige) forudsætninger, men begge følger som successive led i en udvikling, der deduceres ud fra samme sæt forudsætninger. Herved naar man — i forhold til de traditionelle systemer — som det vil være fremgaaet af hele artiklen, til fundamentalt forskellige love for langtidsudviklingen. Forskellen mellem det her anvendte og det traditionelle langtidslige vægtsprincip kan maaske anskueliggøres ved forskellen mellem Marshalls analogi (V, I, 1) med den mekaniske ligevægt, der fremkommer mellem et antal kugler (med hver for sig paa forhaand given form, størrelse, vægt osv.), som nedlægges i en skaal, og en analogi med den organiske ligevægt, der fremkommer, naar en gartner saar en haandfuld frø paa en jord af given beskaffenhed, hvorved planternes væxtudvikling afhænger baade af de givne objektive grobetingelser og den indbyrdes kamp for livet mellem de opvoxende planter. Det forekommer mig, at den svenske skoles periode-metode flere steder synes at pege i denne retning (se f. ex. Ohlin: Penningspolitik, offentliga arbeten, subventioner och tullar som medel mot arbetslöshet, s. 64 f. og s. 106).

sæt forudsætninger, nemlig en bedriftsøkonomisk tilpasning med og uden anlægsvariation. I sidste fald udelukker man paa forhaand anlægsvariationer og dermed de tilsvarende indtægter fra at spille en rolle. I første fald inddrages anlægs- og profitvariationer som bestemmende paa grænsen. Udfra denne artikels forudsætninger bliver denne bedriftsteoretiske sontring imidlertid misvisende, naar talen bliver om den tidsmæssige sontring mellem de tidligere og de senere virkninger (jfr. foran note 27; afsnit III (2)), idet den samfundsmæssige produktion i ethvert givet øjeblik bestaar dels af »løbende produktion« (indenfor »bestaaende anlæg«) og dels af anlægsvirksomhed — eller som vi skal se snarere af en kontinuert række produktionsbeslutninger, hvor »anlægs-elementet« spiller stigende rolle. Selv om man derfor opretholder fiktionen om det »bestaaende anlæg«, hvor profitten ingen pris- og produktionsbestemmende rolle spiller, maa spørgsmaalet om lønforhøjelsers korttidsvirkninger afhænge af virkningerne dels paa den »løbende« produktion, dels paa anlægsproduktionen og endelig af størrelsesforholdet mellem disse to sæt virkninger.

Virkningen paa den løbende produktion (indenfor bestaaende anlæg) vil afhænge af de forudsætninger, man arbejder under med hensyn til, hvorledes driftsherrerne faktisk kalkulerer og hvorledes den tekniske omkostningskurve faktisk forløber omkring den bedriftsmæssige produktionsgrænse. Forudsætter man, at kalkulationen sker udfra grænseomkostningerne og at disse er jævnt stigende paa det bestemmende stykke, bliver profitten rent intramarginalt bestemt. Der vil udfra saadanne forudsætninger indtræde en vis nedgang i den »løbende« produktion som følge af reallønforhøjelsen. Virkningen paa anlægsproduktionen vil i allerførste omgang afhænge af den relative reaktionshastighed mellem profitforventningerne og profitkravet. Ser vi foreløbig bort herfra, afhænger udviklingen i anlægsproduktionen af profitkravets og lønkravets relative elasticiteter. Kan profitkravet nedpresses og gøre plads til det højere lønnivo, vil nedpresningen af det relative profitkrav i forbindelse med lønforhøjelsens efterspørgselvirkninger bringe anlægsproduktionen op. Nedgangen i den »løbende« produktion vil nedbringe udbud og efterspørgsel lige meget. Der vil derfor ikke herudfra opstaa et kontraktivt efterspørgselstryk, nedgangen vil indskrænke sig til, hvad der er nødvendig for at skabe omkostningsligevægt (fald i grænseomkostning, saa der gøres plads til lønforhøjelsen). Opgangen i a-

lægs virksomheden vil derimod aktivisere tidligere latent overopsparing og derfor efter multiplierskemaet faa forstærket sin expansionskraft med efterspørgelsesvirkningerne ved den øgede investeringsvirksomhed. Saalænge profitkravet bliver paa sit nedpressede nivo, skulde denne multiplierproces efterhaanden selv skaffe den fornødne anlægsstok tilveje, saa den »løbende« produktion ogsaa efterhaanden kan stige uden stigende omkostninger for den enkelte bedrift. Vanskeligheden udfra disse forudsætninger ligger navnlig deri, at f. s. v. der er en positiv expansion, maa dette i sig selv midlertidigt bringe grænseomkostninger og priser (og dermed profitforventninger) op, saa det stipulerede realløn-nivo ikke kan holdes. Som foran omtalt gør dette ikke noget i sig selv, idet det midlertidigt øgede investeringsnivo under selve den midlertidige anlægsperiode erstatter reallønnen, som opretholdes af efterspørgselsnivoet, men det medfører den fare, at dette midlertidige forhold mellem den faktiske profit og løn stabiliserer sig i det resulterende forhold mellem aflønningskravene. Er de første virkninger paa anlægsvirksomheden ugunstige, grundet paa reaktionsforholdet mellem profitforventninger og -krav (de sidstes større træghed i fald), sætter der en negativ multiplierproces ind, hvorved vanskeligheden for igennem lang tid at holde profitkravet nede og lønkravet oppe yderligere forøges. Lykkes det imidlertid, skulde der udfra de givne forudsætninger efterhaanden naas en større anlægsstok og totalproduktion.

Udfra de her foreløbigt opstillede forudsætninger synes vanskelighederne for nogenlunde hurtigt at faa en expansiv proces i gang gennem lønforhøjelser ret formidable. Selv om vanskelighederne for en gunstig korttidsudvikling ogsaa i det virkelige liv maa antages at være ret store — dette forklarer jo netop udfra denne artikels relativistiske fordelingsteori, at den faktiske langtidsudvikling bevæger sig paa et saa ugunstigt forhold mellem løn og profit, at der overhovedet bliver tale om overopsparingsarbejdsløshed — maa det dog bemærkes, dels at vanskelighederne netop er store ved en ureguleret »automatisk« økonomi, men i et vist omfang vil forsvinde, hvis lønpolitikken indgaar som led i en bevidst totalpolitik til paavirkning af de forskellige relative tryks og modtryks styrke — og dels at de hidtil opstillede forudsætninger har stillet vanskelighederne paa spidsen. De forudsætninger, der er tale om, er navnlig: 1) forudsætningen om jævnt stigende grænseomkostninger paa bedriftsgrænsen — 2) den

skarpe sondring mellem »løbende« produktion (i bestaaende anlæg) og anlægsproduktion — og 3) forudsætningen om bedriftskalkulationen udfra grænseomkostningerne.

Den første forudsætning dækker igen over to: nemlig at omkostningskurven forløber jævnt stigende paa et større stykke, og at kapaciteten er fuldt udnyttet. Regner man med den — synes det mig — mere realistiske forudsætning, at omkostningskurven forløber nogenlunde vandret før kapacitetsudnyttelsespunktet og derefter nogenlunde stejlt opad, saa skal der — selv om man stadig forudsætter fuld kapacitetsudnyttelse — kun en relativt lille bedriftsindskrænkning til for at skaffe omkostningsligevægt, hvorved de eventuelle gunstige virkninger fra anlægseksansionen faar større muligheder for at overveje. Denne nye forudsætning involverer i og for sig ikke en forluden af forudsætningen om grænsekalkulationen, men det vil let ses, at forskellen mellem grænse- og gennemsnitskalkulation tenderer til at forsvinde udfra en saadan forudsætning. Forudsættes det, at grænseomkostningskurven paa det bestemmende stykke først løber helt vandret og dernæst helt lodret, vil bedriftens produktion altid være lige stor og ligevægten indfinde sig ved prisvariation opad den lodrette del af omkostningskurven, d. v. s. ved et tillæg til de variable omkostninger, hvorved man let naar til, at dette tillæg ikke bestemmes ganske passivt og afledt, men bliver et vist efter omstændighederne større eller mindre advance $k r a v$. Herved ledes man over i forudsætningen om gennemsnitskalkulation (inkl. profitkravet). — Indfører man yderligere forudsætningen om ledig kapacitet over et væsentlig omraade af samfundsproduktionen, saaledes at omkostningerne ogsaa efter bedriftsgrænsen løber vandret, involverer dette i virkeligheden, at den normale kalkulationsmaade i praksis er gennemsnitsmetoden, hvorved vi faar, at et vist profitkrav indgaar direkte som prisbestemmende paa den løbende produktionsgrænse. En strikte grænseomkostningsberegning kan nemlig kun medføre produktionsindskrænkning til det punkt, hvor omkostningskurven løber vandret, derefter maa produktionen ophøre helt, hvis efterspørgslen falder yderligere; derimod kunde der ikke optræde ledig kapacitet. Alene existensen af ledig kapacitet synes derfor at tyde paa, at den normale kalkulationsmaade er gennemsnitsberegningen.

Med hensyn til forudsætning nr. 2 bemærkes, at den sædvanlige sondring mellem den »løbende« produktionsgrænse og anlægsgrænsen væsentlig er opstillet af pædagogisk interesse, idet

der i det faktiske liv ikke er en saadan skarp skillelinje, men en kontinuert række produktionsbeslutninger af mere eller mindre vidtrækkende betydning, fra blot at anvende noget mere raastof og arbejdskraft over successive anskaffelser af værktøj, redskaber, mindre og større maskiner, hel eller delvis omorganisering af arbejdsprocessen, anskaffelse af hele maskinanlæg, supplerende kraftanlæg og tilbygninger o. s. v. til helt nyt fabrikker og selskaber. Kun for de korteste produktionsbeslutninger kan profitkravet antages slet ingen rolle at spille, men i samme omfang, der disponeres blot for nogen tid ud i fremtiden, maa et vist profitkrav antages at spille med ind i overvejelserne og mulighederne for reduktion af dette profitkrav derfor have afgørende betydning ogsaa for den korte udvikling. Denne nye forudsætning om den kontinuerte overgang medfører, at der ved overvejelser over de forskellige produktionsbeslutninger indgaar et vist profitkrav (eventuelt forskelligt efter hvilke beslutninger det drejer sig om), som influeres af, hvilket profitkravsnivo der i almindelighed er herskende. Naar man saaledes antager, at et vist profitkrav indgaar i de fleste produktionsbeslutninger, bliver det let at gaa et skridt videre og tænke sig, at det er et nogenlunde ens avancetillæg, der anvendes, hvorved man igen nærmer sig gennemsnitskalkulen.

Med hensyn endelig til forudsætning nr. 3 om kalkulation ud fra grænseomkostningerne bliver dette et rent faktisk spørgsmaal om, hvorledes driftsherrerne i det virkelige liv kalkulerer, og her antager mange, at driftsherrerne som hovedregel kalkulerer ud fra gennemsnitsomkostningerne med en vis »normal« kapacitetsledighed⁴³). Der kan angives forskellige grunde til, at denne —

⁴³) Indførelsen af ledig kapacitet behøver ikke under alle forudsætninger at involvere egentlige monopolistiske forudsætninger. Hvis driftsherrerne som almindelig regel kalkulerer ud fra gennemsnitsomkostningerne med en vis »normal« kapacitetsledighed, saa kan man tænke sig en tilstand, hvor driftsherrerne konkurrerer indbyrdes paa dette grundlag, og hvor prisen derfor følger omkostningsprisen (beregnet paa denne maade og inkluderende et vist profitkrav). Det er klart, at forudsætningen om den bevægelige profitkravsskala i en vis forstand synes at gøre grænsen mellem konkurrence og monopol flydende, idet man kan betragte en almindelig hævnning af profitkravsniveauet indenfor et vist omraade som udtryk for en vis almindelig »halvbevidst« monopolistisk fællesoptræden. Imidlertid synes en saadan betragtningsmaade ikke at føre nogetsteds hen. Begrebet monopol synes mig at maatte indskrænkes til de tilfælde, hvor den enkelte bedrift (eller flere enkelte bedrifter) bevidst sætter sig ud over omkostningskalkulationen paa grundlag af det i den givne situation herskende almindelige profitkravnivo.

som det kan synes bedriftsmæssig uøkonomiske — kalkulationsmaade er den almindelige regel. Her kan for det første henvises til den forflygtigelse af forskellen mellem de to metoder, som følger af de her foran diskuterede to forhold vedrørende vandrette omkostningskurver og kontinuert overgang fra løbende til anlægsproduktion. Dernæst, at den nogenlunde faste gennemsnitsberegning er den letteste i det daglige, og endelig, at det kun er udfra en rent atomistisk opfattelse af den enkelte bedrifts stilling i helheden, at man naar til, at overskudet maximeres ved en traditionel ren grænsekalkulation. Hvis en saadan kalkulationsmaade i visse perioder som almindeligt fænomen vil medføre stærkt fald i profitten (et fald, der bliver saa meget stærkere, jo mere vandret omkostningskurven tænkes at forløbe paa det afgørende stykke), er det udfra almindelige sociologiske synspunkter let tænkeligt, at driftsherreklassen som helhed beskytter sine fællesinteresser ved passende »spilleregler« for konkurrencen, herunder kalkulation udfra gennemsnitsomkostningerne (og iøvrigt saa indbyrdes konkurrence paa denne basis). Dette giver sig saa udslag i, at man finder det naturligt, at enhver del af produktionen skal bære en forholdsvis andel af fællesomkostningerne (iøvrigt et synspunkt, som rent umiddelbart falder de fleste naturligt).

Disse sidste bemærkninger om gennemsnitskalkulen skal ikke tages strikte som en paastand om, at kalkulationen overalt foretages udfra en gennemsnitsberegning paa grundlag af samtlige omkostninger. I det praktiske liv vil kalkulationen antagelig variere en del fra omraade til omraade og antagelig ogsaa være influeret af, hvor i konjunkturforløbet man befinder sig. Der er maaske grund til at antage, at hvis man befinder sig i en periode med nogenlunde stærkt stigende grænseomkostninger som almindeligt fænomen, vil der være en tendens til at kalkulere udfra et gennemsnit af de relevante tillægsomkostninger (inkl. et vist profitkrav), medens en depressionsperiode, hvor en saadan beregningsmaade vilde gaa stærkt ud over de faste omkostninger, medfører, at disse inddrages i kalkulationen. Det afgørende for denne artikels argumentation er, at stærke grunde synes at tale for, at et vist profitkrav spiller en væsentlig rolle ogsaa for korttidsudviklingen, og at der derfor synes grund til at antage, at ogsaa for korttidsudviklingen bliver de centrale spørgsmaal ved lønforhøjelsens produktionsvirkninger: 1) profitforventningers og profitkravs relative elasticitet — og 2) profitkravs og lønkravs relative elasticitet.

Hvis det investeringsbestemmende profitkrav kan slaas ned med samme hastighed og i samme omfang, som reallønforhøjelserne formindsker profitforventningerne, vil selv de helt øjeblikkelige virkninger blive gode. Dette er det vanskelige punkt ved helt enkeltstaaende lønforhøjelser, idet krav gerne er mere sejglivede end forventninger. I visse tilfælde kan man tænke sig, at alene fremsættelsen af et konkret lønkrav er nok til at slaa profitkravet ned, navnlig hvis der bag lønkravet ligger en saadan styrke, at en sabotering kan forudsættes at ville skabe langvarig arbejdsuro, og hvis driftsherrerne af andre grunde (f. ex. lange ordrelister) nødtigt ser afbræk i den løbende produktion. I samme omfang som de konkrete lønkrav indgaar som led i en fast og bevidst lønpolitik paa langt sigt, vil profitkravet formentlig være lettere at bringe ned, dels fordi forventningerne allerede har været indstillet herpaa, og dels fordi dette er ensbetydende med et varigt og fast pres paa profitkravet forud for lønkravets fremsættelse. Hvis produktionen ikke straks nedbringes som følge af lønforhøjelsen, vil dennes gunstige efterspørgelsesvirkninger kunne naa at gøre sig gældende og bringe afsætningen op, hvorved stigningen i den absolutte profitmasse letter overgangen til et lavere relativt profitkravnivo. Paa forhaand kan man maaske sige, at der herudfra maaske navnlig er to steder i konjunkturforløbet, hvor en konkret reduktion af profitkravet lettest lader sig gennemføre: 1) naar opgangen er i fuldt sving og ventes fortsat — og 2) naar depressionen har varet saa længe, at kraften bag profitkravet er svækket, saa det er modent til revision (maaske dertil naar den stærkeste nedgang i produktionen og den absolutte profitmasse er ophørt). Dette forudsætter dog særlige foranstaltninger for at forhindre, at lønnen »giver sig« først.

For de øjeblikkelige virkninger spiller det en rolle, om pengepolitikken tillader en almindelig prisforhøjelse, og i hvilket omfang driftsherrerne da vil forhøje priserne. Forhøjer de kun priserne med lønforhøjelsens absolutte beløb, vil samlet arbejdsindkomst stige med samme beløb som samlet prissum, medens den samlede profit vil forblive uforandret i kroner (saalænge udgangstotalproduktionen tænkes holdt uforandret). Da samlet arbejdsindkomst kun køber en del af den samlede varemængde, betyder dette, at samlet realløn er steget og samlet realprofit er faldet, d. v. s. konsumforholdet er forbedret og der foreligger muligheder for en gunstig efterspørgselsudvikling. Saa opstaar der igen det spørgsmaal, om driftsherrerne saa ved investeringsspørgs-

maalet vil se paa, at pengeprofiten er uforandret (hvilket i udgangsøjeblikket betyder baade en lavere realprofit og lavere profitrate), eller om denne udvikling har forringet investeringsincitamentet. Det er klart, at driftsherrernes faktiske reaktioner vil afhænge af mange forhold: stillingen i konjunkturforløbet, monopolgraden o. s. v.

Hele dette spørgsmaal om lønforhøjelsernes korttidsvirkninger interesserer os imidlertid ikke her saa meget for dets egen skyld. Det, der interesserer os, er sammenhængen mellem korttidsudviklingen og langtidsudviklingen. Og her er der især to forhold, der har interesse:

1) Det første er, at hvad enten korttidsvirkningerne er beskæftigelsesmæssigt gode eller daarlige, opstaar der en proces, som i sit forløb truer med at tilintetgøre det gunstige forhold mellem løn og profit. Er virkningerne gunstige, vil den kumulative expansion midlertidigt kunne blæse profitforventninger og profitkrav op, og derved ved den midlertidige investerings-konjunkturs ophør forhindre en tilbageføring af det gunstige forhold mellem løn og profitkrav. Og er virkningerne beskæftigelsesmæssigt ugunstige, optræder der en kumulativ indskrumpningsproces, som presser baade paa profiler og lønninger med fare for, at lønningerne vil vise sig at besidde mindst modstandskraft.

2) Det andet forhold er, at driftsherrernes profitkrav spiller en afgørende rolle. Det centrale punkt for langtidsudviklingen er, hvorvidt det kan lykkes at holde profitkravet nede eller eventuelt direkte bringe det ned, og korttidsvirkningerne faar derfor navnlig betydning for langtidsudviklingen f. s. v. de influerer profitkravets langtidsudvikling.

Heraf følger, at det afgørende bliver, om det i lang tid kan lykkes at holde reallønkravet oppe og øve pres paa profitkravet, hvoraf paa sin side igen følger, at for en aktiv lønpolitik efter disse linjer er det dels afgørende, om de konkrete lønkrav rejses som led i en stærk og permanent lønpolitik fra arbejderorganisationernes side, og dels at en saadan politiks udfald ogsaa vil afhænge af, i hvilket omfang den understøttes af de herskende politiske partiers økonomiske totalpolitik.

NATIONALØKONOMISK FORENING

GENERALFORSAMLING OKTOBER 1939

Fredag den 27. Oktober 1939 afholdt Foreningen sin aarlige Generalforsamling.

Efter Forslag af Formanden, Nationalbankdirektør *C. V. Bramsnæs*, valgtes Bankdirektør *Olaf Hedegaard* til Dirigent.

Formanden aflagde Beretning om Foreningens Virksomhed i Sæsonen 1938—39 og gennemgik Regnskabet for Aaret 1938, hvoraf Eksemplarer var omdelt til Medlemmerne. Kassebeholdningen udgjorde ved Aarets Begyndelse Kr. 10.703,27. Indtægterne havde været af omtrent samme Størrelse som Aaret forud, medens saavel Mødeudgifterne som Tidsskriftets Underskud var steget noget. Desuden var der i Regnskabsaaret afholdt Udgifter paa godt 1400 Kr. i Forbindelse med det nordiske nationaløkonomiske Møde i Helsingfors. Trods de forøgede Udgifter viste Regnskabet dog et mindre Overskud, saaledes at Kassebeholdningen ved Aarets Udgang var Kr. 11.091,57. Udover denne Kassebeholdning ejede Foreningen 1500 Kr., som udgjorde en endnu ikke forbrugt Del af et Tilskud til Tidsskriftet fra Overretssagfører Zeuthens Mindelegat. Nationaløkonomisk Forenings Fond ejede den 31. December 1938 Obligationer til nominal Værdi 58.000 Kr. samt en Kassebeholdning paa Kr. 4.547,71. Fondens Renteindtægt var i 1938 Kr. 2.793,36. Den havde ydet et Tilskud paa 1600 Kr. til yngre Medlemmer, der deltog i det nordiske nationaløkonomiske Møde i Helsingfors, medens der til Formuen var overført Kr. 1137,49.

Sparekassedirektør *Winkel Smith* havde paany vist Foreningen den Velvilje at revidere Regnskabet og forsynet det med følgende Paategning:

Jeg har gennemgaaet foranstaaende Regnskab for Aaret 1938 med tilhørende Bilag og intet fundet imod Regnskabet at erindre. Jeg har konstateret Tilstedeværelsen af Kassebeholdningen den 31. December 1938 og af de »Nationaløkonomisk Forenings Fonde« tilhørende Aktiver.

København, den 10. Oktober 1939.

Winkel Smith.

Generalforsamlingen gav uden Bemærkninger Bestyrelsen Decharge for Regnskabet.

Af Bestyrelsens Medlemmer afgik Departementschef *Johs. Dalhoff* og Direktør *Jens Toftegaard*, som begge var indvalgt i Bestyrelsen i 1936, da der ved Professor Jørgen Pedersens Udtræden var blevet en ekstra Plads ledig. Formanden meddelte, at da Foreningens Love bestemmer, at kun det ene af de afgaaende Medlemmer kan genvælges, havde man ved Lodtrækning afgjort, at Departementschef Dalhoff skulde udtræde af Besty-

relsen, medens denne foreslog Genvalg af Direktør Toftegaard og Nyvalg af Kontorchef i Priskontrolraadet, cand. polit. *Ebbe Groes*. Efter at Formanden havde rettet en varm Tak til Departementschef Dalhoff for hans Arbejde og Interesse for Foreningen, vedtoges Bestyrelsens Forslag. Bestyrelsen har derefter følgende Sammensætning: Nationalbankdirektør C. V. Bramsnæs, Formand, Ingeniør R. G. Andersen, Forretningsfører Josef Andersson, Kontorchef Ebbe Groes, Bankdirektør Olaf Hedegaard, Direktør Jens Toftegaard og Professor, Dr. polit. F. Zeuthen.

Endelig genvalgte Sparekassedirektør *Winkel Smith* til Revisor.

BOGANMELDELSER

T. W. Hutchinson: THE SIGNIFICANCE AND BASIC POSTULATES OF ECONOMIC THEORY. Macmillan, London 1938. 192 S.

Skønt Nationaløkonomiens Metodespørgsmaal jo har været behandlet adskillige Gange tidligere, og skønt Forfatteren straks i Forordet siger, at for megen Originalitet er farlig i et videnskabeligt Værk, er det alligevel en Bog, som giver et frisk Pust. Dette beror dels paa, at Forfatteren, skønt Englænder (og velbevandret i klassisk og moderne engelsk Økonomi), ogsaa har søgt Inspiration i kontinental (incl. svensk) økonomisk og filosofisk Litteratur og hertil har føjet et charmerende, ungdommeligt Humør og Mod til at tage afgørende Konsekvenser uden Tilbøjelighed til Opstilling af upraktiske og »originale« Paradoxa.

Et Hovedpunkt er den klare og aabne Sondring mellem den rene, deduktive Teori og Erfaring. I første Tilfælde drejer det sig om Sætninger, som ikke kan modbevises ved Iagttagelse, idet de beror paa valgte Definitioner og Operationer med disse efter Logikkens Regler. Det er forsaavidt kun Tautologier, Cirkelslutninger, hvor Resultatet ikke indeholder andet og mere, end der ligger i Forudsætningerne. Alligevel kan de være nyttige som Midler til at drage Konsekvenser af Iagttagelser. Man tvinger disse til at give direkte og forstaaelige Svar paa de Spørgsmaal, man egentlig vil have besvaret. »Every single step in a deductive chain is trivial. Long deductive chains lose their trivial, but not their analytical tautological character. To criticise a proposition of pure theory as such as tautological, or circular, or as assuming what it requires to prove, is beside the point«. Faren ligger imidlertid i, at man opfatter Sætninger, der beror paa en Operation med Symboler og Ord, som sigende noget om Virkeligheden. »Værdi er ..« »Costs really are«. Nødvendigheden af Slutninger, som beror paa den logiske Sammenhæng mellem selvskabte Begreber og Forudsætninger, overføres paa Virkeligheden. Skal Udsagn om virkelige, økonomiske Forhold være videnskabeligt tvingende, maa de underbygges med Argumenter, som ogsaa kan overbevise andre Mennesker (»intersubjective tests«). Skal man ikke blot naa til forberedende logiske Manøvrer, men Sætninger, som angaar Virkeligheden »then these propositions must conceivably be capable of empirical testing or be reducible to such propositions by logical or mathematical deduction« — jfr. Frisch's Anvendelse af Begreber »tagne fra Observationsteknikken«.

Hutchison advarer mod Anvendelsen af hypotetiske Modeller efter Op-skriften »We assume conditions of perfect competition« or »Imagine a community«, og foretrækker »the term »perfect competition« being defined as follows, it logically implies«, idet man herved undgaar, at en

rent formel teoretisk Diskussion med Urette giver Indtryk af Realiteter. Faren undgaas ved at anvende matematiske Symboler i Stedet for Ord som Marked, Pris o. s. v., der stadig fremkalder Billeder fra Virkeligheden. For saa vidt det kun drejer sig om rent formelle logiske Slutninger, kan dette være rigtigt. Men ofte er der jo Tale om undervejs at medtage yderligere Erfaringer. Hutchison har dog Ret i, at det er af stor Betydning at vide, hvad man gør, hvad der er formelle Slutninger, og hvad der beror paa og er betinget af bestemte Erfaringer. F. Eks. i en saa enkel Teori som Produktionsteorien er det muligt at sondre klart mellem Fakta og Slutninger. Paa Omraader, hvor vor Viden bestaar af mangfoldige, lidet overskuelige og usikre Stumper (f. Eks. den stærkt omstridte Konjunkturteori), synes det unægtelig fristende at lade Forestillingen om Virkeligheden følge Deduktionens skiftende Omformninger af Tankeindholdet for at faa Teorien prøvet paa saa mange Maader som muligt; men Kontrollen med Tankegangens Sikkerhed svækkes let, og den stadige Forestilling om Fakta, og saa hvor Hovedlinien i Tankegangen skal være rent abstrakt og formel, kan tænkes at føre paa Vildspor. Hvor der foreligger Uenighed, er det en Fordel let at kunne se, om den beror paa forskelligt valgte Definitioner, for lille eller forskelligt Erfaringsgrundlag eller Fejlslutninger.

Hutchison har vel Ret i sit Hovedsynspunkt, at det er vigtigt at gøre klart, hvad der (kun) er formelle logiske Slutninger, og hvad der hviler paa Erfaringer — og da Erfaringer fra hvilket Omraade. Kun i saa Fald kan det, som den ene meddeler den anden om økonomiske Forhold, blive kontrollabelt og tvingende, d. v. s. af »videnskabelig Karakter«. Men der kan samtidig være Grund til at understrege den anden Side af Sagen, som paa udmærket Maade blev fremhævet i en Artikel af E. F. M. Durbin i »Economic Journal« i Fjor: at Svagheden i økonomisk Videnskab for Tiden er manglende Forbindelse mellem en i og for sig udmærket deduktiv Retning og en vældig Opsamling af værdifuldt Erfaringsmateriale. Den første Retning gør ikke tilstrækkeligt Arbejde for at finde praktisk relevante Forudsætninger og for at verificere Resultaterne. (Desuden holder man sig inden for snævre faglige Rammer og tager ikke Hensyn til Forhold, som behandles af andre Fagvidenskaber eller andre økonomiske Specialiteter). Hutchisons og Durbins Synspunkter lader sig imidlertid udmærket forene ved et intensivt Samarbejde mellem Deduktion og Iagttagelse — blot man stadig gør tilstrækkelig klart, »hvor man har det fra«, d. v. s. hvad der er Grundlaget for ens Paastande.

Faren ved »ceteris paribus« omtales: at man ikke tilstrækkeligt gør sig klart, hvilke Forhold der antages konstante, og at man eventuelt paa forskellige Stadier i Tankegangen regner med indbyrdes modstridende Forudsætninger.

Ligeledes polemiserer Forfatteren mod »den aftagende Abstraktions Metode«, som han ogsaa kalder den »optimistiske« Fremgangsmaade. For slaar det med at føje nogle faa nye Forudsætninger til den simple statiske Teori? Og vil omvendt ikke en mere fyldig Tilbygning af nye Forudsætninger gøre Teorien uhaandterlig eller direkte give os de økonomiske Love? Hutchison stiller sig i Tilslutning til Johan Åkerman navnlig skeptisk — vistnok for skeptisk — med Hensyn til Overgangen fra statisk til dynamisk Teori.

Forfatteren betragter det som vildledende og i Strid med Praksis paa andre Omraader at kalde den teoretiske Økonomis Sætninger af rent formel — og derfor uomstødelig — Karakter for økonomiske Love.

Forudsætningerne, som sædvanligvis anvendes i den deduktive Teori, findes for abstrakte og urealistiske, i for høj Grad valgt ud fra deres seenhed. Begynder man med at forudsætte, at Folk søger at maksimere deres Indtægt eller Behovstilfredsstillelse eller noget andet, faar man ikke at vide, hvordan de gør det, eller »dropping the assumption of perfect expectation, how even it is »sensible« or »rational« for them to do so«. Forudsætningen om Maksimering har netop virket saa simpelt, fordi »tractability«. Dette gælder ikke mindst Forudsætningen om fuld Forud-Specialiteter). Hutchisons og Durbins Synspunkter lader sig imidlertid tisk — maaske noget for skeptisk — med Hensyn til Overgangen fra statagelse — blot man stadig gør sig tilstrækkeligt klart, »hvor man har det man tillige har regnet med fuld Forudseenhed. Da alle økonomiske Dispositioner har Konsekvenser i Fremtiden, bliver al Forudberegning, f. Eks. ogsaa af Forbrugets Virkninger, meget problematisk¹⁾. Usikkerheden bliver særlig stor, naar man ikke befinder sig paa et stillestaaende Frikonkurrencemarked, men hvor den Maade, hvorpaa nogle faa Virksomheder indretter sig efter hinandens Handlemaade, er af Betydning, eller hvor der foregaar Spekulation, hvorved det jo ogsaa gælder for alle de enkelte om at indrette sig efter de andres Handlemaade. Man kan ikke forud angive den rationelle Række af Træk for en Skakspiller.

Det er rigtigt, at de statiske Ligevægtsbetragtningers Betydning svækkes væsentligt, naar Erfaringen viser meget lidt Tendens mod en saadan Ligevægt. Tendensen lader sig ogsaa daarligt forene med Manglen paa Viden om Fremtiden. Betingelsen for rationelle Sandsynlighedsberegninger, der bygger paa Fortidens Erfaringer, synes heller ikke at være til Stede i større Omfang. Erfaring om de faktisk forekommende Forventninger og Driftsherrernes Handeln ud fra disse, bliver derfor nødvendig.

Saa vel ældre engelske Forfattere som østrigske Grænsenytteteoretikere lader Økonomien starte med en indre Viden om de mest betydningsfulde økonomiske Fakta — hvad der maa give et behageligt Forspring frem for andre Fag. Det uheldige er dog, dels at man savner en Præcisering af denne Introspektions Indhold, og dels at man ikke er i Stand til at føre noget videnskabeligt Bevis for den. Hutchison benægter imidlertid ikke, at Introspektionen kan være særdeles nyttig, saa længe det blot gælder om at opstille foreløbige Formodninger om menneskelig Handeln.

Forfatteren, der ellers er streng i sine Krav, finder, at man godt kan sige, at en Person har større Nytte af en Ting end en anden Person, saafremt dette i Overensstemmelse med almindelig Sprogbrug kan konstateres paa en saadan Maade, at f. Eks. forskellige Opmænd vilde være enige ved

¹⁾ I et Appendix polemiserer Forfatteren mod den almindelige politiske Tro paa det fri Forbrugsvalg. Kan man i et fremmed Land ikke tyde Spisesedlen, staar man sig ved at spise table d'hôte fremfor à la carte, selvom à la carte Retterne gennemgaaende er noget bedre. Navnlig naar Sælgerne med stor Bekostning og Dygtighed bestræber sig for at gøre Folks Forventninger mindre paalidelige, vil Resultatet næppe blive særlig godt. Iøvrigt nævnes her den upartiske Forbrugervejledning i Amerika gennem »consumers' assistance bureau«, jfr. Fritz Bauers Artikel »Socialisten« Nr. 10, 1938.

Afgørelsen af et Væddemaal. Det gælder imidlertid om at erstatte Dagliglivets ubestemte og mystiske Nyttebegreb med et bestemt, mere eller mindre vilkaarligt valgt Index for »social standard«. Endog Anvendelse af imperativ Udtryksmaade — der som normativ maa falde uden for Videnskaben — skal man ikke tage alt for højtidelig. Trods Sprogbrugen er Kogebøger jo ikke mere normative end kemiske Lærebøger, der anvender den korrekte, beskrivende (indikative) Form.

F. Zeuthen.

Josef Hellauer: GÜTERVERKEHR. Gustav Fischer, Jena 1938. 178 S.

Den foreliggende Afhandling er tidligere udgivet af Forfatteren i »Nachrichten- und Güterverkehr«, der omhandlede de nævnte to Befordringsmaader. I den nu foreliggende Bog er kun Godsbefordringen gjort til Genstand for Behandling, men i en omfattende Omarbejdning som Følge af de mange Nydannelser, som de senere Aar har ført med sig, og samtidig med Tilføjelse af et Afsnit om Flyvetrafik.

Bogens Hovedformaal er at vise, hvorledes og under hvilke Betingelser Trafiken afvikles fra Købmandens Synspunkt, og derfor er Forholdene vedrørende Befordringernes økonomiske og trafikmæssige Afvikling kun berørt, hvor dette har været nødvendigt af Hensyn til det Maal, Forfatteren har sat sig i den foreliggende Bog: At give den Næringsdrivende de Oplysninger om Trafikforhold, som har Betydning for hans Virksomhed.

Hvert enkelt af Trafikmidlerne, Jernbane, Bil, Skibsfart, Kanalfart, Flyvning og Post er gjort til Genstand for selvstændig Behandling i særskilte Afsnit af Bogen, og for saa vidt de mere almindelige Forhold angaar gøres der for hvert enkelt Trafikmiddel Rede for tekniske Ejendommeligheder, Organisation af de Foretagender der afvikler Befordringen, offentlige Reguleringer, rationel Takstbestemmelse og den historiske Udvikling. Hvad Befordringsbestemmelserne angaar er der gjort Rede for ethvert tænkeligt Spørgsmaal, som har mere direkte Betydning for Forsenderen og i et saadant Omfang, at Forsenderen ogsaa er i Stand til at forstaa Sammenspillet mellem og Nødvendigheden af de mange Befordringsbestemmelser.

Det er en ikke ubetydelig Del af Bogen, der ofres paa Fremstillingen af det mere almindelige, og det kunde maaske synes, som om Fremstillingen heraf er gjort for omfattende, idet den giver en næsten udtømmende Karakteristik af de enkelte Trafikmidler. Der er dog hertil at bemærke, at den interesserede Købmand, for hvem et Kendskab til de forskellige Befordringsmaader har Betydning, sikkert vil føle sig tiltrukket af de mange Oplysninger, som Bogen indeholder, og som i Virkeligheden ogsaa er af Betydning for den, der vil forstaa de mere dybt liggende Aarsager, som giver sig Udslag i den forskellige Befordringsmaade, Service og Pris ved de respektive Trafikmidler. Det maa saaledes være af Interesse at have Kendskab til de Hovedprincipper paa Grundlag af hvilke Taksterne opbygges og som betinger deres Forskellighed saavel ved de forskellige Trafikmidler som indenfor samme Trafikmiddel. Endvidere fremgaar det heraf, hvorfor det ene Trafikmiddel kan have Tarifpriser, medens dette ikke er gørligt ved visse andre Trafikmidler. Om Fremstillingen af de mere almindelige Forhold kan endelig siges, at den ogsaa har Bud til andre end Købmanden, og at Bogen udmærket kan læses af almindelige trafikinteresserede.

Da Bogen fortrinsvis er skrevet for tyske Læsere, er det naturligt at det hovedsagelig er tyske Trafikforhold, der omhandles, og i Afsnittet om Bilbefordringen faar man udførlige Oplysninger om, hvorledes Konkurrence-spørgsmaalet mellem Baner og Biler er løst i dette Land. Bortset fra enkelte statslige Ordninger af Trafikvæsenet vil dette bære de samme Hovedpræg i de forskellige Lande, og derfor vil den foreliggende Fremstilling meget vel kunne læses af danske Læsere med Fordel. Dette gælder endnu mere Bogens Omtale af Befordringsbestemmelserne, der ganske naturligt maa være ret ensartede i de forskellige Lande som Følge af Befordringens Betydning for den internationale Omsætning.

Foruden selve Befordringen omhandler Bogen ogsaa andre Forhold, som er knyttet til Befordringen af Gods, saaledes Omladningsforhold, Lagerhus-virksomheden, herunder Toldforhold, og endelig er Speditørvirksomheden gjort til Genstand for en Omtale. Som Karakteristik af den dybtgaaende Behandling som Forfatteren giver Bogens enkelte Afsnit kan anføres, at hele den Teknik, der knytter sig til Omladningsforhold er udførlig behandlet lige fra den almindelige Sækkevogn til de mere komplicerede Læssemidler som Kraner, Paternosterværk og Rørbefordring.

Det kan ikke her lade sig gøre at komme ind paa en nærmere Redegørelse for de enkelte Trafikmidler, men for at give et Indtryk af den Side af Bogens Indhold, som har mest direkte Interesse for Købmændene, skal lige fremhæves nogle enkelte af de for Banerne gældende Befordringsbestemmelser som Bogen omhandler. Den giver en Oversigt over de forskellige Befordringsmaader, Oplysning om Ledsagelsespapirer, Raadighedsretten over Godset, Forsikringsbestemmelser, Regler for Ind- og Udlevering, Leveringsfrister, Omekspedition og direkte Indskrivning til fremmed Baner, mulig Erstatning ved Forsendelse og Tab af Godset og Gebyrer for særlige Ydelser.

Er som foran antydnet den mere almindelige Beskrivelse maaske lidt vel omfattende, havde det paa den anden Side været naturligt at gøre noget mere ud af Banernes Tarifsystem særlig med Fremhævelse af Prisdifferencieringens Betydning for Dækning af de faste Udgifter gennem den af Banerne førte Prispolitik. En Uddybning af dette Forhold vilde have givet Forstaaelse af, hvorfor der i mange Tilfælde betales meget forskellig Pris for ensartede Ydelser.

J. A. Tork.

Carl Major Wright: ECONOMIC ADAPTATION TO A CHANGING WORLD MARKET. Ejnar Munksgaard, København 1939. 305 S.

De senere Aars økonomiske Politik har været præget af en saakaldt Kriselovgivning, foraarsaget ved de voldsomme Svingninger i visse Varers Priser m. m.; den førte Politik har hyppigt været ret tilfældig og ugennemtænkt. Man maa derfor hilse enhver Undersøgelse velkommen, der tager den Opgave op: at anviser de mest hensigtsmæssige Veje, man kan gaa. Det er en saadan Opgave, *Carl Major Wright* har paataget sig. Det er særligt Forholdene i de smaa Lande, hvor Udenrigshandelen og dermed Ombytningsforholdet over for Udlandet spiller en forholdsvis stor Rolle for Indkomstdannelserne, han vil undersøge. Wright opstiller som politisk Maal den størst mulige og den mest stabile Indkomst; dette mener Forfatteren, man vil opnaa, hvis Ombytningsforholdet over for Udlandet gøres saa gunstigt

og stabilt som muligt. Denne Betingelse kan dog kun være en blandt flere, men Forfatteren tager alene dette Forhold op til Behandling. Efter Forfatterens Mening maa det være en Statsopgave at lede Produktionen i en saadan Retning, at Eksporten bliver saa godt betalt som muligt; det private Erhvervsliv vilde ganske vist, om det overlodes til sig selv, søge hen til de mest profitable Erhverv, men diverse »sociale« Hensyn bevirker, at man finder det ønskeligt at understøtte »kriseramte« Erhverv (f. Eks. ved Told, Eksportpræmier, højere Hjemmemarkedspriser, Produktionspræmier o. l.), og derved hyppigt opretholder Produktion, som ellers vilde sygne hen. Desværre gaar Forfatteren ikke ind paa Mulighederne for at give de sociale Ydelser i en saadan Form, at de ikke hindrer den »naturlige« Tilpasning.

Forfatteren ønsker nu at anvise Staten de Forhold, som den maa tage i Betragtning, naar den skal vælge Landets Eksportvare. Antallet af saadanne Forhold er jo ikke ringe, og Forfatteren tager i sin Bogs centrale Afsnit en Del af dem op til Behandling et for et. Desværre benytter Wright en — naar Hensyn tages til Bogens Omfang — ret fortvivlende Metode. Skal han f. Eks. behandle Indkomstelasticiteten for Varer, Emigrationens Variation under Konjunktoren, Produktionsfaktorernes Udbudselasticitet eller, hvad det nu kan være, giver han om hvert af disse Spørgsmaal et lille Afsnit paa en halv Snes Sider, hvori Spørgsmaalet behandles i Almindelighed, altsaa ikke specielt i Tilknytning til Bogens Problem; Behandlingen i et saadant Afsnit anlager i langt de fleste Tilfælde Karakteren af nogle ret tilfældigt valgte og forbavsende ukritisk behandlede Referater af andre Forfatters Undersøgelser, medens Forfatterens egne Betragtninger træder helt i Baggrunden; der gøres kun smaa Forsøg paa at udrede de refererede Forfatteres Terminologi og Forudsætninger. Resultatet af denne Fremgangsmaade er, at Læseren faar et vist Kendskab til et stort Antal Undersøgelser, men faar meget lidt at vide om, hvad det altsammen vedkommer den Opgave, Forfatteren har stillet sig. Kun i enkelte Afsnit træder Forfatteren selv frem; desværre er heller ikke disse Kapitler særligt klare; kun sjældent defineres Begreberne eller klargøres Forudsætningerne. Resultatet er, at mange af Forfatterens Sætninger kommer til at virke paa Læseren som ret overfladiske Postulater, hvad de maaske ikke er.

Wright har haft det prisværdige Ønske at ville underbygge sin Fremstilling med statistiske Undersøgelser. Desværre nøjes han ogsaa her i Hovedsagen med Referater af andres Undersøgelser, saaledes at den for Forfatter og Læser lige inspirerende Vekselvirkning, der kan opstaa, naar statistisk lagttagelse og økonomisk Teori samarbejder, i det væsentlige udebliver.

Paa Bogens Side 265 kommer Forfatteren frem til sin Konklusion; den lyder saaledes: »In order to combine these two objectives, high and stable income, it is necessary to promote the production of commodities with a high income elasticity coefficient of demand, so that the long-period dynamic development which should constantly lead to higher incomes will cause a greater demand for the commodities in question, as well as those with a high price elasticity coefficient of demand, so that a price reduction in a period of depression with falling incomes will cause a comparatively large increase in the demand for these commodities. Both criteria are satisfied by the so-called »new« commodities of any period. With regard to supply it is important in the first place that the proportion of the world

production of a certain commodity produced by the national unit should not be so great that an increased supply from this unit alone will cause a considerable decline in price. Secondly it is important that the other national suppliers should have a high price elasticity coefficient of supply so that if a price fall should occur they would quickly be able to curtail production to such an extent that a reverse price movement would be started«. Forfatterens Idé bygger saaledes øjensynligt paa et Samfund i Udvikling, hvor det bl. a. gælder om at tilegne sig de Differentialindkomster, der kan opstaa, inden udbudt Mængde har tilpasset sig den efterspurgte. Forfatterens Konklusion kan nok give Anledning til Spørgsmaal; et Par Stykker af dem: Er det givet, at Indkomsten i det lange Løb vil være stigende? og paa alle Markeder? Vil den af Wright ønskede store Udbudselasticitet hos Konkurrenterne ikke bevirke, at den eventuelle Prisstigning, som den stigende Efterspørgsel fra Importmarkederne volder, ogsaa omsætter sig i væsentlig større Produktion fra Konkurrenterne, hvorved Prisforhøjelsen bliver ringe? Hvad det kommer an paa, maa vel være, at Konkurrenterne reagerer langsomt, naar Efterspørgselen stiger, men hurtigt, naar den falder; Spørgsmaalet om en Produktion kan betale sig, maa vel for en Del bero paa en Sammenligning af Reaktionshastighederne for Udbudets Reaktion i Ud- og Indland. En Omtale af saadanne Hastigheder kommer Forfatteren imidlertid ikke nærmere ind paa. Bogen mangler ogsaa en nøjere Afvejning af den Vægt, man skal tillægge de forskellige Momenter; dette vil ellers i Praksis være af overordentlig stor Betydning, for det skulde dog være et meget stort Held, om man kunde finde en Vare, der i enhver Hensend var den bedst egnede.

Bogen slutter med en kort og ganske interessant Beskrivelse af nogle Tilpasningsprocesser i Bulgarien.

Kjeld Philip.

Otto Schroeder: KOSTENSENKUNG UND LEISTUNGSSTEIGERUNG. C. E. Poeschel Stuttgart 1938. 147 S.

En større Virksomhed vil Dag for Dag staa overfor et med de vekslende Prisrelationer stadigt skiftende Tilpasningsproblem, og den vil, naar Virksomheden vokser, og Markedet bliver mere uoverskueligt, vanskeligere kunne disponere paa Grundlag af Intuition, og den maa derfor i stigende Grad benytte Statistiken som Hjælpemiddel. Herom siger Forfatteren: »Eine genaue Kontrolle aller betrieblichen Funktionen und eine Steigerung ihres Wirkungsgrades ist nur zu erreichen mit Hilfe einer planmässig betriebenen Statistik«. Af Driftsstatistikens forskellige Omraader beskæftiger Forfatteren sig kun med dem, der er angivet i Bogens Titel; Behandlingen er ikke teoretisk, men den tager praktisk paa de Problemer, som en Virksomhed staar overfor, naar den vil forøge sin Effektivitet og Rentabilitet. Lederen af en Virksomheds statistiske Afdeling vil i mange Tilfælde kunne høste Vejledning til det daglige Arbejde gennem de foreslaaede Tabeller og Arbejdskort.

P. P. Sveistrup.

Fritz Croner: DE SVENSKA PRIVATANSTÄLLDA. En sociologisk Studie. Stockholm 1939. Kooperativa Förbundets Bokförlag. 474 S.

F. Croner afviser Spekulation og Konstruktion i Sociologien, men gaar ind for »objektiv og kontrollabel Beskrivelse af Fænomenerne« (S. 12); han

har med sin Behandling af Emnet givet et ualmindelig solidt Eksempel paa, hvad man jævnlige kaldet Sociografi. Lunds Universitet kunde byde ham ideelle Arbejdsbetingelser. Han har m. H. t. de statistiske Metoder kunnet raadføre sig med saa fremragende en Fagmand som afd. Professor Sven Wicksell, og den svenske Stat gav Midlerne til Organisation og Gen-nemførelse af et stort anlagt Kollektivarbejde (Lundautredningen) i Tilknytning til »Statistiska Institutionen i Lund«.

Arbejdet formede sig som en udvidet Fornylse og uddybende Fortsæt-telse af den svenske Socialstyrelses tidligere Undersøgelse »rörande de af-färsanställdas arbets- och löneförhållanden« (1920—25). En tysk Forløber eksisterer i det frisindede Funktionærforbunds Værk om »Die wirtschaft-liche und soziale Lage der Angestellten« (1931). *Croners* Studier har over-for deres svenske Forgænger det Fortrin at være mere omfattende, ikke begrænset til de ydre, rent økonomiske Træk; hans Arbejde overgaar det nævnte tyske ved langt mere fintmærkende statistiske Metoder og Resul-taternes repræsentative Gyldighed¹⁾.

Det har været *Croners* Hensigt med den nye Undersøgelse for det første at give et mere detaljeret Billede af Erhvervsfunktionærernes økonomiske Forhold, dernæst at trænge dybere ned til en Forstaaelse af dette Samfunds-lags indre Socialstruktur, og endelig at indvinde Materiale til en empirisk Bedømmelse af Samfundslagets »Attityder« (Mentalitet). Det udkomne Bind behandler det økonomiske og det objektiv-sociologiske Spørgsmaal. Der bebudes en selvstændig Studie over Funktionærernes Mentalitet og Sam-fundsholdning.

Stoffet blev fremskaffet gennem en Enquête. Et Spørgeskema med over 50 Enkeltspørgsmaal blev dels gennem Fagorganisationerne, dels direkte, udsendt til 38.000 Funktionærer, hvoraf de 7337 gav fuldt brugbare Svar. Dette Materiale blev suppleret med case studies. *Croner* paaviser gennem en overbevisende kritisk Redegørelse (S. 35—40) Resultaternes Repræsen-tativitet for hele Samfundslagets Forhold, og han verificerer yderligere sin Paastand ved en Sammenligning med Folke- og Erhvervstællingen (S. 41—51). Kun paa eet Punkt kan Materialet formodes at være selektivt: da det kun omfatter faa uorganiserede, og da de højeste Lønninger er hyp-pigere blandt disse end blandt de organiserede, er Indtægternes Spredning sandsynligvis bredere i Virkeligheden end den fremtoner i Talmaterialet.

Blandt de økonomiske Forhold undersøges herefter 1) Lønningen i For-hold til Profession, Familieforhold, Alder, Beskæftigelsessted, Ansættelses-tid, Brancher, Virksomhedernes Størrelse og Funktionærens »Berejstthed« (S. 52—163). — 2) Lønudviklingen for de enkelte Funktionærgrupper gen-nem de sidste 30—40 Aar (S. 164—206). — 3) Arbejdstiden og Overarbejde (S. 207—45). — 4) Arbejdsforholdenes Regulering (S. 246—51). — 5) Fe-rieforholdene (S. 252—59). — 6) Opsigelsesforhold (S. 266—74). — 7) Pen-sionsforholdene (S. 275—85). — 8) Privat Forsikring og Biindtægt (S. 286—95).

¹⁾ Bristen ved den tyske Undersøgelse er, at Materialet er stærk selektivt, da det kun omfatter Funktionærer af en bestemt Organisationsretning. Det kan paavises, at denne Fagorganisation hovedsagelig var sammensat af en Elite blandt Funktionærerne. Resul-taterne gav derfor et altfor gunstigt Billede af Funktionærernes gennemsnitlige Kaar.

Blandt de sociale Forhold spiller Uddannelsesgrad og social Herkomst Hovedrollen (S. 296—345). Navnlig med Henblik paa det sidste, hvor Spørgsmaalet om Funktionærklassens Selvrekruttering dukker op, giver Undersøgelsen en Række nye, for enkelte Grupper detaljerede Oplysninger. Jeg henviser navnlig til Studierne over Butikspersonalets Skole- og Faguddannelse (S. 301 ff.) og over Udviklingen af Arbejderklassens typisk forskellige Andel i enkelte Funktionærgruppers Nyrekruttering (S. 320 ff.). Med dette sidste betræder *Croner* et hidtil uudforsket Omraade.

Jeg undlader at nævne andre Spørgsmaal, der er taget op til Drøftelse i dette Afsnit, for at gøre særlig opmærksom paa Del V., hvor de i II. og III. Del ved Hjælp af kvantitative Metoder indvundne Resultater belyses gennem Case-studies (S. 396—443). *Croner* er fuldtud klar over, at case-studies kun har Betydning i to Retninger. 1) Foretager man dem før en statistisk Undersøgelse, kan de kun give Fingerpeg m. H. t. de Spørgsmaal, det vil være ønskeligt at faa oplyst ved Hjælp af kvantitative Metoder. 2) Som Supplement til alt foretagne statistiske Undersøgelser tjener de til at illustrere, anskueliggøre og intensivere disses Resultater. — Hos *Croner* har de denne sidste Opgave, og han har derfor valgt sine Enkeltilfælde ud fra det Synspunkt, i hvilken Grad de kan betragtes som typiske paa Baggrund af de indvundne kvantitative Resultater. Han søger navnlig at belyse Typer paa Løbebaner — »jævn Fremgang« og »dramatisk op og ned«. Anskueligheden øges betydeligt ved Anvendelse af den grafiske Fremstillingsmetode (Livskurver).

Endelig gøres der (S. 444—63) nøje Rede for Funktionærernes Karakter af et selvstændigt Samfundslag ved Siden af Arbejderne — og dette Afsnit fortjener den største samfundspolitiske Opmærksomhed. Det danner samtidigt Optakten til de bebudede Attitudestudier, som man har Grund til at imødesee med Spænding.

Croners Resultater har kun tildels umiddelbar Gyldighed ogsaa for danske Forhold. I Sverige er ogsaa Funktionær-Indtægternes Spredning væsentlig bredere end herhjemme, hvor man i det hele taget har en mere »demokratisk«, d. v. s. kun svagt differentieret Indkomstskala. Bortset fra slige Gradsforskelle og de deraf fremgaaende Konsekvenser vil dog Funktionærproblemet næppe ligge principielt anderledes her end i Sverige. Og Problemet er af særdeles stor Betydning. Man behøver ikke, som det er sket¹⁾ at forudse en ny Samfundsepoke med Funktionærerne som dominerende Samfundslag; dette gaar afgjort for vidt. Men sikkert er, at Funktionærerne ikke alene ved deres stærke og fremdeles voksende Antal, men ogsaa ved deres økonomiske og ideologiske Nøglestilling mellem Bourgeois og Arbejderklasse danner et Samfundslag, som navnlig Politikeren bør holde Øje med. En Undersøgelse, der indeholder saa velbegrundede Oplysninger om dette Samfundslag som *Croners* Bog gør, er derfor ikke alene videnskabeligt, men ogsaa praktisk set af ualmindelig stor Værdi.

Th. Geiger.

¹⁾ Schumpeter: Das soziale Antlitz des deutschen Reiches. 1930.

PENNING- OCH FINANSPOLITIK UNDER KRIGSTID¹⁾

Av ERIK LINDAHL

DE ekonomiska problem, som de nordiska staterna ha att lösa under nuvarande krigstillstånd, äro i flera hänseenden av likartad karaktär. En kort redogörelse för de riktlinjer, som lagts upp för den svenska penning- och finanspolitiken, kan därför kanske påräkna något intresse även i Danmark. De reflexioner rörande själva principfrågorna, som jag kommer att foga till framställningen av de positiva åtgärderna, stå naturligtvis helt för min egen räkning.

Om man utgår från det av alla insedda förhållandet, att även de neutrala länderna ej kunna undgå krigets skadeverkningar utan att de både nödgas sänka sin levnadsstandard under den tid kriget varar och därjämte få vidkännas förmögenhetsförluster av bestående art, kan den ekonomiske politikens huvudproblem formuleras på följande sätt: Hur skola dessa av kriget orsakade ekonomiska offer kunna begränsas till sin storlek och hur skall deras kännbarhet minskas genom en jämn fördelning på alla samhällsklasser?

Den i Sverige av finansministern föreslagna lösningen av detta problem går i stort sett ut på följande²⁾: Den sänkning av levnadsstandarden, som framstår som en oundviklig följd av hindren och de ökade kostnaderna för utrikeshandeln, skall vinnas genom

¹⁾ Efter anteckningar till ett föredrag i Nationalekonomisk Forening den 1 december 1939.

²⁾ Riktlinjerna för Sveriges ekonomiska politik ha angivits i departementschefsytttrandet i två propositioner till den urtima riksdagen: nr 53 om överföring på staten av vissa krigsrisker vid import och nr 78 om värnsskatt. Tillsammans innehålla dessa båda anföranden en god analys av det nuvarande ekonomiska läget, varjämte de ge en föreställning om hur de av regeringen vidtagna och föreslagna åtgärderna kunna sammanfogas till ett enhetligt handlingsprogram.

att vid oförändrad inkomstnivå prisnivån får stiga i proportion till varutillgångens minskning. De konsumtionsinskränkningar åter, som ha sin grund i statsutgifternas stegring, skola åstadkommas genom ökade skatter och ökat sparande. (Den tredje frågan, som gäller de av kriget orsakade förmögenhetsförlusternas fördelning, har ännu ej erhållit sin principiella lösning, men den sammanhänger med vissa finanspolitiska spörsmål, till vilka jag skall återkomma i det följande).

NORMEN FÖR PRISPOLITIKEN

Härmed har först och främst ett rättesnöre givits för regleringen av prisnivån och av kronans inhemska köpkraft: prisnivån får ej stiga utöver den gräns, »som betingas av ökad knapphet vid oförändrad köpkraft», men den bör å andra sidan få stiga upp till denna gräns. »Detta program innebär tydligen med avseende å utvecklingen av köpkraften — eller m. a. o. den totala monetära efterfrågan — att man skall eftersträva en stabilisering av denna vid oförändrad nivå; varu- och tjänstemängden kommer då att representera ett ungefär oförändrat totalvärde i penningar och nationalinkomsten att nominellt om än ej reellt kvarstå på förkrigsnivån. Programmet innebär ett konsekvent fullföljande av de principer för penningpolitiken, som vid 1932 års riksdag fastställdes att gälla sedan kronans värde frigjorts från sin bundenhet vid guld³⁾»).

I fråga om penningvärdets skötsel inom ett land med fri myntfot föreligga som bekant två konkurrerande normer, nämligen att detaljprisinivån skall bibehållas oförändrad, och att detaljprisinivån skall variera i omvänd proportion till produktiviteten, d. v. s. i föreliggande fall, då produktiviteten nedgått på grund av svårigheterna för utrikeshandeln, stiga i samma grad som varuknappheten härigenom ökats.

Ett försök att realisera den förra normen, d. v. s. att bevara den gamla prisnivån, skulle under nuvarande förhållanden tydligen innebära, att de från utlandet kommande prisstegringarna (som ej utan ett vittgående ransonerings- och regleringssystem skulle kunna helt förhindras) skulle kompenseras genom motsvarande prissänkningar å andra håll. Följden härav skulle alltså bli förluster, driftsinskränkningar, arbetslöshet och därmed åtföljande inkomstreduktioner inom vissa grenar inom hemma-

³⁾ Värnskattepropositionen, s. 5.

marknadsproduktionen. Å andra sidan skulle alla personer, som undgingo en inkomstsänkning, knappast få någon större kännning av den av kriget orsakade varuknappheten, då de vid oförändrade genomsnittliga levnadskostnader ej skulle behöva sänka sin vanliga standard mer än som betingades av de höjda skatterna och den ökade offentliga upplåningen. Häri ligger, att den totala standardsänkningen skulle bli större än som är nödvändigt, och vidare att den skulle erhålla en ytterst ojämn fördelning. Jag tror inte, att någon ansvarskännande person, som tänkt sig in i dessa konsekvenser, på allvar skulle vilja ifrågasätta förverkligandet av ett dylikt program för närvarande.

En tillämpning av den andra penningpolitiska normen medför i nu nämnda hänseenden betydligt gynnsammare verkningar, då den i stort sett möjliggör ett bibehållande av prisnivån för hemmamarknadsvaror trots prisstegringen för importvaror och därmed förknippade prisrörelser. En förutsättning för att detta resultat skall kunna ernås är givetvis, att den samlade nominella inkomsten inom landet varken tillåtes stiga, då resultatet härav skulle bli större prisstegring än som betingas av varuknappheten, eller tillåtes sjunka, då konsumenternas köpkraft i så fall ej skulle förstå till att betala båda höjda pris för importvarorna och oförändrade pris för sådana varor och tjänster, vilkas knapphet ej ökats. Jag återkommer strax till de konsekvenser, som härav följa för utformningen av den ekonomiska politiken.

Det anmärkningsvärda i den svenska finansministerns deklARATION ligger ej däri, att han i valet mellan de båda nämnda normerna för penningvärdets reglering föredragit den senare — ty något annat hade som sagt knappast varit tänkbart — utan däri, att han ej uppgivit kravet på en rationell penningpolitik trots det nuvarande lägets påfrestningar. Häri ligger, att han tror sig kunna begränsa detaljprisnivåns totala höjning under kriget till ett par tiotal procent — om exempelvis 40 % av konsumtionsnyttigheterna kunna erhållas i oförändrade kvantiteter, men för de återstående 60 % den tillgängliga kvantiteten nedgår till två tredjedelar av den normala (bortsett från de av den offentligaushållningen orsakade omläggningarna), kommer detaljprisnivåns maximala höjning att bli 25 % —, under det att den under förra världskriget uppgick till nästan ett par hundra procent inom de skandinaviska länderna. Vidare kan man av deklARATIONEN draga den viktiga slutsatsen, att det efter kriget väntade prisetfall ävenledes skall begränsas, så att det blott kommer att motsvara den då

inträdda produktivitetsökningen. Man får antaga, att denna sista princip kommer att tillämpas, även om prisnivån under kriget på grund av omständigheternas övermäktiga tryck kommer att stiga mer än som svarar mot programmet. Erfarenheterna från tidigare deflationsperioder ge nämligen vid handen, att det knappast är tillrådligt att söka reparera en försämring av penningvärdet med en efterföljande förbättring.

Det har i Sverige varit föremål för någon tvist, om det nu uppställda penningprogrammet verkligen står i överensstämmelse med de principer, som ursprungligen fastställdes för den fria myntfotens skötsel. Då man vid guldmyntfotens övergivande angav »kronans oförändrade köpkraft i konsumentarnas händer» såsom mål för penningpolitiken, synes häri ligga en anslutning till den förstnämnda normen för penningvärdet, vars tillämpning i föreliggande fall vi nyss funnit vara omöjlig. I själva verket förhåller det sig så, att det redan efter någon månad befanns tillrådligt att övergå till den andra normen: kronans köpkraft tilläts sålunda variera »inom trånga gränser», försåvitt dessa variationer voro föranledda av växelkursförändringar eller utländska prisförskjutningar. Finansministern har därför haft tillfredsställelsen att kunna anknyta det nu gällande programmet till de principer, som bankofullmäktige uppställde redan i början av den fria myntfotens period⁴⁾.

⁴⁾ Redan den 11 februari 1932 skrevo bankofullmäktige till Konungen: »Vid guldmyntfotens upphävande angåvo fullmäktige riksbankens avsikt vara att bevara kronans inhemska köpkraft Fullmäktiges återopade uttalande bör emellertid ej erhålla den tolkningen, att fullmäktige åsyfta att bibehålla detaljprisinivån för samtliga konsumtionsvaror i genomsnitt oförändrad. På grund av prisstegringen å vissa import- och exportvaror, vilken småningom i större utsträckning kan väntas komma till uttryck även i detaljhandeln, skulle en penningpolitik av nämnda innebörd nödvändiggöra en motsvarande nedpressning av priserna å de egentliga hemmamarknadsvarorna, en utveckling som för vårt land skulle skärpa verkningarna av den nuvarande krisen. Däremot bör i oförmälda uttalande inläggas den betydelsen, att riksbanken vill eftersträva att bibehålla genomsnittet av priserna å hemmamarknadsvarorna och de viktigare i konsumtionen ingående tjänsterna på en i huvudsak oförändrad nivå. En penningpolitik enligt sistnämnda riktlinjer medger viss stegring av riksbankens index, nämligen i den mån en av växelkursstegringen och prisstegringar i utlandet föranledd höjning av priserna å import- och exportvaror (och av priser, som direkt sammanhånga med dessa) skulle giva upphov därtill Enligt fullmäktiges mening bör en penningpolitik enligt ovan angivna riktlinjer medföra, att levnadskostnaderna blott inom trånga gränser komma att avvika från genomsnittet av desamma för år 1931«.

Man kan naturligtvis ha olika åsikter om nyttan av dylika penningpolitiska deklARATIONER. Många centralbankschefer anse tydligen, att det är bättre att ej deklarerat något alls än att lova något som man sedan ej kan hålla. Och såsom belägg för riktigheten av denna uppfattning skulle de kanske hänvisa just till den svenska penningpolitiken, som i sin praktiska utformning knappast kan anses utgöra en fullt konsekvent tillämpning av de uppställda principerna: såväl priset 1932—33 som prisstegringen 1936—37 voro ju raka motsatsen till en reglering av prisen i omvänd proportion till produktiviteten. Trots detta tror jag på nyttan av att offentligt fastställa bestämda mål för penningpolitiken: allmänheten får vissa hållpunkter vid bedömningen av den framtida prisutvecklingen, allmänhetens tro på programmet underlättar dettas realiserande, och riksdagens godkännande av detsamma ökar de penningpolitiska myndigheternas förmåga att vidtaga de här för erforderliga åtgärder. Jag anser till och med att Sveriges exempel i detta avseende ej är avskräckande utan snarare manar till efterföljd.

GENERELLA OCH SPECIELLA METODER FÖR PRISNIVÅNS REGLERING

När det gäller att välja de lämpligaste metoderna för genomförandet av det nu skisserade programmet, har man i Sverige liksom i flertalet andra länder ansett det tillrådligt att under nuvarande förhållanden låta penningpolitikens klassiska och generellt verkande medel ersättas eller kompletteras av andra, som möjliggöra en mera differentierad inverkan på prissystemet.

Sålunda har den traditionella åtgärden mot en hotande prisstegring, nämligen en höjning av räntenivån, blott i begränsad omfattning ansetts böra tillgripas i Sverige under nuvarande förhållanden. Detta beror ej på att det nu skulle vara förenat med några större tekniska svårigheter att genomföra en även ganska avsevärd räntehöjning. Tvärtom, den nuvarande situationen avviker i det hänseendet ej endast från den som i Sverige

Detta uttalande godkändes av riksdagen och har sedan aldrig återtagits, om ock programmets närmare utformning varierat under olika konjunkturlägen. Det kan alltså betraktas som det alltjämt gällande officiella penningprogrammet i Sverige. Vad som nu skett är endast, att samma program erhållit en mer generell formulering samt att »de trånga gränserna» för prisenivåns förändring något utvidgats med hänsyn till nu rådande abnormala förhållanden.

varit rådande under de föregående goda åren utan även från läget under förra världskriget. Sverige hade nämligen då en aktiv betalningsbalans, som tillförde den svenska penningmarknaden medel utifrån och därigenom utlöste en tendens till relativt låga räntesatser. I denna omständighet kan man se en av huvudorsakerna till att inflationstendenserna då blevo så kraftiga. För närvarande pågår en förskjutning av Sveriges betalningsbalans i motsatt riktning, och importöverskottets finansiering har tillsammans med utlandets hemtagande av i Sverige placerat kapital och ökningen av allmänhetens kassahållning medfört en åtstramning av den förut lätta penningmarknaden. Riksbanken har härigenom återfått sitt gamla grepp över marknaden och torde nu ha möjlighet att styra ränteutvecklingen i önskad riktning.

Anledningen till att man blott i relativt liten grad sökt reglera prisutvecklingen genom ränteskruven är av mera principiell art. En räntehöjning kan ju icke hindra de från utlandet kommande prisstegringarna (som ha sin grund i avspärrning eller bero på höjda utlandspriser samt stegrade frakt- och krigsförsäkringskostnader) och blott obetydligt dämpa de farliga stegringstendenser, som ha sin grund i allmänhetens och affärsmännens spekulationer i en fortsatt prisuppgång. Om en räntehöjning skall åstadkomma balans på marknaden, måste detta sålunda ske på det sättet, att den medför prissänkningar, driftsinskränkningar, arbetslöshet och inkomstreduktioner på *a n d r a* håll inom näringslivet. Särskilt för byggnadsindustrien och annan mer långfristig investeringsverksamhet skulle följderna härav bli katastrofala. En politik efter dessa linjer förete alltså det paradoxala draget, att den för att kompensera ett ont ting, nämligen den för starka prisstegringen på vissa håll, tillgriper ett annat och kanske större ont, nämligen prissänkningar och därmed förknippad arbetslöshet etc. på andra håll, trots att dessa två onda ting blott i ett avseende neutralisera varandra, nämligen med hänsyn till den totala köpkraften. En dylik politik strider uppenbart mot den grundläggande maximen, att onödiga rubbningar inom produktionen och därav följande nedgång av dess samlade resultat skola undvikas.

I detta avseende framstår en *sänkning av växelkurserna* som en mer tilltalande åtgärd, då den riktar sig direkt mot det som skall motverkas, nämligen de från utlandet kommande stegringstendenserna. Om det vore möjligt att justera växelkurserna på ett sådant sätt, att den genomsnittliga prisstegringen för importvarorna kunde begränsas till den kostnadssteg-

ring, som från hela folkhushållets synpunkt kunde konstateras för importen i dess helhet, skulle det väsentligaste vara vunnnet med hänsyn till prisutvecklingens stabilisering. Vad som ytterligare erfordrades vore vissa supplementära åtgärder för att garantera, dels att de nämnda prisstegringarna ej gingo till överdrift, dels att den samlade inkomsten inom landet upprätthölls vid oförändrad nivå, trots växelkurssänkningens depressiva effekt på den redan förut hårt beträngda exportindustrin.

Under nuvarande förhållanden kan man emellertid tyvärr ej lösa växelkursfrågan enbart efter prispolitiska synpunkter. Man måste även taga hänsyn till kapitalrörelserna, och dessa påbjuda den största försiktighet i fråga om en uppvärdering av den egna valutan. Det förefaller därför osannolikt, att de ansvariga myndigheterna i Sverige skulle våga inlåta sig på en sänkning av dollarvalutan, till vilken kronan nu anknutits, på mer än ett villkor, nämligen att samtidigt valutarreglering införes, som möjliggör den erforderliga kontrollen av kapitalrörelserna. Så länge man ej följt Danmarks exempel i detta avseende, måste man se sig om efter andra medel att bemästra prisutvecklingen.

Det gemensamma draget för dessa är att de ha mindre generella verkningar än de nyss diskuterade. De rikta sig mer mot speciella punkter inom prissystemet.

I första hand har man genom att subventionera importen av vissa nyckelvaror såsom stenkol och genom att minska fraktkostnaderna (medelst övertagande av vissa krigsrisker) sögt ernå vissa av de fördelar, som skulle erhållits genom en sänkning av växelkurserna. För det andra har man — med prisregleringslagen m. fl. lagar som bakgrund — sökt förhindra, att de primära prisstegringarna utlösa sekundära stegringar, varigenom hela prissystemet skulle komma i gungning. Berättigandet, för att ej säga nödvändigheten, av dylika åtgärder framgår av vad som nyss sagts om en räntehöjnings bristande effektivitet i nämnda hänseende. Den prisdämpande effekt, som är att vänta av dessa åtgärder, är (i motsats till den som orsakats av räntehöjning) av det fördelaktiga slaget, att den riktar sig direkt mot de prisstegringar, som man vill motarbeta.

Vid sidan av dessa åtgärder har man ifrågasatt andra åtgärder av motsatt slag för att upprätthålla inkomstnivån och för att motverka depression och arbetslöshet inom andra områden av näringslivet. På grund av bristen på utländska råvaror har en del av våra industrier kommit i ett brydsamt läge och härtill kommer att

exportproduktionens avsättningsmöjligheter avsevärt begränsats. Såsom motvikt häremot krävas tydligen åtgärder med prishöjande effekt. De åtgärder, som varit påtänkta i detta sammanhang, äro framför allt följande: en i samband med budgetens underbalansering åstadkommen ökning av den allmänna köpkraften, ett försök till dämpning av tendenserna till räntehöjning genom val av lämpliga former för statens upplåning samt en subventionering av vissa produktionsgrenar, framför allt fortsatt stöd åt jordbrukets köpkraft.

Regeringens ekonomiska program innefattar alltså ett helt system av prisdämpande och prishöjande åtgärder, vilka man sökt avväga på ett sådant sätt, att de tillsammans medföra en oförändrad totalinkomst och en begränsning av prisslegringen till vad som betingas av varuknappheten. Denna kombination av åtgärder, som verka i motsatt riktning, är en intressant nyhet inom den ekonomiska politiken. Divergensen mellan en dylik handlingslinje och en reglering av prisnivån genom enbart räntepolitiska åtgärder framgår av det ovan anförda: under det att regeringsprogrammet innefattar ett motverkande både av de inflationistiska och de depressiva tendenserna inom näringslivet, innebär den räntepolitiska linjen att man låter de förra kompenseras genom en förstärkning av de senare. Denna senare linje är givetvis svårare att följa, då balansen mellan de motsatta tendenserna lätt kan rubbas i den ena eller den andra riktningen. Men även om detta lyckas, blir resultatet mindre gynnsamt, då båda tendenserna medföra skadliga verkningar, som blott ofullständigt neutralisera varandra. Fördelen med den differentierade inverkan på prissystemet, som nu försökts i Sverige, är alltså, att dessa skador undvikas samtidigt som näringslivets stabilitet ökas.

Det skulle föra för långt att här försöka närmare klargöra innebörden av nu antydda speciella åtgärder med prispolitisk syftning. Endast beträffande ett par frågor skola några reflexioner tillfogas.

LÖNEPOLITIKEN FRÅN PRISPOLITISK SYNPUNKT.

Om man skall kunna upprätthålla en oförändrad nominell inkomstnivå under en period av ökad varuknapphet, måste man givetvis förhindra, att den av varubristen orsakade höjningen av prisnivån ger upphov till motsvarande lönerörelser. S. k. indexlöner, som stiga i samma grad som levnadskostnaderna, utgöra därför en stor fara för penningprogrammets genomförande. Ty

om lönehöjningen ej kompenseras av inkomstsänkningar på andra håll, uppkommer en ökning av den totala köpkraften, som är ägnad att utlösa en kumulativ prisstegring av inflationistisk typ. Härmed vill jag ej vända mig mot alla lönehöjningar i nuvarande läge — ty i många fall kunna de vara berättigade av andra anledningar, exempelvis såsom kompensation för prisstegringar under förkrigsperioden — utan endast mot sådana, som motiverats med den av varuknappheten framkallade prisstegringen. Ändamålet med denna prisstegring är nämligen just att åstadkomma den erforderliga begränsningen av efterfrågan.

I Sverige föreligger här den komplikationen, att det statliga löneordningen ger befattningshavarna rätt till dyrtidstillägg efter levnadskostnadsindex. Staten har alltså bundit sig själv vid en lönepolitik, som kan komma att utgöra ett ytterst farligt exempel för hela arbetsmarknaden. Nu föreligger emellertid det egendomliga förhållandet, att staten visserligen ej har rätt att upphäva indexlönerna men däremot att revidera den index, efter vilken lönerna skola bestämmas. Man har i Sverige redan diskuterat, om en viss revision i detta fall ej voro fullt befogad, ej endast från penningpolitisk utan även från lönepolitisk synpunkt. Gällande levnadskostnadsindex tar nämligen ej hänsyn till den förändring av konsumtionsvalet, som kommer till stånd på grund av prisrörelserna. Den ger därför ett för starkt utslag för större prisstegringar på särskilda varor, och en lönestegring i proportion här till kommer sålunda att i själva verket betyda en real lönehöjning, som under en period av varuknapphet måste anses fullständigt oberättigad. Denna påtagliga brist hos det nuvarande lönesystemet skulle kunna avhjälpas, om man vid indexberäkningen tog vederbörlig hänsyn till den aktuella konsumtionsinriktningens förskjutning till förmån för de varor, som stigit minst i pris.

Jag omnämner denna sak, då jag antar att ett analogt problem föreligger i Danmark. Jag förstår mycket väl, att trots de anförda skälen vissa betänkligheter i varje land komma att resas mot genomförandet av en dylik revision av indexsystemet. Men om samtliga nordiska länder kunde komma överens att härvid förfara på samma sätt, skulle de kanske kunna stöda varandra mot eventuella anklagelser för godtycke och rättslöshet. Naturligtvis skulle hela lönefrågan ej vara löst med detta, men ett viktigt steg skulle dock ha tagits i rätt riktning.

BUDGETPOLITIKEN FRÅN PRISPOLITISK SYNPUNKT

Jag nämnde budgetens underbalansering som ett av de föreslagna leden i den allmänna prisregleringspolitiken.

När man diskuterar balanseringsfrågan från prispolitisk synpunkt, bör man emellertid först göra klart för sig, att det ges två skilda arter av underbalansering: staten kan nämligen täcka en budgetbrist antingen genom att låna hos centralbanken eller genom att gå ut på den öppna marknaden. Dessa två olika former för underbalanseringen, som i ett givet fall naturligtvis kunna kombineras, medföra mycket olika verkningar från prispolitisk synpunkt.

I förra fallet, då staten låner direkt hos centralbanken för att finansiera vissa statsutgifter, kan en expansiv effekt förväntas av två anledningar: dels komma de ifrågavarande statsutgifterna att medföra en omedelbar efterfrågeökning, dels komma de härvid utsläppta nya betalningsmedlen, i den mån de återvända till bankerna, att lätta penningmarknaden och trycka räntenivån, varigenom efterhand nya köpkraftsökningar uppkomma.

I det senare fallet åter, då statsutgifterna finansieras med medel, som tagits från den allmänna lånemarknaden, blir resultatet en åtstramning av denna, men det beror på låneformerna och marknadens tekniska läge, om någon höjning av räntenivån uppkommer. Är marknaden förut ansträngd, kommer den expansiva effekten av själva statsutgifterna att i större eller mindre grad kompenseras av den depressiva effekt, som den av statens låneanspråk föranledda räntestegringen ger upphov till. I vissa ogynnsamma fall kan den senare effekten till och med bli större än den förra, så att nettoresultatet av underbalanseringen blir av depressiv art.

UNDERBALANSERING GENOM LÅN HOS CENTRALBANKEN

Då man för budgetens underbalansering på tal som en depressionslindrande åtgärd, har man ofta haft en underbalansering av den förra typen i sikte. Även med hänsyn till det aktuella läget i Sverige kan ifrågasättas, om ej en viss medverkan från riksbankens sida är erforderlig vid budgetunderskottets finansiering, för att resultatet skall bli den dämpning av tendenserna till räntehöjning, som kräves för att motverka de förut omnämnda depressiva tendenserna inom näringslivet.

Den centrala frågan är emellertid, hur långt man kan gå på denna frestande väg utan inflationsrisk. Ett försiktigt svar på

frågan kan möjligen formuleras så, att man befinner sig på den säkra sidan, så länge statens upplåning hos centralbanken ej ökas i större grad än bankens valutareserv minskas på grund av ett ökat importöverskott. Ty den dubbelt expansiva effekten av det förra momentet motsvaras av en fullt analog depressiv effekt hos det senare: dels absorberas inhemsk köpkraft vid importvarornas försäljning på den inhemska marknaden, dels åtstramas penningmarknaden, när inhemska betalningsmedel tillföras centralbanken såsom ersättning för de valutor, som banken ställer till förfogande för överskottets finansiering. En stabilisering kommer alltså till stånd såväl av den mot inhemska varor riktade köpkraften som av samhällets försörjning med betalningsmedel.

Naturligtvis kan det vara motiverat att underbalansera budgeten genom lån hos centralbanken även i andra fall än det nu nämnda. Men härvid blir det i regel nödvändigt att genom supplementära åtgärder justera antingen verkningarna med avseende på den totala köpkraften eller verkningarna med avseende på samhällets försörjning med betalningsmedel. Om exempelvis depressiva tendenser inom näringslivet låta en köpkraftsökning genom statliga åtgärder framstå såsom försvarlig men samhällets behov av betalningsmedel är fullt tillgodosett, bör en underbalansering av budgeten genom lån hos centralbanken föranleda denna att draga in betalningsmedel från marknaden (såvida ej överskottet kan neutraliseras genom en skärpning av bestämmelserna rörande bankernas kassareserver eller på något annat liknande sätt). Under motsatta förutsättningar kan det vara önskvärt, att centralbanken ökar den utelöpande mängden betalningsmedel utan att samtidigt åstadkomma en stegring av den totala köpkraften. Om exempelvis en kapitalexport till utlandet tillfört centralbanken inhemska betalningsmedel samtidigt som dess valutareserv minskats, bör banken (såvida den anser det lämpligt att förhindra kapitalexportens depressiva effekt) se till att dessa betalningsmedel åter komma ut på marknaden. Detta kan givetvis ske därigenom att den låter sin portfölj av statspapper ökas i samma mån som dess valutareserv minskas, men om någon samtidig köpkraftsökning här ej är erforderlig, får staten ej använda de ifrågavarande betalningsmedlen till att finansiera löpande utgifter.

Om den svenska budgetfrågan bedömes från nu angivna synpunkter, torde en ganska avsevärd underbalansering av budgeten genom lån hos riksbanken framstå såsom försvarlig under nuvarande förhållanden. Först og främst visar vårt importöverskott

en betydande stegring under de senaste månaderna. För det andra har penningmarknaden åtstramats även av andra anledningar — kapitalflykt och sedelhamstring — samtidigt som den depressiva tendensen inom byggnadsindustrien och andra industrier, vilkas räntabilitet nedgått på grund av de stegrade materialkostnaderna, motivera en viss köpkraftsökning genom statliga åtgärder, om den ej kommer till stånd på annat sätt. Enligt min mening utgöra de nu anförda omständigheterna ett tillräckligt försvar för att täcka huvudparten av den föreslagna underbalanseringen genom lån hos riksbanken. Härvid förutsättes dock, att de inkomstbildande prisstegringarna kunna bemästras och att även de kommande lönerörelserna bli av moderat omfattning.

UNDERBALANSERING GENOM LÅN PÅ MARKNADEN

En underbalansering av budgeten enligt den andra metoden med statlig upplåning på öppna marknaden fyller i regel en positiv uppgift från penningpolitisk synpunkt, endast om penningmarknaden förut är så lätt, att något räntehöjande inflytande ej gör sig märkbart. Om åter penningmarknaden är åtstramad, så att den statliga upplåningen medför en höjning av ränteläget, få de penningpolitiska önskemålen i stället den mera negativa innebörden, att underbalanseringen ej skall medföra alltför ogynnsamma verkningar för näringslivet. Detta är det nu aktuella fallet, och det gäller därför att avpassa såväl omfattningen av denna sekundära underbalansering som formerna för densamma på ett sådant sätt, att rubbningarna inom näringslivet reduceras till ett minimum.

Särskilt vad angår den viktiga frågan om de statliga lånemetoderna, bör man under nuvarande allvarliga och i flera hänseenden onormala förhållanden ej känna sig alltför bunden av gamla traditioner utan i stället fördomsfritt pröva, vilka metoder som medföra de från samhällets synpunkt gynnsammaste verkningarna. För egen del skulle jag i det hänseendet vilja framställa två önskemål för Sveriges vidkommande. Jag tror emellertid, att de även med avseende på Danmark äro av en viss relevans.

För det första bör staten — och helst även kommunerna samt de offentliga och halvoffentliga institutionerna — avhålla sig från att uppträda på obligationsmarknaden (i annan egenskap än som köpare), ända tills att materialknappheten på denna medfört en återgång av kursläget till en mera normal nivå. Vad som bör anses normal nivå kan var och en själv räkna ut på basen av de

antaganden rörande krislägets varaktighet samt de korta räntesatsernas höjd under och efter krisperioden, vilka för honom framstå såsom mest rimliga. Den långa räntan bör nämligen stå i en viss relation till genomsnittet av de korta räntor, som kunna förväntas under lånets hela löptid. Med hänsyn till att det framtida ränteläget med en viss sannolikhet kan antagas ej bli mycket högre än förkrigsläget, måste det nuvarande kursläget för obligationer, vilkas löptid sträcker sig utöver den kristid vi nu befinna oss i, enligt en dylik kalkyl framstå såsom onormalt lågt.

Det är dock ej svårt att förklara obligationskursernas starka nedgång. Marknaden har blott till fallande kurser kunnat absorbera de utbud, som ägt rum från utlandets sida, dels därför att penningmarknaden varit tämligen åtstramad och dels därför att de stora obligationsköparna kanske hålla för troligt, att statens framtida låneanspråk skall medföra en ytterligare nedpressning av kurserna. De ha härvid förbisett, att det ej föreligger någon som helst nödvändighet för staten att acceptera ett av tillfälliga marknadsfaktorer bestämt ogynnsamt kursläge. Det är från många synpunkter önskvärt, att staten i stället stöder obligations- och inteckningsmarknaden, även om detta skulle medföra en ökning av dess korta upplåning.

Det andra önskemålet är, att staten genom speciella låneformer borde försöka bereda ökad räntegottgörelse för nytt sparande, särskilt från småspararnas sida. Om man på detta sätt i förening med lämplig propaganda kan stimulera fram ökat sparande från folkets breda lager, är detta resultat så värdefullt, att det mycket väl motiverar en eventuell ökning av statens räntekostnad. Ty det är just den stora massans konsumtion, som måste inskränkas för att bereda plats för statens stegrade anspråk, och den nu angivna metoden att åstadkomma denna inskränkning torde få anses som den minst smärtsamma.

Lika befogat som det är att genomföra en dylik partiell räntehöjning, lika befogat är det att söka undvika en höjning av den allmänna räntenivån. Under nuvarande förhållanden har den ej någon uppgift att fylla för att hålla kapitalet kvar i landet. Politiska moment äro mer avgörande för kapitalrörelserna än räntedifferenser mellan länderna, och en kapitalflykt kan för övrigt motverkas genom andra mera effektiva metoder. En räntehöjning behövs ej heller för att inskränka investeringsverksamheten, då denna redan på grund av materialbristen försvårats mer än som kanske är önskvärt. Å andra sidan medför en generell räntehöj-

ning en ogynnsam förskjutning av inkomstfördelningen (med högre räntor följa högre hyror) och en sänkning av långfristiga investeringars kapitalvärde, varigenom många låntagare kunna komma i ett brydsamt läge.

Härmed skall ej förnekas, att en viss stegring av den allmänna räntenivån varit berättigad under de gångna höstmånaderna såsom en motvikt mot den fortgående prisstegringen. I Sverige var för övrigt en justering uppåt av vissa korta räntesatser motiverad redan av det skälet, att det föregående stora penningöverflödet medfört en nedpressning av dem till en onormalt låg nivå. Man bör emellertid göra klart för sig, att de nu anförda skälen ej kunna motivera en fortgående höjning av ränteläget. Tvärtom, sedan man en gång nått den maximala punkten av varuknapphet och priserna temporärt stabiliserats på den då uppnådda högre nivån, kan man taga under omprövning frågan, om ej någon sänkning av räntesatserna är motiverad med hänsyn till att de framtida prisrörelserna i övervägande grad kunna förväntas gå i fallande riktning.

UNDERBALANSERINGEN FRÅN SKATTEPOLITISK SYNPUNKT

Från de nu anförda synpunkterna, som i viss mån torde kunna analogt tillämpas även på danska förhållanden, kommer man tydligen fram till den slutsatsen, att en ganska avsevärd statlig upplåning kan äga rum för närvarande, utan att detta behöver medföra någon nämnvärd höjning av ränteläget eller några andra penningpolitiska olägenheter. Se vi härafter frågan från skattepolitisk synpunkt, synas skäl föreligga för ett utnyttjande av denna möjlighet.

De aktuella skatteproblemen äro nämligen både i Sverige och i andra länder av en helt annan svårighetsgrad än under förra världskriget. För det första har skattetrycket stigit avsevärt under den mellanliggande perioden. Enligt en för Sverige gällande beräkning utgjorde samtliga skatter cirka 10 % av nationalinkomsten år 1913, 13 % år 1925, 15 % år 1934 och under de senaste åren kanske 17 %. En motsvarande uppskattning för Danmark skulle antagligen visa ungefär samma resultat, nämligen att vi vid ingången av detta andra världskrig befinner oss på en nästan dubbelt så hög skattenivå som vid det förra världskriget början⁵⁾. För

⁵⁾ Jag tror också, att denna nivå i relation till inkomsten är ungefär lika hög i de båda länderna. De skattejämförelser, som vi för några år sedan

det andra äro de statliga utgiftsstegringar, som nu kunna emotas, mycket större än förra gången. I Sverige beräknades den nu föreliggande budgetbristen för någon tid sedan till cirka 600 milj. kr., d. v. s. till 6 % av nationalinkomsten (om denna anslås till i runt tal 10 miljarder), men efter vad som sedan hänt torde denna beräkning få anses vara tilltagen i underkant. Om hela detta belopp toges ut skattevägen, skulle skattetrycket med ett tag stiga mer än det förut gjort på två årtionden.

Enligt min mening kan det vara riskabelt att gå så bryskt till väga. Den tendens till stigande skattetryck, som karakteriserar vår tidsålder och i vilken man kanske kan se ett uttryck för det äldre liberala samhällets successiva omvandling till ett samhälle med mer central dirigering av de ekonomiska förhållandena, måste givetvis ge upphov till en successiv omvandling av skattesystemet. Vi ha var och en i sitt land varit vittne till hur den ena skattereformen avlöst den andra, och alla ha de avsett att möjliggöra en mer effektiv utpressning av nya skatteoffer. Men det tar givetvis en viss tid att på detta sätt anpassa skattesystemet efter skattebeoven. Och under denna tid kan det vara befogat att hjälpa sig fram med temporär upplåning.

När finansministern i Sverige bestämt sig för att täcka hälften av det nämnda budgetunderskottet med lån och hälften med nya skatter, torde han därför ej riskera någon förebråelse för att lånen blivit för stora och skatterna för små^o). Å ena sidan kan nämligen en statlig upplåning av denna omfattning, såsom förut nämnts, väntas medföra ett gynnsamt resultat även i penningpolitiskt avseende. Å andra sidan torde en ökning av den årliga skattebördan med 300 milj. kr. nästan tangera gränsen för vårt nuvarande skattesystems prestationsförmåga.

gjorde i Sverige, gävo visserligen till resultat, at den samlade beskattningen år 1933 absorberade cirka 20 % av Danmarks nationalinkomst, vilket är en högre siffra än den svenska för samma år. Men denna divergens förklaras antagligen till största delen av att nationalinkomsten i de båda länderna uppskattats efter olika principer, i det att i Sverige den produktionsstatistiska och i Danmark den skattestatistiska metoden tillämpades. När de nya nationalinkomstkalkyler, som nu företagas efter analoga principer i de båda länderna, äro slutförda, kunna mera bestämda slutsatser dragas angående det relativa skattetrycket.

^o) I statsverkspropositionen för 1940/41, som framlagts i januari 1940, har den beräknade bristen för budgetåret 1939/40 höjts med cirka 200 milj. kr. Detta belopp har ej fördelats jämnt på lån och skatter utan helt lagts på upplåningen, som därigenom kommer att stiga till 500 milj. kr. under det närmaste halvåret, i den mån underskottet ej kan täckas genom statens egna kapitaltillgångar.

DE NYA SKATTERNAS UTFORMNING

En mera detaljerad redogörelse för de nya skatter, som nu införts i Sverige för täcka det nämnda beloppet, kan i detta sammanhang knappast vara av intresse, då det här mest varit fråga om improvisationer, av vilka ett annat land ej kan draga så stora lärdomar. Jag vill endast nämna, att beloppet ånyo halverats jämnt på indirekta och direkta skatter. Med hänsyn till att före skatteökningen de förra förhöllo sig till de senare som 5 till 4 (om man bortser från automobilskattemedlen), förefaller även denna halvering ganska rimlig. Det svenska skattesystemet är konstruerat så, att småfolket med inkomster upp till 3000 kr. svarar för ungefär hälften av den totala taxerade inkomsten och något mindre än hälften av den totala statliga skattebördan, som för dem i huvudsak är av indirekt natur, under det att de medelstora och större inkomsttagarna mestadels belastas med direkta skatter. Genom de föreslagna åtgärderna kommer skattetrycket otvivelaktigt att stiga för alla samhällsklasser, vilket ju också är nödvändigt, när det är fråga om en så kraftig stegring av det totala skattebeloppet.

Vad först angår de indirekta skatterna, har finansministern sökt att i möjlig mån skona nödvändighetsvarorna, därvid följande en princip som varit grundläggande för svensk skattepolitik under senare tid. I föreligande fall synes det vara särskilt önskvärt att principen fortfarande upprätthålles, och detta ej endast från den humanitära synpunkten, att familjeförsörjarnas levnadsstandard, som redan förut varit låg och nu ytterligare sänkts genom de av varubristen orsakade prisstegringarna, ej skall utsättas för en ny kraftig press genom skatter som stiga i samma mån som barnantalet ökas och skatteförmågan minskas. Även praktiska penningpolitiska hänsyn motivera en dylik politik. Ty om familjeförsörjarens levnadskostnader avsevärt ökas genom indirekt beskattning, blir det svårt att tillbakavisa anspråk på compensation härför i form av lönehöjningar. Och då, såsom förut nämnts, dessa sedan lätt leda till nya prisstegringar, har man snart en inflationsprocess i gång.

Det är emellertid ej lätt att finna skatter som både äro tillräckligt givande och blott träffa umbärliga varor. Det har återigen blivit den gamla vanliga listan: spritdrycker, viner, öl och tobak. Härtill ha emellertid i föreligande fall fogats några nya saker: kaffe, industrisocker, läskedrycker, biografer och bensin. De flesta av dessa skatter äro ganska måttliga och torde ej medföra några

större rubbningar av konsumtionsvarorna. Egentligen är det endast den kraftiga höjningen av spritskatterna, som i Sverige väckt någon större sensation. Spritskatten är nämligen vår största konsumtionsskatt och representerar jämte tobaksskatten den stora massans väsentligaste bidrag till statskassan. Det svenska folkets svaghet för starka drycker har alltså hittills utgjort en av grundvalarna för det svenska skattesystemets uppbyggnad. När denna viktiga skatt nu med ett slag höjts med minst 3 kr. per l., varigenom spritpriset nästan kommit upp till den danska nivån, är den stora frågan, om vi i Sverige nu också skola tillägna oss Danmarks mera kultiverade konsumtionsvanor. Detta skulle innebära, att den genomsnittliga spritkonsumtionen per individ skulle sjunka från nuvarande 4½ l. til cirka 1 l. och att statens skatteinkomst per individ skulle gå ned från 20 kr. till 8 kr. Själv önskar jag livligt detta, ej endast av nykterhetspolitiska skäl utan också från den synpunkten, att skattebördan blir alltför ojämnt fördelad på arbetarklassen, om storleken av familjefaderns alkoholkonsumtion skall utgöra den centrala fördelningsgrunden. I de fall, då denna konsumtion är relativt stor, kommer spritskatten ju att medföra en oproportionerligt stark inskränkning av familjens ekonomiska standard.

Se vi den stora massans skatteproblem på något längre sikt, tror jag vi snart nått den punkten, då man ställes inför valet att lägga indirekta skatter även på de stora nödvändighetsvarorna eller att i större grad utnyttja den direkta skattemetoden också för de smärre inkomsttagarnas statsbeskattning. Jag skulle önska, att avgörandet härvidlag träffades till förmån för det sista alternativet, som möjliggör en mer rättvis skattefördelning och vars praktiska genomförande ej torde möta några oövervinnerliga svårigheter. (Skatteindrivningen kan underlättas, om liksom nu i Tyskland ett skatteavdrag sker vid alla löneutbetalningar).

På den direkta beskattningens område har krisen i Sverige tills vidare endast föranlett införandet av den s. k. värnskatten, som ej är något annat än ett femtioprocentigt tillägg till den statliga inkomst- och förmögenhetsskatt, som utgår efter 1938 års inkomster och alltså förfaller till betalning under den närmaste tiden. Verkningarna av denna skatt bli i en del fall mycket hårda, och man får därför hoppas att en analog skatt under följande år kan ges en mer rationell utformning. Trots att en krigskonjunkturskatt kan väntas inbringa ganska litet, om statsmakterna lyckas genomföra sitt uppsåt att bemästra krigskonjunkturen, är ett för-

slag till dylik skatt under utarbetande. För egen del skulle jag önska, at skatten kunde begränsas till vinster, som uppkommit genom produktprisets höjning utöver vad som erfordrats för att täcka kostnadsstegringar, då skatten på detta sätt även skulle tjäna ett viktigt prispolitiskt syfte. Men det är ännu en öppen fråga, om praktiska taxeringssvårigheter förhindra ett förverkligande av denna tanke. Det har även ifrågasatts, att vi så småningom skulle införa en årlig ränteskatt på värdestegringen av fastigheter, utformad efter det danska mönstret men lagd på en något bredare bas. Vi hade alltså ej tänkt utesluta byggnaderna och ej heller göra avdrag för den allmänna prisnivåns förskjutning vid värdestegringens uppskattning. En dylik skatt skulle under mer normala förhållanden ge staten en måttlig årlig inkomst, som kanske skulle vara tillräcklig för förräntningen av de nya statslånen. Dessutom skulle den i likhet med krigskonjunkturskatten utgöra en säkerhetsåtgärd mot en inflationistisk utveckling: prisstegringarna skulle nämligen genom de därmed förknippade skatteökningarna automatiskt utlösa en kraftigt bromsande effekt.

Det viktigaste önskemålet beträffande de direkta skatterna torde emellertid vara en allmän revision av de statliga inkomst- och förmögenhetsskatterna och en därmed förknippad effektivisering av taxeringsarbetet. Som jag förut framhållit, har arbetet med skattesystemets utformning haft svårt att hålla takt med skattebehovens starka stegring. Många ha hittills ej tagit detta så allvarligt, då de uppfattat de successiva skattestegringarna under senare år som mer eller mindre temporära åtgärder. Då vi efter höstens händelser ha fått klart för oss, att skattenivån under överskådlig tid kommer att ligga högre än vi förut räknat med, ha vi ej längre någon anledning att skjuta dessa viktiga uppgifter åt sidan.

EJENDOMSSALG OG EJENDOMSPRISER

AF KJELD BJERKE og PETER DØSSING

I en Artikel her i Tidsskriftet¹⁾ har Professor *Jørgen Pedersen* anført forskellige Betragtninger over de Faktorer, der er bestemmende for Landejendomsprisernes Højde. Han fremhæver, at man skal ikke være forundret over, at Landejendomspriserne under Krisen ikke faldt i samme Grad som Nettoudbyttet, idet Nettoudbyttet langt fra er det eneste Moment, der indvirker paa Prisbevægelsen. Herom udtaler han paa Side 265 følgende: »Det, der maa blive afgørende for, hvilken Pris en Ejer eller Køber skal vurdere en Ejendom til, maa være, hvorledes hans hele økonomiske Stilling vil paavirkes af Købet eller Salget — ikke af, hvilket Beløb der kan forrentes, naar der tilregnes ham en fiktiv Betaling for hans egen Arbejdsydelse. Ud fra denne Betragtning vil jeg vise, at Forholdene kan ligge saaledes, at en Nedgang i Ejendommens Afkastning ikke medfører et Fald, men en Stigning i det Beløb, hvortil en individuel Sælger kan staa sig ved at sælge sin Ejendom, og at man ikke kan vente, at Sælgerne gennemgaaende skal være villige til at gaa ret langt ned i Prisen, selv under en katastrofal Nedgang i »Nettoudbyttet«, mens man kan vente, at Køberne vel skal vurdere Ejendommene noget lavere, men dog heller ikke kan ventes udelukkende at lade deres Vurdering bestemme af »Nettoudbyttet«.«

Ejendomspriserne bestemmes i det givne Øjeblik af Efterspørgsels- og Udbudsforholdene. Man kan derfor tænke sig opstillet henholdsvis en Udbuds- og Efterspørgselskurve paa vanlig Maade. *Jørgen Pedersen* fremhæver flere forskellige Vurderingselementer, der paavirker henholdsvis Købers og Sælgers Vurderinger. Købers Vurderinger grupperer sig om følgende: Ejendommens Afkastningsevne, Forventningen om Afkastningsevne, Rentefoden, Bygningers og Inventars Reproduktionsomkostninger, Købers Formueforhold, Anbringelsesmuligheder for Formuen i andre Erhverv,

¹⁾ »En Studie i Ejendomspriser«, Nationaløkonomisk Tidsskrift 1935, 73. Bind, 4. Hefte.

Muligheder for Arbejdsfortjeneste i andre Erhverv. Han anfører, at Sælgers Vurdering er paavirket af de samme Faktorer²⁾, men fremhæver særlig to Forhold, nemlig:

Indtægtsmuligheder ved Erhverv uden for Landbruget i Tilfælde af Salg og Størrelsen af den Formueindtægt, Sælgeren kan opnaa efter et Salg.

Det understreges, at de enkelte Vurderingsmomenter ikke spiller helt den samme Rolle for de enkelte Brugsstørrelser, et Spørgsmaal, vi skal komme tilbage til.

Ændringerne i de forskellige Vurderingselementers Indflydelse paavirker henholdsvis Købers og Sælgers Vurderinger og derigen- nem henholdsvis Udbuds- og Efterspørgselskurvernes Beliggenhed i Koordinatsystemet.

Den Opgave, vi har stillet os i det følgende, er indenfor Perio- den fra 1913 til 1937 at undersøge, i hvilket Omfang Ændringerne i Vurderingselementerne har paa- virket Udbuds- og Efterspørgselskurvernes Be- liggenhed. Undersøgelsen er gennemført for henholdsvis Huse (Landejendomme $\frac{1}{4}$ til 1 Td. Hrtk.) og for Gaarde (4 til 12 Td. Hrtk.) solgt i almindelig fri Handel, idet det har været ønske- ligt at paavise, om der findes nogen væsentlig Forskel i de sted- fundne Forskydninger i Udbuds- og Efterspørgselskurverne for henholdsvis Husmandsbrug og større Gaarde. Man maatte nemlig paa Forhaand vente, at f. Eks. Formueforholdene vilde spille en større Rolle ved Prisdannelsen for de større Brug, medens derimod Muligheden for Arbejdsløshedsunderstøttelse under en De- pressionsperiode særlig maa faa Betydning for Efterspør- gerne af mindre Ejendomme. Undersøgelsen omfatter som sagt alene Ejendomme solgt i almindelig fri Handel, baade fordi de talmæssigt udgør Størstedelen af de omsatte Ejendomme, og fordi Prisdannelsen for Ejendomme solgt paa anden Maade i nogen Grad er bestemt af andre Momenter end de her behandlede. Det er ganske vist uden for enhver Tvivl, at der eksisterer et vist Vekselvirkningsforhold mellem Ejendomme solgt i fri Handel og Ejendomme solgt paa anden Maade for saa vidt angaar Salg og Salgsbetingelser, men selvom dette Spørgsmaal i teoretisk Hen- seende kan have Interesse, har det formentlig ikke nævneværdig praktisk Betydning.

²⁾ Ved en mere abstrakt Analyse naaede Professor L. V. Birck til samme Resultat, jfr. L. V. Birck: Ejendomsskatte og Ejendomspriser, København 1912, Side 72—73.

Ved at foretage Undersøgelsen efter Ejendomsstørrelse i Stedet for for samtlige Landejendomme opnaar man ogsaa at eliminere Virkningerne paa Prisdannelsen af Forskydningerne i Antal omsatte Ejendomme inden for de enkelte Grupper, idet som bekendt Prisen pr. Td. Hrtk. er faldende med stigende Ejendomsstørrelse. Yderligere har i den betragtede Periode Gennemsnitsstørrelsen for de omsatte Ejendomme i de to Ejendomsgrupper ikke ændret sig ret meget fra Aar til Aar, saaledes at Prisen inden for disse Ejendomsgrupper altsaa heller ikke kan være paavirket nævneværdigt af Forskydninger i Ejendommenes Størrelse³⁾).

Et andet Spørgsmaal, som det kunde synes ønskeligt at faa nærmere belyst, er dette: Hvor stor en Rolle spiller det for nærværende Undersøgelse, at Ejendommene til Trods for Ensartetheden med Hensyn til Hartkorn dog ikke til enhver Tid repræsenterer de samme reelle Værdier, idet f. Eks. Kreaturholdet varierer med Konjunkturerne, ligesom ogsaa Ejendommenes Forsyning med Bygninger og Inventar saavel som Jordens Kulturtilstand varierer fra Tid til anden. Spørgsmaalet er dog formentlig i det hele af forholdsvis mindre Betydning, naar man indskrænker sig til at undersøge Udbudets og Efterspørgselsens indbyrdes Bevægelser og i ringere Grad er interesseret i de faktiske Priser.

Udelukket er det dog ikke, at de nævnte Momenter spiller en større Rolle for Sælger end for Køber, der i højere Grad vil være tilbøjelig til at vurdere paa Grundlag af Ejendommens fremtidige Muligheder end paa Grundlag af den øjeblikkelige Tilstand, hvori Ejendommen befinder sig, navnlig hvor det drejer sig om Køb af større Ejendomme.

Ved Løsningen af den stillede Opgave er vi gaaet ud fra visse forenkledede Forudsætninger, som formentlig ikke stemmer helt med Virkeligheden; men det maa dog anses for givet, at denne Forenkling af Problemstillingen ikke forrykker Resultaterne saa meget, at de ikke kan siges at gælde, selv om man ikke havde gennemført en saadan Forenkling.

Den ene af de forenkledede Forudsætninger findes anført hos Jørgen Pedersen. Han gaar nemlig ud fra, at Udbuds- og Efterspørgselskurvernes Form ikke ændres væsentligt gennem Tiden, idet det kun er deres Beliggenhed i Koordinatsystemet, der varierer fra Tid til anden.

³⁾ Jfr. Birck, loc. cit.: Ejendommene maa i alt Fald i Anvendelse og Art være ret ensartede og høre nogenlunde til samme Størrelsesgrupper.

Nu skal det fremhæves, at denne Forudsætning vel næppe fuldt ud holder Stik for den betragtede Periode 1913—1937, idet man vel ikke kan se bort fra, at bl. a. Ændringer i Indkomst- og Formuefordelingen kan have paavirket Kurvernes Form. Dette er formentlig et Forhold, der særlig gør sig gældende m. H. t. den ekstraordinære Efterspørgsel, der rettes mod Landbrugsejendomme fra andre Erhverv, i de Tilfælde, hvor de ikke har Konjunkturer tilfælles med Landbruget.

Den anden Forudsætning, der er stillet op, og som Jørgen Pedersen slet ikke har behøvet at beskæftige med, er, at saavel Udbuds- som Efterspørgselskurvernes Elasticitet overalter er den samme, saaledes at vi altsaa har regnet med uforandret Elasticitetskoefficient for henholdsvis Udbudet og Efterspørgselen. Denne Forudsætning er maaske i endnu mindre Grad rigtig end den foregaaende; men vi vil foretrække at benytte den som Arbejdshypotese.

Det kan ogsaa fremhæves, at selv om den opstillede Forudsætning, som nævnt ikke uden videre tør formodes at holde Stik for Kurverne i hele deres Udstrækning, vil de Forandringer eller Forskelle, der kan fremkomme, dog kun have Betydning, for saa vidt de kan antages ogsaa at gøre sig gældende indenfor de faktisk begrænsede Omraader, der bliver af Betydning for Undersøgelsen. Da det formentlig hovedsagelig er i Forbindelse med relativt smaa efterspurgte og udbudte Mængder (det første Stykke af Kurverne), at saadanne Forandringer finder Sted, berettiger dette formentlig ogsaa til at gaa ud fra Forudsætningen.

Det er fremhævet, at man kan tænke sig Udbuds- og Efterspørgselskurven i en bestemt Prissituation fremkommet ved, at man ud ad Koordinatsystemets Abscisseakse afsætter forskellige Mængder eller Antal af henholdsvis efterspurgte og udbudte Ejendomme og ud ad Ordinataksen de Priser, hvortil disse Antal vil blive efterspurgt eller udbudt. Der vil herved fremkomme en faldende Kurve for Efterspørgselen, en stigende for Udbudet.

Indtræder der nu en Forandring i de prisbestemmende Faktorer, kan man efter det anførte gaa ud fra, at paa den ene Side de enkelte Sælgeres, paa den anden Side de enkelte Køberes Vurderinger ændres i relativt ensartede Forhold, saaledes at der sker en Forskydning i Kurvernes Belliggenhed i op- eller nedadgaaende Retning. Er saaledes f. Eks. en Efterspørgselskurve bestemt ved $P = 100 f(M)$, ændres den stort set til $P = (100 + c) \cdot f(M)$, hvis Købers Vurdering

forandres c Procent. En saadan matematisk Formulering er naturligvis kun tilladelig som Udtryk for en vis Tendens. Faktisk maa det formodes, at saavel Udbuds- som Efterspørgselselasticiteten i daarlige Tider falder lidt set i Forhold til de bedre Tider. Som det senere vil blive vist, tør dette imidlertid anses for at være uden principiel Betydning for nærværende Undersøgelses Formaal.

En empirisk Analyse af de faktisk stedfundne Pris- og Mængdeændringer fra Aar til Aar viser direkte alene det samlede Resultat af Efterspørgsels- og Udbudskurvernes Bevægelser. Imidlertid er det af Betydning ved en dyberegaaende Undersøgelse af Spørgsmaalet om Prisdannelsen for Landejendomme at kunne danne sig en Forestilling om, hvorledes Kurverne hver for sig har bevæget sig, og ud fra de foran skitserede Forudsætninger skulde det da ogsaa ligge indenfor Mulighedernes Grænse med den Nøjagtighed, hele Problemets Natur opfordrer til, at bestemme de stedfundne Forskydninger i Kurvernes Beliggenhed. For at kunne gennemføre en saadan Bestemmelse er det imidlertid af Betydning at kende henholdsvis Efterspørgselsens og Udbudets Elasticitet, og det er derfor nødvendigt først at redegøre for, hvorledes denne vil kunne fastsættes.

Efter de givne Forudsætninger er Elasticitetskoefficienten henholdsvis for Udbuds- og Efterspørgselskurvens Vedkommende konstant i de forskellige Aar og paa ethvert Punkt af Kurverne. Endvidere vil det altid være muligt paa Grundlag af de Pris- og Mængdeændringer, der har fundet Sted, rent kvalitativt at afgøre, hvorledes den ene af de to Kurver har forskudt sig. De 4 praktiske Muligheder, og hvad heraf kan udledes, fremgaar af nedestaaende Skema:

- 1) Stigende Pris, stigende Mængde — Efterspørgselskurven forskudt opad.
- 2) Stigende Pris, faldende Mængde — Udbudskurven forskudt opad.
- 3) Faldende Pris, faldende Mængde — Efterspørgselskurven forskudt nedad.
- 4) Faldende Pris, stigende Mængde — Udbudskurven forskudt nedad.

Da det endvidere, som ogsaa antaget af Jørgen Pedersen, maa anses for Hovedreglen, at de Faktorer, der er bestemmende for Efterspørgselskurvens Bevægelser, i nogenlunde samme Grad er

virksomme ved Udbudskurvens Forskydninger, kan heraf udledes, at Udbudskurven ikke i Almindelighed vil forskydes nedad, naar Efterspørgselskurven forskydes opad, og omvendt, at Efterspørgselskurven sædvanligt ikke vil blive forskudt nedad, samtidig med at Udbudskurven forskydes opad. Der kan derfor opstilles et nyt Skema til Supplering af det tidligere:

- 1) Efterspørgselskurven forskudt opad — Udbudskurven uforandret eller forskudt opad.
- 2) Udbudskurven forskudt opad — Efterspørgselskurven uforandret eller forskudt opad.
- 3) Efterspørgselskurven forskudt nedad — Udbudskurven uforandret eller forskudt nedad.
- 4) Udbudskurven forskudt nedad — Efterspørgselskurven uforandret eller forskudt nedad.

Undtagelser fra disse Hovedregler kan, som fremhævet af Jørgen Pedersen, forekomme, og da vel særligt i Begyndelsen og Slutningen af en Konjunkturbevægelse.

Vi vil dog se bort fra disse Undtagelser, saaledes at det navnlig maa være Forholdene lige før og efter, at Konjunkturbevægelsen har kulmineret, der danner Grundlag for de efterfølgende Betragtninger vedrørende den tekniske Fremgangsmaade ved Beregningen af Elasticitetskoefficienterne.

Hvorledes Elasticitetskoefficienterne herefter udledes, kan bedst anskueliggøres ved Hjælp af et Eksempel.

Pris- og Mængdeændringen fra M_1, P_1 til M_2, P_2 kan som omtalt kun være fremkommet ved, at Efterspørgselskurven er forskudt opad. Udbudskurven maa da rimeligvis være forskudt opad eller have holdt sig uforandret.

Dersom det sidste er Tilfældet (jfr. den punkterede Linie), vil Udbudets Elasticitet være bestemt som $\frac{\Delta M_1}{M_1} : \frac{\Delta P_1}{P_1}$. Hvis derimod

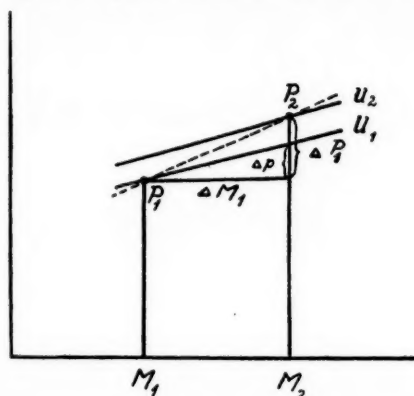
Udbudskurven er forskudt opad (antydnet ved Kurverne U_1 og U_2), vil Elasticiteten være $\frac{\Delta M_1}{M_1} : \frac{\Delta p}{P_1}$, hvilket er større end

det første angivne Forhold, idet Δp med de førnævnte Begrænsninger altid vil være mindre end ΔP_1 . Med andre Ord: De Størrelser, der kan udledes som Udtryk for Forholdet mellem de faktiske relative Mængde- og Prisfor-

andringer, maa være mindre end eller = Elasticitetskoefficienten. Heraff følger, at de største Forholdstal, man udregner, maa grænse til de teoretisk rigtige Elasticitetskoefficienter⁴⁾.

Tilsvarende Ræsonnementer med Hensyn til Forholdene paa Efterspørgselssiden vil føre til samme Resultat.

I Tabellerne 1 og 2 er de angivne Talstørrelser beregnet for henholdsvis Huse og Gaarde 4—12 Td. Hrtk. Som det fremgaar, er for Husene de største Koefficienter for Efterspørgselskurvens Vedkommende 5,40 og 4,87 og for Udbudskurvens Vedkommende 6,20

og 5,29, medens de tilsvarende Koefficienter for Gaardene er 4,26 og 3,63 for Efterspørgselskurven og 5,00 og 4,80 for Udbudskurven⁵⁾. For Efterspørgselsens Vedkommende er set bort fra den

⁴⁾ Beregnet med endelige Tilvækster, jfr. Note 5.

⁵⁾ Det vil ses, at Elasticitetens Størrelse ikke ændres med Kurvens Forskydninger. Forskydes saaledes Kurven c Procent, faas som den nye Kurves Elasticitet $\frac{\Delta M_1}{M_1} : \frac{(100+c) \cdot \Delta P_1}{(100+c) \cdot P_1} = \frac{\Delta M_1}{M_1} : \frac{\Delta P_1}{P_1}$ (jfr. nederst Side 386). Den teoretisk nøjagtige Fremgangsmaade vilde naturligvis være at bestemme E gennem successive Tilvækster paa P og M . Af Formlen $E = \frac{\Delta M}{M} \cdot \frac{P}{\Delta P} = \frac{dM}{M} \cdot \frac{P}{dP}$ udledes saaledes f. Eks. for Husenes Efterspørgselskurve:

$$\int_{M \ 1920}^{M \ 919} dM = 1367 = E \int_{P \ 1919}^{P \ 1920} \frac{M}{P} dP$$

Ligningen tilfredsstilles af $E = 5,00$. Man burde saaledes strengt taget korrigere de anvendte Elasticitetskoefficienter under Hensyntagen til de

Tabel 1. Huse $\frac{1}{4}$ —1 Tdr. Hrtk. solgt i almindelig fri Handel 1913—37.

Aar, x	Antal solgte Landejen- domme, M_x	Samlet Pris pr. Td. Hrtk. i Gennemsnit, P_x	Stigning i Antal solgte Ejendomme, ΔM_x	Stigning i samlet Pris, ΔP_x	Relativ Mængdeforan- dring i Forhold til relativ Prisforandring $\frac{\Delta P_x}{P_x} \div \frac{\Delta M_x}{M_x}$	Relativ Mængdeforan- dring i Forhold til relativ Prisforandring $\frac{\Delta P_x}{P_x} \div \frac{\Delta M_x}{M_x}$	Relativ Mængdeforan- dring i Forhold til relativ Prisforandring $\frac{\Delta P_x}{P_x} \div \frac{\Delta M_x}{M_x}$	Procentvis Stigning i Købernes Vurdering, 1913 = 100	Procentvis Stigning i Sælgernes Vurdering, 1913 = 100	Indeks for Købernes Vurdering, 1913 = 100	Indeks for Sælgernes Vurdering, 1913 = 100	Indeks for faktiske Priser 1913 = 100	Aar, x
1937	2155	28272	167	-1535	1,43	428	6,5	4,0	140,4	165,4	154,6	154,6	1937
1936	2322	29807	161	-1048	—	369	2,3	4,8	150,2	172,3	161,6	161,6	1936
1935	2483	28759	161	10	0,17	21	2,3	2,5	146,8	164,4	155,9	155,9	1935
1934	2493	28085	87	706	1,40	182	3,7	2,0	143,5	160,4	152,2	152,2	1934
1933	2406	27379	339	822	5,29	783	6,2	0,4	138,4	157,3	148,4	148,4	1933
1932	2067	26557	496	-5025	1,27	1404	-19,5	-12,7	130,3	156,7	144,0	144,0	1932
1931	2563	31582	695	-3595	2,38	1767	-14,5	6,3	161,9	179,5	171,2	171,2	1931
1930	3258	35177	158	1278	—	304	2,8	4,6	189,4	191,6	190,7	190,7	1930
1929	3416	33899	189	1344	—	157	3,6	4,6	184,2	183,2	183,7	183,7	1929
1928	3505	32555	135	648	—	245	1,2	2,6	177,8	175,1	176,5	176,5	1928
1927	3370	33203	470	-2838	—	1050	5,1	10,2	180,0	179,8	179,9	179,9	1927
1926	2900	36041	289	-4522	—	749	12,8	9,7	189,7	200,2	195,4	195,4	1926
1925	3189	40563	637	-1597	0,79	1441	0,4	7,5	217,5	221,7	219,9	219,9	1925
1924	3826	38966	618	3722	—	1054	7,4	13,4	216,6	206,2	211,2	211,2	1924
1923	4444 ¹⁾	35244 ¹⁾	561	1682	—	912	8,0	2,5	201,7	181,8	191,0	191,0	1923
1922	3683	33261	378	-4270	3,01	778	9,5	-13,0	186,8	177,4	181,9	181,9	1922
1921	3305	37531	738	-1350	6,20	1608	7,3	—	206,4	203,9	205,2	205,2	1921
1920	4043	38881	1367	2291	—	2291	—	12,1	222,7	203,9	212,6	212,6	1920
1919	5410	36590	1179	5114	—	1270	11,7	20,3	222,7	181,9	200,0	200,0	1919
1918	6589	31476	2765	6900	—	2902	45,2	14,7	199,4	151,2	172,1	172,1	1918
1917	3824	24576	24	1747	2,58	27	7,5	7,8	137,3	131,8	134,4	134,4	1917
1916	3848	22829	929	1956	—	1162	15,8	4,0	127,7	122,3	124,8	124,8	1916
1915	2919	20873	7	1372	3,40	9	7,1	7,0	103,0	117,6	114,1	114,1	1915
1914	2912	19501	557	1210	0,03	648	3,0	9,9	100,0	100,0	100,0	100,0	1914
1913	3469	18291	—	—	—	—	—	—	100,0	100,0	100,0	100,0	1913

¹⁾ $\frac{\Delta M_x \cdot P_x}{M_x + i \cdot E}$, hvis $M_x > M_x + i$. ²⁾ Uden Sønderjylland: 4244.

³⁾ $\frac{\Delta M_x \cdot P_x}{M_x + i \cdot E} \div \frac{\Delta M_x}{M_x}$, hvis $M_x > M_x + i$.

⁴⁾ Uden Sønderjylland: 34943.

Tabel 2. Gaarde 4—12 Tdr. Hrtk. solgt i almindelig fri Handel 1913—37.

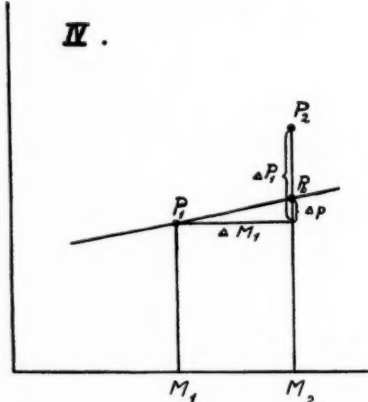
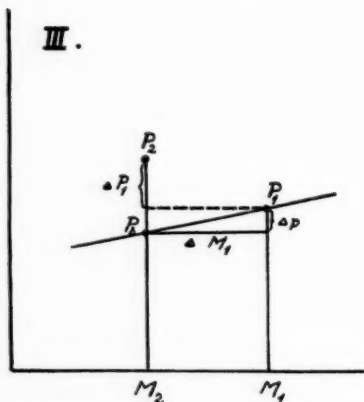
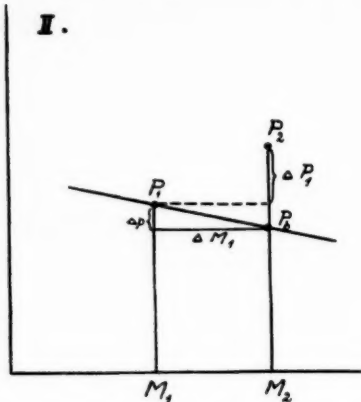
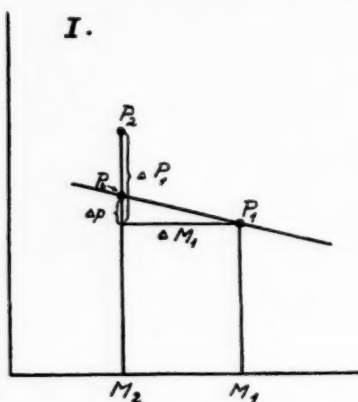
Aar, x	Antal solgte Landejen- domme, M_x	Samlet Pris pr. Td. Hrtk. i Gennemsnit, P_x	Stigning i Antal solgte Ejendomme, ΔM_x	Stigning i samlet Pris, ΔP_x	Relativ Mængdeforan- dring i Forhold til relativ Prisforandring i Elasticitet	Relativ Mængdeforan- dring i Forhold til relativ Prisforandring i Elasticitet	Relativ Mængdeforan- dring i Forhold til relativ Prisforandring i Elasticitet	Relativ Mængdeforan- dring i Forhold til relativ Prisforandring i Elasticitet	Beregnet Pristigning under Forudsætning af uændret Elasticitet $\Delta pe = M_x \cdot E + \Delta M_x$ $\div \Delta M_x \cdot P_x$ $E = 4,26$	Kr.	pCt.	Beregnet Pristigning under Forudsætning af uændret Udbud; $\Delta pv = \frac{M_x \cdot E}{\Delta M_x \cdot P_x}$ $E = 5,00$	Procentvis Stigning i Købernes Vurdering $\frac{P_x + \Delta p_v}{P_x} \div \frac{P_x + \Delta p_v}{P_x}$	Indeks for Købernes Vurdering 1913 = 100	Indeks for Sælgerens Vurdering 1913 = 100	Indeks for faktiske Priser 1913 = 100	Aar, x
1937	399	12333												107,7	154,4	130,2	1937
1936	396	12630	3	297	0,31	2,86	0,16	22	19	2,2	2,5	110,1	158,4	133,3	133,3	133,3	1936
1935	414	12831	18	201	—	0,60	—	137	116	2,6	0,7	113,0	159,5	135,4	135,4	135,4	1935
1934	400	12125	14	706	3,21	—	—	99	85	6,7	5,1	105,9	151,8	128,0	128,0	128,0	1934
1933	512	11152	112	973	—	—	—	733	591	2,0	14,8	103,8	132,3	117,7	117,7	117,7	1933
1932	410	11148	102	1898	—	0,23	—	615	555	5,9	4,7	98,0	138,8	117,7	117,7	117,7	1932
1931	426	13046	16	1898	—	3,40	—	120	101	15,3	13,9	115,7	161,2	137,7	137,7	137,7	1931
1930	615	14748	189	1702	—	—	—	1536	320	19,9	3,7	144,5	167,4	155,7	155,7	155,7	1930
1929	685	14364	70	384	4,26	—	—	384	39	—	8,5	144,5	159,4	151,6	151,6	151,6	1929
1928	675	13198	10	1166	—	0,16	—	45	39	9,2	8,5	132,3	146,9	139,3	139,3	139,3	1928
1927	623	13750	52	552	2,00	—	—	264	230	2,1	5,6	135,1	155,6	145,1	145,1	145,1	1927
1926	515	15890	108	2140	1,35	—	—	745	666	9,2	16,9	148,8	185,5	167,7	167,7	167,7	1926
1925	484	18778	31	2888	0,35	—	—	278	241	14,1	8,0	173,2	222,2	198,2	198,2	198,2	1925
1924	564	17960	80	818	3,63	—	—	697	575	0,6	15,9	172,2	205,7	189,6	189,6	189,6	1924
1923	688 ¹⁾	16182 ⁴⁾	124	1778	2,00	—	—	835	682	5,5	3,7	163,2	177,5	170,8	170,8	170,8	1923
1922	507	15902	130	194	—	19,28	—	903	815	7,3	12,2	152,1	184,3	168,7	168,7	168,7	1922
1921	541	18349	34	2447	0,44	0,44	—	289	243	14,7	—	178,3	209,9	194,7	194,7	194,7	1921
1920	763	19853	222	1504	5,00	—	—	1912	1503	15,7	—	211,5	209,9	210,6	210,6	210,6	1920
1919	1028	19517	265	336	20,19	—	—	1591	1268	5,9	8,8	224,8	192,9	207,1	207,1	207,1	1919
1918	1373	16393	345	3124	1,76	—	—	1291	1031	10,4	27,0	203,6	151,9	173,9	173,9	173,9	1918
1917	810	13221	563	3172	—	2,90	—	493	405	44,2	8,9	141,2	139,5	140,3	140,3	140,3	1917
1916	955	11723	145	1498	1,40	—	—	890	826	8,2	16,8	130,5	119,4	124,4	124,4	124,4	1916
1915	692	10863	263	860	—	4,80	—	81	68	17,5	0,3	111,1	119,0	115,3	115,3	115,3	1915
1914	716	9935	24	928	0,37	—	—	281	234	8,5	10,1	102,4	108,1	105,4	105,4	105,4	1914
1913	807	9425	91	510	2,35	—	—	—	—	2,4	8,1	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	1913

1) $\frac{\Delta M_x \cdot P_x}{M_x + 1 \cdot E}$, hvis $M_x > M_x + 1$. 2) $\frac{\Delta M_x \cdot P_x}{M_x + 1 \cdot E} \div \Delta M_x$, hvis $M_x > M_x + 1$. 3) Uden Sønderjylland: 637.

4) Uden Sønderjylland: 16096.

5) Uden Sønderjylland: 34943.

6) Uden Sønderjylland: 4244.

abnormt høje Koefficient i 1919—20, dels fordi de ekstraordinære Forhold med spekulativt opskruede Priser kun tør anvendes, saafremt Forholdene paa mere normale Tidspunkter maatte give

konkrete relative Mængdeforandringer, der har fundet Sted i de enkelte Aar; men Korrektionen er ikke gennemført, idet den næppe overhovedet vil give sig noget synligt Udslag i de følgende Beregninger. Endvidere kan det fremhæves, at selv om enkelte ubetydelige Ændringer maatte fremkomme, ved at man beregnede Elasticitetskoefficienterne med teoretisk Nøjagtighed, vilde de som Helhed alene forstærke de Bevægelser, der danner Grundlag for den endelige Argumentation, idet de relative Mængdeforandringer i al Almindelighed er mindre end netop paa de Tidspunkter, hvor Elasticitetskoefficienterne er beregnet, saaledes at der ved en Korrektion vilde fremkomme Koefficienter, beliggende mellem den anvendte og den teoretisk nøjagtige Koefficient, altsaa mindre end de anvendte Koefficienter.

lignende Resultater, dels ogsaa fordi en Elasticitet af denne Størrelse ikke kan anses for særlig sandsynlig. Den store Koefficient er da her Udtryk for, at der er sket et Fald i Købers Vurdering.

Da der i de Aar, som ligger til Grund for Beregningerne af Elasticitetskoefficienterne, nemlig Aarene 1919—21, 1924—25, 1929—30 og 1932—33, foregaar en Vending i Kurvernes Bevægelser, er det alene hermed sandsynliggjort, at deres Afvigelse fra de virkelige Elasticitetskoefficienter (paa disse Tidspunkter) næppe kan være af større Betydning^o).

Tør det saaledes anses for godtgjort, at Benyttelsen af de nævnte Koefficienter som Udtryk for Elasticiteten ikke er forbundet med nogen Betænkelighed under de givne Forudsætninger, bliver det næste Skridt paa Grundlag heraf at bestemme, i hvilke Forhold Efterspørgernes og Sælgernes Vurderinger er forøget eller formindsket.

Idet der henvises til de Side 385—86 præciserede Forudsætninger, skal det ved en Gennemgang af de anførte grafiske Fremstillinger anskueliggøres, hvorledes denne Bestemmelse finder Sted.

ad I: Hvor meget har Efterspørgselskurven forskudt sig opad?

Givet: Et Fald i omsat Mængde fra M_1 til M_2 . Det er muligt at beregne P , d. v. s. den Pris, til hvilken den nye Mængde M_2 vilde være blevet efterspurgt, hvis der ikke havde fundet Forskydning Sted i Efterspørgselskurven.

Vi har nemlig givet:

$$\frac{\frac{\div \Delta M_1}{M_2}}{\frac{\Delta p}{P_1}} = E.$$

Den eneste ubekendte i denne Ligning er Δp , der herefter bestemmes saaledes:

$$\Delta p = \frac{\div \Delta M_1 \cdot P_1}{E \cdot M_2}.$$

^o) Skulde de beregnede og benyttede Koefficienter alligevel være noget for store, hvilket dog næppe er sandsynligt, vil dette alene medføre, at de senere udregnede Forskelle i Købers og Sælgers »Vurderinger«, jfr. den grafiske Fremstilling, Side 397, er noget mindre, end hvad der i Virkeligheden er Tilfældet. Med Hensyn til den Mulighed, at Koefficienterne er for smaa, henvises til Note 7.

Det er givet, at den Afvigelse, der fremkommer mellem P_2 : den faktiske nye Pris og P_b : den nye Pris, der vilde fremkomme under Forudsætning af, at Efterspørgselen var uforandret, netop giver Udtryk for Kurvens Forskydning.

Den absolutte Forskydning i Køberens Vurdering bliver saaledes: Den faktiske Prisændring ($P_2 \div P_1 = \Delta P_1$) \div den beregnede Prisændring ($P_b \div P_1 = \Delta p$).

Den relative Forskydning maa være $\frac{\Delta P_1 \div \Delta p}{P_1 + \Delta p}$.

ad II: Hvor meget har Efterspørgselskurven forskudt sig opad?

Givet: En Stigning i omsat Mængde fra M_1 til M_2 .

Paa samme Maade som i Tilfælde I bestemmes Elasticiteten som:

$$E = \frac{\frac{\Delta M_1}{M_1}}{\frac{\div \Delta p}{P_1 + \Delta p}}.$$

Heraf udledes:

$$\Delta p = \frac{\div P_1 \cdot \Delta M_1}{M_1 \cdot E + \Delta M_1}.$$

ad III: Hvor meget har Udbudskurven forskudt sig opad?

Givet: Et Fald i omsat Mængde fra M_1 til M_2 .

$$E = \frac{\frac{\div \Delta M_1}{M_2}}{\frac{\div \Delta p}{P_1 + \Delta p}}.$$

Heraf udledes:

$$\Delta p = \frac{P_1 \cdot \Delta M_1}{M_2 \cdot E + \Delta M_1}.$$

ad IV: Hvor meget har Udbudskurven forskudt sig opad?

Givet: En Stigning i omsat Mængde fra M_1 til M_2 .

$$E = \frac{\frac{\Delta M_1}{M_1}}{\frac{\Delta p}{P_1}}.$$

Heraf udledes:

$$\Delta p = \frac{\Delta M_1 \cdot P_1}{M_1 \cdot E}.$$

Naturligvis kan P_2 være baade $\begin{matrix} > \\ < \end{matrix} P_b$.

Det vil ses, at Mængdeforandringen for Efterspørgselens Vedkommende er maalt med M_2 , Prisforandringen med P_1 , til Trods for, at de to Udtryk ikke korresponderer. Formuleringen kræver formentlig en kort Begrundelse.

Det vilde være teoretisk nøjagtigt, naar man kender Punkterne (M_1, P_1) og (M_2, P_2) , hvorigennem en Efterspørgselskurve gaar, da at bestemme E som en Koefficient, hvis Tæller kunde udtrykkes ved en uendelig lille Mængdeforandring maalt med Mængden, før Forandringen fandt Sted, og hvis Nævner var den tilsvarende Prisforandring maalt med Prisen, før Forandringen fandt Sted. Under »Bevægelsen« fra (M_1, P_1) til (M_2, P_2) vilde der da fremkomme en Række ensartede Koefficienter, hvis Tællere successivt antog Værdierne

$$\frac{\Delta M}{M_1}, \frac{\Delta M}{M_1 + \Delta M}, \frac{\Delta M}{M_1 + 2\Delta M} \text{ o. s. v.}$$

og hvis Nævnere antog de tilsvarende Værdier

$$\frac{\Delta P}{P_1}, \frac{\Delta P}{P_1 \div \Delta P}, \frac{\Delta P}{P_1 \div 2\Delta P} \text{ o. s. v.}$$

Med andre Ord: ΔM maales med successivt stigende Værdier af M , som Helhed altsaa med Værdier, der er større end M_1 , medens ΔP maales med successivt faldende Værdier, der saaledes som Helhed er mindre end P_1 . Naar man, som i nærværende Undersøgelse, bestemmer Elasticiteten gennem de faktiske maalelige Tilvækster paa M_1 og P_1 , vilde der saaledes i den nævnte Omstændighed ligge en betydelig Fejlkilde, saafremt Elasticiteten bestemtes som

$$\frac{\frac{M_1 \div M_2}{M_1}}{\frac{P_1 \div P_2}{P_1}}$$

idet M_1 som Maalestok for Mængdeændringen vilde være for lille og P_1 som Maalestok for Prisændringen vilde være for stor. Denne Tendens til Afbigelse fra den teoretisk nøjagtige Elasticitetskoefficient modvirkes, naar $P_1 \div P_2$ maales paa P_2 .

Et let anskueligt Eksempel er den ligesidede Hyperbel, der som bekendt har Elasticiteten 1. Gaar vi ud fra Pris- og Mængdekongellationen $(100, 100)$, og vil vi derefter undersøge, hvor stor en Mængde, der vil blive efterspurgt f. Eks. til Prisen 50, ses det let, at denne Mængde maa blive 200 ($100 \cdot 100 = 50 \cdot 200$). Dersom

vi maaler baade Pris- og Mængdeændring efter Forholdene i Udgangspunktet, faas Elasticiteten:

$$\frac{\frac{100}{100}}{\frac{50}{100}} = 2,$$

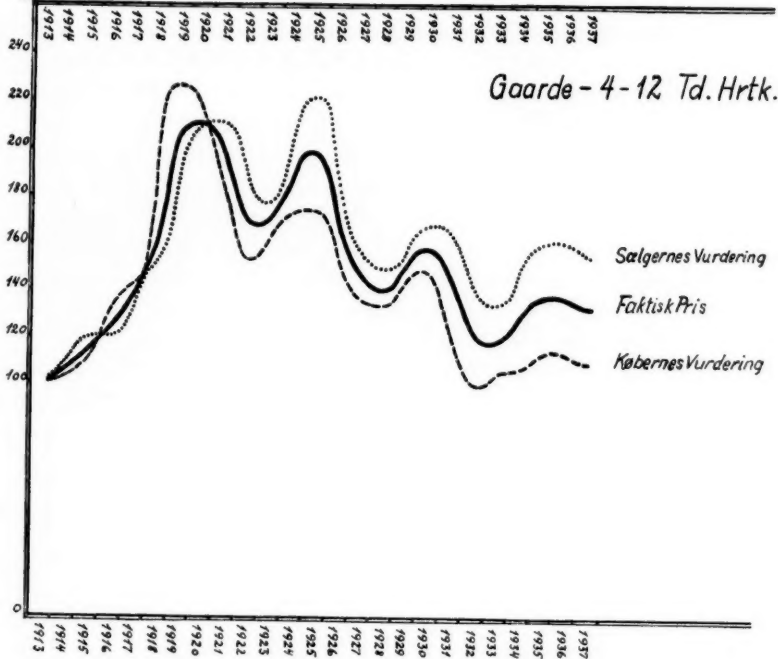
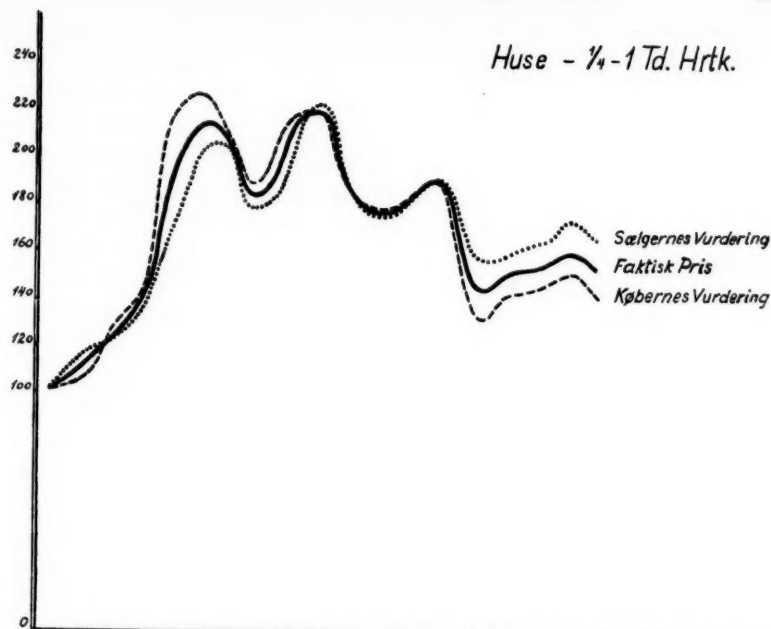
benytter vi derimod den ovenfor omhandlede Formulering, faas Elasticiteten:

$$\frac{\frac{100}{100}}{\frac{50}{50}} = 1.$$

Efter at de fundne procentvise Forskydninger saaledes er beregnet, kan der med et vilkaarligt Aar som Basis, beregnes et Indeks for henholdsvis Efterspørgsels- og Udbudskurvens Beliggenhed til forskellige Tidspunkter, i det følgende kort betegnet som Købers og Sælgers »Vurderinger«. Man har valgt 1913 som Basisaar, idet det maa antages, at i Aarene lige før Krigen laa Udbuds- og Efterspørgselsforholdene relativt faste. Man faar ved en saadan Beregning, dels 1) en vis Kontrol paa de udførte Regningsoperationers Rigtighed, idet et tilsvarende Indeks for de faktiske Priser skal være beliggende mellem de to tidligere omtalte Indeks'er, og dels 2) giver de beregnede Bevægelser for Efterspørgernes og Sælgernes Vurderinger i deres indbyrdes Forhold Udtryk for, om Ændringer i de prisbestemmende Faktorer hovedsagelig har inciteret til Ændringer i a) Sælgers eller b) Købers Vurdering.

Naar det trods de eventuelle Usikkerhedsmomenter, der dog som fremhævet stærkt begrænses ved visse Sandsynlighedsvurderinger, tør anses for forsvarligt at benytte den omhandlede Fremgangsmaade, ligger det væsentlig i den Omstændighed, at selv om de udregnede Elasticitetskoefficienter skulde afvige ret betydeligt fra de teoretisk rigtige Koefficienter, vil dette kun i ganske ringe Omfang influere paa de senere Beregninger, og i det mindste paa ingen Maade anfægte Gyldigheden af de Slutninger, der kan drages paa Grundlag heraf⁷⁾. Det frem-

⁷⁾ Dersom man rent forsøgsvis lægger Elasticitetskoefficienten 10 til Grund for Beregningerne, faas for Efterspørgselens Indeks i 1936 for Huse 153, medens man i Tabel 1 har beregnet Indekset til 150. Tallet 10 er valgt, fordi det maa anses for at ligge uden for, hvad der kan betragtes som sand-

gaar f. Eks. af Tabel 1, at man i 1924—25 med en Elasticitetskoefficient paa 5,40 har fundet en Stigning i Købers Vurdering paa 0,4 pCt., medens man med en Koefficient paa 4,87, der dog ligger betydeligt lavere end de nævnte 5,40, vilde have faaet uforandret Vurdering. Yderligere afsvækkes eventuelle Afvigelsers Betydning derved, at de i Opgangs- og Nedgangsperioder virker i modsat Retning og saaledes ikke kumuleres i Løbet af en længere Periode. Noget ganske tilsvarende gælder m. H. t. den Mulighed, at Elasticiteten ikke maatte være helt den samme for forskellige Afsnit af Kurverne eller til forskellige Tidspunkter. De fundne Koefficienters Overensstemmelse uden Hensyn til tidslig og stedlig Beliggenhed tyder iøvrigt paa, at saadanne Forskelligheder ikke gør sig gældende i nævneværdigt Omfang. Det anførte turde vise, at man med fuld Ret kan anvende de fundne Resultater som Grundlag for Slutninger vedrørende de behandlede Ejendomsgrupper hver for sig, saavel som angaaende Forholdet mellem disse indbyrdes.

I ovenstaaende grafiske Fremstillinger er vist, dels den faktiske Prisudvikling, dels Forløbet af Købers og Sælgers Vurderinger, af hvilke den faktiske Pris fremgaar som Resultat.

Ser vi paa den faktiske Udvikling i Købers og Sælgers Vurderinger, gælder det saavel for Huse som for Gaarde fra 4—12 Tdr. Hrtk., at i 1918 og 1919 forskydes Købers Vurderinger stærkere i opadgaaende Retning end Sælgers. Forskydningen er nogenlunde den samme for begge Ejendomsgrupper og skyldes vel først og fremmest, at Byerhvervenes gunstige Krigskonjunkturer havde skabt ret betydelige Formuer, der netop kunde finde Anbringelsesmuligheder i Landbruget, hvor Konjunkturerne ogsaa var gode. Et andet Moment har sikkert ogsaa spillet en Rolle, nemlig at mange unge lige efter Krigen indgik Ægteskab og derfor ønskede at sætte Bo. I 1919 stagnerer Købers Vurdering for derefter at falde kraftigt. Sælger synes mindre tilbøjelig til at drage den tilsvarende

synligt. Til Støtte for denne Antagelse kan anføres, at man ved den omtalte forsøgsvisse Beregning vilde komme til det Resultat, at Købernes Vurderinger først begynder at falde et Aar senere, nemlig fra 1920—21, endskøndt der allerede fra Driftsaaret 1918—19 konstateres en fortsat nedadgaaende Bevægelse i Landbrugets Nettoudbytte. Et saadant Resultat, der altsaa faktisk forudsætter, at Køberne af Landejendomme først i Løbet af ca. 2 Aar reagerer over for svigtende Rentabilitet i Landbruget, maa anses for temmelig usandsynligt.

Konsekvens af, at Krigskonjunkturerne er forbi, saaledes at han vedblivende vurderer optimistisk. Muligvis har den stærke Om-sætning i Aarene forud været faktisk medvirkende til den Begrænsning i Udbudet, som derefter finder Sted, ligesom en Del Ejendomme, erhvervet i Spekulationsøjemed, sikkert er holdt tilbage i Ejernes Forventning om senere at kunne afhænde dem med Gevinst eller i det mindste uden Tab^{a)}.

I 1920—21 ligger Vurderingerne paa nogenlunde samme Niveau, og fra 1921—22 tvinger Prisfaldet i Efteraaret 1921 og den dermed følgende betydelige Nedgang i Landbrugets Afkastningsevne ogsaa Sælgers Vurderinger ned. Der findes nogen Forskel i Bevægelserne for de to Ejendomsgrupper. For Huse falder Købers og Sælgers Vurderinger nogenlunde ensartet, medens Købers Vurdering for Gaardene i Modsætning hertil falder ikke saa lidt stærkere end Sælgers Vurdering. Forskellen efter Ejendomsstørrelse hænger nok sammen med, at Husene i højere Grad er en Arbejdsplads og vurderes under Hensyn hertil, medens Gaardene (4—12 Td. Hrtk.) i højere Grad maa ses under Synsvinklen: et Objekt for Placering af Kapital.

Under den følgende Inflation stiger Købers Vurderinger tidligst, og det er først noget senere, at Sælgers Vurderinger ogsaa kommer op.

Det er ligesom om Landbruget ikke rigtig har forvundet Prisfaldets uheldige Indflydelse; i de første Inflationsaar er man derfor tilbageholdende i sine Vurderinger. Denne Indstilling bliver dog afløst af en ret stærk Optimisme, bl. a. fordi Landbruget har haft gode økonomiske Forhold nogle Aar. Denne Optimisme paa-virker Sælgers Vurderinger ret ensartet for de to Ejendomsgrupper i Modsætning til Købers Vurderinger. Det ses nemlig, at for Gaardene kommer Købers Vurderinger under Inflationen ikke nær saa højt op som for Husene. Køber har ikke rigtig Tillid til Landbrugserhvervet som et godt Renteafkastningsobjekt. Denne Forskel i Vurderingen af de store og de smaa Ejendomme holder

^{a)} Vedrørende Forskellen mellem Bevægelserne i Købers og Sælgers Vurderinger kan i det hele henvises til Professor *Birck's* Omtale af Forhaabningselementet. Det fremhæves (loc. cit.), at Købers Forhaabningselement »særlig hvor Køber er Spekulant, og navnlig i Begyndelsen, naar Spekulationen kommer til Egnen«, vil være større end Sælgers. Men senere kommer Sælgerne med, og »i Slutningen af en Spekulationsperiode kan vi derfor se, at Sælgers Forhaabningslement er størst, idet Ejerne har faaet en overdreven Tro paa deres Ejendoms Muligheder, medens Efterspørgerne har en mere nøgtern Vurdering«.

sig i den følgende Periode, saaledes at Købers Vurderinger for Gaarde nu ligger paa samme Niveau som i 1913, medens den for Huse ligger ca. 50 pCt. over. Den anførte Forskel skyldes to Forhold, dels at de større Ejendomme som nævnt i højere Grad end Husene betragtes som et Renteafkastningsobjekt, dels den som Helhed forøgede Jordhunger efter mindre Ejendomme og derigennem efter Arbejdsplads.

En mindre, men dog ogsaa tydelig Forskel gør sig gældende for Sælgerens Vedkommende.

Til Forklaring heraf maa sikkert bl. a. fremhæves, at den Gældsstiftelse, der har fundet Sted i det paagældende Tidsrum, har været langt stærkere for Husenes end for Gaardenes Vedkommende. Det maatte paa Forhaand ventes, at en betydelig Gældsoptagelse vilde paavirke Sælgers Vurderinger i opadgaende Retning, idet han vil stille et mere eller mindre bevidst Krav om at kunne afhænde Ejendommen til en Pris, der sætter ham i Stand til at forlade den med en lige saa stor Kapital, som han ved Overtagelsen har tilført den. At Gælden ogsaa vil kunne paavirke Købers Vurdering ligger i, at en given Egenkapital forslaar mere til Udbetaling, naar Ejendommen i Forvejen er højt forgældet.

Deflationen i 1925 paavirker tidligst Købers Vurderinger, medens i Modsætning hertil Sælgers Vurderinger først viger senere, men da til Gengæld noget stærkere. Særlig for Husene er Nedgangen dog, som man skulde vente, ikke særlig kraftig. Først de mange Deflationsaar slaar Vurderingerne ned, og da er det særlig Gaardene, der rammes. Der skal dog ikke mere end et Par gode Aar til, for at Købers og Sælgers Vurderinger bliver stigende igen.

Med Krisens Indtræden falder Købers Vurderinger næsten med det samme og meget stærkt i Modsætning til Sælgers, der først rigtig giver efter i 1932, og ikke nær saa stærkt som Købers.

Naar man erindrer, at der i disse Aar var stor Arbejdsløshed i Byerne, forklarer dette nok, at Sælgers Vurderinger ikke falder saa stærkt. Naar Købers Vurderinger for Husene falder nogenlunde lige saa stærkt som for Gaardene, skyldes det antagelig tildels, at Arbejdsløshedsunderstøttelsen i Byerne har skabt en Substitutionspris, der for Husenes Vedkommende har drevet Købers Vurderinger ned.

Herpaa tyder ogsaa den Kendsgerning, at en tilsvarende Bevægelse ikke fandt Sted i Aarene 1925—27, hvor Adgangen til at opnaa Understøttelse var ringere end efter de senere Aars Sociallovgivning.

Naar den omhandlede Forskel mellem Bevægelserne i Købers og Sælgers Vurderinger ogsaa til en vis Grad gør sig gældende for Gaardenes Vedkommende, ligger det maaske i, at Landbrugets Produktionsapparat i Aarene umiddelbart før Krisen var undergaaet en Udvikling, der var uden Sidestykke forud for nogen anden Krise. Den Tendens, der altid vil være til, at Sælger vurderer efter Anskaffelsesværdien, medens Køber vurderer efter Kapitalens Afkastningsevne, vil i en saadan Situation give sig et særligt kraftigt Udslag.

I den følgende Periode indtil 1937, hvor Konjunkturerne er blevet bedre i Landbruget, ser vi, at baade Købers og Sælgers Vurderinger har været stigende, men særlig for Gaardene har Stigningen i Købers Vurderinger været meget moderat paa Grund af det tidligere omtalte Forhold, at man ikke anser Erhvervelsen af en Landejendom for en god Pengeanbringelse, der kan give den Forrentning man kunde ønske.

Resultaterne af vor Undersøgelse, som underbygger L. V. Bircks og Jørgen Pedersens Betragtninger, viser, at en Nedgang i Landejendommenes Afkastningsevne ikke eo ipso fører til, at Besidderen er villig til at sælge til en væsentlig lavere Pris. Dette kommer an paa hele hans økonomiske Stilling.

Er hans Ejendom ikke alt for højt forgældet, vil han ikke under en Krise være tilbøjelig til at gaa fra sin Ejendom, selv om Nettoudbyttet falder. En Del af hans Renter kan gaa af Arbejdsindtægten, og han bliver paa Gaarden til en lavere Levelfod. Dette vil han i alle Tilfælde gøre, hvis der er Arbejdsløshed inden for de andre Erhverv, og selv om dette ikke er Tilfældet, er der saa mange forskellige Motiver (Kærlighed til Driften, Vanen m. v.), der medfører, at han ønsker at blive siddende paa Gaarden, saa først en meget stor Indtægtsnedgang vil faa ham til at opgive at være Landmand.

Der kan naturligvis være visse Undtagelser fra denne Hovedregel. Hvis en Ejendom er meget højt forgældet, eller hvis den overhovedet ikke er prioriteret, kan begge Forhold bevirke, at en Indtægtsnedgang medfører Opgivelse af Bedriften, selv om man maa sælge billigt. Den højt forgældede bliver simpelt hen tvunget til at opgive, og den lavt forgældede vil ofte ræsonnere: »Selv om jeg ikke faar »den fulde Pris« for min Ejendom, bliver den Renteindtægt, jeg kan opnaa, alligevel saa stor, at jeg ved at trække mig tilbage kan leve taaleligt«.

Det vil heller ikke altid være lige let at faa solgt en lavtforgældet Ejendom godt, idet det kan være vanskeligt at finde en Køber, der kan præstere en passende stor Udbetaling.

Til Slut skal vi fremhæve Jørgen Pedersens Konklusioner for Perioden efter 1929, der falder i Traad med vore Beregninger og Betragtninger. Han anfører følgende paa Side 275:

»Konklusionen af disse Betragtninger er altsaa, at der ikke er nogen Grund til at vente et stærkt Fald i Ejendomspriserne, naar Landejendommenes Afkastning synker samtidig med, at der hersker Depression i andre Erhverv. Hvad man maa vente, er en voldsom Nedgang i Omsætningen⁹⁾. Og en saadan har ogsaa fundet Sted. Naar man har undret sig over det ringe Fald i Priserne, og naar man stadig taler om, at Ejendomspriserne skal tilpasses det forringede Udbytte, beror det faktisk paa en falsk Analogi med Prisen paa Aktier.

Ganske vist kan man heller ikke vente, at Aktiekurserne skal tilpasse sig, saaledes at Udbyttet altid svarer til den normale Rente-fod. Forventningerne om fremtidigt Udbytte vil ogsaa her gøre sig gældende og afsvække Svingningerne, ligesom Tilfældet er for Landejendomme; men den afgørende Forskel bestaar deri, at Køb og Salg af Aktier simpelt hen er Køb eller Salg af arbejde i Indtægt, men Køb eller Salg af Landejendomme er Køb og Salg af Arbejdsplads. Hvad man vil vurdere en saadan Arbejdsplads til, beror paa, hvilke andre Indtægtsmuligheder man har, samt den Tilbøjelighed man har for det paagældende Arbejde.

Heller ikke er »Overvurderingen« ud fra et Pengeanbringelses-synspunkt noget for Landbruget særligt. Det samme gør sig sikkert gældende med enhver Art af selvstændig Næringsdrift, f. Eks. Handel, Haandværk og Industrivirksomhed udenfor Aktieselskabs-formen.«

I den nylig udkomne Udgave af »Danmarks Erhvervs- og Samfundsliv« giver Professor Jens Warming Udtryk for en Opfattelse, hvis Konsekvenser ligeledes er overensstemmende med nærværende Undersøgelser Resultater¹⁰⁾.

Professor Warming fremhæver, »(den) forskellige Mentalitet hos Købere og Sælgere, idet de sidste er indlevet i Fortidens Fore-

⁹⁾ Jfr. Birck: »den individuelle Behagelighed (for Sælger) indskrænker Omsætningen«. (Noten anført af Forfatterne).

¹⁰⁾ Jens Warming: Danmarks Erhvervs- og Samfundsliv, 2. Udgave Side 475.

stillinger om, hvad der er en god eller daarlig Pris paa Ejendomme, mens de unge Købere er mere paavirket af Øjeblikkets Opfattelse, maaske lidt for stærkt; i gode Tider kan Sælgeren let faa en Pris, han er tilfreds med, men ikke i daarlige Tider, navnlig hvis han maa sælge under Indkøbspris; hans Forventninger om en vis Renteindtægt i Alderdommen, eller hans Krav om en Kapital til Brug i andre Virksomheder er da vanskelig at tilfredsstille«. (Udhævelserne foretaget her).

Til Slut skal det fremhæves, at de forenklede Forudsætninger medfører, at den gennemførte Analyse bliver behæftet med en vis Fejlmargin. Men som det ogsaa er fremhævet flere Steder, mener Forfatterne dog, at de Fejl, der er begaaet, ikke væsentlig ændrer Rigtigheden af de Slutninger, man kan drage med Hensyn til de Forskydninger, der er sket i Efterspørgsels- og Udbudskurverne i den omhandlede Periode.

INTERNATIONAL LITTERATUROVERSIGT

Udenlandske økonomiske Skrifter, indkøbte af det kgl. Bibliotek (Kgl.), Universitetets økonomisk-statistiske Laboratorium (St. L.) og Handelshøjskolens Bibliotek (H) i Tiden 1. September 1938—1. December 1939, og vigtigere Afhandlinger i de nævnte Institutioners udenlandske videnskabelige Fagskrifter i samme Tidsrum¹⁾.

1. NATIONALØKONOMIENS TEORI.

- Åkerman, Johan*: Ekonomisk teori I. De ekonomiska kalkylerna. Lund 1939. (H.)
- Aftalion, Albert*: L'équilibre dans les relations économiques internationales. Par. 1937. (Kgl. og H.)
- Chamberlin, Edward*: The theory of monopolistic competition. A re-orientation of the theory of value. 3. ed. Cambridge 1938. (H. og St. L.)
- Dobb, Maurice*: Wages. New rev. ed. Lond. 1938. (H.)
- The Dynamics of Automobile Demand. N. York 1939. (St. L.)
- Garver, Frederic, and Alvin Harvey Hansen*: Principles of economics. Rev. ed. Boston c. 1937. (H.)
- Gide, Charles et Charles Rist*: Histoire des doctrines économiques depuis les physiocrates jusqu'à nos jours. 5. éd. rev. Par. 1926. (H.).
- Gottl-Ottlihenfeld, Fr. v.*: Wirtschaftspolitik und Theorie. Berlin 1939. (Kgl.)
- Haberler, Gottfried v.*: The theory of international trade with its applications to commercial policy. Transl. From the German by Alfred Stonier and Frederic Benham. Lond. 1936. (H.)
- Graziadei, A.*: Le capital et la valeur. Critique des théories de Marx. Paris 1937. (Kgl.)
- Hawtrey, R. G.*: Capital and employment. London 1939. (Kgl.)
- Hicks, I. R.*: Value and Capital. An inquiry into some fundamental principles of economic theory. Oxford 1939. (St. L.)
- Hoff, T. J. B.*: Økonomisk Kalkulation i socialistiske Samfund. Oslo 1939. (St. L.)

¹⁾ American Economic Review (A. E. R.), S. L. og Kgl. Economic Journal (E. J.), S. L., H. og Kgl. Econometrica (Ectr.), S. L. Economica (Ec.), S. L. og H. Ekonomisk Tidskrift (Ek. T.), S. L., H og Kgl. Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik (J. f. N. S.), S. L. og Kgl. Journal of Political Economy (J. P. E.), S. L. og Kgl. Journal of the Royal Statistical Society (J. R. S. S.), S. L. Nordisk Tidsskrift for Teknisk Økonomi (T. Ø.), S. L. og H. Quarterly Journal of Economics (Q. J. E.), S. L. Review of Economic Studies (R. E. S.), S. L. Revue d'Economie Politique (R. d'E. P.), Kgl. Schmoller's Jahrbuch (Sch.), Kgl. Statsvetenskaplig Tidskrift (Stv. T.), S. L. og Kgl. Statsøkonomisk Tidskrift (St.-ø. T.), S. L., H og Kgl. Zeitschrift für Nationalökonomie (Z. f. N.), S. L. og Kgl. og Weltwirtschaftliches Archiv (W. A.), S. L., Kgl. og H.

- Killough, H. B.*: International Trade. New York 1938. (St. L.)
- Meade, J. E.*: Consumers credit and unemployment. Lond. 1938. (Kgl.).
- Myrdal, Gunnar*: Vetenskap och politik i nationalekonomien. Sth. 1930. (H.)
- Nurkse, Ragnar*: Internationale Kapitalbewegungen. Wien 1935. (H.)
- Oulès, Firmin*: Le problème du commerce international. Par. 1934. (H.)
- Palander, Tord*: Beiträge zur Standorttheorie. Uppsala 1935. (H.)
- Robinson, J.*: The economics of imperfect competition. Lond. 1938. (St. L.)
- Schultze, Karl*: Cassels Preislehre. Eine Auseinandersetzung mit ihren Kritikern. Berl. 1932. (H.)
- Sinding, Thomas*: Socialøkonomisk teori. 2. utg. Oslo 1938. Bd. 1—2. (Bd. 1: Varepriser og inntektsfordeling. Bd. 2: Pengevesen og Konjunkturer). (H. og St. L.)
- von Stackelberg, H.*: Marktform und Gleichgewicht. Wien og Berl. 1934. (St. L.)
- Sundbom, Ivar*: Prisbildning och ändamålsenlighet. En kritik av de teleologiska föreställningarna inom prisbildningsläran. Göteborg 1933. (H.)
- Weber, A.*: Volkswirtschaftslehre. Bd. 1—4. Münch. 1932—33. (Kgl.)
- Whale, Barrett*: International trade. Lond. 1934. (H.).
- Wicksell, K.*: Föreläsningar i nationalekonomi I og II. Lund 1937. (St. L.)
- Wright, C. M.*: Economic adaptation to a changing world market. Kbhvn. 1939. (St. L.)
- Wu, Chi-Yuen*: An outline of international price theories. Lond. 1939. (Kgl.)

-
- Armstrong, W. E.*: The determinateness of the utility function. E. J. Sept. 1939.
- Bowley, A. L.*: Production and efficiency. J. R. S. S. Part. I. 1939.
- Brinkmann, C.*: Das Problem der sozialökonomischen Synthese. W.A. Sept. 1939.
- Copeland, M. A., and E. M. Martin*: National income and capital formation. J. P. E. Juni 1939.
- Dehn, E.*: Zur Allgemeinen Theorie von Professor Keynes. Z. f. N. Juni 1939.
- Dodd, E. L.*: Periodogram analysis. With the phase a chance variable. Ectr. Jan. 1939.
- Duncan, Acheson J.*: Marshall's paradox and the direction of shift in demand. Ectr. Okt. 1938.
- Dunlop, J. T.*: Price flexibility and the degree of monopoly. Q. J. E. Aug. 1939.
- Gadolin, A. J.*: Über einige Einwände gegen die zeitbezogene Kapitaltheorie mit besonderer Rücksicht auf die Stellung der Kapitalgüter. W.A. Maj 1939.
- Gocht, R.*: Der zeitliche Aufbau der Produktion und das »Gesetz von der Mehrergiebigkeit zeitraubender Produktionsumwege«. J. f. N. S. April 1939.
- Harrod, R. F.*: An essay in dynamic theory. E. J. Marts 1939.
- Higgins, B.*: Indeterminacy in non-perfect Competition. A. E. R. Sept. 1939.

- Hotelling, H.*: The relation of prices to marginal costs in a optimum system. Ectr. April 1939.
- Jaeger, Heinrich*: Verbrauch und Sparen als individualökonomische Kategorien. F. Bd. 7. Heft. 1 og 2.
- Keynes, J. M.*: Relative movements of real wages and output. E. J. Marts 1939.
- Kung, E.*: Höchstpreispolitik als Problem der theoretischen Nationalekonomie. W. A. Jan. 1939.
- Lachmann, L. M.*: Investment and costs of production. A. E. R. Sept. 1938.
- Leffson, V.*: Die wirtschaftlichen Wirkungen des technischen Fortschritts. Z. f. N. Dec. 1938 og Juni 1939.
- Lindahl, E.*: Aktuella uppgifter för svensk ekonomisk forskning. Ek. T. Maj 1939.
- Lonigan, E.*: Technological conditions and employment of labor. A. E. R. Juni 1939.
- Lösch, A.*: Eine neue Theorie des internationalen Handels. W. A. Sept. 1939.
- Machlup, F.*: Theory of monopolistic competition. A. E. R. Juni 1939.
- Makower, Helen*: Elasticity of demand and stabilisation. R. E. S. Okt. 1938.
- Morice, E.*: Loi de la demande d'un service monopolisé. Ectr. Okt. 1938.
- Mosah, J. L.*: Interrelations of production, price and derived Demand. J. P. E. Dec. 1938.
- Palander, Tord*: Konkurens och marknadssjämvikt vid duopol och oligopol. Ek. T. Maj og Sept. 1939.
- Petersen, E.*: En Oversikt over Polypolteoriens Hovedproblemer. St.-ø. T. 1939. Hefte 4.
- Robbins, L.*: Interpersonal comparisons of utility. E. J. Dec. 1938.
- Roy, R.*: L'oeuvre économique d'Augustin Cournot. Ectr. April 1939.
- Schneider, E.*: Zur Konkurrenz und Preisbildung auf vollkommenen und unvollkommenen Märkte. W. A. Nov. 1938.
- Seidel, H.*: Zur Theorie der Kapitalbindung. J. f. N. S. April og Maj 1939.
- Soucey, R. D.*: Group equilibrium with selling costs variable. R. E. S. Juni 1939.
- Stackelberg, H.*: Das Brechungsgesetz des Verkehrs. J. f. N. S. Dec. 1938.
- Stigler, G.*: Production and distribution in the short run. J. P. E. Juni 1939.
- Wijnholds, H.*: Das Theorem der komparativen Kosten und die Theorie des internationalen Handels. W. A. Jan. 1939.

2. PENGE OG BANKVÆSEN.

- Aftalion, Albert*: Monnaie, prix et change. Expériences récentes et théorie. Par. 1937. (H.)
- Bagehot, Walter*: Lombard street. A description of the money market. 14. ed. Lond. 1931. (H.)
- Baudin, Louis*: Le crédit. Par. u. A. (H.)
- Brisman, S.*: Sveriges Affärsbanker-Utvecklingstiden. Sthlm. 1934. (Kgl.)
- Burgess, W. R.*: The reserve banks and the money market. N. York 1936. (Kgl.)

- Busschau, W. J.*: The theory of gold supply. Lond. 1936. (Kgl.)
- Busse, Hans*: Die Golddevisenwährung, ihre Bedeutung in Vergangenheit und Gegenwart. Berl. 1932. (H.)
- Cauboue, Pierre*: Introduction a l'étude de la banque. Par. u. A. (H.)
- Cauboue, Pierre*: La pratique des opérations financières de banque. Par. u. A. (H.)
- Cauboue, Pierre*: Traité des opérations financières de banque. Par. u. A. (H.)
- Einzig, P.*: The theory of Forward Exchange. Lond. 1937. (St. L.)
- The Federal reserve system. Its purposes and functions. [Board of governors of the Federal reserve system]. Wash. 1939. (St. L. og Kgl.)
- Frankel, S. R.*: Capital investment in Africa. Lond. 1938. (Kgl.)
- The future of monetary policy. A report on international monetary problems by a group of the Royal institute of international affairs. Lond. 1935. (H.)
- Förster, Walter*: Theorie der Währungsentwertung. Jena 1936. (H.)
- Gonnard, René*: Histoire des doctrines monétaires dans ses rapports avec l'histoire des monnaies. Par. 1935—36. Bd. 1—2. (Kgl. og H.)
- Gregory, T. E.*: The gold standard and its future. 3. ed. rev. Lond. 1934. (H.)
- Harris, S. E.*: Exchange depreciation. Cambr. 1936. (Kgl.)
- Harris, S. E.*: The Assignats. Cambr. 1930. (Kgl.)
- Heckscher, E. F.*: Sveriges Penningpolitik. Sthlm. 1931. (Kgl.)
- Hubbard, L. E.*: Soviet money and finance. Lond. 1936. (Kgl.)
- Kock, M. E. de*: Central Banking. Lond. 1939. (Kgl.)
- Kämper, O.*: Wohnungswirtschaft und Grundkredit. Berlin 1938. (Kgl.)
- League of nations, Economic intelligence service: Commercial and central banks [= Money and banking 1938/39 vol 2]. Geneva 1939. (H.)
- League of nations, Economic intelligence service: Monetary review [= Money and banking 1938/39 vol. 1]. Geneva 1939. (H.)
- Machlup, F.*: Börsenkredit, Industriekredit und Kapitalbildung. Wien 1931. (H.)
- Maier, Karl Friedrich*: Goldwanderungen. Ein Beitrag zur Theorie des Geldes. Jena 1935. (H.)
- Marchal, Jean*: Les grands marchés financiers, Londres, New-York, Paris, Berlin. Par. (H.)
- Olson, Gösta*: Svenskt bankväsen efter 1932. Sthlm. 1939. (St. L.)
- Petersen, Erling*: Den moderne kvantitetsteoris gyldighet for pengeverdiens bestemmelse. Oslo 1933. (H.)
- Ramon, Gabriel*: Histoire de la Banque de France d'après les sources originales. Par. c. 1929. (H.)
- Robertson, D. H.*: Money. 9. ed. Lond. 1937. (Kgl. og H.)
- Schaffner, F. I.*: The problem of investment. N. York 1936. (St. L.)
- Somary, Felix*: Bankpolitik. 3. bearb. Aufl. Tübingen 1934. (H.)
- Thornton, H.*: An enquiry into the nature and effects of the paper credit of Great Britain. (1802). (The Library of economics, section 1. no. 2.) Lond. 1939. (Kgl.)

Truphil, R. J.: Le système bancaire anglais et la place de Londres. Par. 1935. (H.)

Withers, Hartley: The meaning of money. Lond. 1937. (H.)

Baudin, L.: Quelques observations relatives à l'influence des variations de la production de l'or sur les mouvements de longue durée des prix. R. d'E. R. Sept.—Okt. 1938.

Choti-Ming Li: The theory of international trade under silver exchange. Q. J. E. Aug. 1939.

Conolly, F. G.: Die Bedeutung der Kapitalbeteiligung an ausländischen Unternehmungen. W. A. Marts 1939.

Dehn, E.: Zur Geld- und Konjunkturtheorie von Professor Keynes. Z. f. N. Dec. 1938.

Fellner, W.: Savings, investment and the problem of neutral money. R. E. S. Nov. 1938.

Graen, G.: Staat und Kredit in Belgien. W. A. Juli 1939.

Horsefield, J. K.: Currency devaluation and public finance, 1929—1937. Ec. Aug. 1939.

Kitamura, H.: Das Transferproblem im wirtschaftlichen Kreislauf. W. A. Nov. 1939.

Lachmann, L. M., and F. Snapper: Commodity stocks in the trade cycle. Ec. Nov. 1938.

Lamer, M.: Die Wandlungen der ausländischen Kapitalanlagen auf dem Balkan. W. A. Nov. 1938.

Liefmann Keil, E.: Die direkte Auslandsinvestierung. J. f. N. S. Nov. 1938.

Lutz, F. A.: Velocity analysis and the theory of the creation of deposits. Ec. Maj 1939.

Meyer, F.: Devisenbewirtschaftung als neue Währungsform. W. A. Maj 1939.

Miry, R.: Die direkte Investition belgischer Kapatalien im Auslande. W. A. Sept. 1939.

Nogaro, B.: Die Abhängigkeit des Preisniveaus von der Geldmenge. W. A. Sept. 1938.

Paish, F. W.: Causes of changes in gold supply. Ec. Nov. 1938.

Rist, G.: Les fonds d'égalisation des changes et leur action sur les prix et sur l'activité économique. R. d'E. P. Nov.—Dec. 1938.

Rist, G.: Quelques observations sur les relations entre la vitesse d'accroissement de la production d'or et les mouvements des prix. R. d'E. P. Sept.—Okt. 1938.

Svennilson, J.: Penningpolitikens förhållande till försörjningspolitiken under en avspärringskris. Ek. T. Sept. 1939.

Watkins, L. L.: The expansion power of the English banking system. Q. J. E. Nov. 1938.

Whale, P. Barret: International short-term capital movements. Ec. Februar 1939.

Wijnholds, W. J.: Geldmenge, Umlaufgeschwindigkeit und Preisniveau. W. A. Nov. 1939.

Wilbrandt, R.: Inflation und Deflation — Scylla und Charibdis. J. f. N. S. Februar 1939.

3. KONJUNKTURER.

- Clark, John Maurice*: Strategic factors in business cycles. N. Y. 1934. (H.)
Haberler, G. v.: Prosperity and depression. Geneva 1939. (Kgl. og St. L.)
Hansen, Alvin Harvey: Business-cycle theory. Boston c. 1927. (H.)
Hansen, A. H.: Full recovery or stagnation? Lond. 1938. (Kgl. og St. L.)
Hunter, N.: Peasantry and crisis in France. Lond. 1938. (Kgl.)
Johansson, Albin: Synpunkter på ekonomiska Konjunkturen. Sthlm. 1937. (St. L.)
Lundberg, Erik: Konjunkturläget. Hösten 1937—Hösten 1938. Sthlm. 1938. Bd. 1—3. (Meddelanden från Konjunkturinstitutet Ser. A, 1—3). (St. L. Kgl. og H.)
Neisser, H.: Some international aspects of the business cycle. Philadelphia 1936. (St. L.)
Nogaro, Bertrand: La crise économique dans le monde et en France. Par. 1936. (Kgl. og H.)
Nogaro, Bertrand: Les prix agricoles mondiaux et la crise. Par. 1936. (H.)
Oulès, Firmin: Le mécanisme des échanges internationaux et la politique commerciale en temps de crise. Par. 1936. (H.)
Persons, W. M.: Forecasting business cycles. N. York 1931. (Kgl.)
Simiand, François: Les fluctuations économiques à longue période et la crise mondiale. Par. 1932. (H.)
Stadius, O.: Om Regelbundenheten i konjunkturväxlingernas återkomst. Helsingfors 1937. (St. L. og H.)
Wagemann, E.: Struktur und Rhythmus der Weltwirtschaft. Berlin 1931. (Kgl.)

-
- Is the trade cycle a myth; A discussion, opened by Dr. E. G. Snow. J. R. S. S. Part. III. 1938.
Kaldor, Nicholas: Capital intensity and the trade cycle. Ec. Februar 1939.
Polak, J. J.: The International propagation of business cycles. R. E. S. Februar 1939.

4. ERHVERVSPOLITIK.

- Clark, J. M.*: Social control of business. N. York 1939. (St. L.)
Copland, D. B., and G. V. Jones: Australian trade policy. A book of documents 1932—1937. Sydney 1937. (Kgl.)
Hamilton, W., m. fl.: Price and price policies. N. York & Lond. 1938. (St. L.)
Heuser, H.: Control of international trade. Lond. 1939. (St. L. og Kgl.)
Joint committee (Carnegie endowment, International chamber of commerce): Separate memoranda from the economists consulted by the joint committee on the improvement of commercial relations between nations and the problems of monetary stabilization, followed by the practical conclusions of the committee of experts, June 1936. Par. u. A. (Kgl. og H.)
Lavie, Paul: La concurrence du rail et de la route. Par. 1934. (H.)
Lyon, Leverett S., and Victor Abramson: The economics of open price systems. Washington 1936. (H.)
Lyon, Leverett S., and Helen May Wheeler: The economics of free deals,

- with suggestions for code-making under the N.R.A. Washington 1933. (H.)
- Macgregor, D. H.*: Industrial combination. Lond. 1935. (Kgl.)
- Mac Millan, H.*: Economic aspects of defence. Lond. 1939. (Kgl.)
- Mc Nair, M. P., & H. T. Lewis*: Business and modern society. Cambridge 1938. (St. L.)
- Myrdal, G.*: Jordbrukspolitiken under omläggning. Sthlm. 1938. (St. L.)
- Nelson, Milton Nels*: Open price associations. Urbana 1922. (H.)
- Rationaliseringsutredningens betänkande. Del 1 og 2. Sthlm. 1939. [Socialdepartementet]. (Kgl.)
- Robbins, L.*: Economic planning and international order. Lond. 1939. (St. L.)
- Robinson, E. A. G.*: The structure of competitive industry. Lond. 1937. (H.)
- Schliebitz, Hans-Helmut*: Preisrevision in der gewerblichen Marktordnung. Berl. 1937. (H.)
- Sinding, Th.*: Fra Næringsliv og Politik. Oslo 1939. (St. L.)
- Stockman, S. K.*: Transithandeln vid import till Sverige med särskild hänsyn år 1935. Norrköping 1938. (St. L.)
- Tonndorf, H. G.*: Världsekonomin på krigsfot. Sthlm. 1939. (St. L. og H.)

-
- Albrecht, G.*: Der englisch-amerikanische Handelsvertrag vom 17-11-1938. J. f. N. S. Jan. 1939.
- Cassady, R. Jr.*: Maintenance of resale prices by manufactures. Q. J. E. Maj 1939.
- Helander, S.*: Merkantilistiske Verkehrspolitik. W. A. Nov. 1938.
- Kessler, W. G.*: Germann, corporation law of 1937. A. E. R. Dec. 1938.
- Lewis, B. W.*: Government competition and private investment. A. E. R. Juni 1939.
- Locklin, D. Ph.*: Neue Verkehrsvorschläge in den Vereinigten Staaten. W. A. Juli 1939.
- Mackenroth, G.*: Bericht über den Vierjahresplan. J. f. N. S. Dec. 1938.
- Silberling, N. J.*: Consumer goods financing and investment fluctuations. A. E. R. Sept. 1938.
- Walker, E. R.*: Public works as a factor in economic stabilisation. Wages policy and business cycles. J. L. R. Dec. 1938.
- Varvaressos, K.*: Zum Problem der Wirtschaftsordnung. J. f. N. S. Nov. 1938.

5. SOCIALPOLITIK.

- Betänkande ang. barnbeklädnadsbidrag m. m. Angivet av Befolkningsskommissionen. [Socialdepartementet]. Sthlm. 1938. (Kgl.)
- Betänkande ang. barnkrubbor och sommarkolonier m. m. [Socialdepartementet]. Sthlm. 1938. (Kgl.)
- Betänkande angående »Landsbygdens avfolkning». [Socialdepartementet]. Sthlm. 1938. (Kgl.)
- Betänkande med utredning och förslag rörande statsbidrag till anordnande av bostäder åt äldre och ankör i S. K. pensionärshem. [Socialdepartementet]. Sthlm. 1938. (Kgl.)

- Ferenczi, J.*: The synthetic optimum of population. Paris 1938. (Kgl.)
Hembitrådes utredningens betänkande II. Betänkande med förslag till lag om reglering av anställnings- och arbetsförhållandena inom de husliga arbetet. Sthlm. 1939. [Socialdepartementet]. (Kgl.)
Johansson, Alf: Löneutvecklingen och arbetslösheten. Sthlm. 1934. (H.)
Leiserson, W. H.: Right and wrong in labor relations. Berkeley 1938. (Kgl.)
Lindbom, T.: Den svenska fackföreningsrörelsens uppkomst och tidigare historia. 1872—1900. Sthlm. 1938. (Kgl.)
Seldte, F.: Sozialpolitik im Dritten Reich 1933—1938. Münch. 1939. (Kgl.)
Slutbetänkande, avgivet av Befolkningskommissionen. Sthlm. 1938. [Socialdepartementet]. (Kgl.)
Thorsen, Th. G.: Den internationale Arbejdsorganisation. Oslo 1937. (St. L.)
Verein für Sozialpolitik, Leipzig. Schriften Nr. 188: Geschichte des Vereins für Sozialpolitik 1872—1932. v. F. Bosse. Berlin 1939. (Kgl.)

-
- Andrews, E. F.*: The administration of the Fair Labor Standard Act in the United States. J. L. R. Nov. 1939.
Arndt, P.: Der Arbeitslohn in Japan. W. A. Nov. 1939.
Douglas, P. H.: Wage theory and wage policy. J. L. R. Marts 1939.
Fisher, A. G. B.: Die Verbesserung des Ernährungsstandards und die Umteilung der produktiven Kräfte. W. A. Maj 1939.
Lederer, E.: Industrial fluctuation and wage policy. J. L. R. Jan. 1939.
Montgomery, A.: Befolkningskommissionen och befolkningsfrågan. Ek. T. Sept. 1939.
Myrdal, A.: A programme for family security in Sweden. J. L. R. Juni 1939.
Norgren, P. H.: Collective wage-making in Sweden. J. P. E. Dec. 1938.
Siewers, E.: The organisations of immigrations and land settlement in Venezuela. J. L. R. Juni og Juli 1939.
Vollweiler, H.: The mobilisation of labour reserves in Germany. J. L. R. Okt. og Nov. 1938.

6. OFFENTLIGE FINANSER.

- Dalton, Hugh*: Principles of public finance. 9. rev. ed. Lond. 1936. (H.)
Engländer, Oskar: Allgemeine Steuerlehre und Steuerüberwälzung. Prag 1935. (St. L.)
Fornmark, Erik: Skatteutjämningens problem. Lund 1939. (St. L., Kgl. og H.)
Jæger, Oskar: Finanslære. En videnskabelig fremstilling av de offentlige samfunds, statens og kommunernes, økonomiske husholdning. Oslo 1930. (H.)
Marco, De Viti de: Grundlehren der Finanzwissenschaft. Tübingen 1932. (St. L.)
Mering, Otto von: Die Steuerüberwälzung. Jena 1928. (St. L.)
Myrdal, Gunnar: Finanspolitikens ekonomiska verkningar. Sthlm. 1934. (H.)
Röpke, W.: Finanzwissenschaft. Berlin 1929. (St. L.)
Stamp, Josiah: The fundamental principles of taxation in the light of modern developments. New ed. rev. Lond. 1936. (H.)

Unbalanced Budgets. A study of the financial crisis in fifteen countries by Hugh Dalton, Brinley Thomas, J. N. Reedman, T. J. Hughes and W. J. Leaning. Lond. 1934. (H.)

v. Belás, Karl: Zur Logik der Besteuerung. F. Bd. 7. H. 1.

Fisher, J.: Double taxation of savings. A. E. R. Marts 1939.

Schmölders, G.: Steuerpolitik und Wirtschaftsordnung. F. Bd. 7. Hefte 1. *Terhalle, F.:* Staatliche Finanzkraft und wirtschaftliche Wohlfahrt. J. f. N. S. Nov. 1938.

Welinder, C.: Budgetausgleich und Konjunkturverlauf. W. A. Sept. 1938.

7. STATISTIK (TEORI OG BESKRIVELSE).

Beveridge, W.: Prices and wages in England from the 12. to the 19. century. Vol. 1. Lond. 1939. (Kgl.)

Boëthius, Bertil, och Eli F. Heckscher: Svensk Handelsstatistik 1637—1737. Sthlm. 1938. (St. L.)

Die deutsche Industrie. Gesamtergebnisse der amtlichen Produktionsstatistik. Berl. 1939. (Schriftenreihe des Reichsamts für wehrwirtschaftliche Planung 1). (H.)

Hauser, H.: Recherches et documents sur l'histoire des prix en France de 1500 à 1800. Paris 1936. (Kgl.)

Kuczynsky, Jürgen: Löhne und Ernährungskosten in Deutschland 1820—1937. Liebau 1937. (St. L.)

League of nations, Economic intelligence service: World production and prices 1938—39. Geneva 1939. (H.)

Nogora, Bertrand: Leçons d'introduction au cours de statistique économique 1935—1936. Par. 1936. (H.)

Schultz, H.: The theory and measurement of demand. Chicago 1938. (St. L.)

Snider, Joseph Lyons: Business statistics. A book of cases and materials. 2. ed. N. Y. 1932. (H.)

Wagemann, E.: Narrenspiegel der Statistik. Hamb. 1935. (Kgl.)

Zizek, Fr.: Wie statistische Zahlen entstehen. (Die entscheidenden methodischen Vorgänge). Leipzig 1937. (St. L.)

Allen, R. G. D. and Henry Schultz: The assumptions of linear regression. Ec. Maj 1939.

Behrens, F.: Die Produktivität und ihre Messung. M. A. Okt. 1938.

Haavelmo, Trygve: A dynamic study of pig production in Denmark. T. Ø. Okt. 1939.

Heckscher, E.: Quantitive measurement in economic history. Q. J. E. Febr. 1939.

Hotelling, H.: The work of Henry Schultz. Ectr. April 1939.

Jostock, P.: Wieweit sind Volkseinkommen international vergleichbar? W. A. Marts 1939.

Lewis, H. Gregg and P. H. Douglas: Some problems in the measurement of income elasticities. Ectr. Juli 1939.

Paulsen, Eilef W.: Den teknisk-økonomiske Statistik og dens Betydning for Ingeniørarbejdet. T. Ø. Dec. 1938.

- Radice, E. A.*: A dynamic scheme for the British trade cycle 1929—1937. Ectr. Jan. 1939.
- Richardson, J. H.*: Real wage movements. E. J. Sept. 1939.
- Sting, K.*: Grundzüge einer Theorie der maximalen direkten Mittelverwendung. W. A. Okt. 1938.
- Stone, R. and W. M.*: The marginal propensity to consume and the multiplier a statistical investigation. R. E. S. Okt. 1938.
- Tinbergen, J. and P. de Wolff*: A simplified model of the causation of technological unemployment. Ectr. Juli 1939.
- Tintner, G.*: Elasticities of expenditure in the dynamic theory of demand. Ectr. Juli 1939.
- Tintner, Gerhard*: The theoretical derivation of dynamic demand curves. Ectr. Okt. 1938.
- Troxel, G. E.*: Determination of reproduction cost with index numbers. Q. J. E. Nov. 1938.

8. DRIFTSØKONOMI.

- American marketing association, Committee on marketing research: The technique of marketing research. N. Y. 1937. (H.)
- Clark, Fred E.*: Principles of marketing. Rev. ed. N. Y. 1937. (H.)
- Clark, J. Maurice*: Studies in the economics of overhead costs. Chicago 1937. (H.)
- Cornell, William B.*: Organization and management in industry and business. A revision of »Industrial organization and management«. N. Y. c. 1936. (H.)
- Eisenmenger und Arnold*: Stromtarife der Elektrizitätswerke. Berlin 1929. (St. L.)
- Enhetliga principer för självkostnadsberäkningar jämte normer rörande enhetlig terminologi vid industriell självkostnadsberäkning. 2. uppl. Sth. 1939. (Sveriges industriförbund). (H.)
- Handwörterbuch der Betriebswirtschaft Bd. I og II. Under Redaktion af H. Nicklisch. Stuttgart 1838/39. (St. L.)
- Hedberg, A.*: Så gör man i Amerika. Sthlm. 1939. (St. L.)
- Hellauer, Josef*: Güterverkehr. Jena 1938. (H. og St. L.)
- Jantzen, I.*: Basic principles of business economics and national calculation. Kbhvn. 1939. (St. L. og H.)
- Kristensson, Robert*: Omkostninger i bedriftsøkonomisk Teori og Kalkulation. Oslo 1936. (St. L.)
- Laufenburger, H.*: Le commerce et l'organisation des marchés. Par. 1938. (H.)
- Norges Standardiserings-Forbund: Forslag til norsk standard. Industrielle selvkostendeberegninger. Terminologi med definisjoner og bemerkninger. Oslo 1937. (H.)
- Paulson, E. W.*: Regnskapsresultater for norske Skib i utenriksk Fraktfart II. Bergen 1937. (St. L.)
- Pirath, Carl*: Die Grundlagen der Verkehrswirtschaft. Berl. 1934. (H.)
- Redfern, P.*: The new history of the C. W. S. Lond. 1938. (Kgl.)
- Schmalenbach, E.*: Dynamische Bilanz. 7. Aufl. Lpz. 1939. (H.)
- Schmalenbach, E.*: Der Kontenrahmen. Mit einem Anhang: Kontenpläne und Kontentabellen. 6. Aufl. Lpz. 1939. (H.)

- Svennilson, J.*: Ekonomisk planering. Upps. 1938. (St. L. og Kgl.)
- Tovey, Philip*: Balance sheets. How to read and understand them. 3. ed. Lond. 1937. (H.)
- ter Vehn, Albert*: Självkostnadsberäkningens standardisering med hänsyn tagen till den kalkylerande bokföringen hos Volvo, SKF, Asea och L. K. Ericsson. Sth. ca. 1936. (H.)
- West, Jul. H.*: Industrielle Kosten-Berechnung. Meine Vorgangs-Kosten-berechnung. Die Weiterführung meines Platzkosten-Systems. Stuttg. c. 1933. [Tillæg i Lomme]. (H.)
-
- Bredt, Otto*: Neue Wege im Rechnungswesen der Industriunternehmung. T. Ø. Okt. 1939.
- Bredt, Otto*: Preispolitik und Kostenrechnung. T. Ø. Okt. 1939.
- Klemming, G.*: Organisationsproblem inom industrielle koncerner. T. Ø. Dec. 1938.
- Lehmann, G.*: Graphische Rentabilitätsrechnung für Frachtschiffe. T. Ø. Sept. 1938.
- Liljeblad, Ragnar*: Moderna kostnadsberäknings- och redovisningsprinciper. T. Ø. Sept. 1938.
- Linhardt, H.*: Verbesserung und Vereinheitlichung der betrieblichen Rechnungswesens. J. f. N. S. Marts 1939.
- Plant, A. and R. F. Fowler*: The analysis of costs of retail distribution. Ec. Maj 1939.
- Sethne, M.*: Bokføring og kontroll av anlegg, driftsmidler och reparasjoner i fabrikker. T. Ø. Dec. 1938.

9. SOCIOLOGI.

- Bristler, E.*: Die Völkerrechtslehre des Nationalsozialismus. Zürich 1938. (Kgl.)
- Cairns, E. C.*: Law and the social sciences. Lond. 1935. (Kgl.)
- Dopsch, A.*: Die ältere Wirtschafts- und Sozialgeschichte der Bauern in den Alpenländern Oesterreichs. Oslo 1930. (Kgl.)
- Dopsch, A.*: Gesammelte Aufsätze. 2. Reihe: Beiträge zur Sozial- und Wirtschaftsgeschichte. Wien 1938. (Kgl.)
- Goodfellow, D. M.*: Principles of economic sociology. The economics of primitive life as illustrated from the Bantu peoples of South and East Africa. Lond. 1939. (Kgl.)
- Hubert, R.*: Rousseau et l'Encyclopédie. Essai sur la formation des idées politiques de Rousseau. Paris 1928. (Kgl.)
- Kihlbom, Asta*: England av i Dag. Lund 1938. (St. L.)
- Komis, I.*: L'homme d'état. Analyse de l'esprit politique. Paris 1938. (Kgl.)
- Madariaga, S. de*: Englishmen, Frenchmen, Spaniards. An essay in comparative psychology. Lond. 1937. (Kgl.)
- Parsons, T.*: The structure of social action. N. York. 1937. (Kgl.)
- Russell, B.*: Freedom versus organization 1814—1914. London 1934. (Kgl.)
- Russell, B.*: Power. A new social analysis. Lond. 1938. (Kgl.)
- Simon, E. D.*: The smaller democracies. Lond. 1939. (Kgl.)
- Spann, O.*: Erkenne dich selbst. Eine Geistesphilosophie als Lehre vom Menschen und seiner Weltstellung. Jena 1935. (Kgl.)

- Tingsten, H.*: De konservativa idéerna. Sthlm. 1939. (Kgl.)
Tingsten, H.: Från parlamentarism till diktatur. Fascismens erövring av Italien. Sthlm. 1930. (Kgl.)
Tönnies, F.: Geist der Neuzeit. Lpz. 1935. (Kgl.)
Törne, P. O. V.: Parlamentarismen i Europa. Sthlm. 1936. (Kgl.)
Widell, C. G.: Staten och partiväsendet. Lund 1939. (Kgl.)
Vossler, O.: Der Nationalgedanke von Rousseau bis Ranke. Münch. 1937. (Kgl.)

- Harris, A. L.*: Pure capitalism and the disappearance of the middle class. J. P. E. Juni 1939.
Heckscher, E.: Nutidssamhällets utvecklingstendenser. Ek. T. Januar 1939.
Knight, F. H.: Ethics and economic reform. I. The ethics of liberalism. II. Idealism and marxism. Ec. Februar og Aug. 1939.
Ritschl, H.: Das Eigentum. J. f. N. S. Dec. 1938.
Weippert, G.: Vom Werturteilsstreit zur politischen Theorie. W. A. Jan. 1939.

10. ANDET.

- Allen, R. G. D.*: Mathematical analysis for economists. Lond. 1938. (H. og St. L.)
 Baltic and scandinavian countries. Polen, Gdynia 1938. (St. L.)
Bruch, W. F.: Social and economic history of Germany from William II to Hitler. 1888—1938. Cardiff 1938. (Kgl.)
Bücher, Karl: Die Entstehung der Volkswirtschaft. Vorträge und Aufsätze. 1. Sammlung. 17. Aufl. Tübingen 1926. (H.)
Bücher, Karl: Die Entstehung der Volkswirtschaft. Vorträge und Aufsätze. 2. Sammlung. 8. Aufl. Tübingen 1925. (H.)
Fay, G. R.: The com laws and social England. Cambr. 1932. (Kgl.)
Gadolin, G. A.: Finland av i går och i dag. Sthlm. 1938. (Kgl.)
Günther, A.: Frankreich und sein Überseereich in der Weltwirtschaft. Stuttg. 1936. (Kgl.)
Heckscher, E. F.: Industrialismen. Den ekonomiska utvecklingen sedan 1750. 2. uppl. Sthlm. 1938. (Kgl.)
Hubbard, G. E.: Eastern industrilization and its effect on the West. Lond. 1938. (Kgl.)
Keller, C.: Handbuch der Volkswirtschaft der Sowjetunion. Prag 1938. (Kgl.)
 League of nations: Report of the committee for the study of the problem of raw materials. Geneva 1937. (H.)
Montgomery, G. A.: The rise of modern industry in Sweden. Lond. 1939. (Kgl.)
Pigou, A. C.: Socialism versus capitalism. Lond. 1938. (Kgl.)
 Raw materials. Lond. 1939. (5 Tvl. i Lomme). (The royal institute of international affairs: Information department papers 18 A). (H.)
Scott, W. R.: Adam Smith as student and professor. Glasgow 1937. (St. L.)
Sombart, Werner: Deutscher Sozialismus. Berl. 1934. (H.)
 South-Eastern Europe. A political and economic survey. [Royal institute of international affairs]. Lond. 1939. (Kgl. og H.)

BOGANMELDELSER

P. P. Sveistrup: DRIFTSØKONOMIENS ANVENDELSE VED SALGET. Nyt Nordisk Forlag. København 1939. 181 S.

Denne Bog er en Fortsættelse af Forfatterens »Indledning til Studiet af Driftsøkonomi«, der udkom i 1938, og som navnlig behandlede Omkostningsproblemerne. Efter Planen for hele Værket skal dette afsluttes med en Fremstilling af Finansierings- og Organisationsproblemerne.

Det foreliggende Bind, der behandler Virksomhedernes Salgs- og Prispolitik, slutter sig naturligvis ret nøje til Fremstillingen i første Bind, og det forudsætter et vist Kendskab til Omkostningsteoriens Grundbegreber.

Efter et indledende Afsnit om Salgets Tilrettelæggelse behandles i de to næste Kapitler først Kalkulationen og derpaa Efterspørgselen. Beregningen af, hvad Varen koster at fremstille, og Driftsherrens Vurdering af Købernes Indstilling og Købeevne er jo Grundlaget for al Salgspolitik. Der gives her en Redegørelse for Efterspørgselens Elasticitet m. H. t. Ændringer i Prisen, ligesom Forfatteren ogsaa omtaler de øvrige Faktorer, der kan indvirke paa Afsætningen, saaledes Ændringer i andre Varers Priser, i Forbrugernes Indtægter, den anvendte Reklame o. s. v.

I de to følgende Kapitler fremstilles derefter Prisdannelsen under de to Hoved-Markedsformer, Monopolet og den frie Konkurrence. Denne Udvikling af de mere almene — og almentkendte — Grundsætninger suppleres endelig i de sidste syv Kapitler med en ret fyldig Redegørelse for en Række af de Specialproblemer, der er kommet til at spille saa stor en Rolle i den nyere Pristeori. Disse Afsnit, der omfatter godt og vel Halvdelen af Bogen, behandler saadanne Emner som Risikoens Betydning, Reklame, Afstanden mellem Konkurrenterne og dens Indflydelse, Kvalitetsændringer, Prisdannelsen paa Markeder med faa Konkurrenter, Pris- og andre Aftaler og endelig Statens Indgriben i Prisdannelsen. Det er ved Inddragelsen af alle disse Ting, man i de senere Aar har søgt at gøre Teorien mere realistisk, og Forfatteren har derfor med Rette givet dem en betydelig Plads i sin Bog.

Denne er iøvrigt i første Række bestemt som en Lærebog for de statsvidenskabelige studerende; men det har ogsaa været Hensigten, at den skulde kunne læses af andre interesserede. Desværre begrænses dens Anvendelighed i saa Henseende for visse Afsnits Vedkommende noget af den lidt knappe Fremstillingsform. Saaledes indeholder Bogen et stort Antal Diagrammer, og Ræsonnementerne bygger i væsentlig Grad paa disse, uden at der altid gives en fyldestgørende Forklaring af, hvorledes Figurerne skal forstås. Dette er uden Betydning, naar Bogen bruges som Lærebog, fordi Undervisningen da vil give det fornødne Supplement; men for den Læser, der ikke er fortrolig med den økonomiske Teoris Arbejds-

teknik, vil det vistnok vanskeliggøre Forstaaelsen. Noget færre Figurer med en fyldigere Tekstforklaring vilde formentlig give Læseren mere Indsigt i Tankegangen, saa meget mere som Forfatterens Kendskab til det praktiske Liv sætter ham i Stand til at give virkelig illustrerende Eksempler — et Forhold, der paa flere Punkter er kommet Fremstillingen til gode.

En Bog som denne maa nødvendigvis omfatte store Dele af den økonomiske Teori, og den giver et godt Indtryk af de mange Problemer, der arbejdes med i Videnskaben i disse Aar. Af Enkeltheder skal her kun nævnes et Par, der illustrerer Faren ved i for høj Grad at bygge Ræsonnementerne paa Figurer. Om Dumping siges det i Tilknytning til Fig. 13, at Pris og Mængde i Indlandet bestemmes som ved almindeligt Monopol. Derudover vil man saa i Udlandet sælge saa meget, at Grænseomkostningen bliver lig Verdensmarkedets Frikonkurrencepris. Den ved Produktionsforøgelsen ændrede (in casu: forhøjede) Grænseomkostning maa imidlertid bevirke, at man nu i Hjemlandet begrænser sit Salg til det Punkt, hvor Grænseindtægten er lig den nye, højere Grænseomkostning.

Side 71 (Fig. 21) rejses det Spørgsmaal, om man kan reklamere med Fordel, naar Efterspørgselskurven er vandret. Figuren maa forstaaes saaledes, at der ved Reklamen opnaas større Salg og derved Mulighed for lavere Omkostninger; men naar Efterspørgselskurven virkelig er vandret (fri Konkurrence), kan man jo sælge saa meget, man vil, uden Reklame, fordi den enkeltes Udbud drukner i det store Fællesmarked.

— Der ligger et betydeligt sammenfattende Arbejde bag en Fremstilling som denne. Bortset fra den nævnte vel knappe Forklaring til en Del af de mange Figurer, er Bogen ogsaa skrevet saadan, at den formentlig kan læses af adskillige Ikke-Økonomer, og da den er den eneste danske Driftsøkonomi paa moderne Grundlag, vil den kunne have Interesse for Teknikere og andre driftsøkonomisk interesserede.

Thorkil Kristensen.

Marius Vibæk: DEN DANSKE HANDELS HISTORIE. Gyldendal. København 1932—1938. 467 Sider + Register.

Efter Direktør *Marius Vibæks* Død har Overlærer *Jens Vibæk* udgivet sin Fars efterladte Værk om den danske Handels Historie fra de ældste Tider til vore Dage. Da det er det første større Oversigtsværk paa dansk over vor Handels Historie, vil det allerede af den Grund kunne paaregne Interesse.

Desværre er der meget betydelige Anker at rette mod *Vibæks* Arbejde. Hvad selve Dispositionen af Værket angaar, undres man over, at Forfatteren ikke har fulgt den almindelige Tendens til i en historisk Fremstilling at lægge Hovedvægten paa den nyeste Tid. Afsnittet om Oldtidens Handel til og med Folkevandringstiden fylder 15 Sider, men hele Efterkrigstiden faar kun 28 Sider, hvoraf alene »Personalet« og »Uddannelse« tager de 3, medens et centralt Problem som Statsindgreb kun behandles paa een Side. Det er klart, at Bogen som Vejleder for denne ikke uvæsentlige Periode praktisk talt maa blive uden Værdi. For Krigstiden gælder noget lignende, idet dette Afsnit ogsaa er stedmoderligt behandlet. Om nogen virkelig Drøftelse eller blot Fremstilling af de Spørgsmaal, som er af fundamental Betydning for Forstaaelse af vort Samfunds og derunder ogsaa Handelens Kaar, kan der ikke blive Tale.

Ej heller for den nærmeste Førkrigstid er Skildringen tilfredsstillende. Den er i betænkelig Grad blevet til Storhandelens og de store Mænds Historie, hvortil al anden Udvikling sættes i Relation. Herved faar Værket Slagside. Indtil da har Forfatteren gjort et prisværdigt Forsøg paa at vurdere Handelen og dens Funktioner i Forhold til det danske Samfunds økonomiske Struktur og Udvikling, men herefter glipper det. Der er ingen Tvivl om, at Direktør Vibæk paa mange Omraader var en meget vidende og belæst Mand med en brændende Kærlighed til det Emne, han behandler. Men han manglede Overblik, og hans Metode og Evne til systematisk Behandling stod ikke i Forhold til hans Viden. Det giver sig stærkest Udslag i Behandlingen af det 19. og 20. Aarhundrede, hvor han knytter Skildringen til Enkeltpersoner, medens Relationen mellem Handelen og de øvrige Samfundsforhold trænges i Baggrunden. Den Belysning, han kaster over disse Mænds Virke, er ensidig og ufyldestgørende, og han formaar ikke at rede det spegede Net ud, hvori ogsaa Traadene til Handelens Historie findes. V.'s Arbejde falder derfor sørgeligt igennem over for en Række fortrinlige Monografier over Handelens Historie, som foreligger paa Hovedsprogene.

Jeg skal med et enkelt Eksempel — valgt blandt mange — illustrere, hvorledes Vibæk behandler sit Stof. Pagina 397 skriver han i Afsnittet om Toldbeskyttelse: Tietgen var saa lydhør overfor Kravet om Toldbeskyttelse, »at han lod sin Ungdoms Frihandelsidéer fare og blev beskyttelsesvenlig, og hans Indflydelse var saa stærk, at han drog den største Del af Handelsstanden med sig bort fra den forrige Generations frihandelsvenlige Indstilling«. Det synes dog, som om Forfatteren selv er blevet betænkelig ved denne Forklaring, hvorfor han skynder sig at tilføje: »Mange af dem drev dog selv Industri eller havde paa anden Vis Tilknytning til den«. Det er ingen Maade at skrive Historie paa. De Oplysninger, han giver om Kampen for og imod Toldbeskyttelse — her og andetsteds i Bogen — er hverken dækkende eller rammende. Det bør bl. a. fremhæves, 1) at Godsejerkredse under Trykket af oversøisk Konkurrence blev protektionistiske, hvilket havde til Følge, at Estrup 1886 forelagde de første agrarprotektionistiske Lovforslag, 2) at Fællesorganisationen for dansk Haandværk og Industri 1887 erklærede sig for Beskyttelse, 3) at »Det nationale Arbejde«s Opraab om Beskyttelse i 1888 var underskrevet af vore førende Industridrivende og endelig 4) at Tietgens Tale paa Handelsmødet i Odense 1885, hvor han som Formand for den danske Handelsstands Fællesrepræsentation lagde op til Protektionisme, kun betød en Manifestering af den Deling inden for Handelsstanden, som allerede havde fundet Sted paa Toldspørgsmaalet. Paa den ene Side stod Import- og Transithandelen sammen med Landbrugets Eksporthandel, paa den anden den Del af Handelsstanden, der var knyttet til Industrien i Forbindelse med Flertallet af de kornproducerende Godsejere. Det var ikke Tietgens Personlighed, der fik Grossererne til at dreje, men ganske naturlige Modsætningsforhold, som bestemte Grupperingen. Tietgen var som Bankmand, Købmand og Industriinteressent en Polygon, hans Partitagen for Beskyttelse viser kun, at hans Industriinteresser var de dominerende.

Naar dette er sagt, skal det dog ogsaa fremhæves, at Behandlingen af det 16.—18. Aarhundrede rager langt op over Skildringen af den nyeste Tid. Her er nedlagt et stort og grundigt Arbejde og her findes mange udmærkede Oplysninger og gode Betragtninger. I sit Forord gør Vibæk selv meget be-

skedent opmærksom paa, at hvis hans Arbejde kunde bidrage til at faa Kritikere til at skrive noget bedre, havde Bogen udfyldt sin Mission. Det var at ønske, om Udgiveren, saafremt en ny Udgave kommer til at foreligge, vilde omarbejde navnlig sidste Del af Bogen, og med Bibeholdelse af de værdifulde Dele af Faderens Arbejde give os en Handelshistorie, som i større Grad tilfredsstiller de berettigede Krav, der kan stilles til en saadan.

Albert Olsen.

MEDLEMSLISTE 31. DECEMBER 1939

MF = Medlem af Folketinget. — ML = Medlem af Landstinget. — MB = Medlem af Københavns Borgerrepræsentation. — MFK = Medlem af Frederiksberg Kommunalbestyrelse. — MGK = Medlem af Gentofte Kommunalbestyrelse. — En Stjerne (*) foran Navnet betyder, at vedkommende er Medlem af Nationalekonomisk Forenings Bestyrelse.

Abrahamsen, S. A., cand. polit., Sekretær i Skattedepartementet.
Ahnfelt-Rønne, Ø., Højesteretssagfører.
Albeck, Georg, cand. polit., Fuldmægtig i 1. Hovedrevisorat.
Albrethsen, Perben Høeg, cand. polit., Fuldmægtig under Kbh.s Magistrat.
Almdal, Holger, Inspektør ved Handelshøjskolen.
Alsing Inger, cand. act., Fuldmægtig i Statistisk Departement.
Andersen, Aksel, cand. polit., Kontorchef under Kbh.s Magistrat.
Andersen, Børge, stud. polit.
Andersen, C. F., Sparekassedirektør, Hillerød.
Andersen, C. L., cand. polit., Revisor i Centralanstalten for Revision.
Andersen, E. R., Afdelingsbestyrer i Sparek. f. Kbh. og Omegn.
Andersen, Ferd., Grosserer.
Andersen, Knud B., stud. polit.
Andersen, Kr., Grosserer.
Andersen, N. P., Direktør, Lektor v. Landbohøjskolen.
Andersen, Poul, adm. Direktør i Privatbanken.
**Andersen, R. G.*, Ingeniør.
Andersen, Signe, cand. polit., Fuldmægtig i Direktoratet for Statens Sindssygehospitaller.
**Andersson, Josef*, Forretningsfører i Dansk Skræderforbund. ML, MB.
Angelo, A., Direktør for N. E. S. A.
Arnborg, H., statsautoriseret Revisor.
Arnholdt, Louis, Vekselerer.
Æzelsen Drejer, A., cand. polit., Redaktør.

Baaring, Bernh., Kontorchef i A/S Magasin du Nord.
Banck, Percy, Assistent.
Bang, Axel, Overretssagfører.
Bang, Chr. Hjelm, Grosserer.
Bang-Jensen, Poul, Landsretssagfører.
Banke, Elsebet, Frue.
Banke, Niels, cand. polit., Sekretær i Ligningsdirektoratet, Lektor ved Handelshøjskolen.
Barfod, Børge, cand. polit., Afdelingsleder i A/S Aarhus Oliefabrik.
Barlyng, H., Kontorchef under Nykøbing F. Kommune.
Bech, B., cand. polit., Sekretær i Kbh.s statistiske Kontor.
Bech, Holger, Underdirektør i Handelsbanken.
Bech, Karen, Frue, cand. polit., Fuldmægtig i Valutacentralen.
Bech, Oluf, fhv. Filialdirektør i Danmarks Nationalbank.
Begtrup, Aksel L., cand. polit., Ligningsinspektør i Ligningsdirektoratet.
Begtrup, Bodil, Frue, cand. polit., Filmcensor.
Beildorff Petersen, Aage, Afdelingsbestyrer i Handelsbanken.
Bendix, A. B., adm. Direktør i De forenede Papirfabrikker.
Bengtsson, Holger, Prokurist.
Bengtsson, K., Kasserer.
Benzon, Aage v., Vekselerer.
Berg, Robert, Sekretær i Købmandsstandens Oplysningsbureau.
Berg, V., cand. polit., fhv. Direktør i Bi-kuben.

Bergendorff, Carl, statsautoriseret Revisor.
Bertram, Rob., cand. polit., Ekspeditionssekretær i Tolddepartementet.
Beyer, A. F., Revisor.
Bierbum, Frederik, Vekselerer.
Bierbum, R. P. C., Bankdirektør, Holbæk.
Biilmann, Vagn, Assistent i Sparek. f. Kbh. og Omegn.
Bille, Steen, cand. jur., Sekretær i Danmarks Nationalbank.
Bing, Otto, Overretssagfører.
Birck, Ruth, Professorinde.
Bjarne, H., Finanshovedbogholder.
Bjerke, Kjeld, cand. polit., Fuldmægtig i Statistisk Departement, Lektor ved Handelshøjskolen.
Bjerregaard, Knud, Direktør under Kbh.s Magistrat.
Bjørner, Bue, Grosserer.
Bjørner, J. L., Direktør.
Black, Clara, cand. polit., fhv. Kontorchef i Fabriktilsynet.
Blinkenberg Nielsen, O., cand. polit., Inspektør i Sparekassetilsynet.
Boelsmand, Mæ, Assistent.
Boesen, Per, stud. polit.
Boldsen, F. C., Direktør i Københavns almindelige Boligselskab.
Bonde, Chr. N., cand. polit., Fuldmægtig i Statistisk Departement.
Bondesen, S. H., cand. polit., Kontorchef i Landmandsbanken.
Borberg, Lisbeth, stud. polit.
Borup-Svendsen, N., Landsretssagfører.
Boserup, Mogens, cand. polit., Sekretær i Statistisk Departement.
Boserup, William, cand. polit.
Brahe Christensen, L., Kontorchef i Tekstilfabrikantforeningen.
Bramsen, Eigil, Direktør i »Nye Danske af 1864«.
**Bramsnæs, C. V.*, cand. polit., Nationalbankdirektør, fhv. Finansminister.
Brandt, G., Direktør i Hellerup og Omegns Bank.
Bretting, H. A., Arbitrageur.
Breuner, Ove, statsautoriseret Revisor.
Brink, S., Bankdirektør, Frederikssund.
Brock, Jørgen, cand. jur. & polit., Kaptajn.

Brodthagen, Kaj, Fuldmægtig i Landmandsbanken.
Brorson Christensen, H., Inspektør i Banktilsynet.
Brosted, C., Direktør i »Krak«.
Brun, Alice, cand. polit., Fuldmægtig i Finansministeriet.
Brusendorff, Ernst, Afdelingschef.
Bruun, Aksel, Fuldmægtig i Haandværkerbanken.
Bruun, Frans, statsautoriseret Revisor.
Bruun, V., Hovedbogholder i Landmandsbanken.
Bryning, Knud E., Overassistent.
Bryning, Svend, Kontorchef i Sparek. f. Kbh. og Omegn.
Buch Larsen, J. L., cand. polit., Sekretær i Statistisk Departement.
Buhl, Vilh., Finansminister, MF.
Bülów, A. H., Bankkasserer.
Bülów, Edv., Direktør i A/S R. Colltrop.
Bülów, F. v., cand. polit., Sektionsmedlem, Det internationale Arbejdsbureau, Genève.
Bülów, Frits, Højesteretssagfører.
Bülów, Johan, Overpræsident, Kammerherre.
Byrdal, Karsten, cand. jur.
Byrdal, V., Overretssagfører.
Bützow, O., Vekselerer.
Børresen, Johs. E., Belysningsdirektør.
Børup, Olaf, cand. mag. & polit., Lektor ved Handelshøjskolen.

Carstens, Einar, stud. polit.
Christensen, A., Direktør i Fyens Landmandsbank, Odense.
Christensen, Birger.
Christensen, Carl, Vekselerer.
Christensen, E., Direktør i A/S Den danske Mælk kondenseringsfabrik, Nakskov.
Christensen, E., Fuldmægtig i Handelsbanken.
Christensen, Frantz, Direktør, Langelinie Pavillon.
Christensen, Knud, Direktør i Københavns Brandforsikring.
Christensen, Leif, cand. polit., Direktør.
Christiani, Rud., Dr. techn., Ingeniør, MF.

Christiansen, Hans C., cand. merc., Salgschef.
Christoffersen, M., Dr. polit., Sekretær i Ø. K.
Christrup, G. L., Landsretssagfører.
Clausen, Sven, Dr. jur., Forfatter, Kasserer i Kreditforeningen for Husejere i Kbhvn.
Clausen, V., Overingeniør.
Cohn, Einar, cand. polit., Chef for Statistisk Departement.
Cohn, Hans, Direktør, Dansk Hattfabrik, Skodsborg.
Colding-Jørgensen, H., cand. polit., Sekretær i Statistisk Departement.

Dahlgaard, Bertel, cand. polit., Indenrigsminister. MF.
Dahlgaard, Lauge, stud. polit.
Dahlgaard, Poul, cand. polit., Sekretær i Kbh.s statistiske Kontor.
Dalgaard, Fr., Forretningsfører for Det kooperative Fællesforbund, Landsretssagfører. MF.
Dalgaard, Knud, cand. polit., Direktør under Kbh.s Magistrat.
Dalhoff, Henning, stud. polit.
Dalhoff, Johs., cand. polit., Departementschef.
Dam, Gunnar, cand. polit., Kontorchef i Sygekassedirektoratet.
Damgaard Nielsen, H. O., Direktør i A/S Danisco.
Damm, V. F., Bankassistent.
Davidsohn, Joseph, cand. polit., Dr. phil., Fuldmægtig i Direktoratet for Ulykkesforsikringen.
Dehn, E., cand. polit., Redaktør.
Dessau, Axel, Salgschef.
Dessau, Einar, Direktør i De forenede Bryggerier.
Dich, Jørgen, cand. polit., Kontorchef i Socialministeriet.
Diemer, Dan Gunnar, Bankassistent, H. D.
Dige, E., cand. polit., Kontorchef i Finansministeriet.
Ditlevsen, L. N., Underdirektør i Handelsbanken.
Doberck, Knud, Afdelingschef.

Dons, P. M., Kontorchef i Danmarks Nationalbank.
Dragheim, Chr., Bankdirektør, Næstved.
Drewes, Poul A., Direktør i Kaffesurrogatfabriken Danmark.
Dreyer, J., Fuldmægtig i Sparek. f. Kbh. og Omegn.
Dyholm, Georg, Kontorchef og Direktionssekretær i Landmandsbanken.

Ebbe, Johs., Direktør for Husmandskreditforeningen for Østifterne.
Ehrenreich-Hansen, N. J., Direktør f. Patent- og Varemærkevæsenet.
Einfeldt, Rob., Kontorchef ved Foreningen »Dansk Arbejde«.
Elkjær Hansen, Niels, stud. polit.
Elsass, Adam, Prokurist.
Elsass, L., Direktør i A/S Sophus Berendsen.
Engberg Pedersen, Harald, stud. polit.
Engberg Pedersen, Signe, stud. polit.
Engmann, H., cand. polit., Sekretær i Finansministeriet.
Eriksen, Axel, Bankfuldmægtig.
Essen, Harry v., Prokurist.
Essen, Preben v.
Ewald, Jørgen, Korrespondent.

Fabricius, Louis, cand. jur., Sekretær i F. D. B.
Fagerholt, G., Toldkasserer.
Falbe-Hansen, V., Overretssagfører.
Falkesgaard, J., Sagfører, Direktør i Frederiksberg Sparekasse.
Faramond, J. de, Direktør i »Citroën«.
Fasting, L. V., Hovedbogholder i Danmarks Nationalbank.
Faurholt, Johs., Direktør i Bikuben.
Faurholt, O. P., Kontorchef i Privatbanken.
Finsen, Aa., Direktør i Københavns Kreditforening.
Flux, Sir Alfred W., C. B., M. A., Ll. D.
Fode, Troels, Grosserer.
Franck, Aage, Kontorchef i Privatbanken.
Frandsen, G., cand. polit., Fuldmægtig i Valutacentralen.
Frederiksen, H. P., Kontorchef i Handelsbanken.
Friedmann, Karen, Frue, cand. polit.

Friis, Charles Rud., cand. polit., Kontorchef i Grønlands Styrelse.

Friis, E., Grosserer.

Friis, Henning, cand. polit., Sekretær i Socialministeriet.

Friis, N. W., cand. jur. & polit., Ekspeditionssekretær i Finansministeriet.

Friis-Skotte, J., fhv. Trafikminister, MF.

Frølich, Gerda, Frue.

Frørup, Holg., Prokurist.

Funder, K. V., Fuldmægtig i Sparek. f. Kbh. og Omegn.

Gammelgaard, Hj., cand. polit., Forstander f. Arbejderhøjskolen, Roskilde.

Gammelgaard Jacobsen, S., cand. polit., Sekretær i Priskontrolraadet.

Gammeltoft, Carl, Direktør i De danske Sukkerfabrikker.

Gandil, Chr., Forstkandidat, stud. polit.

Georg, Carl, Direktør under Kbh.s Magistrat.

Gether Larsen, Gertrud, H. A., Tekstforfatter ved »Politiken«s Reklameafdeling.

Gjessing, Erland, Konsul.

Glashof, E., Afdelingsbestyrer i Handelsbanken.

Glindemann, Poul, Prokurist, kgl. Translater.

Gloerfelt-Tarp, B., cand. polit., Kontorchef i Store Nordiske Telegrafelskab.

Gloerfelt-Tarp, Kirsten, Frue, cand. polit., Kontorchef i Fabriktilsynet.

Glud, Hans, cand. polyt., Direktør.

Glud, Troels, cand. polit., Sekretær i Valutacentralen.

Godske-Nielsen, Bankdirektør, Middelfart.

Godske-Nielsen, O., fhv. Kontorchef i 4. Hovedrevisorat.

Godske-Nielsen, Vøgg, Afdelingsleder.

Goldschmidt, Valdemar, Bankier.

Gormsen, E. M., cand. polit., Underdirektør i Landmandsbanken.

Graae, Erik, cand. jur., Vicedirektør i Sparek. f. Kbh. og Omegn.

Graae, Poul, cand. polit., Redaktør, »Politiken«.

Graessler, Herbert, cand. polit., Sekretær i Sygekassedirektoratet.

Gram, Jørgen, Gaardejer, MF.

Gredsted, M., cand. polit., Kontorchef i Generaldir. for Post- og Telegrafv.

Gregersen, J., cand. polit., Sekretær i Valutacentralen.

Griis, H. K., Ekspeditionssekretær i Sparek. f. Kbh. og Omegn.

**Groes, Ebbe*, cand. polit., Kontorchef i Priskontrolraadet.

Groes, Anne Lisbeth, Frue, cand. polit.

Groes-Petersen, N. C., Grosserer.

Grünbaum, I., cand. polit., Sekretær i 1. Hovedrevisorat.

Grüner, C., Premierløjtnant.

Grøn, A. Howard, Dr. polit., Professor v. Landbohøjskolen.

Grøndahl, H., cand. polit., Sekretær under Kbh.s Magistrat.

Guldberg, Leif, Redaktør.

Gyde-Jørgensen, H. J. E., cand. polit., Kontorchef i Handelsbanken.

Gyde-Jørgensen, S. D., Frue.

Gyldentorp, R., Direktør for Kreditreformforeningen, Konsul.

Gønss-Jensen, P. E., Prokurist.

Gøtrik, H. P., cand. polit., Sekretær i Tolddepartementet.

Haagentoft, E. Haagen, cand. polit., Inspektør, Tuborgs Bryggerier.

Haffner, Hans v., stud. polit.

Hagbard, Jytte, stud. polit.

Hagemann, E. S., cand. polyt., Ingeniør.

Hagen, Gunnar, cand. polit. & jur., Kontorchef ved Invalideforsikringsretten.

Hammerum, Folmer, stud. polit.

Hannover, Hans, Direktør.

Hannover, Knud, Direktør i A/S Glud & Marstrand.

Hansen, Carla, stud. polit.

Hansen, Carsten, Grosserer.

Hansen, C. P. M., Kabinetssekretær, Kammerherre.

Hansen, Curt, stud. polit.

Hansen, Ejnar, Assistent.

Hansen, Enrico, cand. polit., Ligningsinspektør i Ligningsdirektoratet.

Hansen, Georg, cand. polit., Kontorchef i Jærnindustriens Sammenslutning.

- Hansen, Gregers*, cand. polit., Kontorchef under Kbh.s Magistrat.
Hansen, Helga, stud. polit.
Hansen, Henning, cand. jur., Kontorchef i Sparek. f. Kbh. og Omegn.
Hansen, Jens Henrik, Underdirektør i Landmandsbanken.
Hansen, Johan, Generalkonsul.
Hansen, Johs., Ingeniør.
Hansen, Julius, Borgmester.
Hansen, Lisbeth, stud. polit.
Hansen, Marius, Direktør i A/S R. Collstrop.
Hansen, Moritz, cand. polit., Sekretær i Ligningsdirektoratet.
Hansen, Niels, cand. polit., Ligningschef i Ligningsdirektoratet.
Hansen, Th., Direktør for De danske Stavefabrikers Fælleskontor.
Hansen, Thomas, Afdelingsbestyrer i Sparekassen f. Kbh. og Omegn.
Harhoff, Poul, cand. jur., Underdirektør i Landmandsbanken.
Harlang, Frantz, Direktør.
Hartogsohn, S., cand. polit., Kontorchef i Danmarks Nationalbank.
Hartz, G. E., Direktør for Industriraadet.
Hasselbalch, K. G., cand. polit., Inspektør i Banktilsynet.
Hauge, C. N., fhv. Handelsminister. MF.
Haugen-Johansen, H., Nationalbankdirektør.
Haunsø, Sigurd, cand. polit., Sekretær i Kbh.s statistiske Kontor.
Hedebøl, Peder, fhv. Borgmester.
**Hedegaard, Olaf*, Direktør i Handelsbanken.
Heering, Peter, Grosserer.
Hegner, Henry, Kontorchef.
Heiberg, Esther, cand. polit., Sekretær i 4. Hovedrevisorat.
Heilbuth, Niels, Landsretssagfører.
Helsted, Viggo, Direktør i Landbrugsministeriet.
Henius, Hugo, Direktør.
Henningsen, H. C., Direktør for Ligningsdirektoratet.
Henriksen, V., Afdelingsbestyrer i Sparek. f. Kbh. og Omegn.
Henriques, Adam, stud. mag.
Henriques, Carl Otto, Vekselerer.
Henriques, Leif.
Henriques, Walter H., Vekselerer.
Hergel, F. Henning, Fuldmægtig i Udenrigsministeriet.
Herlevsen, E., Fuldmægtig i Danmarks Nationalbank.
Hertz, Emil C., Grosserer.
Hertz, Jørgen, cand. polyt., Fabrikant.
Hertz, Karsten, cand. polyt., Ingeniør.
Hessel, Karen, Frue, fhv. Protokolsekretær i Rigsdagen.
Hirsch, Julius, Dr., Professor ved Handelshøjskolen.
Hirschsprung, Holger, Direktør.
Hjejlø, B. H., Landsretssagfører.
Hjelm-Hansen, Aage, cand. polit., Journalist.
Hjorth-Hansen, Lili, stud. polit.
Hoelgaard, Vagn, cand. polit., Sekretær i Udenrigsministeriet.
Hoff-Hansen, Erik, Fabrikant.
Hoffmann, A., Fuldmægtig i Sparek. f. Kbh. og Omegn.
Hoffmeyer, Gunnar, Korrespondent i Industriraadet.
Holbæk, Svend A., Sekretær i De danske Spritfabrikker.
Holck, Victor, Hovedbogholder, Tuborgs Bryggerier.
Holm, Anker, Direktør i Silkehuset.
Holm, August, adm. Direktør i A/S Otto Mønsted, Formand for Industriraadet.
Holm, Axel, cand. polit., Kontorchef i Kbh.s statistiske Kontor.
Holm, Jacob, Overretssagfører, Holbæk.
Holm, J. C., Sekretær i A/S Otto Mønsted.
Holstein, Per, stud. polit.
Holst-Knudsen, V., Landsretssagfører.
Horn, Max Wm., Bankier.
Horwitz, Alfred, Vekselerer.
Hostrup-Schultz, J., cand. polit. & jur., Sagfører.
Hude, Paul v. d., Underdirektør i Danmarks Nationalbank.
Hulegaard, Axel, Overretssagfører.
Husted, K., Direktør, Dampskibsrederiet J. Lauritzen.
Huusom, Kai, cand. polit., Kontorchef i Tolddepartementet.
Hvass, F., Kontorchef i Udenrigsministeriet.

- Hvidtfeldt, Arild*, stud. polit.
Høeg, E., Vekselerer.
Høper, G., Prokurist i Handelsbanken.
Høst, H., cand. polit., Hovedrevisor.
Høst, Inger, Frue, stud. polit.
Høyer, P., Kontorchef i Bikuben.
Høytrup, C. A., cand. polit., Direktør i Dansk Folkeliforsikringsanstalt.

Jacobsen, Carl, Professor, Direktør i De forenede Bryggerier.
Ilum, Svend, Direktør i A/S A. C. Ilum.
Infeld, Heinrich, Direktør.
Ingholt, Poul, Direktør i Landmandsbanken.
Ipsen, Kaj, cand. polit., Fuldmægtig under Kbh.s Magistrat.
Irven, Christian, Underdirektør i De forenede Papirfabriker.
Israelsen, Karen, stud. polit.
Iversen, Axel, Direktør for A/S L. E. Bruun.
Iversen, Carl, Dr. polit., Professor ved Københavns Universitet.
Iversen, Dorrit, Frue, cand. polit.
Iversen, Johs., Grosserer.
Iversen, L., Dr. phil., Direktør i Statsanstalten for Livsforsikring.
Iversen, Mads, Dr. rer. pol., Kontorchef i Statistisk Departement.

Jacobsen, Andreas, Grosserer.
Jacobsen, Bent, Sagførerfuldmægtig, cand. jur.
Jacobsen, John, Fabrikant.
Jacobsen, Poul, Højesteretssagfører.
Jacobsen, Sven, cand. polyt., Ingeniør.
Jacobsen, Waldemar, Direktør for A/S Hellesen's Enke og V. Ludvigsen, Generalkonsul.
Jakobsen, Jakob, Grosserer.
Jansen Petersen, P., Ingeniør, Direktør, Holbæk.
Jantzen, Ivar, Dr. techn., Ingeniør.
Jarl, C. F., Ingeniør, Fabrikant, Øresunds chemiske Fabriker.
Jebjerg, Arne, stud. polit.
Jensen, A., Afdelingsbestyrer i Handelsbanken.
Jensen, Aa., Direktør i Pensionsforsikringsanstalten.

Jensen, Aage, Prokurist i Handelsbanken.
Jensen, Adolph, cand. polit., fhv. Chef for Statistisk Departement.
Jensen, Aksel, Direktør i Creditkassen f. Landejendomme i Østifterne.
Jensen, Carl, cand. polit., Underdirektør i Nordisk Ulykkesforsikring.
Jensen, Georg, Direktør for A/S Oscar Siesbye.
Jensen, H., Prokurist.
Jensen, Helge, Kasserer.
Jensen, J., Formand for Træindustriarbejderforbundet.
Jensen, Jørgen, stud. polit.
Jensen, Jørgen P., stud. polit.
Jensen, Mogens, Sekretær i Fælleskontoret for Valutasager.
Jensen, Thorkel, Kontorchef i Kreditforeningen af Kommuner i Danmark.
Jensen, Vilh., statsautoriseret Revisor.
Jeppesen, Chr. J., Ingeniør.
Jepsen, Ove, Nationalbankdirektør.
Jerichow, Herbert P. A., adm. Direktør i De forenede Bryggerier.
Jernert, C. V., cand. polit., Direktør i A/S Oluf Rønberg.
Jervig, Axel, Vekselerer.
Jespersen, C., statsautoriseret Revisor.
Jespersen, Vilh., fhv. Regnskabsdirektør under Kbh.s Magistrat.
Jessen, Flemming, Prokurist.
Jessen-Schmidt, Bent, stud. polit.
Johannesen, J. Chr., Sekretær.
Johansen, A., Hovedkasserer for Dansk Smede- og Maskinarbejderforbund. ML.
Johansen, Kjeld, cand. polit., Chef for Kbh.s statistiske Kontor.
Johnsen, C. W. N., cand. polit., Fuldmægtig i Landmandsbanken.
Juhl, J. T., cand. polit., Redaktør.
Junker, Thomas, cand. polit. & agric., Godsejer, Avnsøgaard.
Juul, Jon A., stud. polit.
Jørgensen, Alb., Direktør.
Jørgensen, Georg, Revisor.
Jørgensen, J. A., Kontorchef i Arbejdernes Landsbank.
Jørgensen, J. C., cand. polit., Fuldmægtig i Udenrigsministeriet.

Jørgensen, Knud Tage, Overassistent i Sparek. f. Kbh. og Omegn.

Jørgensen, Peter, Bogholder.

Jørsboe, P. S., cand. polit., Toldinspektør, Odense.

Kallestrup, Lauge R., cand. polit., Sekretær i Arbejdsdirektoratet.

Kampmann, Viggo, cand. polit., Sekretær i Statistisk Departement.

Karnøe, Aage, stud. polit.

Kauffmann, Ernst, cand. polit., Direktør i Handelsbanken.

Kier, Fr., Direktør i Arbejdernes Landsbank.

Kierulf Simonsen, Ingrid, Frue, cand. polit., Sekretær i Direktoratet for Ulykkesforsikringen.

Kirkeby, Henning, cand. polit.

Kjær, Edith, cand. polit., Fuldmægtig i Sygekassedirektoratet.

Kjær Hansen, Max, cand. polit., Dr. rer. pol., Professor ved Handelshøjskolen.

Kjærboel, Johs., Handelsminister. MF.

Klausen, C. M., Prokurist.

Klausen-Møller, K. E., cand. polit., Fuldmægtig i Ligningsdirektoratet.

Klein, Johs. M., Grosserer.

Knudtzon, H., Underdirektør i Landmandsbanken.

Koch, H. H., cand. jur., Fuldmægtig i Socialministeriet.

Koch-Jensen, P., cand. polit., Redaktionssekretær, Dagbladet »Børsen«.

Koed, Holger, cand. polit., Økonomidirektør under Kbh.s Magistrat.

Koefoed, Michael, cand. polit., fhv. Generaldirektør for Skattevæsenet.

Koefoed, P. R., Hovedbogholder i Bikuben.

Kofod, Frank, cand. jur., Sekretær i Finansministeriet.

Kofoed, O. B., cand. jur. & polit., Næstformand i Forsikringsraadet.

Kolbjørn, Ib, Sekretær i Arbejdernes Oplysningsudvalg, Raadmand.

Korsgaard, K., cand. polit., Kontorchef i Arbejdsdirektoratet. MB.

Korst, Knud, cand. polit., Generaldirektør for Skattevæsenet. MGK.

Krabbe, Jon, cand. jur. & polit., Kommitteret i Udenrigsministeriet.

Krag, Erik, fhv. Direktør i Østifternes Kreditforening.

Krag, J. O., stud. polit.

Krag, Oluf, Dr. phil., Direktør i Københavns Kreditforening, fhv. Indenrigsminister. MF.

Krarup, Børge, cand. jur., Sagfører.

Kretz, Poul G., cand. jur., Kontorchef i Finansministeriet.

Kringelmose, Karl, cand. polit., Ekspeditionssekretær i Ligningsdirektoratet.

Kristensen, K. J., cand. polit., Ligningschef i Ligningsdirektoratet.

Kristensen, Thorkil, cand. polit., Professor ved Aarhus Universitet.

Kristiansen, Erling, stud. polit.

Krog-Meyer, H., Direktør i Den sjællandske Bondestands Sparekasse.

Kryger, Poul, stud. polit.

Kunst, Aage, Grosserer.

Kyed, Johs., Gaardejer, Mejeriejer, Beldringe.

Kæstel, R., cand. jur., Underdirektør i Handelsbanken.

Kølle, O., Fuldmægtig i Handelsbanken.

Königsfeldt, C., Fuldmægtig i Valutacentralen.

Königsfeldt, W., Kaptajn, Underdirektør i Privatbanken.

Langebæk, Tage Holm, Direktør i A/S A. M. Hirschsprung & Sønner.

Langeskov, Sv. A., statsautoriseret Revisor.

Langkjær, H., Bogtrykker.

Larsen, Aage, Kontorchef i Privatbanken.

Larsen, Aage G. E., Fuldmægtig i Handelsbanken

Larsen, Albinus, Direktør, Grosserer.

Larsen, A. P., Dommer, Hillerød.

Larsen, Edvin, Fuldmægtig i Handelsbanken.

Larsen, Gustav, cand. polit., Sekretær ved Importørudvalget for de grafiske Fag.

Larsen, Hans K., Grosserer.

Larsen, Helge, cand. polit., Fuldmægtig i Statistisk Departement.

Larsen, L. P., fhv. Kontorchef i Landbrugsministeriet.
 Larsen, O. H., Professor ved Landbohøjskolen.
 Larsen, Th., Kontorchef.
 Lassen, Johs., Prokurist.
 Lauritzen, Knud, Skibsreder.
 Lauritzen, Svend, cand. polit., Sekretær i 3. Hovedrevisorat.
 Laursen, Agnete, Frue, stud. polit.
 Laursen, Johannes, stud. polit.
 Laursen, Svend, cand. polit.
 Lautman, Jules, Dr. jur., Generalsekretær hos den franske Handelsattaché.
 Lemche, Fritz, Direktør.
 Lersey, Hans, Prokurist.
 Levin, Azur, cand. polit., fhv. Kontorchef under Kbh.s Magistrat.
 Levvysohn, William, Grosserer.
 Levvysohn, Willie W., Grosserer.
 Lihme, Wm., cand. jur.
 Lind, Lise, Frue, stud. polit.
 Lind, Volmer, Landsretssagfører, Holbæk.
 Lindberg, Niels, cand. polit., Kontorchef i Arbejderbevægelsens Erhvervsraad.
 Lindgren, Erik, cand. polit., Kontorchef i Valutacentralen.
 Lindhardt, Marie, cand. polit., Sekretær i Sundhedsstyrelsen.
 Lohse, T. F., cand. polyt., Overinspektør i Statskontrollen med Smør og Æg m. m.
 Lomholt, Einar, cand. polit., Statistiker.
 Lorentzen, J. Alb., Fuldmægtig i Valutacentralen.
 Lorentzen, P., Kontorchef i Danmarks Nationalbank.
 Ludvigsen, H. P., Direktør.
 Lund, Arne, stud. polit.
 Lund, E., Prokurist.
 Lund, Fin, Gesandt, Argentina.
 Lund, Svend Aage, cand. polyt., Chef-redaktør, Berlingske Tidende.
 Lundbye, J. T., Professor ved Danmarks tekniske Højskole.
 Lundung, Elias, Direktør.
 Lunn, Vøgg R., cand. polit., Prokurist.
 Lyngesen, Lyng, cand. polit., Redaktør, Social-Demokraten.
 Löppenthin, F., Direktør i A/S Haand i Haand.

Madsen, Chr., Disponent, Hellerup Skolæstefabrik.
 Madsen, Jørgen, stud. polit.
 Madsen, Karl, Sekretær i De samvirkende danske Landboforeninger.
 Madsen, O. H., cand. polit., Sekretær under Gentofte Kommune.
 Madsen, Willy, Skotøjsfabrikant.
 Madsen-Mygdal, Th., Godsejer, fhv. Statsminister.
 Malling, V., cand. polyt., Ingeniør, Dansk Byplanlaboratorium.
 Marboe, Johs., Grosserer.
 Marckman-Hansen, G., Direktør i Amagerbanken.
 Marstrand, Even, cand. polit., Valgmenighedspræst, Allerslev.
 Martens, Hans E., cand. polit., Fuldmægtig i Nordisk Livsforsikring.
 Martensen-Larsen, Florian, stud. polit. & cand. jur., Sekretær i Indenrigsministeriet.
 Meyer, Ernst, Grosserer.
 Meyer, Karsten, Højesteretssagfører.
 Meyer, Knud, cand. polyt., Direktør, Krystalisværket.
 Meyer, Knud, Fuldmægtig.
 Meyer, Otto, Ingeniør, adm. Direktør i A/S Glud & Marstrand.
 Meyer, Ove, Ingeniør.
 Michaelsen, Hugo, Direktør.
 Michelsen, J., Direktør i Revisions- og Forvaltnings-Institutet.
 Mik-Meyer, Philip, fhv. Direktør i Landmandsbanken.
 Mogensen, Poul Erik, cand. polit., Sekretær i Banktilsynet.
 Mohr, O., Direktør i Udenrigsministeriet.
 Moltesen, P. E., Statskonsulent, London.
 Monies, Kaj A., cand. polit., Vekselerer.
 Mortensen, Erik, cand. polit., Sekretær i Landbrugsministeriet. Assistent ved Københavns Universitets økon.-stat. Laboratorium.
 Munch, P., Dr. phil., Udenrigsminister. MF.
 Munch-Petersen, Finn, stud. polit.
 Munk, David, stud. polit.
 Munck, Ove, fhv. Maskinchef ved Statsbanerne.

Munk, Sigvard, Borgmester.
Müller, Flemming, stud. polit.
Müller, Kristian, Kontorchef.
Müller, Otto, cand. polit., Sekretær i Handelsministeriet.
Møller, A. P., Skibsreder.
Møller, F. J., stud. polit.
Møller, Helmuth, Vicekonsul, New York.
Møller, Johs., Kontorchef i Landmandsbanken.
Møller, Kristian, cand. polit.
Møller Mikkelsen, Carl, cand. jur., Kontorchef under Kbh.s Magistrat.
Møller, Poul, statsautoriseret Revisor.
Møller, Viggo, cand. polit.
Mørck, L. E., cand. jur., Kontorchef i Forsikringsraadet.

Nalbandian, Svend, cand. polit., Sekretær i Tolddepartementet.
Neckelmann, Hother, Grosserer.
Nelson, George R., stud. polit.
Netterstrøm, S. E., cand. polit., Kontorchef i Industriraadet.
Neubert, Jørgen, stud. polit.
Neubert, Poul, Fabrikant.
Nielsen, Anton E., cand. polit., Grosserer.
Nielsen, Axel, Dr. polit., Professor ved Københavns Universitet.
Nielsen, Axel, Landbrugskandidat, Sekretær i Landhusholdningsselskabet.
Nielsen, Carl, Direktør i Københavns Hypotekforening.
Nielsen, Einar, cand. polit., Kontorchef under Københavns Sporveje.
Nielsen, Frederik, Direktør i F. D. B.
Nielsen, H. C., cand. polyt., Ingeniør.
Nielsen, Johan, fhv. Kontorchef ved Foreningen »Dansk Arbejde«.
Nielsen, Johs., cand. polit., Sekretær i Statistisk Departement.
Nielsen, Jørgen, Assistent i Sparek. f. Kbh. og Omegn.
Nielsen, K. M., cand. polit., Hospitalsdirektør.
Nielsen, Oluf, Direktør i Landmandsbanken.
Nielsen, Svend, cand. polit., Vicedirektør i Danmarks Nationalbank.
Nissen, Børge, stud. polit.

Nissen, Flemming Valeur, stud. polit.
Nordentoft, Sv., cand. polit., Ekspeditionssekretær i Ligningsdirektoratet.
Normann, A. C., Forretningsfører, Odense.
Norman, Henning, cand. polit., Sekretær i Statistisk Departement.
Nutzhorn, Fr., Assistent i Nordisk Livsforsikring.
Nyboe Andersen, Poul, cand. polit., Redaktør, Kristeligt Dagblad.
Nybølle, Hans Cl., Professor ved Københavns Universitet.
Nygaard, E., Kontorchef i Hypotekbanken.
Nyholm, Carl, cand. jur., Formand for Landsskatteretten.

Ohland, Gunnar, Korrespondent.
Olesen, Chr. H., Direktør i De danske Spritfabrikker.
Olsen, Albert, Bogtrykkeribestyrer.
Olsen, Axel, cand. polit., Fuldmægtig i Sygekassedirektoratet.
Olsen, Christian, cand. polit., Ekspeditionssekretær i Statistisk Departement.
Olsen, H. F. V., Direktør.
Olsson, Aksel, Hovedkasserer for Dansk Handels- og Kontormedhjælperforbund.
Otterstrøm, Vagn, stud. polit.
Ottesen, Carl J., cand. polyt., Fabrikin-spektør.
Ørholm, W., fhv. Stiftamtmand, Kammerherre.

Pade, H. N., Direktør i Nordiske Kabel- og Traadfabriker.
Paldam, Jørgen, stud. polit.
Palna Hansen, H., Assistent, Skelskør.
Palsberg, C. A., Bankdirektør, Roskilde.
Palsby, E. M., Prokurist.
Palsby, L., Vekselerer.
Palsby, Palle, Prokurist.
Parkov, Inger, cand. polit., Ekspeditionssekretær under Kbh.s Magistrat.
Pedersen, Alfred, Sekretær i »Danisco«.
Pedersen, Clemens, stud. polit.
Pedersen, Erling, cand. polit., Sekretær under Kbh.s Magistrat.
Pedersen, J. C., cand. agric., Redaktør.

Pedersen, L., Prokurist.
Pedersen, Niels, Direktør i Østifternes Kreditforening.
Pedersen, Ole Erik, stud. polit.
Pedersen, P. O., Professor, Dr. phil., Rektor for Danmarks tekniske Højskole.
Permin, P. H., cand. polit., Ekspeditionssekretær i Sygekassedirektoratet.
Petersen, Einar, Hovedbogholder i Sparek. f. Kbh. og Omegn.
Petersen, Hugo, Vekselerer.
Petersen, Ib Gottlieb, stud. polit.
Petersen, I. C., Direktør i A/S Gutenberghus.
Petersen, Wald., cand. jur., Redaktør, Slagelse.
Philip, Kjeld, cand. polit., Undervisningsassistent ved Aarhus Universitet.
Philipson, Paul, Vekselerer.
Pio, Frantz, Dr. polit., Overretssagf., MB.
Pontoppidan, Erik, Landsretssagfører.
Poulsen, Karen, Frue, cand. polit., Sekretær i Priskontrolraadet.
Priemé, Ernst, cand. polit., Redaktionssekretær, »Politiken«.
Prieme, William, Grosserer. MF.
Prior, Aage, cand. jur., Ekspeditionssekretær i Østifternes Kreditforening.
Prætorius, S. H., cand. polit., Ekspeditionssekretær ved Invalideforsikringsretten.

Raaschou, Gudme, Vekselerer.
Raaschou, H. G., Sekretær i A/S Magasin du Nord.
Rand, Artom, Direktør.
Ranløv, A., Direktør, Ingeniør.
Rasmussen, Hans, Formand for Folketinget.
Rasmussen, Knud, stud. polit.
Rasmussen, Tage, cand. polit., Ekspeditionssekretær i 4. Hovedrevisorat.
Rasmussen, Uffe, Vekselerer.
Ravnholt, Henning, cand. polit., Sekretær i F. D. B.
Réde, I. M., Vekselerer.
Reeh, Erik, cand. polit., Sekretær i Finansministeriet.
Reimann, Margrethe, cand. polit., Sekretær under Kbh.s Magistrat.
Reinhard, Erik, Direktør i A/S Otto Mønsted.

Repsdorph, E., cand. jur., Sekretær under Kbh.s Magistrat.
Repsdorph, H., Overretssagfører.
Riemann, G. E., cand. polit., Direktør i Nordisk Livsforsikring.
Ringløv, Poul, cand. polit., Fuldmægtig i Østifternes Kreditforening.
Ringsholm, P. G., Revisor, Hillerød.
Ringsted, S., cand. polyt., Ingeniør.
Rode, Svend, cand. polit., fhv. Ekspeditionssekretær i Statistisk Departement.
Rolf-Larssen, Fanny, cand. polit., Sekretær i Forsikringsraadet.
Rosenberg, Moritz, stud. polit.
Rosenkjær, Ole, Assistent.
Rosentoft, A. M., Direktør.
Rostrup, Otto, cand. polyt., Ingeniør.
Rothe, Frederik, cand. polit., Kontorchef i Hypotekbanken.
Rothe, Tyge J., Direktør, fhv. Handelsminister.
Rothenberg, Max, Overretssagfører.
Rottensten, Johan, Sekretær i Landbrugsraadet.
Rubin, Carl, Fuldmægtig i Landmandsbanken.
Rubin, D. A., Fabrikant.
Rubow, Herluf, cand. pharm., Fabrikant.
Rubow, Svend, cand. polit., Vekselerer.
Rygner, Bent, H. A.
Rytter, Aage L., Direktør for Tobaksindustriens Kontor.
Ryyd, Tove, stud. polit.
Røgind, Sven, cand. polit., Lektor ved Danmarks tekniske Højskole, Direktør for Forenede Danske Motorejeres Forsikringsafdeling.
Rønne, O., cand. jur., Kontorchef i Østifternes Kreditforening.
Rønne, Torben, stud. polit.
Rønsted, Karmark, Landsretssagfører, Formand for Københavns Borgerrepræsentation.
Røper-Petersen, W., Grosserer.
Rørdam, Thomas, stud. polit.

Sachs, Aage, Kriminaldommer, Roskilde.
Sak, Søren, cand. pharm., Direktør.
Salløv, Erik, Prokurist.

- Salomon, Jacob*, cand. polit., Landsretssagfører.
Salomonsen, Carl, Direktør i A/S De danske Cikoriefabriker.
Sander, Fr., Direktør, Carlsberg Bryggerierne.
Sandholt, Paul, Dr. oecon. polit., Fuldmægtig i 2. Hovedrevisorat.
Schaarup, cand. polit., Departementschef i Finansministeriet.
Schack Eriksen, Landsretssagfører.
Schepelern, Frederik, cand. polit., Sekretær i Sparekassetilsynet.
Schibler, J. F., Direktør i A/S Magasin du Nord.
Schiøtz, Grete, Frue, stud. polit.
Schmidt, C. J. W., Regnskabschef i Overformynderiet.
Schmidt, Gerda, stud. polit.
Schoch, Aage, cand. polit., Chefredaktør, »Nationaltidende«.
Schou, Holger H., Direktør i A/S C. Schous Fabrikker.
Sehested Hansen, Poul, Vekselerer.
Sehested Rasmussen, Ejner, cand. polit., Fuldmægtig i Arbejdsdirektoratet.
Selig, Paul, Salgschef.
Seligmann, E., Formand for Priskontrolraadet.
Senn, Bjarne, Direktør.
Sevel, Aage, Kontorchef i Sparek. f. Kbh. og Omegn.
Siesbye, Gottlieb, Grosserer.
Siesbye, Oscar, Grosserer.
Simonsen, Jacob, cand. polyt., Vekselerer.
Simonsen, J., cand. polit., Sekretær i Industriraadet.
Simonsen, Kai, Landsretssagfører.
Simonsen, Marius, stud. polit.
Simonsen, Poul, Direktør i A/S Bing & Grøndahl.
Sindballe, Kristian, Dr. jur., Professor ved Københavns Universitet.
Skade, H. N., cand. polit., Kontorchef i Statistisk Departement.
Skade, Rigmor, Frue, cand. polit., Ekspeditionssekretær i Statistisk Departement.
Skjerbæk, Gunnar, cand. polit.
Skou, Martin, Direktør i A/S Crome & Goldschmidt.
Skouboe, Esther, cand. polit., Sekretær i Fabriktilsynet.
Skovgaard, Hugo, Bankdirektør, Holbæk.
Skovmand, Knud, stud. polit.
Smith, G., Bankfuldmægtig.
Smith, Helge, cand. polit., Inspektør ved Tobaksbeskatningen.
Smith, Oscar, Direktør, Viborg.
Smith, Winkel, Direktør i Sparek. f. Kbh. og Omegn.
Smitt, A. Wagner, Grosserer.
Sonne, Adolf, stud. polit.
Spangenberg, Jens, Ekspeditionssekretær i Sparek. f. Kbh. og Omegn.
Stauning, Th., Statsminister. MF.
Steen Hansen, H. C., statsautoriseret Revisor
Steenstrup, C. F., cand. polit., Ekspeditionssekretær i Statistisk Departement.
Steffensen, Johannes, Vekselerer.
Stegmann, Sv., Fuldmægtig.
Stenhus, Poul, stud. polit.
Stensballe, J. P., fhv. Trafikminister, Direktør. ML.
Stibjerg, L., Fuldmægtig i Handelsbanken.
Stjernqvist, Henry, cand. polit., Kontorchef i Statistisk Departement, MB.
Strange Petersen O., cand. polit., Undervisningsassistent ved Aarhus Universitet.
Strobel, J. P., statsautoriseret Revisor.
Struck, Paula, Frue.
Strøm Tejsen, Aage V., cand. polit., Journalist, Konsulent.
Strøm Tejsen, Johs., Architekt.
Suenson, Bent, Ingeniør, Direktør i Store Nordiske Telegrafskab.
Sundø, Ole, Direktør for Ugebladet »Hjemmet«.
Svane, V., Kontorchef i Handelsbanken.
Sveinbjørnsson, E., cand. polit., Kontorchef i Handelsministeriet.
Sveistrup, Elisabeth, Frue.
Sveistrup, P. P., cand. polit., Kontorchef i Grønlands Styrelse, Lektor ved Københavns Universitet.
Svenningsen, Nils, cand. jur., Legationsraad, Afdelingschef i Udenrigsministeriet.
Svensson, Em., Vekselerer.

Sølvkjær, J., Bogholder under Kbh.s Magistrat.
Sørensen, C. J., cand. polit., Fuldmægtig ved Invalidforsikringsretten.
Sørensen, E., Fuldmægtig i Sparek. f. Kbh. og Omegn.
Sørensen, Frode, cand. polit., Handelsgartner, Lektor ved Landbohøjskolen.
Tallov, F., Prokurist hos A/S C. Olesen.
Thalbitzer, Carl, cand. polit., Redaktør, »Finanstidende«.
Thalbitzer, K., stud. polit.
Thalbitzer, V., cand. jur., Amtsforvalter.
Thaulow, E., Professor ved Danmarks tekniske Højskole.
Theilgaard, W., Disponent i Dansk Galoche- og Gummifabrik.
Thiele, Vald., Direktør i A/S Nordisk Gjenforsikrings Selskab.
Thomsen, Anton, cand. polit., Ekspeditionssekretær i Ligningsdirektoratet.
Thomsen, T. C., Ingeniør, Direktør.
Thorborg, Johs., cand. polit., Redaktionssekretær, »Finanstidende«.
Thorborg, Margrethe, stud. polit.
Thorkilsen, A. M., Kontorchef i Finansministeriet.
Thornsø, V., Vekselerer.
Thott-Hansen, P., cand. jur., Sekretær i Finansministeriet.
Thygesen, J. C., cand. jur., Sekretær i De danske Spritfabrikker.
Thygesen, J. V., Fuldmægtig i Handelsministeriet.
Tiemroth, Chr., Overretssagfører.
Tillge, Poul, Direktør.
Tillisch, C. J., Vekselerer.
Tjørnehøj, Erik, cand. polit., Kontorchef under Aarhus Kommune.
Tobiesen, Poul, cand. polit., Kontorchef under Kbh.s Magistrat.
Toftegaard, Børge, Revisor.
**Toftegaard, Jens*, cand. polit., Direktør i Bikuben,
Toftegaard, Margrete, Frue.
Tork, J. A., cand. polit., Ekspeditionssekretær i Generaldirektoratet for Statsbanerne.

Tribler, Axel, Sekretær.
Trier, Ludvig, Vekselerer.
Trier, Ulf, cand. polit., Sekretær i Arbejdsdirektoratet.
Trock-Jansen, E., Grosserer.
Tryggvason, Klemens, stud. polit.
Ulrich, Kay, Amtmand, Hillerød.
Uldall-Hansen, Helge, stud. polit.
Ussing, Alf, cand. polit., Direktør i Store Nordiske Telegrafelskab.
Wad, T., cand. jur., Direktør i Haandværkerbanken.
Vagn-Hansen, Cai, cand. jur., Sekretær i Indenrigsministeriet.
Vang Lauridsen, A., Ingeniør, Vejen.
Wassard, M. A., Kontorchef i Udenrigsministeriet.
Weitemeyer, R. E., cand. polit., Kontorchef i 2. Hovedrevisorat.
Venge, Mogens, stud. polit.
Vensild, P. Th., cand. polit., Fuldmægtig i Danmarks Nationalbank.
Werdelin Larsen, H., cand. jur.
Wesche, Oskar, Grosserer.
Wessel, A., Fuldmægtig i Privatbanken.
Vestberg, Jens, cand. polit., Børssekretær.
Vestbirk, Anthon, cand. polit., Kontorchef i Udenrigsministeriet.
Westenholz, Ellen, stud. polit.
Westergaard, Bryde, cand. polyt., Ingeniør.
Westergaard, N., fhv. Kommunaldirektør.
Westh, Folmer, stud. polit.
Westlund, Knud, cand. polit., Fuldmægtig i Østifternes Kreditforening.
Wiingard, R. F., Vekselerer.
Wilkens, Fritze, cand. polit., Ekspeditionssekretær i Direktoratet for Ulykkesforsikringen.
Villadsen, V., cand. polit., Sekretær i Statistisk Departement.
Winblad, Carl, Grosserer.
Vind, Ove, cand. polit., Hofjægermester, Kammerherre, Sanderumgaard.
Vinding, Poul, Dr. techn., Brandchef.
Winding Pedersen, H., cand. polit., Lektor ved Københavns Universitet.

Winkelhorn, Kjeld, Assistent i Handelsbanken.

Winkel Smith, Erik, cand. jur., Direktionssekretær i Handelsbanken.

Viskum, Folmer, stud. polit.

With, Kai, Underdirektør i Landmandsbanken.

Voegtle, P., Fabrikant.

Wolfhagen, Fritz, cand. jur., Fuldmægtig i Finansministeriet.

Vollmond, Aage, Skibsreder.

Vollmond, Carl, Vekselerer.

Wroblewsky, Otto I., Bankbestyrer.

Wulff, Flemming G., Vekselerer.

Wulff, Hans, Prokurist hos P. Wulff.

Wulff, Hertel, cand. polit., Hovedrevisor.

Wærum, E., cand. polit., Afdelingschef i Udenrigsministeriet.

Vöhtz, Aage, cand. polyt., Ingeniør i K. T. A. S.

Zeuthen, Else, Frue, mag. art.

**Zeuthen, F.*, Dr. polit., Professor ved Københavns Universitet.

Østerberg, A. L., cand. jur., Direktør i Bryggeriforeningen. MGK.

Østergaard, Svend Stubbe, stud. polit.

Ialt 755 Medlemmer.

End

sor.
of 1

T.

Ke-

r i